

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

Гаврилів Ігор Омелянович

УДК [94 (477): 325. 83] “1920/1941”

**Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за
Українську Державу (1920-1941 рр.)**

07.00.01. – Історія України

Дисертація на здобуття
наукового ступеня доктора історичних наук

Науковий консультант:
Сухий Олексій Миколайович
доктор історичних наук, професор

Львів - 2016

ЗМІСТ

Вступ.....	4
------------	---

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА АРХЕОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографічний огляд.....	13
1.2. Джерельна база роботи.....	50

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

2.1. Теоретико-ідеологічна основа українського націоналізму.....	75
2.2. Методологічні підходи та основні методи дослідження.....	105

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ – НАЦІОНАЛЬНА ПІДПІЛЬНА АРМІЯ

3.1. Воєнно-стратегічне та суспільно-політичне становище українських земель на початку 1920-х років. Утворення УВО.....	134
3.2. Роль увіствів в боротьбі західноукраїнських політичних сил за суверенітет Галицької Республіки.....	162
3.3. Бойова діяльність УВО в умовах польського окупаційного режиму...	190

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ЧОЛІ ПРАВОРАДИКАЛЬНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ

4.1. Об'єднання націоналістичних організацій – утворення ОУН. Програмні засади, цілі та методи діяльності українських націоналістів.....	224
4.2. Військовий вишкіл та бойові акції оунівців.....	246
4.3. Геополітична доктрина ОУН та її реалізація напередодні Другої світової війни.....	288

РОЗДІЛ 5. ПРОГОЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ –
ІСТОРИЧНИЙ ЕТАП НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

5.1. Діяльність оунівців в умовах большевицького та нацистського окупаційних режимів.....	326
5.2. Розкол ОУН: причини та наслідки.....	361
5.3. Акт 30 червня 1941 року та його значення для національного державотворення.....	387
Висновки.....	421
Список використаних джерел та літератури.....	432
Додатки.....	596

ВСТУП

Актуальність теми. Декілька віків українці вели жорстоку боротьбу за своє політичне існування, свободу життя у власній незалежній державі. Кінець ХХ століття перегорнув нову сторінку історії нашої визвольної боротьби, коли у 1991 р. український народ спромігся проголосити незалежність України. Але її утвердження і розбудова відбувається у складних умовах перманентної економічної кризи та політичної нестабільності. Остання породжена гострим протистоянням українських політичних сил національно-демократичного спрямування з проросійськими – керованими Москвою. За чвертьстолітнє існування незалежності Української держави національні політичні сили перебувають на стадії становлення. Постійно знаходячись в пошуку найоптимальнішої моделі розвитку молододї держави, їх розпорошеність, неузгодженість дій, а подекуди взаємне протиборство не сприяють виробленню та втіленню в життя концепції національної ідеї. А вона полягає в тому, щоб сконсолідувати українське громадянство на засадах національної державності для вирішення цілого комплексу завдань сьогодення: економічно-господарських, стандартів соціальної захищеності, безпеки і оборони, законності і правопорядку, чіткого розподілу трьох гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової, дієвого суспільного контролю над органами влади як у центрі так і на місцях, формування єдиного націєтворчого культурницького простору через наявні інститути мас-медіа, налагодження принципу солідарності та справедливості у здійсненні радикальних реформ усього життя країни. Це, в свою чергу, переборить сумніви, страх, зневіру в достойне й гідне життя, які поразили сьогодні українське громадянство.

Причиною усіх негараздів в Україні є нерозуміння політичного істеблїшменту основ зародження, розвитку, буття нації та її успіх становлення у власній державі. Адже сотні років бездержавності, асиміляційні заходи чужинців-окупантів, особливо людиноненависницькі експерименти російських

большевиків у 1920-1950-х рр. спричинили до певного роду розриву тягlosti історичної традиції, передовсім розвитку народної культури (традиції обрядів, звичаїв, побуту тощо). Винищення найбільш національно свідомих і соціально активних представників українського соціуму призвело до зсуву амплітуди з якісними відмінностями людського фактора, що в свою чергу погіршило людську субстанцію народу, пошкодило його генофонд, в деякій мірі змінило ментальність окремих соціальних груп. Тому сучасне відродження нації вбачається у відновленні історичної пам'яті про героїчні сторінки нашого минулого, зокрема національно-визвольного руху 1920-1940-х рр., який репрезентували українські націоналісти.

В середовищі українського політикуму і серед широких кіл громадськості, у багатьох випадках, не лише неоднозначно сприймається діяльність увіствів-оунівців, але їхню боротьбу трактовано як антинародну. Так на 26-му році розбудови і утвердження української державності реваншистськи налаштовані політичні сили, які спираються на підтримку деякої частини громадянства (передусім мешканців південно-східних регіонів традиційно зорієнтованих на Росію – не більше 10-15 % електорату) ніяк не змиряються із пошануванням на державному рівні діячів Організації Українських Націоналістів та вояків Української Повстанської Армії. Вони не хочуть визнати, що українські патріоти воювали за право українського народу вільно жити, сповідуючи національні традиції, на своїй споконвічній землі, за власними законами у незалежній, від неситих сусідів, державі.

Навіть інтелектуальні кола українського суспільства ще не в повній мірі позбулися фальшивих стереотипів минулого, немов перебуваючи під ковпаком зомбування облудливої візії супротивників. Особливо це стосується організованого українського націоналізму як державотворчого явища. На шпальтах фахових видань, з високих трибун наукових форумів продовжується гостра полеміка щодо значення і ролі націоналізму в умовах усесвітньої інтеграції країн і народів, стандартизації суспільних явищ та поширення

глобалізаційних процесів. Одні вважають, що епоха „націоналізмів” минула ще у ХІХ ст. і на початку ІІІ тисячоліття є анахронізмом. При тому постійно пропагуються нібито цивілізаційні цінності, які базуються на „послідовному людиноцентризмі, обстоюванні прав і свобод індивіда безвідносно до його етнічного походження, громадянства, майнового стану, на пріоритетах вільного руху людей, товарів, ідей, ініціатив, послідовному захисті прав меншин” [616, с. 7]. Інші стверджують, що це „нав’язування ззовні: псевдо-демократія, псевдо-патріотизм, псевдо-лібералізм, псевдо „громадянське суспільство...” [1267, с. 7]. Вони вважають, що новий вибух націоналізму у ХХІ ст. - фактор, що стримуватиме уніфікацію політично-культурного життя народів планети: „... треба пам’ятати, що людина може змінити професію, політичні переконання, релігію і навіть стать, але ніколи не змінить своєї національності.

Сьогодні ми як нація недоформовані. І саме тому ми потребуємо націоналізму як цілеспрямованої діяльності.

Головна мета суспільства – доклати власних зусиль до розвитку незалежної держави.” [927, с.10].

Отже питання українського націоналізму та його роль у державотворчому процесі так і не вирішене. Історичний досвід активних українських патріотів, які у часи лихоліття зуміли виробити чітку програму боротьби за відновлення незалежності України, особливо важливий у час нинішньої воєнної агресії супроти нашої країни. Фахівці даної проблематики сходяться в одному: „Більш глибокого й об’єктивного висвітлення заслуговують питання про роль УВО-ОУН в процесах національного державотворення”. Тому досить актуальним видається дослідження військової та політичної діяльності УВО-ОУН на основі наукового, неупередженого висвітлення у ході визвольної боротьби в умовах чужинецької окупації та у складних процесах становлення національної державності.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційна робота підготовлена в рамках науково-дослідницької теми:

«Комплексна програма науково-дослідницьких робіт кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського «Громадсько-політична та професійна діяльність української інтелігенції у ХІХ-ХХ ст.» (номер державної реєстрації 0112U004043).

Мета дослідження визначена з урахуванням поставленої проблеми роботи: розкрити державотворчу діяльність УВО-ОУН на тлі складних воєнно-стратегічних та суспільно-політичних процесів, що склалися на українських землях після поразки Визвольних Змагань 1914-1923 рр. і тривали у міжвоєнний період та на початку Другої світової війни.

Відповідно до поставленої мети передбачено вирішення наступних **завдань**:

- проаналізувати наявну історіографію теми та з'ясувати повноту і репрезентативність її джерельного забезпечення;
- обґрунтувати та визначити ідейно-теоретичні та методологічні засади дослідження;
- зазначити збереження мілітарних традицій в умовах воєнної поразки, втрати державності та розчленування українських земель;
- простежити формування праворадикального руху на західноукраїнських землях та в середовищі еміграційних кіл;
- окреслити ідеологічні постулати та програмові засади українського націоналістичного руху;
- показати вишкіл членства та бойові акції УВО-ОУН в умовах польського окупаційного режиму;
- розкрити бачення оунівцями місця і ролі України в розкладі міжнародних сил напередодні Другої світової війни;
- дослідити конкретні заходи українських націоналістів в боротьбі за суверенітет Карпатської України; на початковому етапі нового світового конфлікту, які сприяли проголошенню відновлення Української Держави.

Об'єктом дисертації є праворадикальний націоналістичний рух, його структури на західноукраїнських землях, програмні засади, цілі, методи і засоби діяльності в умовах окупаційних режимів.

Предметом наукової праці є військові приготування (вишкіл), бойові акції та конкретні політичні заходи здійснювані УВО-ОУН щодо відродження української державності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють міжвоєнний період та початковий етап Другої світової війни: від 1920 р., коли завершилися воєнні дії на українських землях і була утворена Українська Військова Організація для продовження боротьби підпільно-партизанськими методами з метою підняти визвольне повстання супроти окупаційних режимів, до 1941 р. – Акта проголошення відновлення Української Держави як дороговказу та засадничого обґрунтування мети діяльності націоналістичного підпілля в час розгортання нового світового конфлікту.

Територіальні межі зумовлені об'єктом теми і охоплюють в основному західноукраїнські землі, зокрема Західну Україну в складі Польської держави. В певній мірі описані події торкаються Наддніпрянщини та осередків розселення української діаспори.

Методологічну основу дослідження формує комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, які дозволяють з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок подій. Вони застосовуються виходячи із концептуальних засад сучасної історичної науки: україноцентричності та достовірності історичного процесу. Постають на принципах історизму, об'єктивності, науковості, системності, конкретності та всебічності. З-поміж широкого кола **методів** наукового пізнання застосовані наступні: аналізу і синтезу, типологізації, логічний, системно-структурний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, структурно-функціональний тощо. Також загально-політологічні, військово-історичні та інші. Поєднання методів дало змогу

максимально ефективно досягнути поставленої мети і вирішити науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна полягає в самій постановці досліджуваної теми, на протипагу попереднім писанням діаспорних та сучасних вітчизняних авторів, які зосередили увагу на фактологічному наративі проблеми, у даній роботі зроблено аналітичне дослідження, адже

у перше:

- розкрито, на тлі мілітарної поразки Української революції 1917-1921 рр. та продовження боротьби за відновлення державності в нових геополітичних умовах, у час протистояння з окупантськими режимами, на основі системного аналізу та комплексного підходу важливу проблему національного державотворення у військово-політичній діяльності УВО-ОУН;

- спростовано на основі скурпульозного пошуку, спираючись на широку джерельну базу (більшість архівних матеріалів та інших історичних джерел вперше введено у науковий обіг), масив ідеологем та стереотипів щодо місця і ролі націоналістичного активу у визвольному русі в новітній історії України;

- доведено, що збройне підпілля та діячі т. зв. “легальної опозиції” своєю активною діяльністю один одного доповнювали, охопивши національною ідеєю усі верстви західноукраїнського населення та діаспорне середовище, що згодом буде підтримано практично усім українством;

- об'єднано в одне ціле УВО та ОУН, здійснено концептуальну постановку проблеми організованого українського націоналістичного руху, тобто синтезовано діяльність увіствів та оунівців у міжвоєнний період. Тим самим отримало подальший розвиток висвітлення цілей і завдань, методів, форм і засобів діяльності українських націоналістів в умовах окупаційних режимів;

- з нових позицій розкрито бачення причин та наслідків розколу Організації Українських Націоналістів;

- не традиційно визначено верхню межу – не 1939 р., як у попередніх дослідників, які вважають початок Другої світової війни новим етапом визвольної боротьби, а 1941 р. – як обґрунтований період з початком німецько-советської війни щодо можливостей проголошення відновлення національної державності.

Удосконалено:

- відомості про вплив націоналістичної ідеології як унікальної системи поглядів на розвиток ментальності українців, зміцнення світогляду національної ідентичності в умовах здійснення асиміляційних заходів чужинцями;

- систему методологічних підходів та методів щодо формування української нації, доцільність боротьби, яку проводили українські націоналісти у вкрай, об'єктивно для українського визвольного руху, несприятливих умовах поділу та окупації етнічно-історичної території проживання українців;

- повноту знань вишколу членства та проведення бойових акцій УВО-ОУН, наслідки яких себе проявили на полі бою за незалежність Карпатської України як прологу Другої світової війни, створення у воєнний період повстанських загонів для оборони українського населення від загрози винищення окупантами;

- існуючу інформацію про кількісний та якісний склад учасників націоналістичного підпілля.

Отримали подальший розвиток:

- аналіз програми суспільно-політичного та соціально-економічного бачення оунівцями перспектив національного державотворення;

- оцінка стратегії і тактики українських націоналістів у міжвоєнний період та в умовах розгортання Другої світової війни щодо пріоритетів налагодження міжнародних зв'язків із військово-політичними колами країн, зокрема Німеччиною, які лояльно ставилися до української проблеми;

- дані щодо залучення до співпраці широкого кола діячів національних суспільно-політичних організацій, в тому числі державницьких центрів гетьманців та уенерівців та їх консолідації на засадах державності України;

- перспективи державницьких устремлінь націоналістів в роки світового конфлікту, післявоєнного періоду, що внесуть суттєвий поступ у розуміння проблем України в облаштуванні повоєнного європейського та світового устрою.

Практичне значення одержаних результатів визначається змістом, висновками та узагальненнями, які розширюють наукові знання з історії визвольного руху за відновлення української державності 1920-1940-х рр. Введений до наукового обігу масив історичних джерел може бути використаний в сучасній історіографії, для подальших історичних досліджень з новітньої історії України, написання навчальних посібників і підручників, розробки курсів лекцій у навчальних закладах з предметів суспільно-гуманітарного профілю, поширення популярних науково-довідкових видань. Представлений фактологічний матеріал послужить основою для розроблення відповідних методичних праць в роботі громадських організацій щодо військово-патріотичного виховання молоді, популяризації ідеї героїчної боротьби за волю України. Політичні партії праворадикального спрямування можуть використати до застосування певні програмові засади націоналістів, щодо їхнього поширення серед широкого кола української громадськості, також і серед мешканців південно-східних регіонів України.

Все це повинно сприяти встановленню правди про український націоналістичний рух, формуванню єдиного бачення нашого минулого, окресленню єдиного розуміння спільного майбутнього.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота, наведені наукові результати, висновки і підсумки підготовлені самостійно. Наукові праці опубліковані із співавторами - 80 % викладеного матеріалу належить авторові.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена і пройшла відповідне обговорення на кафедрі новітньої історії України імені Михайла Грушевського Львівського національного університету імені Івана Франка. Її основні положення, наукові висновки та результати апробовані автором на 14 міжнародних, 16 усеукраїнських та 3 регіональних наукових форумах.

Публікації. Основні положення, наукові результати та висновки роботи опубліковані у індивідуальній монографії:

Західна Україна у 1921-1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія / І. Гаврилів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.

Рецензії: Іван Патер. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 22: Українська Повстанська Армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – С. 577-579.

Василь Футала. Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2013. – Збірник 18. – С. 252-257.

Брошури: Українці – поляки: історія конфліктів та порозумінь. – Львів: Добрий друк, 2015. – 72 с.

Також 34 статті у фахових наукових і наукометричних виданнях, 20 - в наукових збірниках і матеріалах конференцій, 2 - у зарубіжних виданнях.

Структура та обсяг дисертації складається із вступу, п'ятих розділів, тринадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (1353 позиції на 135 сторінках), 12 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 596 сторінок, з яких основний текст викладений на 431 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА АРХЕОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографічний огляд

Аналіз писань попередніх досліджень вбачається, насамперед, в інтерпретації окресленої теми українськими та зарубіжними авторами враховуючи те, що історія діяльності УВО-ОУН є однією з найбільш політизованих та водночас соціально значимих в сучасному українському державотворенні. Тому розподіл наявного пласту історіографії можна умовно розділити за проблемно-хронологічним принципом об'єднаним на певних ідейно-теоретичних засадах.

У міжвоєнний період, в час становлення організаційних структур і розгортання націоналістичного руху, були спроби окреслити діяльність УВО-ОУН. У поширюваних брошурах та статтях періодичних видань безпосередні учасники політичного життя українців на західноукраїнських землях під Польщею робили спробу роз'яснити широкому загалу мету і засоби діяльності УВО-ОУН [756, 757, 761, 920, 1211, 1212, 1069-1070]. Разом з тим в окремих працях лунає не завжди об'єктивна, але доволі гостра критика політичних опонентів: „Для досягнення мети – створення незалежної України – „націоналісти” хотят робити національну революцію. Сама по собі ця думка правильна: без боротьби, без революції в тій чи іншій формі нова держава не повстане. Інша річ – способи і засоби, якими та або інша партія хоче вести свій народ до національної революції... Терор це не є ознака сили, але слабости... Так „революційні” заміри УВО дали цілком протилежний наслідок – посилення реакції і угодовства... Тому, щоб збільшити „революційний потенціал” нашого руху, треба підсилити український елемент по містах – у

торгівлі й промисловости. І тут дрібна, органічна праця може відіграти справді революційну роль” [1144, с. 7, 10, 24, 33]. На ці закиди увісти відповідали: „УВО ніколи не скривала цього, що на терор польської влади, виконуваний на нашому народі, відповідати буде хоч би навіть і індивідуальним терором. Ми ніколи не оспорювали цього, що всіма способами й методами будемо боротися з нашим займанцем та, що послідовно стремітимемо, до відорвання західних українських земель від Польщі” [415, с. 3].

У 1920-х рр. західноукраїнські політичні сили перебували у тісному зв'язку з УВО. Українська т.зв. „легальна опозиція” бажала використати як метод силового тиску на поляків бойові акції увістів. Тому терористичні акти УВО, навіть на видних українських діячів, наприклад відомого учителя української мови Української гімназії у Львові, поета і перекладача творів українських письменників на польську та німецьку мови Сидора Твердохліба не викликали осуду. Низка діячів УСРП: Михайло Матчак, Осип Навроцький, Остап Коберський, Остап Павлів та ін.; представники УНДО: Дмитро Паліїв, Любомир Макарушка, Володимир Целевич та ін. були одночасно і в рядах Військової Організації. Голова УСДП Лев Ганкевич висловив ставлення своєї партії до підпілля: „Ми соціал-демократи не вели бойової акції, але її розуміли, шанували і не кидали на неї камінням” [993, с.274].

Утворення Організації Українських Націоналістів західноукраїнські політичні сили сприйняли досить болісно, передбачуючи загострення конкурентного середовища за впливи серед громадянства. На початку 1930-х рр. в суспільстві широко обговорювалося питання націоналізму. Так, національний розцінювався як пасивний об'єкт, а націоналістичний – як чинний суб'єкт [362, 29 липня]. Ундісти полемізували з оунівцями не бажаючи випустити із своїх рук політичні важелі впливу на західноукраїнське громадянство: „ Але ОУН вважає, що лише її прихильники є націоналістами і всім іншим відмовляє тієї назви по суті. І саме це є неправильне.

Націоналістами є ми всі українські і всі наші політичні угруповання від найправіших до найлівіших, які стоїмо на національному ґрунті.

Українські націоналісти вибрали собі як одинокий засіб боротьби за майбутнє народу насильство, терор, саботажі. З цього випливає й відношення до них інших українських угруповань,... з цього випливає як довго ОУН не перетвориться в організацію конструктивну, так довго належить вважати її роботу для нас шкідливою, а тим самим наше становище оправданим” [112, арк. 3, 26-27].

Нерідко звучала осудлива критика очільника УВО-ОУН – Євгена Коновальця [1178]. Особливо в’їдливими були писання відомого громадського діяча, який досить часто міняв свої політичні орієнтири, Осипа Назарука. Він згадуючи часи Визвольних змагань закидав Коновальцю участь в 1918 р. у протигетьманському повстанні, безпідставно звинувачував його у зв’язках з більшовиками [130, арк. 1-12, 13-14; 131, арк. 13].

Впливовий щоденний часопис „Діло”, який перебував під впливом „легальної опозиції”, підкреслював: ”Діяльність ОУН – шкідлива і безвідповідальна. Винищується українська молодь” [365, 16 липня]. Розуміючи впливи ОУН на підростаюче покоління опоненти стверджували, що оунівці масово втягують молодь у криваву боротьбу. Вони вважали, що не „штука вмерти, а штука жити”, „наша молодь мусить бути відважна і лицарська, носієм громадської етики і моралі” [365]. Провідний діяч УНДО В. Целевич підкреслював, що діяльність ОУН не послаблює Польську державу, а тільки її зміцнює. Пояснював це тим, що поляки чинять репресії, посилаючись на боротьбу українського підпілля. А злиття УВО з ОУН призведе до масовості політичної організації, що виключатиме терор [122, арк.68-96].

УСРП у своїх відозвах нерідко вказувала, що „фашистівський націоналістичний рух – хоробливий рак нашого національного організму” [352]. Соціал-радикали поборювали „ОУН – за ідеологію, політику і тактику... ОУН служила на шкоду нації” [354]. Після загибелі Є. Коновальця вони

критикували нового голову ОУН: „А. Мельник ніколи не займався політичною діяльністю, про українські політичні справи не написав ні стрічки, не може визнаватися в політичних справах” [353].

У полеміці між „легальною опозицією” та революційним підпіллям щодо застосування силових методів діяльності голова УВО-ОУН Є. Коновалець зазначав: „Вони всі (наші партії) хочуть спокою і мирного співіснування, і те їх дратує, що хтось їм той спокій заколючує і змушує їх придумуватися над тим, що вони роблять” [1121, с. 688]. Також він стверджував: „Діяльність легальних партій великою мірою уможлиблює працю підпілля” [444, с. 479].

Тобто, незважаючи на гостру полеміку і наявне протистояння, відбувався процес доповнення і об’єктивної підтримки двох політичних ліній західноукраїнського політикуму, що сприяло залученню якнайширших народних мас до активної суспільно-політичної та громадської діяльності.

Першу спробу висвітлення становлення УВО-ОУН здійснив Олег Ольжич (Кандиба), коли під псевдонімом „Д. Кардаш” опублікував у Празі короткий нарис про українських націоналістів починаючи від наради Стрілецької Ради в Чарторії – грудень 1919 р., до бойових акцій першої половини 1930-х рр. [961; 32, арк. 3-5].

В роки світової війни появились опуси бойових дій оунівців супроти представників польської окупаційної влади. Так Роман Шухевич в часописі „Краківські вісті” за 1941 р. рід псевдонімом „Б. Федорович” надрукував літературний твір про свого швагра „Юрко Березинський (з життя бойовика)”, в якому він пише про підготовку та виконання атентату: „Щоб робити „якнайдискретніше” дістане він пістоль маленького калібру 6,35 мм, який стріляє без великого гуку при вистрілі, а другий великого калібру 9,0 мм для самооборони.

Передучора, з них ще пробно стріляли 9-ка „Штаер” стріляє знаменито. Мала 6-ка ФН може затятися по кількох стрілах...

Рука в кишені відбезпечила ФН (Юрко був малькут)... Труп комісара політичної поліції Еміліана Чеховського» [1269, с. 5-12, 1320].

Також Р. Шухевич під всевдонімом „Чагар” залишив нариси: „Про рейди”, „Бої в лісі” [1269, с. 13-20]. Інший бойовик УВО-ОУН Богдан Підгайний писав під псевдонімом „Ю. Кр-ий” [1029].

Дмитро Ткачук, в час німецької окупації, зумів у Празі видати брошуру „Український націоналізм”, в якій стисло роз’яснюється націоналістична ідеологія, її волева спрямованість (волюнтаристичність), її виключність (ексклюзивізм) [1245, с. 9-10]. Автор визначає дефініцію: „Нація – це духовно-кровна спільнота, пов’язана з собою вузлами традиції (спільної історичної долі), мови, релігії, звичаїв і обичаїв, спільного походження; зв’язана з собою спільною територією та оживлена одною волею творити спільне майбутнє” [1245, с. 7].

У післявоєнний період в еміграції появляються численні публікації з історії визвольного руху на західноукраїнських землях, особливу увагу приділено саме організованому націоналістичному підпіллю. Виходить у світ низка фундаментальних праць, в яких різнобічно показано діяльність українських націоналістів в Західній Україні у міжвоєнний період і на початку Другої світової війни [777, 778, 779, 780, 781, 783, 788, 789, 790, 791, 805, 816, 822, 823, 850, 852, 886, 938, 948, 955, 957, 971, 1020, 1028, 1037-1038, 1047, 1054, 1064-1065, 1071, 1079, 1112, 1115, 1120, 1121-1123, 1126, 1130, 1147, 1167-1170, 1180, 1301, 1311]. Багато з них можна вважати історичними джерельними матеріалами, адже їх автори були учасниками описаних подій [758, 759, 760, 764, 767, 774, 787, 800, 801,802, 838-840, 921, 928, 952-954, 976-980, 1049-1050, 1057, 1081-1083, 1104, 1172-1174, 1181, 1220-1228, 1238-1240, 1302].

Разом з тим об’єктивному аналізу діяльності УВО-ОУН заважало гостре протистояння опонентів, яке мало місце серед різних організаційних структур націоналістичних емігрантських кіл у зв’язку із поділом на непримиримі

табори: „бандерівців”, „мельниківців”, „двійкарів”. У деяких виданнях, зібраний і узагальнений фактологічний матеріал з історії національно-визвольної боротьби, переобтяжений суб’єктивізмом, недостатньою джерельною базою, неприхованою ненавистю до опонентів, небажанням визнати очевидні факти тощо. Так у праці О. Шуляка простежується гостра критика „бандерівців”. З приводу проголошення відновлення Української Держави їм робиться закид: „В Галичині й на Волині пройшли масові арешти бандерівців і небандерівців, яких здеконспірувала хвороблива амбіція деяких „міністрів” – „проголосити” державу у Львові так, наче б Українська Держава не була проголошена 22. 1. 1918 року” [1318, с. 13]. А опоненти на подібні твердження відповідали: „Українським критикам не важне те, що проголошено, але хто проголосив. Чи положення українського народу було б краще, якщо б Акту 30 червня не проголошено?” [1226, с. 356]. Інший контрверсисти стверджує, що: „Нав’язування надніпрянцям галицького націоналізму є для них глибокою образою” [1310, с. 174]. При тому негативно показаний образ очільника УВО-ОУН: „Коновалець – „Наполеон без армії” постановив вернути до Львова і вступити до УВО.

Дехто із старшин ЧСР таборів був проти того, щоб Євген Коновалець був начальним командантом УВО” [1310, с. 195-196]. Автор його називає „вождь терористичного підземелля” [1310, с. 213].

Непримиримість еміграційних націоналістичних середовищ не сприяла виробленню об’єктивної діаспорної історіографії. У цьому контексті найгрунтовніше вивчення історії УВО-ОУН репрезентують представники обидвох течій націоналістів Петро Мірчук (бандерівської) [1084-1092], та Зиновій Книш (мельниківської) [981-1003]. Щодо творчості З. Книша, то вражають у його працях яскраво описані деталі подій, що вказує на феноменальну пам’ять автора. Сучасні дослідники відзначають: “Він є автором або упорядником понад 60 книг з цієї тематики – монографій, збірників документів, мемуарів” [1295, с. 6]. Але опоненти з його ж „мельниківського”

табору стверджували, що в писаннях Книша: „... вигадок більше ніж правди” [839, с. 428].

Чимало досліджень, які стосуються безпосередньо проблеми даної тематики знайшли своє місце у періодичних часописах української еміграції: „Українське Слово”, „Шлях Перемоги”, „Визвольний Шлях”, „Український Самостійник”, „Сучасність” та ін. Такі фахівці, як Анатоль Бедрій, Володимир Косик, Омелян Кушпета, Лев Шанковський та ін. розкривають різні аспекти діяльності українських націоналістів, особливу увагу акцентуючи на значенні Акта 30 червня 1941 р. [782, 1023-1028, 1022, 1045, 1300,]. Нерідко на шпальтах цих видань лунає справедлива критика облудливої советської прапаганди [1046, 1114].

Коли діаспорна історіографія прославляла героїчну боротьбу українських патріотів за відновлення національної державності, то советські автори стояли на діаметрально інших позиціях. Адже антиподом українських націоналістів були советські комуністи – большевики. Між ними точилася запекла боротьба не лише на „ратному полі”, але й на шпальтах друкованих видань. Націоналісти постійно підкреслювали, що комунізм – це інородне явище принесене в Україну у виді російського большевизму. Вони твердили, що ССРСР – це трансформована новітня Російська імперія з претензіями на світове панування, замаскована під голослівними гаслами т. зв. „інтернаціоналізму”. При тому наводили конкретні постулати большевицьких вождів, зокрема Йосифа Сталіна виголошені з нагоди „Першого Всесоюзного З’їзду Рад” 6 липня 1923 р.: „Сьогодні є день святкування нової Росії, що розбила ланцюги національного пригнічення, організувала перемогу над капіталом, утворила диктатуру пролетаріату, збудила народи Сходу, надихає робітників Заходу, перетворила червоний стяг із стягу партійного на прапор державний і зібрала навкруги нього в одну державу – Союз Радянських Соціалістичних Республік, праобраз прийдешньої Світової Радянської Соціалістичної Республіки” [349, с. 1].

У міжвоєнний період советська історіографія, на окремих фактах вирваних з контексту подій, показувала діяльність УВО-ОУН, алогічно, посібниками польського та німецького фашизму [609, 655, 656, 798, 659, 870, 1250]. Взагалі большевики усіх противників комунізму називали малозрозумілим словом „фашисти”. Коли лідер російських комуністів Владімір Ленін (Ульянов) створив у 1919 р. Комуністичний Інтернаціонал, який мав сприяти поширенню пропаганди комуністичної ідеї, а насправді просував на інші країни російську революцію, то цьому протиставилися бойові загони (фашисти), які під проводом соціаліста Беніто Мусоліні взяли владу в Італії у 1922 р. і протистояли ліворадикальним екстремістським елементам. У 1944 р. заступник голови Совнаркому УССР Дмитро Мануїльський навіть увів в офіційні советські документи недолугий термін „українсько-німецькі фашисти”, який щойно 1949 р. був відмінений відповідною компартійною постановою.

Післявоєнна советська історіографія, описуючи український визвольний рух, фальсифікуючи українську історію, бажала стерти з пам'яті українського народу його героїчне минуле, боротьбу за національне визволення [864, 869, 891, 912, 936, 1074-1075, 1119, 1175-1177, 1248, 1291-1292]. Адже в умовах однопартійності, всезагального панування марксистсько-ленінської ідеології не допускалася навіть думка про існування офіційної опозиції існуючому режимові, політичного плюралізму тощо. А доктрина московського імперіалізму, що три століття постійно була направлена на знищення української національної самобутності, проявів будь-яких елементів державної суверенності України, вважала найбільшим своїм ворогом „український буржуазний націоналізм”. Тому не могло йтися про наукове дослідження українського визвольного руху, який під проводом УВО-ОУН проявив себе в повній мірі у 1920-1940-х рр. Советська історіографія носила характер публіцистичності, популістсько-ідеологічного спрямування, яка не мала під собою жодної джерельної бази і фактологічної об'єктивності. Так в Радянській

енциклопедії Історії України вказано: „УВО – контрреволюційна воєнізована орг-ція фашист. типу. Служила польськ. фашистам. Перебувала на утриманні нім. розвідки... Співпрацювала з фашистами. Вела активну антирад. шпигунсько-диверсійну та пропагандистську діяльність, боролися проти революц. руху на зах.- укр. землях” [512, т. 4, с. 326-327]. „ОУН – фашистська орг-ція укр. бурж. націоналістів. Фактично ОУН служила нім. імперіалістам, за їхнім завданням вела боротьбу проти СРСР, намагаючись перетворити Зах. Україну на плацдарм нападу на Рад. Союз. В роки Великої Вітчизняної війни ОУН допомагала нім. фашистам грабувати Україну...” [512, т. 3, с. 294]. Тобто це були пануючі дороговкази щодо висвітлення діяльності УВО-ОУН в советській історіографії, яка пристосовувала дослідження під свої ідеологічно-пропагандивні цілі.

Сучасні дослідники справедливо вважають, що: „В СРСР процвітала „російсько-советська україножерська псевдонаука”, „в Україні потоптувано й безсоромно фальсифіковано нашу історичну правду”. Голова Всесвітнього українського історичного товариства Любомир Винар констатує: „партійна історіографія в СРСР не мала нічого спільного з справжньою історичною наукою” [667, с. 59, 57, 51].

Тому оунівці справедливо наголошували: „Така вже природа комуністичної пропаганди – чим облудніша брехня, тим швидше в неї повірять люди” [1099, с. 7].

Типовим опусом такої пропаганди можна вважати працю сумнозвісного своїм ненависницьким поглядом на діяльність українських націоналістів Віктора Поліщука написану в Канаді, але ніби продиктованої з Москви. У 2001 р. перевидану уже в Україні Вадімом Колісніченком, одним із провідників групи 148 депутатів Верховної Ради України, які у 2013 р. звернулися до польського парламенту щодо визнання подій на Волині семидесятирічної давнини – геноцидом польського народу. Це українська громадськість відзначила як антинаціональний крок прирівняний до державної зради. В.

Поліщук у своєму писанні переконував: „Вважаю, що проблему українського націоналізму слід не тільки „відкопати”, а й вивернути її догори корінням, щоб можна було збагнути злочинну суть українського націоналізму” [1149, с. 12]. Він ставить своїм завданням: „Я ж буду тут доказувати, що український націоналізм – це фашизм, імперіалізм, тоталітаризм, а навіть расизм” [1149, с. 32]. Щодо проголошення відновлення Української Держави ОУН(Б) у 1941 р. автор, видаючи бажане йому за дійсне, робить припущення: „В такій державі не мали місце такі добродетності, як любов, милосердя, людяність, пошана особистості, рівність щодо права, толерантність, терпимість щодо національних і релігійних меншостей” [1149, с. 194]. Відмовляючи право українцям на власну історію, адже національна символіка не була створена оунівцями, стверджує: „Схвалення парламентом України „синьо-жовтого” державного прапора розцінюю.... як доказ перемоги впливів українських націоналістів” [1149, с. 62]. Є очевидним, що дані постулати цілком збігаються із советськими писаннями.

Проте дехто вважав: „Вивчення радянської історіографії не є дарма потрачений порох. Вона містить багато корисного фактичного матеріалу” [975 с. 41]. Очевидно малася на увазі низка праць 1980-х рр., у яких робилися спроби показати місце УВО-ОУН у західноукраїнському політичному житті [646, 712, 831, 1308]. Незважаючи на ідеологічну заангажованість у цих працях, на основі історичних джерел, нагромаджується цікавий фактологічний матеріал з історії політичного руху на ЗУЗ. Сам Юрій Киричук чи не перший досліджував націоналістичний рух напередодні Другої світової війни [526].

В цьому контексті сучасна дослідниця історіографії праворадикального руху на західноукраїнських землях у 1920-1941 рр. Наталія Надурак, аналізуючи зовнішньополітичні зв'язки ОУН, стверджує: „Радянська історіографія суб'єктивно політологізована, для потреб політично-психологічної війни... Ці контакти розглядалися не як закономірний за тих воєнно-політичних реалій засіб послаблення противників, а майже як основна причина існування організації” [1105, с. 103.] Разом з тим дослідниця твердить:

„Однак потрібно враховувати, що на відміну від зарубіжних колег частина радянських істориків мала доступ до закритих широкому загалу оригінальних документів, літератури й періодики націоналістичних формувань, еміграційних видань зі спецховищ, що суттєво підвищує інформативну цінність їхніх праць” [1105, с. 103].

З приводу „цінності праць советських авторів”, то дослідник суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі Василь Футала віднайшов у них недобросовісність в опрацюванні архівних матеріалів, а також у порушенні своєрідного „кодексу честі” науковця у використуванні надбань інших дослідників [1281, с. 201-202].

Советська історіографія діяльності УВО-ОУН найшла своє продовження у сучасній російській. Інакше і бути не могло, адже Російська Федерація де-факто і де-юре спадкоємниця ССРСР. Російські дослідники відкрито визнають: „Формирование украинского национализма – тема, одно упоминание о которой способно доставить глубокое душевное беспокойство многим из современных российских историков” [892, с. 175]. Панівний в Росії політичний істеблїшмент традиційно вороже налаштований до прагнення і природного права українців на державний суверенітет та вільний вибір пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики. Так Александр Дугін у 1997 р. висловив позицію сьгоднішніх російських великодержавних шовіністів: „Існування України в нинішніх кордонах і з нинішнім статусом „суверенної держави” тотожне нанесенню страхітливого удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію... Подальше існування унітарної України неприпустиме” [1030, с. 168]. Ці домовки визначають позицію російських фахівців, які наголошують: „Національну ідею в Україні намагаються ототожнити з націоналізмом. І здійснюють цей намір шляхом героїзації ОУН-УПА”. Вони пропонують: „На боротьбу з ними потрібно зосередити максимум сил і можливостей... „Проповідники” націоналізму і є ті „бацили”, які проникли в організм України. З кожним з них потрібно боротися

індивідуально” [1128, с. 51]. Традиційно сповідуючи розкольницькі наміри, вони твердять: „Интегральный национализм – специфическая галицкая идеология. Галичане – близкая к украинцам, но особая этническая группа, отличающаяся языком, религией, психологическим типом, физическими данными, исторической судьбой”. Такі ідеї сповідують їхні співвітчизники – „громадяни України”, як наприклад, колишній депутат Верховної Ради від фракції комуністів Юрій Соломатін: „... до сих пор есть очень большие сомнения в правильности зачисления галичан к украинцам... Галичина пока ещё не Украина, а формирования ОУН-УПА – не её защитники”[889, с. 398-399].

Не байдужа проблема державотворчих потуг УВО-ОУН і в дослідженнях наших західних сусідів. Польські дослідники міжвоєнного періоду притримувалися двох різних позицій щодо українського політичного руху. Переважна більшість тогочасного польського політикуму і наукових кіл вважало, що українці – не нація (*gente rutenum natio polonus*), а український політичний рух інспірований австрійцями і німцями. Очільник польської народної-демократії (ендеки) Роман Дмовський доводив: „ В Сх. Галичині уряд австрійський створив проблему руську [тобто українську – І.Г.], щоб ослабити поляків. Не культурний, а політичний рух. Походження рутенського, національності польської [це про українців – І.Г.]. Афера австрійська: перетворила русинів на українців. Берлін ставив на створення Великої України направленої проти поляків” [1332, s. 239]. Таке бачення української проблеми у Польщі зумовили звульгаризовану тенденцію щодо відношення до українців як підлеглого етносу, засліплювали шовіністично налаштованих деяких представників польського істеблішменту, які були переконані: „Українці твердять, що проживають тут від найдавніших часів і що поляки прийшли сюди пізніше. То є неправда. Тут українців не було, немає і ніколи не буде”. Також голосливо принижуючи автохтонну людність зазначали: „Зухвалість українська не має меж. Сам люд український є спокійний. Потрібно лише звільнити його від провідників. Назва українці походить від укралих, вони нам

багато вкрали. Правдивої інтелігенції української немає, є лише парубки в краватках, деякі з них у вишиваних сорочках, а за пазухою повно вошей. Також мови української властиво теж немає, є тільки говірка, так як наша кашубська, гуральська, так само є діалект український. Це є говірка для парубків, дівок до стайні, гною і болота...” [1338, s. 362-363].

Але повсякденна реальність діяльності українських націоналістів змусила польську суспільність змінити своє ставлення до українського визвольного руху. Так польський часопис „Бунт Млодих” від 20 грудня 1933 р. визнавав: „Таємнича ОУН...- є сильнішою за всі українські легальні партії докупи” [1085, с. 372]. Орган польських радикальних народовців „Просто з Мосту” писав: „Ми польські народовці, маємо обов’язок найголосніше казати про те, що існує український народ, що він живе і бореться за своє право на життя” [1085, с. 398]. Під впливом Варшавського судового процесу над очільниками КЕ ОУН на ЗУЗ варшавські „Вядомосці Літерацке” від 15 грудня 1935 р. визнавали: „Ті люди вбили, бажаючи служити справі свого народу. Ми не думаємо, що таким способом вони їй добре служили. Успішно служать вони їй щойно тепер: три четвертини польської преси, що протягом сімнадцяти років не хотіли знати слова „український”, протягом цих трьох тижнів навчилися цього слова і вже його не забудуть” [1023, с. 28]. Висвітлюючи Львівський процес 1936 р. на якому судили 23 оунівців, католицька „Полонія” закликала: „... судді повинні пам’ятати, що мають судити людину, яка хоч і вчинила найважчий злочин, проте заслуговує на пошану, бо вона потоптала закони в боротьбі за ідею” [1085, с. 398].

Польські науковці, які творили в комуністичний період, проявляли певну солідарність із своїми советськими колегами, їхні писання не позбавлені усталених стереотипів, для них характерною є певна тенденційність [1330, 1334, 1340, 1341, 1342, 1347]. Водночас деякі польські дослідники були значно об’єктивніші щодо характеристики діяльності українських націоналістів у 1920-1940-х рр. Так Ришард Тожецький досить неупереджено показує діяльність

українського підпілля у Другій Речіпосполитій, аналізує співпрацю ОУН з німецькими військово-політичними колами. Його наукова праця про українців та поляків в роки Другої світової війни вийшла у світ у 1993 р., в якій він стверджує: „Керівництво ОУН хотіло позбавитися поляків, але не планували їх нищити фізично. Це був рух мас, над якими було не просто запанувати... Польські націоналісти не бажали рахуватися із станом справ, міжнародною ситуацією в роки війни виступали супроти українських сил бажачи українців – за Збруч, або на західні землі, які поляки мали отримати” [1349, s. 15]

Сучасні польські дослідження щодо діяльності українського націоналістичного підпілля у певній мірі спростовують негативне бачення поставленої проблеми своїми попередниками. Разом з тим слід проаналізувати їхні постулати. Ніколи український дослідник не посмів резюмувати щодо того, кого мають за героїв інші народи, як це робить поляк Гжегож Мотика запитуючи: Чи боротьба українських націоналістів мала національно-визвольний характер? Чи служила вона інтересам України і українців? Чи можна це вважати боротьбою? Чи це був виступ групи націоналістичних фанатиків? Чи УПА боролася з німцями, чи з ними співпрацювала? Як виглядала боротьба української партизанки з ССРСР? Чи була то боротьба тільки з комуністами, чи з Росією і росіянами? Чи тільки з апаратом комуністичним чи також з Червоною Армією? Який характер мали акції проти поляків? Чи це була боротьба озброєних із беззбройними, чи типова боротьба партизанська? [1338, s. 19]. Він вважає, що з початком німецько-польської війни та збройними виступами оунівців супроти представників польської окупаційної влади потерпали і місцеві поляки. Тому: «Ці злочини можна розглядати, як провіщення кривавих етнічних чисток на Волині, що трапилися через кілька років» [1097, с. 27]. Хоча історія не знає умовного часу і способу, той же Г.Мотика твердить: «...якби німці дозволили Українську державу, то вона мала би фашистський характер, як Хорватські усташі Павеліча. Української держави не врятував би III Райх, але всі її лідери стали колабораціоністами, як Квіслінг,

А.Власов, Тісо» [1338, s. 92]. Також він наводить наступні дані: «В перший місяць окупації у Львові німецька Айзанцкоманда бригаденфюрера Отто Раха розстріляла 7 тис. євреїв. 25-27 липня – у Львові дні Петлюри, коли замордовано в Парижі Симона Петлюру – 25 липня 1926 р. [автор не відає, що С.Петлюру убито 25 травня – І.Г.]. Далі: «За даними євреїв 1500 забитих євреїв. У погромах активно брала участь українська міліція. Не відома роль ОУН, бракує доказів, що вони брали участь» [1338, s. 94]. Знову достатньо припущень, як-от: «В самому Львові були замордовані близько ста польських студентів – їх, мабуть, розстріляла українська поліція (можливо то була помста за дії Львівських Орлят 1918 року). Усе це провіщало драконівську владу над поляками» [1097, с. 37].

Інший польський дослідник Владислав Серчик висловлює своє бачення: «ОУН не прикривала своєї ідейної спорідненості з фашизмом, а пізніше з гітлеризмом» [1344, s. 94].

Історик Анджей Сова переконаний: «Від початку свого існування ОУН проявляла тенденції до тоталітарно-монопартійної і була ворогом інших партій. Узурпувала собі право до керівництва боротьби за незалежність в рамках системи національної диктатури. Фашизація активу ОУН. Можливість дискусії щодо програми дій була обмежена. Членів обмежувала сувора дисципліна. За кожну відмову виконання доручення грозила смерть» [1347, s. 46]. Разом з тим, автор змушений визнати, що головним об'єктом саботажів ОУН були осадники і колоністи, яких уряд спроваджував із Центральної Польщі на українські землі. За його підрахунками між 1921 і 1938 рр. у Польщі відбулося 814 політичних процесів, в яких зсуджено 3847 українців, з них 16 осіб на кару смерті, 121 – присуд понад 10 р. Влітку 1930 р. оунівці здійснили 191 акт терору, без людських жертв, поляки відповіли „пацифікацією”: у 16 повітах охопила 450 [за іншими даними 750 – І.Г.] сіл, з них 250 сіл зазнало поважних втрат. Від ран загинуло до 35 осіб. Затримано 1739 осіб, 1143 –

судили, в т.ч. 30 священників, 360 учнів середніх шкіл, 220 студентів [1347, s. 50-56].

Анджей Хойновський пише, що ОУН не окреслила свого відношення до євреїв. Він вважає, що протягом 1921 – 1939 рр. УВО-ОУН здійснила 5 бомбових замахів, 18 акцій „експропріаційних”, 63 замаху на життя, які були задокументовані (вдалі і невдалі), в т.ч. 11 замахів (з них 8 вдалих) на знаних українських і польських діячів. В тих замаху загинуло 36 українців, 25 поляків, 1 росіянин, 1 єврей [1331, s. 120, 124].

Луцина Кулінська у фундаментальній праці, з претензіями на науковий виклад, стверджує, що: “Відроджена Річпосполита стикаючись із цим явищем [діяльністю УВО-ОУН – І. Г.] була змушена захищатися... Український шовінізм, що посилювався, знищував дієво усілякі державні спроби рішення політичних і господарських проблем східних земель” [1335, s. 742].

Переважна більшість польських дослідників зосередила свою увагу на діяльності українського націоналістичного підпілля в роки Другої світової війни. У назвах більшості з них вже є очевидним відношення до оунівців та упівців. Показово тут можна вважати твердження директора Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Миколи Литвина, який рецензуючи книгу Генрика Команського і Щепана Сєкерки стверджує: „Рецензована праця має стати пересторогою для нового покоління літописців обох країн – як не треба писати – і закликом активізувати записи спогадів очевидців тих трагічних подій Другої світової війни” [1053, с. 404].

Незважаючи на певний поступ у дослідженні українського визвольного руху і військово-політичної діяльності УВО-ОУН, польські фахівці все ж таки у багатьох випадках видають бажане за дійсне. Так до кінця не спроможуться визнати право українців на самооборону в час окупації наших земель чужинцями і в роки воєнного лихоліття. Тобто, коли українці мовчки терпіли гніт і визиск – це сприймалося як належне, а коли проявили своє право

господаря на споконвічних дідівських землях – це сприймалося як злочин проти людяності. Українські дослідники порівнюючи протилежні підходи до дослідження українсько-польських взаємин у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни зауважують, що визначальним була проблема спірних територій: „... українці впираються на право етнічної приналежності, а поляки ґрунтують свої прагнення на „праві історичного володіння”, тобто, що в певні історичні часи ці землі належали до складу польської держави” [1231, с. 4]. Той же Г. Мотика у дискурсі щодо проблем ідентичності висловив побажання, яке в певній мірі стосується і поставленої проблеми: „... що в українській історіографії дійде до дискусії щодо цієї формації і спроби подивитися на історію УПА крізь призму ліберально-демократичних цінностей, а також, що цей процес супроводжуватиме оцінка злочинів, здійснених супроти польського мирного населення” [677, с. 94]. Поляки, як бачимо не готові визнати свої злочини супроти українців.

На протилежних позиціях стоять польські дослідники (етнічні українці) Микола Сивіцький та Роман Висоцький. Перший провів детальне розслідування польсько-українських взаємин [1202, 1344], Р. Висоцький здійснив досить ґрунтовне дослідження Організації Українських Націоналістів, також її військово-політичної діяльності впродовж 1929-1939 рр. Він детально описує організаційну структуру Юнацтва ОУН, як потенційних воїнів майбутніх національних збройних сил [1352, с. 131]. Також у його монографії показаний процес злиття УВО в ОУН, проведення бойових акцій націоналістичним підпіллям та їх результати. Автор наголошує на тому, що у 1932 р. відбулося відособлення військових і бойових референтур в Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ [1352, с. 131]. Тобто вже на початку 1930-х рр. оунівці безпосередньо розпочали підготовку до війни. Р. Висоцький робить слушні узагальнення: „Терор не був метою ОУН, але методом її діяльності” [1352, с. 233]. „Явище подібного виникнення типу організації не обминуло в той час жодного з європейських народів” [1352, с. 235].

Подібно до польської історіографії, у якій проглядається певна роздвоєність, а насправді заполітизованість поставленої проблеми, інші зарубіжні історики теж приділили увагу організованому українському націоналістичному підпіллю. Так американські дослідники Дж. Гатчінсон і Дж. Армстронг вважали „батьком українського націоналізму” Михайла Грушевського [1030, с. 85]. Мабуть за його постулат висловлений 22 січня 1918 р.: „Ми не являємось... новою і молодою республікою. Ми тільки відновлюємо нашу державність, якою ми жили і яка була відібрана від нас проти нашої волі... Ми з тим відобранням ніколи не мирилися” [818, с. 29].

На зламі 1980-1990-х рр., у зв'язку з розпадом СРСР та усієї комуністичної системи, створилася реальна можливість для українців свobodно досліджувати власну історію. Сучасна українська історіографія проблеми українського організованого націоналізму, зокрема військово-політичної діяльності УВО-ОУН в боротьбі за державність, бере свій початок із Першої міжнародної наукової конференції, яка відбулася ще в умовах існування СРСР, 25-26 червня 1991 р. у Львові. В ній взяли участь оунівці, які через майже півстоліття отримали змогу повернутися на рідну землю. У привітальному слові Голови ОУН Слави Стецько було сказано: «Дуже щаслива, що сьогодні можу бути разом з вами у Львові, у тому Львові, де 50 років тому Актом 30 червня була відновлена українська державність» [1109, с. 11]. Вів конференцію Ярослав Дашкевич, який у Вступному слові зазначив: «Тут, у Краї, ми лише тепер починаємо будувати справжню об'єктивну історію українських національно-визвольних змагань...» [1109, с. 9]. Низку змістовних доповідей висловили оунівці – Петро Дужий, Василь Кук, Омелян Кушпета, Євген Стахів, Михайло Марунчак, професійні історики Ярослав Дашкевич, Володимир Косик, Ігор Гаврилів та ін. Промовців у прямому етері передавало Львівське радіо, а Московська програма «Время» і перша програма Польського телебачення в основному блоці «Вядомосці» повідомили «про збіговисько у Львові українських націоналістів».

Наступна міжнародна конференція подібної проблематики: «Збройні сили України: історія і сучасність» відбулася в час розпаду СРСР: 3-4 вересня 1991 р. на базі «Львівської політехніки», у якій брали участь, окрім вітчизняних істориків, фахівці з діаспори: Євген Штендера (Канада), Петро Содоль (США), Володимир Стойко (США), Зіновій Соколюк (Німеччина), Тарас Гунчак (США), Володимир Косик (Франція). Прикро, що матеріали наукових доповідей не вдалося опублікувати.

Згодом відбулося ще низка наукових форумів, які фактично започаткували дослідження і наукову полеміку щодо місця і ролі УВО-ОУН в національному визвольному русі 1920-1950 рр. і також вклад українських націоналістів у відновленні української державності [843, 844, 909, 910, 1076, 1077, 1107, 1150, 1258, 1260, 1261, 1262, 1266, 1267, 1273].

Львівський дослідник Ярослав Сватко, використовуючи діаспорні видання, опублікував широку розвідку, щодо діяльності УВО-ОУН, у Львівській міській газеті «Ратуша», передрук здійснено у «Визвольному Шляху» [1194]. Цьому автору також належать науково-популярні видання присвячені постаті голови УВО-ОУН Євгену Коновальцю, Степану Бандері, Степану Мудрику [1195-1196, 1198, 1197]. Згодом появилася низка наукових праць з різних періодів української історії, в тому числі показаний націоналістичний політичний рух на західноукраїнських землях [763, 766, 786, 793-195, 797, 808, 817, 819, 832-836, 837, 846-847, 855, 860, 871, 880, 881-882, 887-889, 940, 941-946, 947, 949, 950, 951, 972-975, 1008, 1009-1012, 1016, 1031-1036, 1039, 1052, 1067, 1102, 1132-1133, 1134, 1135, 1142, 1189, 1206, 1207-1209, 1215, 1252-1255, 1276, 1277, 1296-1298, 1299, 1314].

Аналізуючи поступ сучасних історичних досліджень, є очевидним, що у багатьох випадках недооцінено й подекуди неоднозначно трактовано визвольний рух 1920-1940-х рр., зокрема діяльність оунівців. У середовищі інтелектуальної еліти України відбувається гостра полеміка щодо значення і ролі націоналізму в умовах утвердження і розбудови державності. В сучасній

історіографії питання українського націоналізму та його ролі в державотворчому процесі так і не вирішене. Деякі дослідники цієї проблеми перебувають в полоні колишніх комуністичних постулатів, коли націоналізм ототожнювався з нацизмом, фашизмом і прирівнювався до шовінізму. Вони не бажають усвідомити, що в діяльності ОУН яскраво простежується теорія і практика боротьби нації за виживання і право бути рівнозначним народом серед світової спільноти. Натомість борців за волю свого народу від чужинців-загарбників звинувачують у ксенофобії, тоталітаризмі та насильстві, порівнюючи з кривавими диктаторами держав-імперій.

Після поразки Української демократичної революції 1917-1921 рр., поділу та окупації українських земель чужинцями, щоб остаточно не зійти з карти народів світу, було очевидним завдання, яке стояло перед національними силами: а) проаналізувати та зробити належні висновки з уроків Визвольних Змагань; б) не припиняти боротьби ні на день; в) вести її різними можливими методами; г) готувати українське громадянство до здійснення ідеалів незалежності; д) підготувати майбутніх провідників нації в прогнозованому державотворенні. Все це ОУН разом з іншими громадсько-політичними організаціями у міжвоєнний період успішно виконала, хоча йшла на чисельні жертви. Лише у 1924-1934 рр. було ув'язнено 1024 активістів УВО-ОУН [673, с. 271]. Загалом у 1921-1939 рр. (до початку Другої світової війни) було убито не менше 60 українських націоналістів.

Але, у навчальному посібнику для студентів, виданому у Львові в 2003 р., читаємо: «Ідеологією ОУН став «інтегральний націоналізм» (крайня форма націоналізму), розроблений Д. Донцовим та іншими теоретиками: проголошувалася перевага національних інтересів над індивідуальними, стверджувалося, що вищою метою боротьби є досягнення державної незалежності будь-яким способом. Політична система майбутньої держави мала ґрунтуватися на владі однієї націоналістичної партії. На чолі руху і держави мав стати лідер, наділений необмеженою владою. Терору зазнавали не тільки

представники окупаційної влади, а й українці, які не поділяли ідеології і методів боротьби ОУН. На початку 30-х рр. члени ОУН організували понад 60 замахів на польських і українських діячів» [707, с. 185].

В іншій «Історії України», виданій у Запоріжжі в 2002 р., автори переконують: «Не буде перебільшенням сказати, що ідеологія ОУН сформувала політичний світогляд цілого покоління західних українців і залишила глибокий слід в регіональному менталітеті. Однак, сприйнявши лозунги інтегрального націоналізму, галицька молодь опинилася під владою ідеології, що врешті-решт не принесла українському народові нічого, крім людських жертв та недоброї слави. Заради здобуття капіталів організація вчинила десятки експропріацій, а також близько 60 вбивств... При чому оунівці знехтували всіма пунктами міжнародного права [права на свободу?! – І.Г.]». Далі зауважено: «А.Мельнику, якому за аналогією з фашистами [а чому не комуністами? – І.Г.] було надано титул «вождя» [583, с. 268-269].

Відома дослідник Другої світової війни Галина Стародубець наголошує: «... революційно-визвольна концепція висунута бандерівцями на даному Зборі [мова про Краківський Збір ОУН(р) 1941 р. – І.Г.] відрізнялася своєю недемократичністю не тільки стосовно політичної сфери життя, але й соціальної. Адже панівною нацією ними визнавалися виключно українці. У них присутні такі елементи як моноетнічність, моноконфесійність держави, партійна диктатура, авторитаризм тощо. Тож помилковим можна назвати бандерівське рішення про двоподіл суспільства на активістів-революціонерів і пристосуванців-опортуністів: «ОУН поборює всі опортуністичні сили, які не йдуть на повний розрив з Москвою, а надіються на частинні уступки зі сторони Москви, та стоять на становищі поступової перебудови СРСР шляхом еволюційних змін...» [1213, с. 24-25].

Автори «Цивілізаційної історії України» стверджують: «Однак, згодом, коли фашистські режими в європейських країнах ще більш зміцніли, ОУН відкинула будь-які реверанси щодо свого слугування народові. Стрижнем

політичної програми ОУН стала монопартійність, тоталітаризація усіх державних структур» [558, с. 372].

Знаний дослідник міжвоєнного періоду Іван Васюта зазначає: «Співробітничати з ОУН погодилися екстремістські елементи наддніпрянської еміграції. Ідеологія ОУН була еkleктичною, представленою низкою запозичених ідей з расових, етатичних, елітаристських та інших розповсюджених тоді теорій... Як праворадикальна націоналістична течія оунівський рух зберігав виразні елементи національної винятковості, агресивності і ксенофобії, що зближала його з іншими різновидами правого тоталітаризму» [812, с. 46, 58].

У навчальному посібнику «Україна: нариси історії державотворення» автори вважають, що «Євген Олексійович [правильно Михайлович – І. Г.] Коновалець (1891-1938)... прибічник тероризму як методу політичної боротьби... Оунівці рішуче відкидали здобутки демократії, соціалізму, капіталізму, лібералізму та інших соціальних рухів. Натомість вони відстоювали положення національного солідаризму, тотожного італійському фашизму... Головним методом боротьби, що його застосовувала ОУН, був теракт... Найбільш послідовним прибічником тероризму, як засобу боротьби за незалежну Україну, був Степан Бандера...» [730, с. 262, 258, 259].

Відомий львівський історик, якого часто цитують, бо він пише, здебільшого, без посилань на історичні джерела, видає своє бачення проблеми: « Попри відмінності в ідеології, молоді советські комуністи, німецькі нацисти й українські націоналісти мали багато спільного: всі вони були діти своєї епохи. Відкинення моралі, заперечення демократії, ксенофобія до «ворожих» класів чи націй, волюнтаризм і тяжіння до екстремального радикалізму стали головними рисами їхнього колективного портрета» [863, с. 98]. Далі йдуть наступні постулати: «Для українських істориків, які досліджують Другу світову війну, ця тема подвійно дражлива: українці несуть тягар не лише гріха колаборації, але й антисемітизму. Як стверджують єврейські автори [очевидний факт, що на

протипагу українцям євреї не можуть інакше стверджувати, але чи це відповідає дійсності?, автор не спромігся дослідити – І.Г.] в самому Львові на початку липня 1941 року під час триденних погромів загинуло від двох до шести тисяч євреїв. Наприкінці липня – на початку серпня 1941 року українська поліція, щоби відзначити «день Петлюри», знищила ще біля 5 тисяч львівських євреїв, переважно з-поміж інтелігенції [863, с. 163]. Автор безпідставно і бездоказово, а головне – недоречно твердить: «Недарма Степан Бандера замикає трійку найнепопулярніших історичних осіб в Україні після Іосіфа Сталіна й Михаїла Горбачова» [?!] [863, с. 91].

Вітчизняні дослідники наводять кількість жертв УВО-ОУН у міжвоєнний період, але при цьому неспроможні порахувати убитих націоналістів: « За 1921 – 1939 рр. націоналістичне підпілля провело 63 замахи. Жертвами стали 36 українців (тільки 1 комуніст) 25 поляків, 1- росіянин, 1-єврей» [561, с. 199; 618, с. 309].

Характерні твердження, що об'єднують усіх нинішніх антинаціоналістів, краще звучать мовою оригіналу: «Идеи нациократии, вождизма, антисемитизм, полоно – и русофобия создали некую общность между программами ОУН и нацистской партией» [1006, с. 54].

Той же Михайло Коваль переконаний: „Гордиев узол” „украинского вопроса” был в конце концов „разрублен” на исходе столетия. И парадокс состоит в том, что историческое свержение принадлежит отнюдь не ОУН, затратившей неимоверные усилия и принесшей несчислимые жертвы в борьбе за украинскую независимость, а непримиримому и ненавистному сопернику и врагу украинских националистов – Советской власти” [1006, с.53-54]. Слід заперечити, що не завдяки, а всупереч денационалізаційним процесам, які несли українцям советська (російська) влада. А заслуга в тому є саме українських націоналістів, які поклали на вітвар свободи і незалежності України своє життя. Про усвідомлення свого жертвовного подвигу говорять слова повстанця сказані у середині 1940-х рр.: „Ми українські революціонери вступили тільки в

УПА свідомі того, що може не один з нас України живим не побачить, але своєю поставою будемо дороговказом майбутнім поколінням і по наших трупах і кістках прийдуть ті, які докінчать це чого доля не дозволить нам закінчити, а знаючи історію ОУН і людей, які її очолюють навіть не сумніваюся в їх вірності і відданості народові і боремося не за уряди чи за гонорари, а за велику ідею УССД, а уряди в ній будуть виконувати найкращі сили всіх шарів суспільства” [297, т.2, с. 458].

Слід зазначити, що це далеко не повний, хоча досить типовий, перелік наукових праць, в яких викладено бачення деякими вітчизняними та зарубіжними авторами поставленої проблеми. Також це не вирвані з контексту цитати, а очевидна позиція дослідників діяльності УВО-ОУН, їх оцінка теорії та практики державотворення здійснюваної українськими націоналістами.

На цьому фоні дисонансом звучать протилежні думки: „ Почуття націоналізму, патріотизму живе в кожній людині, етносі, народові, - зазначає І.Дробот. – Традиційний український націоналізм базувався на давній національній традиції, що виникла, визріла і розвинулася з буттям української нації. Ідея націоналізму була тією рушійною силою, що згуртувала, об'єднала їх до боротьби за своє національне, політичне існування” [908, с. 121]. Історик В.Литвин змушений визнати: „Коли мова заходить про державу і громадянську єдність, на авансцену суспільно-політичного життя завжди виходять націоналісти. Бути націоналістом означає понад усе любити свій народ і тому не випадає засуджувати цю рису в характері, поведінці і діяльності людей” [632, с. 55]. Петро Кононенко підсумовував: „ОУН – спадкоємець українських політичних традицій – з одного боку та одна з ланок міжнародного руху борців за права людини і націй, за рівнозначність соціальної, національної, духовної свободи, за реальний гуманізм, а тому в основу кладе еволюційний розвиток, однак в ім'я торжества найвищих ідеалів визнає і чин життєвої волі, революційної боротьби. Боротьби, як вимушеного шляху до рівності й волі, свободи й братерства, миру й гармонії, заснованих на фундаменті демократії та

верховенства Закону; торжества духовного ідеалізму, найвищою мірою та цінністю якого є Людина” [1018, с. 224].

Знаний фахівець останньої світової війни Олександр Лисенко констатує: „У свою чергу історичної сатисфакції вимагають ті, хто в роки Другої світової війни зі зброєю в руках відстоював право українців на суверенну державність. Прихильники самостійної ідеї, сучасні носії ідеології українського націоналізму домагаються визнання УПА воюючою стороною та відповідної соціальної атрибуції даного юридичного рішення” [629, с. 4] Щодо спроб порівняння ідеології та програмових засад ОУН з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом Георгій Касьянов застерігає: „Порівняння та аналогії варто використовувати для розуміння специфіки та місця ОУН у політичній історії України чи Європи, відмовляючись від звичайної, але непродуктивної практики застосування ідеологічних кліше, до того ж досить за давнини, у сучасних чи то наукових, чи то політичних дискусіях” [964, с. 41] Підсумовує полеміку Степан Віднянський: „Більш глибокого й об’єктивного висвітлення заслуговують також питання про роль українських націоналістичних партій й громадських об’єднань – УВО-ОУН, УНДО, Фронту національної єдності, УНО, КПЗУ та ін. в суспільно-політичному житті Другої Речіпосполитої” [824, с. 33].

Аналізуючи сучасну історіографію щодо діяльності у 1920-1940 рр. організованого українського націоналізму дивуєшся позицією деяких авторів, які не бажають згадувати століть поневолення українців чужинцями, тотальну денаціоналізацію, яка призвела до етнокатастрофи український народ у ХХ ст.; не розуміння жертвовного подвигу патріотів України, які свідомо йшли на загибель в ім’я збереження духу звитяги для майбутніх поколінь борців за право нації на вільне, достойне життя у власній незалежній державі.

Після багаторічних дискусій влада вирішила „розрулити” ситуацію, утворивши рішенням Кабінету Міністрів України робочої групи „для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН і УПА”. В її склад

запросили фахівців - в основному представників Інституту історії України НАН України, західний регіон представляв лише Олександр Марущенко (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника). Очевидно, що самі учасники робочої групи не дійшли єдиної думки про місце і роль ОУН та УПА в історії України, ствердивши: „Нашою головною метою було – надати об’єктивний фактичний матеріал у розпорядження органів влади та широкої громадськості для самостійних висновків” [1127, с. 59]. Як зазначає учасник цієї комісії фахівців: „Ми підійшли до своєї місії максимально добросовісно... Ми надали суспільству, уряду, законодавцям незаперечні документи для розв’язання питання... Слово було за керівництвом України, в першу чергу за Президентом. Нічого не сталося. Не посприяв цьому і найсерйозніший на перший погляд комеморативний проект Віктора Ющенка – Український інститут національної пам’яті, створений у 2006 році” [747, с. 67.].

Аналізуючи чвертьстолітній шлях досліджень діяльності УВО-ОУН 1920-1940-х рр., є очевидним історіографічний пласт праць, які роковують різні аспекти їхньої військово-політичної дії. Не ставлячи за мету детально прорецензувати усі наявні та використані у дисертаційній роботі публікації, - це успішно зробили (принаймі започаткували) О. Лисенко і О. Марущенко [509], Василь Футала [1280-1283], Наталія Надурак [529], Яна Примаченко [1165] та ін. Слід наголосити і вказати на тенденції, які простежуються в історіописанні щодо поставленої проблематики. Має рацію відомий дослідник Юрій Шаповал: „Історія опинилася в полоні „роздвоєності”, амбівалентної суспільної свідомості і змушена миритися із наявністю двох взаємовиключних історіографічних канонів. Один з них має явні ознаки залишкової „радянськості”. Інший базується на ідеях етноцентризму. Очевидно, що монополізувати соціум ні на тій, ні на іншій основі неможливо, а відсутність узгодженої системи цінностей ставить під загрозу увесь український проект” [747, с. 355-356]. „Історія залишається в Україні предметом найгостріших дискусій, щодо найнесподіваніших відкриттів і щонайглибшого читацького

зацікавлення” [747, с. 7]. Він же наголошує: „Справедливо вважається, що заполітизованість, емоційність, моралізаторство не належать до честі будь-якого історика... Сприкрює те, що влада намагається диктувати, як „правильно” розуміти минуле... Вчені оберігають сферу історичної пам’яті від деструктивного втручання політики” [747, с. 67].

Проблема історичної пам’яті чи, точніше, історичної свідомості породжує в сучасників низку питань інтерпретованих у відповідні назви праць: „ОУН і УПА в роки Другої світової війни: боротьба за національне визволення чи громадянське протистояння?” [1185]. Як відповідь слушно виглядає твердження, що визвольний рух: „ОУН, УПА, УГВР... мав народний, національно-визвольний характер. Він ставив благородну мету, що віками визривала в душі й свідомості українців – національне державотворення, тобто здобуття і розбудова такої держави, що відповідала б інтересам українського народу” [1237, с.86]. В цьому контексті апологетами фальшивих советських стереотипів залишаються Валентин Іваненко та Віктор Якунін, які у своїй монографії виданій у Дніпропетровську 2006 р. розпочинають Передмовою, зміст якої нагадує агітку часів СРСР. Автори вимагають покаяння з боку ветеранів ОУН і УПА, „оскільки ті не можуть бути прощеними за розправи над мирним українським і польським населенням...” [939, с. 6]. Посилаючись не на опубліковані достовірні історичні джерела, а на советських авторів стверджують: „... саме легіон „Нахтігаль” вчинив у ніч з 3 по 4 липня 1941 р. у Львові криваву акцію проти польської, української та єврейської інтелігенції, в результаті якої загинуло майже 500 людей” [939, с. 59]. Описують ці та інші „звірства оунівців” [939, с. 94, 95]. Як слушно зауважує в рецензії директор тюрми-музею на Лонцького у Львові Руслан Забілій: „... які давно вже спростовані у численних публікаціях та окремих монографіях українських істориків” [926, с. 307]. Зокрема слід відзначити розвідку Андрія Боляновського, який заперечує участь оунівців, воїнів батальйону „Нахтігаль” чи

українських поліцаїв у розстрілах польських учених в липні 1941 р. у Львові. [795].

У 2010 р. побачив світ збірник полемічних праць „Страсті за Бандерою: статті та есеї”. В анотації якого сказано: „У цій книжці зібрані матеріали трьох фахових дискусій про феномен Бандери, які в останні роки проводили українські та іноземні історики й есеїсти...” Упорядники стверджують: „Жодна фігура в українській історії так глибоко й так безкомпромісно не розділяє сучасну Україну, як Степан Бандера. Ба більше: жодна українська історична постать не викликає такої бурі почуттів у найближчих історичних сусідів України – Польщі, Росії та, меншою мірою, Ізраїлю й Німеччини, а також у тих країнах, де є чисельна українська діаспора – в Канаді й США” [1230, с. 6]. Вчитуюсь у полеміку авторів і дивуюсь їхній заангажованості, коли росіяни, поляки та американські євреї перебувають в полоні колишніх стереотипів, але також українець Василь Расович в унісон з чужинцями “і собі підспівує”: ”ОУН не допускала жодних легальних методів боротьби, сповідувала терор як проти польських державних функціонерів, так і проти „польських прислужників”. До останніх могли бути легко зараховані всі, хто не поділяв тактику „революційного терору”. Бажання мирного, спокійного життя будь-якої хвилини могло бути потрактоване як зрада і прислужництво й коштувати людині життя, що нерідко траплялося. Прикладом може бути історія з убивством у 1934 р. директора гімназії Івана Бабія” [1230, с. 115]. Автор робить висновок: „Тобто, всі українці мали „мислити” лише по-оунівськи, іншого не допускалося, а відхилення жорстоко каралося” [1230, с. 115]. Такі фальшиві постулати намагалися спростувати Володимир В’ятрович, Аскольд Лозинський, Володимир Кузик. Натомість американські „колеги” Олександр Мотиль, Джон-Пол (Іван-Павло) Химка дуже переймаються трагічною долею євреїв, показуючи роль і місце українських націоналістів в Голокості у роки Другої світової війни. Їм опонує київський єврей Мойсей Фішбейн назва доповіді якого розкриває сутність предмету дискусії: „Єврейська карта у

російських спецопераціях проти України” [1230, с. 222-236]. Чужинцям, в певній мірі підігрує Ярослав Грицак, який резюмує з приводу „історичної спадщини” та „історичної пам’яті” [1230, с. 348]. У свою чергу Кость Бондаренко, який у 1997 р. в Спеціалізованій вченій раді К 35.052.15 у „Львівській політехніці” захистив дисертацію на тему: ”Діяльність Організації Українських Націоналістів напередодні і під час Другої світової війни (1938-1945): політичний та військовий аспекти” [516], здобув собі „дешеву популярність”, бажаючи обслуговувати владні структури увійшовши до провідних політологів країни, фантазував, що розкол ОУН мав місце завдяки суперництву Степана Бандери та Ярослава Барановського, які залилися до Анни Чемеринської [796, с. 4]. В даній полеміці К.Бондаренко звульгаризовано показує постать очільника ОУН стверджуючи, що: „В украинской истории – в том числе истории национально-освободительного движения – были более достойные люди, чем Бандера” [1230, с. 339]. Але не називає хто саме. Тут слід наголосити, що волею долі, із незаперечною харизматичністю, на чолі українського визвольного руху 1930-1950-х рр. стає саме С. Бандера. Його постать увійшла у назву цілої епохи національно-державницьких змагань (бандерівці), як перед тим гетьмана України Івана Мазепи (мазепинці) і Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри (петлюрівці). Достатню наукову інформацію щодо місця і ролі С. Бандери в УВО-ОУН можна почерпнути із низки опублікованих матеріалів документів і відповідних досліджень [265, 271, 308, 322, 436, 477, 513, 769-771, 844, 856, 859, 915, 1091, 1143, 1162-1163, 1198, 1285, 1286, 1289-1290].

Полеміку щодо діяльності українських націоналістів у міжвоєнній Європі, в якій утверджувалися тоталітарні „фашистські” режими, в роки світового конфлікту, продовжено на шпальтах часопису „Критика” [1200, 1284]. Так на полеміку Івана Химки та Зенона Когута, а також на статтю Тимоті Снайдера „Фашистський герой у демократичному Києві” учасниця визвольного підпілля зреагувала відповідно адекватно: „ Звинувачувати ОУН і УПА в

допомозі німцям винищувати євреїв – це найбільша історична брехня” [1145, с. 21]. Дивуючись із заангажованості таких фахівців констатовано: „Дивно звучить заклик історика Химки „нарешті відкинути ту спадщину”. Справою історика є не відкидати будь-що чи щось додавати до подій, а описати все так, як було, а не так, якби було... І не вимазувати цей період боротьби українського народу тому, що його творили учасники ОУН і УПА” [845, с. 20]. Конструктивну і досить обширну рецензію на писання Д.-П. Химки, щодо участі оунівців та створеної ними Української Міліції у переслідуванні євреїв подав молодий дослідник Сергій Рябенко: „Слідами „Львівського погрому” Джона-Пола Химки”. Зокрема він категорично заявляє: „... вищевказані припущення Химки є недоречними та спростовуються документальними джерелами” [1192, с. 312-313]. Щодо писань заокеанських дослідників поставленої проблеми, то відомий історик з Сорбонського університету Володимир Косик критикуючи їхні постулати доводить, що “Гарвард патрує ненаукові методи історичного дослідження” [1021].

Гострою дискусійною темою є проблема „колабораціонізму” (співпраця з ворогом). При тому цей термін вживається, коли йдеться про українсько-німецькі взаємини, але ніколи при розгляді співпраці з росіянами чи поляками. Як слушно зауважує Костянтин Курилишин: „... на початок Другої світової війни українці не мали власної держави, а дії більшості тих, хто легально працював під німецькою окупацією, не були спрямовані проти власного народу та батьківщини. Тому характеризувати поведінку українців за допомогою термінів „колабораціонізм” („колаборація”) чи „колабораціоніст”, які в основі своїй передбачають державну зраду, не можна” [619, с. 24].

Проблему винищення євреїв та польської інтелігенції на початку німецько-советської війни, з легкої руки кремлівських спецслужб, намагалися пов’язати із діяльністю ОУН. Але це було спростовано не лише кваліфікованими комісіями, що провадили розслідування відразу ж після

закінчення війни, також на Нюрберзькому судовому процесі, але й фаховими історичними дослідженнями [818, 823, 855, 967, 882, 1083, 1240].

Взагалі відношення оунівців до інших національних груп, що постійно проживали на території України характеризується постулатом, щодо їхньої постави до визвольних змагань України та її державності. Обгрунтовуючи замах на життя чужинців, очевидно кількість жертв була незначною, українські націоналісти пояснювали: „... мусимо прийти до одиноко можливого висновку, що в боротьбі цілого народу, де йде про „бути чи не бути”, всі акти самооборони, а тим самим і індивідуальний терор є тим більше оправданим і зрозумілим... – на масовий терор мусимо відповісти відповідно до наших сил індивідуальним терором” [416]. Звинувачення щодо ксенофобії оунівці роз’яснювали тезою в часописі „Самостійність”, ч. 101, за 22 березня 1936 р.: „Нам закидають расову ненависть до жидів, москалів, поляків, але це все брехня. Ми не ненавидимо нікого, ми лише любимо Україну... Коли б ми карали москалів у Москві, поляків у Польщі, а жидів у Палестині, тоді можна б говорити про нашу ненависть. Але коли ми це робимо в Україні, в нашій хаті, - то все це лише з любови” [1126, с. 225].

Тобто ні у міжвоєнний період, ні в роки Другої світової війни не було проблем міжетнічного конфлікту українців та інших національностей. Причетність українців, місцевої поліції, оунівців чи упівців до винищення євреїв (голокосту) не знайшла свого підтвердження. Інше питання, коли євреї були представниками окупантських властей і здійснювали масові езекуції над українським населенням, то були випадки знищення євреїв українцями, як зазначає дослідник теми В. В’ятрович, що не йдеться: „... про реалізацію якихось постанов, заплановану акцію знищення, а радше про помсту, акт, здійснений у стані афекту” [836, с. 68].

Щодо вбивства українців (деякі автори зумисне наголошують, що найбільше жертвами оунівців були саме українці, проте це підтверджує, що вбивства чужинців – не було метою українських націоналістів), то завжди

вважалося, що „зрадник – гірше ворога”. Лідер ОУН С. Бандера вказав усім слабодухим пристосуванцям: „Ми стоїмо на становищі, що обов’язком кожного українця є підпорядкувати особисті справи інтересам і справі нації. Коли ж хтось добровільно і свідомо співдіє з ворогами в поборюванні і то фізичними методами українського визвольного руху, стоїмо на становищі, що такий злочин національної зради належить кара смерті” [1091, с. 60].

Сучасна українська історіографія характерна інтерпретацією усіляких аспектів діяльності українських націоналістів у 1920-1940-х рр. Львівські історики Олександр Зайцев, Олег Баган, Василь Стефанів у своїй розвідці „Націоналізм і релігія: Греко-католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920-1930-ті роки)” показують непрості взаємини УГКЦ та ОУН. Тут наголошено, що з утворенням ОУН: „... поступово націоналізм став асоціюватися лише з його крайньою, найбільш войовничою формою, яка найповніше була втілена в ідеологію ОУН” [929, с. 186]. Автори вважають, що з одного боку націоналісти як християни і вірні греко-католики (чимало з них були дітьми священників УГКЦ, зокрема Степан Бандера, Ярослав Стецько та ін.) зважали на авторитет церкви, а з іншого - своїми діями вступали в суперечку з церковними канонами: „Водночас в ідеології інтегрального націоналізму були положення, які суперечили християнству. Найголовніше з них – це ідея нації як найвищої цінності, яка в доктринах і практиці націоналістів почала фактично заступати Бога. Явно несумісними з християнською мораллю були й етичні засади як „чинного”, так і „організованого” націоналізму” [929, с. 342]. Наголошено на безпосередніх причинах конфлікту між націоналістичним підпіллям та католицьким табором, з яких виділено: „... осудження Церквою терористичних методів ОУН, а надто терору проти українців, які не поділяли цілей і методів націоналістичного руху” [929, с. 344]. Це твердження суперечить дійсності, адже оунівці застосовували терор лише супроти тих українців, що йшли на пряму співпрацю із супротивниками. З цього приводу глава УГКЦ А. Шептицький у 1935 р.

ствердив: „... що так як слід з місця осуджувати всі акти терору націоналістів, так само не слід громити молодь за те, що вона націоналістична. Може прийти ... така хвилина, коли будемо з церковних повідальниць осуджувати соціалізм чи націоналізм, але нині таке становище викликало б зовсім протилежний наслідок” [740, С. 587]. Промовистий приклад одноцілості національного руху в умовах ворожої займанщини, коли ректор богословської академії о. Йосиф Сліпий освячував курінний прапор «Пласту» у 1930 р. на г. Маківці, допоміг його заховати від нападу польської поліції і привезти до Львова [271, с. 120].

Тобто на загал українські священники толерували націоналістів, багато з них безпосередньо брало участь у визвольній боротьбі. У 1941 р. одностайно ієрархи українських церков підтримали Акт відновлення Української Держави. Вони, в рівній мірі як і оунівці, страждали від окупаційних режимів та пройшли свою Голгофу обстоюючи національні ідеали. З цього приводу є показовими висловлювання поляків, зафіксовані советськими спецслужбами 5 листопада 1944 р., під час похорону А. Шептицького: „Слава Богу, умер главарь бандеровского движения...” [302, с. 437].

Заслуговує на увагу монографія О. Зайцева „Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки)”, в якій автор ставить за мету: „... простежити генезу й розвиток головних напрямів українського інтегрального націоналізму впродовж 1920-1930-х років в європейському контексті” [934, с. 11]. Така постановка питання у якій подається порівняльна характеристика українського націоналізму із тоталітарними праворадикальними режимами у Європі може мати місце лише у історіософському резюмуванні, коли О. Зайцев стверджує: „Отож концепція, згідно з якою ідеологія та практика ОУН були фашистськими за своєю природою, має право на існування, особливо в рамках історії ідей. Проте, нехтуючи принциповими відмінностями між націоналістичними рухами державних і недержавних націй, вона породжує більше проблем, ніж допомагає розв’язати” [934, с. 325]. Але не витримує критики твердження, висловлене умовним способом: „ Незалежна Держава Хорватія 1941-1945 років – добрий

приклад того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона постала”. [934, с. 324]. Автор перебуває в стані невизначеності, щодо місця і ролі українського націоналізму в українському визвольному русі порівнюючи його з фашизмом, коли у висновках підсумовує: „Найприйнятнішою виглядає така інтерпретація: фашизм (укупі з нацизмом) і радикальна течія українського націоналізму (поряд із іншими аналогічними рухами недержавних націй) належали до відмінних типів одного суспільного феномена – інтегрального націоналізму. Фашизм був інтегральним націоналізмом державних, панівних націй, його енергія була спрямована на тоталітарну реорганізацію держави та підкорення інших народів. Український інтегральний націоналізм становив ідеологію недержавної, поневоленої нації, а отже насамперед – національно-визвольний рух. Ця відмінність є не формальною, а сутнісною: без доступу до держави та її інституцій український інтегральний націоналізм не міг розкрити свого „фашистського потенціалу”, залишаючись на стадії „*протофашизму*” [934, с. 426].

Щодо воєнно-політичної доктрини ОУН, то О. Зайцев стоїть на засадах, що керівники оунівців, ведучи діяльність супроти окупаційних властей, проповідували боротьбу з ворожими націями в цілому. Він піддає сумніву, що їхні терористичні акти були як засіб самооборони [935, с. 77].

З приводу порівняльних тенденцій тогочасних праворадикальних рухів відомий галицький діяч міжвоєнного періоду Микола Шлемкевич цілком слушно зазначав: „Німецький націонал-соціалізм, як не підкореслював би стихійність руху, створив одну з наймогутніших в історії партію в повному того слова значенні, і то створив її не тільки під несвідомим тиском прусацького військового духа, але цілком свідомо, не боючися ні назви, ні форм партії. Про це свідчать виразні заяви творця партії Гітлера. Але і УНДО, і ОУН 30-х років – це справді живі рухи, ніж ясно окреслені партії. Це продовження наших давніх традицій... І якими революційними перами не прикрашувалися б галичани, у своїй душевній основі вони скоріше традиціоналісти, ніж революціонери, а

легалізм, тяглість установ і життєвих привичок, то так вражали східних українців у революційні роки, тепер присипані крайніми гаслами і об'єктивними, дійсно революційними обставинами, мабуть і досі залишилися в глибині душ питоменністю галичанства” [750, с. 43.]

Очевидним є те, що проблема діяльності ОУН напередодні та в роки Другої світової війни продовжує бути об'єктом досліджень та гострої полеміки як зарубіжних так і вітчизняних авторів. Київський архівіст Анатолій Кентій приділив значну увагу вивченню документів з історії УВО та ОУН. Його низка праць є найбільш близькою до поставленої проблематики [968-970]. Автор в основному спирався на масив матеріалів із фондів ЦДАГОУ, зокрема фонду 269 „Колекція документів „Український музей у Празі”, який був вивезений НКВД СРСР після закінчення світової війни з Чехословаччини та розпорошений по архівах. А. Кентій серед іншого відзначає: „ОУН убачає свою місію „в організації народних мас на окупованих землях, у виробленні в них активізму та підготовлення їх до збройного зриву – національної революції” [967, с. 205].

Військово-політичну діяльність ОУН детально розробляли, уже в наш час, очільники націоналістичного підпілля Петро Дужий [913-918] і Василь Кук [1031-1036]. Плідно працюють в даній проблематиці Олександр Кучерук [1040-1044], та Микола Посівнич [1152-1164]. Але тут є очевидною проблема термінологічних дефініцій. Адже ОУН була військово-політичною організацією, а її доктрина була – „воєнною”. Тобто українські націоналісти були переконані, що відродження української державності відбудеться лише внаслідок розгортання Другої світової війни.

Військові дії оунівців на її початку досліджують київські історики Андрій Руккас [1188] та Іван Патриляк [1136-1141]. Фундаментальна монографія останнього розкриває довгий шлях безкомпромісної боротьби націоналістичного підпілля та повстанців із 1939 аж до 1960 років. Автор стверджує: „Націоналісти не вдавалися в деталі того, якою має бути майбутня

українська держава, а головний наголос робили на вихованні нової людини, нового українця – здатного боротися і жертвувати собою заради створення самостійної і соборної України” [1137, с. 21]. Щодо розколу ОУН, то дослідник солідарний із вже усталеною думкою: „Сам розкол став наслідком закріплення наявного де-факто стану організаційної дуалістичності, коли ПУН у Європі жив своїм життям, а Крайова ексекютива в Україні – своїм. Така дуалістичність склалася від перших днів існування Організації” [1137, с. 56].

Використовуючи сучасні методи дослідження, з позицій україноцентричності розробляють різноманітні сфери діяльності націоналістів молоді науковці Центру Досліджень Визвольного Руху у м. Львові. В низці праць, зокрема збірнику „Український визвольний рух” роковують (незаангажовано-критично щодо писань попередників, на основі нововиявлених джерел), в певній мірі, також військово-політичну діяльність УВО-ОУН. Роботи Михайла Ковальчука [1009-1012], Руслана Забілого [925], Олександра Дарованця [872] дають поштовх дискусії про початки УВО. Різні аспекти боротьби націоналістичного підпілля розкривають наукові розвідки Василя Деревінського [881-882], Ігоря Дерев'яного [883-885] Олександра Пагірі [1132-1133] та ін.

Про архівні фонди вивчення діяльності УВО у своїх розвідках повідомляє тернопільський дослідник Василь Штокало [1315-1317], а київський архівіст Юрій Черченко про ОУН [1293-1295].

Незважаючи на досить широке історіописання поставленої проблеми Олег Полянський справедливо зазначає: „Розширення джерельної бази й детального аналізу вимагають питання зв'язків УВО та ОУН із середовищем руху Опору в радянській Україні, намагання останніх поширити свою діяльність на цю територію” [1151 с. 3].

Загальний стан Західної України у 1920-1940-х рр., коли були сформовані та в повній мірі себе проявили націоналістичні структури описані у

таких авторів: Тарас Гунчак [565-566, 866-868], Степан Качараба [592], Орест Красівський [608], Микола Кучерепа [621-623, 1039], Олександр Рубльов [702] та ін.

Слід також наголосити, що в тій чи іншій мірі до вивчення поставленої проблеми долучилися науковці Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (директор Микола Литвин); фахівці історичного фікультету Львівського університету імені Івана Франка Степан Макарчук, Костянтин Кондратюк, Леонід Зашкільняк, Олексій Сухий та ін. Так С. Макарчук, звертаючи увагу на результати міжвоєнної діяльності українських націоналістів, наголошував: „Під впливом ОУН зміцніла відпирність українського елементу польському асиміляційному наступу та помітною стала „втеча” недавно прийшлого польського населення, зокрема осадників, у межі корінної Польщі” [645, с. 321]. Історична школа Володимира Трофимовича в Острозі теж прилучилася до розробки українського визвольного руху часів Другої світової війни, як і Миколи Вегеша в Ужгороді, Миколи Кугутяка в Івано-Франківську, Юрія Макара в Чернівцях.

Огляд історіографії подає пласт напрацювань, який триває декілька десятиліть. Появилася низка дисертаційних досліджень, які, в тій чи іншій мірі, окреслили різні аспекти діяльності націоналістичного підпілля у 1920-1940-х рр. [516-538]. Незважаючи на те, характерним є неоднорідність у сприйнятті військово-політичної діяльності УВО-ОУН на фоні суспільно-політичних процесів 1920-1940-х рр. Основні зусилля дослідники зосередили не на пошуку конструювання історії становлення національно-визвольного руху та результатів діяльності українських націоналістів у відновленні української державності, а на акцентуванні деструктивних елементів в динамічному розвитку подій напередодні та на початку Другої світової війни. Тут слід зазначити, що історики не повинні бути у ролі суддів, адже їхнім завданням є описати й пояснити реальні історичні події та їх трансформації у конкретну історичну епоху.

Є очевидним, що в більшій мірі описана діяльність ОУН, але менше уваги приділено УВО. Також не розв'язано проблему розколу ОУН, як і ставлення до Акту 30 червня 1941 р. Дослідники так і не вирішили питання доцільності боротьби УВО-ОУН та недооцінили її результатів. Тому на питання: „Чи має Україна історію у традиційно-звичному розумінні, тобто в межах національно-державницької парадигми, подібно розвиненим європейським історіографіям?” [600, с.274], враховуючи контекст поставленої теми, очевидно залишається відкритим.

Таким чином можна ствердити, що наявна історіографія лише привідкрила завісу бачення складних процесів діяльності українського праворадикального руху на рідних землях та в середовищі української еміграції у їх боротьбі за відновлення національної державності у міжвоєнний період та на початку Другої світової війни.

1.2 Джерельна база роботи.

Історик для вивчення, осмислення, розуміння та описання минулого послуговується не лише надбаннями попередників (історіографії даного питання чи періоду історії), але, насамперед, спирається на історичні джерела. „Вони, - як вказував відомий львівський історик, фахівець з джерелознавства та етнології Степан Макарчук, - ніби знаходяться між тими, хто вивчає історичне минуле, та самим історичним минулим” [649, с. 6]. Тому для аналізу військово-політичної діяльності УВО-ОУН слід звернутися до археографії – писемних джерел, які в повній мірі розкривають національний визвольний рух у досліджуваний період.

У буремні роки Другої світової війни та складний повоєнний час багато документів було знищено і втрачено, а також вивезено за межі України. Советські органи влади, незважаючи на властиву їм педантичність та

вимогливість керівництва щодо звітності - оформлення та зберігання документів, у 1920-х рр. ще старалися подавати достеменну інформацію, але уже в 1930-1940-х рр., у зв'язку з поширенням репресивних заходів також на них самих, – у багатьох випадках підтасовували факти у матеріалах, які подавали своєму керівництву. Тобто зумисне спотворювали дійсний стан речей на догоду мінливо-кон'юктурній „лінії партії”. У 1954-1955 рр. тогочасний керівник КГБ СРСР при Раді Міністрів СРСР Іван Серов здійснив масштабну „розчистку” архіву органів державної безпеки. В результаті знищення архівно-кримінальних справ їх кількість зменшилася з 1 млн. 783 тис. у 1954 р. до 75 тис. у 1991 р., які зберігалися у центральному архіві КГБ СРСР [688, с. 9]. У 1990 р., у зв'язку з передбачуваним розвалом Советського Союзу, поступила Вказівка КГБ СРСР за № 00150 щодо знищення архівних матеріалів советських спецслужб. Разом з іншими документами оперативні матеріали про боротьбу з підпіллям ОУН і УПА вивозили з управлінь КГБ машинами, а потім спалювали [379, с. 95].

Незважаючи на це в архівах збереглося чимало матеріалів, які дають основну масу історичних джерел. Це, насамперед, фонди центральних архівів, зокрема ЦДАВОВУ: Ф. 3833 „Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на Західноукраїнських Землях”, Ф. 4331 „Українська Військова Організація” .

У Ф. 4331 розміщено низку справ у яких знаходимо масив Звідомлень, Відозв, Прокламацій, Протестів та інших документів з історії становлення та діяльності УВО. Вперше виявлений та введений у науковий обіг „Військовий Статут УВО” [46, арк. 1-25]. В ньому вбачаємо серйозні наміри щодо військової підготовки (вишколу) членства увіствів, взагалі української молоді згуртованої у парамілітарних товариствах до прогнозованої світової війни.

У Ф. 3833. Оп. 2 в наявності низка статей, які виходили у націоналістичних виданнях, брошури на злободенні теми. У спр. 79 стаття В. Інгульця „За українське море”. – Львів, 1936 р. знаходимо цитату Д. Донцова:

„Великі народи стають великими і дійсно незалежними з тою миттю як підбивають собі моря” [34, арк. 2]. Тобто у розробці воєнно-політичної доктрини націоналісти враховували геополітичне розташування українських земель.

У статті «Про партизанську боротьбу» читаємо прогнозовані дії: ”Лише такі партизани, які не будуть лякатися перебігти від Сяну по Волгу, а навіть і далі, принесуть велику користь в боротьбі за волю України.

Любов українського народу до воєнного діла є запорукою, що цей тяжкий спосіб ведення війни, яким є партизанка, найде серед українського народу широке примінення. Люди загартовані, запеклі, зимнокровні, рішучі і безконечно ідейні партизани зможуть опанувати Схід Європи” [43, арк. 45-46].

Також розміщено Політичну Програму та Устрій ОУН прийняті на Другому Великому Зборі ОУН, зокрема бачення Державного устрою України на засадах націократії (надкласовості і національної солідарності): „... влада нації в державі, що спирається на зорганізованій і солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об’єднаних відповідно до їх суспільних функцій в представницьких органах державного кермування” [23, арк. 51]. Тут таки підкреслено: „Національна воєнна доктрина мусить бути просякнена офензивним духом” [23, арк. 35]. У Спр. 26 розміщена „Біла книга ОУН” (автор Микола Сціборський), в якій зібраний матеріал про перемовини А. Мельника і С. Бандери у 1940 р. Показані розбіжності, які призвели до розколу Організації [30]. У спр. 27 розміщена праця „Чому була потрібна чистка в ОУН” (автор Ярослав Стецько). У ній, зокрема, наголошено, що дає поживу для роздумів щодо спростування тези про „криваві нахили крайовиків”: „Молода генерація не бажала, щоб організація – це був гурт терористів” [31, арк. 3]. Два погляди на становище в ОУН на початку Другої світової війни в умовах її розгортання дають, в певній мірі, відповідь на питання причин та наслідків розколу.

Спр. 104: Українська пресова служба повідомляла зі Львова 30 липня 1941 р.: „ОУН на пн-зах. укр. землях обіймала приблизно 1000 осель, членів 7000, прихильників 80%.

Юнацтво мало свої клітини в кожній школі: членів 500, підпільних 193. 40 загинуло з більш.

Політв'язнів розстріляно:

Луцьк – 2 т.

Дубно – 800

Рівне – 1 т. [35, арк. 5]

Тобто большевикам не вдалося знищити актив ОУН на Волині, який згодом стане базою збройних відділів ОУН, а також формування загонів УПА.

Оп. 1. Спр. 1 знаходимо Декларації, Меморандуми, Звернення, Звіти, Настанови, Резолюції, Листівки, Проекти законів Державного Правління Української Держави влітку 1941 р.

У зв'язку з першою річницею проголошення 30 червня 1941 р. відновлення УД цікавим видається Комунікат КЕ ОУН (М) від 2 липня 1942 р., тобто „пост фактум”: „Ми не творили легіонів і не проголошували державности, бо знали, що це передвчасні речі” – віє капітуляцією „мельниківців” перед окупантами.

У листуванні між С. Бандерою та Іваном Климівим – „Легендою”, командувачем проголошеної УНРА, читаємо, що Провідник ОУН (р) 17 липня 1941 р. з Берліну наказує: „Вести боротьбу за Україну”. І. Климів – „Легенда” звітує про стан справ, бої з большевиками та подає кількість впалих в бою оунівців [20, арк. 4; 21, арк. 1-4].

У спр. 24 йде мова про боротьбу членів ОУН в Румунії. Так у звідомленні від 18 травня 1941 р. визнано: „Бесарабія для нас є чужа.

Працювати немає з ким. Певна мала можливість існує в Акерманщині (Тираспіль), де осіли давні козацькі родини” [16, арк. 1].

Особливо цінними видаються звіти про національні збори на яких проголошено УД та різні заходи для налагодження суспільного життя: „Державна влада та її органи не заважатимуть, але ліквідатимуть всі прояви, що загрожують державному ладу, народному добробутові та порушують правні норми” [5, арк. 11].

Щодо співпраці ОУН з Німеччиною, то констатовано, що представники райхміністра запропонували: „ОУН не буде вести в сучасній порі партійної пропаганди обмежуючись на загальнонаціональній, українській пропаганді, себто пропаганді приємливій на думку німецьких чинників всім українцям... Розв’яже Український Уряд, покликаний у Львові 30 червня 1941 р.” Натомість українські націоналісти твердили що дотеперішня ситуація схилила до союзу України з Німеччиною, незважаючи на окупацію Закарпаття Угорщиною із згоди Німеччини. Адже головний ворог – Москва. „Навіть геополітична рація, - наголошували оунівці, - вимагає, щоб східний фронт може держати лише Україна, як самостійна держава, якій політично зручніше організувати фронт проти Москви.

... Німеччина не бажає перебудовувати сходу Європи на основі державної свободи народів... Не треба забувати, що українці вели за державність століттями боротьбу і навіть червона Москва мусіла поступитися дати бодай форму державності УССР” [18, арк. 1-3]. Тобто оунівці відтвердто нагадували німцям про те, що запорукою перемоги буде лише рівноправний союз України та Німеччини.

Матеріали, які зберігають у фондах ЦДАВОВУ дають реальну картину бачення реалізації українських націоналістів спроби державотворення України в 1941 р. в умовах розгортання світового конфлікту.

ЦДАГОУ представлений п'ятьма фондами. Тут знаходимо численні матеріали із діяльності західноукраїнських політичних сил та повідомлення советської агентури про суспільно-політичні акції українських еміграційних кіл. Очевидно, що копії донесень спецслужб направлялися до відповідних партійних і владних структур. Так у Ф. 1 „ЦК Компартії України” Оп. 20. Спр. 1016 довідуємося про пильне стеження уже в 1922 р. ГПУ за розгортанням діяльності УВО, здійсненими терористичними актами, зокрема описується процес над С. Федаком, який здійснив замах на життя львівського воєводи. Також показано спроби контактів увіствів із українськими комуністами і т. ін. [53, арк. 13-14, 27-35, 49-51]. У спр. 6434 читаємо за 1934 р.: „УВО-ОУН – скрайньо-фашистівське крило української буржуазії, її агенти закрадаються до лав національно-визвольних організацій і нашої партії з метою розкладової роботи...

По суті в момент, коли треба мобілізувати зненависть найширших мас проти кривавої банди оунівських фашистів, які убили представника першої у світі пролетарської держави цей бандит [про Троцького – І. Г.] називає скажену собаку контрреволюціонера Лемика – революціонером” [55, арк. 13-14, 21]. У той час КПЗУшники відчували своє хитке становище, тому поширювали гасла „Єдиного фронту з низами УВО”, яке було зафіксоване у тюремній газеті комуністів у львівській в'язниці „Бригідки” [55, арк. 34-36]. Також повідомлялося про перехід деяких членів КПЗУ в ряди ОУН, зокрема у м. Броди [55, арк. 47]. „Частина КПЗУ, найбільш активна, перейшла в ряди ОУН під впливом подій в Україні Радянській. КПЗУ фактично розпалася” [55, арк. 56].

Очевидно, що в 1930-х рр. комуністи втрачали свої позиції на західноукраїнських землях, тому старалися з одного боку ширити провокативні чутки про українських націоналістів на кшталт: „УВО-ОУН – започаткувало співпрацю з польською дефензивою” [55, арк. 24]. З іншого - розкласти низові клітини ОУН.

Також із документів знаємо про те, що інформатори большевиків були на рівні деяких районних керівників ОУН, зокрема повідомлялося: „... в Харбін, на Далекий Схід виїхало декількі інструкторів ОУН для проведення організаційної роботи серед українців на предмет формування військових загонів для боротьби з СРСР” [55, арк. 54].

В донесеннях генконсула ССРСР у Львові Петра Світнєва за 1935 р. надається склад КЕ ОУН на ЗУЗ [58, арк. 10]. Разом з тим відзначено: „За консульством усилилось наблюдение и изучение состава со стороны ОУН” [60, арк. 4]. Інформатори большевиків нараховували „287 зрадників і провокаторів у КПЗУ” [61, арк. 90].

Ті та інші матеріали дають бачення комуністами ролі українських націоналістів у Західній Україні, також є очевидним побоювання советських властей щодо поширення їхнього впливу на територію УССР.

У Ф. 6 „Центральний Комітет Компартії Західної України” зібрані матеріали, які описують обстановку в середовищі української еміграції. У них зазначено про активність членів Союзу Українського Студентства „Основа” в Данцігу, також ЦЕСУСу в Празі, Берліні. Розкрито розшарування еміграції на прихильників Петрушевича, гетьманців, що були налаштовані германофільчи. Зокрема советські інформатори повідомляють про те, що інженер Леонід Кожевніков „ніби під час революції був у Чека, але звідти утік” [63, арк. 1-4]. У повідомленні про Легію Українських Націоналістів вказано, що у ній виділяються три течії: Шаповалівська, Скоропадського та Остряниці. Відмічено, що після смерті С. Петлюри еміграція вступила в стрепенулася. Легія скликала представників на загальні збори від 103 різних організацій, які взяли участь на панахиді та академіях по Петлюрі. Збори відбулися 10.06.1926 р. в каверні „Опера” [62, арк. 19].

У спр. 301 знаходимо протокол переслухання свідка Казимира Івахіва датованого 1931 р., який надає характеристику учасникам Установчого

конгресу ОУН 1929 р. [67, арк. 31-32]. Поживу для роздумів дає повідомлення, що у 1926 р. Є. Коновалець і В. Кучабський, які представляли УВО, домоглися в німецького військового відомства субсидії у 3500 ДМ для УНДО [65, арк. 25]. Це підтверджує тезу, що у середині 1920-х рр. українські націоналісти вважали УНДО легальною репрезентацією своїх ідей та намірів на ЗУЗ.

Як бачимо в цьому фонді зібрані матеріали про зв'язки представників західноукраїнського політикуму із еміграційними діячами та відповідними політичними структурами, які надають докази тісної співпраці з метою поширити у світі українську справу.

У Ф. 57 „Колекція документів з історії Комуністичної партії України” знаходиться масив листівок, відозв та інших офіційних матеріалів ОУН. В одній з них під промовистою назвою „Що ми закидаємо москалям” актуально звучить своєрідний історичний екскурс: „Москалі три рази причинилися до знищення нашої держави: Андрій Боголюбський в княжі часи, наїзд Петра I, за гетьмана Івана Мазепи, та большевицький наїзд Леніна. Москалі винищили нам найкращих людей: Калнишевський, Полуботок, Тарас Шевченко, Микола Міхновський, Симон Петлюра, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Микола Хвильовий, Євген Коновалець і тисячі других відомих і невідомих кращих синів України.

Москалі вкрали в нас й присвоїли собі нашу світлу історію княжої доби, разом з усіма її культурними надбаннями...” [73, арк. 9]. У спр. 338 описано низку боїв оунівців із відступаючими частинами РККА та НКВД влітку 1941 р. [70, арк. 29-32].

У захоплених советськими військовиками та представниками каральних органів документів українського визвольного руху можна довідатися про активну військово-політичну діяльність, яка призвела до масового охоплення мешканців усіх західноукраїнських земель ідеєю відновлення української державності.

Із Ф. 269 „Колекція документів „Український музей у Празі” взнаємо, що після Установчого Конгресу ОУН було здійснено низку заходів, які сприяли заснуванню оунівських клітин в усіх країнах де перебувала українська еміграція, а також на рідних землях [75, арк. 7-8].

Усвідомлюючи своє нелегальне становище націоналісти провадили листування застосовуючи відповідний код. Так ОУН називали „база”, або „хата”; збір ОУН – „весілля”; члени ОУН – „вар’яти”; провідник ОУН – „голкіпер”; стріляти – „кусати”; терор – „неприємність”; військо – „паяц”; зброя – „патик”; арешт – „схованка”; бомба – „яблоко”; комуніст – „шкідник” і т. ін. [75, арк. 37-40].

Щоправда не усі члени ПУН строго виконували приписи щодо шифрування у листуванні. Тому Є. Коновалець змушений був вказати на конспірацію Макару Кушніру, який був обраний на Конгресі ОУН Головним Суддею Організації: „У Вашому великому листі порушили Ви надзвичайно багато дуже актуальних справ, а між ними теж такі, які зогляду на їх характер треба оминати в офіційній переписці. Ви мусите признати, що лихо не спить і що помимо найліпшої волі може воно попасти в непокликані руки. Прошу Вас тому взагалі цих справ в переписці не порушувати...” [1294, с. 26-27].

Підсумовуючи можна погодитися з А. Кентієм, що матеріали з боротьби УВО-ОУН розміщені у ЦДАГОУ вказують, що: „Вершиною діяльності цих утворень був період Другої світової війни, коли ОУН та УПА, об’єднані націоналістичною ідеологією, стали провідною силою українського визвольно-революційного руху, здійснюючи жертовну спробу збройним шляхом вибороти самостійну соборну державу” [967, с. 202].

Важливу роботу щодо накопичення та систематизації спадщини УВО-ОУН проводить „Архів ОУН у Києві” на чолі з Олександром Кучеруком та Юрієм Черченком [77-85]. Тут на збережені перебувають здебільшого документи ПУН.

Окремо необхідно виділити низку фондів ЦДІАУ м. Львова. В них знаходимо численні матеріали з діяльності західноукраїнських політичних сил, зокрема націоналістичних організацій: низка програмових документів партійних форумів, Відозви та Прокламації, Маніфести, Заяви, Звернення, Комунікати та ін.; листування партійних очільників, громадських діячів; брошури та статті в яких розкривається та роз'яснюється програмні засади та ідеологічні партійні постулати тощо.

В цьому ж архіві зберігаються фонди відомих галицьких політичних та громадських діячів, зокрема Ф. 359 – „Назарук Осип Тадейович, українсько-галицький письменник і громадський діяч, член національної ради”; Ф. 371 – „Шухевич Степан, адвокат” та ін., також у Ф. 309 “Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка” акумульовано низку документів, щодо теми дослідження. Незважаючи на постійну полеміку, а деколи й гостре протистояння, сконсолідовано виступили представники західноукраїнського політичного табору у справі засудження большевицьких репресій та геноциду українців в УССР. Так під час судового процесу над оунівцем Миколою Лемиком, який здійснив 21 жовтня 1933 р. атентат на представника ССРСР Алексея Майлова, в знак протесту щодо винищення мільйонів співвітчизників голодомором, оборону підсудного представляли адвокати із різних політичних сил: К.Левицький, С.Федак, В.Старосольський, С.Шухевич, С.Біляк, Л.Ганкевич, О.Марітчак, О.Назарук. На закид прокурора, який стверджував, що „Юнацтво” підготувало Лемика до ОУН, а вбивство Майлова мало за мету погіршити стосунки Польщі та ССРСР, які в той час ставали все кращими” [143, арк. 17-17зв], оборона одностайно підкреслила, що „ приналежність підсудного до ОУН не грає в сім процесі ніякої ролі, - бо весь 40-мільоновий український нарід без огляду на партії й політичні угруповання вважає вчинок Миколи Лемика – не пересуджуючи його законної кваліфікації, - за вислів стихійного протесту всієї української нації проти небувалого нищення основ її життя московським комінтерном” [132, арк. 2;].

Актуально звучать роздуми українських націоналістів щодо відношення Росії та росіян до України та українців: „Не треба заплющувати очі на те, що при сподіваному недалекому поваленні московського большевизму кожна нова небольшевицька Москва буде прагнути поневолити України так само, як це здійснює сьогодні Москва большевицька” [111, арк. 57].

Стенограми чисельних судових процесів над українськими політиками, зокрема членами УВО-ОУН, детально збережені у Ф.205 – „Прокурор Апеляційного суду, м.Львів”. На основі т.зв. „архіву Сеника”, який передали чехи полякам, взаємо, серед іншого, про фінансові справи ОУН: „Місячний дохід Організації становив близько 1000 американських доларів. В основному це допомога українських організацій США та Канади, а також литовська субвенція” [107, арк. 22-25].

У західноукраїнських обласних архівах знаходиться значний масив документів українського визвольного руху. Так, на основі цих матеріалів находимо дані про причини поділу українських земель, про нехтування Советською Росією та Польщею інтересів та стремлінь до суверенітету української нації. Бачимо, що в тогочасних міжнародних стосунках превалювало не міжнародне право, а груба мілітарна сила. Надалі основним залишався імперський принцип у взаєминах державних і недержавних націй: „поділяй та владарюй”. Трагедією для України стало те, що міжнародне співтовариство байдуже споглядало поділ України між держав-сусідів, не бажало вплинути на агресорів. Також з цих документів польських офіційних органів влади на місцях, аналітичних звітів воєводських та повітових староств про політичне становище в краю, донесення поліції, слідчих справ та судових рішень, знаходимо багатий статистичний матеріал, маємо уяву про впливи західноукраїнських партій та організацій, зокрема УВО-ОУН, серед широких народних мас, а також про їх авторитет та популярність у різних регіонах Західної України.

З документів ДАЛО спростовується загальноживана в історіографії теза про терористичний акт С. Федака супроти очільника Польської держави Й. Пілсудського: “Федак отримав наказ стріляти тільки у воєводу, а не в начальника держави” [202, арк. 17]. У час загострення українсько-польського протистояння восени 1922 р. польська військова розвідка пильно стежила за контактами еміграційного уряду ЗУНР та крайовим національним проводом. Констатували, що низка українських діячів, як от Василь Порайко (колишній міністр закордонних справ ЗУНР) були переконані: „Мусимо прийти до федерації з Росією. Силою, що розбере Польщу може бути тільки євразійська федерація зі всіма своїми ресурсами і ніхто інший” [186, арк. 43]. Інші (Володимир Андрієвський) закликали: „Треба зробити Ірландію в Галичині” [186, арк. 50]. Констатовано, що військові кадри зі стану Петрушевича нараховували на той час на території ЧСР: офіцерів 927, всього військовиків 16120. На утримання кожного виділено 5 чеських корон. В Галичині перебувало 57346 воїнів, з них 661 офіцерів. На території Кам’янець-Подільського – 6 тис. із 200 кіньми, у Вінниці - 22150 [186, арк. 60-61]. Загалом до ста тисяч воїнів, на яких розраховувала УВО готуючи визвольне повстання.

З нагоди відзначення десятої річниці Листопадового чину УВО поширило листівку 1.XI. 1928 р. „У великий день”, в якій стисло подано причини занепаду української державності: „Чому Великий чин зперед десяти літ не увінчався успіхом?

1. Ми не мали державної і військової традиції.
2. Ми не вміли любити свободи й ненавидіти неволі.
3. Ми не мали потрібного знання.

Батьківщина в неволі. Волю треба здобути.

Геть зневіру. Геть з байдужістю.

Команда УВО” [217, арк. 7].

У 1932 р. повітові старости замовляли у Станіславівського воєводи реєстраційні картки різних кольорів: ОУН – синя, УВО – жовта, Сель-Роб – зелена, КПЗУ – червона, для заведення даних на членів „ворожих Польській державі” політичних організацій. Також на кожного члена українських політичних сил оформлялася анкета: ім'я і прізвище, імена батьків, політична приналежність, номер архіву повітової команди поліції, останнє місце проживання, номер уряду слідства, арештувати чи залишити на волі. На основі цих даних визнаємо, що у цьому ж році в Станіславівському воєводстві було на обліку: українських націоналістів – 1975 чол., сельробівців – 935 чол., кпзушників – 910 чол. [183, арк. 11-37].

Пильно і прискіпливо стежили за оунівцями у Волинському воєводстві. Заходами окупаційних органів польської влади була підготовлена «Монографія», у якій зроблений досить детальний аналіз діяльності ОУН [170]. Польські правоохоронні органи констатували, що у другій половині 1930-х рр. оунівці змінюють тактику діяльності, створюючи нову методу: „ лінію червону і синю”. „Лінія червона” має за мету підготувати членів ОУН до військових завдань; „синя” – праця у легальних організаціях („Просвіта”, „Рідна Школа”, „Союз Українок” та ін.), у яких сприяти піднесенню національної свідомості серед широкого загалу” [229, арк. 24зв.-25]. Зазначено, що націоналісти використовували для справ організаційних пральню «Ата». У 1936 р. в Крем'янецькому повіті хотіли організувати кольпортаж націоналістичної літератури в СРСР [229, арк. 10]. Керівник ОУН на Волинь, Полісся і Холмщину Іван Климів з вересня 1937 по березень 1938 рр. проводив вишкіл керівників оунівських п'ятірок, а очільник Крем'янецької повітової ексекутиви Ігор Шубський створив технічний пункт для перекидання людей і літератури в СРСР, а також для членів ОУН, які поверталися з СРСР [229, арк.16-17, 28].

З інформації донесень польських правоохоронних органів та повітових староств про діяльність оунівців на території Тернопільського воєводства

взнаємо, що поляками підраховано: Окружна Екзекутива ОУН налічувала на 7.02.1934 р. 269 націоналістів [246, арк. 72-78].

Реєстрація членів окремого відділу створюваного ОУН на Тернопільщині 26.07.1941 р. – 40 чоловік від 1894 до 1922 р.н. 18 служили у війську, 9 – неграмотних, 8 – самоуків, 1 – 2 класи, 10 – 3 класи, 9 – 4 класи, 1 – 5 класів, 1 – 6 класів, 1 – 8 класів. Не члени ОУН – 5 [168, арк. 45].

Із організаційного і господарського звіту ОУН за 17.10.1941 р. „зелений клин” (формування бойових загонів на Волині): „В селі Кущі, Котів, Звірів, Вишня чл. 12 осіб, симпатиків 20. Ідеологічний і політичний вишкіл. Робимо збірки одягу. Населення має вигляд на створення Української Держави. 2 шпиталі в запіллі, аптека: список лікрств; заготовлено масла – 69 кг; перетоплено – 12 кг; сира – 65 кг; згоріла – 100 кг; буряки – 3; моркви – 75 кг; цибулі – 65 кг; фасолі – 40 кг; петрушки – 5 кг; сухарів – 88 кг; яблука сушені – 70 кг; вишні сушені – 19 кг; соки – 24 літри; зелений щавель - ... Светри і рукавиці [169, арк. 2]. Як бачимо оунівці з літа-осені 1941 р. готувалися до партизанської боротьби в умовах розгортання світової війни.

До 1990-х років матеріали українського визвольного руху у вітчизняних архівах перебували у секретних фондах. Доступ до них був суворо заборонений та обмежений навіть для працівників компартійних і спеціальних органів. Більшість документів виявлено і вперше опубліковано та введено у науковий обіг.

Із закордонних архівів широкий матеріал документів знаходимо у AAN w Warszawie. Це фонди (Zespol): 1180, 1181, 1185, 1186 – „Urząd Policji Politycznej”; 2005, 2009, 2019 – „Komend Wojewodskich RP” та ін. Знаходимо констатацію того, що : “Колишні москвофіли, які втекли до Росії в час війни вернули вже большевиками” [257, к. 192]. Висвітлюючи у 1920–х рр. роль комуністичної пропаганди та радянофільства, як руху за возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, поляки констатували, що з

СССР йде підготовка бойових груп для здійснення диверсійних акцій. Цим керує відповідний центр у Харкові, а безпосередньо – Семейонов [Гінзбург – І.Г.] із Славути. Комуністичні інформатори отримували від 300 до 500 злотих місячно [258, s. 7, к. 167, 274-335]. Проводячи аналіз діяльності антидержавних сил поляки шукали тенденції співпраці КПЗУ і УВО. Вони зауважували ідею створення „червоного стрілецтва”, разом з тим простежували конкуренцію між комуністами та націоналістами за впливи на західноукраїнське громадянство [260, s.1, к. 13, 18]. Констатовано, що у 1922 р. було здійснено 600 терористичних актів: підпалів – 155, вбито поляків – 22, поранено 13; невдалих замахів – 11, актів саботажу – 60, невдалих актів саботажу – 8; пограбовано дворів – 11 [258, s. 6, к. 120].

Нещодавно були обнародовані матеріали пошуків дослідників зібрані в Архіві ЦДВР [Електронний ресурс]. Тут розміщені офіційні документи ОУН, праці на теми місця націоналізму в українському визвольному русі, листи оунівців, які розкривають невідомі сторінки розколу націоналістичної організації та інші документи [250].

Важливу роль у висвітлені даної теми відіграють опубліковані документи. Одним із перших дослідників глибоко засекречених офіційних документів советських спецслужб Іван Білас ще у 1994 р. опублікував двотомник, у якому зроблено спробу простежити діяльність большевицького режиму в Україні із 1917 до 1953 рр. Показовим є факт, що для російських комуністів найбільшим ворогом був т.зв. „український буржуазний націоналізм”. Тому зазвичай методи і засоби боротьби із ним були вкрай жорстокими. Так один із слухачів вищої партійної школи розповідав про свої „подвиги” у Західній Україні: „Одного націоналіста я повісив вниз головою і палив на повільному вогні, вирізав з нього шматки м’яса... а він, гадюка, так і помер з криком „Слава Україні”; скільки я їх перемордував” [543, с. 166]. Очевидно, що реакція на такі тортури катів - в оунівців була адекватною.

Поважну роботу щодо популяризації діяльності УВО-ОУН проводять Олександр Кучерук та Юрій Черченко [269-270]. Також цінними є академічні видання та збірки документів, які нещодавно побачили світ [293-294].

Володимир Муравський зібрав документи і матеріали, які дають бачення титанічної роботи Є. Коновальця та його сподвижників щодо організації становлення ОУН. Поряд з іншими чимало матеріалів стосується військово-політичної діяльності оунівців у їх боротьбі за відновлення державності України та програмових засад її розбудови [277].

Архівісти почали видавати масив документів, які стосуються різних аспектів діяльності українських націоналістів. Чимало невідомих матеріалів знаходимо у епістолярній спадщині Є. Коновальця, який „... ще в тому далекому 1930 р. ... пророкував ОУН провідну роль в українському самостійницькому русі” [278, с. 6].

Публікація розсекречених документів Галузевого Державного Архіву Служби Безпеки України за 1939-1941 рр., у яких знаходимо конкретні дані роботи советських спецслужб щодо свідомого знищення активного українства: „Численні спецповідомлення до НКВС СРСР доводять, що оперативно-чекістські групи використовувались не лише для насаджування радянського режиму, а насамперед для викорінювання найменших залишків польської державності й тотальної боротьби з українським національним рухом. Для остаточного розгрому на особливий облік бралися національні партії та товариства, що працювали в довоєнній Польщі. Успіх забезпечувався активним використанням агентури НКВС, умілою компрометацією керівників і активних учасників національного підпілля, схиленням пересічних членів організацій до лояльності та співробітництва з радянською владою” [300, с. 14]

Особливу увагу приділено низці джерельних матеріалів щодо значення Акту 30 червня 1941 р. [329]. У Передмові Василя Кука і Ярослава Дашкевича фахово роз’яснено історичне значення проголошення відновлення української

державності. Ними підкреслено заслугу ОУН(Б) у створенні носіїв ідеї відновленні Української Держави – УПА та УГВР [329, V - XLV]. Разом з тим дивує позиція дослідників документів ОУН 1941 р. з Інституту історії України НАН України, які безпідставно стверджують: “Керівники емігрантської ОУН були патріотами, однак прагнули панувати над своїм народом. “Українська Самостійна Соборна Держава” (ця формула вживається в усіх документах обох ОУН, нерідко у вигляді аббревіатури – УССД) була потрібна їм тільки для власного ужитку” [293, с.10-11]. Вони безапеляційно переконані: “Треба відмовитися від розгляду Акта 30 червня 1941 р. як однієї з форм державотворчої діяльності українського народу” [293, с. 19].

Український історик з Франції Володимир Косик видав Збірник документів, який проливає світло на перебіг подій 1940 року, які спричинили розкол в ОУН. Серед інших даних наглядно показано деструктивну роль З. Книша, який у листопаді 1940 р. у листі до А. Мельника наголошує: „Всі спроби злагоди закінчено 13.УШ. ц. р. Від тоді є тільки бунт, що його всіма спробами треба гнобити...” „Б-у [Бандеру] засудити треба на кару смерти. Щоб не в’язати Організації труднощами виконання присуду, засуджено його на виключення без можливості реабілітації. Раз на завжди вирвати лихо з коренем і на віки нап’ятнувати бунт в особі чільного його представника й виразника” [279, с. 111].

Також В. Косик видав чотиритомник оригінальних німецьких документів, на основі яких можна сконструювати бачення німцями діяльності ОУН та шляхи її нейтралізації в умовах загострення протистояння на Східному фронті. Восени 1941 р. німці вважали: „Найсильнішою групою, яка підтримує ідею самостійної України є, як і раніше, група Бандери, прихильники якої надзвичайно активні і чий фанатизм зумовлений частково особистими причинами, а частково глибоким національним почуттям” [324, т. 2, с 33-34].

Активно, щодо публікації архівних матеріалів, працює відомий київський історик Володимир Сергійчук, який видав низку томів у яких

дослідники можуть знайти необхідну джерельну базу для спростування концепцій фальсифікаторів української історії та справедливості методів і засобів визвольної боротьби 1920-1940-х рр. [301-319]. У всіх цих виданнях акумульовано історичні джерела даної тематики, а також зроблені науково обгрунтовані роз'яснення щодо діяльності націоналістичної військово-політичної сили та її лідерів на тлі епохи.

Важливу групу джерел становить тогочасна преса, зокрема політичні часописи: „Сурма”, „Розбудова Нації”, „Бюлетень Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів на Західноукраїнських Землях”, „Юнак”, „Юнацтво” та ін., що представляли УВО-ОУН. Так часопис „Сурма” почав друкуватися з 1927-1928 рр. у Берліні, а в 1928-1934 рр. у Каунасі накладом 10 тис. примірників (хоча у деяких виданнях говориться, що у Галичині [818, с. 8]), а поляки вважали у Празі [245, арк. 18]. Більша частина накладу часопису, який друкувався на спеціальному тонкому папері, пересилалася через Берлін, Данціг і Прагу на Закарпаття, а звідти перекидалася до Буковини і Західної України. Також „Сурму” передавали через послів Сейму і священників [245, арк. 30], або пересилали на адресу разом з іншими виданнями [245, арк. 34]. Газета поширювалася серед західноукраїнського загалу, в асновному серед увіствів та їх симпатиків (членів родин, друзів, сусідів, знайомих) під гаслом: „З хати до хати”, „З рук в руки”. Основні рубрики як-от „Під сучасну хвилю” – огляд політичного життя: „Конфлікт між комунізуючим Сходом і західноєвропейським капіталізмом...” У багатьох номерах уміщено крилаті висловлювання видатних особистостей нашого та інших народів, які закликали до національно-визвольної боротьби: Іван Франко: „Сам над собою запануй, то запануєш над людьми”; Фрідріх Ніцше: „Воно гряде, воно наближається як буревій – оце Велике Наше Полудне”, „Вас я не зову до праці, але до бою. Вас я не зову до мира, але до перемоги. Нехай праця буде боєм, а мир нехай буде перемогою”; Роман Дмовскі: „Хоробрі, придатні до життя народи тільки в боротьбі виростають”, „Національна ідея, позбавлена державницьких первнів, є

абсурдом”; Тома Масарик: „У кожній війні – революція є також війною – не ходить лише про рішучість і здатність, але також і про добре обдуманний план відносно зорганізованя усіх сил та про єдиний провід”, „Самостійність не втримає народу, нарід мусить утримати самостійність”; Едвард Бенеш: „Правда сама не переможе, за правду треба послідовно і стало боротися й тоді тільки вона переможе”; Джон Веслі: „Брак віри у власні сили – це, може, найнебезпечніша хвороба для життя нації. Брак віри у власні сили, а що йде в парі з тим, довірювання чужинцям – це є моральна неволя, а вона є причиною й заразом основою усякої іншої неволі. Раб на душі ніколи не підніметься, щоби пірвати кайдани” і т. п.

Багато матеріалів було присвячено підпільній діяльності та революційній боротьбі: „Роль індивідуального терору в підпільній боротьбі”, „Революційних рух в Ірландії”, „Основи конспірації” тощо. Редакція постійно ознайомлювала читачів із видами стрілецької зброї, тактикою ведення сучасної війни і т. ін.

Офіційний орган Проводу Українських Націоналістів „Розбудова Нації” виходив із січня 1928 по грудень 1934 р. у Празі, який редагував В. Мартинець. З нагоди створення ОУН було зазначено: „Конгрес покликав до життя й чину єдину Організацію українських націоналістів, що має охопити всі існуючі націоналістичні групи та ухвалив головні засади українського націоналізму. Маючи за мету відновлення, впорядкування, оборону та поширення Незалежної Соборної Української Національної Держави, українські націоналісти змагатимуть до зібрання творчих сил унутрі нації та до зміцнення її відпорності назовні” [392, с. 1]. На шпальтах двомісячника знаходимо низку публікацій програмових засад українського націоналізму, аналітичних праць, які стосуються становища України та українців під чужинецькими окупаційними режимами. При тому слід зазначити, що хоча оунівці вважали найгіршим ворогом України російських большевиків рубрики про життя під окупацією звучали так: „Під Польщею”, Під Румунією”, але „На

Радянській Україні”. Порівнюючи режими було констатовано спільне завдання: „Ми хочемо, щоб провідною ідеєю кожного українця була не ідея особистого чи партійного піднесення, але – ідея Великої, Соборної, Самостійної Української Держави” [394, с. 401]. Багато уваги приділяли дописувачі часопису популяризації української справи у міжнародному масштабі. Так було стверджено: „Українська національна пропаганда має на меті стверджувати й доводити фактами та аргументами наше національне буття з усіма вислідами, що з того випливають, як наприклад: культурна самостійність, змагання до державної організації та до економічної самовистачальності тощо”. [396, с. 1]. „Треба зазначувати спільність національно-культурної традиції всіх земель, підносити суцільність сучасного життя і творчости українського народу, підпирати це різними маніфестаціями у краю й на чужині (еміграція)” [396, с. 6]. Щодо майбутнього устрою Сходу Європи стверджувалося: „Повне розмежування цих трьох народів, [України, Польщі, Росії – І.Г.] зорганізованих у три самостійні, незалежні, національні держави має стати основою майбутнього політичного статуту Сходу Європи” [396, с. 7].

Щодо взаємин Проводу Українських Націоналістів та Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях, то читаємо Ч. 7-8 за 1932 р.: „КЕ ОУН на ЗУЗ підпорядкована ПУН і веде діяльність з його доручення, отже за цю діяльність відповідає Провід” [399, с. 196]. Розкриваючи діяльність ворожих агентур щодо діяльності ОУН, Провід проводив чистку своїх рядів. Так Надзвичайний суд ОУН (головний суддя – Я. Дуб, секретар – І. Стобар) виніс вирок у 1933 р.: „Інж. Л. Костарів займаючись інтриганством супроти інших членів ПУН та поширюючи неправдиві чутки не лише поміж членами ОУН, а також поміж сторонніми людьми, виявив нахил до розвалювання ОУН” [1931, ч. 5-6, с. 138].

“Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ” приділяв чимало уваги ідейно-політичному вишколу членства ОУН. Так у статті «Догмат Революції» зокрема

наголошується: “Політична революція без соціальної можлива. А соціальна без політичної є реформа...”

Революція є незмінний постулат цілого життя уярмленого українського народу, якщо він хоче жити і бути паном...

Для революції потрібна тільки воля «хочу»..

Єдина дорога до знищення окупантів є революція...

Революція є для націоналістів - догмою...

В даний момент мусимо: 1 В справах господарчих підносити і підкреслювати політичний момент. 2. Матеріальна нужда мас повинна вирішуватися під гаслами політично-визвольними. 3. Будувати революцію не на матеріальних благах, а на вартостях політичних, моральних, прагненням до волі. 4. Використовувати економічну кризу до одного – національно-державницького визволення...”[331].

В поширюваних серед молоді часописах «Юнак» та «Юнацтво» зверталася увага на морально-етичне, загально-патріотичне та військове виховання підростаючого покоління. Постійно наводилися героїчні приклади як із вітчизняного так і з міжнародного досвіду боротьби за волю народу. Проводячи масовий військовий вишкіл молоді на шпальтах цих видань постійно публікуються матеріали мілітарного характеру, зокрема надавалися технічні характеристики стрілецької зброї: “Маузер – 7.62 і 6.35. Перший важить – 662 гр з ладівником на 9 стріл; другий – 492 гр на 8 стрілень” [427, с. 4-5].

На 1934 р. ОУН начисляла 17 органів преси в шістьох державах [818, с. 10]. Польська влада за поширювання націоналістичних видань карала щонайменше дворічним ув’язненням. В періодиці знаходимо фактологічний матеріал про хід організаційних форумів, нарад тощо. Тут також містяться дані про практичну партійну роботу на місцях, статистична інформація. Тогочасні часописи висвітлювали розвиток політичних подій на українських землях та

світі, широко їх коментуючи. Через пресу поширюється розмаїта інформація, військово-політична сила здійснювала постійний зв'язок з народними масами на місцях і т. ін.

Окрім преси націоналісти видавали чималим накладом пропагандивно-інструктивні брошури: «Наша боротьба, її ціль, дороги і методи», „У.В.О.“, „Конспірація“, „Війна й революція“, „Лицарі нерівного бою“, „Лови“, „Месники“ [924, с. 29]. В них розглядалися різноманітні аспекти революційної діяльності, які заворожували читача романтизмом боротьби за національне визволення та формували у членства УВО-ОУН певні стереотипи мислення та чину дії.

Цікавим джерелом для вивчення політичного життя українців на західноукраїнських землях є мемуарна література. Небагато учасників подій зуміли залишити власні спогади. Так відомий український громадський діяч та публіцист, меценат національної культури Євген Чикаленко зазначав: „Всякий свідомий українець повинен написати свої спогади... Це святий обов'язок наш“. А оунівець Володимир Макар стверджував: „мемуаристика – прожектор минулого у майбутнє“ [470, с. 9]. Він же наводить слова єпископа Кир Йосифа Шмондюка: “Ті, що мали насагу описати своє життя, стали добродіями людства і вчителями свого ближнього вже на землі”[472, с. 5].

Серед інших спогадів цікавими видаються о. Йосифа Кладочного, капелана – ісповідника українських політичних в'язнів у міжвоєнній Польщі. Він неодноразово сповідав та вів бесіди з очільником ОУН С.Бандерою, якого характеризував як чоловіка цілеспрямованого, сильної волі, з твердої породи людей, який у своєму житті та діяльності ставив справу свободи України понад усе. З його слів знаємо думку С.Бандери: „Ніяка нація не проливає своєї крові за незалежність іншої, і тому, ми повинні розраховувати на свої сили, гинути, та наразі так мусить бути, що український народ є у безвихідному становищі. Українці мають у своїй крові багато неорганізованості та негативних впливів,

яких набралися від своїх сусідів тюркських – половців та других. Але на то нема способу” [1312, с. 69].

Західноукраїнська гімназійна та студентська молодь, в той або інший спосіб, масово була пов’язана із націоналістичним підпіллям. Один із споминів такого юнака лаконічно, але цілком достовірно передає дух тогочасної епохи: “Не знаю, чи багато було активних членів ОУН серед учнів гімназії, але польську владу ненавиділи всі” [442, с. 63]. Інший сучасник стверджує: “Можна сміливо сказати, що ціла Західна Україна була у безпосередній війні з окупантом не тільки нелегальними – революційними методами ОУН, але й легальними, політичними й економічними” [463, с. 102]. Актуальні нині дебати щодо характеристики окупаційних режимів у роки Другої світової війни надають нам спогади сучасника цих подій, львівського письменника Остапа Тарнавського, який стверджував: „П’ять воєнних років у рідному Львові залишились як спомин про те, що і в нас була рідна країна, і що ми жили надією, що у цій війні вдається нам здобути для неї краще життя. У цих п’яти роках змінились дві окупаційні влади. Коли з перспективи поглянути і прирівняти ці два періоди, то вони в основному подібні. Всі агресори жорстокі й застосовують жорстокі методи, щоб затримати своє посідання. Та війна має свої закони, і в той час милосердя не можна сподіватись. Та все ж є засаднича різниця між тими двома окупантами. Советська система – це забріханість: у пропаганді, у діяльності, у щоденному житті. Пропаганда гуділа, що армія йде визволяти братів, а першими, хто прибув на окуповані терени, були поліційні когорти з готовими списками, кого арештувати, і готовий персонал, і засоби транспорту для вивозів. Всі ці злочинні заходи відбувались ніччю, ніччю захоплювали людей на заслання, в таємниці навіть перед власними громадянами. Німці були не менш жорстокі, але вони все робили відкрито. Навіть як вішали людей публічно, то на шибениці прибивали напис з іменем повішеного і вимір кари. Вони не намагались пропагувати, що йдуть принести добро для окупованих теренів, вони ясно говорили, що їх ціль – це добро їхньої

держави і їх громадян. Советська окупація знищила все національне життя, що його з таким трудом намагались творити наші патріоти в невідрадних обставинах польського панування, і підпорядкувала все своїй системі, що її контролювала партійним апаратом і вишколеною сіткою поліційного контролю, не допускаючи ніякої свободної думки. Німці не контролювали думок, вони не влезали з чобітьми у душу людини. Ось і тут причина, що під час німецької окупації все ще було місце для української думки, все ще була змога бодай у малій мірі щось зробити для вільної української культури; можна було виповнити цю культуру українським духом” [494, с. 131-132].

Також видаються цінними для вивчення суспільно-політичного життя українців на західноукраїнських землях спомини інших учасників подій. Мемуарна література використовується, переважно, як порівняльний фактологічний матеріал. Політичний світогляд конкретних осіб не переноситься механічно в дослідження теми. Спогади та інші види мемуарної літератури, в дечому, розкривають закулісну сторону політикуму Західної України, вплив на його розвиток окремих груп людей і конкретних особистостей. Саме під таким кутом зору використовуються ці джерела, авторами яких були люди з різних політичних таборів.

Довідкова література, в певній мірі, може послужити основою загальнометодологічних засад дослідження, уточненню конкретного фактологічного матеріалу, визначення загальноприйнятого термінологічного та понятійного апарату тощо. Енциклопедичні збірники сприяють окресленні поставленої наукової проблеми в контексті загальноісторичних процесів першої половини ХХ століття як на українських землях, так у європейських і світових катаклізмах, які мали місце в досліджуваній період. Особливо цінним видається «Путівник», у якому показано, на основі ретельно відтворених історичних реконструкцій, багатого ілюстративного матеріалу, процес розгортання національно-визвольного руху на тлі повсякденного життя

українців міста Львова [502]. Все це сприяє баченню широкої картини подієвої історії Західної України 1920-1940-х рр., а не лише діяльності УВО-ОУН.

Таким чином використання масиву історичних джерел щодо діяльності УВО-ОУН 1920-1940-х рр. становить стрижень даного дослідження. Археографія даної теми дає змогу неупереджено простежити хід подій, їх осмислити, зрозуміти та проаналізувати, здійснити низку відкриттів, які становлять основу наукової новизни праці; допомагає зробити належні висновки, підсумки і узагальнення. А це, в свою чергу, надасть відповіді на низку поставлених питань, які так хвилюють сучасне українське громадянство, що беззаперечно призведе до більшого порозуміння людей різних регіонів України та консолідації суспільства на засадах державності. Одночасно збагатить українську історичну науку, дасть поживу для майбутніх пошуків та перспектив наукової діяльності.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНО - МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОЇ ПРАЦІ

2.1. Теоретико-ідеологічна основа українського націоналізму

Для того, щоб повністю осмислити зародження феномену українського націоналізму, як державотворчого явища, слід звернутися до його теоретичних та ідеологічних основ. Сам термін „національний-націоналістичний” виникає на початку новітньої історії європейських народів, коли після Великої французької революції та низки революційних подій, які охопили європейські країни у 1848 р. – т.зв. „весни народів”, країни континенту переходять від абсолютних монархій до національної державності. Не усі однаково і одночасно проходили цей складний шлях. Щойно Перша світова війна дала можливість поневоленим народам розбити імперії, внаслідок чого континент був поділений на держави, незважаючи на територіальні суперечки та прикордонні конфлікти, за національною ознакою. Як слушно зазначив Юджин Каменка: „На зміну концепції влади правителя, який отримав її Божою милістю чи волею історії приходить концепція влади народу; концепція громадянина заміняє концепцію підданого ...

Для XIX сторіччя досягнення нацією своєї державності і незалежності становило обов'язкову передумову політичного поступу; для сторіччя XX державність і незалежність теж є обов'язковою передумовою соціального й економічного поступу” [956, с. 98].

Ідеологічна доктрина націоналізму вироблялася зусиллями цілої когорти мислителів. Так Ентоні Д. Сміт твердив, що етнос це: власне ім'я (суть) спільноти; спільне походження; спільна історична пам'ять; спільна культура (релігія, звичаї, мова); прив'язаність до батьківщини – землі;

усвідомлення своєї єдності [1108, с. XIX]. Він же пояснював наявність націоналістичної доктрини:

1. Людство природним чином поділяється на нації;
2. Кожна нація має свій самобутній характер;
3. Джерелом усієї політичної влади є нація, колектив в цілому;
4. Задля свободи й самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією;
5. Нації можуть зреалізувати себе тільки у їхніх власних державах;
6. Відданість нації – державі перевершує інші відмінності;
7. Найважливішою умовою всесвітньої свободи й гармонії є зміцнення національної держави.

Націоналізм – це візія майбутнього, яка повертає людині її „сутність”, її усталений спосіб життя й буття, що був колись її беззастережним первородним правом” [1204, с. 115-116].

Про роль особи, як індивідуума з яких складається народ - нація, то Ю. Каменка писав: „Нації були організаціями, а особа була частиною цих організацій, підпорядкованою їм; існувати поза ними вона не могла...”

Таким чином розмежування між націями було наслідком природного поділу людства, подібно до того поділу на види, який існує в тваринному царстві. Таке розмежування було встановлене і визначене Богом і природою; опиратися йому людина не спроможна.

Кожна нація твориться своєю мовою і своєю історією” [956, с. 95].

Продовжує резюмувати про співвідношення національного та індивідуального Ганс Кон: „Націоналізм – це стан свідомості. Історичний процес може бути проаналізований як послідовність змін у груповій психології, у ставленні людини до всіх проявів індивідуального і суспільного життя. Такі

чинники, як мова, територія, традиції, такі почуття, як зв'язок з рідною землею..., зі своїм родом та видом набувають різних позицій на шкалі цінностей в процесі змін у груповій психології. Націоналізм – це ідея..., яка наповнює людський мозок і серце новими думками і новими почуттями та спонукає людей втілювати свої переконання в організованій діяльності. Нація, таким чином, це не просто група, яку тримає разом і животворить спільна свідомість, а ще й група, яка прагне набутти самовираження в тому, що вважає за найвищу форму організованої діяльності – в незалежній, суверенній державі”. „Нація – це стан свідомості, який відповідає певній політичній реальності” [1015, с. 479].

Ці загальні постулати мислителів щодо суті поняття та становлення „націоналізму” у різних народів Європи, у повній мірі стосується і українців. Як відомо, українське національне відродження початку ХХ ст. було підготовлене культурно-мистецьким рухом з кінця ХУІІІ ст. та національно- державницькою думкою ХІХ ст. Незважаючи на поділ наших земель між Російською та Австрійською імперіями українству теж були притаманні спільні національні об'єктивні ознаки: етнокультура, мова, релігія, територія, єдина історія, економіка - господарство, політико-правові установи. Суб'єктивний чинник – усвідомлення приналежності людей до одного колективного цілого (національна свідомість) [1108, с. ХХІІІ].

Спочатку яскраво себе проявило „українофільство”, яке уособлював у своїх працях Михайло Драгоманов. Воно не виходило за межі „прохань-благань” про право на самобутнє існування народу в умовах існуючих державних формувань, в складі яких перебували українські землі. Також поширення на зламі ХІХ-ХХ ст. соціалістичних ідей, які являли собою доктрину соціально-класової боротьби бідних супроти багатих (експлуатованих проти експлуататорів) знайшли своїх прихильників в середовищі національної еліти. Натомість націоналізм – як політичний рух, являв собою доктрину боротьби поневолених націй за своє визволення та право на повноцінне існування. Кеннет Майноуг відзначав: „... якби перед людством постала дилема

вибору між соціалістичним майбутнім і вірністю своїй нації, більшість віддала б перевагу своїй нації” [1058, с. 144].

Перейшовши етапи українофільства – самостійності – націоналізму, у відповідних організаціях: Руська Трійця – Кирило-Мефодієвське товариство – Русько-Українська Радикальна Партія - Братство Тарасівців – Революційна Українська Партія, українство проявило волю до ствердження своєї національної ідентичності. В умовах бездержавності зароджувалося сильно виражене усвідомлення своєї окремішності та чітко проявився поступ громадянської згуртованості.

Фактично Шевченкове: „В своїй хаті своя й правда, // І сила, і воля!” стало гаслом українського націоналізму – боротися за вільне достойне життя у власній національній державі. Чисельна народна маса малоросів (хохлів), русинів (бойків, лемків, гуцулів, холмщаків, поліщуків, галичан і волинян), а також „гутейших” – тобто „місцевих”, почала об’єднувати одна національна ідея. Як стверджував Юліан Бачинський, що спільний інтерес українщить їх, змусить їх усіх стати українськими „патріотами”. Він висловив думку усіх самостійників: „Політична самостійність України – то „необхідна умова” взагалі можливості її існування...” Перебуваючи на домінуючих на той час соціалістичних позиціях Ю. Бачинський передбачав: „І тепер можна собі уявити, яка тяжка, відчайна боротьба жде Україну; скільки посвячення, скільки енергії, фізичної і духовної, прийдеться її видобути з себе, скільки матеріальних жертв і крові зложити на жертвенику вітчизни! Буде се страшний час – час страшної муки і терпіння, але і найкращий час життя української буржуазії. *Україна – для себе! От її клич. Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ! – От її стяг!*

Та, скоро діб’ється політичної самостійності – спідлиться вона, як взагалі кожна буржуазія, коли діпне своєї цілі. Але тоді і візьметься вже за своє діло – українська *соціальна демократія*” [775, с. 423-424].

Українська інтелектуальна еліта вела полеміку щодо становища та перспектив розвитку українського народу. Іван Франко вказував: „Для нас тепер не підлягає сумнівові, що брак віри в національний ідеал, придуманий до крайніх консеквенцій також на політичнім полі, був головною трагедією в житті Драгоманова, був причиною безплідності його політичних змагань, бо ж теоріями про басейни рік і про сфери економічних інтересів не загриєш людей до політичної діяльності.

Усякий ідеал – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежить поза межами можливого.

Ідея національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого” [1278, с. 438-440].

Політичний рух – український націоналізм виник як альтернатива поширенню українофільства та соціалістичних ідей. Один з його основоположників Микола Міхновський стверджував: „Націоналізм – це вселенська і непоборна сила, яка яскраво почала проявлятися в ХІХ столітті. Під її могутнім натиском ламаються непереможені, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з’являються до історичного життя нові народи, що до того часу покійно несли свої рабські обов’язки супроти чужинців-переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації в їх боротьбі за свободу” [854, с. 10]. М. Міхновський відчув подих епохи і передбачив хід історичних подій: „Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною поміж окремими своїми частинами, але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: „Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ” [1094, с. 42].

Події Першої світової війни призвели до розпаду Російської та Австро-Угорської імперій – поневолювачів народів. На їх згарищах постали нові держави, у тому числі і Українська, але найбільша нація країн Центрально-Східної Європи не змогла захистити свою державність. Україна була розділена між сусідів-переможниць. Поразка Визвольних Змагань 1914-1923 рр. показала, як і передбачав раніше М. Міхновський: „Головна причина нещастя нашої нації – брак націоналізму серед широкого загалу її” [1093, с. 66]. Тому українські мислителі на початку 1920-х рр. аналізуючи причини невдач, усвідомлюючи катастрофічне становище нації, почали творити ідеологію, яка мала дати вірні дороговкази для продовження боротьби за втілення національного ідеалу в умовах окупації та поділу українських земель.

Апологетом українського націоналізму стає продовжувач ідей М. Міхновського – Дмитро Донцов. Уже в 1921 р. він публікує програмову працю „Підстави нашої політики”, у якій стверджує, що головна мета української політики плекати національно-державний, а не національно-культурний ідеал [901, с. 103]. Без політичної незалежності культурний розвиток неможливий. Так само недопустимо жертвувати політичною незалежністю для якихось економічних вигід чи „соціальної справедливості”, бо, врешті-решт, наслідком буде уярмлення нації. Він констатує: “У цій вічній нашій боротьбі проти хаосу на Сході, в обороні – в своїй власній державності і культурі – цілої культури Заходу, якраз лежить українська національна ідея, що мусить бути підставою всієї нашої політичної програми. І справді, від долі України в цій боротьбі залежала перемога одного з обох принципів на континенті: європейського або московського” [901, с. 87]. Автор обґрунтовував національну ідею в „передаванні з покоління в покоління погляди на світове завдання нації та її роль поміж іншими народами, погляди, котрі є загальним добром нації, котрими вона живе і з утратою яких вона гине” [901, с. 80]. Актуально звучать прагнення поборювання ідей москвофільства, провінціалізму, космополітизму, федералізму, інтернаціоналізму, соціалізму, пацифізму. Донцов наголошує:

„Уміти згадати, віднайти і здійснити свій ідеал – є категоричний імператив для нації, що хоче мати будучину і бажає стати самостійним міжнародним чинником... Бо тільки нація, котра суверенно розпоряджає всіма своїми матеріальними і моральними силами, може виповнити свою історичну задачу” [901, с. 83, 89]. Констатуючи, що Росія прагне панувати над слов'янством, а через нього над Європою, шляхами до чого є Львів і Константинополь: „Осягнення сих цілей неможливе, доки Україна не належить Росії. Але сепарація від Росії, в свою чергу, можлива лиш тоді, лиш тоді може стати Україна міцною перепоною для російської експансії, коли, як це свідчить історія, вона належить до західноєвропейської спільноти, коли в ній без перепони можуть розвиватися всі елементи окцидентальної культури – одинока солідна опора проти російських впливів” [901, с. 88].

Як вважає Олег Баган: „Книга „Підстави нашої політики” мала стратегічне й доленосне значення для українського ідейного, культурного, суспільно-політичного розвитку, передусім в Західній Україні та на еміграції. Вона стала вирішальним поштовхом для формування модерної ідеології та руху вольового націоналізму (діяльність УВО та ОУН), руху, який чітко збагнув головну загрозу для українства – цивілізаційні і політичні впливи Росії – і протиставив цьому ідеологію *героїчного традиціоналізму, культурного окциденталізму, геополітичного середньо-європейства* (витворення міцного блоку держав Середньої Європи як найнадійнішого заборолу проти російської імперської експансії – заповітна давня мрія Д. Донцова)” [766, с. 20].

У 1922 р., на пропозицію Є. Коновальця, Д. Донцов переїжджає з Відня до Львова, щоб відновити видання, авторитетного ще до війни, „Літературно-наукового вісника” (1922-1932 рр.) – „Вісника” (1933-1939 рр.), який мав стати рупором націоналістичної ідеології: „Націоналістичний „ЛНВісник – „Вісник”, між двома війнами у Львові, якраз мав за мету збудження нового „люду героїв” – „трагічних оптимістів”, якими були поети і прозаїки нового журналу...” [898, с. 914].

Говорячи, у своїх численних працях, про суть націоналізму, Донцов звертається до моральних авторитетів нації, зокрема до творчості та громадянської позиції Лесі Українки. Оцінюючи її поетичний доробок та одночасно подвиг во ім'я збереження нації, мислитель зазначає: „Письменниця, яку назвав Франко самотнім чоловіком серед поетів соборної України, лишилася якимось сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля – всі мужеські чесноти повинні б бути стати кінцевими, коли воно хотіло встоятися в тій страшній завірюсі, що несподівано впала на нього” [902, с.60]. Він вказує, що поетка передбачила: „Вона неначе чула наближення тих нових скитів, „с раскосыми и жадными глазами”, яких оспівував їх поет Блок, смакуючи ту хвилину, коли конаюча Європа віддасть останній віддих у „тяжелых, нежных” лапах нових вандалів. Вона майже фізично чула сю „тяжку лапу” піднесену над нацією, дарма що її земляки склали на ній повні пошани поцілунки” [902, с. 63]. Донцов звертає увагу: „Здається, що ніколи не було двохсот років національного приниження, що виховали цілі покоління рабів. Здається, що з-за дрібних друкованих рядків глядять на нас спотворене гнівом обличчя уярмленої, але вільної духом нації... Окрім Шевченка, ледве чи хто інший в нашій літературі піднісся до такої сили патосу, як ся слаба і недужа жінка!” [902, с. 66]. Мислитель стверджує, що своїм кредом – „contra spem spero!”: „Леся Українка, забуваючи рефлексію, навчила нас – х о т і т и. Сим впровадила в наш світогляд ту волюнтаристичну ціху, що є ознакою модерного націоналізму” [902, с.76]. Актуально нині звучать роздуми видатного ідеолога: „...творчість Лесі Українки лучила mentalite часів Мазепи і Шевченка з психікою нашої бурхливої доби... Між іншим, її поезія вперше по Шевченку показала, що українська стихія потрапить с а м а з с е б е, з власних сил, із непозичених в інших ідеалів видобути той великий патос, створити ту творчу легенду, ту розгонову силу, яких її заблукані попередники надаремне шукали в чужих національних ідеях або в інтернаціоналізмі, хитаючись між ріллю і фабричними коминами, між червоним прапором і гайдамачиною, між

одним і другим берегом, - роздвоєні душі із спаралізованим почуттям і зі зламаними думками” [902, с.79]. Підсумовуючи Донцов запитує і одночасно має надію: „А може ці змагання вже тепер приведуть до здійснення мрій цілого ряду поколінь?

Тоді нація певно, хоч би й пізно, але визнає як одного з своїх духових вождів ту слабу жінку, чий віщий дух ще в темну ніч перед пробудженням народу вказував йому страшну й величну путь безумства і слави. Тоді останки Лесі Українки в день великого свята перенесуть до українського пантеону, збудованого своїм великим людям свобідною нацією, яку вона так немилосердно картала і так безумно любила...” [902, с.95-96].

У праці „Драгоманов і ми” Д. Донцов продовжує викривати суть „українофільства” ХІХ ст, яке призвело, в певній мірі, до поразки Визвольних Змагань, коли українці були не готові, насамперед ідейно, до викликів епохи. Постать М. Драгоманова уособлювала популярні серед української еліти думки про „федералізм”, „соціалізм”, які превалювали над „самостійництвом”. Автор різко критикує засадничі поняття, як от: „Боротися з самодержавієм – се було добре, з цілою пануючою нацією – „шовінізм”!” [894, с.127]. Він переконаний: „Драгоманова виставляють у нас апостолом н о в о ї У к р а ї н и. Він ним не був. *Ukraina militans* не має в собі нічого з його ідей, а головне – нічого з духа сих ідей. Драгоманов виставив примат соціалізму і космополітизму, вона – примат нації. Він – еволюцію і гуманітаризм, вона – боротьбу і національний егоїзм. Він – російський Схід, вона – латинсько-германський Захід. Він „паліївщину”, вона – мазепинство” [894, с.129]. Як зазначав Михайло Сосновський: „Загроза реставрації того, що Донцов окреслив був „провансальством”, з усіма його найгіршими прикметами, почала посилюватися, і до ідеологічно-психологічної катастрофи, в додатку до недавньої військової, був лише один крок.

У такій ситуації заговорив Донцов. Використовуючи свій потенціал політичного мислителя й здібності блискучого публіциста, він зробив усе

можливе, щоб не тільки припинити той регресивний процес, який набирив дедалі більшого розмаху, а й спрямувати все українське суспільство на шлях до дальшої боротьби за політичну незалежність, його переродити” [1210, с. 640-641].

Програмовим твором Д. Донцова став “Націоналізм”, який побачив світ у 1926 р. У ньому автор показав слабкість української душі щодо світових викликів. Так, порівнюючи ментальність народів на основі психологічних образів, говорить: “...англієць любить свій рідний край мов жінку (за котру зобов’язаний дбати), француз – як коханку (для якої хоче посвятити все), а німець, як стару матір (яку повинен утримувати). Я б додав до цього, що українець любить рідний край, як стару няню, яка для нього (а не він для неї) має багато речей робити, і на груди якої міг би він виплакати своє переповнене горем серце...” [897, с. 113]. Він різко критикує попередників, які, проповідуючи “утопічний гуманізм”, “бачили причину національної агресії чужих народів супроти нас лише в “панах та царях...”. “Наші утопісти “України долю бачать не в тім, щоб вибитись на волю та кров слов’янську проливають, і засівать трупом поле”, лише щоб побачити всіх слов’ян “ в одній сім’ї”. “... Це не життя, а повільне вмирання від щастя, від безжурного, непотрібного добробуту. Нема боротьби, цієї конечної умови життя, нема трагедії, що дає глибинний зміст життя”. “Не перероблення світу шукали вони, лише пристосування до нього. Ставлення інтересів одиниці, числа, провінції, класи понад інтереси вищого національного колективу, держави, засаднича компромісовість, теорія “мінімальнішої” програми, пристосування до обставин і “народу”, ідеологічна хиткість, брак фанатизму й віри, страх накинути свою волю, свою ідеологію, – масі, противникові, одиниці, ворожій нації; страх поставити справу на вістрі меча, трусливе мімікрі, що хотіло перевести свій націоналізм під модним плащем якоїсь загальноприйнятної ідеї – “людськості”, “поступу”, “децентралізації”, “прав людини”, “пролетаріату”, прекраснодушний “добробут”, прекраснодушний утопізм – все це були риси трусливого

провінціалізму, нездібного ні до віри глибокої, ні до її оборони, слизнякувата “ідеологія”, яка мусіла викликати відразу у здорової людини” [897, с. 114, 117, 118, 125].

Донцов, цитуючи соціалістів, роздумує: “Якими переконаними інтернаціоналістами ми не були б, мусимо признати факт, людскість поділена на різні національності з суперечливими собі інтересами...”. “Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії, – означив я як першу підставу націоналізму, який тут протиставляю драгоманівщині. Другою такою підставою національної ідеї здорової нації повинно бути те стремління до боротьби, та свідомість її конечности, без якої не можливі ні виклики героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ані тріумф жадної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. Першу з цих підстав протиставляю тому духовому “кастрацтву”, яке виключало волюнтаристичний чинник з міжнаціонального життя, вірячи сліпо в творчу силу інтелекту. Другу – протиставляю засадничому пацифізмові нашого провансальства, яке вірило у вічний мир Ліги націй” [897, с. 159-160, 165].

Мислитель пояснює: “Природа та історія не знають рас агресивних і неагресивних, лише раси сильні і слабкі. Раси сильні – визволяються, коли вони підбиті, і розширюються коштом слабших, коли є вільні; раси слабкі – або здобуваються лиш на спазматичний бунт (коли вони під ярмом), або роздаровують своїм ворожим меншостям “національні”, “культурні” та всілякі інші автономії (коли є вільні).

Не важне чи нація агресивна чи ні, чи ідея агресивна чи ні. Важне, чи ідея сполучена з відповідним чувством, з абстрактною волею жити і рости, чи, навпаки, ця ідея є розумовою абстракцією, що хоче забити афект (як це робив Драгоманов і драгоманівці).

В першій випадку – така ідея перемаже, в другій – вмере...

Історія не знає рівності, як і природа; є там здібні і нездібні, хто хоче забезпечити собі місце під сонцем, мусить довести свою здібність до того...

Природа не знає гуманності й справедливості, вона знає лиш заслуги й винагороди... В суспільному житті обов'язує та сама засада, і ні одна нація не дістане в дарунок жнив від “справедливої” природи, коли вона не сіяла; ні одна не дістане незалежності, коли не хоче і не може її досягнути, коли не має почуття й сили здорових рас, що хочуть панувати над людьми, землею, повітрям і морями, служачи собі і – людському поступові” [897, с. 175, 184, 186].

Ідеолог українського націоналізму був переконаний щодо взаємин “своїх” і “чужих” народів, цитуючи видатних особистостей: “...Вольтер писав, що така вже людська натура, що “прагнути величності своєї країни, це значить прагнути нещастя своїм сусідам...”. “Боронити свій край і дбати про його велич – це найвищий закон...

На противагу Платону, який вимагав інстинктивну ненависть до ворога, буддизм проповідує любов до нього. Де панує ця доктрина, чужинця трактують як свого...

Сильні народи – це ті, в школах у яких “вливалося залізо в душу дітей”, а не розслабляючі доктрини “загальної справедливості”, пошанування ворогів” [897, с. 187, 193, 195].

Дмитро Донцов, вказуючи на українську ідею, твердив: “Те, що бракує українській ідеї, це “цілком новий дух”. Наша мандрівка по пустелі ще не скінчилася, тому що були в нас тисячі воль замість однієї, і сотки туманних, замість однієї, яскравої думки, що лучила б усіх в одну цілість. Бо що є нація, коли не скупчення мільйонів воль довкола образу спільного ідеалу? Ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям...

Він [Драгоманов. – І.Г.], як і його учні, не тямали, що нетерпимість до чужих богів – лиш відворотний бік непохитної віри у своїх.

Досі українство не здобулося на це велике хотіння... “Чому ми такі нікчемні? – питається одна з “роздвоєних” українських душ, і відповідає: “тому, що нема в нас хочу, а коли й є, то таке ж нікчемне і кволе, як і ми”...

Ось слова одного большевика: “РСФСР не лише п’ять букв, але й п’ять огненних знаків, що звістують світові нову правду. За ці п’ять знаків я візьму рушницю і піду вбивати”. Якою “гуманністю” можна збороти цей чортівський патос і слуг диявола?

Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, ґрунтуватися не на частиннім, але повнім запереченню чужої. А для того ця ідея повинна бути всеобіймаючою. А це значить, що вона повинна перейнятися поняттям політичної влади, над людністю і територією, а по друге – натхнути собою таку суспільну форму господарства, яка б дозволила їй піднести “благоустройство” країни під своєю хоругвою, потроїти видатність моральних і фізичних сил країни в порівнянні з її теперішнім станом....

Великі ідеї все відрізняють істотне від побічного. В істотнім – не знають компромісів. Неістотне – лишають на волю долі, не зачіпаючи його, як царська Росія, що лишила нам шаровари, галушки, горілку, ковбасу, пісні і “малоросійські драми”; або як большевицька Росія, що лишила нашій пресі нашу мову (з чужим змістом), а владу – для себе, лишила нам землю, а собі – законодавство про неї і про нову панщину...

Що значила українська мова, коли в ній голосилися протиукраїнські ідеї, принесені чужинцем? Всеобіймаючий ідеал, організація влади є конечною функцією кожного національного організму, для зовнішньої консолідації (боротьби з інтернаціоналізмом) і для внутрішньої (в боротьбі з атомізацією), для боротьби з зовнішнім оточенням, і з пасивним внутрішнім середовищем.

Коли якийсь нарід дбає лише про “мову”, лише про “селянську мирну країну”, коли він через глупоту провідників, зрікається сам справування вищих функцій, це завдання перебирають чужі, займанці. Нація, яка не виробила собі ідеї нового “послуху” в світі, і в собі – все кориться варягам. Подібне втягнення нації в орбіту чужої ідеї наступає й тоді, коли вона улягає атомістичним забаганкам власного середовища...

Без всеобіймаючої ідеї ніколи українство не вийде зі стану провінції...

Національна ідея, що хоче жити, має одверто голосити свій остаточний ідеал власновладства супроти зовнішніх, так як і проти внутрішніх сил, що сковують її енергію. Мета нації не обмежується завданнями дня, ані тим станом, який застала дана генерація. Нація глядить в минуле, звідки в традиціях шукає відправну точку, і в майбутнє, яке має урядити для будучих поколінь, ретроспективно і перспективно, не нехтуючи традиціями, ані провідною ідеєю майбутнього в ім'я “завдань дня”...

Треба сказати: Коли “воля народу” не суперечить підлеглості нації, треба цю волю дати, коли ця “воля” веде до страти “непідлеглості”, треба цю волю обмежити. Нас учили ідей “гуманності”, але нам найліпше пам'ятати слова Макіявеллі: “Коли йде про роздумування над щастям рідного краю, громадянин не повинен затримуватися жадною розвагою справедливості чи несправедливості, людяності чи жорстокості. Істотна точка, яку треба поставити над усіма, це забезпечити нації свободу й незалежність”.

“Така повинна бути наша національна ідея: всеобіймаюча, виключна, яскрава, якої гаслом є не спочинок і уживання, лиш акція і воля до влади над відірваними засадами, над чужою ідеєю, над власним оточенням, над “обставинами”, над усім часовим і поодиноким. Лише та ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона сполучиться з тим патосом, без якого мертва всяка ідея” [897, с. 202, 203, 207, 211, 212, 213, 215, 217-218, 218-219].

Оунівець, доктор права УВУ Степан Галамай так оцінив програмний твір Донцова: “Д-р Д. Донцов в книзі “Націоналізм” виклав основи світогляду й ідеології революційного націоналізму, поборював залишки соціалістичних ілюзій, драгоманівських русофільських автономістичних утопічних громад, всякого провансальства і рідного хуторянства” [842, с. 58]. Як зазначає Сергій Квіт: „За жанром „Націоналізм” найблищий до полемічного філософсько-публіцистичного трактату. Через його загальнонаціональне прочитання у міжвоєнну добу відбулася величезна дискусія з приводу з’ясування причин поразки українців у Визвольних Змаганнях. Судячи зі спогадів лідерів УНР Михайла Грушевського, Сергія Єфремова та Володимира Винниченка, вони так і не визнали повного банкрутства своєї політики часів Центральної Ради. Дмитро Донцов вказує на головну причину краху державності, що пізніше призвела до небачених навіть у ХХ столітті людських жертв: домінування „провансальського мислення” в українському політикумі і як наслідок – нерозуміння національних інтересів, відсутність курсу на загальну мобілізацію в критичний період нашої історії. Без власної держави нація залишилася беззахисною” [897, с. 16].

Тобто своїм програмним твором ідеолог українського націоналізму змусив замислитися український політикун над причинами поразки і невдач, викликавши хвилю полеміки у середовищі національної еліти: „Дискусія, що розвинулася з появою „Націоналізму”, і критика ідеології „Чинного націоналізму”, авторами якої є люди з різних середовищ – націоналісти, демократи, соціалісти, монархісти й комуністи - виразно свідчить, в якій мірі Донцов зумів зрушити цим своїм твором українську думку, підняти на порядок дня засадничі проблеми українського національного життя та охопити своїм ідейним впливом покоління 20-х, а головню 30-х років.

В українському житті тоді існувала ситуація, яка потребувала „лікаря” з психологією й талантом Донцова. Поява Донцова була історичною закономірністю. У той час треба було когось, хто міг би гостро й широко

поставити питання українського національного характеру й духовного обличчя української нації, що претендувала на незалежність і суверенність. Ситуація на Україні в 20-х роках, що розвинулася після падіння української держави, могла мати справді трагічні наслідки для майбутнього українського народу. Великі національні катастрофи причиняються до великих і глибоких духовних криз, під натиском яких заломлюються навіть найвидатніші носії національних ідей. Цієї кризи не могло оминати українське суспільство; більше того, вона прийняла в нашому випадку набагато гостріший характер з уваги на ненормальний духовний розвиток української нації на переломі XIX і XX століть” [1210, с. 637-639].

Д. Донцов мав великий вплив на молодь, адже його праці були спрямовані на підростаюче покоління: „І коли нова генерація, - яка вийшла на шлях у героїчну добу нашої історії, не стрясе з себе спадщини старого духового невільництва, дійсно смутно виглядатиме наше майбутнє!” [905, с. 3].

Бойовий референт УВО З. Книш стверджував: “Д. Донцов – свідомо чи несвідомо, хотів він того чи ні – надихнув галицьку українську молодь небувалим політичним патосом і штовхнув її на шлях націоналізму” [988, с. 52]. Крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях у 1935-1939 рр. Лев Ребет, попри необгрунтовану критику Д. Донцова, визнавав: „Вісник” Донцова був читаний націоналістичною молоддю, так би мовити, „від дошки до дошки” і він мав великий, добрий і лихий, вплив на формування її політичного обличчя” [1174, с. 46-47]. Тобто націоналістичний світогляд став тим дороговказом, яким йшла у 1920-1940-х рр. українська молодь.

Василь Рудко наголошував: „Якраз це покоління має за дороговкази минулого не більше, як декілька голих прізвищ. Це: Шевченко, Леся Українка, Міхновський. Ще додають Петлюра, Коновалець. Усе це, очевидно, тільки ікони.

Проте ніяка кількість ікон не закрийє порожнечі світу молодшого західноукраїнського покоління, його страшної духовної знедоленості.

Донцов – людина великої працьовитості й незвичайної, як на наших людей, начитаності. Його стиль блискучий, надто блискучий. Читача, що підпадав під його вплив, він приголомшував. Він людина великого впливу. Одначе дивним порядком речей – тільки впливу на молодь. Як ніхто інший, умів він оживляти її уяву, насичувати її сліпучими образами, посилювати її молодечу жадобу до дії.

Розбуджена атмосферою недавно минулої визвольної війни та акціями УВО молодь потребувала яскравої протипанції, що змусила б її задуматись, дала б міру й горизонт її змаганням...”

„Повторюємо: Донцов був людиною просторового знання. Одначе він орудував ним тільки як засобом до своєї цілі, а саме: здобуття впливу в суспільності. Орудуючи доволіно знаннями, він *знецінював пізнання, дослід, шукання об’єктивної правди...*”

“Гасло „революції” мало в націоналістичному русі свою велику історію й неабиякий зміст. Його уживали залюбки кола давнішої УВО. Одначе в цих колах воно означало радше збройно-бойові акції проти займанців української землі, особливо Польщі, щоб не допустити до стабілізації польського панування та вдержати українське населення в стані постійного поготівля. Таке розуміння цієї справи, щоправда, не мало надто багато небезпечних моментів, одначе на генеральну концепцію політичної дії воно було заслабе.

Націоналізм мав бути масово-революційним рухом, рухом „національної стихії” [1186, с. 600-602, 612, 620].

Ярослав Дашкевич, аналізуючи творчість Донцова та його вплив на революційний рух 1920-1940-х рр., підкреслював: „Як добрий тактик..., він у період проживання на українських землях вдосконалював і пристосовував свої

погляди до вимог хвилі.” „Еволюція від революційного соціалізму до революційного націоналізму була закономірною, бо він завжди був за українську політичну ідею, а не за вселюдську, всеохоплюючу, всевітню, по суті, безплідну (під яку маскувалася хоча б російська політична ідея), яка відкривала перед української нацією шлях до денационалізації на користь сусіда. Йому, цьому сусідові, власний шовінізм не перешкодив іти по всевітньому шляху з надією підкорити його собі” [878, с.532]. Таким чином: „Як добрий тактик Донцов розумів, особливо після програної Української революції 1917-1921 рр., що необхідні екстраординарні, навіть позараціональні ідеї, щоб вирвати суспільство з стану розпуки, пасивності, байдужості. Й такий засіб він знайшов у вигляді ідей чинного націоналізму. Ірраціональні елементи („проти надії сподіваюсь”) було знайдено, вплетено в ідеологію. І, як видно з розвитку подій 30-х рр., вони принесли цілком реальні й практичні плоди. Донцов, зрештою, тоді добре відчув нерв епохи, не лише української, але й світової” [878, с. 531].

Як зазначає О. Баган: „... Д. Донцов... зберігав незалежну позицію як ідеолог; до 1940-х рр. він не друкувався у виданнях УВО, а потім ОУН, з ідейних та особистих мотивів, вважаючи, що ідеологія організованого націоналізму не надто чітка у своїх засадах (тоді він вже послідовно орієнтувався на політичну філософію ірраціоналістичного, волюнтаристського і традиціоналістського гатунку), мав претензії до окремих діячів Проводу українських націоналістів, зокрема до В. Мартинця. При цьому авторитет Д. Донцова в середовищі ОУН стало зберігався, ЛНВ та „Вісник” використовувалися членами ОУН як вишкільна література для ідеологічного виховання” [899, с. 668].

Керівництво ОУН неодноразово зверталося до видатного мислителя з пропозиціями тісної співпраці, які він постійно відкидав, хоча підтримував дружні та ділові контакти з Головою ОУН та іншими членами Організації. Оунівські ідеологи неодноразово критикували Д. Донцова, на що Є. Коновалець

у серпні 1933 р. в листі до Д. Андрієвського зазначив: „Рівнож критика Ваша Донцова була би правильна, коли би обмежилася вона до тактики а не до обезцінювання взагалі ролі Донцова” [270, с. 378]. На що той відповів: „Донцов для мене є епохальним явищем в укр[аїнському] житті, але він не вистарчаючий, як під оглядом програмовим так і тактичним. Він є ідеолог, на яким небезпечно замикатися, як то мають тенденцію робити молоді краєвики. Наша організація, а радше рух повинен покрити цілий зміст національного життя, але для того повинен він бути психологічно і тактично справді національно універсальним” [270, с. 380-381].

Я. Дашкевич, з позиції сьогодення, передбачаючи влучно зазначав: „Є чимало підстав вважати, що з посиленням національно-визвольних тенденцій у політичному житті України – а націоналізм у цілому світі починає свій черговий ренесанс хоча б у дусі боротьби з глобалізацією, європеїзацією та подібними „універсальними” ідеями також типу громадянського суспільства – почнеться нова кампанія проти ідей Дмитра Донцова” [878, с. 534].

Світоглядні концепції М. Міхновського та Д. Донцова дали поштовх до розвитку ідеології українського націоналізму. Появилася низка праць Володимира Старосольського „Теорія нації” (1922 р.), Степана Рудницького „До основ українського націоналізму” (1923 р.), Володимира Целевича „Нарід, нація, держава” (1934 р.) та ін., у яких автори розвиваючи ідею нації у здійсненні її мети, у процесі боротьби, за відновлення державності. Автори, в цілому, досить оптимістично бачили перспективи відродження нації та продовження державотворення незважаючи на жорсткі денациональні процеси в окупаційних умовах. Так С. Рудницький констатував: „Українська нація така велика, так вигідно положена, така багата, український нарід такий великий, здоровий, здібний, має такі цінні завдатки в своїй простонародній культурі, що перед усім краєм, перед цим народом відчиняються в будучині величезні можливості” [1187, с. 128].

В умовах об'єднання націоналістичних організацій із бойовою УВО з'являється ціла низка ідеологічно-теоретичних праць, які розвивають українську національну ідею. У 1927 р. у часописі „Національна Думка” була вміщена стаття провідного ідеолога українських націоналістів Дмитра Андрієвського „Розбудова Нації”, згодом так було названо друкований орган Проводу Українських Націоналістів. Автор у ній вказує: „Взаємодія духа і матерії є у всіх на очах. Наколи матеріальна форма направляє дух, дух творить із інертної матерії форму. В тім полагає містерія життя. Ся містерія відбувається в борні, муках, змаганнях. В такій то борні, внутрішніх і зовнішніх змаганнях і має статись натхнення нашого етнічного тіла духом нації. Без того нема Нації, нема Держави, нема Самостійности. Буде механічна зліпка осіб, що служитиме погноєм для інших, буде чужеземне агентство, брехня, глум, сором для України. Мусимо, щоби то не сталося, не лише прийняти духа Нації, але й затримати його у своїм матеріальнім естві, відповідно зорганізованим, здобутись на ті сили, що спаяють нас в одне суцільне тіло і дадуть нам потрібну форму. А для того мусимо розбуяти в собі життєвий інстинкт, розбудувати наші природні можливості, віддатись без вагання процесові росту, розгалуження, зміцнення. Тоді лише відбудеться інтимне поєднання національного духу і етнічної матерії” [1270, с. 75-76]. Д. Андрієвський ставить завдання та показує шляхи їх вирішення: „Нам приступні тенденції життя і на підставі їх ми можемо укладати гороскопи буття Нації. Активним членам нації треба добре вдивлятись в ту далечінь, в яку прямує Нація, добре затямити напрямок її натурального поступу...”

Державність і Самостійність є тими шляхами, що до них мусить стреміти Україна в сю хвилю. Се є аксіомою в свідомості кожного українця, гідного свого краю і свого часу, але не перестає бути метою наших старань, тому, що дійсність ще не відповідає глибоким прагненням нашого національного організму. *До них має змагати розбудова Нації в сей історичний момент.* А для сповнення сеї задачі мусить знайтися відповідний матеріальний

і моральний підмет. Що до першого, то його дала нам сама природа; мусимо лише уміти приложити до нього рук. Другий же мусимо створити в нас самих. І він твориться в процесі боротьби за сповнення задачі” [1270, с.76-77]. Автор має надію, що появилася нова когорта борців: „Ми певні, що ся нова порода гордих, запальних, творчих Українців вже народилася. Вона ще губиться межі відмерлими клітинками нашого національного тіла, межі звалищами і уламками нашого політичного вчора. Але ми зачуваємо розмірну ходу збитих лав нових борців і гарячий віддих спраглих, жадібних подвигу, молодих грудей” [1270, с. 87]. Він же у рефераті „До ідеологічно-статутарної підготовки організації українських націоналістів” виголошеному на Другій Конференції Українських Націоналістів у 1928 р. дав визначення терміну: „Ідеологія – це певна система цінностей, це система координат, що встановлюють відношення культурної людини до зовнішнього світу, до існуючого в дійсности чи існуючого потенціально в ідеалі. Ідеологія – це певний підбір, класифікація життєвих, інтелектуальних і моральних явищ – це степенування їх відповідно до вартости, важности, слушности, правдивости. Особа, що має ідеологію, має повне своє питоме місце в світі, бо має встановлене відношення до нього. Серед тих самих обставин і супроти них дві різні особи можуть займати різні положення. Тому саме люде, орудуючи такими ж складниками ідеології (національної чи іншої), мають різні системи, бо складники не однаково уложені, неоднаково віддалені чи зближені до суб’єкту ідеології, а тому суб’єкти роблять різний натиск на однакові речі й явища.

Цей натиск робиться не так розумом, як почуттям. Щоб бути чинною, ідеологія мусить пересякнутися чуттям і вкорінитися в ньому. Можна мати всі потрібні відомості про світ, події, речі, але не мати ідеології, не мати системи, класифікації, певного питомого ладу, не мати чим натхнути, спаяти й зробити цілу будову чинною. Тому власне вчений може не мати жадної ідеології, а пастух може бути автором і носієм величньої ідеї.

Ідеологія не є штучною побудовою, але життєвим явищем і чинником, - рушійною силою. Предметом її не є минуле, а майбутнє. Вона не лише теоретично встановлює певне відношення між явищами, але те відношення намагається здійснити. Ідеологія – це потенціальна дійсність. Тим вона відрізняється від утопії, - чистої фантазії. Ідеологія має коріння в житті та є виявленням того, що вже існує психологічно...” [277, с.35]. Автор визначає завдання, яке ставлять українські націоналісти: „Ми, зазначили, що не вирізняємо ідеології з організації, з життя, як і чину, дійсності, з ідеології. Ми їх беремо в цілому, - рівнобіжно з ідеологічною системою хочемо творити організовану дійсність. Годі думати, що ми, Провід, Конгрес, спроможемося виложити цілу ідеологію українських націоналістів нашої доби, або усталити викінчену форму організації. Це вимагало би праці, досвіду й часу, - в більшому розмірі як цей, що ним розпоряджає ціле наше покоління. Нині можемо намалювати лише схему й змагати, щоби та система [з] бігом подій розгорнулася та набрала живого змісту” [277, с. 42].

Установчий Конгрес Українських Націоналістів розробляючи теоретично-ідеологічні основи націоналізму виробив їх загальні означення, які склалися із 16 пунктів, у яких наголошено: „Український націоналізм є духовий і політичний рух, зроджений з внутрішньої природи Української Нації в час її зусильної боротьби за підстави й цілі творчого буття... Органічна звязаність націоналізму з нацією є факт природнього порядку й на ньому основане ціле розуміння істоти нації. Нація є найвищий тип людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній та суспільній зріжничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природнього положення, спільного пережиття історичної долі та невпинного стремління здійснитися в повноті силової натуги... Умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава... Для Української Нації в стані її

політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правної організації, означеної: Українська Самостійна Соборна Держава...” [269, с. 158-159].

Ідеологічний референт ПУН Юліан Вассиян, продовжуючи розробляти теоретично-ідеологічні основи націоналізму після завершення роботи Конгресу, дав визначення: „*Національність – це найглибша, найзагальніша й найтривкіша підстава людської соціальності*” [277, с. 185]. Він вважав, що КУН стимулював перетворення теоретично-ідеологічних постулатів націоналістів у конкретні дії: „Ті ідеологічні організаційні почини увінчались нині фактом створення єдиної *Організації Українських Націоналістів*, яку треба вважати одним із викладників наростаючих молодих сил, що їх зроджує Українська Нація для великого призначення в найблищій будучності: *українського державного чину*. Бо ідеал власної держави перестав бути для українців тільки теоретичною цінністю вже тоді, коли вони підняли перед 10 роками нерівний бій за право суверенності своєї нації; у сучасній хвилі, під поновним ярмом політичної неволі, перевтілюється той ідеал в ряд конкретних вимог щоденного життя одиниць та суспільних груп нації. З засіву великих жертв визвольної боротьби вийшов він зміцнений, оновлений і туго зв’язаний з життєвими основами широких верств, ставши для них чинником, що формує й унапрямує в рішучий бік їх політичну свідомість.

Під знаком *державного чину* стоїть будучність Української Нації, й тільки через нього вона зможе виявити свою духову й фізичну дозрілість у мірі, вимаганій потребами **повного** політичного визволення. Українці – *велика нація*, а на землі українській б’ють численні джерела будучого народнього багатства. Біологічна сила нації та господарська видаєність її землі – це два найголовніші факти, зумовлюючі політику підбою, що його здавна ведуть наші національні вороги” [277, с. 182-183]. Ю. Вассиян пояснював: „Для нації, що мусить провадити боротьбу аж до перемоги – не може бути пізнання власної

минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа йде про *продовжування* життя, а не про погляд на завершену історію. Отже, буде справедливо не визнати за українським народом випрацьованих категорій історичного життя, тому що власне Історія творила його, а не навпаки...

Мораль переможного чину - універсальна засада людської історії – не була постійною кермою подій українського життя, і тому в усій спадщині нашій не домінує вираз великої *ідеї, стилю, методи*. Звідси кожний визвольний наш зрив – це не тільки розгром збройних сил, але й моральних; це і є причиною факту, що після останньої спроби нічого в нас основно не змінилося та що на місці пряmolінійности суб'єктивного національного чину маємо нині тільки „орієнтації”, зміновіховство різного типу, перекупність, зраду...

У всьому цьому одна спільна прикмета: відсутність у нашій природі *зmysлу панування*. Своєї правди не несли ми ні мечем, ні словом, бо ніколи не були під владним хотінням правди та почуттям безумовної її потреби.

Наша дійсність жадає рішучого звороту від самозадоволеного розм'якшеного животіння та розпорошення до зосередження, до інтеграції. Неможливо ні здобути суверенного становища нації, ні боронити його, якщо наші позиції не піднесуться до світового рівня, не зможуть вдержатися в огні взаємного мірвання сил” [811, с. 91, 93].

Ідеологічний референт Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ у 1929-1931 рр. Степан Ленкавський у праці „Націоналізм на Україні” подає своє визначення націоналізму, як „діяння в інтересах власної нації і мислення інтересами та світоглядом свого народу” [1051, с. 299]. Він порівнює характерні риси: ” **Для патріотизму:**

психологічним джерелом є: любов до рідного краю й народу;

головною категорією думання є: нарід як етнографічне поняття реально існуючих в даному часі людей („сучасна Україна”);

політичною метою є: свобода народу як цінність в собі, добро народу в сучасному;

програмовими цілями є: конституція, автономія, федерація, як поширення свободи народу, існуючого в даний час.

Для націоналізму:

психологічним джерелом є: бажання політичної влади власного народу;

головною категорією думання є: нація, як політичне поняття, як підмет історичного процесу не лише в сучасному, але в минулому й майбутньому („вічна Україна”);

політичною метою є: влада народу, як передумова й гарант всякої свободи, сила народу головно на майбутнє положення;

програмовими цілями є: держава, суверенність як самостійна передумова тривкого існування сили й свободи народу в його історичному розвитку” [1051, с. 302].

Представник ОУН в Італії Євген Онацький розглядав взаємини особистості, як індивідуальності у поєднанні із суспільною національністю: „Націоналізм, що ставить в основу своєї діяльності добро **цілої** нації, пам’ятає, що стан цілого залежить від стану складників. І саме тому він мусить піклуватися про якнайбільший розвиток індивідуальних прикмет і окремих індивідів, і окремих індивідуалізованих груп. Індивіди, що складають націю, не можуть ніколи доходити до рівня **засобу**, вони завжди мають залишатися ціллю, щодо якої держава, суспільство в цілому має свої обов’язки... Але, з

другого боку і індивід має обов'язок жертвувати всім – навіть власним життям – для нації” [1271, с. 27-28]. Тобто автор стверджує, що *„без нації не може бути розвитку індивідуальностей, а без розвитку індивідуальностей не може бути розвитку нації”* [1271, с. 30].

Микола Сціборський розвиваючи ідеологію українського націоналізму, в умовах утвердження в Європі тоталітарних режимів, бачив перспективи боротьби в тому, що „Український націоналізм змагає до створення політичного, соціального та господарського ладу самостійної Української Держави на принципах *націократії*” [1235, с. 115]. Він твердив: *„Ідеологія націоналізму є суцільна, неподільна, войовнича й нерпимирима; її немисливо узгоджувати з іншими ідеологіями”* [1235, с. 120].

Увіст, історик Василь Кучабський вважав: „Нація – психічний стан своєрідного національного комплексу відчуттів, національного світогляду, національних бажань, на якому ґрунтується творче змагання конкретної спільноти [846, с. 82]. Він був переконаний: „Не племісити розв'язуть суперечки між окремими етнічними групами, а збройна революційна боротьба, яка повинна бути одухотворена” [846, с. 85]. Найвищим життєвим законом, девізом по-справжньому войовничих народів В. Кучабський ставив „Право перед силою”. Це означало, що народи швидше поляжуть за право вільних, ніж підкоряться якись силі [846, с. 94]. Як учасник Визвольних Змагань „... відстоював ідею військової диктатури, як тимчасової форми державності з метою утвердження національної самостійності; вважав, що така диктатура повинна управлятися політиками національно-аристократичного духу, які у певний період визнають правові обмеження [846, с. 96]. Дав своє визначення: „Націоналізм виявляється насамперед у національній індивідуальності, у здатності нації не лише зберігати мову, етнографічний побут, а й створювати в усіх сферах життя власний неповторний національний світ” [846, с. 314].

Михайло Подоляк визначив суспільну мету націоналізму: „Охопити життя всіх сіл і присілків, міст і передмість, всесторонньо його закривізувати, й звернути його проти займанців за владу й організацію рідної землі – ось перспектива тотальності націоналістичної акції...

Устрій, до якого змагає український націоналізм, не тільки позначається дисципліною, творчістю та гієрархією. Його основною цілюю є також демократизм у правдивому розумінні цього слова, як політична й соціальна рівноправність усіх суспільних груп і яко дух солідаризму й товаришкості між членами різних станів, що є складниками одної національної спільноти й співтворцем величи та сили спільної Батьківщини.

До динаміки, органічності й багатства суспільного життя Східних Українських Земель, додати націоналістичне наставлення й свідомість національного абсолюту – ось історичне завдання Західних Земель при будові нового, націоналістичного суспільства в Самостійній Соборній Державі” [1146, с.37, 44].

В роки Другої світової війни та у повоєнний час ідеологія українського націоналізму знайшла своє продовження у працях Олега Ольжича, Дмитра Мирона, Петра Федуна, Ярослава Стецька, Степана Бандери, Романа Бжеського, Лева Ребета, Юрія Бойка-Блохіна, Юрія Пундика та ін. [1270, 1271]. Володимир Макар узагальнюючи теоретичні постулати та практику діяльності увіствів-оунівців вказував, що „український націоналізм – кладе в основу цінностей людини її характер... Національно-визвольну боротьбу України в усіх часах характеризує перш за все безмежний і неперевершений в історії героїзм та жертвність її борців і лицарів” [1060, с. 5, 6].

Сучасні дослідники ідеології українського націоналізму аналізуючи її поступ та практичну доцільність вказують на те, що в процесі підготовки Установчого Конгресу ОУН „Українські державники організуються на

принципах „чинного ідеалізму, моральної своєї законності та індивідуального почину”. Тут слід зауважити, що ці принципи, а надто принцип чинного ідеалізму, сформувалися як вислід дискусій. На ідеологічній комісії конгресу Д. Демчук і Д. Андрієвський пропонували використати в ідеології українського націоналізму елементи матеріалістичного світогляду та демократизм типу уенерівщини. У полеміці перемогла друга концепція, яку репрезентували Ю. Вассиян, С. Ленкавський і С. Охримович. Вони обстоювали філософсько-ідеологічні основи ідеології, що відповідають світогляду українського народу і сформульовані у теоретичних працях М. Міхновського і Д. Донцова” [862, с. 179].

Марія Мандрик констатує: „Таким чином, аналізуючи ідейні витoki українського націоналізму, - можна стверджувати, що останній не був радикально новою ідеологією і абсорбував у себе ідеологічні конструкції попередньої епохи, хоча фундатори націоналізму і заперечували формальний зв'язок з попереднім етапом розвитку українського націоналізму. Це заперечення проявилось в різкій критиці народницької, консервативної, демократичної доктрин, хоча при цьому ідеологія ОУН зазнала їхнього впливу. Крім того, ідеологія ОУН з'явилася, як результат складної взаємодії і взаємопроникнення західноєвропейських ідеалістично-волюнтаристичних, елітаристських концепцій та української політичної традиції. Український націоналізм виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як інтегруючий та консолідуючий чинник у житті нації, який прагнув побудувати українську державність” [1066, с. 255].

Відомий дослідник ідеології ОУН Георгій Касьянов висловлює своє бачення поставленої проблеми: „Отже, на кінець 1930-х років загальний світоглядно-ідеологічний портрет українського націоналістичного руху, представленого ОУН, мав досить завершений вигляд. Український радикальний

націоналізм мав виразні риси тоталітарного, антидемократичного і антикомуністичного революційного руху, в основу якого було покладено культ дії, войовничий ідеалізм та волюнтаризм, примат національного над вселюдським. Націю було представлено як найорганічнішу, найприроднішу форму організації людства. Інтереси нації переважали над інтересами індивіда” [964, с. 37].

Львівські історики пропонують своє бачення ідеології ОУН: „Вона підкреслювала перевагу волі над розумом, оголошувала націю абсолютною цінністю, а незалежну Українську державу найвищою метою, для досягнення якої виправдані будь-які засоби. Передбачалося встановлення національної диктатури під проводом єдиної націоналістичної партії, керованої елітою випробуваних борців і єдиним вождем з необмеженою владою” [585, с. 279].

Не таким категоричним є американський дослідник теми Джон Армстронг: „Та, власне, і радикальний, чи революційний націоналізм УВО-ОУН мав міцні елементи ліберальних, демократичних і християнських принципів” [1328, р. 14].

Як бачимо теоретично-ідеологічні постулати український націоналістів обґрунтовували їх практичну діяльність, стали основою світогляду, який виправдовував форми і методи боротьби за відновлення державності на усіх українських землях. Він розвивався під гаслом: „Deus sive pation – Націоналізм як інтуїція будучини!” Ідеологи українського націоналізму усвідомили причини поразки Визвольних Змагань та визначили причини втрати національної державності. Тому на порядку денному постало завдання підняти націю з колін та, насамперед, ідейно, а згодом і організаційно здійснити її поступ до свободи і незалежної держави. Адже, як відзначали сучасники: „Нація завдячує свої успіхи не так силі своєї зброї, як силі характеру своїх громадян” [1112, с. 24].

Із проголошенням незалежності України у 1991 р. питання націоналізму не зійшло з порядку денного, лише набрало нової якості в осмисленні напрацювань попередників. Як стверджує Бенедикт Андерсон: „... Кінець ери націоналізму, що його давно вже пророкують, навіть не маячить на обрії. Навпаки, наційність (nationness) – це найуніверсальніша легітимна вартість у політичному житті нашого часу” [1108, с. 551]. Також сучасні українські дослідники приділяють увагу розвитку націоналістичної ідеї на початку XXI ст. Віктор Тимченко аналізуючи „Стратегію виживання в глобалізованому світі” наголошує, що націоналістичні рухи протистоять імперським мультикультурним експериментам. Він чітко проводить межу між націоналізмом і шовінізмом, радикалізмом та тероризмом, сильними і слабкими націями, показує витoki глобалізму та шляхи виходу народів із тотальної кризи [1241]. Іван Белебеха розкриваючи кризові явища у становленні української державності, наголошує на упосліджене становище українців, які не представлені, в повній мірі, у правлячому істеблішменті країни. Він стверджує: „Кожен українець має бути озброєний національною ідеологією, діяти у відповідності з нею і цим самим давати відсіч руйнівникам України” [542, с. 132]. Микола Яковина зауважує: „... український націоналізм не можна звужувати до окремих партійних проєктів, націоналізм має плекатися як філософія, як світогляд, як мірило цінностей у реальній політиці, не обов’язково декларувати його найменші прояви вголос.

... усі негативні явища: відсутність конструктивної програми державо – і націєтворення, постійні чвари і роздрібленість, вождівство та самозвеличення, групівщина та ексклюзивізм, слідування за поточною ситуацією та коментування замість пропозицій конструктивних розв’язок наявних проблем. А найболючіше – це профанація нашого історичного спадку окремими діячами і спекуляції на історичних пропозиціях націоналістів щодо догматичного застосування практик минулого в нинішніх умовах”. Автор закликає до „Творення громадянського націоналізму”. Адже „Ми можемо стати

зародком нової цивілізації – цивілізації добра, любови, високої духовности й мудрости” [1323, с. 4].

Оунівці стреміли до того, щоб націоналістична ідеологія заповонила уми широких народних мас і стала пануючою в суспільстві – серед українського громадянства. В певній мірі це їм вдалося, коли в роки Другої світової війни та у повоєнний час значна частина населення західноукраїнських земель була охоплена націоналістичною ідеологією. У багатьох випадках вона співпадала із індивідуальною свідомістю громадян, а в конкретно-історичних умовах воєнних дій, жорстоких репресій окупаційних режимів відображала погляди, ідеї та ідеали значної частини людей по всій території України. Підсумовуючи можна ствердити: “Український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимність націй загалом і української зокрема” [965, с. 307].

Очевидно, що питання теоретично-ідейної спадщини українських націоналістів першої половини ХХ ст. в повній мірі не вивчене, не осмислене і не донесене дослідниками до широкого загалу. Злободенність цієї спадщини як ніколи актуальна в умовах розбудови та утвердження національної державності. Чимало їхніх постулатів та основоположних концепцій потрібно усвідомити та можна успішно застосувати в умовах боротьби за місце України та українців в сучасних світових викликах.

2.2 Методологічні підходи та основні методи дослідження.

Дослідження історичного процесу, чи окремого періоду в історії країни, чи конкретної структури (державного органу, політичної сили, громадської організації і т. ін.), або ролі особи в історії народу передбачає, в своїй основі, застосування загальної теорії наукового пізнання, яка являє собою системний процес. Він, у свою чергу, ґрунтується на системі принципів,

прийомів та процедур формування й використання методів історичного пізнання, а також вчення про цю систему. Це все формує методологію історії (від грецької *metodos* – шлях дослідження, спосіб пізнання і *logos* – слово, поняття, вчення) [505, с. 243]. Коли методологія являє собою теорію і логіку наукового пізнання в науці, то методологія історії – як особлива історична дисципліна – вивчає природу, принципи і методи історичного пізнання, створення і поширення наукових історичних знань [574, с. 12-13]. Враховуючи досягнення наукової думки можна ствердити, що методологія – це вчення про структурну побудову, логічні конструкції, методи і принципи розв'язання наукової проблеми, конкретніше – вчення про основоположні принципи побудови, форми і засоби наукового пізнання дійсності [505, с. 242].

Теоретичний, тобто суттєво-змістовний підхід до вирішення поставленого дослідницького завдання дозволяє визначити його сторони, властивості й зв'язки, а й відповідно, й ті конкретні ознаки історичної реальності, які повинні вивчатися. Теоретичний аналіз допомагає встановити змістовне коло необхідних науково-історичних фактів.

Методологія виконує роль гносеологічних (пізнавальних) засад науки та виступає теорією методів. Гносеологічні функції методології передбачають формування дослідницької проблеми, що часто більш суттєво, аніж її вирішення; також вибір шляхів і засобів розв'язання поставленої проблеми; зрештою переведення даних засобів у систему нормативних вимог та стандартів [600, с. 68].

Методологія базується на сукупності принципів і методів, застосування яких у даному науковому дослідженні дає можливість розв'язати поставлену проблему. Методологічним підґрунтям виступають основоположні принципи історичного наукового дослідження – історизм та об'єктивність, у поєднанні із відповідними методами. Принцип історизму вимагає розглядати явища, події і факти в тому вимірі, в якому вони відбувалися в дійсності, тобто

історизм збігаючись із об'єктивністю має виключати будь-які спотворення історичної науки. Об'єктивність – як принцип підходу щодо характеристики аналізу явища чи історичної події або факту, незалежно від низки різних суб'єктивних факторів, вимагає дотримання позицій об'єктивного пізнання дійсності. Принципи історизму та об'єктивності потребують від історика дослідження подій, фактів на підставі наукового підходу і зіставленні кількох аналогічних явищ, порівнюючи які історик має можливість реально об'єктивно збагатити свої знання щодо досліджуваного питання, а також з найбільшою вірогідністю об'єктивно правильно здійснити його оцінку.

Наукова методологія дає можливість на джерельній основі об'єктивно реконструювати історичні процеси. Методологічні принципи досліджуються і вирішуються в рамках самої науки за допомогою методів, які відповідають специфіці явищ, що вивчаються. Науковий метод – це сукупність шляхів, способів, принципів, вимог, норм, правил, процедур, інструментів, які забезпечують взаємодію суб'єкта з об'єктом в процесі пізнання. Він вимагає теорію методу, підхід, принципи [574, с. 12]. Спосіб – це стихійний, невідрефлектований засіб пізнання, на противагу якому метод – науково обгрунтований засіб, це теоретично освоєння дійсності. Горизонтальна структура методу, як суперечності компонентів, містить теорію методу; методику методу; техніку дослідження. Згідно з теорією методу, основу методу складають підхід та принцип. Підхід (напрямок) характеризує хід, послідовність вирішення проблеми, тобто розкриває „стратегію даного рішення”. Ідеться про системний, інформаційний, функціональний та інші підходи. Саме підхід визначає природу методу. Принцип – це засади, сама ідея вирішення проблеми, функція принципу, згідно з теорією методу, полягає в реалізації підходу. Наприклад, на основі принципу аналогії реалізується порівняльний підхід. Використовують принципи типологізації, класифікації, періодизації тощо [600, с. 69]. Загальні принципи дозволяють бачити

повторність явищ, їх закономірність, використовуючи історичні уявлення переходити від окремого до загального.

Складовою методу є методика, яка включає правила, процедури, прийоми й операції, спрямовані на реалізацію ідей, принципів, що є основою методу. Третій компонент горизонтальної структури методу становить техніка дослідження. Вона представлена інструментами, що приводять у дію методика. Якщо горизонтальна структура відображає взаємодію теорії методів, методики, техніки дослідження, то вертикальна модель вибудовується за ступенем узагальнення методів: філософські, загальнонаукові, спеціально-наукові, конкретно-проблемні [600, с. 69].

Системність наукових поглядів визначають парадигму історії, необхідними атрибутами якої повинні бути об'єкт, суб'єкт і методи, взаємодія яких, у свою чергу, створює необхідні знання, які дають змогу отримати кінцевий результат дослідження. Загальну схему процесу пізнання можна накреслити, як нагромадження фактів, їх акумуляцію і узагальнення, формалізацію на рівні закономірності (зв'язку і взаємодії), розробку теоретичної концепції і, нарешті, побудову наукової картини епохи [574, с. 52].

Вищою формою теоретичного знання є ідея. Щодо поставленої проблеми – „націоналістична ідея” співпала із „національною (українською) ідеєю”. Із цього можна сформулювати постулат, що націоналістична ідеологія – це сукупність взаємопов'язаних ідей, цінностей та символів, які мали світоглядне значення не лише для увіствів-оунівців, але для нації в цілому. Як стверджує Г. Касьянов: „Наукова проблема полягає не в тому, щоб довести факт існування „нації”, а в тому щоб адекватно описати її, визначити її характерні ознаки тощо” [965, с. 23].

Розповсюджене в сучасній історіографії твердження про формування „модерної української нації” чи становлення „політичної української нації”

викликає не лише певні застереження, але вступає у протиріччя із загальнонауковим методом історизму. Як загальнонауковий метод він орієнтований не на певний об'єкт дослідження, а на вирішення загальних завдань і передбачає застосування: індукції, дедукції, класифікації, динамічності, статистичності, описування та ін. Також необхідно вказати, що вирішенню поставленої проблеми допоможе застосування як загальнонаукових методів: логічного (аналіз, синтез, системний підхід), лінгвістичного, статистичного, психологічного; міждисциплінарних та їх евристичних можливостей, так і спеціальних історичних методів: порівняльно-історичного, ретроспективного, синхроністичного, проблемно-хронологічного, генетичного, періодизації, історико-порівняльного, історико-типологічного, динамічного, описового, біографічного та ін. Тут актуальним виступає застосування методологічних принципів і підходів, якими послуговується дослідник. Все це наблизитиме дослідження до набуття загальнонаукової істини, яка поставлена розвінчати ідеологічні стереотипи, показати історичну реальність у її багатогранності та суперечливості.

Сучасні фахівці підкреслюють, що співвідношення теоретичного (встановленням закономірних, сутнісних зв'язків між фактами) та емпіричного (робота з конкретними фактами) залишається найскладнішою, найсуперечливішою проблемою у філософсько-методологічній літературі, довколо якої не вщухають суперечки. „Історичне минуле та наука історія в сучасній Україні слугують полігоном і джерелом політичних спекуляцій, соціальних містифікацій...

Знання стає неперевіреном, невистражданим, перетворюється на гру новомодних термінів, компіляцію запозичених ідей. Деякі суперечності в межах сучасної історичної науки породжують відчуття психологічного дискомфорту, невпевненості, розчарування, ідейного хаосу. У науковій

свідомості істориків формується образ кризи, занепаду, відсталості щодо європейської науки.

Переусвідомлення української історії не йде далі дискусій, які фокусуються переважно довкола питань періодизації та термінології, а не інтерпретації й методології” [600, с. 197-199].

Дослідники вказують: „Предметом історії України є закономірності зародження, розвитку та змін форм буття українського народу.

Історія України – не збіг випадковостей, внаслідок чийогось волевиявлення, а історично зумовлений об’єктивний процес, що має багато спільного з процесами становлення і розвитку інших народів.

Форми буття українського народу – це його територіальні, економічні, соціальні, політичні та культурні прояви. Основною є форма політичного буття, що втілює певну форму державності” [751, с.29].

Історичний і компаративний підхід показує, що в різних суспільствах та в різні історичні періоди нібито спільні елементи (мова, звичаї, релігійні уявлення, сім’я, держава тощо) відрізняються як своєю структурою, так і своїм змістом. Люди, окремо, так і народи, в цілості, розвиваються не рівномірно. На їхній розвиток мають вплив різноманітні чинники, як об’єктивні: територія розселення, природничий та кліматичний фактор, етнокультура, мова (яка формується теж під впливом клімату, води та їжі), релігія, спільна історія, економіка і господарство, політико-правові установи, зовнішні впливи; так і суб’єктивні: усвідомлення належності даного соціуму до одного колективного цілого – національна свідомість, наявність належно сформованого громадянського проводу, який адекватно реагує на суспільні виклики.

На початку ХХ ст. були введені терміни: „етнічна нація” і „політична нація”. Вважалося, що особливість становлення націй у Західній Європі –

єдиний процес етнічний і політичний. Центрально-Східної Європи – процес становлення націй в умовах бездержавності, тому здебільшого етнічні. Таким чином нацією є етнос, що прагне набути державного (політичного) статусу. Національна держава – це коли її кордони збігаються із кордонами розселення нації. Практично усі європейські держави, Україна теж, сформовані на національних засадах. Виняток становить Швейцарія, комунікативна структура якої склалася історично на основі чотирьох кантонів [1108, XXI-XXIX].

Застосовуючи вище викладені методологічні підходи і принципи, користуючись загальнонауковими та історичними методами, посилаючись на наукові здобутки археології, палеонтології, антропології, етнографії, лінгвістики та інших дисциплін, можна ствердити, що генокод українського етносу був закладений за У-ІІ тис. років до н. е., в епоху найдавнішої європейської цивілізації – Трипільської культури. Звідти походять багато визначальних етнокультурних рис українців, які і сьогодні визначають їх цивілізаційний образ. Трипільці знали хату-мазанку, культуру рільництва та гончарства, тризуб і вишиванку, коляду і веснянки, кутю і писанки. Грунтовними науковими дослідженнями учених різних країн підтверджено, що українська мова є однією з найдавніших та найрозвиненіших індоевропейських мов.

За декілька тисячоліть населення України увібрало у себе чимало нашарувань еволюціонуючи між Заходом і Сходом. Незважаючи на різні історичні назви народ, який населяє нашу землю, є автохтоном на обширній території свого розселення. Конвертувавши в себе багато крові і духовних рис племен, як східних (кімерійців, скіфів, сарматів, гунів), так і західних (греків, даків, готів), основним субстратом, що ліг в основу українського етносу, були давні слов'яни. Завершення формування українського етносу припадає на анто-руський період (ІУ-УІІІ ст. н. е.), а перехід його на вищий щабель розвитку – націю відбувається в епоху княжої доби (ІХ-ХІУ ст.). Ярослав Дашкевич

вважав, що українці проявили себе як нація у X-XI ст., а можливо ще й раніше [569, с. 10]. Якщо користуватися сучасним визначенням, яке запропонував С. Макарчук: *„Націями називають розвинуті в економічному і культурному відношенні народи, які вирізняються з-поміж інших мовою і традиційною культурою, країною проживання, організацією державно-політичного життя, національною свідомістю й особливостями менталітету”*[647, с. 21], то є очевидним, що незважаючи на тривалі періоди бездержавності, українці не втратили цих рис. Адже і Русько-Литовська доба (XIV-XVI ст.), а також перебування у складі Речі Посполитої (XVI-XVIII ст.) не позбавили українців самобутності. Занепад правлячої династії, несприятливі геополітичні зміни на сході Європи, не завадили нашим пращурам сконсолідувати інтелектуальну еліту у братствах, які виконували функції національних урядів на місцях; здійснити поступ в різних сферах культурного життя; провести церковну реформу; витворити феномен, який у бездержавних народів немає аналогів: створити могутню мілітарну силу тогочасної Європи – славетне козацтво, організоване у Запорізьку Січ – військову республіку із демократичними засадами управління (цей феномен оунівці повторять створивши УПА – армію без держави). В результаті Визвольної війни українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького було відновлено державність України, яка в постійних війнах з Польщею, Московією, Туреччиною проіснувала із середини XVII ст. до кінця XVIII ст. У час Козацько-Гетьманської державності, незважаючи на перманентний воєнний стан, українська нація показала свою зрілість створивши Києво-Могилянську академію – першу вищу школу європейського взірця на сході Європи і досягла всезагальної освіченості своїх громадян; самобутню культуру „козацького бароко” та шедеври архітектури та мистецтва світового рівня; першу в світі Конституцію (1710 р.) та ін. Незважаючи на невдачі, українському народу вдалося зберегти національно-державницьку думку, яка воскресила національну ідею на зламі XIX-XX ст. Тому слід погодитися із висказаним Юрієм Сливкою зауваженням щодо

застосування методологічних підходів: „Загалом виникають прикрі непорозуміння, коли поняття „формування нації” плутають з цілком іншим поняттям „консолідація нації” [729, с. 75]. Саме консолідація національних визвольних сил сприяла відновленню державності України. Недарма „Батько” української історіографії Михайло Грушевський доводив: „Теперішнє Українство се те, що було од віків на українській землі: домагатися для українського народу рівного права з іншими народами – права бути господарем на одвічній своїй землі” [562, с. 39].

Великий історик своїм вченням поєднав народницький і державницький напрями в українській історіографії, розгледів їх логічний, взаємозумовлений і поступальний процес розвитку. Але постмодерністська історіографія рішуче і безапеляційно руйнує національну історію. Популярні, у наш час, поліперспективні підходи до національної історії, які зосереджують увагу на історіях народів країн, у склад яких входили українські землі, популяризуючи багатонаціональність та поліетнічність. Тобто чужинецькі окупаційні режими розглядаються як невід’ємна частина української історії, а не як ворожі прояви супротивників етнічним українцям. З цього приводу слід навести державницьке бачення оунівців, які усвідомлювали тяглість історичного процесу: „Українська антська держава, княжо-королівська Київська Русь, чи козацько-гетьманська Українська держава, чи Українська Держава 1917-1920 рр. – все це держави одного і того самого українського народу, який сам як автохтон української землі творив свою державу, а не чужі завойовники тієї землі.

Дата 30 червня 1941 року є історична – вона не тільки для нашої нації, але, може, і для всієї Європи, і не лише для неї” [1221, с. 932].

Щоправда деякі сучасні дослідники не бажають визнавати те, що Акт відновлення Української Держави був проголошений в екстремальних умовах початку нацистсько-більшевицького збройного протистояння, а утвердження

суверенної України однозначно б вплинуло на хід і результати Другої світової війни: “Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р. у Львові...прагнуть видати за новий “загальнонаціональний плебісцит” західноукраїнського населення, схоже, на таку оцінку зовсім не заслуговує: збори у Львові скликалися представниками лише однієї політичної сили – ОУН(р), жодні вибори учасники зборів не проводилися, утворені зборами органи управління залишилися бездіяльними” [644, с. 155].

Разом з тим аналітики нагадують: „Дійсно, маргінальне становище України між Сходом і Заходом, слов’яно-православним та латино-католицьким світом, візантинізмом та європеїзмом робить марними, навіть зводить нанівець типологічні зіставлення та одномірні культурологічні дефініції. Справа в тому, що прикордонний спосіб життя, різновірство, ландшафтне, соціально-економічне, етнопсихологічне розмаїття мешканців земель, які пізніше здобудуть назву „Україна”, вклали в генетичний код української культури архетип „доброї Неньки – природи”, який не передбачає активної раціонально-вольової настанови, боротьби за виживання з суворим довкіллям, а навпаки закликає до активної співпраці, життєлюбного, оптимістичного існування. Індивідуалізм українця природно вживається з доброзичливістю, толерантністю, відсутністю агресивності, побутовим гедонізмом” [600, с. 175].

Все це успішно використовували наші сусіди, коли українському народові відмовляли у самобутності його етнічного й історичного розвитку. Так у 1835 р. Й. Б. Островський твердив: „Відновлення литовської і руської народності недоречне, бо являє собою заколот проти історичної і політичної єдності Польщі” [809, с.584]. Також основоположники „наукового комунізму” Карл Маркс і Фрідріх Енгельс вважали: „Польща – „нація”, однією з ”великих історичних націй Європи”, що складається принаймі з чотирьох етнічних „народностей”. К. Маркс називав поляків „безсмертний лицар Європи”, нацією

„двадцяти мільйонів героїв”, що боронять захід від „азійського варварства під проводом Москви” [809, с. 588].

Дійсно поляки, у час бездержавності, постійно підіймали криваві повстання супроти поневолювачів. Як стверджував Ієронім Стройновський, що природне право дає кожній нації чотири правоздатності („незалежності”): 1) право на свободу й власність; 2) право застосувати силу в обороні від насильства; 3) право вимагати, аби міжнародних угод суворо дотримувалися...; 4) право на „взаємні допомогу й захист від інших націй” [809, с. 575]. Анджей Валіцький пояснював: „Польські національні зриви скінчилися поразками, але попри це зміцнювали національну свідомість, без якої нація втратила б свою самосутність і не здобула б незалежності” [809, с. 597]. Коли російський генерал-губернатор запитав у маркграфа Александра Вельопольського після повстання 1863-1864 рр.: „Що має Росія зробити, щоб поляки були вдоволені?”. У відповідь почув: „Відійдіть!”

Українці не спромоглися, після антимосковського виступу гетьмана Івана Мазепи у 1708-1709 рр., підняти визвольне повстання, задовільнившись лише стихійними бунтами із виразними соціальними вимогами. Деякі сучасні дослідники доволі критично оцінюють прагнення протистояти колоніалізму, який ніс виразні асиміляційні заходи щодо українства: „Позицію Міхновського не можна ідеалізувати, оскільки той вважав ворогом України і українців не імперську владу, а весь російський народ. Він роздмухував ненависть до найблищого за мовою і культурою сусіда, проголошував екстремістські гасла, такі як „Україна для українців!” [617, с. 32]. Очевидно, що у цьому випадку, націоналістичне гасло „Україна для українців” – це не прояв ксенофобії чи шовінізму, а природна потреба народу звільнитися від чужинців-завойовників.

З цього приводу потрібно згадати відомі русифікаторські заходи російського царизму, які були направлені на недопущення національного відродження українців. Цьому сприяла також російська інтелектуальна еліта,

від Віссаріона Білінського до Дем'яна Бедного (Придворова), яка категорично не бажала визнати українців окремим народом. У 1911 р. в газеті „Киевлянин” у статті „Де головний ворог?” автор писав: „Польське, вірменське, фінське та інше питання – все це питання чисто окраїнні, себто другорядні. Мазепинське питання б'є Росію в саму основу її великодержавності... Мазепинство з своєї галицької бази розлазитья по всій південній Росії... між Росією і Австрією може вибухнути війна за Галичину, бо тут готується небезпечний антиросійський осередок” [699, с. 30]. Напередодні Великої війни російський панславизм вимагав від Австрії: „Не поступати з українцями по-людськи” [740, с. 195]. Часопис „Новое Время” від 25.05.1915 р. вказував: „... Особливо тут у нас, в Росії, ми не можемо допустити до українського руху. Російське правительство мусить у власнім інтересі знищити українство, бо Україна – це найбільша провінція Росії. Коли б удалося здійснити мрії тих злочинних агітаторів, то Росія мусіла б втратити своє велике значінє в Європі і в світі. Тут розходиться о політичне і господарське жите і тому треба хоч би найкривавішу боротьбу проти українського руху уважати за оправдану...” [740, с. 241]. У час т. зв. „інтернаціоналізму – дружби народів” в СРСР пересічні росіяни крайньо-негативно реагували на показово виражене українство, особливо дражливим був мовний дискурс, який і визначав приналежність до конкретної національності. Так з початком окупації західноукраїнських земель у 1939 р. прибулий офіцер-прикордонник П. І. Зобов заявив: „... Когда я прибыл из ДВК на Украину, то терпеть не мог украинцев. Бывало станешь с кем-нибудь говорить, слушаешь его, а затем думаешь: эх ты, хохлатская морда” [300, с. 825]. Балтійський німець Артур Фурман залишив спогади, як у 1950-х рр. перебуваючи в сибірському концтаборі слухав роздуми москаля Бориса: „Українські селяни... хочуть лише свободи. Але їхня свобода не є нашою свободою, ти розумієш? Ми не знаємо жодної України. Ми знаємо лише велику Росію” [1279, с.14].

Мадяри, які панували на Закарпатті з XI ст., наприкінці ХУІІІ ст. наголошували: „Щодо чужих і відсталих рас, котрі співжиють з нами в нашій країні, то треба так організувати справу, щоб ніхто ані не писнув, щоб тут не було чути жодного іншого голосу, крім нашого, мадярського. Мусимо показати, що маємо силу і владу, бо тільки сильні і могутні мають авторитет. Як хочемо жити, мусимо розмножуватися, асимілюючи чужі елементи, не сміємо допустити, щоб слов'янські народи в нашій державі поширювалися, треба відривати їх від слов'янського тіла і прилучати до себе”. „Учитель повинен був говорити лише угорською мовою, вчити лише угорською мовою і поза школою при зустрічах з дітьми вживати лише угорську мову” [740, с. 55-56]. В результаті на окупованому мадярами Закарпатті у 1874 р. функціонувало 479 українських шкіл, а уже 1907 р. – жодної (!) [1331, с. 20]

Румунія, що правила на Буковині та Басарабії теж усіляко старалася затерти український характер краю, офіційно вважаючи, що місцеве населення є румунами, котрі „загубили матірню мову”. Тому усі заходи влади були спрямовані на румунізацію освіти, православної церкви, навіть назви населених пунктів та імена і прізвища людей писалися на румунський лад. У час Другої світової війни у т.зв. „Трансністрії”, окупованій Румунією як союзником Німеччини, було дозволено користуватися російською мовою, але ніяк не українською, хоча воювали фактично не з Києвом, але з Москвою (!). В Одеському університеті, як і під час проповідей у православній церкві українська мова була заборонена, дозволялося вживати румунську і російську мови [653, с. 62].

Перманентний етносоціальний польсько-український конфлікт не знаходив свого вирішення навіть під час боротьби супроти спільного ворога. Поляки відверто змушені були визнати: „Годі заперечувати факт, що з давнього давна, навіть за австрійської влади в Малопольщі, не українці, а власне ми поляки були при владі і передовсім від нас залежала нормалізація взаємовідносин... Вони добивалися рівноправ'я, національної, культурної й

економічної свободи. А ми їм не давали нічого” [489, с. 78]. Після сумнозвісного поділу українських земель внаслідок Ризького договору 1921 р., колишній Державний Секретар закордонних справ ЗУНР Михайло Лозинський в статті „Любов до рідного краю – ненависть до його ворога” писав: „... Українські власті поводитися супроти ворожого українській державі польського населення зовсім людяно, а навіть занадто лагідно. Зовсім не так, як поляки, які вже третій рік катують і винищують українське населення в Галичині.

Українці хотіли бути „людяні”, „культурні”, хотіли примирити поляків з своєю державою. За се їм поляки добре відплатили. Кожний поляк був заговірником, який тільки ждав побіди польського війська, і шпіоном та донощиком помагав польським властям арештувати й катувати українців...” [740, с. 388].

Тому відомий історик Степан Томашівський, аналізуючи причини поразки Визвольних Змагань, наприкінці 1921 р. наголошував на шляхах виходу з упадку: „Наша неосвіченість мусить уступити місце знанню, наш егоїзм – самопожертвуванню, наша сваволя – дисципліні, наше інтриганство – особистій і громадській чесноті, наше доктринерство – справжньому знанню народу і його життя, наша демагогічність – громадському вихованню, наш найдократизм – пошані авторитету, наше фразерство – позитивній діяльності, наша поверховість – солідності, наш демократизм, радикалізм, соціалізм й анархізм мусить бути замінений пізнанням і зрозумінням дійсних політичних, культурних, соціальних та господарських цінностей і розвоєвих законів.

Що більше. Дотеперішній тип українського інтелігента мусить зникнути не тільки із громадського життя, а й з його літератури й історії. Значить – переродження мусить йти в парі з ревізією нашої історичної галерії” [726, с. 50].

Українські націоналісти бачачи безсилість народу, у його відношенні до чужинців, закликали, цитуючи М. Самуся, не миритися із окупацією: „Ненависть – се незламна зброя поневолених проти гнобителів. Не страшні вороги, що панують над вами, але небезпечні вороги, що знаходять шлях до вашого єства. Не той невільник, кого поневолено, але той, хто не чує своєї неволі, бо кого ж може пекти неволя, не будячи ненависти до гнобителів? Страшний злочинець той, хто хоче любити братів своїх, не ненавидячи тих, що їх поневолюють, бо любов його є отруйною заразою хвороби невільництва” [1103]. Вони констатували: „Грядучий час – це вже не час боротьби самих армій, а цілих народів. Щоб вдержатися в цій борні й її виграти, - необхідна єдність, витривалість, працездатність і активність цілої нації. Такою вона може стати тільки тоді, коли її внутрішнє існування буде побудоване на взаємному довіррі, почутті справедливості та ідейно-етичній повязаності громадян у одне ціле („один пастор і одне стадо”); і не лише для зовнішньої перемоги, але й із мотивів почуття духової спорідненості та етичних спонук („діти одної матері – Батьківщини”)” [1125, с. 61].

Сучасні дослідники констатують, що незважаючи на жорстокі асиміляційні заходи чужинців на українських землях: „У повній силі і багатстві, а можливо, і найвищому розквіті народна культура українців зберігалася аж до першої половини ХХ ст., поки не зазнала на собі глибоко руйнівної дії більшовицької державної політики – ліквідації українського традиційного села, нищення національної християнської церкви, обмеження суспільних функцій української мови, депортацій та геноциду” [828, с. 17]. Тобто російсько-більшевицький режим, як спадкоємець традицій російської великодержавності (московського царства і петровської імперії), намагався змінити ментальність українського народу, при тому здійснив „... злам або розрив історичної традиції. Зв’язок часів перервався, багато рис нашого часу не впливають з попередньої культури українського народу. Вони неоднорідні, не гомогенні. Внаслідок соціальної революції у суспільстві відбулися незворотні процеси... винищуючи

найкращих. Це погіршило людську субстанцію народу, нашкодило генофонду” [687, с.534]. Звідси впливають закоренілі комплекси меншеартості, культивування різних безпідставних міфів, довкола яких мобілізується сучасна громадська думка. Характерним чинником є брак знань [677, с. 28].

По-суті наша ідентичність і почуття спільноти будуються на знаннях та уявленнях, що стосуються минулого. Ернест Ренан писав: „Спільна пам’ять породжує почуття співвідповідальності, почуття солідарності. Солідарність, що виростає з минулого, також є вираженням волі жити разом” [677, с. 7]

Межі спільної пам’яті формують межі відчуття політичної спільноти [677, с. 16]. Історична пам’ять матиме вплив на те, чи Україна займе те місце, яке їй належить, чи буде маргіналізуватися. Але на позицію України вирішальний вплив матиме її потенціал і динаміка розвитку [677, с. 30].

Деякі дослідники, з приводу „різної історичної пам’яті мешканців заходу і сходу України” вдаються до підміни понять щодо застосування історико-порівняльного методу. Посилаючись на іспанський досвід громадянського протистояння 1936-1939 рр., між франкістами та республіканцями, закликають і українців „примиритися шляхом добровільної амнезії” [677, с. 50]. Але при тому забувається, що усі протиріччя в Україні тепер, так і в минулому, відбувалися між українцями та чужинцями, які хотіли нав’язати титульній нації своє бачення розвитку країни (наприклад побудову російської України).

Взагалі конструювання історії передбачає конфлікт у науці: предмет – середовище – суб’єкт. Тому засобом репрезентації минулого, культурних споминів суспільства, сталих образів колишнього, котрі актуальні для сьогодення, слугує історична пам’ять. Історична пам’ять – це образ минулого суб’єктивно сконструйований у сучасному [600, с. 478]. Враховуючи полемічний характер поняття історичної пам’яті, як про канал передачі

історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності, слід вказати, що вона спроможна стати тією життєздатною субстанцією, яка перетворює населення на народ. На цьому наголошує Юрій Шаповал, коли стверджує: „Безліч разів людство мало можливість переконатися у тому, що об’єктивне історієписання – не більш ніж рожева мрія. Адже історичний нарратив у будь-якому вигляді – це не стільки фіксація подій, скільки реєстр їхнього відображення у свідомості сучасників і нащадків. Пропущений через свідомість дослідника факт перестає бути об’єктивною реальністю, стоячи не більш як образом, сформованим у його уяві.

Заклики „писати таку історію, якою вона була” можуть бути щирими, але суспільної користі від них небагато. Адже у кожному суспільстві існує політична й ідеологічна кон’юктура, яка змушує одних проходити повз „незручні” для них факти, а інших – щось прикрасити чи сакралізувати. Зрештою, не виключене і можливість наявності „кількох правд”. Зовсім не потрібно приховувати якісь „темні” сторони історії, але конче важливо розглядати їх у контексті певної епохи, відповідно до панівних у ті часи правових і моральних норм” [616, с. 5-7].

Щодо „кількох правд”, то слід вказати, що у кожного дослідника може бути „своя правда”, але істина має бути одна, очевидно підходи до неї, як бачимо, різні. Учені-історики констатують: „... в науці існує строгий принцип подавання правди, особливо в історичній науці, - без ладану й гіперболізування плюсів чи мінусів характеру й діяльності тої чи іншої особистості” [667, с. 53].

У багатьох випадках в сучасних підходах до застосування історичної методології порушується принцип історичної правди, до якого закликав ще Микола Костомаров: „ Найважливіший обов’язок історика полягає в тому, щоб говорити правду про свою Вітчизну” [747, с. 371]. Французькі історики, з цього приводу, стверджують: „Історія – не релігія і не мораль, ..., вона не повинна

бути рабинею актуальності й не може зводитися до пам'яті. Тим більше вона не може бути об'єктом юрисдикції. У вільній державі ані парламент, ані інший юридичний авторитет не має права визначати, що в історії є правдою” [747, с. 68]. Зрештою „... є натопатний путівець до поступового пізнання цієї правди – це плин часу і знання. Цікавий парадокс: чим далі в глибину віків відійшли якісь події, тим наші знання про них точніші, бо вони сформувалися на основі всієї сукупності попередніх точок зору і висновків, що поступово накопичувалися, викристалізовувалися у щось найбільш правдоподібне” [736, с. 20].

Мабуть, інтерпретуючи націоналістичний рух, потрібно говорити не про історичну пам'ять, а про історичну свідомість, яку формує саме процес порівняння, що дає можливість розкрити сутність пізнання фактів і явищ, дозволяє виявити загальне і повторюване, необхідне і закономірне, а також відмінне. Це все дасть змогу, на основі аналогій, приходити до широких історичних узагальнень, паралелей і т. п. Адже було зрозумілим, що Росія:” ... на ділі уявляла з себе тільки зліпок ріжних народів, декретованих із Петербурга штучною назвою „русского народа”. Зв'язок цих національностей у російській імперській системі обумовлювався не почуттям їх органічної єдності й не свідомістю спільних історичних шляхів, чи державних, культурних і економічних інтересів, а силою поневолення, політичного примусу та настирливої асиміляції, що вже з давніх часів обоснували за Росією назву „тюрми народів” [661, с. 3]. В СРСР цей процес ще більше посилювався. Після його розвалу у 1991 р., Російська Федерація постійно намагалася повернути хід історії. Тому 2014 р. в Україні показав, що найвищим виявом національної ідеї є ідеал національно-державної незалежності, коли українці одностайно виступили супроти просування на країну „русского мира” і засудили його адептів в Україні.

З цього приводу українські націоналісти наголошували на культивуванні „національної ідеї” : „Ідея українська живе так довго, як довго житиме останній її носій діючий чи потенціальний. Українська національна ідея пронизує згідно з поданою вище дефініцією ідеї, усе українське життя.

Немає ніякого універсального світогляду, тому немає доби націоналізму, натомість є доба націоналізмів...” [1224, с. 4].

Учасники круглого столу у 2012 р. подали своє бачення становища української нації у ХХ ст. з перспектив ХХІ ст.: „1. Констатація соціальної деструктивності українського народу. 2. Погодженість розуміння зовнішньої інтелектуально-культурної і військово-економічної експансії як головної причини і надалі триваючого занепаду українства. 3. Розуміння національної ідеї як синтезу національних цінностей, повчальної історичної спадщини, дієвості національного життя та реальності досконалих перспектив. 4. Бачення української національної ідеї основою структурування нації, побудови економічно і соціально потужної нації і її держави та дієвою протидією процесам глобалізації. 5. Розуміння як злободенно обов’язкових політичних і практично-організаційних зусиль влади з впровадження у внутрішню і зовнішню ідеологію та політику України науково обґрунтованої української національної ідеї, а також необхідності встановлення дієвих механізмів громадського контролю за їх результатами...” [1267, с. 6-7].

Враховуючи трагічну історичну дійсність, яку перейшов український народ, можна констатувати, що український націоналізм, як теорія і практика діяльності УВО-ОУН, лише в певній мірі умовно може пов’язуватися із аналогічними явищами у інших народів. Адже: ”Як завжди, суперечливі погляди на історію найчастіше виникають там, де сходяться інтереси двох, або кількох сусідів. Кожен з них пише свою історію, претендує на спірні території разом з населенням або без нього не погоджується на розмежування, що об’єктивно склалися тощо” [736, с. 21]. Як констатують дослідники: „Таким

чином націоналізм сповідують усі нації і в тому немає нічого протиправного й аморального. Інша річ – шовінізм, у якому притаманна погорда і ненависть до інших народів. Має місце у великодержавних народів” [498, с. 8]. З цього приводу Ентоні Е. Сміт відзначив: „Це навпрочуд пластичне і здатне до нескінченних варіацій поєднання переконань, почуттів і символів можна зрозуміти тільки в кожному конкретному випадку, націоналізм узагалі – це просто втеча ледачого історика від важкого завдання пояснити вплив тієї або тієї осібної націоналістичної ідеї, того, або того аргументу чи почуття в його вкрай специфічному контексті. Хоч, певне, небагато людей зайде так далеко. Як підказує ця вимога, кілька істориків погодяться з головним „концептуалістським” аргументом і вважатиме, що різниця між окремими націоналізмом в багатьох аспектах важливіша від будь-яких зовнішніх ознак схожості.

Фактично, ті самі історики, що наголошують на специфічному контексті кожного окремого різновиду націоналізму, ставлять такі загальні питання і проводять історичні порівняння, і це таки справді бажано робити, якщо ми хочемо хоч трохи розуміти такий невловимий і складний феномен як націоналізм.” [1205, с. 495].

Тому загальноприйняті дефініції щодо визначення поняття націоналізм - патріотизм не зовсім підходять до нашого випадку, як от пропонуваній вислів французького президента Шарля де Голля: „Патріотизм – це коли на першому місці стоїть любов до власного народу. Націоналізм – це коли на першому місці стоїть ненависть до інших народів” [965, с. 139]. Натомість з цього приводу важко не погодитись з визначенням, який запропонувала львівський професор Олександра Сербенська: „Націоналізм – це філософія виживання і буття нації, тоді як шовінізм – це філософія поневолення і гноблення нації... Націоналізм починається з любові до свого, шовінізм – із ненависті до чужого. Мета націоналізму – свобода своєї нації, мета шовінізму –

поневолення іншої” [340, с. 3]. В цьому аспекті порівняльний метод термінологічних дефініцій визначає суть проблеми, адже, як зазначають українські фахівці: “Націоналізм – це національна ідеологія, що відображає прагнення нації утвердити самобутність та єдність свого існування і вказує шляхи до її всебічного зміцнення та розвитку в інтересах кожного члена, передбачаючи здійснення цих ідеалів без шкоди для інших миролюбних національних спільнот, груп та індивідів чи глобальної безпеки, зокрема через досягнення компромісу з конфліктних питань”. Разом з тим : “Шовінізм – це національна ідеологія, що з метою досягнення інтересів чи поривань власної нації спрямована проти інших національних об’єднань, окремих спільнот, расових, етнічних і етнорелігійних груп, національних меншин чи їхніх представників, вмотивовуючи або виправдовуючи здійснення послідовної експансіоністської чи якоїсь іншої агресивної та непоступливої політики щодо них, і через провокування конфліктів та міжнародної напруженості, безпосередньо загрожує глобальній безпеці та міжнародному співробітництву” [1030, с. 45-46].

Історичний підхід, як методологічна категорія, вимагає, щоб „ ... усі суспільні явища і процеси розглядалися не статично, а в русі – під кутом зору того, якими вони були в минулому, чим є в теперішньому і якими можуть стати в майбутньому. Згідно з принципами взаємозв’язку суспільні явища і процеси мають досліджуватися у взаємозв’язку і взаємозумовленості. Цей принцип є основою системного методу пізнання. Принцип суперечності полягає у визнанні того, що суперечність – джерело руху і розвитку дійсності. Принцип об’єктивності і конкретності істини та практики як її критерію означає, що істина не залежить від об’єкта пізнання, є поєднанням абсолютного і відносного знання та перевіряється практикою. Істина – адекватне відображення об’єкта суб’єктом пізнання. Істинне знання – це таке знання, яке відповідає дійсності. Відображає реальний стан речей. Об’єктивна істина – це

такий стан знань, який відображає дійсний стан речей і тому не залежить ні від людини, ні від людства” [751, с. 33-34]

Як зазначає Леонід Зашкільняк: „Діалектичний метод дає можливість уникнути крайнощів. Він встановлює такий зв'язок між об'єктом і суб'єктом в історії, який залишає останньому певні межі свободи діяльності. Ці межі визначають людину як активного „творця” історії. Але обмежують її об'єктивними обставинами.

Обмеження волі людини мають природний і соціальний характер. Свобода волі є усвідомленою необхідністю” [574, с. 42-43].

Націоналісти бачили своє завдання в тому, щоб виховати національно-свідому та дієву особистість: „Чужі від трамтрадрації зокрема мусять бути люди чину і бачити нагу українську дійсність, де ще є рабство, безхарактерність, брак примітивної чесности, де ще перевертні і запродавці навіть у „провідних” кругах українських угруповань не перевелися...

Боротьба з запродавством, ренеганством і нікчемністю мусить не уставати...

Самопізнання і самосвідомість українця поглибити, проводити планово і систематично студії українознавства, пізнати Україну в її минулому та розгадати ці державотворчі сили, які зберігали нас продовж століть. Вивчати систематично минуле, дати монументальне опрацювання його й з нього прокладати шляхи у майбутнє – це є грандіозне завдання інтелектуальної еліти руху українства...

Кожен народ мусітиме дати максимум із себе самого для себе самого. З націоналістичною добою приходить новий період поглиблення науки...

Самовиховання і самоопанування – це є основні шляхи росту еліти. Повний тип нової людини, чесною, характерною, в усьому житті, особистому, родинному, громадському, людини героїчної має дати наш рух.

Еліта – провідна верства – це явище вічне, як вічне є поняття нації... націю творить еліта, зо смертю еліти, - гине нація...

Політична організація ніколи не буде масовою, коли під „політичною” організацією розуміти приналежність до партії, яка виявляється в членстві на папері, а часом – найвище – зложенню членської вкладки. Масовою буде справжня політична організація тільки тоді, коли вона веде перед у боротьбі цілого народу, коли вона керує усією боротьбою, коли дає всім примір завзяття, відваги й політичного розуму.

З того погляду націоналізм є народнім рухом, масовим рухом. Він заставляє до боротьби нарід у цілому...

ОУН ставляє сьогодні конкретні постулати перед кожною ділянкою життя і від кожного українця вимагає вкладу в українську державність теж у його професійній творчості...

Нашим завданням є виховати українця, а не якусь абстрактну „людину”, що й може тому, що „пасувала б” до всіх умовин і народів. Бути сильною індивідуальністю, мати тверду волю, послідовність, додержувати слова, бути правдомовним, а не облудником і крутієм, шляхетним, вести суворе життя, під кожним оглядом бути солідною людиною, чесним у родині, приватному житті – це ще потикує когось з українців...

Вироблення світогляду йде шляхом вишколу інтелекту. Вихованню й вишколові як чинностям – відповідають волеві, етичні й інтелектуальні комплекси в людині, характер і світогляд, на творення й формування яких є саме спрямовані згадані чинності ОУН” [1224, с. 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 22].

Очевидно, що „Український націоналізм – кладе в основу цінностей людини її характер.

Національно-визвольну боротьбу України в усіх часах характеризує перш за все безмежний і неперевершений в історії героїзм та жертвність її борців і лицарів” [1060, с. 5]. Націоналісти високо ставили роль особи в історії вважаючи: „... масу, і то таку, якої сам варта, провідник завжди знайде” [846, с. 120].

Тому, щоб роздумувати про значення особистості в історії країни та народу, потрібно врахувати історичний час, коли він жив; його походження, освіту, оточення і мету діяльності; результати життєвого шляху та бачення сучасниками харизми цієї особи; аналіз усього комплексу питань щодо цієї людини з погляду сьогодення у зіставленні з іншими тогочасними творцями історії. Неможливо порівнювати лідерів українських націоналістів із лідерами большевиків чи нацистів, настільки глибока прірва у їхньому становищі та об’єктивних можливостях. Можна лише констатувати, що перші бажали свободи своєму народу, а інші – неволі іншим народам. Тому щодо походження, освіти, знань, мети та результатів діяльності українські патріоти стоять значно вище у загальнолюдському вимірі, аніж упосліджені історією диктатори тоталітарних режимів. Слід вказати, що незважаючи на фактичний колоніальний статус, українці прагнули до знань, домагалися отримання досить високої освіти. Лідери большевиків та нацистів – Сталін і Гітлер – спромоглися лише неповної середньої освіти, у їхньому оточенні мало хто міг похвалитися наявністю вищих студій. Показовим тут може послужити приклад Миколи Єжова, який у 1930-х рр. був членом президії виконкому Комуністичного Інтернаціоналу, кандидатом у члени політбюро ЦК ВКП(б), головою комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б), секретарем ЦК ВКП(б), наркомом внутрішніх справ СРСР у 1936-1938 рр. з освітою – 1 клас початкового училища та курси марксизму-ленінізму при ЦК ВКП(б) [300, с. 957].

Напроти вагу лідери ОУН – переважно мали закінчену гімназію (яка давала ґрунтовні гуманітарні знання, зокрема мов, окрім рідної, - грецької, латини, польської, німецької та ін.); вищі студії (Львівський, Чернівецький, Краківський, Варшавський, Данцігський, Празький, Віденський, Берлінський та ін. університети, або технічні вищі школи). Взагалі серед західноукраїнського політикуму було чимало діячів із науковими ступенями магістра і доктора (дисертаційна робота, у той час, становила, відповідно, 27 і 60 аркушів машинопису).

Волею долі ставши на чолі ОУН у 1930-1940-х рр. С. Бандера і Р. Шухевич нічим не відрізнялися від своїх побратимів, можна сказати були типовими представниками тогочасних лідерів українських націоналістів, як перед тим С. Петлюра та ін. Росіяни навіть національне синьо-жовте знамено називали – петлюрівським [300, с. 219] та бандерівським, тим самим мимоволі визнаючи їх символами українства. Р. Шухевич, на чолі нескореної України та її армії – УПА, разом із соратниками вели довготривалу героїчну визвольну боротьбу після завершення Другої світової війни. Чин націоналістів був загальноукраїнським – сповідував соборницьку ідею. Так Похідні групи ОУН, які дійшли до Криму і Кубані, отримали дієву підтримку від місцевого населення. Чимало „східняків” поповнили ряди націоналістичного підпілля та воювали в лавах повстанців. Прикладом може служити доля командира відділу особливого призначення „УПА-Схід” Костя Гіммельрайха, який згадував: „З найранішого віку для мене було самозрозумілим, що вибороти свободу для поневоленого народу можна лише збройною, і то кривавою, боротьбою” [448, с. 19]

Щодо методологічних підходів про роль особи в історії народу, то тут критерієм може служити результати діяльності того, або іншого представника УВО-ОУН, та його вклад у загальнонаціональну справу. Націоналісти вважали: “Герой – це помазанець Божий і вибранець народу, як найкраща синтеза

вічного духа певного народу, що втілює в собі й реалізує те, що даний народ має в собі найбільш істотне і історично тривале” [886, с.41]. Натомість відомий тогочасний громадсько-політичний діяч Іван Кедрин-Рудницький доводив: “...героїв буває завжди куди більше, як державних мужів, і що для долі народу важливішими є державні мужі – індивідуальності, як герої” [460, с. 309]. Але у конкретно-історичних обставинах бездержавності та жорстоких заходів окупаційних режимів слушно виглядає таке бачення: “Кожен з них розглядав ідею української незалежності, незалежної української державності як абсолютну істину, абсолютну цілісність. Кожен з них служив тією живою ланкою, що зв’язувала справедливу ідею з реальним життям. Кожен з них був політичним ідеалістом – практиком. Вони були чужими як абстрактному теоретизуванню, так і властивій бездіяльним істотам споглядальності. Такі люди як вони утворюють золотий фонд не лише певної нації, але й людства. Вони – запорука його духовної життєздатності...”

Коли виникає необхідність дати загально-філософську характеристику особистості такого масштабу, на думку спадають найпрекрасніші епітети, хочеться знайти якісь незвичайні слова, підібрати яскраві порівняння, - для зображення величного потрібні особливі фарби.

І нехай небайдужий до Української справи читач знайде місце у своїй пам’яті для чистого і величного образу українського мученика революціонера, який власним життям і своєю смертю наблизив перемогу Нації над рабством і темрявою” [1095, с. 73-74, 84].

Історико-порівняльний метод допоможе спростувати критику бойових акцій УВО-ОУН. Слід вказати, що терористичні дії українських націоналістів були відповіддю на тотальний терор окупаційних властей супроти українців. Але деякі науковці сповідують большевицькі постулати: „Одна людина загинула – трагедія, мільйон – статистика”. У період 1905-1907 рр. терористи в Росії вбили 2691 особу і поранили 3029. До смертної кари засуджено 4680,

страчено 2990 осіб [687, с. 94]. У 1906 р. Бойова організація при ППС здійснила 678 замахів на представників царської адміністрації, в результаті яких було вбито 68 військових і 268 поліцаїв, експропрійовано 300 тис рублів [575, с. 407]. Польське підпілля впродовж 1939-1944 рр. зліквідувало 2 тис. агентів німців [575, с. 512]. Натомість, деякі українські дослідники пишучи без посилань на відповідні достовірні джерела, безпідставно наводять факти „братовбивства”: „Бандерівці знищили велику кількість мельниківців (за деякими відомостями, близько 5 тис.) [551, с. 127]. Тобто не можна писати про бойові методи діяльності українських націоналістів у 1920-1940-х рр., при тому стоячи на позиціях не розуміння тогочасного історичного буття, нехтуючи причинно-наслідковим методологічним принципом історичного процесу, неправомірно застосовуючи термінологічні дефініції, які у наш час набули іншого смислового значення.

Учасники дискусії під промовистою назвою: „Друга світова війна як виклик для української історіографії” акцентують на методологічних засадах, які стосуються, не лише опосередковано, поставленої теми: „Одним із яскравих виявів незрілості сучасної історичної науки є погана орієнтація більшості дослідників (незалежно від віку) в проблемах методології. Це ускладнює вибір методологічних орієнтирів, конкретизацію дослідницьких завдань і засобів їх вирішення” [1263, с. 42]. Зарубіжні дослідники звертають увагу на такі аспекти інтерпретації діяльності українських націоналістів, наголошуючи: „... позитивною рисою сучасної української історіографії є те, що вона не глорифікує, принаймі у друкованих працях, темних сторін діяльності Організації Українських Націоналістів і контрольованої нею партизанської армії – УПА. Йдеться про ксенофобію, авторитаризм і насильство, властиві етносу та вчинкам ОУН часів війни.” [1263, с. 28]. Натомість українські фахівці вказують на очевидні речі, які вперто не бажають враховувати опоненти: „Лютий терор червоних партизанів, провокації агентів НКВД, криваві гестапівські вакханалії виснажили і деморалізували українське населення.

Відчайдушні заходи українських націоналістів, спрямовані на розгортання власної збройної боротьби, наражалися на мільйони перешкод, які, з об'єктивних причин, не завжди вдалося подолати. Стікаючи кров'ю, Україна не мала свого голосу в світі бодай у вигляді екзильного уряду, визнаного на міжнародному рівні, її стогін залишався голосом волаючого в пустелі. Долю сорокамільйонного народу принесли в жертву геополітичним інтересам світових супердержав” [1263, с. 49]. Щодо численних жертв, то слушно зауважено: „Як би жорстоко це не звучало, але смерть одного бійця УПА чи підпільника ОУН принесла для справи визволення України набагато більше, ніж мільйони жертв українців Червоної армії, десятки тисяч смертей українців, які полягли в польських, чеських, словацьких, румунських, угорських, французьких, канадських, американських, новозеландських, британських збройних формувань, чи майже десять тисяч дивізійників під Бродами. На жаль, мільйонні втрати українців у чужинських арміях на жоден крок не наближали український народ до головної національної мети – здобуття незалежної держави. Більше того, вони навіть не сприяли біологічному виживанню українців як окремого етносу. Один герой, який гине під національним прапором, створює невмирущий національний міт, що з нього вся нація черпає „поживні речовини” для свого зміцнення та зростання, а мільйон найгероїчніших людей, жертвують своїм життям задля чужих і незрозумілих інтересів, у кращому випадку залишаються мітологізованими персонажами в спогадах власної родини, а в гіршому – слугують „добрином” для чужих національних сил, тоді як їхні власні діти й онуки продають їхні ж бойові нагороди колекціонерам на всіх ринках світу” [1263, с. 50].

З погляду на вище сказане слухними виглядають слова Голови ОУН Миколи Плав'юка, які мають враховувати сучасні дослідники у своїх методологічних підходах щодо зазначеної проблеми: “Впродовж довгих десятиліть окупаційні режими свідомо поборювали ОУН не лише поліційним

гонінням, драконівськими судами, тюремними чи концтабірними покараннями, але і свідомими провокативними діями та послідовними дезінформаціями.

... ОУН переживала постійні розколи, зменшуючи свою популярність серед народу та працездатність. Сьогодні зрозуміло, що за тими явищами стояли і діяли цілеспрямовано ворожі сили...

Тож не дивно, що таке ставлення значної частини українського населення до ОУН і українського націоналізму свідомо культивувалося ворожими режимами і, очевидно, закорінювалося переконання, що українські буржуазні націоналісти – вороги народу, прислужники чужим силам, фашисти, нацисти, расисти і все інше, що могли вигадати, щоб викривити дійсну картину, чим були і є ОУН і які ідеї сповідують українські націоналісти” [269, с. 6].

Таким чином є очевидним, що військово-політична діяльність УВО-ОУН у 1920-1940 рр. потребує розкриття у науковому дослідженні із застосуванням відповідної методології, тобто таких принципів і підходів, які дозволили б об’єктивно-неупереджено розкрити цілісну картину національно-визвольної боротьби у час жахливих етнокатастроф, які перейшла українська нація у першій половині ХХ ст. Застосування відповідних загально-наукових та спеціально-історичних методів дозволяє здійснити описовий фактаж подій, показати причинно-наслідкові зв’язки, закономірності історичного процесу, охарактеризувати історичні факти і роль у них особистостей у повній виразності та індивідуальності. Характер логічно-наукових підходів, відповідні принципи сприяють відтворенню послідовності ходу історичного процесу, дозволяють розкрити сутність явищ, пояснити факти, здійснити порівняння, що надають широкі пізнавальні можливості, на основі аналогій, приходити до обширних історичних узагальнень та відповідних підсумків і висновків. Це, в свою чергу, сприятиме наближенню до історичної істини, яка полягає у правильному і справедливому трактуванні нашого спільного минулого, усвідомленню сучасного та окресленні майбутнього.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ - НАЦІОНАЛЬНА ПІДПІЛЬНА АРМІЯ

3.1 Воєнно-стратегічне та суспільно-політичне становище українських земель на початку 1920-х рр. Утворення УВО.

Геополітичне розташування між Заходом і Сходом запрограмувало Україні специфічний історичний шлях. На різних етапах української державності завжди гостро стояла проблема соборності усіх етнічно-історичних територій. Перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, майже двохсотлітній період бездержавності, не знищили національної ідентичності українців, почуття свідомості і бажання боротися за визволення та об'єднання у власній державі. Ще задовго до Першої світової війни, яка стала каталізатором вибуху національно-визвольного руху, проходив взаємовплив двох гілок українського народу. Так ще у 70-х роках ХІХ ст. відомий історик, професор Київського університету Володимир Антонович назвав Галичину – українським П'ємонт [437, с. 18]. Тут на зламі ХІХ-ХХ ст. активно почалася розбудова інституцій організованого національного життя. Поступово постало нагальне питання підготовки усеукраїнського загалу до прогнозованої збройної боротьби, адже запорукою успіху у справі майбутнього державотворення бачилася розбудова не лише суспільно-політичних, культурно-освітніх, але й спортивно-патріотичних товариств, які б ставили своїм завданням виховати національно-свідомого борця за волю України. За влучним висловом відомого історіософа, родом з Одеси, Юрія Липи: „Від ХХ століття збірна культура тіла виявилася в кількох формах організації, зближеної до загальноєвропейської („Пласт”), до загальнослов'янської („Сокіл”) і своєрідної української („Січ”). Ця традиція плекання тіла й гармонійного його розвою має в основі потяг до фізичного ідеалу, бажання досягнути фізичну

довершеність у межах своєї раси” [626, с. 167]. Очевидно, що воєнна напруга початку ХХ ст. спричинилася до активізації української молоді, яка все більше почала цікавитися національними військовими традиціями, незважаючи на те, що до цього часу серед провідної верстви на західноукраїнських землях превалювала настанова готувати підростаюче покоління до священництва та юриспруденції, а не до військової науки. Як згадував відомий галицький громадський діяч та військовий старшина Никифор Гірняк: „Українці не мали зацікавлення у військовій службі й ніхто з молодих людей не хотів іти до військової Академії, в якій ми мали свої два місця кожного року, дарма, що найвищий церковний чинник, Митрополит Андрій Шептицький, щороку пригадував це молодим українським людям та переконував їх, що нам конечно потрібні штабові старшини й генерали, бо без них не буде армії, а без армії не буде відновлення рідної державності. Ось у чому лежала тайна невдач і трагедії українського народу, в першій світовій війні” [1274, с. 74]. Все таки український парамілітарний рух поширювався не лише в Галичині, Буковині, Закарпатті, але й на Наддніпрянщині. Галичани нав’язують контакти з українцями Києва, Харкова, Одеси. Так українки Києва передали стрічку для прапора з написом „Соколови – Батькови”, а з Харкова надійшов такий напис: „Хай прапор батька з’єднає Соколів понад Дніпром та Дністром” [714, с. 84].

Тяжіючи до об’єднання національних сил політичні проводи наддніпрянців плекали надію на перетворення Російської імперії у демократично-федеративне об’єднання, а наддністрянці сподівалися на об’єднання українських земель Австро-Угорщини в окремий коронний край. Приготування українців не оминули увагою потенційних супротивників. Російська влада докладала зусиль, щоб у зародку знищити прояви організованого життя українців. Так на початку 1911 р. Міністерство внутрішніх справ Росії у доповіді Сенатові підкреслювало, що метою державної політики є недопустити національного відродження українців. Незважаючи на численні спроби українсько-польського порозуміння під Австрією, на

платформі розширення культурно-політичних прав українців Галичини, закінчувалися невдачею. Адже поляки не бажали вбачати в українцях рівноправних партнерів, тому була присутня постійна напруга між політиками в галицькому сеймі, віденському парламенті так і в суспільному житті. Конфлікти супроводжували не лише протистояння українських селян із польськими землевласниками, але й мало місце протиборство інтелектуальної еліти. Напередодні світової війни правлячі кола Австро-Угорщини та Росії були більш толерантними до поляків ніж до українців. В умовах загострення протиборства народів українці наївно закликали: „Нехай же московський нарід заживе собі свобідним житєм над своєю рідною Волгою! Того їм від щирого серця бажаємо, так само, як собі, желаємо вільної волі над Дніпром і Дністром, а полякам – над Віслою...” [740, с. 202].

В липні 1913 р. у Львові відбувся Всеукраїнський Студенський Конгрес, у якому взяли участь делегати з обидвох боків кордону. Тут вперше зустрілися майбутні націоналісти Дмитро Донцов, який виступив з рефератом „Сучасне положення нації і наше завдання” і Євген Коновалець, який доповідав „Про університетську справу” [1196, с. 10.]. Донцов, зокрема, наголосив: “Найбільш гнітять того, хто найменше вимагає. Тому появлення всякої скрайнішої партії, заініціювання всякої скрайнішої акції, має все лише той результат, що висуваються наперед і протегуються правительством помірковані елементи, тобто ті, котрі без існування крайніх – мали б приймати на себе удари призначені першим” [903, с. 71]. На цьому з’їзді було прийнято резолюцію про використання прогнозованого воєнного конфлікту для визволення й усамостійнення України.

Початком українського військового руху можна вважати крайовий здиг 28 червня 1914 р. у Львові, у якому, в честь відзначення 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка, брало участь 12500 осіб. Вони представляли 120177 членів 2166 стрілецьких, січово-сокільських та пластових організацій краю. Очевидець зазначав: „Одушевлення велике... З появою озброєних

Українських Січових Стрільців на здвизі був помітний неописаний ентузіазм, великий запал, сльози радості в очах видців, невмокаючі оплески... Кожний зрозумів, що осе постає нова доба в історії всієї України. Від 1775 року оце вперше український народ готується до рішучого бою за волю і долю України із зброєю в руках” [507, с. 85].

З початком Першої світової війни „Українські Січові Стрільці стали першою національною збройною формацією після понад двохсотлітньої перерви в історії українського війська, заклавши наріжний камінь у підмурівок національної армії” [1274, с. 73]. Стрілецьтво склало Присягу українському народові: „Я..., Український січовий стрілець, присягаю українським князям, гетьманам, Запорізькій Січі, могилам і всій Україні, що вірно служитиму Рідному Краєві, боронитиму його перед ворогом, воюватиму за честь української зброї до останньої краплини крові. Так мені, Господи Боже й Архангеле Михаїле, допоможіть. Амінь” [507, с. 92].

В час розгортання воєнних дій, які проходили на українських землях, зокрема криваві бої відбулися в Галичині, українці змушені були воювати в складі протиборчих сил. Разом з тим здійснювався об’єктивний процес взаємного розуміння переростання імперської війни у національно-визвольну. Лютнева 1917 р. революція в Росії, створення в Києві Української Центральної Ради показали галичанам дороговказ у домаганнях державної самостійності українських земель. Так у Відні українці – офіцери австрійської армії та молоді діячі товариства „Січ” однозначно ставили своїм завданням відірвати Галичину від Австрії і визнавати одинокою владою для всіх українців – Українську Народну Республіку [714, с. 23]. 19 грудня 1917 р. депутат Євген Левицький виголосив на засіданні австрійського парламенту: „Східна Галичина з історичного погляду творить колишнє самостійне староукраїнське князівство Галицько-Волинське, яке довгий час було складовою частиною великої всеукраїнської Київської держави. Теперішня Східна Галичина... творить... в цілості неподільну... спадщину української нації й тому може або в цілості

залишитись при Австрії, або так само в цілості бути влучена в Українську Народну Республіку, що відповідало би найвищому ідеалові української нації” [565, с. 155-156].

Очевидно, що в результаті революційних подій 1917 р. розвалилася Російська імперія, а при закінченні Великої війни і Австро-Угорська. Польський народ, як і український почали розбудовувати свою державність. Як стверджують сучасники: „Наддніпрянські поляки не були такими шовіністами, як галицькі” [1274, с. 120]. У Києві поляки вітали проголошення Українською Центральною Радою курсу на відновлення державності України: „З’їзд представників Польських Організацій на Русі горяче вітає устремління братнього українського народу до політичного визволення та заявляє, що Поляки вважаючи себе споконвічними горожанами цього краю, готові працювати спільно при закладанню основ власного життя українського народу з забезпеченням прав польської національної меншості в Україні”. А польський представник на з’їзді народів Росії скликаному УЦР у вересні 1917 р. у Києві заявив: „... що самостійна Польська держава не буде зазіхати на сусідське добро, а буде жити в добрій злагоді та братерстві зі своїми сусідами.

Сила народів держиться не багнетами, а братнім порозумінням. Пора уже покінчити раз назавше з розбоями і грабіжництвом народів народами. Від цієї пори кожен народ повинен бути господарем в своїм краю. Де б не жили поляки між іншим народом, то вони завше будуть дбати про добробуд того краю і підпирати справедливі змагання того народу, який в більшості живе в даному краю. Так само поляки будуть поводитися на Україні до господарів цього краю – українців...” [311, с. 88-89].

Племінник Австрійського цісаря Карла I Вільгельм Габсбург (відомий в українських колах, як Василь Вишиваний) стверджував, що в розмові з одним офіцером з польського легіону почув наступне: „Поляки Королівства розраховують лише на Західну Галичину, на Східну – ні, тому, що вони дійшли висновку, що український рух є ще надто сильним, з яким вони зовсім не

бажають боротися. Українською справою в Королівстві займаються дуже ретельно, оскільки поляки кажуть, що велика Україна – це послаблення Росії та захист Польщі й Австрії. Він також повідомив (ще раз нагадую, що він не знав про мою прихильність до українців), що Україна – це загалом 60 мільйонів людей, які етнографічно є єдиним народом...” [723, с. 161]. Разом з тим шовіністично налаштовані кола поляків обурило факт, що згідно Берестейського договору Української Народної Республіки з країнами Центральних держав (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною) 9 лютого 1918 р. було обумовлено, що „... ті частини Східної Галичини, де переважає українське населення, будуть відділені від королівства Галичини і злучені з Буковиною в один суцільний коронний край...” [698, с. 125]. Також в користь України договір розв’язував питання входження Холмщини і Підляшшя, щодо розмежування територіальних меж з Польщею. Вже тоді польський військово-політичний провід засліплювала ідея відродження польської державності „от можа до можа”, марево „кресув всхудніх, дорозборових” будоражило й польське суспільство.

Гіркоту поразки у світовій війні цісарський уряд вирішив підсолонити маніфестом від 16 жовтня 1918 р., у якому проголошувалося створення федеративної держави на засадах суверенітету кожного з народів. Але закінчення війни ускладнило об’єднання українців. Так 18 жовтня 1918 р. на засіданні новоствореного репрезентативного органу західних українців Української Національної Ради ставилося питання про негайне об’єднання українських земель. Однак після дискусії було стверджено, що за народами Австро-Угорщини світова спільнота визнала право на самовизначення, а Росія трактувалася єдиною державою. Очевидно з’днання з Українською Державою гетьмана Павла Скоропадського несло собою загрозу опинитися у складі „єдиної та неділимої Російської імперії”. Безперечно західні українці були в курсі подій, що відбувалися на Наддніпрянщині, підтримували контакти з опозицією гетьманському уряду. Також тодішній посол Української Держави у

Відні В'ячеслав Липинський теж радив залишити питання злуки відкритим [690, с. 97].

З проголошенням Західно-Української Народної Республіки та початком збройного конфлікту з поляками галицький політичний провід усвідомлював, що без допомоги братів-наддніпрянців не обійтись. Уже 11 листопада 1918 р. до Києва прибула делегація ЗУНР у складі Осипа Назарука і Володимира Шухевича. Під час переговорів Гетьман пообіцяв надати допомогу грошима, зброєю, боєприпасами, амуніцією. Було погоджено питання про виїзд з Білої Церкви до Львова Окремого загону Січових Стрільців під командою полковника Є. Коновальця. Але саме у той час Український Національний Союз на чолі з Володимиром Винниченком готував протигетьманське повстання. В результаті на засіданні Стрілецької Ради в присутності представника УНС С. Петлюри та делегації ЗУНР було вирішено залишити січовиків на протибольшевицькому фронті, який вже тоді становив основну загрозу для української державності. Є. Коновалець та його соратники однозначно стояли на тому, що „шлях до вільного Львова веде через вільний Київ” [1089, с. 46].

Внаслідок закінчення Великої війни, наприкінці 1918 р. в Європі запанував довгоочікуваний мир, народи континенту приступили до відбудови своїх країн. Але для українців війна продовжувалася за оборону національної державності. Як твердили українські воїни: „Ми йдемо виборювати незалежну Україну... День волі Росії і Польщі не сміє бути днем похоронів України” [410, с. 2]. У часи польсько-українського збройного протистояння, незважаючи на меншу чисельність, українські воїни здебільшого переважали своєю справністю супротивника. Під час боїв за Львів у листопаді 1918 р. польська громада чисельністю явно переважала українську. Так, з 200 тис. мешканців Львова поляків приблизно було 57 %, а українців – лише 12 %. Польська місцева людність, серед яких було немало молоді віком 12–16 років (т. зв. “орльонт”), істотно допомагала своїм воїнам. Український стрілець, зазвичай селянський

син, не орієнтуючись у великому місті, стидався обшукувати молодих польських панянок, які під довгими плащами і сукнями переносили через лінію протистояння зброю, боєприпаси, їжу, лікарські засоби тощо. Коли командувачу українськими збройними силами, полковнику Дмитру Вітовському доповіли, що польки конкретно допомагають своїм, він гонорово заявив: “Ми з жінками не воюєм!”. Тим часом були непоодинокі випадки вбивства українських воїнів, заскочених зненацька, у спину польською молоддю. Також поляки у протистоянні з українцями успішно застосовували тактику “перемир’я”: коли їхні бойові групи втрачали ініціативу, починали відступати і взагалі могли бути оточені та розбиті, тоді вони з білим прапором пропонували українцям порозумітися і розпочати переговори. Українці радо погоджувалися, наївно сподіваючись розв’язати конфлікт “малою кров’ю”. Але супротивник, швидко перегрупувавши свої ряди, без попередження, раптово відновлював бойові дії, що зненацька заскочувало галичан, які несли непоправні втрати, і в замішанні змушені були відступати, залишаючи вигідні позиції.

Галицький політичний провід сподівався на добровольців та тих воїнів-українців, котрі проходили службу в австрійській армії та поверталися з фронтів додому. Низка відозв: “Під оружжа! Кому тільки доля Рідного Краю лежить на серці, кому не байдуже щастя дітей і внуків, хто не хоче панщини, але бажає собі справедливого ладу без хлопа і пана, хто не хоче більше жити в неволі, темності і убожестві, бути визискуваним і поштуркованим, той зараз як стій пристане до українського війська” [637, с. 108], – не завжди знаходили розуміння в багатьох, хто мав би виконати священний обов’язок і захистити Вітчизну. Також дехто з політичних провідників не проявив належного патріотизму. Так, член УНРади д-р Володимир Загайкевич не допустив до того, щоб висадити в повітря міст у Перемишлі на р. Сян, бо його кам’яниця стояла біля того моста і могла бути пошкоджена вибухом [999, с. 397]. Це, своєю чергою, дало змогу полякам перекинути війська з Кракова до Львова, що і

вирішило долю битви за столицю ЗУНР. Урядові структури українців переїхали до Тернополя, згодом до Станіслава.

Невдовзі розпочалися офіційні переговори між ЗУНР і Директорією відновленої УНР, в результаті яких галичани отримали суттєву матеріальну допомогу (зброєю, боєприпасами, амуніцією, продуктами), Галицька Армія була посилена кваліфікованим командним складом. 22 січня 1919 р. офіційно, на Софіївському майдані у Києві, відбувся Акт Злуки: „... Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – ЗУНР (Галичина, Буковина і Угорська Україна) та Наддніпрянська Велика Україна... Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка... Однині народ український має змогу дружними зусиллями всіх своїх синів будувати нероздільну самостійну державу Українську на благо і щастя всього її трудового народу...” [698, с. 217]. Цей історичний акт формально проголосив про возз'єднання усіх українських земель, що стало стратегічною метою українських урядів в подальшій боротьбі за волю і незалежність держави.

Поляки доволі успішно впливали на політичне керівництво держав Антанти, при цьому дезінформуючи громадську думку у цих країнах називаючи українців бандитами та большевиками. Вони видали французькою мовою брошуру на оригінальному презентабельному глянцевому папері, в якій у травні 1919 р. докладно інформували в Парижі представників Антанти: президента США Вудро Вільсона, прем'єра Великобританії Девіда Ллойд-Джорджа, главу уряду Франції Жоржа Клемансо та главу уряду Італії Вітторіо Орландо. У ній йшлося про історію Польщі та рішення Віденського конгресу 1815 р. щодо остаточного розподілу польських земель. Інформовано про боротьбу поляків з німцями, австрійцями та росіянами. Нагадувано про надбання поляків в господарці та культурі; збройну боротьбу – повстання за відродження Польщі. Також обґрунтовували свої претензії на Вільно, Могилів, Мінськ, Волинь... [251, с. 92, к. 1-11].

У лютому 1919 р. в Париж прибула делегація УНР, яку очолював міністр Григорій Сидоренко. Українська делегація розмістилася у Гранд-готелі. Вони ставили питання перед Радою Антанти щодо врегулювання українсько-польських стосунків. У липні 1919 р. на ім'я керівників держав Антанти глава Директорії УНР Симон Петлюра послав меморандум французькою мовою про становище в Галичині [251, s. 24, k. 1-25].

Коли проблему Східної Галичини ставили на Паризькій мирній конференції, посилаючи спеціальні делегації Ю. Бартелемі та Луї Боти, поляки зуміли використати обов'язкове перемир'я на фронті для своєї користі, постійно вводячи в оману представників Антанти, а воєнні дії поновлювали раптово, без попередження. Показовим видається факт, коли 20 квітня 1919 р. збіглось Воскресіння Господнє для греко-католиків та римо-католиків. Українці, в надії на знану побожність поляків, готувалися до Великодня, а противник неждано-негадано розпочав наступ у Святу неділю на фронті, який проходив за 30 км від Львова біля с. Куровичі.

Українська преса широко описувала хід переговорів у Парижі: "Проект перемир'я, проведений 28 лютого 1919 р. комісією Бартелемі у Львові, не був прийнятий українською стороною. Зазиву до завішення зброї, з яким Найвища Рада звернулася 19 марта 1919 р. до обох сторін, не послухала польська сторона. Так само польська сторона відкинула проект перемир'я, проведений 12 мая 1919 р. обома сторонами у Парижі окремою комісією союзників для польсько-українського перемир'я. Після цього Найвища Рада понехала роллю посередника і виступила як суддя в польсько-українському спорі за Сх. Галичину. В цій ролі судді видала вона досі два рішення про тимчасове положення Сх. Галичини.

Генеральний Секретаріат Мирової Конференції письмом від 26 червня 1919 р. повідомив Делегацію УНР, що 25 червня 1919 р. Найвища рада прийняла рішення в справі Галичини – уповноважити Польщу проводити свої військові операції по р. Збруч.

Письмом від 11 липня 1919 р. уповноважити Польщу завести в Сх. Галичині цивільну управу і заборонити автономію території та політичні, релігійні та особисті свободи мешканців.

20 листопада Найвища Рада статут для Сх. Галичини: на 25 років до Польщі. Після 25 літ Союз Народів має вирішити долю краю.

Статут 40 розділів – кордон, свободи, рівноправні урядові мови, справедливий поділ науки і освіти, не можна проводити колонізацію; однопалатний сейм, який скликає на 5 літ губернатор...” [370].

Ж. Клемансо і В. Вільсон патрапили під пропаганду дипломатичної місії поляків, яку очолювали їх особисті знайомі І. Падеревський, Р. Дмовський. Лише англійський прем'єр Д. Ллойд-Джордж мав певні застереження. У результаті полякам вдалося використати сформовану і добре оснащену Францією армію генерала Юзефа Галлера, які Антанта планувала скерувати проти большевиків, а поляки проти українців, що і вирішило перемогу на їх користь. Згодом, у 1922 р., С. Петлюра у листі до генерал-хорунжого Миколи Удовиченка згадував: “В марті місяці 1919 року я одвідав наш галицький фронт. Ознайомившись з ситуацією, я прийшов до висновку, що фронт заломиться, бо Галичина заблокована з усіх боків. Довідавшись, що я прибув в Галичину, антантська комісія з Варшави приїхала, щоб побачитися зо мною. На чолі з генералом Бартелемі вона приїхала до Ходорова, де в штабі відбулося побачення. Комісія пропонувала певну роз'ємну лінію. Хоч вона не відповідала в цілому інтересам галичан, але я настоював на прийнятті її, бо цим досягли би ми: а) фактичного визнання України з боку Антанти; б) отримали би можливість створити бази для підвозу амуніції з Європи; і в) оперлися б фактично на Європу в нашій тодішній боротьбі з большевиками, себто з Москвою. Галичани за допомогою Омеляновича-Павленка, який ніколи не орієнтувався в державних справах, відкинули ці умовини, хоч я їх попереджав про корпус Галлера, що формувався у Франції. Галицька Армія потерпіла поразку” [683, с. 226].

Увесь трагізм для України полягав у тому, що не було єдності у національному військово-політичному проводі. Адже Акт Злуки УНР і ЗУНР в єдину державу 22 січня 1919 р. так і не був реалізований. Обидва уряди не змогли домовитися щодо вибору пріоритетів під час спільного визвольного походу літом–восени 1919 р. Наддніпрянці, очолювані Головою Директорії УНР і Головним Отаманом Дієвої Армії С. Петлюрою, вважали, що головним ворогом для України є Росія. Вони переконували галичан, що білогвардійці та большевики мають спільну стратегічну мету щодо України та українців: поневолити їх і відродити “єдиную та неділімую Московскую імперію”. Тому пропонувався такий план: взявши столицю Київ, домагатися перемир’я і порозуміння з Варшавою, в результаті отримавши офіційне визнання як легітимної влади в Україні від держав Антанти і з їх допомогою очистити територію країни від денікінських та большевицьких військ.

Провід ЗУНР на чолі з Євгеном Петрушевичем, який 9 червня 1919 р. отримав повноваження диктатора, розглядав декілька варіантів продовження бойових дій: пропонувалося вивести війська Галицької Армії в район Дністра і в Карпати, який був доволі вигідний для ведення затяжних упертих боїв (план генерала Віктора Курмановича); відвести війська на Закарпаття, де в союзі з лояльною до українців ЧехоСловацькою Республікою готувати новий наступ на поляків; відновити свої сили на території Румунії, яка на той час захопила Буковину й Басарабію (план генерала Олександра Грекова); пристати на умови російських большевиків, які пропонували, під час переговорів, вступити галичанам у союз з Красною армією, ліквідувати “петлюрівщину”, спільно розбити поляків і тим самим допомогти комуністам перекинути війська у советські республіки – Угорщину та Баварію, щоб посприяти поширенню “вогнища світової революції”, насправді задовольнивши віковічні прагнення російських правителів до світової гегемонії. Усе ж таки перемиг здоровий глузд і бачення спільної стратегії боротьби за єдину соборну державу.

Обидва українські військово-політичні проводи усвідомлювали, що без офіційного визнання і конкретної допомоги країн Антанти, годі встояти, перебуваючи у кільці ворожих фронтів. Галичани наполягали на ударі в південному напрямку – на Одесу, через море налагодити зв'язок із зовнішнім світом. Але наддніпрянці переконали побратимів наступати на Київ. Незважаючи на взяття Києва, обидва уряди і обидві армії опинилися у т. зв. “чотирикутнику смерті”. Большевики восени 1919 р. застосували супроти українців бактеріологічну зброю. Так, з Луї-Пастерівського інституту в Парижі були викрадені пробірки з бактеріями тифу. Член Російської комуністичної партії (большевиків) Самуїл Гінзбург (уродженець м. Підволочиська, згодом советський шпигун, який діяв під псевдонімом Вальтер Кривіцкі) отруїв воду в колодязях у Жмеринці тифозною паличкою [660, с. 3].

Тиф поклав у шпиталі та забрав життя десятків тисяч воїнів, українські армії втратили боєздатність. Особливо це трагічно було для УГА, адже на відміну від ДА УНР, тут суворо дотримувалися наказу не вживати алкоголю, який, очевидно, у тих воєнно-польових умовах міг стати своєрідним антисептиком. Тому керівництво галичан змушене було вивести рештки особового складу у денікінське запілля, а згодом пристати на умови большевиків і реорганізувати військо в ЧУГА. Рештки ДА УНР на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком пішли у Перший Зимовий похід (з грудня 1919 р. по травень 1920 р.), здійснюючи рейд по тилах супротивників. Обидва уряди емігрували: ЗУНР – до Відня, УНР – до Варшави. Політики звинувачували одні одних у зраді: наддніпрянці не могли пробачити галичанам нерішучість у боротьбі за Київ та несанкціоноване перемир'я з денікінцями, а згодом і спілку з большевиками; наддністрянці ніяк не сприймали союзу унерівців з Польщею. Так розійшлися дороги обидвох українських політичних проводів.

Згодом С. Петлюра, роздумуючи над тактичними розбіжностями з галичанами, згадував: а) у справах територіальних треба керуватися принципом

соборності, етнографічно-територіального принципу нації здійснити не можна, то було би божевіллям на догоду територіальному максималізму відмовлятися від самостійності там, де цю самостійність можна зберегти; б) тільки нечесний демагог може дозволити собі говорити, що Петлюра зрадив Галичину, Волинь, шлях до української державності стелиться через Київ, а не через Львів; тільки тоді, коли українська державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, можна буде думати як про реальну річ про збирання українських земель, захоплених сусідами; в) за такого стану національної свідомості нашого народу, його організованості й дисциплінованості, на якому застали його 1917–1918 рр., лише скоординованою акцією обох частин – “галичан” і “наддніпрянців” можна було досягнути ідеалу державної самостійності; г) не треба робити собі ілюзій щодо цієї легкості, з якою ідеал Соборної України може бути здійснений. І, можливо, найголовніше, бо стосується воно не просто соборності як принципу визвольної боротьби, хай навіть принципу і стратегічного, а самої суті розуміння соборності: “Фактично ідея Соборної України була фразою, якою користувалися для святочних промов, декларацій і з якою не уміли і не хотіли витягнути обов’язуючих логічних наслідків. Стратегія національної боротьби, як і боротьби військової, вимагає бити в першу чергу по головному ворогові, а з другорядним потім можна раду дати. В своїй діяльності я керувався думкою, що таким ворогом була, є і буде Московщина. Це ясно кожному, не засліпленому місцевим патріотизмом” [606, с. 121-122].

Ці роздуми Головного Отамана УНР поділяв відомий галицький громадсько-політичний діяч, секретар Бойової управи УСС Дмитро Катамай: “Україну завалили не Поляки і не большевики, тільки самі Українці і то – дуже щирі! Коли би Український Галицький Провід був вибрав собі за диктатора найдурнішого неграмотного мужика, то ця проста людина була би повела справу далеко краще! В так безвихіднім положенню був би кождий совісний і відповідальний чоловік нічого іншого не зробив, тільки би погодився був з

Польщею і разом спільними силами пішов би на большевиків. Тоді можна було легко розбити тих злочинців. Можна було збудувати при допомозі Польщі велику, сильну Україну і сьогодні Український Народ був би народом, а не невольником московських катів і їх заушника румунського цигана Раковського” [176, арк. 8-9].

Як стверджує сучасний дослідник Віктор Голубко, опоненти з оточення Є. Петрушевича не шкодували на адресу С. Петлюри та уряду УНР найгостріших епітетів, щоб дискредитувати їх перед українським загалом [557, с. 13]. Очевидно, що в час воєнних дій дуже вразливо-гостро сприймалися непорозуміння між українцями по обох боках Збруча. Як констатували учасники подій, причини катастрофи української державності, що постала у вогні й бурі революції, без підготовки, з пустки, ускладнювалося внутрішніми розбіжностями, причиною яких було те, що не могли порозумітися люди з різними психіками, сформованими в двох займанщинах з різними політично-культурними кліматами [638, с. 8]. Також істотно погіршувала розбіжності облудлива большевицька пропаганда.

Разом з тим у час спільної боротьби за волю України превалювали почуття солідарності та доброзичливості, так у відозвах здебільшого акцентувалося на взаємодопомозі: «Це іде Український нарід з Галичини. Такий самий, як тутешній.

Од лядських знущань утікає Український нарід з рідної хати.

Прийміть же селяне, наших давно розлучених з нами Галицьких українців, як братів. Гуртом ми поборемо і панів поляків і большевицьких грабіжників» [695, с. 1, 3].

Очевидні були плани большевиків щодо долі воїнів ЧУГА: спочатку використати їх в боротьбі з поляками, згодом роззброїти, старшин заарештувати, а стрільців відправити на перевишкіл до таборів. Вже тоді чекісти вербували серед морально та ідейно не стійких галичан своїх агентів.

Так, членами Надзвичайної Комісії (російська аббревіатура – ЧК) Галревкому, створеному як уряд ГССР у липні 1920 р. на чолі із большевиком В. Затонським, у Тернополі були Омелян Сенік та Михайло Дзіковський (майбутні члени УВО). А політкомісар Яків Струхманчук, на догоду росіянам, зірвав свято Тараса Шевченка, заборонивши декламувати “Тарасову ніч”, на превелике обурення галичан й наддніпрянців. Щоправда цей вимушений союз здебільшого сприймався як тимчасовий. Більшість чекала моменту, щоб наказати большевикам: “Ми, товариші, обороняємо радянську Україну, а ви, будь ласка, бороніть свою радянську Московщину” [851, с. 12, 64, 98].

Насправді ж політичні настрої воїнів ЧУГА жилилися, як стверджує І. Васюта: “... повідомленнями про партизанські дії армії УНР під час Першого Зимового походу, що розпочався 6 грудня 1919 р. і тривав п’ять місяців” [815, с. 70]. Саме тоді, 6 грудня 1919 р. в Новій Чарторії на нараді Старшинської Ради Січових Стрільців під командою полковника Є. Коновальця було вирішено, що подальша війна є безнадійною, обговорювали перспективу продовження визвольних змагань революційно-бойовими методами. Тут було ухвалено розпустити корпус СС. Частина воїнів влилася в армію М. Омеляновича-Павленка і здійснила Перший Зимовий похід тилами ворога. Решту поляки оточили, роззброїли та інтернували до таборів в околицях Рівного–Луцька. Звільнившись з полону, військовики зібралися у липні 1920 р. у Празі на останнє засідання Старшинської Ради, яку було розпущено, а натомість створено підпільну Українську Військову Організацію.

Основна маса українських воїнів була зосереджена на території ЧСР. Тут українці отримали найбільше свобод і вже з липня 1920 р. почала діяти військово-революційна організація “Воля”. У серпні 1920 р. у Празі відбувся з’їзд військовиків, у якому брали участь члени створених уже в еміграції організацій: “Воля”, “Молода Україна”, “Комітет української молоді” та ін. На ньому було відзначено, що “...з’їзд стоїть на становищі повної соборности і

самостійності України без огляду на те, в які соціальні та політичні форми виллється ця самостійність...” [1017, с. 48].

Звільнені з військових таборів старшини українських армій влітку 1920 р. докладають максимум зусиль для збереження національних військових частин в еміграції у бойовій готовності. Вже у половині серпня до Львова прибули з ЧСР колишні інтерновані військовики: Осип Навроцький, Михайло Матчак, Юрій Полянський, Ярослав Чиж, Василь Кучабський, Остап Коберський, Дмитро Паліїв, Богдан Гнаткевич, Степан Федак та ін. Створена ними Начальна Колегія 2 вересня 1920 р. видала наказ № 1, у якому в загальних рисах окреслила завдання Військової Організації як революційної, головною метою якої було підготувати український народ і “викликати” загальнонародне повстання, яке силою зброї відновить Українську соборну національну державу [189, арк. 1]. Під кінець 1920 р. уже були сформовані й почали діяти Окружні Команди, літом 1921 р. Є. Коновалець скликав “таємні сходи́ни коло 100 колишніх старшин”. Взимку 1921 р. пройшов з’їзд членів Окружних і Повітових Колегій і бойових референтів з терену, а влітку 1922 р. відбувся другий з’їзд командантів округ і повітів та бойових референтів УВО, який проходив у Львові в приміщенні НТШ [776, с. 9-10].

У той час у політичному середовищі української еміграції існували такі напрями боротьби за відновлення української державності: перший, який представляли діячі УНР, сподівались за допомогою Польщі розбити московсько-більшевицький режим на Наддніпрянщині; другий – це уряд ЗУНР та галицькі партії, що сподівалися на міжнародне право і політичну чесноту демократичних держав Заходу, бачили суверенну Галицьку Республіку початком відродження Української держави. Третій напрям репрезентували представники військових, студентства та радикально налаштованої інтелігенції, які понад усе висували ідею державності та соборності України. Численні організації цього напрямку об’єднувала діяльність Української Військової Організації. УВО спиралася на національні політичні партії Галичини,

підтримуючи зв'язок із обома еміграційними урядами. Є. Коновалець так окреслив діяльність членів Військової Організації в краю: "...мали завдання залишатися активними діячами тих політичних партій, до яких вони належали, як також входити у склад керівних органів нових політичних і загальнонаціональних організацій, та не намагаючись очолювати зсередини на активізацію їхньої діяльності і на їх політичний напрям, згідно з постановами таємних нарад первісної організації СС-ів, ухвалених у Новій Чарторії 1919 року" [282, с. 239].

З часом експозитури УВО почали діяти на усіх українських землях і в місцях перебування української еміграції. Вже з липня 1920 р. на Закарпатті діє військово-революційна організація "Воля" як філія УВО [961, с. 4]. Польські джерела вказують на те, що спочатку була створена організація "Воля", а в половині 1920 р. – Начальна (Головна) Колегія УВО [180, арк. 65]. Про це також говорить відомий бойовик і автор декількох десятків праць про націоналістичну організацію Зиновій Книш, який вказує, що на зібранні головних окружних і повітових колегій та бойових референтів взимку 1921 р. було остаточно вирішено щодо назви підпільної організації [992, с. 175].

Сучасні дослідники історії створення УВО наголошують, що тяглість її функціонування відстежується в час підготовки галичанами Листопадового Зриву: „Заснування таємної Української військової організації сягає першої половини вересня 1918 р. [1062, с. 46]. Тим самим підкреслено, що УВО була суто бойова структура галичан.

Олександр Кучерук твердить: „Навесні 1920 р. у Луцьких таборах формуються основні засади і первісна структура майбутньої УВО” [1043, с. 34]. Він наголошує на тому, що у липні 1920 р. в Празі на „З'їзді відпоручників українських військових організацій за кордоном” ставилося завдання „докласти максимум зусиль для збереження українських військових частин за кордоном у бойовій готовності. Вирішено не поборювати більшовицький наступ на Галичину, дочекавшись об'єднання усіх українських земель силами

більшовиків у державі радянської форми устрою і „розпочати акцію за здійснення самостійності УНР” [1043, с. 35-36].

Натомість Михайло Ковальчук переконаний, що у 1920-1921 рр.: „Саме у Відні, що був свого роду столицею української еміграції, Є Коновалець і збирався розпочати працю зі створення нового українського військово-політичного центру під егідою Січових стрільців” [1009, с. 26]. Він же підкреслює: „Створена без участі Є. Коновальця, але очолена ним військова організація орієнтувалася здебільшого на революційно-терористичні методи боротьби, хоча колишній командир Січових стрільців тривалий час не втрачав надії перетворити її на політичну силу” [1012, с. 217].

Олександр Дорованець спростовує дискусійну тезу М. Ковальчука про те, що „жодних документальних доказів заснування УВО в 1920-1921 рр. у розпорядженні істориків немає” [872, с. 22]. Він, здійснивши досить детальний аналіз наявних джерел та здобутків історіографії переконано доводить: „Підсумовуючи можна ствердити, що наймовірніше, організаційні підвалини УВО (спочатку під назвою „Воля” та Військова організація) було закладено в другій половині 1920 р. Процес формування організаційних структур УВО фактично завершився до кінця 1921 р., надалі в ній відбувалися тільки неістотні зміни” [872, с. 27].

Ігор Дерев’яний переконаний, що з ініціативи січовиків та місцевих галицьких політиків протягом 1921 року була створена військова структура, „яка пізніше одержала назву Українська військова організація. Керівним органом УВО стала Верховна колегія. Про започаткування цієї організації Євген Коновалець нічого не знав, оскільки колишні стрільці не підтримували з ним контактів, називаючи його ідеалістом; та й сам Коновалець у цей час більше займався справами продовження визвольної боротьби на Наддніпрянщині” [885, с. 69].

Володимир В'ятрович, на основі документів чекістів, доводить: “Саме з веденої ними справи «ЦУПКОМ» дізнаємося про створення УВО в Києві, у серці більшовицької армії – в Школі червоних старшин...” [835, с. 12]. Тобто із самого започаткування Військова Організація набула усеукраїнського значення, а “... саме Євген Коновалець наприкінці 1921 року завершив формування єдиної структури з різних підпільних військових груп” [835, с. 21].

Для того, щоб з'ясувати причини створення підпільної української армії – УВО, необхідно детально проаналізувати хід подій у 1920 р. Незважаючи на те, що галичани вимушено співпрацювали із більшовиками, навіть випускали періодичні видання: „Перше число „Комуніст Прикарпаття” редагував Микола Угрин-Безгрішний. Націоналістичний дух віяв з нього (не сподобався А. Хвилі)” [851, с. 18], вони досить упереджено поставилися до перспектив побудови української державності на комуністичних засадах. Детальне роз'яснення позиції, у яких перебували воїни ЧУГА надає полковник Роман Сушко у «Доповідній записці до начальника 6-ї стрілецької дивізії» датованої травнем 1920 р. він говорить про діяльність Легіону УСС, перехід його частин на сторону РККА: “Знаю, що Легіон мав в своєму складі старшин найбільш відповідальних, ідейних і з боку національного свідомих та що найважливіше знаючих не партійну, а загально національну дисципліну горожанську. З розвалом Австрійської держави Легіон став зватися «Бригада УСС». Деякі старшини, що ввійшли з нього займали важні національні пости у Придніпрянській Армії...

Перейшли до більшовиків тому, що спинилися між поляками, Добровольчою Армією, більшовиками і смертельним тифом.

Червоні УСС-і ніколи не називали себе більшовиками, а тільки українським військом. Не піддавалися примусовому більшовиченні; комуністична агітація не находила прихильників.

Карність військова не порушена.

Мимо наказу насланого «політкома» не допустили до виборного начала, а слухались своїх старшин.

З мешканцями поводитись як справжні лицарі, допомагали всім і тим самим піднімали національну свідомість у бувших большевицьких районах.

УСС посилали парламентарів з пропозицією організовано перейти до Українського війська.

Бригада УСС... це найкращий елемент для кадру армії УНР, а тому прошу Ваших клопотів перед паном Головним Отаманом, щоби цих людей було визволено з неволі і приділено до формування Армії як організованої одиниці” [127, арк. 1-4].

У свою чергу Є. Коновалець, який був безпосередньо пов’язаний із київською організацією соціал-революціонерів, приймаючи зв’язкових із Наддніпрянщини, на початку 1920 р. давав окремі доручення СС-ам вести підпільну роботу серед українського повстанчого руху, який охопив Східну Україну. Сюди були скеровані Курах, Опока, Рогульський, Козланюк та ін. січовики [851, с. 26, 39, 49]. Із большевицьких джерел визнаємо, що влітку 1920 р. на Великій Україні орудувало десятки повстанчих загонів, чисельність яких перевищувала 20 тис. бойовиків [567, с. 39-40].

В час розгортання антибольшевицького руху на Наддніпрянщині Головний Отаман військ УНР С. Петлюра відбув до Варшави, де в розмові з Начальником Польської держави, маршалком військ Польщі Ю. Пілсудським отримав згоду на формування з українських військовополонених армійських частин для здійснення спільного походу проти російських окупаційних військ в Україні. С. Петлюра не втрачав надії за посередництвом Польщі домогтися визнання і допомоги Антанти. Активні заходи уряду УНР, масовий повстанчий антиросійський рух на Україні, загроза для польської державності поширення в Європу комунізму заохотили керівництво Польщі до союзу з Україною. В результаті у Варшаві був заключений польсько-український договір: 21 квітня

1920 р. голова дипломатичної місії УНР Андрій Ливицький та міністр закордонних справ Польщі Я. Домбський підписали політичну і торговельно-економічну угоду; 24 квітня була укладена військова конвенція. Цим міжнародним договором уряд УНР отримав офіційне визнання як єдина легітимна українська влада і можливість далі вести воєнні дії щодо визволення України.

У результаті спільний протибольшевицький похід призвів до того, що більшість воїнів ЧУГА перейшла на бік Армії УНР. 23 квітня 1920 р. II і III бригади ЧУГА на чолі з Юліаном Головінським та Йосипом Станіміром відкрили фронт і перейшли на бік поляків. Згодом вони були інтерновані в польські табори. V бригада (командир М. Баран), оточена поляками біля Фастова, теж інтернована. Іншу частину галичан большевики репресували: багатьох розстріляли у концентраційному таборі на Соловках, у Білому морі втопили 217 осіб [1243, с. 104-105].

6 травня 1920 р. був звільнений Київ. Москва, щоб не втратити Україну, перекидає з Кавказу на Захід 1-шу кінну армію М. Будьонного, яка суттєво підсилила червоні війська. Поляки, дійшовши до Дніпра, не бажали продовжувати воєнні дії. Як зазначає В. Сергійчук: “Марево “кресув всходніх, дорозборових” засліпило польське суспільство та його провід. Передчасні тріумфи й парадні дефіляди війська обернулися неспроможністю стримати контрнаступ більшовиків, і польська армія, яка, ввійшовши до Києва, далі не хотіла воювати, покотилася аж до Варшави. Даремно намагався Голова Директорії умовити своїх союзників розгорнути війська для бойових дій, тож змушений був звернутися до Антанти з проханням підштовхнути польську армію до опору більшовикам, оскільки остання озброювалася Європою саме з цією метою” [314, с. 345]. Але країни Антанти не планували розпочинати війну з Советською Росією. У липні 1920 р. міністр закордонних справ Великобританії Джордж Керзон запропонував лінію розмежування між советами і поляками, яка пролягала дещо східніше історико-етнічного

польсько-українського кордону. У цих умовах галичани запропонували Головному Отаману військ УНР відтягнути армію з протибольшевицького фронту у Карпати і пропустити большевицькі війська через Польщу у Західну Європу. Планувалося, що тоді країни Антанти змушені будуть, змобілізувавшись, розбити їх, в результаті прийде очікуване визволення Східної Європи від російського імперіалізму і, врешті, позитивно вирішиться питання державності України на усіх її етнічно-історичних землях. С. Петлюра цей план відкинув, залишаючись вірним Варшавському договору з Польщею.

Українські війська зупинили червоних під Львовом, а VI Січова дивізія під командою Марка Безручка сприяла союзникам здійснити т. зв. “чудо над Віслою”, стримати похід кінної армії Будьонного під Замостям. Польські політики визнавали: “Щодо точних відомостей із фронту – досить важко. Але, здається, на Півдні Ридз-Смігли оволодів ситуацією і тримає лінію по Збручу. Велика заслуга у цьому українських підрозділів, які навіть під час відступу не втратили холонокровності і, переважаючи дисципліною наші війська, б’ються по геройському. У найбільш критичний момент український офіцерський підрозділ зупинив наступ Червоної Гвардії на Галичину ціною втрати 350 убитих та поранених офіцерів. Що за іронія історії” [1202, Т. I, с. 66]. Маршалок Пілсудський 18 жовтня 1920 р. заявив: “Наша армія пам’ятає криваві битви, в яких незмінно брало участь, як у дні звитяги, так і в години випробувань, українське військо. Спільно пролита кров і могили героїв заклали наріжний камінь для взаєморозуміння й успіху двох народів. Нині, після двох років тяжкої боротьби з варварським наїздником, я прощаюся з прекрасними військами Української Народної Республіки й стверджую, що в найтящі хвилини, в нерівних битвах вони високо несли свій прапор, на якому виписане гасло “За нашу і вашу свободу”, що є символом віри кожного чесного воїна” [601, с. 24].

На той час у польському політичному таборі існували два погляди на проблему української державності. Начальник Польської держави Ю.

Пілсудський, його військовий штаб та політичні однодумці (есдеки – ППС) були за союз з Україною проти Росії. Ю. Пілсудський був прихильником ідеї розчленування Російської імперії й співпраці народів, поневолених Росією. Вже тоді реально виглядала система коаліції Балто-Чорноморських держав, яка могла стримати експансіоністські зазіхання Москви. Польські народні демократи (ендеки), які верховодили в Сеймі на чолі з Романом Дмовським і Станіславом Грабським, були за союз з Росією проти України. Вони вважали, що для Польщі небезпека йде не від Великої Росії, а від України. Передбачали, що якщо українцям вдасться заснувати свою державу, то вона буде набагато прихильніша до німців, ніж Росія, тоді повстане на кордонах Польщі ворог, якого союз з Німеччиною може в майбутньому стати згубним для поляків.

Вже у серпні 1920 р. у Мінську розпочалися польсько-советські переговори, які згодом були продовжені в Ризі. Тим самим поляки в односторонньому порядку порушили пункт IV політичної конвенції Варшавського договору з УНР, який гласив, що уряд Речіпосполитої зобов'язується не заключати жодних міжнародних угод, направлених проти України [314, с. 330]. Польські урядовці виправдовувалися посилаючись на те, що договір Польщі та України не був ратифікований Сеймом.

Большевики на той час змирилися з тим, що не вдасться розпалити “вогнище світової комуністичної революції”, тому, “помацавши багнетом Польщу” (вислів Леніна), згідні були укласти мир на будь-яких умовах. Ще у липні 1920 р. Совнарком РСФСР у відповідь на ноту лорда Керзона висловився однозначно: “Дійсний кордон Польщі, який ми, Советська Росія, встановимо разом з представниками польського народу, буде східніше тих кордонів, які з Лондона і Парижа накреслили імперіалісти...” [290, с. 58]. Тим самим керівництво Росії показало, що готове ділити українські землі без згоди самих українців та ігноруючи позицію держав Антанти. Поляки теж вимагали на Паризькій мирній конференції прилучення більшої частини Волині і Західне Поділля з Проскуровом і Кам'янцем-Подільським [846, с. 284]. У вересні 1920

р. російська сторона вже змінила свою позицію щодо українських земель, заявляючи, що умовами миру повинно бути підтвердження як Польщею, так і Росією незалежності України і визнання незалежності Східної Галичини, але остання повинна визначитися на основі плебісциту [274, с. 205]. Але тут же вказувалося, що Росія готова підписати негайно перемир'я на основі визнання кордонів між Польщею і Росією, які проходять значно східніше від кордону, встановленого Радою Антанти 3-го грудня 1919 р. [274, с. 206]. Тобто бачимо знову повне ігнорування інтересів України. Очевидно, що в кожному варіанті Москва, в майбутньому, планувала використати проблему незалежності західноукраїнських земель як плацдарм для походу на Захід. Це підтвердив голова Галревкому В. Затонський, який у докладній записці В. Леніну про стан справ у Галичині у 1920 р. доповідав: “Галицкое действие кончилось. Но как бы там ни было, рано или поздно Галицию придется советизировать. Необходимо учесть опыт от первой попытки подобного рода. К столь серьезному делу перенесения социальной революции и советской власти в Европу, хотя и захудалую, мы были весьма плохо подготовлены” [50, арк. 1].

Зрештою у 1920 р. большевики готові були віддати і пів-України за мир, адже становище на фронтах було дуже важким, масові антикомуністичні повстання загрожували самому існуванню советської влади не тільки в республіках, але й у самій Росії. Глава російської делегації в Ризі А. Йоффе визнавав, що вони “не могли воювати з цілим світом” [478, с. 85].

Після встановлення перемир'я, у жовтні 1920 р., під час переговорів польська і російська делегації ділили українські землі, враховуючи політичні і економічні інтереси обох сторін. Той же Йоффе констатував: “Росія розуміє, що для Польщі конечна галицька нафта, але для Росії конечне українське збіжжя” [594, с. 17].

У Ригу прибули також представники обидвох українських урядів – УНР та ЗУНР. Але до їхніх протестів сторони, що вели переговори, не прислухалися. У енерівці були зігноровані з причини формально представленою

на переговорах урядовою делегацією УССР, яку очолював виходець з Болгарії, румунський емігрант Християн Раковський [?!] (з січня 1919 по червень 1923 рр. суміщав посади Голови Совнаркому та наркому закордонних справ УССР), яка фактично була маріонеткою Москви. Представники ЗУНР більше сподівалися на успіх – визнання, адже згідно з рішеннями Ради Союзу Народів державно-правовий статус окремішності української (Східної) Галичини був зафіксований у мирному договорі у Севрі (10 червня 1920 р.) і в протоколі у Спа (10 липня 1920 р.) [614, с. 158]. На черговій сесії Ліги Націй у Парижі 23 лютого 1921 р. було вирішено: “Постанови мирового договору про права національних меншин у Польщі не можуть бути укладені до Галичини, бо вона лежить поза границями Польщі; постанови про виконання мандатів і контролю Союзу Народів над мандатором не можуть бути прикладені до Галичини, бо Польщу не наділено мандатом завезти адміністрацію по країні; не можна прикладати до цього моменту і приписів Гаазької конвенції, бо в часі, коли заключено конвенцію, Польща не існувала як держава; Польща є тільки фактичним мілітарним окупантом Галичини, сувереном якої є держави Антанти” [640, с. 192-193]. Відтак Рада Ліги Націй вирішила передати домагання галичан Раді Послів.

Тим часом наприкінці листопада 1920 р. українська армія змушена була відступити перед переважачими силами супротивника. Адже восени 1920 р. РККА налічувала 5,5 млн. воїнів, з них 1,2 млн. було зосереджено на території України. Також польська сторона припинила допомогу Україні, перешкоджала транспортуванню через її територію закуплених у Німеччині боєприпасів, згодилася на вимогу росіян не підтримувати на своїй території чужих військових формувань. У результаті українські воїни були роззброєні та інтерновані у польські табори. Під час інспекції-відвідин одного з них, у присутності командного складу Армії УНР, маршалок Ю. Пілсудський знайшов у себе сили вибачитися: “Я перепрошую Вас, панове, я дуже Вас перепрошую...” [601, с. 33]. Підсумував кінець українсько-польського союзу

відомий громадсько-політичний діяч Польщі Тадеуш Голувко: “... У Ризі Польща з гідною подиву легковажністю перекреслила всю свою дотичасову політику на Сході, котра прямувала у федераційному напрямку, відносним проявом якої був союз з Петлюрою, вірно дотриманий ним в найгрізніших для Польщі хвилинах. Називаймо речі своїми іменами – ми покинули, зрадили Петлюру в Ризі” [564, с. 306].

18 березня 1921 р. був підписаний Ризький договір між Польщею та Росією, який, за словами В. Сергійчука, став четвертим поділом України між Москвою і Варшавою (перший – Віленське перемир'я 1656 р.; другий – Андрусівський мир 1667 р.; третій – Вічний мир 1686 р.) [710, с. 477]. Кордон встановили, по суті відновили колишній австро-російський, по р. Збруч. РСФСР і УССР відмовлялися від усіляких прав і претензій на землі, що були на захід від кордону. Польща зобов'язувалася дати повні національно-культурні права громадянам української національності, що внаслідок договору опинилися в її межах [287, с. 618-642]. Росія мала сплатити Польщі 30 млн. крб. за участь у господарському житті царської Росії і повернути культурно-мистецькі цінності, вивезені з польських земель. Війна 1918–1920 рр. коштувала полякам 250 тис. вбитих та сотні тисяч поранених й скалічених [575, с. 455-457].

Отже, є очевидним, що Українська визвольна революція 1917–1921 рр. зазнала поразки, насамперед мілітарно. Неможливо було успішно воювати на фронтах із переважаючими силами супротивників за відсутності союзників, допомоги світової спільноти та визнання суверенітету від держав Антанти – переможниць у Першій світовій війні. Незважаючи на поразку, національні політичні проводи і війська не здалися на милість ворога, організовано вийшли в еміграцію, де не припинили боротьби, але проводили її вже в інших умовах та іншими методами.

Внутрішньою причиною поразки була низька національна свідомість і брак активного патріотизму серед широких народних мас та вітчизняної еліти, яка щойно почала формуватися. У багатьох випадках, під час воєнних дій,

селяни Наддніпрянщини потрапляли під вплив “анархізуючих” отаманів і далі “свого хутора” нічого не хотіли бачити та знати. Пізніше їх пасивність, байдужість до виконання патріотичного обов’язку, довірливість до облудливої большевицької пропаганди та агітації призвели до жахливої етнокатастрофи – тотального розселяннювання, голодоморів, масових розстрілів і депортацій у роки утвердження комуністичного тоталітарного режиму на Східній Україні. Своєю чергою, десятки тисяч галичан, які поверталися з фронтів Першої світової війни, не вступали в ряди УГА, а вичікуючи, спостерігали за ходом польсько-українського конфлікту зі “свого обійстя”.

Український політичний провід, не дійшовши згоди, змушений був покинути рідні землі і в еміграції був розпорошений у трьох урядах (уенерівці перебували у Варшаві, згодом у Парижі; ЗУНР – у Відню; гетьманці – у Берліні), яких зсередини роздирали внутрішні чвари; подекуди партійні чи регіональні інтереси ставилися вище від загальнонаціональних, а особисті амбіції, політичний егоїзм та неспроможність реально оцінити політичну обстановку не сприяли справі утвердження української державності. Очевидно неготовність національної військово-політичної еліти, пихатість та бездарність її окремих представників, подекуди моральний упадок і певні меркантильні інтереси нівелювали загальноукраїнський здвиг і стали перепоною для успішного виконання завдань національного державотворення. Натомість радикально налаштовані військовики, які передбачили мілітарну поразку українських військ, реально оцінивши воєнно-стратегічне становище в Україні влітку 1920 р., вирішили продовжувати діяльність повстансько-партизанськими методами супроти займанців. Вони об’єднуються в Українську Військову Організацію, яка мала на меті – зберегти національні військові традиції, і в слушний момент сконсолідувати здорові національні сили для продовження боротьби за відновлення державності України.

3.2 Роль увіств в боротьбі західноукраїнських політичних сил за суверенітет Галицької Республіки

Внаслідок воєнних дій та низки міжнародних угод українські землі на початку 1920-х рр. були поділені між чотирма державами: Румунія захопила Буковину, Басарабію і Марморощину, колишню українську Сигітчину; до ЧСР відійшло Закарпаття; на Східній Україні утверджувався російський большевицький окупаційний режим; у складі Польщі опинилися Галичина включно з Надсянням та Лемківщиною, Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь і Полісся. Українські етнічно-історичні землі під Польщею отримали назву – Західна Україна, з територією у 132, 2 тис. кв. км; населенням – 10,2 млн. осіб, з яких 6,5 млн., або 64 % були українцями, 25 % – поляками, 10 % – євреями, 1 % – інші національності. Після Ризького договору територія Польської держави становила 400 тис. кв. км з населенням 34 млн. осіб, з них майже 15 млн. – неполяки: українці, євреї, німці, білоруси, литовці та ін. Окрім українських земель, поляки захопили німецькі, білоруські, литовські (Вільно опинилося у Польщі), а також чеське Заользя з м. Тешинем. На цих територіях, ще до закінчення воєнних дій, поляки почали переселяти своїх одноплемінників, тільки до кінця квітня 1920 р. до Галичини прибуло близько 12 тис. польських родин, т. зв. “мазурів” [650, с. 9].

До Першої світової війни Галичина входила до складу Австро-Угорщини, а північно-західні українські землі – до Росії. Населення тут переважно було православне та культурним розвитком і національною свідомістю поступалося галичанам. Польський уряд використовував ці відмінності для розмежування української спільноти, відділивши Галичину і Волинь т. зв. “сокальським кордоном”. Також поляки не виконували рішень Ради Антанти. Адже 21 листопада 1919 р. Верховна Рада Антанти затвердила Статут для Східної Галичини, яка оголошувалася підмандатною територією Ліги Націй, а Польща отримувала мандат на управління нею впродовж 25 років,

за умови запровадження автономії з окремим сеймом, судівництвом, військом. 2 грудня Верховна Рада прийняла ще одне рішення, яке встановлювало кордон етнічного розмежування між поляками, українцями та білорусами. Він проходив по лінії Буг–Пінськ–Німан – т. зв. “лінія Керзона”. Ухвала забороняла полякам творити адміністрацію на схід від цієї лінії [575, с. 453]. Натомість у Східній Галичині законом від 30 січня 1920 р. поляки скасували усі органи місцевого самоврядування: Галицький Сейм і його виконавчий орган – Крайовий Комітет, повітові та громадські ради. Сеймовий будинок був переданий Львівському університету ім. Яна Казимира. Влада у краю була повністю підконтрольна командувачу військами у Східній Галичині та генеральному деканату польського уряду, а на місцях – урядовим комісарам. Законом від 3 грудня 1920 р. Галичину поділено на три воєводства: Львівське (28 повітів), Станіславівське (16 повітів), Тернопільське (17 повітів). Поділ західноукраїнських земель був здійснений у такий спосіб, щоб розмежувати цілісність і компактність проживання українців для полегшення проведення колонізації та їх успішної інкорпорації у польське етнічне середовище. Для того до Львівського воєводства були приєднані 9 повітів західної (польської) Галичини; Холмщину і Підляшшя включено до складу Люблінського воєводства; українське Полісся було об’єднане з деякими білоруськими землями у Поліському воєводстві; Волинське воєводство, після багатьох реорганізацій, у 1931 р. складалося з 11 повітів. Тобто західноукраїнські землі опинилися у складі шести воєводств, кордони яких були посунуті на захід так, щоб демографічно вийшло на користь польської народності. 24 грудня 1920 р. був організований обмін грошей на польські марки і введена офіційна назва для т. зв. “кресув сходніх” – “Малопольська всходня”. Поляки вважали, що термін “Західна Україна” потрібно вживати для означення території між ріками Збруч та Дніпром. Усі ці заходи польської влади супроводжувалися нечуваними переслідуваннями місцевих українських мешканців. У 1919–1920 рр. було заарештовано і запроторено до в’язниць близько 100 тис. українців, з них 30

тис. померло від хвороб та жахливих тюремних умов. Про безчинства поляків у перші два роки окупації уряд ЗУНР у Відні видав “Криваву книгу”, перша частина якої датована 1919 р., друга – 1921 р. [280]. У ній були зібрані конкретні факти, які повідомляли світу про заходи польської окупаційної влади спрямовані на знищення усього, що говорило про український характер краю, а також про масові екзекуції над українцями.

Незважаючи на те, що завдяки українським воїнам поляки зуміли стримати большевиків на Збручі та відстояти свою незалежність, Начальник Польської держави Ю. Пілсудський в 1920 р. у відозві до польських воїнів твердив, що зробив урядові пропозицію, щоб “...земля на Сході перейшла у власність тих, хто її польською зробив” [675, с. 29]. У результаті були прийняті аграрні закони, за якими польська влада намагалася поселити на українських землях багатотисячну армію озброєних польських селян – колоністів, які водночас несли прикордонну сторожову службу і виконували функції каральних загонів щодо українського селянства. На той час 94 % українського населення Східної Галичини та 95 % – на Волині проживало у сільській місцевості і були задіяні в аграрному секторі [698, с. 482]. Незважаючи на це, прем’єр уряду Вінсенти Вітос твердив: “Землі тільки польському хлопцу, який їх оборонить, а не тільки загосподарює” [1349, с. 11-12]. Воєнні колоністи одержували земельні наділи по 45 га. Для допомоги осадникам був створений спеціальний колонізаційний фонд у розмірі 70 млн. марок. До середини 1921 р. колоністи захопили понад 160 тис. га землі, що становило майже чверть усього земельного фонду, який підлягав земельній реформі [712, с. 41-42]. Аграрна реформа зберігала на західноукраїнських землях поміщицькі маєтки, розпарцельовану (розподілену) землю надавали переважно польським осадникам і військовим колоністам, при цьому на польських землях парцеляції підлягали поміщицькі маєтки від 180 га, а на східних землях – 400 га. Воєнна колонізація осадників передбачала контроль над ключовими теренами Східної

Галичини – всю територію біля Збруча, залізниці Ярослав–Львів і нафтові залежі [1347, s. 38].

У 1921 р. була прийнята Конституція Польщі як унітарної держави, окремим законом українська кооперація підпала під урядовий контроль, польська адміністрація припинила працю усіх українських видавництв, українська школа існувала лише на приватні кошти. Діяльність усіх українських інституцій обмежувалася. Українців не допущено до вищих навчальних закладів, а українські кафедри у Львівському університеті були закриті. У жовтні 1921 р. польський уряд провів перепис населення, головна політична мета якого полягала у тому, щоб офіційно ствердити польську етнічну більшість і одним махом покінчити з “неспокійним українським питанням”. Взагалі поляки ігнорували українців і білорусів як окремих народів, визнавали їх тільки як етнографічні групи. Було заборонено вживати термін “українці”, натомість вживали термін “русіни”, або бойки, гуцули, лемки, поліщуки, волиняни, холмщаки.

Ця надзвичайно підступна і небезпечна політика польської влади загострила національні суперечності на західноукраїнських землях і стала основною причиною посилення визвольної боротьби українців проти окупаційного режиму. Репрезентантом цієї боротьби на міжнародній арені був еміграційний уряд ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, який з листопада 1919 р. перебував у Відні. В краю боротьбу очолила Українська Національна Рада, до складу якої входили галицькі партії: Національно-Демократична (УНДП, з березня 1919 р. – перейменована у Народно-Трудову), яка була представлена 11 особами; Радикальна (УРП) – 2; Соціал-Демократична (УСДП) – 1; Християнсько-Суспільна (УХСП) – 1 [1243, с. 24]. Галицькі політики були переконані і керувалися тим, що оскільки в основу післявоєнного устрою Європи закладені “14 пунктів” президента США В. Вільсона, який у свій час наголосив, що новопостала Польська держава має включати тільки території, які заселені “недискусійно польським населенням”, – то питання національно-

державного статусу Східної Галичини має вирішитися на користь українців [700, с. 6]. Є. Петрушевич з цього приводу підкреслив: “Я маю вражіння, що хоч аліанти підпирають Польщу, але вони таки обмежать її до належних етнографічних границь. Ясно, що Польща буде трівкіша, чим менше непольського елемента буде обіймати” [407].

30 квітня 1921 р. УНРада запропонувала державам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. У ньому Галицька Республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, кордони якої охоплювали, фактично, українську етнічну територію. Усім мешканцям надавалися рівні права у громадсько-політичному житті. Устрій держави – республіканський. Проголошувалося загальне виборче право, передбачалося дотримання демократичних свобод. Законодавча влада – в руках Державної Ради, а виконавча – в Президента, якому підпорядковується уряд. Державною мовою мала бути українська, але передбачалося вживання польської та єврейської. Для охорони держави мала бути створена армія, незалежною бачилася судова влада тощо. Усе це мало втілюватися в життя під егідою держав Антанти [328, с. 7-15]. Цей проект державного устрою Галицької Республіки відповідав усім нормам міжнародного права, враховував інтереси усього населення Галичини. Діячі ЗУНР, втілюючи в життя ідею незалежності Галицької Республіки, вважали: “Галицька держава буде... конечною і єдиною базою для консолідації великої України, щоб приступити до неї у принагідний момент” [831, с. 88]. Також пропагувалася ідея суверенітету Галичини як Швейцарії Сходу [670, с. 4, 38-42].

Дипломатичними структурами уряду ЗУНР здійснювався тиск на іноземні парламенти та уряди. Британців зацікавлювали прикарпатською сировиною (зокрема нафтою), чималі сподівання покладалися на дипломатичну, фінансову і морально-політичну підтримку США та Канади [633]. Сам Є. Петрушевич надіслав відозву до української еміграції за океан з проханням підтримати визнання державної самостійності Галицької Республіки

[408]. Українська громада США та Канади підтримала співвітчизників збором коштів, масовими маніфестаціями, надіслала послання до Ліги Націй та держав Антанти з осудом польської окупації Галичини.

Включилася в боротьбу і УГКЦ. Її глава митрополит Андрей Шептицький з 1920 по 1923 рр. здійснив подорож у Ватикан, Францію, Швейцарію, Бельгію, Голландію, Англію, США, Канаду, Аргентину, Бразилію, щоб перед представниками західного світу домагатися справедливості вирішення долі свого народу [650, с. 14]. Польська влада ретельно стежила за діяльністю українського владики, аналізуючи наслідки його міжнародного турне. Під час повернення у 1923 р. митрополит Андрей був заарештований на чесько-польському кордоні. Лише втручання варшавського нунція зумовило його звільнення з-під арешту та повернення до Львова [853, с. 151].

Галицьку проблему піднімали численні емігрантські групи, представлені у багатьох європейських країнах, товариства військових, діячів науки і культури тощо. Вони організували низку масових заходів, щоб привернути увагу міжнародної громадськості та політичних кіл іноземних держав до становища українців на західноукраїнських землях.

Ще у 1919 р. на Паризькій мирній конференції делегація ЗУНР, яку представляв Василь Панейко, взяла курс на сепаратні домовленості із країнами Антанти щодо визнання ними Західної України як окремої держави. Це призвело до того, що представник Франції Ж. Клемансо сказав: “Галичина і Україна – це дві окремі країни” [549, с. 152-153]. А вже після заключення Варшавського договору діячі ЗУНР вважали себе зовсім вільними від Акта Злуки УНР та ЗУНР і стояли на тому, що Галичина є окремою державою. Незважаючи на це, все-таки робилися спроби дійти до порозуміння обох українських урядів. Так, 1 лютого 1921 р. у Відні відбулася перша сесія Всеукраїнської Національної Ради. На ній галичани виступили проти Польщі, а наддніпрянці – проти большевиків [681, с. 3]. Згодом, з ініціативи Є. Петрушевича, галичани покинули цю організацію. Зрештою і С. Петлюра був

переконали, що: "...шлях до Української Державності стелиться через Київ, а не через Львів" [682, с. 330]. Слід наголосити, що не усі галичани оптимістично сприймали майбутнє Галицької держави. Так, полковник Є. Коновалець, який підтримував зв'язки з обома урядами, писав: "Моя особиста думка, що далеко більше є даних, що Галичина буде польською" [272, с. 60; 282, с. 254].

Все-таки ідея соборності залишалася актуальною. У постанові Першого українського студентського з'їзду, який відбувся у Варшаві 20–23 червня 1921 р., йшлося про те, що "...боротьба за досягнення національно-політичних та соціальних ідеалів українського народу по причинах внутрішнього та зовнішнього характеру, не може бути ні легкою, ні короткою; остаточний же успіх її в головній мірі залежить від степені підготовленості та численности тих людей, на яких паде провід над масами українського народу та керуючоструктивна праця над збудованням ЄДИНОЇ СОБОРНОЇ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ" [1179, с. 193]. Такий самий студентський форум проходив 1–2 липня того самого року у Львові, на якому було підкреслено, що питання Східної Галичини є тільки частиною питання Української соборної самостійної держави. З'їзд закликав український політикум до взаємного порозуміння [355]. У Відні ідею єднання підтримувала організація "Молода Галичина", діячі якої працювали над тим, щоб "...дати зв'язок до створення громадсько-політичної організації всеукраїнського характеру з метою: протидіяти поширенню ідеології територіального сепаратизму, маючи на увазі, що така ідеологія остаточно кинула б наддніпрянське громадянство в обійми поляків, а знову галицьке в обійми москалів" [1085, с. 37].

Дискусія про взаємне поборювання та відсутність єдності виникла на Міжпартійному з'їзді, на який були запрошені колишні послы і по три члени від політичних партій Галичини. Відмовилися від участі у ньому соціал-демократи. На цьому форумі обговорювалося питання зв'язку уряду ЗУНР з краєм, звучала гостра критика польської окупаційної влади за її дії, направлені проти українців Галичини, особливо в галузі освіти. Було прийнято резолюцію в справі

розвитку шкільництва. Для координації дій представники Народно-Трудової, Радикальної та Християнсько-Суспільної партій створили Міжпартійну Раду [154, арк. 1-20].

Першочерговим своїм завданням галицький політичний провід вважав сприяння піднесенню національних суспільно-політичних інституцій, громадських, культурно-освітніх, спортивно-патріотичних організацій. На порядку денному гостро стояло питання навчання української молоді, яка масово емігрувала. Так, у Празі перебувало близько 5 тис. молодих українців. У 1921 р. тут розпочав студії, переведений з Відня, УВУ. На двох його факультетах навчалось 700 студентів, колишніх воїнів УГА і армії УНР, а також втікачі з Львівського та Чернівецького університетів [691, с. 19]. Згодом українське студентство об'єдналося у ЦеСУС [539, с. 136-154].

Незважаючи на заборону польських властей, з ініціативи відомих діячів української науки, освіти і культури – Василя Щурата, Кирила Студинського, Іларіона Свенціцького, Мар'яна Панчишина, Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, Олександра Тисовського та інших, у Львові були створені: Таємний університет (ректор В. Щурат) і Політехнічний інститут (ректор Віктор Лучків). Навчання велось конспіративно, на приватних квартирах викладачів, у підвалах будинків, у лісах та інших важкодоступних місцях. У 1921/1922 н. р. в університеті навчалися 1258 студентів (з них – 69 дівчат). Філософський ф-т: 235 (35 студенток), правничому – 608 (12 студенток), медичному – 185 (22 студентки); в політехніці: 150 дійсних студентів [1101, с. 101]. Із донесення поліції за 11 листопада 1924 р.: “На український університет записалося близько 500 студентів: правничий ф-т – 300; філософський – 100; медичний – 100. Виклади на приватних помешканнях, кожного дня в іншому місці. Викладачі – студентам, а ті іншим своїм товаришам переповідають. Українська висока школа [технічна – І.Г.] з 4 факультетів: будівельний, машиновий, лісово-агрономічний, мистецтвознавства. Записалося 100 студентів.

Фінансує кураторія українських високих шкіл, дари жертводавців та слухачі” [205, арк. 15-16зв.]. Також повідомлено, що 26 жовтня 1924 р. в соборі Св. Юра митрополит Андрей провів інавгурацію студентів Таємного університету [205, арк. 23].

У липні 1925 р., після переслідувань та арештів викладачів і студентів, таємні університет й політехніка припинили свою діяльність. В результаті молоді українці, серед яких було немало колишніх воїнів, змушені були отримувати вищу освіту і відповідний фах у навчальних закладах Кракова, Варшави, Праги, Відня, Данціга, Берліна та інших європейських міст. Як підсумував Василь Мудрий: „Поразка в боротьбі за УТУ не ослабила, а навпаки, підвищила напругу політичної боротьби українців Галичини за національні ідеї, що проявилось, зокрема, не тільки у формуванні масової національної свідомості, а й також в організаційній консолідації молоді у структурах УВО, ОУН, а також у різних легальних чи напівлегальних організаціях, товариствах тощо” [1101, с. 16.].

У 1922 р. уряд ЗУНР ставить питання державного суверенітету Галичини на кількох міжнародних конференціях. Але цій проблемі політики західних країн не приділяють належної уваги. Так, у квітні 1922 р. у Генуї питання Галичини було знято з обговорення. Натомість саме там відбулася неофіційна зустріч Є. Петрушевича із головою Совнаркому УССР Х. Раковським. На цій таємній нараді започатковано діалог ЗУНР і УССР. Большевикам вдалося схилити до себе декого з членів уряду ЗУНР. Вони все робили, щоб критичність галичан до політики уряду С. Петлюри переросла у ворожість. З того часу Є. Петрушевич все більше схиляється до т. зв. “радянськості”. Комуністи інспірують поширення серед української еміграції “зміновиховських настроїв”. Уряд УССР сприяє цьому, і влітку 1922 р. проводить низку пропагандистських акцій щодо повернення чисельної української еміграції на Батьківщину [54, арк. 148-167]. Деякі українські

часописи у Відні субсидуються ЦК КП(б)У. Так на видання “Наша правда” передавалося щомісяця 150 золотих рублів [54, арк. 213].

Дехто з оточення Є. Петрушевича повірив у недалеку війну між Росією і Польщею. Восени 1922 р. советські представники у Празі, Відні та Берліні переконували галичан, що в разі вибуху антипольського повстання їм буде надана посильна допомога амуніцією, зброєю, вибуховими матеріалами тощо. У Києві існував Революційно-Комуністичний Комітет для Галичини і Буковини у складі: В. Затонського, В. Порайка, Михайлика, М. Левицького, Г. Рисака, М. Досвітнього, мета якого була підняти повстання [241, арк. 10]. З території УССР перекидалися партизанські загони колишніх воїнів ЧУГА та групи т. зв. комуністів-інтернаціоналістів. Так, в жовтні 1922 р. був проведений партизанський рейд 50-ма бойовиками територією Тернопільщини. Польські війська їх розбили. Полонені українські старшини, за рішенням військового суду 11 листопада 1922 р. були розстріляні: Степан Мельничук та Петро Шеремета – в Чорткові; Василь Крупа і Роман Луцейко – у Львові [766, с. 41]. Під час страти вигукували : « Хай живе Україна!».

Комуністи проводили активну агітацію у польському війську, поширюючи відозви, в яких закликали “до зброї і боротьби” [230, арк. 61; 231, арк. 16]. Серед інтернованих українських воїнів у ЧСР створювалися комуністичні гуртки. У Німецькім Яблоннім перебувала інтернована бригада у складі 4500 осіб, з них 450 старшин. Командир - полковник Варивода. Вже у січні 1920 р. ініціаторами створення комуністичного гуртка були Боярович, Думін, Малокоост, Сабат, Сведзінський. Згодом комуністична організація української бригади налічувала 200 осіб, її очолював Сабат [51, арк. 82-85].

Варто зауважити, що колишній державний секретар закордонних справ ЗУНР В. Панейко відстоював думку про необхідність: “...прийти до федерації з Росією. Силою, що розбере Польщу, може бути тільки Євразійська федерація, зі всіма своїми ресурсами і ніхто інший” [186, арк. 48]. Також Є. Петрушевич повівся на намовляння большевиків, плануючи переправити усю

галицьку еміграцію до Харкова, однак впливові галичани Є. Коновалець та В. Целевич його відмовили [54, арк. 55]. Незважаючи на це, згодом десятки тисяч емігрантів переїхали з Європи у Східну Україну. Тільки з табору Йозефова (ЧСР) виїхало 800 інтернованих воїнів на чолі з полковником УГА Грицем Коссаком, який наївно-чванливо похваляючись, сподівався, що “...ще буде... головним комісаром у Львові” [178, арк. 188].

На початку 1920-х рр. інформація про стан справ в УССР була обмеженою і суперечливою. Але чутки про голод 1921–1923 рр. просочувалися через кордон. У Галичині були випадки збору коштів голодуючим українцям-наддніпрянцям [173, арк. 12].

У 1921 р. полковник Є. Коновалець повертається до Галичини і безпосередньо переймає керування Українською Військовою Організацією. Влітку цьогож року було вирішено перейменувати Начальну Колегію на Начальну Команду. Командантом УВО стає Є. Коновалець, начальником штабу – Богдан Гнаткевич (за іншими джерелами – полковник Юрій Отмарштайн), бойовим референтом – Микола Саєвич, політичним референтом – Дмитро Паліїв, референтом розвідки – Осип Думін, члени: Ярослав Індишевський, Юрій Полянський, Роман Сушко, Василь Кучабський, Осип Навроцький, Михайло Матчак, Петро Бакович, Ярослав Чиж [1085, с. 21-22]. Основною територією дії УВО була Галичина, яку було поділено на 13 округ, округи на повіти з окружними і повітовими командантами (усіх – 58). Для показового прикладу можна навести схему роботи Долинської повітової команди, яка дістала для зв'язку догори назву “Муха”. Райони, що на них поділено повіт, називали іменами слов'янських богів. Усі члени були поділені на п'ятірки і уживали для конспірації псевдоніми. Особовий склад Долинської повітової команди: голова і командант поручник Володимир Горбовий, його ад'ютант і заступник – хорунжий Ю. Купчинський; організаційний референт – хорунжий Осип Бойдуник, бойовий референт – Антін Стефанишин; референт розвідки – В. Мацевич. Пізніше сюди прибув спеціальний старшина для справ озброєння.

Організаційний референт мав обов'язок розшукувати і обліковувати колишніх українських воїнів. Референт розвідки – слідкувати за польськими військовими, діяльністю польських товариств, урядовців та поліцаїв, також виявляти т. зв. “хрунів” (буквально – “свиней”, тобто зрадників). Бойовий референт – про рух державних грошей в терені, конфіскувати їх, організовувати саботажі, замаху і т. п. Старшина з озброєння – забезпечувати зброєю, вибуховими та пальними матеріалами тощо [992, с. 169].

Ще у 1920 р. на Східну Україну відрядили членів УВО: Івана Андруха та Миколу Опоку, котрі восени цього ж року у Києві створили підпільний Центральний Революційний Комітет. Але советській агентурі вдалося завербувати деяких його членів, зокрема подругу М. Опоки О. Калиниченко [851, с. 32]. Внаслідок цього влітку 1921 р. організацію викрили чекісти, 163 повстанці були розстріляні. За іншими даними сучасних дослідників у Києві координував дію мережі повстанчих загонів Центральний Український Повстанчий Комітет (ЦУПКом). У травні 1921 р. большевикам вдалося схопити начальника розвідки однієї з повстанчих груп, який надав відомості про структуру і членів ЦУПКому [1012, с. 197].

Дехто сьогодні доволі критично оцінює заходи УВО щодо проникнення на територію східноукраїнських земель: “Варто відзначити, що всі зусилля Української військової організації Є. Коновальця створити свої осередки в радянській Україні закінчилися провалом. Провал визначився не тільки і не стільки успішною діяльністю радянських органів безпеки, скільки небажанням противників радянської влади йти на відкриту конфронтацію, якщо зберігалися істотні можливості для легальної національної роботи” [741, с. 131]. Але це очевидно не зовсім так. Витяг із партійного документа V конференції КП(б)У, яка проходила в Харкові 17–22 листопада 1920 р., дає нам об'єктивне бачення ситуації в УССР: “...повний розпад соціальних зв'язків, особливо міста з селом. Що перетворює село в самостійну, феодального типу “державу”. Яка самопостачається і замкнена в собі; повстання... очолюється націоналістичними

елементами української інтелігенції; в силу політичної нерозшарованості села і значної участі в повстанні його бідніших елементів, лозунги повстання по всіх районах мають майже виключно “радянський” характер (Григор’єв – за самостійну Радянську владу; Зелений, незалежники – за “самостійну вільну Радянську Україну”, Махно – за “вільні Ради”)” [276, с. 113]. Уже в 1919-1920 рр. (за зізнаннями самих большевиків) проти них зі зброєю в руках виступило в Україні в різний час і різних місцях понад мільйон повстанців, які убили 140 тисяч красноармійців, чекістів і комуністів, грабіжників із продзагонів. Придушуючи ці виступи, ЧК (за офіційними даними) знищила в Україні 400 тис. осіб. Щоб утримати Україну в 1920-1924 рр. тут довелося сконцентрувати понад 1 мільйон 200 тис. військ, спровокувати голод і навіть (нечувана для большевизму поступка) вдатися до політики т. зв. непу. [508, с. 5]. Тобто повстанчий рух мав виразний національний характер і був скерований проти окупації України московсько-большевицьким режимом. До того ж український визвольний рух був не готовий до підступних “драконівських” методів діяльності большевицьких каральних загонів (ВЧК, з 1922 р. – ГПУ), які удосконалили колишню російську репресивну систему до такого стану, яка була небаченою і немислимою у тогочасній цивілізованій спільноті. Сваюля большевиків супроводжувалася безжальним винищенням українців, які чинили спротив окупаційному режиму.

Масовий повстанчий рух, який у 1921 р. розгорнувся на Наддніпрянщині, планував використати еміграційний уряд УНР з метою підняти антибольшевицьке повстання для відновлення державності України. Для цього у Львові був створений Партизансько-Повстанчий Штаб, який підготував Другий Зимовий похід армії УНР. У Листопадовий рейд 1921 р. на Волинь, Поділля і Київщину вирушило 1500 вояків, розбитих на три групи, під загальною командою генерала Юрка Тютюнника. Безпосередню активну участь у його підготовці і проведенні брали учасники, які хотіли ідеї УВО перенести на Велику Україну [1234, с. 31-33]. Члени УВО: Ю. Отмарштайн,

який був начальником штабу в армії УНР, Р. Сушко – командир Другої бригади в повстанчій групі Ю. Тютюнника. Очевидно, що в планах Військової Організації було одночасно підняти визвольне повстання на усіх українських землях. Особливо інтенсивними були контакти голови УВО полковника Є. Коновальця з начальником ППШ генералом Ю. Тютюнником [320, с. 100-102; 187, арк. 2, 4].

Похід був погано підготовлений, у керівництва не було достатньої інформації про кількість і дислокацію большевицьких військ. Наступ не був узгоджений з повстанцями в Україні, розпочався не вчасно, адже апогей повстанчих виступів припав на серпень 1921 р. До того ж воїни були погано озброєні, не споряджені необхідною амуніцією, одягом і взуттям, а вже випав сніг і настали зимові морози. Трагедія полягала у тому, що ще весною 1921 р. харківські большевики мали детальні відомості про зв'язки еміграційного Державного Центру УНР із підпільно-повстанчими організаціями в Україні. Про це їх повідомив галичанин Михайло Левицький, який ще в роки Першої світової війни у російському полоні став комуністом, згодом очолив представництво УССР в Празі [314, с. 449-450]. Також у найближчому оточенні Головного Отамана військ УНР С. Петлюри діяли советські агенти: Петро Житковський, особистий секретар Снігірьов, колишній полковник Ємельянов. З їх допомогою вдалося внедрити в оточення начальника ППШ Ю. Тютюнника чекіста Сергія Каріна, який діяв під прізвищем Даниленко [821, с. 43-45].

Листопадовий рейд армії УНР, потерпівши поразку, став останньою спробою збройно визволити Україну від російсько-советської окупації. 17 грудня 1921 р. С. Петлюра у листі до генерала Всеволода Петріва формує тодішню воєнну доктрину: “...виховання армії нашої в дусі нашої державної концепції, розрахованої на ширший час” [596, с. 104].

Незважаючи на те, що большевицькій агентурі певною мірою вдалося розколоти українську політичну і військову еміграцію, прихилити до себе багатьох галицьких політиків, нерідко в Галичині звучали голоси спротиву

советській нав'язливій пропаганді та облудливій агітації: “Проч з червоними катами! Проч з визискуванням робітників і селян! Браття Селяни і Робітники!... Не слухайте підшептів тих червоних духів зі сходу! Они обіцяють Вам завести рай тут на землі, а тим часом у себе не вміють завести який-небудь порядок. Їх гроші не мають у світі жодної вартості. Чи Ви виділи вже їх червінець, ті окровавлені большевицькі гроші. Певно – що ні! Бо таких грошей жодна чужа держава не приймає!” [181, арк. 31-33]. Львівська газета “Вперед” – орган УСДП, Ч.3 (736) від 4 січня 1922 р. писала: “Польське консульство у Харкові, а в Варшаві репрезентація радянської України з Шумським на чолі інавгуруючи дипломатичні взаємини Польщі з Українською соціалістичною республікою рад.

Краще пізніше. Як ніколи. Кілька разів підкреслювано вже конечність нав'язання безпосереднього контакту з радянською Україною, оминення шкідливого посередництва Москви... Існування Української радянської республіки, помітне її стремління незалежності від московського центру...

Польща економічно має значно більше даних, щоби стати посередником між Україною і західним світом, аніж совітська Росія” [242, арк. 7].

Все-таки більшість діячів західноукраїнського політикуму, як і широких верств громадянства, вбачали шкідливу роль Москви у розгортанні державотворчих потуг в УССР та позитивно дивилися на можливість нав'язання контактів із наддніпрянцями.

У той самий час в Галичині українське збройне підпілля розпочинає свої бойові акції. УВО поширює прокламації, в яких наголошувалося, що війна з Польщею ще не закінчена. Здійснюється реєстрація, організаційно оформлюються та залучаються до бойової діяльності колишні військовики. Вони були пов'язані присягою: “Присягаю перед Всемогучим Господом Богом, перед Українським Народом, що служитиму чесно і слухатиму вірно наказів

Проводу й Команди Української Військової Організації “Воля”. Клянуся духом полеглих Бійців, що дотримаюсь цієї присяги, а коли б не дотримав – хай буду проклятий, як зрадник Українського Народу. Так мені, Господи, допоможи!” [992, с. 168].

З літа 1921 р. Військова Організація проводить широку агітацію проти Польської держави, організовує низку заходів щодо підготовки збройного повстання. Сучасний дослідник І. Васюта вважає, що „... більше шансів впливати на стихійний повстанський рух мала УВО, яка тоді налічувала приблизно 2 тис. членів, здебільшого професійно вишколених військових, що опрацьовували плани значних терористичних акцій і організували їх виконання” [815, с. 135]. В околицях м. Жаб’я [нині Верховина, Івано-Франківської обл. – І.Г.] польська поліція виявила склад військової амуніції, порох, 1000 німецьких ручних гранат без запалів. Агітатори УВО намовляли селян, щоб вони, в разі повстання, забрали худобу з полонин, щоб поляки не змогли її, відступаючи, конфіскувати. Відомі обстріли польських вартівень [171, арк. 8-8зв.].

Польські інформатори (конфіденти) доповідали, що в ЧСР є українські військові сили, які за допомогою советського консульства готуються до збройного конфлікту, також готується збройне повстання боївок в Західній Україні. Представники з советської Росії, у разі повстання, обіцяли діячам ЗУНР в еміграції допомогу амуніцією, зброєю тощо. Вони запевняли, що в майбутньому забезпечать свободу слова, друку, агітації, амністію для політичних діячів, дозволять формування комуністичної добровольчої армії [184, арк. 19-20]. У той час доходить до консолідованих дій і певних зв’язків між УВО і комуністичними боївками. Адже у цій складній ситуації вважалося, що можна діяти за принципом: “Різними способами і дорогами до одної мети” [185, арк. 143]. Із зізнань польській поліції окружного команданта Української Військової Організації на Ярослав–Чесанів М. Дзіковського (“...виявив перед поляками факт існування УВО, її мету, ідейність, структуру і навіть склад

Начальної Команди”[408, с. 284]), 22 жовтня 1922 р. дізнаємося, що: “До Генуезької конференції вліті 1922 р. в домі “Сокола” у Львові формально Є. Коновалець запряжаний. Целевич повідомив, що Петрушевичеві відмовили в присутності в Генуї. Тоді Петрушевич закликав до революційної дії. Масовий виступ народу змусив би звернути увагу на проблему Східної Галичини. Назарука вислано до большевицького посольства в Берліні щодо нав’язання контактів. За порадою деяких політиків Петрушевич навів зв’язок з большевиками проти поляків.

Коновалець: робити з большевиками, але не з тими, що у краю. Тільки з урядом Советської Росії, а робить то нова організація, до якої Петрушевич не належить – “Комітет революційний” – 8 осіб з краю М. Саєвич, 2 – з кола еміграції, 3 – з кола уряду Петрушевича. Мав бути створений дуже сильний терористичний рух, щоб ехо за кордон. Але боронь боже провести спільну акцію з большевиками з краю, бо поляки сказали, що цей рух большевицький, а не український” [260, с. 6, к. 27]. Очевидним є те, що Москва, нав’язуючи стосунки з УВО та галицьким політичним проводом, бажала знищити український визвольний рух руками поляків.

Тим часом польська влада проводить низку заходів для остаточної політичної анексії українських земель. Це перепис населення (т. зв. “конскрипція”), призов місцевих мешканців до польського війська, виборча кампанія до обидвох палат польського парламенту. Щодо перепису, то Є. Петрушевич подав протест, в якому твердив: “На основі арт. 91 договору в Сен-Жермен з дня 10 вересня 1919 р., який підписали всі держави Антанти і Польська держава і рішення Ради Союзу Народів з дня 23 лютого 1921 р. Східна Галичина не лежить в границях Польської держави, і сувереном аж остаточного вирішення правно-державного становища Східної Галичини остають держави Антанти.

Польська влада це ігнорує. 3. XII. 1919 р. провели перепис у Білорусії – зфальсифіковані дані. У Сх. Галичині заведено поліційно-жандармський режим, арешти, тому перепис не вкорить українців” [199, арк. 1-14].

Проти перепису виступили проводи УРП, УНТП, УСДП. Увісти провели низку акцій – так у Долині спалили всі документи перепису населення повіту, підірвали динамітом міст, чим порушили на кілька днів комунікацію між Стриєм і Станіславовом [992, с. 174]. Також у жовтні 1922 р. повідомлялося про масове дезертирство з польської армії військовослужбовців із Західної України [201, арк. 1].

Спочатку частина політичних діячів краю схилилася до участі у виборах, але управи усіх українських партій і Міжпартійна Рада ухвалили бойкотувати вибори у Галичині, тим самим підтримали заклик Є. Петрушевича: “Українське населення не візьме участі в ніяких виборах під терором польської окупації у Східній Галичині. Великі держави Антанти повинні правом суверена заборонити Польщі накидати Східній Галичині виборчу ординацію до польського сейму” [328, с. 28-29]. Українська Військова Організація, своєю чергою, видала відозву, в якій закликала: “Не брати участі у передвиборчій акції ані у виборах до польського сейму і сенату, бо український народ не признає польської влади у Східній Галичині. Не виконання цього наказу є зрадою українського народу! Смерть зрадникам!” [137, арк. 68].

До того часу пріоритетними в діяльності УВО залишалися воєнно-мобілізаційні питання. У разі збройного виступу, до якого вони активно готувалися, передбачалося розгорнути дивізії у шести округах і полки в повітах Галичини. Військово оперативним центром підготовки збройного виступу був повстанський штаб, який очолив генерал А. Кравс. Штаб постійно перебував у Празі та Яблунові і був сформований на зразок конспіративної бойової організації. Він мав у своєму складі шість відділів: інформативний і кур’єрський, пропаганди, зв’язку, оперативний, диверсійний, політичний. Для вирішення тактичних питань – два відділення в Ужгороді та Кошицях. Роль

зв'язкового між обома центрами – Прагою і Віднем виконував сотник Краснопера – галицький аташе у Празі. Розроблений повстанським штабом план повстання передбачав вторгнення у жовтні 1922 р. з ЧСР в Галичину галицько-українських легіонів, які налічували понад 10 тис. осіб [814, с. 134]. Існували певні домовленості між представниками урядів УССР та ЗУНР щодо розгортання антипольського повстання. Із-за Збруча проникали кінні загони, так на листопад 1922 р. це 8 загонів від 30 до 50 осіб у кожному [814, с. 137].

З польських джерел дізнаємось, на які сили розраховували увісти: у Галичині перебувало 73.466 українських воїнів, а на суміжних територіях в УССР – 28.150 [186, арк. 60-61]. Влітку–восени 1922 р. проходила т. зв. “мала війна” УВО з Польщею: масово застосовувався індивідуальний терор проти польських поселенців; у будинках поляків нерідко вибивали вікна, кидали ручні гранати, або підпалювали їхні оселі та скирди збіжжя; увісти нападали на фільварки, військові склади, пошкоджували залізничне полотно, телефонні та телеграфічні комунікації; вбивали поліцаїв, жовнірів та вїтїв, представників окупаційної влади на місцях. Також було убито кількох членів Гуцульської делегації, які їздили з чолобитною до начальника Польської держави Ю. Пілсудського. Взагалі було нанесено шкоди на кілька мільйонів польських марок [53, арк. 13, 27-35]. За даними польських дослідників: “Спалено м. ін. магазин військовий в Перемишлі, пошкоджено будинок коменданта поліції в Печеніжині, спалено чи висаджено будинки поліції в Яворові, Городку, Угневі, Любачеві.

Усього 2300 підпалів, 233 акти саботажу. Загинуло 5 осіб із 17 замахів на поляків. На українців було 15 замахів, загинуло 9. 129 підпалів і грабунків, 27 саботажів на об'єктах державних, 35 випадків пошкоджень дротів телефонних і телеграфічних.

З даних УВО – 155 підпалів, 22 вбивства поліцаїв і вояків ВП, 13 українців-урядовців, 68 саботажів, 11 нападів на двори” [1338, s. 37-38].

За даними польської поліції масовий терор та саботажі українці почали ще весною 1922 р. Так, на одному з вечорів, присвячених Шевченкові у т-ві “Просвіта” в Синьоводську, хтось сказав: “Як розпалася Росія і Австрія, так само впаде і Польська держава. Тоді постане Україна від Дону по Сян”. Українці добровільно не давали датки на вимогу скарбових властей польського уряду. Натомість йшла розбудова культурно-освітніх і економічно-господарських товариств під гаслом “Свій до Свого”. Відзначалося вороже ставлення до Польської держави української інтелігенції, священників, учителів. Постійно здійснювалася агітація, що незабаром вибухне советсько-польська війна: “Навіщо купувати, якщо скоро будуть дармо роздавати”. По багатьох церквах були розвішані відозви Петрушевича та інтернованих у ЧСР козаків, направлені проти поляків, до яких багато українців ставилися з ненавистю. Поляки пильно стежили за розгортанням таємної акції конспіративних українських боївок. Їхні представники у звітах зазначали, що Український Скаут [Пласт. – І.Г.] має явно виражений військовий характер. Поляки не бажали підтвердити довоєнні статuti товариства “Січ”, бо це могло привести до утворення української армії [173, арк. 23-34; 174, арк. 59зв., 120зв., 127зв., 144, 144зв., 147, 150, 164; 175, арк. 241, 259, 280, 280зв.].

Індивідуальний терор проти чільних представників польської влади був започаткований 25 вересня 1921 р., коли до Львова на відкриття “Східних Торгів” прибув глава Польської держави Ю. Пілсудський. Під час проїзду, в супроводі львівського воєводи К. Грабовського, автомобілем біля міської ратуші бойовик УВО 21-літній Степан Федак вистрілив і поранив воєводу в руку. В роки війни син директора страхового товариства “Дністер” С. Федак служив в полку УСС, згодом став старшиною гвардії ДА УНР. Відразу ж був схоплений поліцією, під час слідства пояснював, що не мав наміру вбити Ю. Пілсудського, адже шанував його як революціонера. Лише бажав убити воєводу як представника польської окупаційної влади, щоб показати главі Польської

держави, що українці не змиряються з входженням Галичини до Польщі [52, арк. 49-51; 95, арк. 7, 25].

У той час, коли галичани одностайно виступали за бойкот виборів до польського законодавчого органу, політичні сили Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся були ще слабко пов'язані з галицькими партіями, а уряд Є. Петрушевича, окрім Галичини, не відстоював права північно-західних земель за незалежність [469, с. 12]. Також тут осіло чимало емігрантів з Наддніпрянщини, які згідно з Варшавським договором 1920 р. між УНР і Польщею прихильно ставилися до польської влади. Тому місцеві політичні кола вирішили взяти участь у виборах, щоб показати полякам, що це є українська земля [405]. Вони об'єдналися з євреями, білорусами, німцями і росіянами у Блок національних меншин.

Поляки старалися не допустити, щоб на Волині були обрані послы і сенатори – українці, а в Галичині, – навпаки, щоб показати Європі лояльність українців до Польської держави. Для цього польський уряд інспірував і фінансував т. зв. групу “хліборобів” (лідери: С. Данилевич, М. Яцків, С. Твердохліб, М. Ільків), що стали “колабораціоністами”. Під час виборчої кампанії Сидір Твердохліб, який був відомим поетом – перекладачем українських творів на німецьку та польську мови, учителем української мови у Львівській академічній гімназії, редактором часопису “Рідний Край” (який видавав разом з М. Ільківим і М. Яцковим на польські гроші) у Жидачеві оголосив, що пориває з політикою Є. Петрушевича і має намір балотуватися в сейм у Золочівській окрузі. Коментуючи цю заяву, один із сільських війтів, передбачаючи недобре, сказав, що Твердохліб, мабуть, не цінить свого життя [243, арк. 35зв.]. 14 жовтня 1922 р. біля Кам'янки-Струмилової С. Твердохліб був підстрелений увістами, згодом помер у шпиталі [260, с. 6, к. 61-119].

Напередодні виборів до польського парламенту з боку українців лунала активна пропаганда щодо їх зриву. Увісти посилили терор. Так, звіти з місць доносять численні підпали збіжжя колоністів, зокрема в Тернопільському

воєводстві Казимирові Цукровському були нанесені збитки на кілька мільйонів марок, також у нього стріляли з револьвера. У ніч з 18 на 19 вересня 1922 р. кинули гранату у помешкання директора школи Владислава Лучкевича у Золочівському повіті. Убито члена виборчої комісії у Войцеховичах. Подекуди члени виборчих комісій відмовлялися від посад, мотивуючи це погіршенням здоров'я, насправді боячись за своє життя. Антидержавна акція українців деморалізуюче діяла на поляків, багато з них теж відмовлялися брати участь у виборах [243, арк. 30-35зв.].

В результаті у виборах до Сейму (5 листопада 1922 р.) брало участь лише 38,2 % виборців Східної Галичини, до Сенату (13 листопада) – 35,3 %. У той самий час в етнічно польських воєводствах голосувало від 68 до 87 % виборців. За списки “хліборобів” було подано 81039 голосів, або 3,7 % від усіх, хто мав право голосу у Галичині. Це дало їм змогу провести п'ятьох послів до Сейму. Можна твердити, що українське населення фактично бойкотувало вибори в Галичині [933, с. 73].

На Волині було обрано двадцять українців до Сейму, шістьох – до Сенату і жодного поляка. За соціальним складом це були переважно інтелігенти: вчителі, адвокати, агрономи, лікарі та кооператори [350, с. 2]. На першій сесії польського Сейму депутат з Волині Самійло Підгірський виклав політичну декларацію УПР, в якій сказано, що “...змаганням українського народу є відродження самостійної української держави, але, рахуючись з фактичним станом речей, українці готові співпрацювати з польським народом і всіма народами, що входять у склад Речі Посполитої, коли їм буде забезпечено повний і вільний розвиток у всіх галузях життя” [701, с. 460]. З початку роботи Сейму польська влада хотіла схилити українських послів та сенаторів до порозуміння. Так, прем'єр Владислав Сікорський під час перемовин з головою УПР Антоном Васильчуком пропонував українцям голосувати за державний бюджет взамін на територіальну автономію. Але згодом українські послі пересвідчилися у справжніх намірах поляків і поступово від співпраці

перейшли в опозицію. У їх виступах все частіше звучала вимога територіальної автономії Західної України. З УПР нав'язала контакти Начальна Команда УВО, внаслідок яких майже усі волинські послы стали відбувати посольські віча в Галичині [1104, с. 299]. Одностайність поглядів усіх верств населення і регіонів Західної України виклав у своїй заяві 23 січня 1923 р. від імені Українського сеймового клубу С. Підгірський: “Створення власної держави з непереможною силою проявилось серед усіх європейських народів. Отже, теперішнє право народів на самовизначення стало керівною ідеєю в міжнародному житті, в міжнародній політиці і в житті народів світу, внаслідок чого постав цілий ряд національних держав: Чехія, Фінляндія, Литва та інші, а до того, згідно з волею цілого українського народу, яку він проявляв упродовж вікових змагань за свою національність, згідно з волею населення наших земель і спираючись на загальновизнане право народів на самовизначення, ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя і Полісся заявляємо з цієї сеймової трибуни перед цілим світом, що метою українського народу є відродження Самостійної Української Держави...” [565, с. 206].

Зазнавши поразки на виборах, польська окупаційна влада провела масові арешти українців, було ув'язнено близько 15 тис. осіб [371]. Особливо переслідувано членів підпільної УВО. Є. Коновалець 25 жовтня 1922 р. виїхав за кордон, куди переводить провід Військової Організації [1120, с. 22].

Активна діяльність західноукраїнських політичних сил змусила Раду Ліги Націй на початку 1923 р. створити комісію у справі Східної Галичини. До її складу увійшли: Лерохе (Франція), Саргент (Англія), Вануцеллі (Італія), Інякаші (Японія). У цій ситуації поляки доклали максимум зусиль, щоб питання належності Східної Галичини було вирішено на їх користь. У листопаді 1922 р. у Великобританії на виборах перемогли консерватори, ставлення яких до Польщі було прихильнішим, ніж у лейбористів. Польський прем'єр-міністр В. Сікорський зробив усе можливе, щоб переконати новий уряд у необхідності зміцнення “східного кордону”, що мав відділяти Європу від Советського

Союзу. 12 лютого 1923 р. польський Сейм у зверненні до західних держав вимагав визнати й прийняти умови Ризького договору 1921 р., як чинника “господарської і політичної необхідності, неодмінної умови стабільності в Європі” [632, с. 51]. У результаті 14 березня 1923 р. Рада Послів санкціонувала анексію Східної Галичини, але зобов’язувала Польщу гарантувати автономію Галичини і підписати договір про забезпечення прав національних меншин.

Рішення Ради Послів викликало рішучий протест українських політичних кіл [88, арк. 14]. 18 березня 1923 р. у Львові на площі біля собору Св. Юра відбулося багатотисячне віче. Старійшина галицького політикуму Юліан Романчук заявив, що вони цього акта ніколи не визнають і залишаться вірними ідеї української державності. Було зазначено про об’єднання усіх українських земель під Польщею: Східної Галичини, Лемківщини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя в одноцільну, правнополітичну одиницю з повнотою прав української нації на своїй землі [356]. Присутні склали присягу на вірність ідеї української державності [1326, с. 14]. Демонстранти вирушили вулицями міста, співаючи Національний Гімн “Ще не вмерла Україна...”, “Не пора”, “Ми гайдамаки”. На них кинули польську кінну поліцію.

Незважаючи на те, що міжнародні урядові кола зігнорували долею великого європейського народу, пожертвували українською державністю заради світового спокою, активна діяльність галицьких політиків продовжувалася. Міжпартійна Рада закликала до єдності усі політичні сили [88, арк. 19]. У вересні 1923 р. в Женеві спільну акцію проти польської окупації провели українці, білоруси та литовці. Є. Петрушевич підготував промову на засідання Ліги Націй, у якій йшлося про історичні українсько-польські стосунки, викладено історію становлення ЗУНР, показаний тероризм польської окупаційної влади в Галичині, який вимагав певних санкцій від Союзу Народів і відшкодування українському населенню [128, арк. 3-33].

Весною 1923 р. Українська Військова Організація розгорнула саботажну акцію, ще потужнішу, ніж влітку 1922 р. [97, арк. 2]. Було

зафіксовано 296 випадків диверсій [1331, s. 122]. Польські спеціальні служби доносили, що існують контакти українців з німцями і чехами, які визнають таємний університет і дають змогу студентам закінчити в себе студії, є ворожим для Польщі [172, арк. 76зв.]. Українська інтелігенція, клір, шкільна молодь – під впливом агітації проти Польської держави. Так, священник Гнат Вовчук з Балини повіту Коломия у травні 1923 р. під час казання говорив: “...ліпше згинуті, ніж служити ворогові”. На панахиді по Січових Стрільцях на цвинтарі в Коломиї, у якій брало участь близько тисячі осіб, о. Федів прорік: “...ліпше згинуті, ніж жити в ярмі. Боротися за українську назву, а не русіни. Заприсяжнемо на тому хресті, що кожний з нас з усмішкою на устах віддасть своє життя за справу України”. Співали “Не пора”. 28 травня у Станіславові відбувся великий похід з написами “Борцям за волю України”, який очолили інтелігенція та священники – 15 тис. людей. Лунали відозви на цвинтарі: “...тут спочили найкращі сини і герої, котрі воліли смерть, ніж жити в ярмі” [172, арк. 48-51].

Щоб збити напругу протистояння з українцями, поляки у 1923 р. проголосили загальну амністію тим політичним емігрантам, хто підтримував міжнародний процес за Східну Галичину, вважаючи, що краще особисто контролювати ворогів, ніж мати їх за кордоном [460, с. 101]. 26 вересня 1923 р. польський Сейм ухвалив закон про воєводську автономію Східної Галичини та утворення Українського університету [1243, с. 111]. Існування Українського університету стало гострим політичним питанням. Українці домагалися перенести УВУ з Праги до Львова [208, арк. 19-20]. Поляки, натомість, вважали, що “...це має за мету – збір найбільш гайдамацьких студентів, ворожих державі і організування їх для замахів та агітації...” [434, s. 5]. Польські партії та організації пропонували створити Український університет у Кракові, а потім, можливо, перенести його до Львова [209, арк. 23]. Зрештою польська влада ані питання українських вищих шкіл та взагалі автономії так і не вирішила. Вона діяла за принципом, який цинічно озвучив львівський

воєвода К. Грабовський: “Русинам треба відібрати все, щоб опісля було що давати” [500, с. 266].

Методи продовження національно-визвольної боротьби на західноукраїнських землях у 1923 р. обговорювалися представниками уряду ЗУНР, членами Міжпартійної Ради та очільниками УВО на кількох конференціях. У березні 1923 р. в Оліві біля Данціга відбулася нарада УВО та уряду ЗУНР. Увістів представляли: Є. Коновалець, В. Бемко, А. Мельник, В. Целевич, Я. Индишевський, П. Бакович, Ю. Головінський. І. Вовчак, П. Меркун. Від ЗУНР: Я. Селезінка, В. Бачинський, З. Пеленський як член Міжпартійної Ради. Було вирішено, що УВО очолить Політична колегія ЗУНР. Обов’язки Верховної Команди УВО мало виконувати Військове міністерство уряду ЗУНР на чолі з Ярославом Селезінкою. Начальна Команда мала перебувати за кордоном, а Крайовим Командантом став Андрій Мельник. Одночасно до Харкова були направлені С. Индишевський і Д. Паліїв для нав’язання співпраці УВО з урядом УСССР проти Польщі [1086, с. 36].

Після березня 1923 р. у галицькому політичному провіді склалося дві позиції щодо подальшої діяльності. Одна – за продовження боротьби з Польщею власними силами, а друга – за те, щоб використати можливість визволення Східної Галичини за допомогою Радянської України [64, арк. 6]. У травні 1923 р. Є. Петрушевич розпустив уряд, усі інші органи і установи, а також дипломатичні представництва і місії ЗУНР. Під тиском польських властей він переїжджає з Відня до Берліна, де видає газету “Український прапор” радянофільського напрямку. Підпорядкувавши провід УВО, Є. Петрушевич з односторонніми нав’язує контакти з урядом УСССР. Така позиція викликала негативну реакцію в опонентів, які вбачали у большевизмі найбільшу загрозу для українства. Конфлікт закінчився тим, що Є. Коновалець змушений був у грудні 1923 р. залишити пост Команданта УВО, бо був категорично проти взятого курсу ЗУНР [1089, с. 79].

У краю, в результаті дискусії, була вироблена перша політична платформа Військової Організації. У ній УВО готувалася вести довгу революційну боротьбу як самостійна суверенна сила, не пов'язана ані законами окупаційних держав, ані програмами чи тактичними постановами діючих національних політичних центрів і партій, що не виключало можливості співпраці [993, с. 80].

Після укладення Ризького договору між Польщею і Росією правовий статус західноукраїнських земель фактично і формально був вирішений. Сподівання емігрантського уряду ЗУНР та галицького політичного проводу на всесильність і милість держав Антанти потерпіло крах. Проект суверенітету Галицької Республіки як збереження української державності на певній окремій території не був реалізований, насамперед із об'єктивних причин: по-перше, більше як два роки тому закінчилася Перша світова війна і країни Європи бажали в спокійній, мирній обстановці налагоджувати державне і господарське життя після воєнної розрухи; по-друге, загроза поширення комуністичної революції на країни Центральної та Західної Європи, боязкість бути вторгнутими у хаос російським большевицьким режимом змушувала держави Антанти встановити на території Центрально-Східної Європи т. зв. “санітарний кордон”. Він складався з Фінляндії, балтійських держав (Литви, Латвії, Естонії), Польщі та країн малої Антанти – ЧСР та Румунії. Три останні захопили українські етнічно-історичні землі. Країни Антанти добре розуміли, що українське питання може використати Росія для поширення своєї експансії на Захід. Тому для збереження “статус-кво” післяверсальської Європи, вважалося за краще залишити східноєвропейські кордони незмінними. По-третє, західні політики не знали з ким з українських представників серйозно, по-діловому, на високому міжнародному рівні вести переговори. Адже в Європі перебували три українські емігрантські уряди. Між ними велася постійна непримиренна полеміка, здійснювалося взаємне поборювання. Також кожному урядову структуру зсередини роздирали внутрішні чвари. Піднімаючи окремо

наддніпрянську і галицьку проблеми, в результаті була втрачена на міжнародній арені загальноукраїнська справа. Усе сказане можна пояснити і ворожістю наших сусідів, і байдужістю європейських народів, а передусім тим, що 200 років після антимосковського виступу гетьмана Івана Мазепи в Україні був затриманий процес державотворення.

Із суб'єктивних причин необхідно виділити такі: а) відсутність політичного досвіду і особистих зв'язків на міжнародній арені політичних лідерів Західної України; б) не було єдиного плану дій усіх західноукраїнських політичних сил – еміграційного уряду, галицького проводу, політикуму північно-західних земель; в) подекуди вузькопартійні інтереси ставилися вище від загальнонаціональних; г) особисті амбіції партійних лідерів, політичний егоїзм, моральний упадок і неспроможність реально оцінити конкретну політичну обстановку відігравали теж не останню роль. Тому досить легко було працювати польській та большевицькій агентурам з подібними українськими політиками, що і вело до занепаду українську справу на міжнародній арені.

До того ж необхідно зазначити, що завершення воєнних дій не припинило запеклої боротьби на західноукраїнських землях. Незважаючи на несприятливі внутрішні та зовнішні умови, українське громадянство консолідовано виступило проти колонізаційних заходів польської окупаційної влади. Активна діяльність галицьких політичних сил та новоутвореної Української Військової Організації показали великий життєвий потенціал українців у захисті національних прав та інтересів. Ця боротьба довела, що позитивні зрушення у майбутніх змаганнях за волю народу та перспектива відновлення державності України є можливими.

3.3. Бойова діяльність УВО в умовах польського окупаційного режиму

Незважаючи на закінчення воєнних дій, утвердження Польської держави (т. зв. Другої Речіпосполитої) проходило доволі важко у напружених політичних умовах та складній соціально-економічній обстановці. Після виборів 1922 р. розпочав свою роботу польський парламент. 9 грудня 1922 р. був обраний перший президент Польської Республіки Габріель Нарутович, приятель Ю. Пілсудського. Але вже 16 грудня під час відвідин мистецької виставки його застрелив Емілій Невядомський, очевидно з політичних мотивів. Тоді, 20 грудня на посаду президента Польщі був обраний Станіслав Войцеховський.

У травні–грудні 1923 р. в країні була гіперінфляція. У квітні 1924 р. прем'єр уряду Владислав Грабський за допомогою новоутвореного Польського акціонерного банку провів емісію грошей, здійснивши обмін 1 млн. 800 тис. марок за 1 польський злотий. Також сприяли розвитку економіки держави позики з Франції та США [575, с. 466-467].

Після начебто стабілізації усього державного життя польською владою з Центральної Польщі у Західну Україну були спроваджені військові осадники – демобілізовані легіонери, підофіцери й офіцери, щоб нагородити їх за внесок у відродження польської державності і зміцнити полонізацію захоплених територій. Землю давали безплатно, навіть не питаючи, чи обдарований уміє вести господарство. Їм було віддано 785 земельних маєтків. Середній розмір ділянок становив 27 га, у той час 27 % селянських господарств не перевищували 2 га, а 40 % – 5 га землі. Отже, кожен брав українську землю і державні гроші на обзаведення господарством, але господарював тільки працьовитий селянин, інші віддавали землі в оренду або продавали. Вони також шукали добре оплачувану посаду в'їта, секретаря, голови чи іншого урядника,

які були призначені тільки для поляків [1202, т.1, с. 71-72]. Справді, після урядового звіту Тимчасового Самоуправного Відділу з червня 1924 р. виходило, що до 1924 р. на 6275 громад цілої Галичини (з цього 3700 громад Східної Галичини) було розв'язаних 2584 громадських рад, у містах 74 ради, а на 54 повітових рад аж 45! Українці нарікали, що: “Наказний вїт заступає тепер волю громади, наказний вїт орудує майном громади, польський наказний вїт заступає українську громаду. Це воля старостів, поліцаїв і вшехполяків, а не української громади” [66, арк. 37].

Питання землі гостро дискутувалося на шпальтах періодичних видань. Польська преса широко обговорювала проблему українсько-польських стосунків і доходила висновку, що українська проблема становить загрозу Польщі, тому потрібно спровадити селян-колоністів на схід. Високопосадовці теж роздумували над тим, як на “східних кресах створити перевагу полякам над непольською людністю, щоб на цих землях домінували поляки”. Професор Станіслав Грабський, автор освітньої реформи, популяризував гасло: “Земля польська для поляків, ані один гектар в руки українців”.

Також поляки займали адміністративні посади в ключових галузях господарства: на залізниці, пошті, у фінансових установах і в поліції. На схід прибувало багато польської інтелігенції: лікарів, правників, науковців, вчителів. Значна кількість поляків була серед ремісників та працедавців. Вони осідали у великих містах і становили конкуренцію євреям [1347, s. 40].

В адміністративному плані західноукраїнські землі були розділені на воєводство – повіт – гміну. Вищою адміністративною владою було воєводське управління на чолі з воєводою, який виконував функції представника уряду і координатора усєї державної адміністрації на підпорядкованій території. Воєводі підлягали повітові старости, які співпрацювали з органами місцевого самоврядування, президентами міст та репресивно-каральними органами. Воєводський комісаріат державної поліції очолював окружний командант, який призначався Міністерством внутрішніх справ і керував повітовими командами

поліції. Повітовим командам, своєю чергою, підпорядковувались постерунки (місцева поліційна дільниця), що охоплювали одну або кілька гмін. Староства склалися з рефератів (відділень), компетенція яких не завжди обмежувалася одним повітом, і експозитур (філій). При воєводському управлінні та староствах діяли відділи безпеки, які склалися з таких підрозділів: політичної безпеки, зі справ громадських, національного порядку. Вони підпорядковувалися воєводському управлінню, а у внутрішній службі – Головному управлінню державної поліції. У 1926 р. функції політичної поліції були передані новоствореним східним відділам повітових команд поліції, в складі яких виділялися бригади з політичних зізнань.

У середині 1920-х рр. на сході країни влада організувала Корпус Охорони Прикордоння, який, окрім суто військових функцій, займався активізацією місцевого облаштування поляків, коштом українців і білорусів; був запорукою їх безпеки та сприяв зміцненню їхнього культурного і господарського розвитку. Військова влада отримала право виселяти з прикордоння людей, які становили загрозу для держави. Під цим приводом багато українців було виселено (між іншими також і греко-католицькі священики). З 1923 р. у цих регіонах діяли спеціальні суди, які були спрямовані на осудження учасників партизанських загонів. Активними були теж польські парамілітарні організації – Стрілецький Союз та ін., які допомагали військовим, поліції та владним структурам контролювати поведінку українців [1347, s. 41].

У лютому 1924 р. у польському сеймі були схвалені т. зв. “кресові закони”, які санкціонували наступ польської культури на українську. Законом про мову польська мова оголошувалася на території усієї Другої Речіпосполитої державною, обов’язковою для службового користування державно-адміністративними органами та органами самоуправління, установами зв’язку і на залізничному транспорті. Згодом вона стала єдиною офіційною мовою і в судочинстві та господарській сфері. Застереження закону від 31 липня 1924 р., що надавали право населенню національних меншин

використовувати рідну мову у письмових і усних зносинах з державно-адміністративними органами першої та другої інстанцій, а також вести документацію в установах місцевого самоврядування двома мовами, були більше декларативними, ніж реальними [815, с. 163]. У повсякденному спілкуванні поляки постійно українців застерігали, що “то є Польща і прошу розмовляти по-польськи”, тобто польська мала стати обов’язковою “мовою щоденного вжитку”.

Гостро стало питання освіти. Так, на початку 1920-х рр. було багато неписьменних, особливо сільських мешканців: “поліське село – 78,1 %; волинське – 74 %; Станіславівське воєводство – 51,7 %; Тернопільське – 42,1 %; Львівське – 33,9 %” [489, с. 40]. Але перед встановленням польської влади у Галичині діяло 2496 українських початкових шкіл, на північно-західних землях (Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші) – близько 500, а середніх шкіл по всій Західній Україні – 35. У 1924 р. міністр освіти С. Грабський розпочав “шкільну реформу”, за якою початкова школа на українських землях ставала “утраквістичною” (двомовною), а українські середні навчальні заклади існували лише на приватні кошти. На вимогу батьків 40 дітей шкільного віку початкову школу можна було перетворити на школу з українською мовою викладання. Але підписи на підтримку запровадження української мови повинні були затверджуватися державними органами, для польської – це було не потрібно. Фактично один польський голос мав ціну двох українських, адже коли батьки 20 дітей бажали навчати своїх чад державною мовою, то школа переходила на польську мову. Заповнені та підписані декларації щодо бажання навчати дітей рідною мовою здебільшого не доходили до властей або були ними зігноровані. Нерідко після “шкільного плебісциту” на селі з’являвся постерунковий (дільничний поліцай) і випитував господаря: “Навіщо йому українська школа?”. Тут же випишував штрафи від 5 до 25 злотих за: непофарбований паркан, неприв’язаного пса, відсутність таблички на колодязі щодо якості води, шпаринки у стінках туалету тощо. За розповсюдження газет

без дозволу і сплати податку штрафували на 50 злотих. Коли ці штрафи оскаржувалися в судах, то окружний суддя міг також спитати: “Обвинувачений хоче будувати в Польщі Україну, а за це треба платити”. Середня школа з гуртожитком коштувала для батьків 75 злотих місячно, а державна польська гімназія дешевше, та ще й платили стипендію [489, с. 21, 36, 39; 1202, т. 1, с. 68-69]. Внаслідок цього початкова школа здебільшого ставала польською з українською мовою лише як предметом, адже спроваджені із заходу вчителі були оплотом польського шовінізму на українських землях. Навчання проходило з вивченням українофобських творів Г. Сенкевіча, а першокласників змушували заучувати такі обов’язкові для усіх учнів слова: “Хто ти єст? – поляк малий; який знак твуй? – орел бялий; гдєє ти мешкаш? – меж своїми; в яким краю? – в польскей земє”. Українські діти відповідали словами вірша Іванни Блажкевич: “Українець я малий// Українець тато мій// Українка моя ненька// І я з цілого серденька// Люблю свою Україну// Люблю, люблю до загину...” [737, с. 22].

У результаті такої активної полонізації освіти було фактично знищено українське шкільництво, адже коли у 1922 р. в Галичині було 2993 українські школи, то в 1926 р. їх залишилося тільки 947. На Волині у 1922 р. було 442 школи, в 1926 р. – лише 2 (!) [1339, с. 365]. Українське Педагогічне Товариство і греко-католицькі священники постійно зверталися до батьків і опікунів дітей виступати проти утравкізації шкіл. На місцях були зібрані тисячі підписів з протестами проти полонізації освіти. Польська влада у січні 1925 р. визнавала, що 99 % українських шкіл та 98 % українців у них – це шовіністи та українські сепаратисти, які настроюють дітей проти Польської держави і поляків. Не вистачає польських вчителів [178, арк. 45зв.].

Очевидно правляча еліта у Польщі, народна демократія бажала повністю асимілювати українців, білорусів і литовців, а євреїв та німців стимулювала до виїзду за кордон. Польська влада у національному питанні проводила “інкорпораційну” політику, тобто відкриту колонізацію і

полонізацію Західної України. Програма ендеків спиралась на помилкових уявленнях про месіанську роль і силу польської культури, а також на переконанні в слабкості українського визвольного руху [615, с. 5]. Але у польському парламенті постійно точилася боротьба правиці (ендеки) та лівиці (есдеки). Нерідко боротьба за владу супроводжувалася кровопролиттям.

Очевидно політика правлячої верхівки вела до посилення національного і соціального протистояння в суспільстві, що в результаті призвело до державного перевороту, який здійснив Ю. Пілсудський 12 травня 1926 р. Насильницька зміна влади навіть налаштувала певну частину командирів і воїнів польського війська проти маршалка, які були зараховані до осіб політично ненадійних [1337, s. 5, 11-12]. Свою позицію щодо державного будівництва пілсудчики виклали у відозві до народу [200, арк. 61]. У національному питанні на зміну доктрині т. зв. “польського прометеїзму” ендеків прийшла федералістична програма есдеків, ідеологами якої були Тадеуш Голувко і Леон Василевський. Вони завуальовано проводили асиміляцію українців через воєводську автономію у Східній Галичині і самоврядування на Волині. Форма була інша, але зміст залишався той самий.

Сам Ю. Пілсудський з 1926 р. став міністром військових справ і головним інспектором Збройних сил Польщі. У серпні 1926 р. була прийнята поправка до Конституції, за якою президент отримав право розпускати Сейм. Але посаду президента Польщі Ю. Пілсудський залишив професору Львівської політехніки Ігнацію Мосціцькому, а у 1926–1928 і у 1930 рр. посідав посаду прем'єра уряду. Державний переворот 1926 р., легалізований парламентом, пройшов під гаслом санації, або “оздоровлення” політичних, моральних, господарських стосунків у країні. У другій половині 1926 р. значно поліпшилася економічна ситуація в Польщі. Кількість безробітних скоротилася з 302 тис. у березні до 80 тис. восени цього ж року. Значно зросла заробітна плата. Збільшилися врожайність і збір зернових, справжній бум переживали банки [575, с. 471-472]. Фактично з економічної точки зору період 1926–1929

рр. був найпродуктивнішим в історії Другої Речіпосполитої. У ці роки зріс експорт польського кам'яного вугілля, з'явилися нові ринки для його збуту за кордоном. Для стабілізації фінансового сектору економіки були отримані іноземні позики, істотними були успіхи у сільському господарстві тощо.

Прем'єр нового уряду К. Бартель 19 липня 1926 р., в одному із своїх перших виступів перед сеймовим зібранням зазначив, що уряд прагнутиме до ліквідації усіляких обмежень національних і релігійних прав громадян, але не має намірів досягати жодних домовленостей з представниками національних меншин. Генерал МВС Казімеж Млодзяновський на засіданні Ради Міністрів 18 серпня 1926 р. говорив, що національне питання полягає в ефективності управління на місцевому рівні, а не в зміні політичного устрою держави [602, с. 121-122].

У вересні 1927 р. генерал В. Сікорський оголосив про перебудову державної влади на засадах децентралізації. Міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський визнавав, що на Волині проживає понад 80 % українців, їх швидко асимілювати неможливо, тому потрібно зробити слухняними громадянами держави, що приведе в перспективі до фактичного злиття обидвох народів. Це відповідало прийнятій ще у 1923 р. цілковито таємній „Загальній директиві урядової політики на східних кресах”, в якій вказувалося, що не можна трактувати Волинь і Східну Малопольщу як єдину територію: „... релігійна, культурна, суспільна різниця мимоволі дають нам можливість поглибити цю різницю, щоб не допустити до утворення спільної ідеї українського націоналізму на південно-східних землях... належить систематично і планово йти до утворення угодовських українських груп. Тут ще нема угодовської партії в повному значенні цього слова. Належить шукати їх або ж створити самим. На Волині не вистачає періодичних українських видань, їх треба утворити, фінансово підтримати, але діяти в рамках державного інтересу” [621, с.21.]. Тому для зміцнення „сокальського кордону”, щоб не допустити об'єднання Галичини і північно-західних земель, на посаду

волинського воєводи був скерований Генрик Юзефський (1928-1929, 1930-1938 рр.), який у своїй діяльності сповідував дві мети: сприяти українській культурі в Польщі для успішного зближення польського і українського народів, а також творити базу для розвідницьких операцій в ССРСР [1346, s. 43].

Як бачимо, польська влада усіма можливими заходами впливу бажала здійснити на західноукраїнських землях обстановку, за якої українці змушені були б змиритися із становищем поневоленої нації і в повсякденній життєвій ситуації ставати лояльними громадянами Польської держави. Для того використовувались різні методи впливу, як силові, так і заохочувальні. З одного боку, поляки все робили для того, щоб швидко здійснити асимілізаційні процеси: наводнити міста та містечка Західної України своїми спеціалістами, здійснювати постійний контроль на місцях за українською людністю з допомогою владних структур та репресивних органів, опанувати кращі землі польськими переселенцями. З іншого, – влада йшла на деякі поступки українським господарським та культурно-освітнім інституціям, щоб заохотити місцеве населення до державного будівництва та налагодження особистого життя.

В умовах стабілізації суспільно-політичного становища Польщі зникла надія на успіх збройного протистояння. Методи продовження визвольної боротьби на західноукраїнських землях обговорювалися на кількох конференціях, в яких брали участь галицькі політики та діячі УВО. В результаті вирішено за кордоном створити Верховну Команду УВО, яку підпорядкувати колишньому військовому міністру ЗУНР Я. Селезінці, а Крайовим Командантом став А. Мельник. Було очевидним, що питання української державності відкладається на невизначений термін. У цих умовах частина українського політикуму, зокрема Є. Петрушевич, підпали під т. зв. “зміновіховські” настрої, інспіровані советськими спецслужбами. Проникли большевицькі агенти і в саму УВО. Так, архівні матеріали показують добру поінформованість ГПУ про наради, які проводив Є. Коновалець у 1922 р.,

поширюючи дію УВО [53, арк.11]. У самій УВО поділяв радянофільську позицію колишнього диктатора ЗУНР начальник служби розвідки Осип Думін, який у січні 1920 р. був одним із ініціаторів створення комуністичних гуртків серед інтернованих українських воїнів у чехословацькому таборі “Німецьке Яблонне”. О. Думін використовував особисті амбіції Є. Петрушевича і налаштовував його проти Є. Коновальця. Полковник Коновалець мав беззаперечний авторитет у середовищі українських політичних кіл як в краї, так і в еміграції. Він виступав рішуче проти контактів з УССР. Тоді заходами советської агентури робилися спроби усунути Є. Коновальця з посади голови УВО.

За даними польського командування Львівського воєнного округу, між Львовом – Кам’янцем-Подільським – Харковом постійно курсували кур’єри, які налагоджували контакти між комуністами і увістами [97, арк. 2-4]. У першій половині 1920-х рр. нерідко бойові акції увістів збігались з рейдами партизанських боївків комуністів. Зв’язок відбувався під гаслом: “Різними способами і дорогами до одної мети” (слова Басараба) [180, арк. 143]. Коли УВО була активна в Галичині, то комуністичні загони активно діяли на Волині. Тут діє Західноукраїнська Революційно-Повстанська Армія, яка поширювала відозву “до всіх селян Волині, які стогнуть під тяжким гнітом польського уряду...”, вони під гаслами: “Смерть польському пану і його наймиту жандарму!” закликали: “До зброї і боротьби!” [231, арк. 16].

Влітку 1924 р. була заснована Українська Революційно-Повстанська Організація, з метою відокремлення від Польщі Волині, Полісся і Східної Галичини та приєднання їх до Радянської України. Цей план бажали досягнути через нищення залізниць, телеграфічних і телефонічних мереж, через напади на поліціантів та військових, нищення польських дворів, вимордовування польського населення. Керував цим з Ямполья Семейонов (Сіма Гроссман), який прибув у червні 1924 р. з Харківського центру. 8 вересня 1924 р. учасників УРПО в Крем’янці зрадив Т. Костюк. 35 осіб звинувачували в належності до

УРПО на суді в Рівному. Вони діяли з квітня 1924 р. у Волинському воєводстві, прибули з-за кордону [135, арк. 1, 154]. УРПО на кордоні з Польщею провадила підготовку інструкторів боївок. Тому волинський воєвода закликав громадян до супротиву: “Кожний мешканець з 18 – 60 літ має вести нічну варту... Роздамо зброю для самооборони від диверсійних банд” [258, s. 7, к. 180,182, 184-188]. За інформацією повітових староств і органів поліції про діяльність КПП і КПЗУ та окремих комуністів, знаємо, що V Конгрес Комінтерну рекомендував створювати бойові групи у кожній компартії для здійснення терористичних актів [244, арк. 33, 49]. Із Меморандума одного з очільників КПЗУ Карла Максимовича (Саврича) Генеральному секретареві ЦК КП(б)У Лазарю Кагановичу, датованому липнем 1925 р., визнаємо: “Відповідними нашими органами велася на Західній Україні масова військова активна робота. Поскілки ця праця була закроена широко і мала на меті піднесення загального повстання, керівники тою роботою втягли в організацію широку масу невдоволеного і охочого драться елемента” [325, с. 261]. Також колишній радник Повпредства ССРСР в Польщі Гірш Бесєдовський згадував, що на 1924 р. становище українців у Польщі було ще гірше аніж в Советском Союзі. На Волині була створена велика бойова організація, яка нараховувала близько десяти тисяч осіб, нею керував Разведупр під керівництвом командувача РККА на Україні Михаїла Фрунзе, який створив також декілька диверсійних загонів, які переходили кордон з метою підняти збройне повстання. Один з таких загонів очолював повстанчий отаман Хмара, який загинув в бою з кавалерійським загonom військ ОГПУ, на яких наводив такий самий ужас, як і на польську поліцію [325, с. 546-548].

На перший погляд навіть важко було розрізнити увіствів від комуністів через їхні однаково рішучі революційно-бойові акції. Численні езекуції польських жандармів над українським селянством і робітництвом вели до невиправданих жертв, про що детально повідомляють сучасні дослідники, але чомусь посилаються здебільшого на польські або советські джерела [815, с.170-

176; 1297, с. 34-44]. Хоча відомий галицький адвокат С. Шухевич, учасник багатьох політичних судових процесів, стверджував: “Всі комуністичні революційно-повстанські організації були провокацією поляків і ніколи не існували” [500, с. 348].

Щоб придушити зростання політичної активності населення Західної України, польська влада використовувала усі можливі заходи, щоб збити спротив українства. Особливо жорстокий удар був нанесений членам УВО. У лютому 1924 р. польська поліція заарештувала зв'язкову Військової Організації Ольгу Басараб, яку поліцаї замордували у в'язниці. Її звинувачували у шпигунстві на користь Німеччини [258, s.7, к. 218]. Конфісковані у неї під час арешту і обшуку помешкання документи дали змогу викрити організаційну мережу УВО в краю. В результаті були заарештовані 10 увістів на чолі з Крайовим Командантом А. Мельником [96, арк. 14-15]. Польські кати їх важко побили і засудили до різних термінів ув'язнення. А. Мельник отримав 5 років тюрми.

Сама структура підпільної УВО дала можливість уникнути масових арештів. Командантом УВО стає Ярослав Індишевський, а згодом колишній сотник УГА Юліан Головінський (1924–1926 рр.). У березні 1924 р. увісти здійснюють низку бойових акцій: організовують вибух у Дирекції поліції у Львові, напад на Головну пошту, на воєводство та будинок ДОК [97, арк. 2]. Напад на Головну пошту у Львові підготував Ю. Головінський, безпосереднє керівництво здійснював Омелян Сенік, а провели його брати Роман та Ярослав Барановські. Взяли 100 тис. злотих (20 тис. американських доларів). 30 серпня 1924 р. від рук увістів гине директор української гімназії в Перемишлі Софрон Матвіяс, який, вислуговуючись перед поляками, пропагував полонофільські настрої.

Щорічно поляки влаштовували у Львові грандіозний ярмарок, т. зв. «Східні Торги», щоб продемонструвати беззаперечну польськість регіону. На їх відкриття прибув президент Польщі С. Войцеховський, на якого 5 листопада

1924 р. був здійснений бомбовий захват, який провели бойовики УВО Теофіль Ольшанський і Микола Ясінський. Виконавцям вдалося успішно зникнути, натомість польська поліція звинуватила в атентаті єврея Станіслава Штайгера. Т. Ольшанський утік до Німеччини, де оприлюднив, що захват на життя польського президента був здійснений з наказу УВО.

Протягом 1920-х рр. було проведено кілька бойових акцій УВО: напад на пошту біля Богородчан; двократна експропріація коштів в поштовому уряді у Калуші; напад на пошту у Соремі і на податковий уряд у Долині; збройні сутички увіств із поліційними загонами під Перемишлянами та у Тимерівцях; вбивство польських конфідентів Михайла Гука та Євгена Бережницького та ін.

Очевидним є те, що незважаючи на заходи польської влади щодо налагодження суспільно-політичного та господарського життя в країні, українці не бажали миритися з окупаційним режимом, використовуючи усі доступні методи визвольної боротьби. Один із очільників УВО В. Кучабський у праці „Найблищі завдання української суспільности” висловив бачення тогочасного становища нації: „Хоча наша боротьба за державність скінчилася невдачею, а сама наша держава принесла нам багато розчарувань, та все таки ми відчуваємо, що передумовою вільного нашого розвитку є національно-самостійна держава...”

Метою процесу національного самовизначення треба вважати боротьбу, і тільки боротьбу, отже зудар протилежних сил – сили поневоленого й сили гнобителя... Передумовою збройної перемоги є не тільки героїчна боротьба фронту, але й статечна (солідна) й чесна праця у запіллі, праця у якій все населення без винятку кладе всі свої сили, всю свою енергію для перемоги.

Питання життя – це питання сили і тільки сили. На всяке чужинецьке насильство існує один тільки засіб – вжити власних сил для подолання чужого насильства...

Найблищим завданням повинно стати знищення масової гіпнози страху перед польською тюрмою, щоб таким чином підготувати ґрунт для чимраз могутніших масових рухів” [1035, с. 59].

Представник консервативно-державницького напрямку національного руху В. Липинський, незважаючи на запеклу полеміку із націоналістами, теж змушений був визнати: „Молю, щоб ми знайшли свою власну українську дисципліновану залізну військову силу, бо як така сила найдеться, і як піде вона разом з нами – тоді буде Україна! Як ні – знов буде Росія і цим разом вже на віки віків...” [281, с. 37].

Показовим видається бачення ситуації співжиття українського і польського народів, яку зауважив восени 1924 р., під час подорожі до Польщі німецький письменник єврейського походження Альфред Дьоблін, який залишив спомини відвідавши Львів: „У мене складається враження таємної, проте дуже інтенсивної народної боротьби... Помічаю завзяту симпатію цих людей [українців – І. Г.] до всього німецького та Німеччини. Проте жахлива, тупа, цілком тваринна ненависть до поляків так і вибризкує з багатьох. Прості люди, так мені здається, почувають радше відчуженість до поляків. А от освічені сприймають себе пригнобленою нацією; вони намагаються пробудити патріотичні почуття культурним шляхом... Це відкрита і водночас таємна війна, у будь якому разі гірша за війну ірландців із англійцями, оскільки тут неможливо просторово розмежувати країни та народи; вони тут ніби злилися воєдино” [449, с. 59].

Для успішного продовження діяльності підпільної організації діячі УВО з краю звернулися до Є. Коновальця, щоб він знову їх очолив. З червня 1924 р. полковник на чолі УВО унезалежнив її від впливів групи Є. Петрушевича. Але О. Думін та бойовий референт Микола Саєвич не залишають своєї розкольницької діяльності. Вони створюють нову структуру – ЗУНРО, не без допомоги большевицької агентури [180, арк. 165; 182, арк. 156; 213, арк. 11]. Відомо, що оборону судового процесу членів ЗУНРО хотів оплатити

советський генеральний консул у Львові [500, с. 346]. Також у відозві ЗУНРО до селян читаємо про позитивне ставлення до Української радянської республіки, а до поляків негативне [68, арк. 1]. Організація підтримувала контакти з КПЗУ, спиралася на ідеологію Української Партії Праці, видавала часопис “Український Революціонер” [257, к.195,199], мала впливи на Волині (Острів, Крем’янець, Рівне), і в Галичині (Станіславів, Долина, Львів, Жовква, Перемишль, Дрогобич) [197, арк. 3-17]. Особливо сильні впливи вона мала на Покутті (Коломия, Снятин), але у 1928 р. припинила свою діяльність, очевидно не отримавши підтримки не лише у середовищі увіствів, але й серед широкого західноукраїнського загалу.

Начальна Команда УВО перебувала за кордоном, у Берліні. Головним Командантом беззмінно уже стає Євген Коновалець, бойовим і економічним референтом – Омелян Сенік, політичним і пресовим – Сидір Чучман, військову референтуру і зв’язок з німецькими військово-політичними колами очолював Ріко Ярій, технічні справи вів Горський [1071, с. 180]. Для посилення своєї бойової діяльності увістви шукали зв’язки з німецькими чинниками. Є. Коновалець назначив Р. Ярого на пост представника УВО в Намеччині. Він належав до Закордонної Делегації Військової Організації. Налагодив постачання зброї та військових матеріалів для УВО. У „Сурмі” друкував цикл матеріалів військової тематики: військового вчення, ведення військових дій в місті, про розвідку, аналіз із військової потуги і стану армій інших держав [1043, с. 39-40, 60-61].

В пам’яті українців вкарбувалося, що Німеччина і Австрія – перші країни, які визнали у 1918 р. незалежну УНР; були нашими союзниками в боротьбі проти большевицької навали. Також німецький народ, як і український, потерпів поразку, хоч і не втратив незалежності, але проявляв незадоволення наслідками Версальської системи поділу європейських кордонів, терпів приниження, втративши частину земель і заплативши репарації переможцям Першої світової війни, ніяк не міг вийти з тотальної кризи усього

суспільно-економічного життя країни. Також збереглися персональні зв'язки, які були зав'язані в роки війни. Легальним приводом для перебування української політичної еміграції в Німеччині був великий (близько 475 млн. марок) грошовий борг перед Українською Державою гетьмана Павла Скоропадського, що складався з вартості вивезених за час перебування німецької армії на наших землях зерна та матеріалів, а також українських державних депозитів у німецьких банках [561, с. 200]. Поляки вважалися спільним ворогом як для українців, так і для німців. У 1921 р. німецький генерал Г. фон Сект у меморіалі в справі зовнішньої політики Німеччини стверджував: “Існування Польщі є неможливим і не узгоджується з життєвими інтересами Німеччини. Вона повинна зникнути і зникне” [575, с. 460].

Керівництво УВО розраховувало отримати певну матеріальну допомогу від Берліна. Уже наприкінці 1922 р. у Мюнхені, за участі фахівців Райхсверу (німецьке військове відомство), був проведений перший вишкіл увістів: тримісячні курси (20 осіб), на яких навчали радіотехнічної справи та проведення диверсійної роботи [1043, с. 40]. Згодом аналогічні курси діяли в Голландії, Берліні, Гданську та Східній Пруссії, на яких кілька сотень увістів пройшли відповідні вишколи. Із спогадів Юліана Бачинського дізнаємось, що влітку 1924 р.: “У 3-х кілометрах від Кенігсберга в маєтку одного німецького поміщика у нас відбулася нарада, на якій були присутні: 1) Коновалець, 2) Кучабський, 3) Лозинський, 4) Бандрівський, 5) Ярий, 6) я, Бачинський, та кілька німців (дойчнаціонале партай). Пам'ятаю, що був також один військовий у чині адмірала. На нараді стояло питання про підготовку військових дій проти Польщі. Всі ми зійшлись на тому, що момент, коли німці почнуть наступ на Данцизький коридор, УВО повинна розпочати повстанську акцію в тилу польської армії, головним чином у Східній Галичині” [749, с. 347]. З. Книш стверджував: “Сотник Рем, творець СА [штурмові загони; він загинув 30 червня 1934 р. від рук гітлерівців. – І.Г.] був великий прихильник незалежних змагань України. У 1922–1923 роках виносив у наплечникові з військових магазинів

вибухові матеріали, ручні гранати і всілякі потрібні для УВО військові матеріали і передавав це зв'язковим УВО, студентам з Мюнхена” [981, с. 123].

В обмін на фінансову підтримку та технічну допомогу увісти постачали німецьким спецслужбам деяку інформацію про оборонний потенціал та збройні сили Польщі. Для успішного ведення розвідки УВО отримувала з Німеччини 9 тис. марок місячно та певну матеріальну допомогу: зброю, набої, вибухівку тощо [820, с. 103]. Очевидно, на думку керівництва УВО, в майбутньому союз України та Німеччини міг стати запорукою успішного завершення визвольних змагань українців за відновлення державності.

Для підсилення культурно-наукових зв'язків обидвох народів, з ініціативи Товариства Допомоги Біженцям, у 1926 р. у Берліні був створений Український Науковий Інститут. Його очолили знані українські вчені: Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Коростовець, В. Липинський, В. Залозецький. Українська Військова Організація в Берліні контролювала пресову агенцію “Остевропейше Корреспондентц” (ОЕК), редактором якої був В. Кучабський, а з 1926 р. – Зенон Кузеля. Польські джерела вказують, що у 1928 р. на протипольську діяльність УВО отримала від неї 50 тис. німецьких марок [182, арк. 215].

Аналогічною була ситуація співпраці з Литвою. Враховуючи те, що між Польщею та Литвою були ворожі стосунки (фактично стан війни в суперечці за Віленщину, який тривав до 1938 р.), керівництво УВО налагодило приятні стосунки з литовськими урядовими колами. Під час переговорів йшлося про моральну і матеріальну підтримку Військової Організації з боку литовських чинників для ведення збройної боротьби проти Польщі. У Ковно з 1927 р. налагоджується видавництво друкованого органу УВО, місячника “Сурма”, який виходив накладом у 10 тисяч примірників. “Сурма” передавалася на Західну Україну кількома шляхами: через Прагу – Карпатський перевал, а також через Краків у рекламних проспектах. 20 січня 1928 р. в Ковно було створене Литовсько-Українське Товариство. А у 1929 р. голова УВО Є.

Коновалець отримав литовське громадянство і відповідний паспорт [1064, с. 75].

У середині 1920-х рр. УВО мала широко розгалужену й добре діючу мережу військової розвідки на теренах усїєї Польщі. Так, у 1926 р. увісти розкрили плани Польщі щодо нападу на Литву. Ці дані були передані урядам Литви, Англії та Німеччини. У Кракові польською службою безпеки був розкритий архів матеріалів УВО: мобілізаційні плани польських збройних сил, плани організації армії в часи миру й війни, плани стратегічно важливих пунктів Польщі, рисунки, кліше, фотографії військових об'єктів, спеціальні радіонадавальні і приймальні апарати, зброя, вибухові матеріали і навіть бактерії заразних недуг. У результаті у 1927 р. у Кракові судили 36 увістів за шпигунство і викрадення планів військових таємниць [357]. Процес відбувався понад два місяці, польський Генеральний штаб представив матеріали слідства експертів на 85 сторінках, які доводили діяльність українців проти Польської держави [413, с. 8].

Досить комфортно себе почувала УВО у ЧехоСловацькій Республіці. Президент ЧСР Тома Масарик був давнім прихильником українства, співчував і сприяв державницьким прагненням українців. Уряд ЧехоСловаччини був зацікавлений у послабленні Польщі, тому не перекривав чесько-польський кордон, який увісти використовували для зв'язків з краєм: перекидували людей, пресу, зброю, набої тощо. Є. Коновалець підтримував особисті зв'язки з Едвартом Бенешем, який очолював міністерство зовнішніх справ ЧехоСловаччини (із грудня 1935 р. – президент ЧСР).

Також доволі тісними були стосунки УВО з українською еміграцією США та Канади, де створювалися споріднені організації, які морально і матеріально теж підтримували УВО. У 1924 р. в Америці почала діяти Українська Стрілецька Громада, яка мала 36 відділів. На теренах Канади існували українські військові гуртки [227, арк. 16].

Українська Військова Організація постійно збирає інформацію про становище українців Наддніпрянщини. На адресу наукових установ і бібліотек УССР висилалися націоналістичні періодичні видання. Організації вдалося налагодити тісні зв'язки з певними урядовими колами [789, с. 601-617]. Взаємними навіть були спроби українських старшин РККА встановити таємні стосунки з революційною УВО на західноукраїнських землях [771, с. 402].

Використовуючи наявність конкретних фактів розвідницької роботи УВО, направленої проти Польської держави, поляки поширювали тезу, що українська підпільна організація існує і направляється з Росії, Німеччини, Литви та інших країн. УВО, своєю чергою, спростовувала закиди поляків, що Військова Організація є шпигунською аферою цих держав. Стверджували, що "...УВО має на меті у відповідний час повалити Польську державу, яка не має рації існування в своїх теперішніх кордонах" [47, арк. 2].

Стратегічною метою діяльності Української Військової Організації було створення регулярної визвольної української армії для продовження збройної боротьби за державність України. Колишні воїни національних Збройних сил сповідували ідеї, які висловив Головний Отаман військ УНР С. Петлюра: "Військо не може бути зряддям певної партії чи угруповання: воно є здобутком цілої нації, цілої держави, зряддям її і чинником державного будівництва" [684, с. 267]. Пам'ятаючи про колишні бойові звитяги в 1927 р., у десяту річницю відбудови Української держави, увісти підготували у Відні відзнаки: Медаль і Тризуб – нагороди учасникам тих подій, надіславши їх на західноукраїнські терени, тим самим підтримали українську традицію і революційно-бойовий дух.

У відозві "До українського громадянства" УВО накреслила завдання бойової діяльності: "1. Зберегти активні традиції української армії.

2. Підготувати молоді кадри, які б були спроможні виконати свою історичну місію в майбутній боротьбі за нашу волю.

3. Активізувати й мілітаризувати народні маси, щоб тим способом приправити їх до майбутньої національної революції.

4. Утворити революційно-конспіративну силу, яка б стала на сторожі інтересів Українських мас та була б їх месником за насильства та гноблення польської окупаційної влади” [419].

Розбудувавшись як “національна армія в підпіллі”, УВО розробила свій „Військовий Статут” [46, арк. 1-25]. У „Вступі” зазначені такі розділи: „Військовий Бойовий Вишкіл”, “Вогонь і маневр”, “Обов’язки командира в бою”, “Накази”. Розділ II складався: „До поодинокого стрільця”, „Стрілець у наступі”, „Поведінка в бою”, „Зорець, обсерватор, наблюдатель”, „Поодинокий вишкіл”, “Стрілець в обороні”, „Застосовання зброї”, „Несподіваність, хитрість, ініціатива”, „Таблиця стрілів”, „Підслух і секрет”, „Розвідка”, „Дозор в розвідці”, „Дозор в похідному і бойовому забезпеченні”, „Дозор між полевыми заставами”, „Снайпер”, „Вірничий (ручного і станкового) скоростріла”, “Амуніційний”, „Посланець зв’язковий”. Був детально розписаний і схематично показаний „Стрілецький рій в бою”, при тому дохідно донесено відповідні „Точки наказу” зверхника (ройового) щодо наступу і ешеленованої оборони. Також розкрито „Стрілецький рій в боєвій охороні і наступаючому бою”, „Стрілецький рій в похідній охороні”, „Стрілецький рій в полевій сторожі”. Тут звернуто увагу на відповідні маневри в бою, які повинен здійснити рій виконуючи відповідні накази ройового командира. Детально розписана „Варта”: „Обов’язки вартового”, „Зміна вартових”, „Обов’язки розводячого”, „Обов’язки командира варти”, „Зміна варти” тощо.

Фактично увісти в краю постійно вели діяльність щодо підготовки загальнонаціонального зриву: в одному повіті планували підготувати один курінь війська, курінь складався із сотень, ті з чот, вони з роїв. Особовий склад мав формуватися не лише з членів УВО, з колишніх військовиків, а також з людей здатних до збройної боротьби. Керівництво Військової Організації не мало ілюзій щодо успіху визвольного повстання у даний момент, але ставило на

мобілізацію народу до майбутньої боротьби у відповідний час. Є. Коновалець зі своїми найближчими соратниками сформувавши визвольну концепцію, яка складалася з таких елементів: “Боротися власними силами народу, а не орієнтуватися на сторонніх “визволителів”; боротьба в Україні повинна вестися за всяких умов, бо перервану боротьбу важко відновити; визвольну діяльність вести одночасно проти всіх окупантів, а не йти з одним проти другого; наявність у визвольній боротьбі необхідного збройного чинника” [781, с. 418]. Таким чинником у 1920-х рр. і стала Українська Військова Організація.

У 1929 р. вийшла друком у 10 тис. примірників брошура, в якій увісти закликали: “Книжку цю повинен прочитати кожний Українець! Передавайте її з рук до рук, з хати до хати! Ховайте її перед ляхами, бо вона нелегальна!”. Відмічалось, що “український бойовик іде і ціль його одна: воля у власній державі. Суверенна, Соборна, Українська Держава, то його найблища Мета, а шляхом до Неї: Боротьба”. Стверджувалося, що “...інтернаціональне братерство працюючих кінчиться там, де починається інтерес власної нації”. Також пояснювали, що “нашими ворогами є всі окупанти і т. зв. “хруні”, які ширять орієнтації на одного із окупантів. Угодовці, або “реальні політики” уповають на цілковиту ласку й неласку ворога”. Але “...всі народи Європи не доходили до своєї самостійності через автономію, тільки через збройну розправу з ворогом”. Щодо силових методів боротьби, то увісти пояснювали: “Терор як засіб самооборони. Терор це найстрашніша зброя в руках підпільної організації. Це заразom її остаточний і найсильніший аргумент, коли всі інші вже вичерпані, або коли наперед відомо, що вони будуть безуспішні... Терор – це відповідь на насильство ворога, це сила в обороні людських прав. Терорист це один із суддів народу, який діє за принципом “*Salus populi – suprema lex*” (добро народу є найвищим законом)” [323, с. 5-6, 22-24, 27, 28, 32].

Активна діяльність УВО потребувала значних коштів. Фінансові видатки покривала Військова Організація із засобів, що їх вивезли Січові Стрільці з України, з пожертв заокеанської еміграції, в її користь було

оподатковано, за попередньою добровільною згодою, українське студентство у ЧСР, які користувалися стипендіями чеського Міністерства освіти [438, с. 61]. Певні кошти давали експропріаційні заходи бойовиків у Галичині, т. зв. “летючі бригади” під керівництвом Ю. Головінського, які здійснювали успішні напади на пошти, на вози, що перевозили гроші. Типовий приклад з “ексів” увіствів: у Долині й околиці поляки збирали гроші, щоб купити літак як дарунок польському урядові. Бойовики УВО А. Вартовий, Д. Дубаневич, І. Вербицький, В. Атаманчук, А. Медведь – проникли в будинок Повітової Ради і, зламавши касу, взяли 5 тис. злотих [992, с. 227-228]. Як стверджував З. Книш: „Впродовж одного року Головінський своєю бойово-експропріаційною акцією придбав більше грошей для У.В.О., як усі заокеанські збірки за 10 років. Якби йому вдалося довести ту акцію до задуманого кінця, цебто продовжити її ще через два роки, він мав би міцну фінансову основу для цілого революційного руху в усіх виявах його потреб” [990, с. 43]. Дійсно у 1924-1925 рр. „екси летючих бригад” поповнили касу УВО на 200 тис. злотих (приблизно – 40 тис. доларів США).

Польська влада за такі напади жорстоко переслідувала увіствів, судячи схоплених “наглими” (негайними, фактично військово-польовими) судами, трактуючи їх як звичайних грабіжників, тим самим підриваючи моральний авторитет Військової Організації. Крайова Команда УВО в своїх комунікатах вказувала, що напади мали на меті не тільки здобути матеріальні засоби, але також підірвати підвалини окупантської держави, що наблизить українців до досягнення кінцевої мети. Також за те, що членів УВО трактують як звичайних карних злочинців і застосовують до них ганебну кару смерті, то Організація відповість індивідуальним терором, спрямованим супроти керманичів Польської держави [138, арк. 58].

Після замахів на львівського воєводу К. Грабовського та президента Польщі С. Войцеховського найрезонанснішою подією стало вбивство 19 жовтня 1926 р. шкільного куратора, відомого полонізатора української освіти

Яна Собінського. Польська влада пообіцяла 1000 злотих нагороди за викриття убивць [431]. Собінський 15 лютого 1924 р., доповідаючи в Міністерстві внутрішніх справ, твердив, що правомірно вживати термін “русін”, а не “українець”. Доводив, що термін “українець” тут незнаний, а тільки з’явився під впливом політичної агітації [205, арк. 2-4]. Керуючи освітою, він безцеремонно проганяв українців з учительських посад, насильно переселяв на захід Польщі, часто розділяючи в такий спосіб родини, декому з них було відмовлено в емеретурній [пенсійній. – І.Г.] платні [988, с. 18-19].

Через рік відбувся у цій справі великий судовий процес, на якому судили 17 членів УВО [136, арк. 1]. У вбивстві безпідставно звинувачували Івана Вербицького і Василя Атаманчука, яких засудили до смертної кари (яку згодом замінили великими термінами ув’язнення). Українська Військова Організація подала офіційне повідомлення до польського трибуналу, що Собінського вбила УВО, але не звинувачені. У разі виконання присуду УВО погрожувала звернутися до світової громадськості щодо необґрунтованості присуду [139, арк. 42-43]. Польська поліція показала себе бездарною у цій ситуації, так і не зумівши знайти справжніх виконавців атентату, а ними були Богдан Підгайний і Роман Шухевич [1029, с. 328-329]. Юнаки хотіли здатися польській владі, тим самим звільнити невинно засуджених. Адвокати С. Шухевич і В. Старосольський, з відома Верховної Команди УВО, заборонили їм з’являтися в суд, мотивуючи це тим, що “був би то відстрашаючий приклад на майбутнє” [106, арк. 21].

Своє ставлення до польської окупаційної влади було висловлено таким чином: “УВО ніколи не скривала цього, що на терор польської влади, виконуваний на нашому народі, відповідати буде хоч би навіть і індивідуальним терором. Ми ніколи не оспорювали цього, що всіма методами будемо боротись з нашим займанцем та, що послідовно стремітимемо до відорвання західних українських земель від Польщі” [415]. Також зазначалося: “УВО є організацією, для якої тільки інтерес української нації є й буде

рішальним у її діяльності. УВО не ставить терористичної діяльності як виключного свого завдання. Не є вона рівно ж ніякою розвідною централею. УВО є революційною організацією, якої основним завданням пропагувати думку загального революційного зриву українського народу із остаточною метою створити власну національну самостійну і з'єдинену державу” [416]. Діячі УВО неодноразово посилалися на міжнародний досвід, коли ірландський Шин-Фейн, бойова організація польських соціалістів успішно застосовували такі методи національно-визвольної боротьби, як терор, бойкот, саботажі тощо. [413, 414]. Наводилися приклади з діяльності начальника Польської держави, колишнього очільника Польської Військової Організації Ю. Пілсудського (псевдо Дзюк), який до світової війни неодноразово давав накази жорстоко карати провокаторів: “Пілсудський вбив біля тисячі людей: агентів, поліцистів. Щоб вбити конфідента Сеньковського – вбили його батька, щоб на похоронах вбити його” [415].

У комунікаті УВО від 25 липня 1928 р. щодо засуджених на кару смерті Володимира Ординця і Івана Плахтину та на важку тюрму Володимира Мирона і Євгена Качмарського говорилося: “Згадані бойовики виконали закидуваний їм вчинок, а саме – напад на пошту, на приказ УВО. Робили вони те саме, що свого часу під царатом Йосиф Пілсудський і його організація. Цей вчинок мав на меті не тільки здобути матеріальні засоби, конечні для революційної підготовки, але також підірвати бодай в малій частині підвалини окупантської держави, наближаючи українців тим самим до осягнення конечної мети.

Польська львівська поліція нарочно намагалася зробити з назкрізь політичного чину, який навіть сам польський наглий суд мусів визнати за ідейний, – звичайний бандитський напад. Поліція сфабрикувала слідство в тому напрямі, щоби за всяку ціну, – з кривоприсягою комісарів поліції включно, довести до наглого суду та через відмовлений вчинкові ідейних мотивів підірвати моральний авторитет організації. Поліція пристосовує звичайні

насилля супроти членів УВО, щоби на насилля відповісти насиллям, заповідаємо, що на будуче УВО на трактовання своїх членів на звичайних злочинців і пристосування до них ганебної кари смерти через повішання, відповідь індивідуальним терором, спрямованим супроти керманичів держави” [138, арк. 58].

Аналізуючи досвід визвольного руху інших народів, увісти стверджували: “...мусимо прийти до одиноко можливого висновку, що в боротьбі цілого народу, де йде про “бути чи не бути”, всі акти самооборони, а тим самим і індивідуальний терор є тим більше оправданим і зрозумілим... – на масовий терор мусимо відповісти відповідно до наших сил індивідуальним терором” [413]. Для наочного прикладу перейняття боротьби польського народу була підготовлена Михайлом Колодзінським брошура, яка вийшла в 1929 р. у Львові під псевдонімом М. Буджак “Польське повстання 1863 р.” [248, арк. 30-35зв.; 249, арк. 72]. Під час численних дискусій щодо застосування терористичних актів, то превалювала така думка серед молодого поповнення увістів: „Терор потрібний. Але думаю, що маємо більше працювати у ворожих структурах, займати владні позиції, аби полегшити роботу іншим. На кожного польського чиновника має бути наш чиновник, на польського вчителя – наш, на польського офіцера – наш офіцер” [484, с. 101].

До відбору бойовиків керівництво УВО підходило досить прискіпливо. Воно виходило із таких засад: „1. До революційних актів здатні тільки вибранці. Мусять це бути люди відважні, спокійні і холоднокровні, що йдуть на діло не під впливом юнацької романтики чи з якогось гону до авантюричності, але з почуття революційного обов’язку. Вони мусять бути знаменито вишколені: володіти зброєю, відбувати довгі марші, зносити голод, спрагу й невигоди, щоб бути сильно відпорними фізично на труди.

2. Треба скінчити з забавою в революцію, чи то для своєї молодечої фантазії, чи то на те, щоб оточити свою особу вінцем слави і зідхання зо сторони дівчат, що обожують цих своєрідних „героїв”. Маємо до діла з ворогом

лютим, витривалим, зручним і добре зорганізованим. Перебороти його можна тільки маючи в собі рішення бути готовим на все.

3. Хто увійшов у бойовий реферат – за тим замкнулися двері українського товариського життя. Мусів мешкати у поляків, або в жидів, удавати перед ними поляка, не вільно було в себе мати українських книжок і часописів, не вільно писати ані отримувати листів. Не вільно ходити до українського театру, товариств, церков, не вільно залицятися до українських дівчат... Строго... притримуватися... наказів.

Не було мови про те, щоб себе відвідувати. Один бойовик не смів і не повинен знати, де живе другий. Стрічі ніколи не відбувалися на одному місці, мінялися дуже часто. Тільки кур'єри або кур'єрки знали адреси членів „летючої бригади”.

4. ... що в нас є перевага над ворогом так довго, як довго він нас не знає. Ми не в стані і ніколи не будемо в стані рівнятися з ним силою грошових і комунікаційних засобів та озброєнням, бо проти нас стоїть увесь державний, поліцейний і військовий апарат. Одиноким нашим атутом, це абсолютна законспірованість та оперування моментом заскочення. Через те У.В.О. покищо не чваниться своїми ділами і залято мовчить, бо кожен місяць зисканого часу скріплює її фінансово, дає більшу певність розгорнути опісля широко її властиву діяльність. Це неможливе в умовах большевицького режиму, але можливе в полуправовій державі, якою є Польща і цю обставину треба використати до крайніх меж можливості...” [990, с. 49-51].

Бойовики мали на озброєнні, як правило пістолі: німецький „Ортгіс” (набої калібром 7,65 мм), „Браунінг” (6,35), австрійський „Штаєр” (8), бельгійський ФН (6,35), рідше „Маузер” (6,35; 7,65), німецький „Парабеллум”, “Гіспано” (7,65), австрійський «Гассер». Деколи застосовували німецькі та австрійські гранати, здебільшого користувалися саморобними вибуховими пристроями, їх виготовляли студенти-хіміки Теодор Яцура, Юрій Дачишин.

Добротною була екіпіровка бойовика-увіста: „В кожного на ногах були міцні черевики, т. зв. в Галичині з німецька „бергштайгени” (призначені до гірської туристики). Запасні грубі скарпетки. Всі мали прецизійні швейцарські годинники найкращої марки, бусолі і мапи. З харчів бралися звичайно: суха ковбаса, таблички чоколяди, плоска плящина коньяку. Пізніше в кожній часті групи був найконечніший перев’язочний матеріал” [990, с. 52].

Увісти вели картотеку помешкань і телефонів усіх тих осіб з поліції, що мали відношення до українських справ. Розвідку проводили, як правило, дівчата, яким легше було отримувати такі конфіденційні дані, не привертаючи уваги поліційних агентів. Але вони також потрапляли в поле зору поліції, їх заарештовували і судили. Так, у червні 1929 р. у Львові відбувся судовий процес над увістками [988, с. 290-331].

Основною територією діяльності УВО була Галичина, але наприкінці 1920-х рр. члени збройного підпілля виїжджають на Волинь, де закладають основи Військової Організації для ворожої щодо Польщі роботи [214, арк. 51]. Також є дані, що на початку 1920-х рр. у Крем’янецькій українській гімназії уже існувала бойова група УВО. Вона організаційно була автономною і нікому не підпорядковувалася. Весною 1923 р. її члени Улас Самчук та Антін Гакен мали здійснити замах на українського єпископа Дениса Валедниського за його згоду брати участь у державному святі “Тшецега мая” [день польської Конституції. – І.Г.]. Замах не вдався через нерішучість хлопців [924, с. 20].

За даними польської поліції “...в Крем’янецькому повіті розповсюджувалася “Сурма” – орган української бойової організації. Відбувався військовий вишкіл української молоді. Це – УВО. Але є дані, що неустановлена організація керована з ССРСР” [233, арк. 304]. На Волині збиралися кошти на бойовий фонд УВО; через рахунки у рівненських банках пересилалися гроші для місцевих осередків бойової організації. У Рівненському повіті функціонували сім районних осередків Військової Організації. Поляки констатували, що організація Українського Пласту є організацією суто

військовою і в такому дусі виховує українську шкільну молодь. Новий член під час вступу складає присягу і здає іспити. Під впливом УВО перебувають такі спортивно-патріотичні організації, як “Сокіл” та “Луг”. Поліція вважала, що: “В 5 курені старших пластунів... в кількості 30 чоловік криється Окружна Команда УВО”. Також стверджувалося, що одне з найважливіших завдань УВО є підготовка ґрунту до збройного повстання, яке мало розпочатися восени 1928 р. або весною 1929 р. За іншими даними, увісти планували збройний виступ на 1930 р. [182, арк. 27-28зв., 126зв., 157].

Під впливом історичних подій, з відходом деяких діячів УВО – членів політичних партій з підпільної діяльності, революційно-бойова організація дещо змінює свій характер із суто військової підпільної організації на революційно-підпільну, що вимагало щоразу більше залучати невійськовиків. Ряди УВО у другій половині 1920-х рр. поповнює студентська, шкільна та сільська національно-свідома молодь. Активні члени спортивно-патріотичних організацій “Пласт”, “Луг”, “Сокіл”, “Каменярі” та ін., гартуючи свій дух і тіло, беруть участь і проходять відповідний вишкіл у спеціальних таборах, організованих увістами в Карпатах [1055, с. 29]. Нерідко пластуни в наплечниках через чесько-польський кордон переносили сотні пістолів та тисячі набоїв до них, тим самим поповнюючи збройну силу УВО.

Старше покоління увістів робило ставку на молодь “...людей сильного характеру. Таких людей треба активно виховувати, інакше звідки візьметься справжній провід нації” [846, с. 97]. Типовим прикладом залучення молоді до діяльності УВО є життєвий шлях майбутніх провідників націоналістів Степана Бандери та Романа Шухевича, а також більшості їхніх побратимів. Пройшовши відповідний вишкіл у “Пласті”, інших патріотичних організаціях, вони ще у зовсім юному віці вступили до Військової Організації. Здебільшого їхні родини їм у цьому сприяли. З донесення польської поліції: “Степан Бандера 19 р. і Андрій Бандера 56 р. [батько Степана, греко-католицький священик, в роки Визвольних Змагань капелан УГА, пізніше парох с. Бережниці та Старий

Угринів Калуського повіту Станіславівського воєводства. – І.Г.] – поширювали листівки 4.11.1928 р., в яких закликали український люд до збройного повстання, і тим самим вербували до УВО. 9.11. 1928 р. проведено ревізію будинку кооперативи “Єдність” у Бережниці, ревізію церкви, і дому священника А. Бандери. Знайшли листівки, друковані у Львові УВО 1.XI.1928 р.

С. Бандера і І. Богуш приїхали зі Львова 3.11 і пішли в Ст. Угринів “Просвіту”, де зібрали членів “Лугу”. Урочистості в Бережниці 4.01.1928 р. і привезли листівки.

С. Бандера, член УВО 3–4.XI.1928 р., на брамі церкви в Бережниці наліпив 2 листівки УВО” [182, арк. 201-201зв., 233зв.].

Майбутній головнокомандувач УПА Р. Шухевич ріс усебічно розвиненою людиною, міг себе проявити успішно в різних сферах людської діяльності. Але національні почуття підказували: “На нашу багату землю мають апетит нахабні наїздники. Ми ж маємо занадто м’яке серце і швидко віримо в обіцянки ворожих дипломатів. Але це мусить змінитись!” [481, с. 331]. Для того він закликав побратимів: “Ми мусимо гартувати спортом тіло, але, щонайважливіше, здобути знання, вчитися чужих мов і розвивати сильну волю” [481, с. 331]. Вихований на етично-моральних християнських засадах постійно корив себе за порушення Божої заповіді: “І пізніше кожен постріл у його житті, кожний наказ до акції був у нього окуплений найтяжчою ціною – боротьбою із власним сумлінням” [937, с. 262].

Також нерідко у своїх зверненнях до української молоді УВО закликала не ухилятися від служби у польському війську: “Ідіте до польського війська тільки по мундир та зброю. Присяга на вірність Польщі під примусом не дійсна. Присягніть боротьбі за волю українського народу. В слушний час повернете дула Ваших крісів проти польських офіцерів. Не дезертируйте. Служіть і учіться володіти крісом. Плекайте в своїм серці ненависть до Польщі, а любов до України” [98, арк. 15]. Проводилася агітація серед учнів шкіл, щоб

вони вступали до шкіл підхорунжих польської армії, для отримання доброго військового вишколу [215, арк. 16]. Таку службу пройшли Михайло Колодзінський, Роман Шухевич (йому не судилося закінчити старшинської школи підхорунжих артилерії у Володимирі-Волинському, як „політично підозрілому”), Олекса Гасин, Осип Карачевський, Дмитро Грицай, Василь Сидор, Юрій Лопатинський, Василь Івахів, Лука Павлишин та ін. Перебуваючи на вишколі у польському війську увісти закликали земляків: „... не виявляти своєї непокори перед командирами, бо ще не час, сумлінно вивчати військові дисципліни, тренуватись, навіть кинути палити, аби зберегти здоров'я для блага нації. Мовляв, учімось, хлопці, бо військовики Україні в майбутньому знадобляться... Не виключено, що воювати колись доведеться саме проти панської Польщі, - хай вона нас готує до цього, за її науку платити гроші не треба. Наука ця багато чого вартує” [484, с. 100-101].

У середині 1920-х рр. західноукраїнські політичні сили здійснили реорганізацію своїх рядів. Новопосталі УНДО, УСРП, відроджена УСДП та ін. утворили т.зв. „легальну опозицію” польському окупаційному режиму. А УВО, як підпільна національна армія, виконувала роль збройної підтримки діяльності опозиційних українських партій. 5 грудня 1927 р. президент Польщі І. Мосціцький видав розпорядження про нові вибори до польського Сейму – 4 березня, а до Сенату – 11 березня 1928 р. Край був поділений на 104 виборчі округи, голосування мало вестися не за кандидатами, а за партіями. Незважаючи на відсутність єдності усіх українських політичних сил, які брали участь у виборах, відповідно до Сейму і Сенату було обрано 30 послів і 10 senatorів, які утворили Українську Парламентську Репрезентацію і Український Сенаторський Клуб. У цих умовах УВО змушена була визнати: “Наше негативне становище до виборів 1922 р. не принесло нам ніяких реальних здобутків. УВО стежить за передвиборчою підготовкою, щоб українськими послами стали не угодовці, а свідомі цієї боротьби, що будуть вести у варшавському сеймі в обороні українського населення” [213, арк. 48]. У

виборній акції увісти конкретно підтримували декількох кандидатів на послів і сенаторів, зокрема свого члена Дмитра Палієва [992, с. 37].

Консолідації українських партій та організацій сприяло відзначення 10-ї річниці з дня проголошення ЗУНР. Готувалися і поляки до святкування відновлення Польської держави. З цього приводу УВО розповсюдило відозву, у якій закликала населення Західної України не відзначати польського свята: “Українці! Не смійте святкувати 10-ту річницю постанови Польської держави. Смерть ворогам і своїм хруням, що помагають ворогові. Проч з Польщею! Хай живе незалежна самостійна соборна Україна” [218, арк. 44].

Команда УВО нагадувала західним українцям, що причиною невдач у роки Визвольних Змагань було те, що “...ми не мали державної і військової традиції та не вміли любити свободи й ненавидіти неволі” [217, арк. 7]. Підпільна організація масово розповсюджує листівки з нагоди відзначення річниці ЗУНР, які закликали передавати “З рук до рук!”, “З хати до хати!” [47, арк. 6-7, 16]. З нагоди 1 листопада 1928 р. УВО пояснювала: “У великий день! Українська Армія перемінилася в УВО, щоб знов у підземеллі приготувляти хвилю нової переміни себе в Українську Армію, оборонця Української держави.

Батьківщина в неволі. Волю її треба здобути. Цього зможе тільки доклати українська збройна сила. І збройну силу України Ви всі мусите підготувити!” [98, арк. 16].

Гучною маніфестацією у Львові українство відзначило 1 листопада 1928 р. Із слів бойового референта УВО З. Книша відомо: “День Першого Листопада всі українські установи проголосили вільним від праці. На десятю годину вранці заповіджено урочисту Службу Божу в Преображенській Церкві і ще далеко перед тим люди вщерть виповнили не тільки церкву, але й суміжні з нею вулиці. Богослужбу відправив о. мітрат Базюк в асисті багатьох духовників. Співав відомий у Львові хор під управою радника Купчинського.

Це пройшло спокійно, поважно і в піднесеному дусі. Патріотичної проповіді не виголошено. На півшосту визначено панахиду в церкві Св. Юра. Десять тисяч людей, о. Базюк й Войнаровський, всього 30 священників, чоловічий хор “Сурма” під батутом композитора д-ра Неділка. Над собором Св. Юра – жовто-блакитний прапор з вишитими на ньому буквами УВО. Такі самі прапори на будинку університету та шпилі Високого Замку. Похід рушив вулицею Міцкевича вниз. Польська кінна і піша поліція заступила дорогу біля дирекції залізниць. Йшли, співали “Ще не вмерла Україна...”, “Гей у лузі червона калина...”. Полетіло каміння в поліцію, яка на конях напирала на демонстрантів: “смерть ляхам!”, “ганьба поліції!” Перестрілка. Перший стріляв Лесь Музичка в поліцію з дерева. Вбитих не було, але багато поранених...” [988, с. 277, 240].

У той самий час поляки здійснили погром українських установ: Академічного Дому, студентської їдальні, бібліотеки студентів, кооперативи “Маслосоюз”, усього 17 інституцій. Були непоодинокі випадки фізичного насильства над українцями. Так була викинута з приватного помешкання 28-літня українка М. Філюсівна, яка поламала руки й ноги [48, арк. 35-37].

З. Книш так описує безчинства поляків: “Поляки в силі 3 тис. рушили до Академічного Дому із гаслами: “Проч з Маслосоюзем!”, “Геть діячів гайдамацьких!”, “Ганьба кабаням!”, “На погибель українців!”, “За Збруч русінське стадо!”. Повибивано всі вікна в Українському Педагогічному Товаристві “Рідна Школа”. Перестрілка з поляками, у Академічному Домі руйнація канцелярії і читальні, по-вандальськи знищили мистецьку виставку картин О. Новаківського. Польська юрба погромила “Просвіту”, друкарню “Діла”, друкарню Ставропігіївського інституту, книгарню НТШ, крамниці та централю “Маслосоюзу”.

Після цих подій в Академічному Домі була створена Студентська Екзекутива в складі Р. Зубика (від гетьманців), В. Генік-Березовського (від радикалів), О. Багачевського (голова)... Її завдання: організувати й керувати

охороною українських установ і збирати матеріали про вандалські нищення українського публічного майна та культурних скарбів для використання того в заграничній пропаганді проти Польщі” [988, с. 242-244, 250-263, 316-317].

Український політичний провід, керівництво УВО висловили своє обурення щодо подій 1 листопада відозвою “До культурних народів світу”, щоб привернути увагу світової громадськості до становища українців під Польщею [48, арк. 13-14]. Акція продумана і проведена Українською Військовою Організацією за сприяння політичних партій Західної України показала українській і світовій спільноті, що боротьба між Україною та Польщею не стихає. Щодо значення і ролі увіствів у ній, то сучасники відзначали: “Правдивим виразником почувань, поглядів, тенденцій, настроїв і задумів нашого загалу була властиво тільки УВО, і наряд нею та її членами дорожив” [500, с. 345].

Як бачимо, польська влада усіма можливими заходами впливу бажала здійснити на західноукраїнських землях обстановку, за якої українці змушені були б змиритися із становищем поневоленої нації і в повсякденній життєвій ситуації ставати лояльними громадянами Польської держави. Для того використовувались різні методи впливу, як силові, так і заохочувальні. З одного боку поляки все робили для того, щоб швидко здійснити асимілізаційні процеси: наводнити міста та містечка Західної України своїми спеціалістами, здійснювати постійний контроль на місцях за українською людністю з допомогою владних структур та репресивних органів, опанувати кращі землі польськими переселенцями. З іншого - влада йшла на деякі поступки українським господарським та культурно-освітнім інституціям, щоб заохотити місцеве населення до державного будівництва та налагодження особистого життя.

У другій половині 1920-х рр., в умовах утвердження польського окупаційного режиму на західноукраїнських землях, пройшло перегрупування національних політичних сил. На основі старих організацій виникають нові,

сконсолідованіші та потужніші, які пристосовують свою тактику діяльності до нових політичних реалій стабільності суспільно-політичного та соціально-економічного життя у Польській державі. Вони у своїх програмах дій ставлять на зтяжну, ґрунтовну роботу серед широких народних мас, сподіваючись на об'єднання усього українського громадянства до майбутніх звершень. Український визвольний рух на західноукраїнських землях використовував усі доступні йому форми і методи боротьби, як мирні, так і революційно-бойові. УВО фактично була збройною силою українців, а представники політичних партій бажали використати її як метод силового тиску на поляків. Тому до початку 1930-х рр. вбачаються сконсолідовані зусилля усіх західноукраїнських політичних сил в розвитку національно-визвольної боротьби.

* * *

Велика світова війна призвела до посилення національно-визвольних рухів поневолених народів, внаслідок яких розпалися імперії та утворилася низка суверенних держав. Українці, солідарно з іншими європейськими націями, стали на шлях державотворення, але з об'єктивних обставин опинилися в епіцентрі боротьби із новим „бичом божим” – російським большевизмом. Фактично збройні сили УНР та масовий селянський повстанчий рух зупинили нового євразійського варвара, який, під гаслом „дайош мировую революцію”, хотів порушити віковий світовий порядок і розвалити національні держави європейського континенту. Ослаблену в цій боротьбі Україну не підтримали переможці Першої світової війни – країни Антанти, які ділили світ Версальсько-Вашінгтонською системою кордонів. Цим скористалися наші сусіди: росіяни, поляки, румуни і чехословаки, які захопили українські етнічно-історичні землі. В результаті українці, втративши державність, опинилися в складі чотирьох держав-сусідів.

Але національно-визвольний рух був таким потужним, що окупанти змушені були фактично визнати українську націю (раніше це категорично заперечувалося). Нові московські правителі під дією національної стихії створили „федеративний союз народів” – ССРСР; питання прав української меншини (автономії) не сходило із порядку денного в ЧСР, Польщі та Румунії. В умовах, коли не вдалося зберегти державність на окремій території, як у випадку з Галицькою Республікою і продовжувати збройну боротьбу на Наддніпрянщині, українські політичні сили перейшли період зневіри, розпачу та розпорошеності в екзильних урядах, численних політичних партіях та громадських організаціях. В результаті радикально налаштовані верстви національного проводу, колишні військовики, вирішили продовжити боротьбу створивши підпільну національну армію – Українську Військову Організацію. Її завданням було сконсолідувати здорові народні сили на засадах чинного націоналізму, стати збройним раменом переформатованих політичних сил, здійснювати постійний силовий тиск на окупаційні режими з метою підготовки громадянства до всеукраїнського повстання, яке мало призвести до відновлення української державності.

РОЗДІЛ 4

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ЧОЛІ ПРАВОРАДИКАЛЬНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ

4.1 Об'єднання націоналістичних організацій – утворення ОУН. Програмні засади, цілі та методи діяльності українських націоналістів.

У 1920-х рр. серед українських політиків поширювалися думки, що потрібно вести активну роботу щодо виховання народу, щоб виробити політично свідому суспільність на засадах націоналізму. В той час західноукраїнська молодь захоплюється націоналістичною ідеологією. Адже, аналізуючи причини занепаду української державності, окрім відомих зовнішніх чинників, простежувалися і внутрішні: вбачалося якесь недомагання в ідеологічному і політичному вихованні українського народу. Суспільно-політичні організації, які існували перед Першою світовою війною, не дали політично свідомого типу українця. До катастрофи довела мозаїка ідей і отаманщина. Не залишалося нічого іншого, як перевиховувати українське громадянство. А це зможе здійснити лише націоналізм, який створить з українського народу політично свідому суспільність, – так вважали радикально налаштовані українські політики [149, арк. 36]. Тобто націоналістичний світогляд став тим дороговказом, яким йшла у 1920-х рр. українська молодь. Адже старше покоління борців за волю України, в умовах миру та стабільності суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях, поступово відходить від активної революційно-бойової діяльності займаючись сімейними та родинними справами, налагодженням господарських, науково-освітніх, культурно-мистецьких установ та інших життєво необхідних обставин. Діяльність громадсько-політичних західноукраїнських структур змушена була рахуватися із польськими законами, діяти в межах дозволів та інструкцій окупаційної влади. Тому їхній вплив на молоде покоління був дещо обмежений. У той час українська молодь, а серед них було чимало колишніх військовиків національних збройних сил інтернованих у таборах, звільнившись, з метою

отримання ґрунтової фахової освіти, перебуває у ЧСР, Австрії, Німеччині та інших країнах. Там були створені умови для перебування українців, об'єднаних у національних інституціях, для успішного вільного життя серед європейської спільноти.

Переймаючись націоналістичною ідеологією, українська молодь створює свої організації. Так, ще у 1922 р. на території ЧСР, в Юзефові, українське національно-свідоме студентство, для координації політичної праці з ворожими українському націоналізмові впливами організовує Групу Української Націоналістичної Молоді [65, арк. 5-6]. Вона об'єднувала в своїх рядах переважно студентів-емігрантів, вихідців із західноукраїнських земель [149, арк. 37]. Очолювали організацію О. Черкавський, М. Коновалець [брат провідника УВО. – І.Г.], І. Гижа, М. Козак, З. Петрів, А. Токарчук, О. Мельникович, В. Бас та інші. Філії ГУНМ існували у кількох містах ЧСР [1079, с. 331-332]. Видавали друкований орган “Національна думка”. Члени ГУНМ виступали проти радянофільства і зміновіховських настроїв. У проекті Статуту було записано боротися за: “Самостійну, Незалежну, Суверенну, Демократичну Українську Державу, обіймаючи в своїх границях всі землі, заселені українським народом”. ГУНМ “...осуджує безоглядну боротьбу українських клас, політичних партій та гуртків, а буде стреміти до з'єднання всіх сил української нації на боротьбу за демократичну українську державу” [327, с.19].

Подібну мету у своїй діяльності поставила і Легія Українських Націоналістів. Вона була створена в Празі у 1925 р., об'єднавши такі організації: Українське Національне Об'єднання, Спілку Визволення України, Союз Українських Фашистів. В її рядах були вихідці переважно з Наддніпрянщини, колишні воїни Армії УНР [764, с. 382-384]. ЛУН очолювали М. Сціборський, Д. Демчук, Т. Пасічник, Є. Маланюк, Григорович та інші. Легія мала власний знак (національних кольорів) з Тризубом та перехрещеним мечем. Гасло організації: “Думка – думкою, а меч – мечем”. Вживали також клич колишніх воїнів кінного полку “чорних” козаків: “Слава Україні!”

Політична платформа Легії Українських Націоналістів: “1. ЛУН є політичною організацією, що інтереси цілої нації та власної держави ставить понад інтереси якої-небудь окремої кляси або політичної партії. 2. Легія Українських Націоналістів ставить своїм завданням: а) повне визволення шляхом консолідованої боротьби всіх національно-державницьких елементів. Легія Українських Націоналістів констатує... немає такої об’єднавчої сили, тому потрібна диктатура (не пролетаріату чи партії), а диктатура української нації через об’єднання групи організованих українських націоналістів-патріотів, що посідають державно-творчі тенденції, та буде стреміти до неї всіма своїми силами та засобами ... IV. Верховна влада встановлюється об’єднаними групами організованих українських націоналістів, які переведуть звільнення українських земель від влади окупантів. Це уможливилює перехід до парламентарних форм державного ходу. Виконавча влада дбає про законність, спокій, лад. Належить чесним, індивідуально сильним та фахово підготовленим. Промисловість і торгівля; Аграрна політика; Фінансова політика; Організація війська; Шкільна політика; Релігія; Суспільне життя” [1, арк. 11].

Спочатку в ЛУН існували три політичні течії: Шаповалівська, Скоропадського та Острияниці [62, арк. 19]. Але, згодом, звільнившись від впливу закордонних українських центрів, Легія у 1927 р. об’єдналася з ГУНМ в Союз Організацій Українських Націоналістів [787, с. 367].

Приймаючи ідеологію українського націоналізму за свою, молодь Західної України включається в боротьбу за втілення у життя ідеї української державності, на що не спромоглися їхні батьки і старші брати. Виховані глибоко патріотично родиною та українською школою, молоді люди створюють таємні націоналістичні організації. Серед старших учнів гімназій постає Організація Вищих Кляс Української Молоді, а серед студентства – Група Української Державницької Молоді. У 1925 р. у Львові відбувається їх об’єднання в Союз Української Націоналістичної Молоді. Провідну роль у

ньому відігравали: Степан Охримович, Богдан Кравців, Іван Габрусевич, Степан Ленкавський, Роман Шухевич, Зенон Коссак, Олекса Гасин, Степан Бандера, Дмитро Грицай, Василь Сидор, Іван Равлик, Володимир Янів, Богдан Підгайний, Михайло Колодзінський, Осип Тюшка, Дмитро Штикало, Ярослав Старух, Степан Грабець, Ростислав Волошин, Дмитро Мирон, Іван Климів [1092, с. 21]. Членами Союзу здебільшого була гімназійна, студентська, селянська та реміснича молодь у віці 16–25 років. СУНМ активно займався культурно-освітньою діяльністю. Усього їх нараховувалося близько 1500 осіб. Поляки називали сунмівців фашистами. Вони симпатизують позиції УНДО [182, арк. 123зв].

Активних діячів СУНМ залучає до співпраці Українська Військова Організація. У липні 1927 р. на конференцію в Берлін увісти запросили з краю діячів СУНМ. Йшлося про поповнення рядів УВО національно-свідомою молоддю. В результаті УВО наводить контакти і успішно співпрацює з усіма націоналістичними організаціями як на західноукраїнських землях, так і за кордоном. Багато членів цих організацій поповнюють ряди УВО. Адже в другій половині 1920-х рр. увісти головне свої зусилля сконцентровують не лише на військово-технічну, але й політико-психологічну підготовку до продовження боротьби. Полковник Є. Коновалець стверджував, що „УВО щораз більше буде переходити на політичні рейки, однак він хотів би уникнути внутрішніх політичних конфліктів” [992, с. 202]. Тобто з іншими національними політичними силами передбачалося змагання, суперництво і конкуренція виключаючи взаємне протиборство.

З метою об'єднання націоналістичних сил у Берліні 3–7 листопада 1927 р. відбулася Перша конференція Українських Націоналістів [227, арк. 23зв]. На ній були присутні: Є. Коновалець, О. Сенік, С. Чучман, З. Пеленський (УВО, Берлін); Д. Андрієвський (УВО, Брюссель); Ю. Вассиян, С. Нижанківський (ГУНМ, Прага); М. Сціборський (ЛУН, Подебради); Б. Кравців, О. Боднарівч, С. Охримович (СУНМ, Львів); Л. Макарушка (ГУНМ, УВО,

УНДО, Львів); П. Сайкевич (УВО, Львів); П. Кожевніков (ЛУН, Львів); В. Мартинець (УВО, ГУНМ, Берлін). Члени конференції вирішили об'єднати усі націоналістичні організації і для цього був створений керівний орган – Провід Українських Націоналістів. Його очолили: Є. Коновалець – голова, В. Мартинець – секретар і референт преси та пропаганди, Д. Андрієвський – ідеологічний референт, М. Сціборський – політичний референт. На конференції було зазначено: “Завершенням діяльності теперішнього ПРОВОДУ має бути КОНГРЕС УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ, який остаточно усталить ідеологічні позиції українського націоналізму, ствердить факт повстання єдиної всеукраїнської організації та прийме конструкцію та сталий ПРОВІД її” [269, с. 16]. З початком 1928 р. ПУН почав видавати свій часопис “Розбудова Нації” [227, арк. 23зв].

Головну роль в об'єднанні націоналістичних сил відіграла Українська Військова Організація. Але серед її членства почав наростати конфлікт з приводу ведення політичної діяльності. Деякі увісти вважали, що далі обмежувати революційну дію лише бойовими акціями недоцільно, як недоцільно залишати політичну ділянку боротьби існуючим легальним партіям опортуністичного напрямку, – натомість необхідно розгортати широку революційно-політичну акцію і творити підпільну ідеологічно-політичну організацію з націоналістичною ідеологією і революційно-визвольною політичною концепцією [769, с. 292]. У той час, коли керівництво УВО наближалось до націоналізму, багато діячів політичних партій Західної України відходить від активної роботи в Українській Військовій Організації. Той же М. Ковальчук висловлює досить сумнівну тезу: „Очолити ПУН, Є. Коновалець усе більше дистанціювався від військової організації та її справ. На той час уже було зрозуміло, що УВО не випрадала сподівань, пов'язаних з підготовкою національних військових кадрів” [1011, с.22]. Очевидним є те, що загальна ситуація несприятлива ведення постійної бойової дії в умовах стабілізації усіх аспектів життя на українських землях, також невизначеність розвитку

міжнародних подій стимулювали пошуки нових рішень та зміни тактики визвольної боротьби.

Цю ситуацію ґрунтовно було проаналізовано на Другій конференції Українських Націоналістів 8–9 квітня 1928 р. в Празі [227, арк. 24-27]. Присутні на ній були члени ПУН та представники усіх націоналістичних організацій. В організаційному плані конференція зробила значний поступ у напрямі злиття усіх груп в одну. Конференція вирішила передати Проводові Українських Націоналістів право представляти усі націоналістичні організації на різних політичних форумах. Також конференція заборонила націоналістам належати до легальних партій, які хотіли явно вести національну політику під польською окупацією. Вийшла група Д. Палієва. Верх взяла теза Д. Донцова про потребу створення зовсім нової, чітко ідеологічної та революційної етично-елітарної організації [1233, с. 810].

Під час обговорення українськими націоналістами поточних справ щодо становища України та вироблення засад перспектив ведення визвольного руху, на порядок денний були поставлені конкретні завдання, які охоплювали усі аспекти життя українців. Один із очільників ПУН Д. Андрієвський в „Інформаційній записці про стан підготовки рефератів для I Конгресу ОУН” закрема зазначав: „Військова справа” – реф. Полк. Коновалець мав би насамперед узасаднити пильну увагу, що її кладуть націоналісти на мілітарну організацію нації і то з огляду як політичного так і морального. Далі варт закреслити методи і характер військової організації, себто чи „озброєна нація” чи армія фахівців, створення певної військової касти. Природні умови наступу і оборони України і відповідно політика щодо зміцнення кордонів. Врешті праця націоналістів над спортовими організаціями і використання їх для майбутньої боротьби за незалежність. Інші способи підготовки оружного виступу. Тут ціла вага висвітлення сих питань спадає на п. Полк” [269, с. 92]. Тобто основну увагу, як бачимо, приділялося мілітаризації членства - майбутньої запоруки відновлення української державності.

Після кількомісячної всебічної підготовки у Відні з 28 січня по 3 лютого 1929 р. відбувся Установчий Конгрес Українських Націоналістів. У його роботі брали участь 28 делегатів націоналістичних організацій із українських емігрантських осередків Австрії, Бельгії, Вільного міста Данціга, Німеччини, Франції, ЧехоСловаччини, із західноукраїнських земель. Не змогли прибути представники з Югославії, Туреччини й Люксембургу. Представник із США приїхав після закінчення нарад [391, с. 61]. На Конгресі були присутні два гості – представник кубанських українців полковник Кіндрат Плохий та політичний редактор “Діла”, член УНДО Іван Кедрин-Рудницький. Учасники були підібрані так, що 16 представляли наддністрянців і 14 – наддніпрянців; 4 – із рідних земель, решта – емігранти; серед учасників – колишні старшини українських армій, професійні політики, студентство [додаток 3].

На Конгресі було заслухано та обговорено близько 40 доповідей з різноманітних проблем, що стосувалися життя українців. Відкрив націоналістичний форум Є. Коновалець, який у своїй промові наголосив, що різними шляхами йшли націоналістичні організації і тепер потрібно надати їм відповідну форму і вагу. Завданням Конгресу не є виносити якісь універсали, рішення на всі часи, бо наша нація, як творчий суб’єкт, росла, росте і буде рости. Полковник зазначив, що всі проблеми державного, соціального чи економічного характеру будуть розв’язуватись завжди відповідно до потреб часу та з користю для цілого національного організму. Конгрес має покласти підвалини для тієї будови, яка має стати на наших землях, та намітити план для її переведення. Голова УВО ствердив, що вагу і цінність свобідного життя у своїй незалежній державі треба поставити на першому місці всіх нарад і рішень Конгресу. Наша нація має не лише за собою світле минуле, але теж перед собою світле майбутнє. Століття творчого національного життя є найкращим доказом безсмертної нашої історичної традиції та запорукою її подальшого розвитку [277, с. 331].

Учасники Збору були персонально заприсяжені в новоутворену Організацію Українських Націоналістів.: “Перед Богом і перед Українською Нацією присягаю віддати всі мої сили в розпорядження Української Нації й Організації Українських Націоналістів! Присягаю, поруч з членами нашої організації, боротися за відновлення, зміцнення й поширення Незалежної й Соборної Української Національної Держави. Присягаю коритися всім наказам провідників нашої організації й не зраджувати організаційних справ. Знаю, що за зламання присяги, підлягатиму Судові нашої організації й найвищій карі” [277, с. 52].

Головою Проводу ОУН одногосно був обраний полковник Є. Коновалець. На його прохання був затверджений такий склад Проводу: М. Сціборський, В. Мартинець, П. Кожевніков, Д. Андрієвський, Ю. Вассиян, П. Низола [псевдонім генерала М. Капустянського. – І.Г.], Д. Демчук, Л. Костарів. Головний суддя – Я. Дуб [псевдонім М. Кушніра – І. Г.], головний контрольний – Я. Моралевич [391, с. 61].

У Постановах Великого Збору ОУН були визначені ознаки націоналізму. Зокрема, було підкреслено, що український націоналізм – це духовний і політичний рух, який зродився з внутрішньої природи української нації... Нація є найвищим типом органічної людської спільноти, тільки суверенна держава забезпечить нації тривалу активну участь у світовому середовищі... Через державу нація стає повним членом світової історії, бо лиш у державній формі свого життя вона посідає всі внутрішні і зовнішні ознаки історичного підмета. Наголошувалося, що ОУН побудована на засадах: всеукраїнства, надпартійності і монократизму [292, с. 3-6].

Важливе місце у роботі Конгресу зайняло вироблення і прийняття концепції майбутнього державного ладу в Україні. Суть її полягала в такому: а) Україні потрібно пройти етапи державного будівництва: національне визволення, державне закріплення та розвиток; б) в часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе

забезпечити внутрішню силу українській нації та найбільшу її відпирність назовні; в) на час перехідного періоду головна роль належатиме голові держави, який підготує створення законодавчих та виконавчих органів; г) основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування, кожний край матиме свій представницький законодавчий та виконавчий орган [292, с. 6].

Конгрес також зосередив зусилля на розробленні перспектив соціального та економічного розвитку майбутньої України. Щодо промислового розвитку, то домінуючими мали бути державна, кооперативна та приватнокапіталістична форми власності. Основу аграрної політики становитиме середняцьке приватне землеволодіння, продаж і купівля землі мають бути обмежені державним регулюванням. Загалом розвиток всього господарського життя України бачився, як поєднання державного з приватним. Широкий розвиток відводився кооперації [292, с. 7-10].

Конгрес визначив розвинену соціальну політику та забезпечення працюючим 8-годинного робочого дня. Українська держава мала сприяти національній церкві, а релігія – стояти на сторожі морального виховання нації. Школа мала бути єдина, безоплатна, обов'язкова, допускалися приватні навчальні заклади під контролем держави. На підставі загальної, обов'язкової військової повинності буде збудована українська регулярна армія і військово-морський флот. У перспективі Україна мала бути важливим чинником у східноєвропейській політиці [292, с. 12-15].

Враховуючи складнощі тогочасного розвитку України, націоналісти, цілком слушно, вбачали тільки шлях національної революції для відновлення Української держави, а її забезпечення – лише встановленням національної диктатури. Пояснюючи вимоги цього постулату, оунівці стверджували, що: “...ми, націоналісти, проти інституту диктатури, як форми державного ладу за нормальних умов життя нації. Ми лише обстоюємо національно-революційну диктатуру, як перехідний етап, бо вона дає можливість українській нації

доцільно та раціонально в найкоротший час вибороти собі визволення та незалежну державність. Коли національна диктатура виконає своє завдання, то в Україні встановиться нормальний лад на засадах народоправства. Українська нація цілком вільно зможе виявити свою волю через представницькі органи, а її суверенність буде розподілена між головою держави, законодавчим тілом і вищим судом” [393, с. 255, 257].

Як бачимо, політична та соціально-економічна програма ОУН була доволі реалістична та з перспективою розвитку українського суспільства на демократичних засадах.

Обґрунтовуючи суть резолюцій Конгресу, оунівці роз’яснювали, що політична організація вестиме свою діяльність на усіх українських землях та в середовищі української еміграції на засадах всеукраїнської політики державництва без надання їй партійного, класового чи будь-якого іншого характеру... Щодо потреби консолідації усіх національних сил для побудови України в документах Конгресу говорилося: “Спільні фронти мають вартість і оправдання там, де вони природньо, а не штучно можуть повстати” [1069, с. 2, 9].

Розуміючи будівниче значення національної ідеї в побудові держави, Конгрес зазначав, що майбутня Українська держава повинна будуватися на національній ідеї: “Засада великодержавності є для націоналізму невіддільна частина української національної ідеї. Україна – суцільна нація, і кожна її віднога повинна почувати себе нероздільною її часткою, кожна віднога має право і обов’язок в міру своїх сил і здібностей і відповідно до свого положення брати участь у державному будівництві” [761, с. 221].

Націоналісти добре усвідомлювали, що тільки повне усунення усіх окупантів з українських земель приведе до побудови держави. Вони рішуче відкидали орієнтацію на історичних ворогів української нації, допускаючи союз з тими народами, що вороже ставилися до окупантів України [391, с. 2]. У

зовнішньополітичному плані стверджували: “Україна мусить стати наріжним каменем нового ладу на Сході Європи. Той лад має бути побудований швидше на рівновазі сил, а не на московській гегемонії і не на польській контролі” [761, с. 223].

Визначаючи суть організаційних принципів у побудові ОУН, Конгрес ухвалив організаційний Устрій ОУН. Законодавчим органом стає Збір (або Конгрес) Українських Націоналістів, виконавчий орган – Провід Українських Націоналістів. Організація на чужині, в середовищі української еміграції, поділяється на 10 теренів, вони – на держави. На території України ОУН ділиться на 10 країв, край на округи, округ на відділи, відділи на управи (3–5 членів). Члени ОУН – це українці, що досягли 21 року, які написали заяву і отримали за поруку двох членів Організації та відбули 6-місячний кандидатський термін. Готує українську молодь до вступу в Організацію Доріст (8–15 років) та Юнацтво (15–21 рік) [391, с. 62].

Перший Провід Українських Націоналістів приступив до організації сітки ОУН як в середовищі української еміграції, так і на усіх українських землях. Конгрес прийняв Звернення до українського громадянства про утворення Організації Українських Націоналістів за підписом голови Збору М. Сціборського та секретаря В. Мартинця, в якому були викладені тези Програми ОУН [216, арк. 13].

У такий спосіб Конгрес завершив об’єднання усіх націоналістичних організацій в єдину ОУН. На українському політичному олімпі з’явилася нова сила, яка інтенсифікувала національно-визвольну боротьбу за незалежну державу. Організація Українських Націоналістів з’явилася на політичній арені не випадково. Вона народилася як результат багаторічного пошуку радикальних українських політичних груп, яких згуртувала УВО. Д. Донцов підготував її ідейно-теоретичну базу, а Є. Коновалець втілював її у життя, формуючи “сильну націоналістичну організацію”, вбачаючи самовираження націоналіста через “духовний орден”, яким і задумувалася ОУН.

Учасник Установчого Збору ОУН С. Ленкавський зазначав: „Своїми постановами I Конгрес визначив загальні засади ідеології українського націоналізму, в спосіб, щоправда загальний, але настільки однозначний, що закінчив контроверсійне коментування обов’язуючих ідеологічних засад. По-друге, в питаннях державного будівництва конгрес накреслив перспективний образ державного і суспільного устрою самостійної і соборної України, яка є метою національної революції, засади її конституції і – стосовно до цього перспективного образу – загальні напрямні соціальної, економічної, військової, шкільної, культурної та релігійної політики Організації. По-третє, конгрес прийняв устроєву структуру нової організації, яка, щоправда, була більше достосована до еміграційних умов, ніж до крайових, але встановлювала обов’язуючі засади внутрішнього порядку Організації і компетенції її органів. Це була устроєва схема, запланована на виріст” [277, с. 324-325].

Інший учасник Конгресу ОУН Андрій Федина, згадуючи перебіг його засідань, відзначив значиму постать та авторитет Є. Коновальця: „Його статті чи промови були, по найбільшій частині, на загально-політичні або військові теми. Виклад його думки був ясний, короткий і не замотаний, як повинен бути завжди звіт військового старшини. Він давав першість історичному підходові до справ нашого національного відродження і кидав теж свої погляди в найблищій історичній перспективі.

Полк. Коновалець зібрав на Конгрес представників всіх наших земель. Було там зовсім зметене поняття будь-якої регіональності. На комісіях було більше референтів наддніпрянців, як наддністрянців. Так само в першому Проводі ОУН було більш численніше заступлені наші земляки із східних земель, аніж із західних. Вже самій вдачі відповідало бажання поєднувати людей не лише з різних політичних груп, але теж з різних наших територій. Вже тоді мав він за собою славу активного соборного українця...” [277, с. 331].

Виступаючи на Першому Конгресі ОУН Є. Коновалець зазначав: „Я не знаю, чи і наскільки нам пощастить розвинути діло, за яке ми ось тут

прийнялися. Це залежатиме від того, наскільки ми нашу справу зуміємо зробити зрозумілою всьому українському громадянству. Отже, сьогодні ще надто швидко казати, що покликаючи до життя нашу Організацію, ми вже тим самим довершили велике діло, або що наша Організація обов'язково призначена бути великою. Але одне знаю напевно: доба, в якій живемо, безмірно велика. Це одна з тих революційних епох, які простягаються на цілі десятиліття, і в якій кується новий світ і нова людина. У великій світовій драмі наших днів ми маємо до вибору: або бути творцями, або жертвами історії” [338, с. 537]. Також він передбачав: “... Спротиви, які зустрінемо на нашому шляху будуть велетенські, бо ж відновлення Української Самостійної Держави, само собою однозначне з ліквідацією московської імперії, як також польського історичного імперіалізму, спричинить таку докорінну перебудову всього Сходу Європи й великої частини Азії, що це з конечности вплине не менш глибоко й на політичний вигляд усїєї решти світу ... Хочу вірити, що завдання, які в нашій програмі собі ми накреслили, зуміємо як мужі виконати” [1035, с. 60]. Слова провідника ОУН стали пророчими. Новоутворена політична сила почала діяти завдяки сильному ідейному стрижневі, завдяки об'єднанням тисяч воць в одну. Як сказав Юрій Бойко: “За кілька років УВО створила гордий міт кривавого змагу, героїчних чинів бойовика. Але прозорливе око Коновальця дивилося вперед і бачило наростання нових завдань в розгортанні руху, як великої духової перебудови на засадах нового великого світогляду. Коновалець побачив конечність цієї перебудови, владно поставив і зреалізував концепцію ОУН, підпільної організації, що мала завдання підготувати ввесь український нарід до революційного бою, організації, що не легковажить ні одною ділянкою визвольного змагу, ні духово-перебудовного, ні підпільно-дипломатичного, ні військово-підготовчого” [1019, с. 13].

Після Установчого Конгресу ОУН, його учасники роз'їхалися з метою закласти клітини новоутвореної військово-політичної організації як на рідних землях так і в місцях перебування української еміграції. Голова ОУН Є.

Коновалець відбув до Північної Америки де налагоджено контакти з місцевими українськими патріотами, також тут було сформовано фінансову базу Організації. Американська «Свобода» писала: “Відповіднішої, аніж полковник Євген Коновалець кандидатури на пост керівника цього цілком нового українського Руху Опору не могло й бути. Освічений галичанин – соборник, виходець з великої родини священиків – патріотів, ясний розумом і сильний характером, він мав за собою саме той унікальний життєвий досвід і саме ту національно-духовну енергію, котрих потребував той історичний момент.

Діяльність ОУН знайшла активну підтримку й з боку, здавалося б, зовсім не революційної, трудової української еміграції за океаном. Зокрема про це свідчить довір'я і повага, з якими приймали полк. Є. Коновальця українські громади Америки у квітні-травні 1929 року.” [740, с. 510-511]. Колишній майор артилерії УГА, історик Володимир Клодницький, який від 1920 р. мешкав у США, радив: “... Українські націоналісти мусять в першу чергу поправити економічну ділянку нашого народу, щоб люди покріпшали, щоб кров в жилах нашого народу була гарячішою і похопнішою до змагання за свою державність” [740, с. 513] Окрім США та Канади, на початку 1930-х рр. ОУН створила 35 своїх відділів у Європі, а чисельність їх членства становила близько 900 [327, с. 20].

На першій конференції ОУН на західноукраїнських землях, яка відбулася в лютому 1929 р. у Львові, було сформовано Крайову Екзекутиву ОУН: Богдан Кравців – Провідник, Зенон Пеленський – заступник Провідника і політичний референт, Степан Охримович – організаційний референт, Зенон Коссак – бойовий референт, Степан Ленкавський – ідеологічний референт, Михайло Колодзінський – референт військового вишколу, Іван Габрусевич – керівник підреферентури юнацтва. Організаційно структура ОУН на ЗУЗ була поділена на 10 округ: Львівська, Стрийська, Станиславівська, Коломийська, Бережанська, Тернопільська, Перемиська, Сокальська, Луцька, Рівненська. У свою чергу округи поділені на повіти – райони – підрайони, або надрайон –

район (охоплювали 3-5 сіл), низові осередки („п'ятірки” чи „трійки”), якщо в селі не було змоги організувати членство, то діяв, як правило, лише „станичний”; окрім того залучалися з-поміж родичів, друзів чи сусідів – „симпатики”, які згодом після перевірки і відповідних випробувань ставали членами Організації [1086, с. 100- 101]

Для того, щоб показати тяглість своєї діяльності в нерозривній єдності із минулими Визвольними Змаганнями та ствердити програму об'єднання українських земель, вже в січні 1930 р. було поширене „Звернення Проводу Українських Націоналістів до українських націоналістів про заснування свята української соборности „провідникам країв та теренів, секретарям округ та держав, управам відділів ОУН” за підписом Голови Проводу ОУН, полковника Є. Коновальця та Секретаря Проводу ОУН В. Мартинця: „Провід Українських Націоналістів установає день 22 січня „святом української соборности” повинним для Організації Українських Націоналістів.

Пам'ятний день 22 січня 1919 р. входить в національну свідомість українських націоналістів, не лиш як спомин світлої хвилі минулого та поклін дорогій цінности традиції, - 22 січень – це верховне гасло цілої програми українського націоналізму...” [269, с. 243].

В лютому 1930 р. на ЗУЗ виїхав представник ПРУН М. Сціборський. Він, сконтактувавшись із місцевою КЕ ОУН, досить критично оцінив діяльність її Провідника (на той час З. Пеленського, який замінив арештованого Б. Кравціва): „Тут мушу вказати на одну об'єктивно користну прикмету, накопи вміти її практично використовувати, яку мають всі краєві націоналісти від відповідальних починаючи і кінчаючи на звичайних членах – це скрайні революційно-радикальні тенденції. Тверджу – про що мова буде далі – що лише Провідник і взагалі лише той провід набере авторитету в краю серед націоналістичних кол, хто зуміє поглиблювати цю революційність, й практично використовувати та зреалізовувати. На думку націоналістів провідник як раз не має цих істотних прикмет. Після них вся його психіка звернена в бік

легальщини, конструктивності і теоретизування...” [269, с. 255]. Представник Проводу ОУН підкреслює: „Найбільшим же аргументом для закріплення свого положення в краю для ПРУН є започаткування продуманої, систематичної, всебічної і консеквентної революційної акції при допомозі ОУН на краєвому ґрунті. Я вже вказував, що в краю націоналісти пересякнені радикальними революційними тенденціями. Це знова підтверджую, як непорушну аксіому, в який я переконався дефінітивно. В даному разі я маю на увазі не лише націоналістичні краєві „верхи”, але і масу націоналістів, до якої старався я блище підійти та виявити її настрої. Отже загал хоче бачити ОУН як фактор революційного характеру і то в практичному розумінні цього слова. Поширено переконання, що ОУН після річного свого існування вже мусить виступити як чинник національної революції” [269, с. 258].

В результаті у лютому 1930 р. у Львові була скликана конференція, у якій взяли участь: М. Сціборський, Ю. Вассиян, З. Пеленський, Б. Кравців, С. Охримович, С. Ленкавський, І. Габрусевич, Мачай, Є. Зиблікевич, Б. Кордюк, З. Коссак, Р. Сушко, З. Книш, Я. Барановський. Було розглянуто і обговорено низку організаційних питань, також наголошено, що політична тактика Організації на ЗУЗ ґрунтується на повному відмежуванні „ОУН від всіх існуючих політичних партій на ЗУЗ а спеціально від УНДО і то тому, що останнє, прикриваючи зміст своєї опортуністичної політики національними гаслами спеціально є небезпечним як фактор, що дезорієнтує та деморалізує громадянство” [269, с. 264].

У той час західноукраїнська політична т. зв. “легальна опозиція” (УНДО, УСРП, УСДП та ін.) бажала використати як метод силового тиску на поляків Українську Військову Організацію. З появою ОУН посилювалися політичні та ідеологічні розбіжності в самій УВО. Старші увісти поступово переходили на легальне становище, а молодші уже були пов’язані із новоутвореною ОУН. Молоді оунівці (зокрема С. Охримович та З. Коссак) виходили з пропозиціями на місцях переформатувати УВО в ОУН. Уже в квітні

1930 р. стверджували, що „... властиво жодної Спілки [УВО – І. Г.] нема, що вона не є здібна нічого зробити, отже що Спілку треба властиво зліквідувати, поставити на ноги ОУН, і щойно з неї елемінувати відповідну боєву ексекутиву. Тенденції в цьому напрямку є дуже сильні..., щоб на місцях ліквідувати відділи Спілки зглядно переоформлювати їх у Відділи ОУН” [269, с. 286].

На зламі 1920–1930-х рр. на західноукраїнських землях УВО і ОУН діяли паралельно, фактично існував своєрідний дуалізм у вигляді Крайової Ексекутиви ОУН та Крайової Команди УВО. Деякі члени УВО дотримувалися позиції, що обидві Організації мали б існувати окремо, з розмежованим полем діяльності, окремими формами і методами дії, тільки в самих Проводах мала б бути координація. Вони вважали, що ОУН мала б зосередити свою діяльність в політичній, ідеологічно-виховній та пропагандистській праці, яку вестиме в дусі самостійництва й революційного націоналізму, а УВО мала здійснювати революційно-бойові акти. Інша концепція заступала позицію послідовного злиття революційного руху, коли усі форми діяльності в ідеологічній, національно-політичній, пропагандистській, виховній, мілітарній та бойовій ділянках повинні проходити за одноцільним планом, одне одну скріплювати, доповнювати [982, с. 90]. Першу теорію підтримувало старше покоління увістів, а другу – молода генерація націоналістів [31, арк. 2-3].

У травні 1930 р. у підземеллях собору Св. Юра у Львові відбулася конференція націоналістів, на якій обговорювалося питання об'єднання УВО та ОУН. У червні того самого року на конференції у Празі були накреслені плани подальшої діяльності обидвох Організацій і фази їхнього поступового злиття. УВО мала стати військово-бойовим відділом ОУН. Головні ділянки тогочасної діяльності УВО – бойові акції та військова виховно-вишкільна праця – стали референтурами ОУН. Остаточне об'єднання відбулося у 1933 р. [769, с. 293-294]. Як зазначав Лев Ребет: “З УВО перейшов до ОУН цілий ряд визначних людей, оскільки вся згадана організація ввійшла, вірніше, зілллася з ОУН, вважаючи, що доцільніше вести і організувати політично-підпільну боротьбу,

ніж чисто мілітарну, бо тільки у висліді першої і як її надбудова може розвинути збройне повстання. Ці власне увісти, ввійшовши до ОУН, були одною з опор організації” [1174, с. 14].

У 1929 р. націоналісти заснували “Юнацтво” як одну з референтур ОУН на західноукраїнських землях [220, арк. 17]. Для проводу “Юнацтва” була доведена інструкція, в якій йшлося про те, як проводити роботу серед української молоді [219, арк. 57]. Був розроблений Статут “Юнацтва”, схема організаційної мережі [220, арк. 26-31, 25]. Організація “Юнацтво” складалася з гуртків по 4–5 осіб. Кожен член гуртка мав свій номер, чітко визначені функції та змушений був дотримуватися субординації. “Одиниці” проводили ідеологічний вишкіл; “двійки” – навчали елементів правил безпеки; “трійки” – вчили пропагувати ідеологію ОУН; “четвірки” – займалися фінансовими справами. Були створені окремі дівочі та хлопчачі секції. Одна з учасниць “Юнацтва” згадувала: “Практично в “Юнацтві” нас приготовляли до війни чи повстання, які скоріше чи пізніше мали відбутися і визволити Західну Україну з-під влади Польщі. Нас інформували про розвідку, медичну службу, нелегальщину та практично вчили, як це робити. Дівчата розносили пакунки з літературою, розклеювали летючки, пізнавали місто, рисуєючи плани, допомагали політв’язням і т.д.” [1124, с. 23].

На бойовий фонд з української молоді збирався податок у сумі 50 грошів з особи [195, арк. 3]. Згодом поляки відзначали, що в УВО-ОУН найактивнішими є члени “Юнацтва”, куди входить академічна і старша шкільна молодь [151, арк. 10]. Комуністи також змушені були визнати, що: “УВО поширює свої політичні й організаційні впливи не тільки на шкільну молодь, а й селянську, ба, навіть і на робітничу (нафтовий басейн)” [798, с. 34].

Молодь Галичини і Волині під польською окупацією зі шкільної лави відчувала національне приниження й соціальну несправедливість. Українське підростаюче покоління твердило: „Ми, молодь, польської влади зовсім не визнавали і вважали її лише тимчасовою докучливістю. Відмалку жили ми,

сказати б, державою в державі, і наше виховання було чисто українське, наша генерація ніколи не була людьми польської культури, хоч від неї чимало навчилися” [454, с. 455]. ОУН в період свого становлення і розбудови вирішувала першочергове завдання: розбудувати кадри Організації, вишколити їх, відтак творити з них національну за змістом поважну політичну силу. Для цього була започаткована широка агітаційно-роз’яснювальна робота серед молоді, також проводилася активна суспільно-політична діяльність серед українського населення. Кадри ОУН переважно поповнювалися молодими людьми. Підбір членів Організації здійснювався надзвичайно вимогливо й ретельно. Головна увага зверталася на патріотизм, розум і характер. Кандидат у члени ОУН проходив низку випробувань, щоб краще проявити свої людські якості [1082, с. 6-7].

Перша половина 1930-х рр. – період широкого розвою діяльності Організації Українських Націоналістів, поширення націоналістичної ідеології на західноукраїнських землях. Оунівці доводили, що український націоналізм – це духовно-світоглядне і суспільно-політичне намагання української нації повно, всебічно розвиватися в усіх ділянках життя, прагнути до влади, могутності у синтезі її творчого росту. Українська національна революція органічно випливає з духовності, характеру і волі нації та з природи світогляду українського націоналізму [152, арк. 24; 506]. На цьому етапі діяльності ОУН ставила завдання всебічного охоплення революційної потенції українських людей, посилення її та переведення в організаційне русло [398].

У розробленні націоналістичної ідеології чимало уваги приділялося соціальним питанням. Ідеологічний референт ОУН на ЗУЗ Ярослав Стецько вважав, що “...без національної революції немає соціальної” [1227, с. 133-140]. Оунівці стверджували: “Назріваюча українська національна революція буде також революцією національно-поневолених українських мас проти чужих експлуататорів. Коли на Східній Україні український революційний рух базується в соціальній ділянці на боротьбі проти т. зв. соціалістичного

будівництва у формі державного капіталізму, то під польською окупацією мусить він іти проти ворожого капіталу. Боротьба з визиском українського села з польським двором, страйкова акція, поділ поміщицьких земель, прогнання польських колоністів, повернення їх земель українським селянам – ось форми і етапи українського революційного руху на Західній Україні... Існує зв'язок між економічним і соціальним гнітом. Застосовувати страйк, бойкот, демонстраційні походи, масовий спротив... Через повну незалежність нації до добробуту й волі робітничого класу...” [398].

До конференції ОУН в Празі у червні 1930 р. М. Сціборський підготував реферат «Національна революція», у якому виклав “... основне розуміння національної революції, її внутрішній зміст і шляхи її реалізації на практиці”. Він визначив її кінцеву мету – “це створення Самостійної Соборної Великодержавности і благо Української Нації”. ОУН бачилася, як “... генеральний штаб революції, мозок і душа цілого визвольного руху”. Також вказувалося на те, що: “Український націоналізм і національна революція потребуватимуть провідників більших і менших масштабів, від людей, здібних бути державними діячами і до людей, що можуть повнити провідну функцію в масштабах повіту, місточка і села...”

Основою і передпосилкою всього дальшого – це створення оперативного штабу, організаційної сітки і зв'язку ОУН на окупаціях”. Щодо методів діяльності, то передбачалося як застосування революційних виступів: страйки, саботажі, демонстрації і т. п., також доцільним вважався індивідуальний терор: “Бож годі заперечити, що часом терористичний акт, довершений одною особою в своїх наслідках досягає таких додатніх ефектів, яких не може дати і виступ тисяч людей”. Розгортання дії ОУН на західноукраїнських землях вважалося: “... нашим єдиним аргументом за те, що при помочі її зможемо ми конструювати концепцію націоналістичної революції в соборницькому масштабі”. Разом з тим, застерігалось: “Екзекутива змушена буде вживати заходів до загальної координації революційної роботи, яка

забезпечувала б доцільність і можливості капіталізації а з другого боку унеможливила б самочинні революційні виступи на місцях” [269, с. 328-359].

Свій погляд на підготовку національної революції висловив голова ОУН Є. Коновалець: “Національна революція то, на мою думку, поняття ширше, ніж саботажні, терористичні акти, навіть масові заворушення, чи навіть повстання. Це засоби. Національна революція як рух, і то не тільки фактичний, але й психологічний в усьому нашому народі. Націоналістичний рух мусить далі створити всю ту необхідну, на мою думку, систему, яка після проведення революції, могла б убезпечити українську державність перед небезпеками і взагалі в цю ж хвилину подати обриси тієї держави” [482, с. 423].

Втілюючи ці постулати в життя, у першій половині 1930-х рр. провідний актив на ЗУЗ здійснює теорію перманентної революції: “...постійне революційне кипіння в краю, нарід не сміє звикнути до кайданів, не сміє почуватися в ворожій державі добре; ми не дамо на поневолених українських землях запанувати мирові” [417]. Суворі конспірація, дисципліна та військова субординація давали ОУН змогу застосовувати різноманітні методи боротьби проти польських окупантів: масові демонстрації, студентські протести, робітничі страйки. В Академічному домі у Львові, який був своєрідним штабом активу українських націоналістів, було розвинуто і вдосконалено концепцію «перманентної революції», згідно якої українці могли здобути волю тільки шляхом збройної боротьби. Її мали реалізувати такими головними напрямками: поліпшення політичної освіти населення; пропаганда ідей відновлення Української Самостійної Держави – головної мети української революції; активізація на українських землях бойових дій проти польської окупаційної влади; розгалуження мережі ОУН, організаційне та політичне її зміцнення; поступове підсилювання революційних настроїв народу аж до проривного моменту – повстання [1080, с. 29-30].

Організація Українських Націоналістів ставала не партією, а загальнонаціональним “Орденем” [630, с. 239]. Були створені усі атрибути

“Орден Націоналістів”: Декалог українського націоналіста-революціонера, до якого вступ написав І. Габрусевич, а решту – С. Ленкавський; 44 правила життя українського націоналіста, написані у львівській тюрмі З. Коссаком з допомогою Д. Мирона; Присяга і Молитва – автор О. Машак; Гимн (Марш) ОУН “Зродились ми великої години...” – текст О. Бабія [додаток 9]; професор Р. Лісовський підготував проект відзнаки ОУН – «Стилізований мечем Тризуб» [396]; прапор ОУН – жовто-блакитне полотнище з щитом, у якому на малиновому полі – Тризуб, згодом прапор Організації став червоно-чорних кольорів (весна 1941 р.).

Створення ОУН західноукраїнський політикум зустрів із тривожною негачією, передбачаючи загострення конкурентної боротьби за впливи в суспільстві. Поступово на шпальтах періодичних видань, згодом в окремих працях були поширені негативні вислови, які засуджували агресивні форми і методи діяльності українських націоналістів. У зв'язку з тим оунівці вели полеміку такого змісту: “Ундисти й опортуністи роблять закид нам, націоналістам, що ми, мовляв, із мотикою на сонце вибираємося. За їх думкою, виходило б, що ми ніколи не виграєм революції. Це говорять слабодухи, які не вірять у свої сили, в сили народу, й вони за своєю духовістю не здібні стати до великого чину. Вони не вірять, що з одним обрізом можна здобути поліційну станицю з чотирма крісами й амуніцією, а далі до рук попаде цілий арсенал зброї. Коли б нарід дозрів до революції, то, ..., перед нею не встоялась би жодна ворожа армія на українських землях” [459, с. 18]. У полеміці між революційним підпіллям та “легальною опозицією” щодо застосування силових методів діяльності, Є. Коновалець зазначав: “Вони всі (наші партії) хочуть спокою і мирного співіснування, і те їх дратує, що хтось їм той спокій заколючує і змушує їх придумуватися над тим, що вони роблять” [1121, с. 688]. Також він стверджував: “Діяльність легальних партій великою мірою уможливлує працю підпілля” [444, с. 479]. Тобто відбувався процес доповнення та об'єктивної підтримки двох політичних ліній Західної України,

що сприяло залученню якнайширших народних мас до активної суспільно-політичної та громадянської діяльності.

Таким чином в умовах невизначеності продовження збройної боротьби, репресій польської окупаційної влади, наявності легальних українських партій та організацій змушувало УВО поступово переходити із військово-організаційної діяльності виключно до бойових акцій, що вело до втрат і численних арештів. Відхід старшого покоління військовиків від бойової роботи, поповнення рядів радикально налаштованою молоддю об'єктивно вносило свої корективи у діяльність бойової конспіративної організації. Є. Коновалець та його однодумці передбачивши такі тенденції, реально спрогнозувавши хід подій, вирішили створити нову правоцентристську силу, яка мала повести безкомпромісову боротьбу за втілення у життя національного ідеалу – відновлення української державності. Організація Українських Націоналістів після Установчого Конгресу починає вести широку діяльність за політичне здобуття симпатій української громадськості, яка досі була опанована іншими партіями. На початку свого існування ОУН поширює свій вплив на все українство, бажаючи перерости у загальнонаціональний рух, і ставить за мету прискорення зростання національної свідомості та політичної активності українців до передбачуваних нових світових катаклізмів, під час яких і мала би вирішитися доля України.

4.2. Військовий вишкіл та бойові акції оунівців

Структуризація західноукраїнських політичних сил та їхні заходи щодо цілеспрямованої організації визвольної національної боротьби у другій половині 1920-х рр. змусили польську владу рахуватися з українством та вирішувати злободенні питання державного життя. “Санаційні” уряди пілсудчиків взяли курс на “оздоровлення” не лише економічних, але й

політичних відносин в країні. В урядових програмах декларувалося, що не буде обмежень щодо політичних, господарських, культурних та релігійних прав національних меншин. Був взятий курс на регіональний розвиток і вирішення національного питання через ефективність управління на місцях. Воєводські адміністрації здійснювали заходи щодо покращення умов життя та врахування певною мірою вимог українського політикуму. Так, у 1928–1930 рр. польська влада надала позики Українському банку в Луцьку на суму 2,5 млн. злотих, банкові “Народний кредит” та Центральному союзу кооперативів – по 500 тис. злотих [712, с. 153].

Політика державної асиміляції особливо активно проводилася на Волині. На конференції “кресових воєводств”, що відбулася 2–3 грудня 1929 р. у Луцьку, воєвода Г. Юзефський представив свою “Волинську програму”. Йшлося не про задоволення нагальних потреб української спільноти, а про успішну інтеграцію Волині у Польську державу. Проводилася низка заходів, щоб скріпити “сокальський кордон” – відокремити північно-західні землі від націоналістичних впливів з Галичини, також обмежити комуністичну агітацію з УССР.

Особливо погіршилося соціально-економічне становище українців у 1929–1933 рр., коли господарство країни потрясла світова економічна криза, яка була набагато глибша у Польщі, ніж в інших, середнього рівня розвитку, європейських країнах [665, с. 390]. Скорочення виробництва, безробіття, підвищення цін сприяли погіршенню життєвого рівня народу, викликали масове незадоволення. У 1930 р. почалися страйки і виступи робітників та селян. У цьому ж році було зареєстровано 312 страйків, у яких брали участь 48 тис. робітників на 1185 підприємствах. На території Волинського, Львівського, Станіславівського, Тернопільського воєводств відбулося понад три тисячі антиурядових політичних виступів, з яких 160 селянських заворушень супроводжувалося сутичками з місцевою владою та поліцією. На підтримку інтересів трудового люду відгукнулися студенти Львівського університету,

оголосивши від 20 до 23 березня 1930 р. страйк протесту. Свою солідарність з ними проявили студенти-українці з Львівської політехніки. За революційну діяльність були заарештовані й засуджені постановою окружного суду студенти: А. Данчевський, Т. Галайчук, В. Андрущак [1296, с. 80].

Не стояли осторонь подій і західноукраїнські політичні партії. УНДО, УСДП і Селянський Союз оголосили про створення спільного фронту у боротьбі за права народу. Йшлося також про тіснішу співпрацю українців, білорусів та литовців у межах Польської держави [358]. Дебатуючи у польському парламенті, голова УНДО Д. Левицький констатував, що польська національна політика суперечить життєвій правді, а санаційний режим чваниться політикою сильної руки, що ніби є відповіддю на агресивність українців. Прем'єр-міністр Польщі К. Бартель у відповідь заявив, що якщо українці будуть лояльними, то отримають певні права. В результаті Українська Парламентарна Репрезентація голосувала проти прийняття урядового бюджету держави [359, 360, 361].

На масових вічах українські послы, регулярно зустрічаючись із виборцями, вели розмови про те, як польський уряд “п’є кров з українців”, збирає з них податки, а взамін нічого не дає. Констатуючи важке становище українців під Польщею, закликали український загаль боротися за свою державу, бо тільки тоді прийде звільнення від гніту [194, арк. 5].

В цих непростих суспільно-політичних та соціально-економічних умовах проходило формування та становлення відділів ОУН на західноукраїнських землях. Поповнення молоддю вимагало відповідного вишколу. На одному із засідань ПУН Є. Коновалець наголосив: “Потребу більш основного вишколу членства ОУН помічаємо ми вже від давніше, а тому думаю, що є необхідність цей вишкіл провести і то в таких формах і розмірах, які на сьогодні доступні” [269, с. 361]. Як зазначалося вище, у 1920-х рр., були засновані військові школи вишколу українських націоналістів у Мюнхені (провадив Р. Ярий), в Голандії (організовані Райхсвером) [70, арк. 93]. У

Гданську було założено старшинську школу, у якій проходило відповідний вишкіл 120 слухачів, як ті що служили у війську так і новобранці. Навчання тривало півроку. Тут викладали як поводитися із вибуховими матеріалами та речовинами, у лісах відбували вправи із зброєю і т. ін. [1238, с. 1091-1092]. В другій половині 1920-х рр. закладаються відповідні вишкільні табори на Закарпатті: на північ від Ужгорода, на Юнацькій поляні у таборі ім. Є. Коновальця протягом 3 тижнів відбували вишкіл 20 осіб. Вони навчалися читанню мап, провадили орієнтацію на місцевості, здобували знання з поводження із легкою зброєю, з якої вели стрільби [1238, с. 1093]. З літа 1929 р. у відповідних таборах в Карпатах проходило військово-бойовий вишкіл молоде поповнення оунівців. Сучасники стверджують: “Військовий вишкіл був поставлений так, що кожен член ОУН мав загальні основи військового знання, мав уявлення про організацію війська і майже опанований курс стріляння” [474, с. 13].

У час розгортання дії ОУН в «Розпорядженні праці членів Проводу» наголошено: “Військовий референт керує організацією Національно-Військового Центру, заснуванням національно-військових організацій, організацією військового вишколу членів ОУН, підготовляє створення єдиної національно-військової організації” [269, с. 223]. В Обіжнику «Наша позиція і наші практичні завдання» було наголошено: “Політичний терор і підготування власної військової сили є в програмі нашої організації...” [269, с. 38]. Є. Коновалець ставив конкретні завдання перед членами ПУН: “Утворення спеціального курсу по підготовці організаторів станово-професійного будівництва, які на кінець означених 6 місяців могли б нам дати кілька десятків довірених людей та відповідно ерудованих людей для заангажування їх в ділянку станово-професійної роботи.

Військовий референт пропозити план, як на його думку найкраще було би схопити військові маси на еміграції в одну організацію, яктеж в який

спосіб повинен би, на його думку приступити ПРУН до реалізації тих завдань, які були намічені на конференції Військового Центру в Празі.

Військовому референтові виготовити плян, в якому узглядно би всі ті можливості, в яких може знайтися українська нація на випадок грядущих конфліктів, як теж старатися подати, що в поодиноких випадках повинна робити ОУН. Виготовити теж плян організації і проведення військової вишкільної акції” [76, арк. 5]. У свою чергу на крайовій конференції на ЗУЗ було прийнято: “... в засаду поширювання і посилювання поміж членами ОУН т. зв. конспіративно-розвідчого вишколу. Так як це собі уявляли молодші члени Конференції, щоб вишкіл разом з вишколом боєво-технічним мав би привести до цього, щоби виелемітувати з членства боєву Екзекутиву в як найширшій змислі...” [269, с. 274-275].

В плані поширення військового вишколу якнайширшого членства ОУН, військові старшини ПУН постійно слідкували за розвитком військово-теоретичної думки шляхом публікування в націоналістичних часописах її останніх звершень, а також цікавилися застосуванням найновішого озброєння. Так полковник Р. Сушко доповідав , що на озброєнні в краю: “нема жадних матеріалів, потребує щонайменше 25 псів, яєць і яблук” (відповідно-револьверів, ручних гранат, бомб). Для підготовки масових акцій він пропонував використати найновішу скорострільну зброю: “... в польських школах підхорунжих продемонстровано недавно новий тип ручного скоростріла швайцарського фабрику, який віддає на мінуту 500 стрілів. Є дуже добрий до ношення. Можна його порозкладати по кишенях і надзвичайно скоро змонтувати і коншує всього 60 доларів. В польському війську цей скоростріл лише показують як показову зброю, але ще масово незаведений і запитує чи немає можливості в Швейцарії кілька штук цієї зброї дістати. На випадок її посідання можна перевести відповідний вишкіл і влаштувати того рода масівку, щоби поліція була примушена кликати на поміч військо, і щойно

на випадок такої вдатної масівки в XI. чи 22.I, можливим буде моральне піднесення й санація революційної справи в цілості” [269, с. 287-288].

Військові питання постійно висвітлювали оунівці на шпальтах своїх періодичних видань. Не рідко авторами цих матеріалів були полковник Є. Коновалець, сотник Р. Ярий, хорунжий В. Мартинець та інші військовики. Голова ОУН разом з О. Гасиним підготували «Військовий підручник», який був видрукований в Канаді перевезений в Європу і розповсюджений в Галичині. В Парижі було засноване Військово-наукове товариство на чолі з генералами М. Омеляновичем-Павленком, М. Капустянським, В. Курмановичем, А. Кравсом, полковником Є. Коновальцем. Товариство організувало видання військових збірників, у яких розглядався сучасний стан іноземних армій, тенденції розвитку військової техніки тощо [1041, с. 59-60]. Український канадський часопис повідомляв і закликав українську громаду до проходження військового вишколу: “Під кермою генерал-хорунжого М. Капустянського та при співучасті других українських генералів і спеціалістів по поодиноким фахам других народностей започатковано в Парижі військові курси після американської системи позаочного навчання.

Кожен Українець, котрий бажає визволення Рідного Краю повинен стати учасником військових курсів. Клич «не ридай, а здобувай».

Масовим військовим вишколом маємо підготувати реальну силу, майбутніх борців, котрі не гинули б як «лицарі абсурду», але щоб вони як фахово вишколені жолвніри будучої української армії змогли нанести побідоносний удар по нашим ворогам і стати б твердою ногою на стороні кордонів Соборної Незалежної Української Держави.

Українські Громадяни! Жертвуйте на Фонд військового Вишколення.” [411, с. 7-8].

Тобто ОУН була свого роду «кадровим військом української революції»: “... уважала себе «армією в підпіллі», а не політичною партією:

«диктатурою» Проводу ОУН була «диктатурою» у воєнному «поході» [1301, с. 180, 188].

У 1930-х рр., незважаючи на репресії з боку влади та правоохоронних органів, західноукраїнська молодь масово поповнює ряди військово-політичної організації. Урочисто проходив вступ: “Члени ОУН складали присягу вночі над тією стрілецькою могилою, поклавши ліву руку над пістолю (австрійський “штаєр”) і праву руку з піднесенням до присяги” [486, с. 42]. До співпраці оунівці залучають членів їхніх родин, друзів, знайомих, що не були формально заприсяжені, в ряди Організації. Поступово колишні молоді увісти стають вишкільними інструкторами молодого поповнення оунівців. В часописі «Юнак» постійно друкували статті на військову тематику, ознайомлювали читачів із технічними даними озброєння і т. ін. [41, арк. 3-5зв.].

На зламі 1920–1930-х рр. УВО-ОУН активізує свою діяльність. Так, у 1929 р. було здійснено низку вибухів у Львові: в будинку дирекції Східних Торгів, на головному залізничному вокзалі, у Стрийському парку [1085, с. 141-142]. На початку 1930 р. члени Організації підпалили військовий ангар на Левандівці у Львові [224, арк. 5]. Керівництво УВО-ОУН вирішило здійснити масову протестаційно-саботажну акцію, спрямовану проти польських окупантів. Є. Коновалець про заплановані саботажі говорив: “...або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть” [759, с. 655]. Ця акція проходила з липня по вересень 1930 р. [224, арк. 8]. Крайовий командант УВО-ОУН на ЗУЗ Ю. Головінський доручив її провести бойовому референту ОУН Р. Шухевичу. Ця акція мала за мету, через підпали польських фільварків та будинків колоністів, мобілізувати українців до активного опору польським зайдам, відбити бажання полякам селитися на українських землях, привернути увагу світової громадськості до стану справ у Західній Україні. Внаслідок саботажної акції було спалено 62 будинки, 87 стодал, 78 господарських будівель, 112 скирд збіжжя [1345, с. 68]. У жовтні акцію припинили, оскільки мета була досягнута: “...викликано потрібне моральне враження між українським загалом і між

ляхами й чужинцями; завдано ворогові великих моральних та матеріальних втрат, а врешті бойовики виявили технічну справність, про що свідчить обставина, що за весь час акції ані одного з них не спіймано на гарячому вчинку. Тому акцію масових саботажів тепер припиняємо” [1087, с. 37].

У той самий час, 30 серпня 1930 р. під час нападу, з метою експропріації коштів, на поштовий віз під Бібркою у перестрілці з поліцією загинув член УВО-ОУН Гриць Пісецький, який був одягнений у пластовий однострій. Польська влада цей випадок використала як привід до заборони української спортивно-патріотичної організації “Пласт” [226, арк. 8]. Це підкреслив прокурор на суді у Трускавці над членами УВО-ОУН охарактеризувавши «Пласт», як “організацію з військово-політичним характером” [992, с. 118].

Під впливом цих подій польська преса повела шалену антиукраїнську кампанію. З її сторінок сипалися звинувачення на усі українські інституції, які нібито є криївками “саботажників”. Польську суспільність закликали до реваншу, погромів та ліквідації українських установ [112, арк. 182]. Поляки були переконані, що УВО-ОУН, здійснюючи свою саботажну акцію, отримувала матеріальну допомогу з різних українських легальних товариств, кооперативів, фінансово-кредитних інституцій [196, арк. 5]. Впливовий часопис “Діло” спростовував польську версію: “Станіслав Грабський написав цілий цикл статей, у яких доказував тезу про необхідність політики національної ліквідації усіх політичних, суспільних, культурно-освітніх, господарських і харитативних – окремішних українських установ. І він зовсім не аргументував цієї тези – фактом існування діяльності УВО” [362]. Також польська преса широко обговорювала проблему українсько-польських стосунків і доходила висновку, що українська проблема становить загрозу для Польщі, тому потрібно спроваджувати селян-поляків на схід [1347, s. 54].

У результаті польська влада вирішила нанести українству удар, тобто провести каральну експедицію на західноукраїнських землях, яка називалася

“пацифікацією” (умиротворенням). Причиною “пацифікації” послужило те, що поляків налякав економічний ріст українських господарських установ [439, с. 647]. Також польська служба безпеки ще наприкінці 1928 р. отримала дані, що УВО на 1930 р. готує повстання в краї [195, арк. 4]. Тому, здійснюючи превентивні заходи, польська влада у вересні 1930 р. у трьох галицьких воєводствах сконцентрувала значні військові та поліційні сили і розпочала акцію “придушення саботажного руху шляхом викриття і затримання усіх підозрілих осіб, а також конфіскацію зброї” [1306, с. 17-18]. Ця акція проходила з 16 вересня по 30 листопада 1930 р. Військо, поліція, озброєні осадники і колоністи проводили масові арешти, екзекуції над українським населенням, що призвело до жертв та руйнування майна. Було спалено й частково зруйновано близько 800 сіл, закатовано тисячі людей, 1739 осіб заарештовано, 1143 – засуджено. Така кривава бойня була вчинена у 17 повітах Західної України, де у 284 селах був запроваджений військовий стан [1304].

Очевидці так змальовували картину екзекуції: “У нас (Жовківщина) гуляють від села до села. Скликано людей біля церкви. За списком, виготовленим заздалегідь, викликають людей й замикають в клуні, обставленій уланами. Коли немає особи, зазначеної у списку, забирають батька або брата. Тоді дають розпорядження солтисові, щоб стільки-то курей, свиней чи телят було зарізано й приготовлено до варення. Стільки-то сіна і вівса для коней заготовлено. Між тим частина займається побиттям затриманих, а друга проводить ревізії по читальнях, кооперативах, приходствах чи домах свідомих людей. Все перекидають, перемішують, обливають нафтою, пересипають зерном чи сіллю й так залишають. Хворих викидають з ліжок, б’ють, часто проколюючи багнетом.

Б’ють по порядку. Причину знаходять, то “чому не говорить польськи”, “чому не признається, скільки поляків вбив”, “чому не признається в приналежності до ОУН”. Загальна міра – 50 буків, а часом й 100. Не багато можуть витримати ці побої, та уланів це не спиняє. За найменший словесний чи

чинний спротив колять багнетами, видовбують очі або придумують інші знущання.

У нас нараховано в повіті вже 5 убитих та щось понад 50 тяжкопоранених, а карна експедиція ще не покинула повіту” [455, т. 2, с. 65].

Поляки застосовували й індивідуальний терор. Так, 30 жовтня 1930 р. був убитий кервіник КЕ ОУН на ЗУЗ Ю. Головінський, за офіційною польською версією “ніби-то при спробі втечі з-під арешту”. Керівництво Організації заявило, що помстить за цю жертву [222, арк. 9]. У відповідь на польський терор оунівці знищили кількох польських шовіністів: 26 листопада 1930 р. був виконаний атентат на польського поміщика Юзефа Войцеховського, який керував пацифікаційними акціями на Тернопільщині; 28 січня 1931 р. вбито активного учасника пацифікації, члена польських студентських організацій графа Боровського; 12 лютого цього ж року здійснено напад на поліційну дільницю в с. Гаї біля Львова [1085, с. 263-264]. Поляки, своєю чергою, весною 1931 р. заарештували наступного очільника КЕ ОУН на ЗУЗ Степана Охримовича, який після перенесених у в’язниці тортур, згодом помер.

Ганебну антиукраїнську акцію очолював міністр внутрішніх справ Польщі Броніслав Перацький, який виконував спеціальне доручення глави уряду Ю. Пілсудського [363]. Мета пацифікації: залякати українців та змусити їх політичний актив згорнути свою діяльність, а також покінчити з організованим націоналістичним підпіллям. За період з липня до кінця листопада 1930 р. у трьох воєводствах Східної Галичини реквізовано 1287 карабінів, 566 револьверів, 2857 набоїв [224, арк. 12]. Не без підстав польська окупаційна влада вважала, що саботажній акції УВО-ОУН сприяє діяльність українських інституцій та політичних партій. Польська поліція зробила ревізію в будинку, де розмістилася Президія УНДО. Їм інкримінували зв’язок з підпіллям. До поляків потрапила світлина, на якій голова УВО-ОУН полковник Є. Коновалець сфотографований з чільниками УНДО. І хоча ундисти заявили, що з жодними підпільними організаціями не підтримують зв’язків, кількох

керівників Об'єднання було арештовано [193, арк. 81, 93; 194, арк. 128; 225, арк. 131;]. Також польська поліція заарештувала керівників УСРП [351]. Серед ув'язнених було чимало колишніх послів та сенаторів польського парламенту.

27 вересня 1930 р. була закрита українська гімназія в Тернополі “за антипольську діяльність, акти саботажу зі сторони виховників цієї гімназії” [223, арк. 1]. Також було закрито багато інших навчальних закладів та культурно-освітніх установ.

Дії польських окупантів викликали хвилю протестів. Як зазначали сучасники подій: “Пацифікація спричинилася до того, що радикалізація, яка доти обмежувалася, здебільшого до вузького ще тільки гурта молоді (насамперед студентів і учнів вищих гімназійних класів), огорнула широкі верстви селян і робітників” [1324, с. 451].

У Львові при соборі Св. Юра діяв шпиталь для лікування побитих під час “пацифікації” людей. Політичні діячі українських партій збирали матеріали про наслідки акції: світлини знищених об'єктів, складали списки нанесених збитків, лікарські свідоцтва у справі побиття для використання на форумах за кордоном [193, арк. 87]. Був опублікований пастирський лист греко-католицьких владик із засудженням насильств [328, с. 337-339]. Глава УГКЦ А. Шептицький, з метою оборони українства, здійснив візит до Варшави, але безуспішно.

Українські політичні сили Західної України одностайно виступили на міжнародній арені у справі захисту становища українців у Польщі, чим завдали відчутного удару по моральному авторитетові поляків у світі. Один з очільників УНДО Василь Мудрий 3 вересня 1930 р. в Женеві на Конгресі національних меншин стверджував, що “... українці не можуть миритися з існуючими кордонами, а в майбутньому Європейська федерація формуватиметься за принципом самовизначення народів” [193, арк. 87]. Визначний діяч УНДО М. Рудницька, відвідавши Женеву, Лондон, Брюссель і Берлін, виголосила низку

рефератів у Женеві на Міжпарламентській унії, в Унії приятелів Ліги Націй, у Лондоні в уряді та парламенті, у Королівському Інституті Закордонних Справ, у Лізі миру і свободи [191, арк. 1]. Особливу увагу українським справам приділили англійські парламентарі, 52 члени Палати Громад підписали петицію до Ліги Націй у справі української меншини у Польщі [938, с. 904]. Колишній міністр уряду ЗУНР В. Панейко вніс до Ліги Націй заяву з проханням розглянути становище у Західній Україні. Аналогічні петиції подали інші національні політичні лідери. Діячі УПР, які брали участь у роботі Міжпарламентської унії, склали заяву, в якій був з'ясований тогочасний стан справ українського народу. Вийшла в світ брошура англійською мовою “Українська справа – проблема миру” [1071, с. 296]. Після консультацій з іншими західноукраїнськими політичними діячами голова ОУН Є. Коновалець переслав західним політичним колам всеохопний меморандум, у якому було поставлено низку вимог: а) створення міжнародної комісії для проведення слідства в справі польських насильств; б) відшкодування для потерпілих від “пацифікації” та покарання винних за неї; в) зміни політичного статусу українських земель під Польщею [758, с. 146].

Активна робота українських політиків сприяла появі наприкінці 1930 р. у США, Канаді та Англії 160 неприхильних до Польщі статей у пресі. Багато антипольських матеріалів друкувалося в часописах Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії та Італії. Антипольські акції пройшли в ЧСР, Бельгії, Швейцарії, Литві, Австрії, Франції, Англії, Данцігу. Цьому сприяла відозва УВО-ОУН “До цілого культурного світу”, написана англійською, французькою та німецькою мовами. Активною була українська еміграція. Так, 5-й Конгрес Об'єднання українських організацій в Америці надіслав 6 депеш до Папи Римського у Ватикан, урядів світових держав. У США, Канаді та Бразилії було проведено 227 протестних віч [227, арк. 6]. Про перебіг подій на ЗУЗ подали у своїх передачах дві американські радіостанції у Нью-Йорку та в Рочестері. У цій акції були задіяні усі українські політичні сили в краю і в еміграції. Вони

прагнули показати дійсний стан справ українців під Польщею та переконати західних політиків, що будувати таку чи іншу політику на Сході Європи, не розв'язавши питання української державності, це є те саме, що ставити дім на піску або на вулкані [330].

Стурбована розвитком подій, польська влада у відповідь на пропагандистську акцію українців щодо “пацифікації”, провела контрпропаганду заходами Міністерства закордонних справ про саботажну акцію [192, арк. 14]. Вперше після 1923 р. українське питання стало предметом актуальної міжнародної політики. Активною допомогою українській справі була поїздка в Галичину англійки леді Шіпшінгс на прохання ОУН. Після повернення вона подала англійському уряду докладний звіт про національно-політичне становище західних українців.

У результаті Рада Ліги Націй, з метою вивчення справи українсько-польського протистояння, створила комітет трьох: Гендерсон (Англія), Мовікель (Норвегія), Пільотті (Італія). Після багатомісячних зволікань, щойно у січні 1932 р. Рада Ліги Націй фактично виправдала “пацифікаційну” акцію польських властей. Незважаючи на негативний висновок, українські політичні сили спромоглися консолідовано поставити українське питання як справу світової політики.

На міжнародній арені політичні партії та організації Західної України тісно співпрацювали, але в краю намітилося певне протистояння. Напередодні виборів 1930 р., налякані польськими репресіями, проводи трьох партій – УНДО, УСРП і УСДП опублікували спільне комюніке, в якому зазначалося: “Зокрема в справі масових пожеж, стверджується, що поскільки вони справді є ділом українських рук, то вони з національного погляду безцінні, позбавлені політичного змислу та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами” [66, арк. 70]. Тобто діячі “легальної опозиції” відмежовувалися і засуджували дії українського націоналістичного підпілля.

Разом з тим не було монолітної єдності серед представників «легальної опозиції» західноукраїнського політикуму. Так у 1933 р. група на чолі з Д. Палієвим заснувала нову партію – Фронт Національної Єдності, в Програмі якого вказувалося, що ФНЄ: “...намагається оформити стихійне хотіння народу в одній суцільній українській політичній організації, побудованій на основах українського творчого націоналізму...” [578, с. 33]. Очевидно вони хотіли стати своєрідним бар’єром між УНДО та ОУН.

Керівництво ОУН пильно стежило за розвитком подій політичного життя Західної України, стверджуючи, що розкол УНДО призведе до скорого кінця Об’єднання. Свою оцінку діяльності Д. Палієва подає Є. Коновалець в листі до очільника ОУН в Італії Євгена Онацького: “До Палієва крайові націоналісти відносяться дуже вороже і закидають йому, що він тактикою сидження на двох стільцях тільки гальмує природну і потрібну диференціацію нашої політики на західноукраїнських землях, а зокрема вводить велике замішання серед самих націоналістів. Я їм признаю рацію. Паліїв мав довгий час від нас повну свободу відносно творення на західноукраїнських землях націоналістичного руху. Мав теж значні на те фонди. Паліїв втратив вплив в УНДО і не здобув його серед молоді” [482, с. 280, 424].

Для прискорення здійснення “вищого інтересу української нації” УНДО вело активну діяльність, спрямовану на консолідацію усіх національних політичних сил. Так, на початку 1934 р. Народний Комітет зніціював скликання Всеукраїнського Національного Конгресу [120, арк. 1-2]. УНДО провело низку консультацій як з політичними силами Західної України, так і за її межами. Голова ОУН Є. Коновалець в розмові В. Мудрим стверджував, що він за консолідацію українських політичних сил, але його Організація в Конгресі брати участі не буде [37, арк. 70].

Незважаючи на наслідки “пацифікації”, т. зв. “мала війна” українців проти поляків продовжувалася. У 1931 р. знову, хоч і меншою мірою, розгортається акція саботажів та підпалення майна польських колоністів [217,

арк. 24]. З ініціативи ОУН були проведені робітничі страйки на галицькому Прикарпатті, зокрема страйк робітників лісництв. На Поділлі відбулися страйки хліборобів [1167, с. 81].

Також розгорнула ОУН індивідуальний терор: 24 серпня 1931 р. вбито таємного агента поліції Якова Буксу; 29 серпня того самого року, під час відпочинку на курорті Трускавець, бойовики УВО-ОУН позбавили життя видного польського політика Т. Голувка («який займався духовним обеззброєнням українського суспільства», будучи апологетом провадження державної асиміляції українців); 22 березня 1932 р. український націоналіст Юрій Березинський застрелив керівника «українського відділу» слідчої поліції Львівського комісаріату Е. Чеховського. Польська поліція не зуміла знайти виконавців цих вироків.

Для експропріації коштів бойова референтура КЕ ОУН на ЗУЗ, яку очолювали З. Коссак і Р. Шухевич, відновила т. зв. «екси», тобто напади на поштові відділення (каси), банки та вози в яких перевозились гроші: у 1931 р. були здійснені такі «екси»: 31 липня під Бірчею коло Перемишля, Печеніжина поблизу Коломиї, «банк Людови» у Бориславі; 8 серпня – на пошту в Трускавці; 20 жовтня – на гмінного посильного у Стрийському повіті. В розслідуванні цих справ польська поліція знову проявила свою безсилість. Завдяки успішним акціям націоналісти здобули понад 100 тис. злотих [1157, с. 135].

30 листопада 1932 р. 12 оунівців здійснили напад на пошту в Городку біля Львова [146, арк. 31-32]. Акція була проведена невдало, незважаючи на те, що було здобуто понад 3 тис. злотих. Двох бойовиків – убито, кілька поранено, також були жертви серед поляків. Схоплені оунівці постали перед «наглим» судом. 22 грудня 1932 р. їм було винесено вирок: В. Біласа і Д. Данилишина – до страти, іншим – різні терміни ув'язнення. Бойовики ОУН були повішені у Львівській тюрмі. По багатьох селах і містах Західної України задзвеніли жалібно дзвони, закликаючи кожен українську людину вшанувати пам'ять героїв [475, с. 17].

Польська влада, стурбована розмахом діяльності ОУН, здійснює низку контрзаходів. Насамперед вербуються деякі члени Організації, які стають “конфідентами” поліції. Українським “Азефом” став бойовик УВО Роман Барановський [110, арк. 55-56]. На початку 1930 р. він надав польській поліції низку даних про діяльність ОУН та її членів. Йому платили місячно спочатку 250 злотих, пізніше 80–100 злотих [106, арк. 1-23]. У результаті зради полякам вдалося здійснити численні арешти і провести судові процеси: т. зв. процес “конгресівців”, коли в руки поліції потрапили фото учасників Установчого Конгресу ОУН; Самбірський процес, внаслідок якого був засуджений разом з іншими сам Р. Барановський. Українська громадськість засудила зрадників свого народу. Показовою з цього приводу є заява батьків Р. Барановського, мама якого була полячкою, батько – греко-католицький священник, брат Ярослав – член ПУН: “Заявляємо, що відрікаємося раз на все нашого сина Романа і не хочемо ні ми, ні наші діти з ним мати ніяких зносин, а то тому, що він через свою юдину роботу позбавив життя або здоровля не одного Українця. Його поступки негідні нето Українця, але ніякої чесної людини.

Дорогів 27 вересня 1933 р.

Володимир і Мальвіна Барановські wraz з дітьми” [382, с. 1].

З метою залякування народу, з подання міністра внутрішніх справ Б. Перацького, указом президента І. Мосціцького від 17 червня 1934 р. був заснований концентраційний табір на Поліссі у Березі Картузьській. Запроторювали до концтабору без судового рішення, на підставі ухвали адміністративної влади. Його в’язнями стали багато оунівців, їх симпатика та інші активні громадсько-політичні діячі, що “загрожували загальній безпеці, спокоеві і ладові” [1059, с. 202].

Репресії польської окупаційної влади призвели до значних втрат серед членства ОУН. За період з 1929 до 1933 рр. змінилося сім провідників КЕ на ЗУЗ. Це викликало глибоку стурбованість в ПУН. Ще наприкінці 1920-х рр. між

націоналістами почалися непророзуміння «на тлі різниці віку». Це вело до формування двох родів націоналізму – войовничого, революційного, безкомпромісного на українських землях і поміркованого, пацифічного, схильного на компроміси – на еміграції. Адже на еміграції була слаба мобільність членства „вгору”, в той час коли в Краю з кожним роком включалося до ОУН нові річники [778, с. 650, 652]. У липні 1932 р. на спільній конференції Проводу Українських Націоналістів та Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ один з очільників Організації Д. Андрієвський ініціював дискусію про доцільність збройної боротьби. Є. Коновалець відреагував таким коментарем: “Виходити з такими думками, як-то радить Андрієвський, старатися їх накидувати крайовикам націоналістам, то означало б від них щораз більше віддалюватися і засуджувати ПУН стати з часом Проводом ОУН на еміграції без зв’язку і впливу на розвій революційних сил, що діють на окупованих теренах” [778, с. 653-654]. Голова ОУН наголосив на двох тенденціях у розвитку Організації: еміграційно-політичній і крайово-бойовій. Згодом вони починають вступати між собою у суперечності, відбуваються певні розбіжності у тактиці боротьби ПУН і КЕ ОУН на ЗУЗ. Еміграційні політики бажають повністю підкорити собі діяльність крайовиків, обмежити їхній революційний бойовий запал. Очевидно, що голова ОУН був прихильним до крайовиків. Тому для налагодження тісної співпраці оунівців з ЗУЗ та емігрантами із краю, для праці в ПУН постійно викликаються крайовики: Юліян Вассиян, Іван Габрусевич, Ярослав Барановський, Олег Кандиба-Ольжич, Ярослав Стецько, Олекса Гасин та ін.

На початку 1933 р. Крайову Екзекутиву ОУН на західноукраїнських землях очолює 24-річний студент Львівської політехніки Степан Бандера, який був затверджений на цій посаді Берлінською конференцією ОУН у червні 1933 р. Аналізуючи його життєвий шлях, стає очевидним, що це типове життя тогочасного молодого діяча ОУН [436]. У молоді роки С. Бандера пройшов добрий вишкіл підпільної роботи, працював у відділах розвідки та пропаганди,

проявив себе здібним організатором, вольовий із міцним характером – не дав себе зламати польській поліції під час арештів, користувався заслуженою повагою у товаришів. Очоливши ОУН в Західній Україні, він намітив конкретний план роботи Організації, який полягав у широкій розбудові членських кадрів й організаційної мережі по цілому терену західноукраїнських земель під Польщею, з окремою увагою на селянство й робітників; у вишколі кадрів у таких напрямках – ідеологічно-політичному, військово-бойовому і підпільної практики (конспірація, розвідка, зв'язок тощо); в розгортанні нових форм діяльності – проведенні масових акцій широких кіл західноукраїнського суспільства з метою громадської непокори польській окупаційній владі; в боротьбі з большевицькою агентурою на ЗУЗ; у припиненні експропріаційних акцій, але розвитку бойової діяльності проти терору польських властей [1110, с. 14-15].

Під керівництвом С. Бандери завершується розбудова організаційної мережі ОУН в краї; усю масу членства розбито на гуртки по п'ять осіб, створено ієрархічну організаційну систему за територіальним принципом з чіткими вимогами конспірації. Оунівці все більше залучають до Організації молодих людей з села та середовища робітників. Особливу увагу приділено поширенню впливів ОУН на північно-західні землі. За почином і під безпосереднім керівництвом С. Бандери були проведені вишколи повітових провідників ОУН, а також окремих членів окружних та повітових Екзекутив для їх ознайомлення з основними засадами ідеології та програми Організації, принципами, структурою та конспірацією підпільної боротьби [1091, с. 25-26].

З метою проведення ефективної розвідки була створена дівоча п'ятірка: М. Кос, В. Свенціцька, К. Зарицька, Д. Гнатківська, Г. Недзвецька. Організовано вишкіл у Львові – 10 груп по 9 слухачів; військовий курс радіотелефоністів функціонував у Берліні; курси військових інструкторів – у Данцігу [1085, с. 324, 327].

У той час Організація Українських Націоналістів розширює працю у т. зв. “органічному секторі”, тобто легальних організаціях Західної України: “Просвіті”, “Соколі”, “Рідній Школі”, кооперативах та інших установах. Оунівці використовували будь-який привід, щоб нагадати польським властям про своє існування, а здійсненими акціями активізують радикальні настрої серед західноукраїнського загалу. Це проведення національних свят, пошановування традицій українського народу: насипання могил на честь померлих українських воїнів; панахиди та походи на честь відзначення річниці проголошення УНР та ЗУНР; поширення “культу Героїв”: О. Басараб, В. Біласа, Д. Данилишина та ін. Діячі Організації під час канікул (вакацій) виїжджали у села, де займалися виголошенням рефератів з історії України, сучасного політичного становища українських земель, проводили активну просвітницьку роботу на місцях тощо.

З метою протистояти полонізації освіти та захистити українську школу та учнів було видруковано і поширено десятки тисяч листівок і брошур. У них оунівці зверталися до українських школярів, учителів, батьків та матерів із закликом ставати до боротьби з поляками за душу української дитини, за українську школу, мову, пісню, книгу тощо [47, арк. 36-38; 105, арк. 42-53; 147, арк. 215-223]. “Шкільна акція” була проведена у вересні 1933 р.: поширювали листівки ОУН, скидали і спалювали портрети польських діячів, били вікна у польських школах, учні бойкотували польських учителів, відмовлялися говорити і молитися польською мовою, демонстративно співали українських пісень тощо [67, арк. 102]. Доходило до сутичок учнів і батьків з поліцією. “Шкільна акція” ОУН отримала широкий резонанс у західноукраїнському суспільстві.

Другою гучною подією була “антимонопольна акція”. ОУН закликала українське населення не вживати алкоголю та не палити тютюну: “Борці за Волю не вживають алкоголю, борці за Україну не вживають нікотину” [1157, с. 152]. Проведення акції ставило за мету не стільки оздоровити українців, як

завдати шкоди польській скарбниці. Адже у Польщі продаж горілки й цигарок перебував під державною монополією. Це приносило скарбниці Польської держави мільйони злотих, які влада використовувала для закріплення свого панування на західноукраїнських землях. Під впливом цієї акції було розбито кілька корчм у Галичині, що дало привід польській владі звинуватити націоналістів в антисемітизмі.

Ці акції засіяли зерно національної свідомості й ненависті до ворожого панування над українським народом та бажання брати активну участь в революційній боротьбі за національні права. Вони мали великий політичний успіх як через зовнішній ефект, так і через політико-революційну мобілізацію українських мас.

Українські націоналісти, сповідуючи ідеал соборності України, постійно нав'язували контакти з наддніпрянцями. У 1920-х рр. Є. Коновалець посилав людей в УССР із завданням: "...проникати на відповідальні пости культурного будівництва, щоб з тих позицій гальмувати процеси обмосковлення, прихованого плащиками інтернаціоналізму" [790, с. 33]. На адресу українських наукових інституцій та бібліотек надсилалися націоналістичні видання, але пізніше Кремль заборонив безпосередньо приймати кореспонденцію з-за кордону в республіку, лише через Москву. У свою чергу більшовики за допомогою фінансових вливань та пропаганди процесів українізації мали вплив на деякі наукові та літературно-мистецькі кола Західної України. Вони пильно контролювали усі контакти між ученими НТШ та ВУАН. Через советське консульство у Львові проходила певна ідеологічна обробка представників галицької інтелігенції радянофільської орієнтації. Їх у народі називали "ікродами", бо під час ситих застіль у консульстві заїдали делікатесною ікрою, споглядаючи советські кінофільми про "райське життя в ССРСР".

Націоналісти різко негативно виступали проти радянофілів, спростовуючи їхні постулати: "Можна лише дивуватися, як страшно низько

можуть впасти наші історичні люди, яким доля вложила в руки керму нашими визвольними змаганнями та дала можливість положити тривкі підвалини нашої національно-державної традиції. Як дуже низько може впасти людина, що за кількасот долярів поневіряє своїм історичним ім'ям, помагаючи ворогам ширити деморалізацію між власним народом та вбивати його активність. Політикові, та ще й з історичним ім'ям, – не можна дарувати ні наївності, ні злочину. А лише наївний або злочинець може ширити погляди, що над Дніпром існує Українська держава з власним національним розвитком на всіх ділянках життя (розстріли, процеси, утиски всіх верств населення), яка мріє про визволення Західної України (Ризький договір)” [1070, с. 111]. Боротьба націоналістів проти московського більшевизму проходила у двох напрямках: проти поширення радянофільства і комуністичних ідей та проти конкретних осіб, що цьому сприяли. Успішно застосовувалися такі методи боротьби, як політична пропаганда і бойові акти. На сторінках періодичних видань українських легальних організацій ідеологи ОУН розкривали антиукраїнську та антилюдяну суть російського більшевизму. У березні 1930 р. до кабінету голови НТШ, радянофіла К. Студинського прийшли двоє молодиків (членів ОУН). Вони запропонували відомому ученому підписати заяву – протест у зв'язку з харківським судовим процесом (Спілки Визволення України) над українськими ученими. Він відмовився, тому був побитий оунівцями.

Очевидно, що провідні політичні сили Західної України виразно бачили перспективу буття українців у ССРСР. Незважаючи на запобіжні заходи, шалену комуністичну пропаганду про “радянський спосіб життя” та “більшовицький рай”, чутки про голодомор все-таки просочилися за кордон “імперії зла”. З початком 1930-х рр. із-за Збруча почали з'являтися селяни-втікачі. На основі їхніх розповідей західноукраїнська преса донесла до громадськості правду про голод в УССРСР. Для пересічної людини було повним абсурдом і виглядало неймовірним вбивство державою своїх громадян. З приводу голодомору ундисти стверджували, що це є наслідок панування

колоніального режиму большевицької Москви на окупованих нею українських землях та взагалі шкідливість большевицької господарської системи. Вихід бачили у нещадній боротьбі з большевизмом як соціально-політичною системою, відірванні українських земель від Росії та утворенні самостійної Української держави [47, арк. 6].

Як доповнення до протестанційних акцій західноукраїнських політичних партій щодо винищення населення Східної України внаслідок штучно спланованого голодомору, Організація Українських Націоналістів вирішила здійснити замах на представника советського консульства у Львові. Для того, щоб знайти виконавця для замаху, керівництво Крайової Екзекутиви ОУН розіслало членам Організації відозву: “Хто хоче добровільно зголоситися для виконання небезпечного завдання, – нехай напише у Львівську політехніку на ім'я Ксавери Брудаса” [143, арк. 15]. Це був псевдонім бойового референта Р. Шухевича. Зголосилося багато оунівців: “З висліду анкет Бандера був вдоволений, бо – як говорив – виказала вона готовність 75% боєвиків піднятися до даного завдання” [265, с. 132]. Вибір впав на 18-річного Миколу Лемика [йому не грозила смертна кара, яка застосовувалася в Польській державі з 19-річного віку. – І.Г.]. Студент філософського факультету Львівського університету отримав інструктаж особисто від голови КЕ С. Бандери з вимогою: “...не стріляти в поліцію і не втікати, щоб судовий процес був політичним” [142, арк. 18]. 21 жовтня 1933 р. М. Лемик пострілом з револьвера застрелив представника Москви Алексея Майлова. Суд над оунівцем привернув увагу світової громадськості, засоби масової інформації широко висвітлювали цей вчинок як бойовий протест українського народу перед світом проти поневолення большевицькою Москвою України й винищування її народу спланованим голодомором. На суді захисниками оунівця були відомі адвокати – представники різних політичних сил Західної України [148, арк. 20]. Підсудний отримав пожиттєвий термін ув'язнення.

Паралельно з нападом на представника радянського консульства планувався замах на життя відомого громадського діяча та публіциста, активного радянського А. Крушельницького. Видаючи “Нові Шляхи” на гроші большевиків, він писав там переважно неправду [66, арк. 80]. Серед народу ширив комуністичну пропаганду, що існує незалежна Українська держава, добре ставився до Росії та комунізму [142, арк. 18]. А. Крушельницький закидав, що український націоналістичний рух інспірований чужими чинниками [145, арк. 118]. Але в останню мить С. Бандера відмінив замах: “Коли я довідався, що Крушельницький має виїхати на Східну Україну, я наказ відкликав, передбачаючи, що його жде там власне така “кар’єра”, яку він і перейшов” [386]. Пророцтво молодого Провідника здійснилося – студент був розумнішим від сивочолого професора (?!).

12 червня 1934 р. членкиня ОУН Катерина Зарицька підклала петарду в друкарню Яськова, в якій друкувалася газета “Праця”. Часопис видавався за радянські гроші і постійно очорнював націоналістичний рух та ОУН – “як прислужниці Німеччини та міжнародного капіталу”. Вибухівка була підкладена так, щоб не постраждали працюючі люди [143, арк. 15]. На місцях, в процесі розвитку антибольшевицької кампанії, постійно відбувалися сутички між націоналістами та комуністами.

Відслідковуючи загострення протистояння на західноукраїнських землях большевики здійснюють заходи, щоб протиставити галичан наддніпрянцям в самій УРСР. Гпушники в контактах наддністрянців і наддніпрянців знайшли, що був встановлений: “...єдиний фронт між фашистським Львовом і націонал-соціалістичним і шовіністичним Києвом і Харковом” [702, с. 351]. Почалися повальні арешти, зокрема галичан. Їх звинувачували у створенні націоналістичних організацій, зв’язках з УВО-ОУН, проведенні шпигунської діяльності на користь іноземних держав, бажанні повалити радянський устрій та плануванні замахів на большевицьких лідерів. За відсутності речових доказів, зі звинувачених вибивали фізичними та морально-

психологічними тортурами письмові свідчення, які мали бути підставою їхньої антисоветської діяльності. Фактично уся галицька радянофільська інтелігенція, що прибула в ССРСР у 1920-х рр., у 1930-х рр. була ув'язнена і засуджена на тривалі терміни, які відбувала у спеціальних трудових концентраційних таборах, зокрема на Соловках [685, с. 66-123].

Незважаючи на масовий жахливий терор проти українців, дехто із західноукраїнських радянофілів вперто не бажав бачити очевидне, піддавшись зомбуванню большевиків. Так, галицькі письменники, члени КПЗУ Михайло Заяць, Кузьма Пелехатий і Мелітон Голінатий нарікали: “...что Ваши органы помешались на ОУН [адже московська влада в Україні всіх українців, які розмовляли виключно рідною мовою і підкреслювали поведінкою своє українство, звинувачувала в націоналізмі й у зв'язках з УВО-ОУН. Заяць та Голінатого большевики розстріляли у 1941 р. – І.Г.]. Мы, – говорят, – согласны хоть завтра на любых условиях вплоть до Соловков ехать в СССР” [58, арк. 11-12]. В результаті численна родина Крушельницьких, як і інші галичани, що ризикнули спробувати «райського життя в ССРСР» були репресовані. До багатьох з них була застосована “вища міра покарання” – розстріл. Впливовий львівський щоденник “Діло” констатував: “...російські большевики розстріляли не Крушельницьких, а ідею українського радянофільства” [366].

Зрештою, розправившись з радянофілами, советські спецслужби постійно “виявляли” агентів УВО-ОУН і в КПЗУ: “Внутри КПЗУ действовала группа агентов т.н. УВО. Агенты УВО были одновременно и агентами польской офензивы и 2-го отдела [?! – т. зв “двуйка”: польська контррозвідка. – І.Г.] ...УВО вошли в КПЗУ с самого начала организации КПЗУ, в их руках находилось в значительной части руководство КПЗУ. Эти кадры состояли, главным образом, из бывших “сечевых стрельцов” и других осколков украинских контрреволюционеров. Агенты УВО вместе с другими эмигрантами из Западной Украины проникли в Советскую Украину и при поддержке украинских националистов вели контрреволюционную шпионскую работу в

пользу польского и германского фашизма. Агенты УВО – Васильков, Турянский, Бараба, Косар, Ковальский, Федь Бей...” [228, арк. 14-15].

У другій половині 1930-х рр. націоналісти активно проводять антикомуністичну акцію, яка спричинилась до кривавих розправ: під час відзначення двадцятих роковин смерті Івана Франка у травні 1936 р. у Нагуєвичих; у липні 1936 р. на горі Маківці та в інших регіонах Західної України. Для того, щоб вибити соціальну базу комуністів, велика робота проводилась серед робітництва. Організатором і провідником українського робітництва став член ОУН Юліан Петречко. За його та Степана Ніклевича ініціативи у вересні 1937 р. при робітничому товаристві “Сила” був відкритий перший Український Робітничий Народний Університет. У доповіді під час святкового відкриття цього університету С. Ніклевич заявив, що українське робітництво стоїть на позиціях українського націоналізму. Зібрані численно українські робітники підтримали цю заяву бурхливими оплесками [1086, с. 363].

Напередодні Другої світової війни переважна більшість західноукраїнського громадянства вже не мала ілюзій щодо існування УРСР як суверенної республіки. Тому досить вороже сприймала деякі прояви радянської влади. Час від часу з боку СРСР приходили комуністичні агітатори у святі місця: Крехів, Унів, Гошів, Зарваницю та ін. Бували випадки, коли таких провокаторів-пропагандистів “радянщини” вбивали киями. З цього приводу показовою є розповідь очевидця під час традиційного пошанування могил Січових Стрільців на г. Маківка: “Тільки почало розвиднюватися, як з усіх сторін на Маківку почали прибувати більші й менші гурти... Біля 9-ої години оцінюємо людський натовп на 15000 осіб. Переважає міська і сільська молодь. Достатньо однак і старших. Це в першу чергу наші комбатанти, “стара війна”... Біля 10-ої години людські маси сколихнула перша тривожна вістка. Зловлено фотографа з апаратом, відомого бориславського комуніста. При обшукі

виявлено у нього червоний прапор, а в кішені пістоль. Наміри зрозумілі. Розлючений натовп злінчував його на місці, а труп кинув у провалля...

Починається Богослужіння, народ вмовкає, з цвинтаря несеться могутній спів злучених бойківських хорів. Коли ж на підвищення ступає промовець, десь від цвинтарної брами донісся оклик: “Тікайте, б’ють!”. Народ захвилювався. Частина кинулась у розтіч, незорієнтувавшись у чому справа. Затріщав паркан, почалась звичайна паніка...

З’ясувалось, що інший комуніст перерізав шнур від національного прапора, який був біля брами, і намагався там вивісити червоний. Він загинув зразу ж під ногами натовпу. Але паніка залишила там своє жниво. Кільканадцять осіб зомлілих, покалічених...” [455, т. 1, с. 331-332].

Як бачимо, большевики продовжували тероризувати західноукраїнську суспільність, вносячи сумяття, адже не полишали сподівань, у перспективі, поширити советизацію за кордони СРСР. Тому західноукраїнське громадянство, аналізуючи ситуацію в УРСР, застерігало: “Не треба заплющувати очі на те, що при сподіваному недалекому поваленні московського большевизму кожна нова небольшевицька Москва буде прагнути повалити Україну так само, як це здійснює сьогодні Москва большевицька” [111, арк. 57]. Своєю чергою, Кремль пильно стежив за політичним життям Західної України. Советське консульство у Львові продовжувало збирати потрібну інформацію через завербованих агентів, яким платили у 1936 р. 200–250 злотих місячно [60, арк. 1].

Українські націоналісти, усвідомивши загрозу від Москви, більшу, аніж від Варшави, головну увагу приділяють боротьбі з комунізмом. Так, у 1937–1938 рр. під редакцією члена ОУН Івана Мітринги видавався журнал “Геть з большевизмом”: “Орган боротьби з большевицьким імперіалізмом – орган координації однієї спільної думки серед поневолених Москвою народів”.

У передовій статті першого номера (грудень 1937 р.), під назвою “Большевицьке питання”, констатується: “Розвал Московської імперії – це чи не найбільше революційне діло в історії народів Європи та Азії від часів, коли впала Римська імперія...” [349; 915, ч. 2, с. 221-222].

У 1938 р. в Празі побачила світ праця члена ПУН М. Сціборського “Сталінізм” [23, арк. 1-33]. У ній показано антисупільний характер комунізму: “Коли б комунізм справді заіснував в світі, то суспільство закономірно й все глибше падало б у прірву духового примітивізму та культурного здичіння”. Автор подав своє визначення такого явища, як: “Сталінізм – це логічний наслідок примітивної програми большевизму, що свою ціль добачувала в механічному спрощуванні всіх різноманітних елементів життя та здійснювала її методами брутального, кривавого терору. Хвора концепція не могла створити здорових форм суспільного існування.

Сталінізм на ділі служить культові великодержавності, і то великодержавності московської – відновивши традиції колишніх царів”.

Відомий громадський діяч і публіцист Волині оунівець Улас Самчук, уже після окупації нацистами України, об’їздивши усю її територію, охарактеризував двадцятиліття панування советської влади: “Хто вірить у большевизм – є свідомий злочинець проти себе самого, своєї родини, свого народу. Хто толерує большевизм, є дурень. Хто надіється, що большевизм змінеться, – ідіот. Большевизм є зараза. Де він ступає, там смерть” [924, с. 69].

Жорстоко карала ОУН тих українців, які йшли на співпрацю з польською владою, т. зв. “хрунів”. Керівництво КЕ ОУН на ЗУЗ наголошувало, що людей карали не за їх політичні погляди, а за конкретну шкідливу діяльність. Вважалося, що “...обов’язком кожного українця являється абсолютне підкорення свого життя інтересам і благу народу, а якщо хто свідомо і добровільно співпрацює з ворогом фізичними методами, і при цьому розраховує на особисту вигоду, то ми вважаємо, що таку зраду народу потрібно

карати тільки смертю” [142, арк. 14]. Поляків оунівці знищували без суду, бо вважалося, що Україна і Польща перебувають у стані війни, а українцям вирок виносив революційний суд ОУН [142, арк. 15; 247, арк. 137-138].

Резонансним у західноукраїнському суспільстві стало вбивство оунівцями 25 липня 1934 р. колишнього старшини УГА, директора філії Академічної гімназії у Львові Івана Бабія, який не приховував своєї співпраці з польською владою. Видавав поліції гімназистів, яких було запідозрено у зв'язках з ОУН. Деяких з них змушував доносити на своїх товаришів. Коли вчителі та гімназисти солідарно бойкотували урочистості з нагоди дня народження Начальника Польської держави маршалка Ю. Пілсудського, він заборонив відзначати Шевченкове свято. І. Бабій привселюдно виступав проти націоналістів, його не злякали неодноразові застороги, письмові попередження та побиття оунівцями. Натомість він публічно попросив охорони, але два агенти поліції, які постійно чергували біля його помешкання, не врятували Бабія від заслуженої кари, яку виніс Революційний трибунал ОУН не за політичні погляди, а за конкретну співпрацю з ворожою владою, спрямованою проти українського визвольного руху [1091, с. 29-30, 56].

Після вбивства І. Бабія з'явилася низка публікацій, у яких діяльність оунівців вважали деструктивною й шкідливою за їхні методи боротьби, насильство, терор, саботажі [112, арк. 26-27]. Митрополит А. Шептицький осудив терор у листі “Святій справі не можна служити закривавленими руками” [380]. Слід наголосити, що І. Бабій був теж директором Архієпископського інституту й одним із головних організаторів першого свята “Українська молодь Христові”, яке відбулося 7 травня 1933 р. Крайова Екзекутива ОУН виступила проти участі у святі польських достойників. Очевидно, що мотиви непорозуміння були суто політичними, а не релігійними. За словами о. Й. Кладочного: “Концепція національно-визвольних змагань виховати нового вольового типу української людини – борця, героя, державника. Безумовно частина молоді сповідувала крайній максималізм, відмовляючись в ім'я України

навіть від засад християнства. Одначе це не було визначальною рисою ОУН, усього руху” [1312, с. 76].

Також Революційний трибунал засудив до страти агента польської поліції, українського студента Якова Бережницького, якого вбили оунівці 3 травня 1934 р. в Стрийському парку у Львові [140, арк. 12].

Голова ОУН Є. Коновалець змушений був спростовувати закиди опонентів: “...я мушу дати пояснення, що український визвольний рух в основі не терористичний, його завдання – в першу чергу підготувати український загаль до того, щоб у випадку якихось міжнародних комплікацій українська нація була зріла до тих подій та щоб при розвитку тих подій була вона підготовлена до створення своєї держави...” [1019, с. 4].

Незважаючи на подекуди гостру полеміку з боку деяких клерикальних кіл, неодноразово сконсолідовано виступали у захисті національних прав священики та представники українського підпілля. Один з чільних діячів ОУН, побратим С. Бандери Григор Мельник згадував: “Розв’язання “Пласту” польською владою 1930 р. застало нас на горі Маківці, де наш курінь переводив на стрілецьких могилах заприсяжнення старших членів, які переходили зі ступеня “зелених” до “червоних”. У часі традиційного здвигу на Маківці ми посвятили наш курінний прапор. Посвячення доконав тодішній ректор богословської академії у Львові, пізніший наш патріарх о. Йосиф Сліпий. Польська поліція заатакувала нас, щоби сконфіскувати прапор, але нам пощастило його заховати і знову при допомозі отця-ректора перевести до Львова” [283, с. 120].

Натомість на Волині православна церква не виконувала подібних функцій, як УГКЦ. З листа увіствів-волинян о. Й. Кладочному: “...Ви являєтесь великим контрастом до православних духовних через їх шкідливу працю та яких треба радше боятися, ніж любити, за ширення московщини, при допомозі церкви і за пропагування любови до тих, що гноблять...” [1312, с. 80].

Слід зазначити, що усі бойові акції Крайова Екзекутива планувала та здійснювала самостійно. З Проводом ОУН такі дії лише погоджувалися, а також крайовики з-за кордону могли отримувати певну матеріальну допомогу. Логічно, що усі акції здійснювалися на українській території, підкреслюючи цим, що оунівці захищають свій народ від окупантів. Заохочене вдало проведеними бойовими операціями, керівництво ОУН особливу увагу приділяє представникам польської окупаційної влади та визначним діячам Польської держави [227, арк. 19-20]. Для здійснення цих акцій ведеться активна закупівля зброї, у Кракові створюється хімічна лабораторія, в якій студент Ягеллонського університету Ярослав Карпинець виготовляє бомби для бойових дій. 28 вересня 1933 р. бойовик Северин Муха під час замаху на шкільного куратора Гадомського застрелив поліційного агента Гандея. Планувалися замах на комісара поліції В. Кособудського, за його жорстоке поводження з в'язнями-українцями, також на волинського воєводу Г. Юзефського, за його асиміляторську політику на Волині [140, арк. 4; 142, арк. 14].

Після детальної підготовки КЕ ОУН на ЗУЗ під керівництвом С. Бандери здійснила найвідомішу акцію – вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Він був головним винуватцем проведення “пацифікації”, засновником концтабору у Березі Картузькій. Організований С. Бандерою та М. Лебедем атентат здійснив 15 червня 1934 р. у Варшаві Гриць Мацейко. Вбивство було проведено доволі успішно, виконавець так і не був схоплений. Саме те, що вбили одного з керівників уряду та ще й в столиці Польщі, – викликало широкий резонанс як в країні, так і за її межами. У розкритті злочину польській поліції допомагали спецслужби ССРСР, Німеччини та ЧСР, очевидно, не на жарт стурбовані розмахом дії Організації Українських Націоналістів. У результаті цієї співпраці до рук польської поліції та судових органів восени 1934 р. потрапив т. зв. “архів Сеника”: 418 оригіналів і 2055 копій організаційних документів ОУН, звітів, протоколів, фінансових доручень тощо [1092, с. 57]. Зі слів о. Й. Кладочного О. Сеник визнав: “Архів дістався у руки

чеської поліції через мою халатність” [1312, с. 154]. До рук поляків потрапили детальні звіти про діяльність КЕ ОУН на ЗУЗ. З цього дізнаємось, що у 1930 р. під час нападу бойовиків на поштовий віз біля Бібрки було взято 26 тис. злотих і вбито постерункового поліцай; літо–осінь 1930 р. – проведення саботажної акції: підпали скирд із збіжжям, пошкодження телефонічних і телеграфічних проводів; підпали будинків польських постерункових тощо; численні замаху на життя польських поліцаїв, представників влади та їхніх конфідентів і угодовців; у листопаді 1933 р. у Гданську діяли військові курси, на яких вишкіл проводили генерал В. Курманович, полковник Р. Сушко, Р. Ярий, А. Федик і В. Селешко, слухачі із Бази [тобто Західної України. – І.Г.]; також жінок готували для розвідувальної та санітарної роботи; в краю на першому плані – військовий вишкіл; існували курси в Берліні радіотелефонічні та кореспондентські; в краю військові курси проводили Онишкевич [мабуть, Мирослав. – І.Г.] і Я. Макарушка та ін. Місячний дохід ОУН сягав близько 1 тис. амер. доларів, гроші поступали від української діаспори США та Канади, литовська субвенція становила приблизно 500 амер. доларів. За кордон їздили за литовськими паспортами. Тут була інформація про Григорія Мацейка (псевдо “Гонта”, “Триць”), який народився 7 серпня 1913 р. у Щирці Львівського повіту, працював у друкарні “Уніон” у Львові. 16 червня 1931 р. він випадково затримав на вул. Домініканській чоловіка, якого переслідувала поліція, думав карного злочинця. Але це був оунівець Іван Мицик, який убив Є. Бережницького як донощика [107, арк. 17-68]. Щоб спокутувати свою провину Г. Мацейко добровільно зголосився на ризикований вчинок, але завдяки особистій спритності та мужності, також добре продуманій очільниками КЕ ОУН конспірації, зумів уникнути арешту і був успішно переправлений за кордон.

Керівник ОУН на ЗУЗ С. Бандера був заарештований 14 червня 1934 р. у Львові в Українському Академічному Домі. Хоч це було зроблено до вбивства Перацького, поліція, використавши викриті документи, провела

масові арешти, близько 800 оунівців були затримані. Слідчі змусили деяких ув'язнених дати свідчення проти своїх товаришів. У результаті була викрита керівна верхівка ОУН на західноукраїнських землях.

С. Бандера під час арешту, як стверджують протоколи слідства, тримався спокійно й поведився гідно. Відразу ж на першому допиті відмовився відповідати польською мовою. Відкидав усі звинувачення у належності до ОУН. Слідчі проводили зізнання із застосуванням фізичного та психологічного тиску. Одного разу проводився безперервний допит підсудного з 9 год 6.08.1934 р. до 20 год 11.08.1934 р. С. Бандера витерпів тортури і ні в чому не зізнався [142, арк. 63в.].

Слідство закінчилося великим судовим процесом у Варшаві, який проходив з 18 листопада 1935 р. до 13 січня 1936 р. Судили членів ОУН: Степан Бандера, 26 р., студент аграрно-лісничого відділу Львівської політехніки; Микола Лебедь, 25 р., випускник Львівської гімназії; Дарія Гнатківська, 23 р., гімназистка; Ярослав Карпинець, 30 р., колишній студент Краківського університету; Микола Климишин, 26 р., студент філософії Краківського університету; Богдан Підгайний, 31 р., інженер, випускник університету в Данцігу; Іван Малюца, 25 р., студент Львівської політехніки; Ярослав Чорній, 28 р., студент Люблінського університету; Євген Качмарський, 25 р., гімназист; Роман Мигаль, 24 р., студент Львівського університету; Катерина Зарицька, 21 р., студентка Львівської політехніки; Ярослав Рак, 27 р., магістр, працівник адвокатської контори. Молодих українських націоналістів звинувачувала польська прокуратура у тому, що не вміють цінувати чуже життя. С. Бандера на цей закид відповів: “Ми вміємо цінити своє життя та інших, але наша ідея вартує, щоб посвятити мільйони жертв для її реалізації. Міра нашої ідеї – це віддати своє життя та інших її” [142, арк. 12].

Ухвалою суду С. Бандеру, М. Лебеда, Я. Карпинця засуджено на кару смерті; М. Климишина і Б. Підгайного – на довічне ув'язнення; Д. Гнатківську – на 15 р. тюрми; І. Малюцу, Р. Мигалья, Є. Качмарського – на 12 р.; К. Зарицьку

– на 8 р., Я. Рака і Я. Чорнія – на 7 р. Суд також позбавив Д. Гнатківську, І. Малюцу, Є. Качмарського. Р. Мигалья. Я. Чорнія, Я. Рака і К. Зарицьку громадянських прав на 10 р. [265, с. 12]. Згодом, на підставі амністії, смертна кара трьом першим була замінена на довічне ув'язнення, також на основі касаційних скарг і клопотань адвокатів декому було пом'якшено покарання апеляційним судом. Оголошення вироку припало на 13 січня. На наступний день західноукраїнські громадські, культурно-освітні та інші установи відмінили усі заходи з нагоди святкування Нового (Старого) року. Багато українців вивісили у вікнах чорні прапори.

Справа бойових акцій ОУН отримала своє продовження у Львівському судовому процесі, який відбувався з 25 травня по 26 червня 1936 р. Окрім тих, хто проходив по Варшавському процесу, судили теж: Володимира Івасика, 26 р.; Володимира Коцюмбаса, 35 р.; Івана Равлика, 27 р.; Віру Свенціцьку, 22 р.; Анну-Дарію Федак, 24 р.; Осипа Феника, 24 р.; Романа Шухевича, 29 р.; Романа Сеньківа, 27 р.; Івана Яроша, 29 р.; Володимира-Михайла Янева, 28 р.; Ярослава Стецька, 24 р.; Ярослава Макарушку, 28 р.; Олександра Пашкевича, 28 р.; Ярослава Спольського, 24 р.; Богдана Гнатевича, 42 р.; Семена Рачуна, 27 р.; Осипа Мащака, 28 р. На Варшавському процесі більшість підсудних відмовлялися давати свідчення польською мовою і заперечували свою причетність до ОУН та її діяльності. Львівський процес С. Бандера та його побратими використали як “прилюдну презентацію українського революційного руху” перед своїм і чужим громадянством. Р. Мигаль, І. Малюца та Б. Підгайний відкликали свої попередні зізнання й засудили їх, як такі, що негідні поступування українського націоналіста. Те саме зробили Я. Макарушка і Я. Спольський [1086, с. 303-304].

У своїй восьмигодинній промові прокурор Прахтель-Моравінські твердив, що ідеологи ОУН “затруювали своїми писаннями душі українського суспільства і зокрема української молоді”, що загал українського громадянства засуджує ОУН, а тому Організація не є репрезентантом українського народу...

Натомість українські оборонці виголосили глибокі за змістом і міцні за формою промови, з виразним політичним забарвленням, вказуючи на щирий патріотизм та безмежну відданість членів ОУН справі визволення українського народу й відновлення Української Держави. Адвокат С. Бандери д-р Володимир Горбовий сказав: “Молодь була свідком переломової доби в житті свого народу, коли ідея ставала дійсністю. Ці моменти глибоко запали в їхню душу і кров. Нема сили, що могла б усунути ці речі з їхньої душі”. Оборонець Є. Качмарського, д-р Ф. Евин зазначив: “Політичні “проступники”, це звичайно найкращі члени суспільства; це ідейні й характерні люди, які для добра своєї батьківщини присвячують усе, навіть власне життя. І нерідко трапляється, що засуджені за політичні “злочини” вже наступного дня займають міністерські посади. Всі ми повинні схилити голови перед тими людьми. Тому в культурних людей політичні в’язні мають різні полегші в тюрмі – для пошанування їхньої людської гідності”. Адвокат Б. Гнатевича, Р. Шухевича й О. Феника д-р С. Шухевич у своїй промові наголосив: “Що ж до діяльності підсудних, то вона впливала виключно з їхньої палкої любові до своєї батьківщини; а як немає в світі жодних приписів, ані норм, які б обмежували любов до матері, так немає і не може бути приписів, які б обмежували любов до батьківщини. Цієї любові ніхто не здушив і не здушить”. Адвокат О. Машака і В. Свенціцької д-р В. Загайкевич пригадав польському судові, що протягом 150 літ поляки також мушили боротися проти ворожої окупації, і всі ті їхні земляки, які в той час потрапляли в конфлікт з окупаційною владою і за любов до свого народу мушили йти до тюрем, – всі вони вважалися та досі вважаються серед поляків найбільшими патріотами й національними героями. “І тому насуваються дуже поважні рефлексії, коли торкається справа людей, які за найкращий свій обов’язок вважають служіння батьківщині й за те йдуть до тюрми. Судова заля не розв’яже того, що нуртує в цій країні. Не розв’яжеться цієї проблеми ні присудами, ні судовими езекуціями. Розв’яже її лише історія, що прийде після їхніх вчинків” [1086, с. 305-307].

Оунівці були засуджені до різних термінів ув'язнення, а В. Свенціцька та А.-Д. Федак – звільнені. Згодом, на підставі амністії, всім засудженим до 5 р. зменшили термін перебування під вартою на половину, а понад 5 р. – на третину. У цей самий час по усій Західній Україні відбулося багато судових процесів, у яких були засуджені сотні оунівців, а також їх симпатики. Лише від 1929 до 1934 рр. засуджено 1024 українців загалом на 2020,5 років тюрми, 4 присудили смерті і 16 присудів пожиттєвого ув'язнення [1086, с. 327].

Отже, в середині 1930-х рр. боротьба ОУН проти польської окупації Західної України досягла свого апогею. З одного боку, це вело до втрат, арештів активних членів Організації, з іншого, – сприяло популяризації ідеології націоналізму та поповнення рядів ОУН молоддю, яка свідомо йшла на самопожертву в ім'я ідеї свободи та незалежної державності. Сучасник про них писав так: “Найкращі з найкращої частини Українського війська – цієї справжньої української гвардії – лицарський орден, що за головне своє завдання має підтримувати в українському народі за часів лихоліття дух військовості, дух активної боротьби за незалежність України, за її соборність, стати на беззмінній почесній варті біля цього духа, не давати йому згаснути, заснути...” [1211, с. 5].

Після С. Бандери Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ став Осип Машак, а з літа 1935 р. – Лев Ребет. Бойові акції припиняються, наголос робиться на ідейно-політичний вишкіл. Вирішено берегти молодь перед можливими репресіями польської влади. Також на стримання силових методів революційного підпілля мав вплив діалог між українською “легальною опозицією” та польськими урядовими колами у справі нормалізації відносин.

В обороні своїх національних прав українство сконсолідувало дії своїх політичних сил. Це можна проілюструвати на прикладі Надсяння: “Політичний світ в Перемишлі мав два крила: УНДО та Соціал-Демократи й ОУН. Всі інші були надто слабкі, щоб мати якесь більше значення. Кацапи та комуністи пішли в глибоке підпілля й не мали змоги діяти відверто. Соціалісти симпатизували

по політичній діяльності акціям ОУН, але за своїми переконаннями ставилися вороже до ідеології націоналізму. УНДО було саме в стадії “чорної кави”, тобто певного зговору з урядом, тому мусило триматись здалека від протидержавного наставлення ОУН... Тут я згадаю один момент, який кине промінь світла на стосунки того часу. На віче промовляє член Польського Сенату д-р В. Загайкевич. Промовець знаменитий. Мовилось про шкільні утиски. Загайкевич розпалився й закінчив свою репліку так: “Проти насилля ми нічого вдіяти не можемо. Свої права матимемо, коли здобудемо власну державу”. Присутні поліцаї хочуть стягнути його з трибуни, арештувати за протидержавні заклики. Присутня націоналістична молодь, яка раніше часом вигукувала “Ганьба угодовцям”, “Проч з чорною кавою”, – тепер стала муром біля Загайкевича й не дозволила його арештувати” [455, т. 1, с. 264].

Серед оунівського загалу на західноукраїнських землях було певне середовище ультра-революціонерів, які були готові до негайного повстання проти ненависного польського окупаційного режиму. Про таких симпатки ОУН говорили: “Відштовхувало мене від ОУН оте якесь бездушне ставлення до молоді людини, як до звичайного робота, який має виконати покладений наказом обов’язок, без огляду, чи це відповідає її спроможностям, підготовці, психічній та ідейній поставі. Я мав великий респект як перед УВО, так і перед ОУН, але здалека уявляв собі їх діяльність дещо інше. Я тоді бачив тих борців за волю свого народу як побратимів, тісно пов’язаних між собою одними спільними ідеями та боротьбою, сповнених посвяти аж до самозречення включно... Ніякого побратимства, ніякої ідейної підготовки чи зв’язку між членами, які були лише сліпим знаряддям для виконання брудної роботи, яка не приносила ні чести, ні задоволення. Може для всяких шибайголів це й був відповідний вияв праці для Батьківщини, та для мене це було трохи замало, тим більше, що не ризикувалось нічим чи сливе нічим” [455, т. 2, с. 74-75]. Такі тенденції в середовищі націоналістів були швидше винятком аніж правилом. Так у самій Крайовій Екзекутиві ОУН на західноукраїнських землях постає

опозиція до офіційного Крайового Проводу, т. зв. група “ЗОВ”: Михайло Копач, Марія Ковалюк, Володимир Мельник, Юліян Дмитерко. Вони, на думку офіційного проводу, вели шкідливу провокаційно-диверсійну діяльність, бажали різко радикалізувати дію ОУН: висадити в повітря пам’ятник Адамові Міцкевічу у Львові під час польського державного свята, виконати кілька атентатів на польських урядовців та суддів, відновити “екси”, щоб здобути гроші тощо. Весною 1935 р. ця група була ліквідована заходами крайових провідників [1086, с. 338-342, 543-544].

У 1935 р. створюється окрема КЕ ОУН на північно-західних землях [33, арк. 183]. Її очолюють: Микола Кос, Ярослав Старух, Яків Бусел, Ігор Шубський, Ростислав Волошин, Степан Пшеничний, Микола Скоп’юк, Володимир Робітницький, Микола Мостович, Василь Сидор, Павло Мигаль [1084, с. 346]. ОУН на Волині готувала молодь до “...протиставлення комунізму та москвофільству, яке мало тверде коріння, зокрема серед інтелігенції...”. Рідна мова була засмічена: “здрастуйте”, або “добре утро”, “спасібо”, “карандаш”, “тетрадь”, “бумага”, “парихмахерня”, “портной”, “жилет”, “юбка”, “туфлі”, “носки”... „У школах панували лояльні обивателі Польської держави з москвофільським забарвленням. Дух москвофільства панував радше у сфері культурно-духовній. Звичаї товариської поведінки, мова густо всипана москалізмами, всякі “охання” та “ахання” на згадку про давні гарні, царські часи. Дух цей був сильно закорінений, хоч неорганізований, й цупко тримався життя” – згадує сучасник [455, т. 1, с. 142, 146-147].

Організована група ОУН на чолі із Скоп’юком привезла з собою летючки, звернені проти обох окупантів – проти поляків, а також проти русифікаторів, монахів, які навіть Слово Боже голосили по-російськи, а боротьбу козаків зводили до оборони православної російської віри [455, т. 1, с. 151]. До того ж українська церква на Волині була під впливами традиційного московського православ’я, як згадували сучасники: “В Почаєві богослуження в московсько-імперіалістичному дусі – настроювали зовсім не молитовно. А

народ у переважній більшості, отой національно свідомий одвертий та готовий до повстання – зовсім не реагував. Приймав це як зовсім нормальне й невідкличне.

Вже у Берестечку настрої були дещо відмінні... Тому на промовах русотяпських монахів, які виголошували цареславні проповіді, а козацькі могили використовували для прослави “русського православія”, за яке поклали свої голови буйні славні козаки, – між народом чулись голоси протесту, а ОУН приготувала відповідні роз’яснювальні летючки, які масово поширювала. І хоч вістря тих летючок було звернене проти москвофілів, але польська поліція була приготована й завжди проводила численні арешти” [455, т. 1, с. 167].

Російські ієрархи схилилися до співпраці з урядом, задля збереження своїх впливів. Незважаючи на те, відбувалися процеси розмосковлення православної церкви. У вересні 1938 р. у Почаєві на дзвіниці був вивішений синьо-жовтий стяг. Російські монахи Почаєва це назвали “проявленням зоологічного націоналізму”.

Оунівці широко поширювали на Волині націоналістичну пресу: “Сурму”, “Бюлетень КЕ на ЗУЗ”, “Юнацтво”, Розбудову Нації”; брошури: “Реальна чи визвольна політика”, “ОУН і селянство”; фото Данилишина, Біласа, Березинського, Старика; листівки ОУН “До українців Волині”, датовані травнем 1937 р. [229, арк. 30-32].

Активна діяльність ОУН на північно-західних українських землях змусила поляків посилити репресії, внаслідок яких були заарештовані та засуджені десятки оунівців у 1937–1939 рр. 4-5 червня 1937 р. на конференції Апеляційних прокурорів наголошувалося: “Між ОУН, ФНС і УНДО великої різниці немає. Різняться тільки замірами та їх швидкості проведення” [87, арк. 48]. Очевидно, що для польської влади не було великої різниці між окремими українськими політичними силами, але основний удар був направлений проти ОУН. Проводилися масові акції щодо ліквідації активних націоналістів:

арешти, ревізія будинків, суди тощо. Згідно із тогочасним польським законодавством підозрюваного можна було утримувати поліцією 48 год., після 14 денного слідства справу передавали до суду, або арештованого звільняли. За приналежність до ОУН польський суд давав, переважно, від 2 до 8 років в'язниці з обмеженням у громадських правах. Обвинувачення були типові: “Звинувачений... проводив шкідливу діяльність для держави: проводив часті зібрання, сприяв залученню нових членів в ОУН, агітував про вилучення зі шкіл польської мови, збирав гроші на бойовий фонд ОУН і т.ін. Сільський провід ОУН, який створили оскаржені, мав значний вплив на мешканців, сприяв прояву шовіністичних настроїв, а в консеквенції ненависті до всього польського вплив був і на дітей (акція шкільна), акція церковна і т.п.” [166, арк. 18-24]. “...діяли з метою відірвання від Речі Посполитої Польської південно-східних воєводств і утворення з них незалежної української держави, брали участь в ОУН, знаючи, що їх організація працює для здійснення вище поставленої мети” [165, арк. 16]. “Агітував шкільну молодь не вживати польської мови: “собача мова”. Бив шиби в школі і розвішував листівки” [167, арк. 39-40].

Широко залучаються до праці в Організації жінки. Так, до 1939 р. польська влада заарештувала і засудила 37 жінок з Волині та 175 – з Галичини за діяльність в ОУН [1220, с. 530]. Оунівці підготували спеціальний реферат на тему: “Яка повинна бути українська жінка”, в якому говорилося про роль і значення жінки в сім'ї, у вихованні підростаючого покоління, у суспільстві [90, арк. 143]. В одній з листівок ОУН «Голос сумління – коли мати проклинає», вказується: “У розвитку нашого народу велике значення має мати сім'ї. Вона особливо сильно впливає на формування, звичаї та характер людини.

Хто нас любить і голубить – мамо дорога

День і ніч хто пестить ніжно – все вона рідна...

«Матчина молитва з дна моря, рятує, а проклін у калюжі топить».

Чи може мати стерпіти бачучи як сім'я, що створена її любовю й працею розвалюється лише тому, що один із синів попав у злочинне оточення й віддав катам до послуг свою душу й тіло!” [73, арк. 1-1зв.].

Незважаючи на те, що в другій половині 1930-х рр. представники т. зв. “легальної опозиції”, переходячи у своїй політиці щодо Польської держави на «реалістичний курс нормалізації відносин з польською владою», нищівно критикують політику Організації Українських Націоналістів, остання активно продовжує свою діяльність. Польська влада хоч і завдала дошкульного удару ОУН, проводячи масові арешти, але тим самим змушена була визнати популярність Організації серед українського громадянства. Діяльність ОУН активізувала українську проблему і в польському суспільстві. Особливо непокоїли українські політичні кола заходи влади, які поглиблювали т. зв. “сокальський кордон”, що вело до занепаду господарських і культурних зв'язків Галичини та Волині. Також заборонялося існування громадської організації “Союз Українок”. На її місці постала жіноча організація “Дружини княгині Ольги”, що перебувала під впливом ОУН [92, арк. 60; 198, арк. 3-5]. Поляки забороняють проводити збір грошей на “Рідну Школу”, святкувати 70-річчя “Просвіти”, закривають місцеві організації “Лугів”, польське військо забирає в українців площу “Сокола-Батька” у Львові. На північно-західних українських землях закривається товариство “Рідна Хата”. На Волині забороняється продаж українських часописів, закриваються українські школи. Польськими шовіністичними колами продовжуються погроми українських установ.

Нова влада наступника Ю. Пілсудського, який помер 12 травня 1935 р., маршалка Е. Ридза-Смігли продовжувала втілювати в життя програму “зміцнення польськості” східних воєводств, спочатку Холмщини і Підляшшя, згодом Галичини, Волині та Полісся. У 1938 р. проводиться активна політика руйнування православних церков на північно-західних землях. Самі поляки визнавали, що в ході “ревіндикації” як церковного майна, так і душ віруючих

“місіонерами” з КОПу, неодноразово “порушувався закон, здійснювалася наруга над людьми, застосовувалися по суті середньовічні, нелюдські засоби і методи” [564, с. 331]. Тому волинський керманіч Г. Юзефський, під впливом шаленої критики польських шовіністів, змушений був у квітні 1938 р. залишити посаду воєводи і перебрався до Лодзі. 23 лютого 1939 р. у Любліні на конференції польських товариств було вирішено творити “бастіони польськості”, які мали оточити українські села. Планувалося усіх українців усунути зі всіх публічних служб, навіть зі шпиталю для психічнохворих у Холмі. На Великдень тим українцям, які не хотіли “ставати поляками”, повибивано в будинках вікна і двері [1347, с. 62].

Зважаючи на тотальний наступ польських репресивних органів, очільники ОУН на західноукраїнських землях: Р. Шухевич, З. Коссак, О. Гасин та ін. отримують дозвіл від голови Організації Є. Коновальця на активізацію діяльності. Також був розроблений план визволення з в’язниці С. Бандери, який полковник схвалив. Але його не вдалося виконати з технічних причин. У той час представники різних українських угруповань звертаються до Р. Шухевича з пропозицією очолити протидію польським шовіністичним заходам. Тодішній член КЕ ОУН на ЗУЗ Ярослав Гайвас згадував: “Саме його особа [Романа Шухевича. – І.Г.] надихала співробітників довір’ям. Спокійний і дружній, витриманий і відважний, безпретензійний в однаковій мірі приставав він з верхами галицької інтелігенції, як і з львівськими робітниками та ремісниками, – був навіть якийсь час організатором ремісничого товариства “Зоря”. Отже не могло бути іншого вибору на пост керівника такої загальної акції, як він” [838, с. 23]. У результаті організовані українські студенти, робітники та селяни чинили активний опір польським нападам, а національні загони самооборони постійно громили польські боївки, відбиваючи їм охоту нападати на українців. На тлі загострення польсько-українських взаємин, напередодні нової світової війни, все більш ворожими стають міжлюдські стосунки обидвох народів. Українці перед будинками представників польської влади вивішували листівки

з такими гаслами: “Увага! Минуло вже 20 літ, як поляки нас мучать і не дають нам жити. Виностися поляки, бо 20-літній термін минув, запанує націоналістична Україна. Смерть полякам! Хай живе Україна!” [489, с. 186]. Очевидним було те, що намагання і спроби порозуміння українців і поляків не могли принести очікуваного результату, настільки були різними бачення і відчуття обидвох народів щодо один одного.

У 1930-х рр. Організація Українських Націоналістів розширює свою діяльність вшир і вглиб, переживає свій розквіт. Незважаючи на репресії з боку польської влади та гостру критику опонентів з національного табору, Організація стає наймасовішою та найдієвішою революційно-військовою політичною потугою українців на рідних землях та в середовищі еміграції. Непросто порахувати членів ОУН. У сучасній історіографії знаходимо крайні цифри: мінімальна чисельність – 2 тис. осіб [1256, с. 208], максимальна – 30 тис. кадрових членів [659, с. 173; 1344, с. 321]. За власними підрахунками, можна ствердити, що наприкінці 1930-х рр. діяло близько 10 тис. членів ОУН, не рахуючи тих, що перебували в ув’язненні та в еміграції. Очевидно, що збільшуючи кількісно свої ряди, ОУН проникає в усі ділянки життя західних українців.

1930-ті роки у Західній Україні розпочалися і також закінчилися гострим протистоянням українців і поляків. Активна діяльність українських політичних сил, розвиток національного господарського, культурно-освітнього життя призвели до посилення польських репресивних заходів. Захищаючи українство від переслідувань та утисків Польщі, а також від винищення Москвою, західноукраїнські політичні партії та організації здебільшого проводять узгоджені дії, як в рідному краї, так і на міжнародній арені. Це привертало увагу урядових кіл, парламентів та громадськості багатьох країн до пригнобленого становища українців. До того ж саме у 1930-х рр. у політичному житті Західної України одночасно відбувається процес розшарування, вимальовуються дві політичні лінії. Одна – противники насильницьких заходів,

прихильники компромісу з владою, які вбачали у Польській державі менше зло порівняно з терором большевицького ССРСР, йдуть на перемовини з польськими урядовими чинниками. Друга – сторонники поширення силових методів боротьби, в її різних формах, здійснювали заходи щодо підготовки українського народу до збройного повстання. Курс націоналістичного підпілля на розгортання на теренах Західної України тотальної або перманентної революції ще більше загострює українсько-польські взаємини. Діяльність влади щодо повної інкорпорації українства у польську державність теж цьому сприяє. Це все призводить до все більшого напруження і протистояння обидвох народів. Український загал живе під пресом усвідомлення і жаги до звільнення від чужинецького панування та вільного життя у власній державі.

4.3. Геополітична доктрина ОУН та її реалізація напередодні Другої світової війни

Версальсько-Вашингтонська система міжвоєнних міжнародних відносин не змогла усунути усіх міждержавних суперечностей. Особливо гостро стояло питання кордонів в Європі. Адже агресивна політика ССРСР, поширення московської шпигунської агентури, в т.ч. і в неприкритій формі через Комінтерн, сприяли загостренню міжнародної напруженості. Уся внутрішня і зовнішня політика советів була спрямована на тотальну мілітаризацію країни з метою поширення “комуністичної революції” на інші держави Європи та світу (ідею «світової пролетарської революції» реанімував XVI з’їзд ВКП(б) у 1930 р.). Для здійснення експансіоністських геополітичних планів кремлівському керівництву потрібно було позбавитися опозиційних сил в країні, а також ліквідувати можливу загрозу відокремлення республік, передусім це стосувалося України. Саме українські збройні сили, масовий повстанчий рух перешкодили поширенню комунізму в Європу, тим самим

завадили перемозі большевизму у Польщі, Угорщині та Баварії. У 1924 р. на п'ятому конгресі Комінтерну зазначалося, що "...українське питання є одним з найважливіших національних питань Середньої Європи, вирішення якого диктується інтересами пролетарської революції як в Польщі, Румунії і Чехо-Словаччині, так і в усіх сусідніх державах" [1167, с. 17].

Українізація в УССР виявила найбільш активних українських патріотів, яких совети, у різний спосіб, ліквідували. Також вона була направлена і повинна була сприяти радянській настроїв на західноукраїнських землях. Але переворот 12 травня 1926 р. та заходи польського уряду щодо поліпшення ставлення до української меншини налякало кремлівське керівництво про можливий, в майбутньому, союз Польщі і Радянської України. У 1926 р. появляється циркуляр ГПУ УССР «Про український сепаратизм», який дав поштовх масовим репресіям щодо українства. Лідер російських большевиків Й. Сталін (Джугашвілі) добре пам'ятав збройний опір окупаційним червоним частинам на Україні, коли обіймав у 1918–1920-х рр. різні представницькі посади Російської республіки. У серпні 1932 р. Сталін у листі Кагановичу констатував: "Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи... Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять... В Украинской компартии... обретается не мало (да, не мало!) гнилых элементов, сознательных и бессознательных петлюровцев, наконец – прямых агентов Пилсудского. Как только дела станут хуже, эти элементы не замедлят открыть фронт внутри (и вне) партии, против партии" [705, с. 52]. В результаті були проведені масові арешти та інспіровані відповідні судові процеси. З «Обвинувального висновку у справі контрреволюційної «Української Військової Організації» («УВО») 1933 р. авторства Секретно-політичного відділу ГПУ УССР: "Являясь агентурой польского и германского штабов, ставя своей задачей подготовку интервенции капиталистических государств, в частности Польши и Германии против СССР, пользуясь постоянной в течении ряда лет материальной и всякой иной

поддержкой со стороны этих государств – УВО развернула на Украине большую шпионско-разведывательную работу в пользу иностранных разведок, главным образом польской и немецкой...” [325, с. 49-50]. В середине 1930-х рр. у численних донесеннях консула ССРС у Львові Петра Світнєва до ЦК КП(б)У відзначається “... продолжающийся рост ОУН, особенно на Волыни. Сейчас эта организация насчитывает уже более 10.000 человек” [337, с. 468]. Також наголошується: “Учитывая грозную ситуацию и лихорадочную подготовку к войне, было бы прямо преступным с нашей стороны недооценивать удельного веса 6-миллионного украинского населения в Польше в предстоящих сабытиях и занимать пассивно-наблюдательную позицию, предоставляя все стихийному ходу вещей” [325, с. 470].

Відкриваючи нові архівні матеріали, російські фахівці схиляються до думки, що советські верховоди уміло інспірували й профінансували у 1933 р. прихід до влади в Німеччині націонал-соціалістів. Адже з 1922 по 1933 рр. таємно від світу, порушуючи усі Версальські домовленості про демілітаризацію Німеччини, на території ССРС діяли спільні підприємства військово-промислового комплексу, зокрема для виготовлення хімічних отруйних речовин. Також були засновані німецькі офіцерські школи для вишколу військової еліти Райхсверу: у Липецьку – авіаційна, у Казані – танкова. Советські військові спеціалісти постійно виїжджали до Німеччини для роботи та навчання, брали участь у маневрах тощо. Тогочасний маршал М. Тухачевський заявляв: “Ми, Німеччина і ССРС, можемо диктувати умови цілому світові” [669 с. 9].

З приходом до влади на початку 1933 р. НСДАП на чолі з Адольфом Гітлером (Шікльгрубєром), який став канцлером – фактичним главою держави, розпочався курс на ревізію усіх післяверсальських угод. Націонал-соціалісти почали з того, що вже у 1934 р. відкинули забезпечення паперових грошей золотом, а запровадили розвиток товарного виробництва. Вони зуміли в короткі терміни провести реформи суспільно-політичного та соціально-економічного

життя країни. Успіхи у подоланні тотальної кризи в Німеччині вражали. Побудова нацистами “народного соціалізму” передбачала залучення широких мас населення до процесу прийняття державних рішень. Націонал-соціалісти, на противагу більшовикам, не обмежували особисту свободу громадянина, збережена була приватна власність, але над виробництвом, розподілом продукції та цінами був встановлений державний контроль. Внаслідок дієвих і успішно проведених реформ істотно було скорочене безробіття: з 6 млн. у 1933 р. до 500 тис. у 1937 р. Зростанню зайнятості сприяли розвиток автомобільної промисловості і будівництво автострад; державна система податкових пільг для підприємств, що розширювалися; розбудова силових структур, зокрема армії та флоту; широкомасштабна організація громадських робіт; активна демографічна політика; аграрна реформа сприяла підвищенню продуктивності села і створенню міцного середнього фермерського господарства [521, с. 11]. Рівень життя в Німеччині за короткий час сягнув найвищих показників в Європі. Довіра простого люду до керівництва країни була фанатичною, а не показовою, як в СРСР. Так середній вік життя на 1937 р. становив: в СРСР – 44 р., Італії – 55 р., Франції – 56 р., США – 60 р., у Німеччині – 61,5 р. [657, с. 27]. На 1939 р. середній зарібок і купівельна спроможність советського робітника була десять раз нижчою ніж у німецького, а командир батальйону РККА отримував меншу платню як німецький ефрейтор [597, с. 33].

Зовнішня політика нацистів робила враження, що їх метою є створення колективної безпеки в Європі, направленої проти СРСР, який становив реальну загрозу для західної демократії. Так, у січні 1934 р. була укладена німецько-польська декларація про ненапад; у червні 1935 р. прийнята німецько-британська військово-морська угода; у 1936–1937 рр. утворена вісь Берлін – Рим – Токіо, т. зв. Антикомінтернівський пакт, до якого заохочували вступити інші країни.

Західноукраїнські політичні сили пильно стежили за розвитком міжнародних подій в Європі та у світі. Їхні лідери з допомогою емігрантських

кіл нав'язували контакти з політичними та громадськими організаціями і впливовими діячами країн, які розуміли значення української справи для позитивного вирішення міждержавних проблем. Через Лігу Націй, наукові інституції, кореспондентські пункти постійно ставилося питання про бажання українців стати суб'єктом міжнародних відносин, створивши у майбутньому суверенну державу.

Особливо активною на міжнародній арені була Організація Українських Націоналістів. Провід ОУН розгорнув широку роботу у середовищі української еміграції, що привело до згуртування українських організацій за кордоном в “Європейське Об'єднання Організацій на чужині” [398]. Популяризатором української справи в Європі став Музей Визвольної Боротьби України у Празі, створений у 1925 р. визначними ученими та громадськими діячами Іваном Горбачевським, Дмитром Антоновичем, Василем Сімовичем, Степаном Смаль-Стоцьким, Олександром Шульгіним та ін. [676, с. 174-215]. Структурно він складався з трьох частин: власне музею, архіву та бібліотеки. З часом МВБУ став музейно-архівним центром українства: “Був час, коли ми збройно боролися на своїх теренах. Сьогодні ми провадимо нашу боротьбу на чужих землях і серед чужих, але боротьбу іншу – культурну. Хочу сподіватися і вірю, що в цьому культурному походіві ми всі будемо йти разом, підпомагаючи одні одних, і тим створимо єдиний фронт. А підростаюче молоде покоління, бачачи той єдиний фронт, так само єдиним фронтом кинеться в ту боротьбу для визволення народу українського, про яку йому будуть говорити пам'ятки, зібрані в Музеї визвольної боротьби України”, – писав директор бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі І. Рудичів [676, с. 184]. ОУН, своєю чергою, проводить акції збору грошей серед українства на успішне функціонування МВБУ [207, арк. 23]. Також оунівці створюють фонд допомоги українським військовим інвалідам [89, арк. 4]. Українські націоналісти вбачали тяглість пошанування військових національних традицій для успішної підготовки до нових воєнних звитяг.

У той час було очевидним, що звільнення України можливе лише збройним шляхом. Тому ще на підготовчій стадії установчого Конгресу ОУН у 1927–1929 рр. було підготовлено низку рефератів з військової й воєнної проблематики: М. Омеляновича-Павленка “Матеріали до військового діла”, “Думки про еволюцію старшинського вишколу”; Є. Коновальця “Військовий вишкіл”; В.В. “Радіо-зброя”; Р. Ярого “Військове виховання молоді”, “Військове самовиховання”; Р. Сушка “Легіони”, Пор. М. “Війна будучності” та ін. [1157, с. 39-42]. У них висвітлено низку завдань, які стояли перед українством: налагодити широку пропаганду військового навчання серед молоді; створити військовий центр з українських старшин, підготувати спеціалізовані видання, у яких розробити теоретичні питання організації національних збройних сил; виробити плани вишколу майбутніх воїнів.

На Конгресі ОУН були виголошені реферати, у яких окреслено воєнну доктрину і військово-політичну діяльність українських націоналістів: Є. Коновальця “Сучасне положення на українських землях”, “Військова справа”; М. Капустянського “Військова політика України”, “Справа інтервенції”; Л. Костаріва “Проблема морської оборони України”; Я. Герасимовича “До морської політики України”; С. Чучмана “Політичне становище в Західній Україні”; Р. Ярого “Закарпаття”; Ю. Руденка “Політичне становище на Буковині та Бессарабії”, З. Пеленського “Міжнародна політика України”; С. Ленкавського “Суверенна Україна та революція”; С. Охримовича “Причини невдач наших визвольних змагань” [1086, с. 76].

На Конгресі була створена військова комісія, у якій брали участь генерал М. Капустянський; полковники: Є. Коновалець, К. Плохий, М. Сціборський, Л. Костарів; сотники: Р. Ярий, Т. Пасічник-Тарнавський; четар О. Згорлакевич і хорунжий Я. Герасимович. У результаті їхньої роботи комісія виробила основні засади військової політики ОУН: “1. Організація української військової сили буде поступово розвиватися, а її форма мінятися відповідно до

трьох етапів політичного стану України: ворожій займанщини, національної революції, державного закріплення.

2. В обставинах ворожих займанщин підготовку українських народних мас до збройної боротьби, а зокрема – підготовку організаторів та вишколених провідників, перебере окремий військовий осередок.

3. Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави.

4. Оборону упорядкованої держави перебере єдина, регулярна, надклясова, національна армія і фльота, що враз з територіальними козачими частинами будуть збудовані на підставі загальної військової повинності” [277, с. 290].

Також було зазначено, що в перспективі: “Для всебічного захисту життєвих інтересів нашої держави необхідно зформувати постійну регулярну армію і фльоту на таких принципах:

а) Українська озброєна сила мусить бути побудована на засадах сучасної воєнної (техніки) науки та досвіду.

б) Необхідно також узгляднити відмінності нашого народу та взагалі ситуацію (кількість населення, національні традиції та особливости, економічний стан, культурний рівень та, нарешті, наші завдання та цілі).

в) Мілітаризація населення та усього народу для рішучої боротьби.

Отже, армія мусить бути: єдиною, регулярною, надклясовою та побудована по принципу територіального комплектування” [277, с. 159].

Для виконання поставлених Конгресом Українських Націоналістів завдань у військовій сфері, Провід ОУН весною 1929 р. у Празі скликав конференцію військових старшин, на яку прибули генерали: М. Капустянський, М. Омелянович-Павленко, В. Курманович, А. Кравс; полковники: Є.

Коновалець, Р. Сушко, А. Мельник, М. Сціборський; сотники: Р. Ярій, О. Сеник; хорунжий В. Мартинець. У результаті дискусії було прийнято рішення провести масовий військовий вишкіл членів ОУН і видавати журнал “Військовий Вісник”. Виконуючи постанови конференції, військовий штаб Організації створив три військові центри: в Парижі (очолював генерал М. Капустянський), у Голландії (керівник, колишній аташе УНР у Франції, полковник В. Колосовський), у Відні (полковник Р. Сушко). Паризький центр координував дію усіх осередків, опрацювання планів військових дій у трьох періодах визвольної боротьби, постачання науково-дослідної та військової літератури, зв’язки з українськими комбатанськими організаціями в еміграції та на рідних землях. Американська «Свобода» 30 березня 1937 р. у статті «Чи готуємося ми до війни?» закликала: “Наша українська справа наближається уже до вершка розвою, а чим вона ближча до нього – тим більше мусять уступати на бік особисті чи організаційні амбіції, а вся сила наша мусить бути звернена на одно: на військову організацію...” [740, с. 447].

Серед оунівців поширюється література відповідного військового спрямування. Чільні діячі ОУН здійснюють вояжі до Північної Америки, де заручаються політичною, матеріальною, та моральною підтримкою в середовищі української діаспори. Збираються кошти і формується фонд для майбутньої української армії. Щодо перспектив військового будівництва, то тут серед членів ОУН існували дві позиції. Перша, яку підтримували емігранти, стверджувала, що українська революційна армія буде творитися як регулярна на території інших держав; друга – її обстоювали крайовики – говорила, що національну армію необхідно створити на території Західної України. Голова ОУН полковник Є. Коновалець старався поєднати обидві позиції: “Протокол засідання Проводу ОУН з дня 7–8 XII 1937 р. Присутні: Є. Коновалець, В. Мартинець, Капустянський, Дубовий, Діброва, Бобрів, Болобан, Онацький, Андрієвський, Бойків, Сціборський, Косач.

Протоколянт Ю. Держко (без права голосу).

Вступна доповідь Голови ПУН: “Підтримувати в середніх скупченнях української еміграції вояків Української Армії, у виробленні серед них духу військовості та внутрішньої дисципліни. Наші бойові організації на Західних Землях і Волині тісно зв’язані за моїм посередництвом взглядно представниками Проводу в Берліні та Ковні з генштабами тих країн, котрі в більшій чи меншій мірі забезпечують їм військовий вишкіл на місці після модерної військової науки та озброєння для сучасного діяння і в будучині. В сучасний мент при обох штабах вишколюються старшинська кадра будучої Української Армії та загони розвідників, котрі вже тепер з успіхом працюють на теренах розположення ворожих військ. В Південній Америці лейтенант німецького генерального штабу Йоганн Ляндгофф, ствердивши бойовий стан наших організацій, приступив з генералом Курмановичем до організації правильних військових” [1072, с. 155].

Керівництво ОУН доволі реалістично оцінювало хід міжнародних подій. Так, ще весною 1929 р., під час перебування у США Є. Коновалець говорив: “...про неминучість другої світової війни, до якої наш народ мусить бути відповідно приготований” [928, с. 836]. У листуванні з полковником Романом Дашкевичем, у серпні 1931 р. він стверджував, що на Польщу нападуть Росія і Німеччина, тоді українцям в еміграції необхідно буде творити офіцерські кадри, а в краю розпочати терористично-диверсійну акцію проти поляків [227, арк. 17]. У 1937 р. голова ОУН передбачав: “Війна неминуча за яких два–три роки. Німецько-італійська вісь намітила розібрати Советський Союз і якщо Гітлер не збожеволіє з його імперіалізмом Великої Німеччини, то Україна матиме автономію і своє військо” [774, с. 745].

Ці думки полковника Є. Коновальця поділяв відомий військовий стратег, член Проводу ОУН, генерал М. Капустянський. Він, ще в середині 1930-х рр., аргументовано говорив про плани Москви та Берліна у прогнорозованій війні. Вважав, що насамперед буде зруйнована Польща, а українська проблема вирішиться завдяки організованій революційно-

визвольній акції. Відзначав, що за цей час в лавах польського війська набули знання воєнного ремесла від 4 до 5 тис. українських патріотів. Закликав «...відновити українську регулярну армію, створивши старшинські кадри і фахівців-спеціалістів модерної зброї, зазначаючи, що на американському континенті є повна змога набути мілітарні знання і створити старшинські кадри. Це дасть змогу створити українські легіони і перекинути їх проти займанців. Це значно підніме дух нашого народу і дасть сталу силу і певність для досягнення перемоги» [959, с. 33- 50].

У своїй діяльності ОУН основну увагу приділяла питанню підготовки кадрів до майбутньої війни. Для цього в еміграції здійснюється мобілізаційний облік військових старшин, на західноукраїнських землях відбувається масовий вишкіл молоді, проводиться збір коштів серед діаспори США та Канади, йде активна закупівля зброї, боєприпасів, військової амуніції. Готуючись до майбутньої війни, оунівці стверджували: “Наша революція – це початок здійснення історичної місії України, ми несемо визволення слабшим від нас народам Сходу Європи, за це приєднуємо їх до нашої системи свободних політичних союзів і силою тієї політичної співпраці здобуваємо для України належне їй місце в укладі політичних сил нової Європи” [1014, с. 8-9]. Основними ворогами України вважали наших історичних сусідів: “Використовуючи наявність большевизму і виступаючи водночас проти Росії і проти Польщі, Україна дістає слушну нагоду скінчити раз на все з нещасливою традицією хитання між Москвою і Варшавою і, вислизнувши з кліщів наших двох сусідок, здобути підпертя й союз поза ними. Крайня пора для України вийти у світ і голосно заявити свої домагання, усунувши всякі посередництва” [761, с. 225]. Планувалося, що Україна стане важливим чинником у східноєвропейській політиці, очолить та організує боротьбу всіх поневолених Москвою народів: “Українська справа є справою європейсько-інтернаціональною. Маємо всі дані ототожнювати наші інтереси з інтересами цілої Європи і спиратися на європейську солідарність проти Сходу” [66, арк.

75]. Діячі ОУН були переконані, що: “Самостійність України унормує рівновагу на європейському континенті в трикутнику – Україна-Німеччина-Італія, в парі з трикутником в Азії – Україна-Японія-Англія” [37, арк. 49].

Для здійснення цих постулатів Організація Українських Націоналістів у другій половині 1930-х рр. активізує свою міжнародну діяльність. Налагоджується співпраця з військово-політичними колами Англії, Італії, Хорватії, Японії, Литви, Фінляндії, Німеччини та інших країн, які з розумінням поділяли державотворчі бажання українців.

У Великобританії представником ОУН був Євген Ляхович, який зумів нав'язати стосунки із представниками влади, англійськими парламентарями та громадськими діячами. У результаті певні англійські кола бачили актуальним вирішення української проблеми. У 1934 р. відомий журналіст Лянселот Лотон писав: “Ідея включення України в західноєвропейську систему справді спокуслива... Незалежна чи автономна Україна є неминучою для європейського економічного прогресу і для світового миру. Через Україну проходить найкоротший сухопутний шлях до Західної Персії та Індії. Якщо б вона одержала незалежність, це означало б кінець візантійських мрій Росії і її планів щодо Індії” [955, с. 871]. 1 лютого 1939 р. у Лондоні на зібранні товариства Близького і Середнього Сходу він же стверджував: “...коли б повстала сильна і незалежна Українська держава, то вона автоматично стане заборолом проти наступу Азії, як також запевнить вдержання європейської рівноваги” [126, арк. 18]. Також на український фактор у вирішенні тогочасних міжнародних відносин вказували провідні англійські державні діячі. Так, 24 листопада 1938 р. на нараді в Парижі прем'єр-міністр Великобританії Чемберлен заявив, що Німеччина розглядає можливість розподілу ССРСР, підтримуючи рух за незалежність України. 4 січня 1939 р. німецький посол у Лондоні Дірксен інформував, що англійський уряд не буде противитися німецькому походу на Україну, якщо війна йтиме під гаслом “самовизначення для українців” [1169, с. 95]. У грудні 1938 р. Д. Ллойд-Джордж у розмові з советським послом І.

Майським висловив думку, що план Гітлера полягає у відторгненні від Польщі української території, приєднанні її до Карпатської України й створенні на цих землях Української держави з перспективою прилучення до неї Східної України [618, с. 317].

В Італії ОУН представляв професор Інституту східних народів, журналіст та публіцист, колишній працівник дипломатичного представництва УНР в Італії Євген Онацький. Він налагодив зв'язок із впливовими колами італійського істеблішменту. Лідер італійських фашистів Беніто Мусоліні 15 травня 1931 р., перебуваючи в Женеві на сесії Ліги Націй, виступив з рішучою вимогою до уряду Польщі щодо дотримання прийнятих нею зобов'язань, які стосувалися української меншини. Є. Онацький зумів виклопотати в італійського уряду 5 стипендій для українських студентів, які отримали змогу навчатися в Італії, зокрема Олександр Бандера, брат Крайового Провідника ОУН. 17 лютого 1933 р. Б. Мусоліні мав розмову із чільною західноукраїнською громадсько-політичною діячкою Міленою Рудницькою, під час якої виявив зацікавлення українською проблематикою. В результаті був донесений до італійського уряду Меморандум від лютого 1933 р., в якому Є. Онацький і М. Рудницька просили "...підтримати в підготовці молодих українських сил шляхом уділення стипендій для студій у вищих італійських школах взагалі, і, передовсім у школах мілітарних, і це тому, що польський уряд виключив українську молодь з середньою і вищою освітою від військової служби і студій по військових школах" [806, с. 77]. Реформаторська діяльність фашистського уряду сприяла стабільності всіх проявів італійського життя і була підтримана усіма верствами населення. Це не пройшло повз увагу українських націоналістів. Тому Є. Коновалець вирішив у 1936 р. поселитися у Римі.

Налагоджуються зв'язки із хорватськими повстанцями (ушашами). Є. Коновалець проводив переговори з їхнім лідером А. Павелічем. У Марселі 9 жовтня 1934 р. ушаші вбили короля Югославії Олександра I та міністра

закордонних справ Франції Ж.-Л. Барту. Дехто пов'язував цей атентат із подібними акціями оунівців. Також український націоналіст М. Колодзінський як інструктор брав участь у вишколі усташів в Італії. Радикально налаштованих представників обидвох народів очевидно поєднувало бажання визволитися і створити суверенні держави.

ОУН налагодила зв'язки із військово-політичними колами Японії. Були проведені перемовини із японськими дипломатами та представниками їхніх збройних сил. Оунівці бажали "...створити на Далекому Сході Українську національну армію, домагатися самостійності для Зеленого Клину, українська держава азійських українців гідна нашого руху і нашої будучності". А вже ще у 1906 р. у Харбіні (Манджурія) українські переселенці створили просвітницьку організацію "Український клуб". У 1917 р. тут був сформований військовий загін на чолі з П. Твардовським, який виїхав в Україну. Також у Харбіні було засноване консульство УНР [1043, с. 106]. Ще 11 червня 1917 р. відбувся Перший Український Далеко-Східний з'їзд, на якому було прийнято рішення: "створити Українську державу на берегах Тихого океану". Президію очолили А. Романюк, О. Ступак. Згодом була створена Українська Рада в Харбіні, головою якої став І.В. Мозолевський. Рада проводила заходи щодо створення українського війська [706, с. 18]. У листопаді 1922 р. ГПУ провело арешти серед українців Далекого Сходу, а в січні 1924 р. в Читі відбувся процес над 26 представниками українських організацій [706, с. 16]. У середині 1930-х рр. ОУН посилає своїх представників на Далекий Схід для нав'язання контактів з тамтешніми українцями. Так, у 1937 р. туди прибули бойовики Григорій Купецький, Михайло Гнатів, Григорій Файда для здійснення протисовєтської акції: поширити свої впливи серед українського населення у Зеленому Клині та серед українців Сибіру, в гарнізонах Червоної армії [467, с. 20]. Тобто ставилося за мету: створити незалежну від Москви – «Зелену Україну», у якій українці з японцями мали б відкрити свій відтинок фронту проти Росії [467, с. 113].

Не припиняються контакти із Литвою. Тут постійно друкувалося багато націоналістичних підпільних видань, які пересилалися на українські землі та в інші країни. Маючи литовські паспорти, оунівці вільно здійснювали закордонні вояжі. Урядові кола Литви не полишали сподівання відторгнути від Польщі Віленщину, тому прихильно ставилися до українців, адже сподівалися на їхню допомогу. Представником ОУН в Литві був Іван Рев'юк-Бартович.

Також існував зв'язок з Фінляндією, який очолював голова Української Громади Василь Баранецький. Оунівці намагалися через Фінляндію здійснювати контакти з українцями в СРСР. Керівництво країни фінів з розумінням ставилося до позитивного вирішення питання української державності. Маршал Манергейм в розмові з послом Німеччини фон Блюхером висловив думку, що Україна повинна бути самостійною [1126, с. 445].

У міжвоєнний період Німеччина вважалася в українських політичних колах природним союзником проти Польщі та Росії. Члени ОУН постійно підтримували зв'язки з офіцерами німецької армії та деякими діячами із зовнішньополітичного відомства Німеччини. У 1932 р., коли канцлером став фон Шляйхер, німці вирішили відновити зв'язки з українськими націоналістами. Наприкінці 1932 р. Є. Коновалець, Р. Ярий та представник німецької контррозвідки капітан Патціг зустрілись на спеціальній нараді, де було укладено усну угоду про співпрацю [70, арк. 86]. З приходом до влади НСДАП знову охололи стосунки між оунівцями та військово-політичними колами Німеччини. Є. Коновалець та його соратники, ознайомившись з “Майн Кампф”, були не високої думки про Гітлера, як політика і керівника Німеччини. Голова ОУН твердив, що дійсна вартість гітлеризму щодо української справи проявилася у видачі полякам М. Лебеда та арешту Р. Ярого у 1934 р. Чільний діяч ОУН Р. Шухевич висловився про керівника нацистів так: “Гітлер напівінтелігентний, зарозумілий “юберменш” і дуже короткозорий” [481, с. 333]. Під час чергового диспуту, в середині 1930-х рр., оунівці підтримали тезу, висловлену Р. Ярим, що коли Гітлер прийде на українські землі як загарбник,

то: “Якщо б це сталося, то ми миттю повертаємо нашу зброю й усі наші сили проти німців” [1057, с. 922].

У другій половині 1930-х рр. зовнішня політика Німеччини робила враження, що завданням німців є здійснити похід на Схід, щоб визволити народи СРСР від московського большевизму. Гітлерівський уряд, чи не єдиний, відкрито засудив спланований Москвою голодомор в Україні 1932–1933 рр. Німецька преса в 1938 р. широко висвітлювала становище українців. Було відзначене шахрайство большевиків у переписі населення 6 січня 1937 р. щодо українців. Також у багатьох публікаціях показано “...вищість українців над росіянами: у перших активістичне наставлення, в других – фаталістичне. Українець – працюючий, свідомий своєї мети, думаючий наперед; росіянин – покладається на свою долю. Українець має домішок динарської крові з Балкану, росіянин – монгольської з північного Сходу” [159, арк. 23]. Ще й українські часописи стверджували: “Відсування чи пак недопускання до утворення на території сьогоденного Союзу якого-небудь одноцілого і тривкого державного організму є в інтересі Німеччини. Крім того, розпад Союзу на окремішні національні держави (російську, українську, білоруську, грузинську, вірменську, тюркменську тощо), а також опанування східносибірських пустирів Японією Німеччина радо привітала б” [369]. В краю націоналісти сподівалися на прихід Гітлера і внаслідок цього на створення самостійної України [93, арк. 26]. Але голова ОУН Є. Коновалець застерігав: “Наше рядове членство на ЗУЗ незвичайно захопилося приходом гітлеризму до влади та поклато на нього великі надії... Я особисто кілька разів, знаючи відносини, звертав увагу Крайової Екзекутиви на те, щоб старалися паралізувати цей телячий захват до гітлеризму...” [483, с. 291]. Насправді для Німеччини “Україна – це шпихлір (тобто багата на збіжжя). Гітлер це мав на увазі, а не право на самовизначення, коли казав, що він бажав би мати контроль над Україною” [124, арк. 19].

Провівши низку успішних реформ у країні, нацисти одночасно здійснювали реваншистські заходи, спрямовані на ескалацію міжнародної напруженості: 7 березня 1936 р. німецькі війська вступили у Рейнську демілітаризаційну зону; 12 березня 1938 р. відбувся аншлюс Австрії (приєднання “братнього народу” до Третього Райху). Англія і Франція, в такій ситуації, намагалися повернути німецьку агресію на Схід, тому фактично пішли на поступки нацистському керівництву.

Першою відчула на собі гітлерівську експансію ЧехоСловацька Республіка, яка була затиснута між Райхом і Польщею. Німці мали претензії до Судетів, а поляки – до Заолзя. ЧСР заключила договори про взаємодопомогу із Францією і СРСР. Вже у вересні 1938 р. советська РККА була готова до походу в ЧехоСловаччину через Румунію, бо Польща категорично відмовилася пропускати большевицькі війська через свою територію. На той час пробою сил, зондуванням реалій міжнародної обстановки та виясненням позицій різних країн стали військові конфлікти в Іспанії та на Далекому Сході, у яких Советський Союз безпосередньо брав участь. У результаті Лондон і Париж змусили уряд ЧСР не протистояти вступу німецьких військ у Судетську область, де внаслідок плебісциту (референдуму) населення проголосувало за входження до Німеччини. 29–30 вересня 1938 р. у Мюнхені англійський прем’єр Невілл Чемберлен, французький президент Едуард Даладье, італійський дуче Беніто Мусоліні, німецький канцлер Адольф Гітлер обговорили ситуацію щодо долі ЧСР і підписали угоду, за якою до Німеччини відходило 30 % території з потужною промисловою інфраструктурою. Згодом автономію проголосили Словаччина і Підкарпатська Русь (Закарпаття). Польща, скориставшись моментом, 2 жовтня 1938 р. окупувала Гешинську область, захопивши 805 кв. км території з населенням 227 тис. осіб, з яких поляки становили лише 35,5 %. Саме тоді у польському владному істеблішменті говорили, що Німеччина отримала Австрію, а Польща має отримати Литву, або змусити Литву унормувати стосунки з Польщею [406].

У цих умовах активна міжнародна діяльність та нав'язання контактів із зовнішнім світом не прешкождали оунівцям велику увагу приділяти поширенню своїх впливів на усі українські землі. У 1930-х рр. налагоджується мережа націоналістичної організації на українських землях під Румунією: в Буковині, Басарабії та Марморощині. Тут діють члени ОУН: Орест Зибачинський, Денис Квятківський, Іван та Петро Григоровичі, Л. Гузар та ін. Сильні впливи ОУН у студентських, спортивних та інших українських організаціях [1311, с. 215-218]. Потужними осередками націоналістичного руху, де гуртувалися молоді буковинці, були українські видання: “Самостійність”, “Молода Буковина”, “Самостійна Думка”. Націоналісти брали активну участь в організаціях: “Чорноморе”, “Запороже”, “Буковинський Кобзар”, “Залізник”, “Месники України”. Румунська влада постійно переслідувала українських патріотів, видання закривали, членів українських товариств арештовували і судили за вироками трибуналів [1066, с. 310-326]. Тут ОУН займалася більше культурно-освітньою діяльністю, а не революційно-бойовою.

Особливу увагу ОУН привертало Закарпаття, де постійно проводилася активна ідеологічно-виховна і видавничо-пропагандистська робота. У листопаді 1937 р. Є. Коновалець, передбачаючи хід історичних подій, ініціював створення Окремого штабу Проводу Українських Націоналістів для справ Закарпаття, який у лютому 1938 р. формально і фактично розпочав свою працю. Тоді ж увійшов до цього штабу, повернувшись з Італії, М. Колодзінський як референт військових справ. Він написав кілька праць на військову тематику, серед них: “Українська воєнна доктрина” та “Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття”. Ця праця була високо оцінена у німецьких військових колах [823, с. 24]. У розділі «Націоналістичне повстання» праці «Воєнна доктрина українських націоналістів» М. Колодзінський ставить завдання ОУН: “1) викликати повстання на всіх українських землях; 2) надати йому зорганізованої форми й зорганізувати з повстанчих мас українську націоналістичну армію; 3) поширити й закріпити владу на українських землях; 4) знищити живі ворожі

сили й перенести війну на ворожі землі” [1013, с. 257]. Детально аналізуючи досвід Визвольних Змагань та причини їх поразки оунівський стратег переконаний, що “До повстання треба втягнути цілий український нарід, а націоналісти мають провадити й надавати націоналістичну форму повстанню” [1013, с. 158]. Також стверджує: “У военній доктрині повстанчої армії мусять знайти відблеск всі політичні й соціальні ідеали, в ім’я яких вибухло повстання” [1013, с. 273]. Він закликав до об’єднання усіх співвітчизників до боротьби за волю України: “Організація української армії під час повстання не відноситься тільки до етнографічних українських земель, але й до цілої земної кулі, де живуть українці. ОУН мусить втягнути до боротьби за визволення України всіх українців, де б вони не жили, й визначити їм терен для боротьби під час повстання і війни в Україні” [1013, с. 284]. Тому вважав: “Українське повстання має обняти всі етнографічні українські землі, якщо воно має закінчитися успіхом, себто відбудовою української держави”. [1013, с. 284]. “В цьому процесі творення української держави жаден метер української землі не може остати поза впливом націоналістичної революції. СУЗ, ЗУЗ, Закарпатська Україна, Буковина, Бесарабія, Кубань, все мусить стреміти прилучитися до повстання, в котрому місці воно б не вибухнуло...” [1013, с. 287]. Очевидно враховуючи традиційну схильність українців до свавільності, яка історично призводила до поразки і занепаду, М. Колодзінський категоричний в тому, що: “Націоналістичний уряд мусить стреміти поширити свою владу якнайскоріше на всі українські землі й знищити всі інші ривалізуючі з ним влади. Безперечно, що начальним прінціпом націоналістичної влади мусить бути централізація, і то жорстока централізація...” [1013, с. 288]. Для того автор твердить, що: “Центральна влада, так як сильний магнет куска заліза, вміє витягнути з народної гущі найздібніші одиниці й дати їм місце в організуванні влади. Одначе мусить бути тут все гармонійне. Сильну владу можна тільки тоді зорганізувати, коли до цього є відповідні політичні передумови. Така організація і сила націоналістичної влади на українських землях є тісно зв’язана

з політичною роботою ОУН. Українську масу треба наперед здобути для ОУН ідеологічно-політично, а все проче піде відносно легко... Під зовнішньою і внутрішньою формою та влада буде основана на мілітаристському принципі, бо тільки такий упрощує справу організації і виконання влади” [1013, с. 289]. Для успішного проведення визвольного повстання та закріплення влади в Україні Колодзінський переконаний, що історичні вороги (поляки, москалі та жиди) мусять бути усунуті з України, кордони якої мають посунуті далеко за етнографічні межі, адже: “Проголошення соборної української держави має наступити на звалищі Москви і Варшави” [1013, с. 291]. Звичайно нотки великодержавності звучать у час передчуття великих катаклізмів під час яких, на думку М. Колодзінського, не буде місця для сентиментів, адже потрібно було “увільнити нашу рабську душу від цього почуття нищості супроти наших ворогів... І таке розбиття і пониження Москалів і Поляків мусить бути ціллю нашої воєнної доктрини” [1013, с. 291].

Враховуючи міжнародні інспірації у Відозві Екзекутиви ОУН наголошувалося: “Надходить великий час, Закарпаття мусить стати самостійною Українською державою, воно мусить стати зародком одної великої самостійної соборної держави від Попраду і Татрів аж до Каспійського моря і гір Кавказу!” [1106, с. 35]. В існуючій тоді ситуації на Закарпатті оунівці бачили надзвичайно сприятливі умови, щоб розгорнути власні збройні сили. У жовтні 1938 р. КЕ ОУН на ЗУЗ вислала 16 провідних членів ОУН у Підкарпатську Русь. Р. Шухевич зумів зібрати від західноукраїнських підприємців кошти на створення 6-тисячної бригади, а з Галичини та Волині за Карпати було перекинуто тисячу бойовиків [778, с. 658]. Прибувають на Закарпаття з візитами очільники ПУН, а також українські генерали В. Курманович і В. Петрів.

Тим часом 10 жовтня 1938 р. Прага проголосила, що ЧСР стає федерацією: Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі. В Ужгороді був створений український уряд, з 26 жовтня його очолив о. УГКЦ д-р Августин

Волошин. Фактично розпочалася розбудова української державності на західному клаптику нашої землі. Тоді територія Закарпаття становила 11085 кв. км з населенням у 552124 мешканці, у тому числі 70,6 % українців, 12,5 % угорців, 12 % німців, 2,5 % румунів, 1,3 % словаків. Український уряд надіслав меморандум до німецького уряду про “захист суверенітету Закарпаття, яке є складовою частиною усієї України” [907, с. 14]. Після того, як 14 жовтня 1938 р. було офіційно повідомлено, що пост голови Організації ПУН передав А. Мельнику, 20 жовтня «Українська Пресова Служба» з Женеви подала через Віденську радіовисильню такий комунікат: “Полковник Андрій Мельник, голова Проводу Українських Націоналістів і вождь націоналістичного руху як найповнішого вияву соборного українства, закликає всіх українців стати суцільною лавою на службу нації й зокрема бути готовими під сучасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу” [1106, с. 36-37].

Негативно сприйняли проголошення автономії Підкарпатської Русі угорці, поляки та румуни. Вже на початку жовтня 1938 р. мадярські диверсанти вторглися на Закарпаття. Вони нападали на українські села, будинки політичних та культурно-освітніх організацій, тероризуючи місцеве населення. Поляки теж надсилають свої диверсійні загони для мордування українців, беруть заручників, пошкоджують залізничну колію і телефонне сполучення, нищать мости тощо [1219, с. 15-16]. Були випадки, коли поляки вбивали українців у 1938–1939 рр. на пограничній території з ЧСР, тим самим не дозволяючи їм переходити на Закарпаття. У той час в оунівських листівках закликалося: “Не плачте, не сумуйте, ви хлопці – юнаки, бо прийде незабаром погибель на ляхи, ми будем колоти і різати, копям з нашої України ляхів ми проженем” [1342, с. 69].

У цій ситуації ескалації міжнародної напруженості поляки перебували у доволі складному становищі. Адже ще на початку 1930-х рр. Польща заключила пакти про ненапад з СРСР (1932 р.) і Німеччиною (1934 р.). Зі слів

Ю. Пілсудського, було очевидним: “І так, ми маємо два пакти, сидячи водночас на двох стільцях і це довго не може продовжуватися. Нам потрібно знати, з якого стільця ми впадемо спочатку і коли” [580, с. 40]. Німеччина намовляла Польщу приєднатися до Антикомінтернівського пакту, заохочувала продовжити договір про ненапад 1934 р. на 25 р. взамін на територіальні поступки, схилилася до спільного походу за відторгнення України від Москви. СРСР, своєю чергою, застерігав поляків від вторгнення у ЧСР. Самі поляки бажали з’єднати свій кордон з Угорщиною за рахунок Закарпаття. Зрештою Німеччина вирішила використати проблему Закарпаття, щоб нейтралізувати і повернути на свою сторону Угорщину, Словаччину і Польщу. У результаті 2 листопада 1938 р. т. зв. “Віденський арбітраж” в особі міністрів закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа, Італії – Г. Чіано у присутності урядів ЧСР та Угорщини оголосили про передачу мадярам південної частини Закарпаття з містами Ужгородом, Мукачевим і Береговим. Український уряд змушений був переїхати в м. Хуст, втративши 1856 кв. км промислово розвиненої території із населенням 180 тис. осіб, а також був відрізаний від залізничного сполучення із Заходом [907, с. 8-21]. Внаслідок цього українське населення стало масово виїжджати з цієї території. За словами англійського посла в Будапешті: “...в Мукачевому... цілі вулиці були пустими, бо населення виїхало в Карпатську Україну”.

Уряд Закарпаття здійснює низку заходів щодо українізації краю, системи освіти, періодичних видань тощо. Враховуючи вороже ставлення угорців, поляків, чехів, словаків та румунів, для оборони українців, на основі парамілітарної Української Національної Оборони, у листопаді 1938 р. створюється Організація Національної Оборони “Карпатська Січ”. До складу Команди Карпатської Січі увійшли: Дмитро Климбуш – командант, Іван Роман – його заступник, Іван Рогач – генеральний писар, Степан Росоха – референт преси й інформації та зв’язковий з урядом. Генеральний Штаб Карпатської Січі творили: пполк. Михайло Колодзінський – “Гузар”, – шеф штабу, пор. Роман

Шухевич – “Щука” та чот. Зенон Коссак – “Тарнавський” – помічники шефа штабу, пор. Осип Карачевський – “Свобода”, пор. Гриць Барабаш – “Чорний” та чот. Євген Врецьона – “Волинський” – члени. Усі вони виступали під псевдонімами, тому що проти них, як польських громадян, польський уряд міг провести якусь політичну акцію дипломатичним шляхом перед празьким урядом і тим самим скомпроментувати становище уряду Закарпаття [1086, с. 434].

Адже не було при кордоні українського села, з якого б не пішли десятки, а то й сотні молоді по той бік. Польська прикордонна сторожа, ворожий цивільний елемент стріляли у кожного, хто переходив прикордонну смугу. Польська адміністрація видала наказ, що на випадок нелегального переходу через кордон відбираються громадянські права, конфіскується майно та карається судом кожного, хто без дозволу перейшов кордон. Урядовий часопис “Монітор” виписував на своїх сторінках прізвища сотень українських людей з Лемківщини, що перейшли на Карпатську Україну. Усі вони були позбавлені польського громадянства [784, с. 13-14].

Із Західної України на Закарпаття КЕ ОУН зуміла перекинути близько 2 тис. бойовиків, які поповнили ряди оборонців Карпатської України. Також “...плив з Заходу до Закарпаття струм талановитих молодих людей українців: студентів, професіоналістів, науковців та всяких технічних спеціалістів, головно в мілітарній ділянці, яких ПУН вербував для служби в пробудженому до самовладного життя Закарпаття. Визвольний фонд ОУН придбав дім у Хусті для культурного осередку під проводом ПУН. Тут поселився У. Самчук і О. Кандиба-Ольжич” [1106, с. 26]. Проходив масовий вишкіл молоді, але, незважаючи на збір коштів та допомогу емігрантських організацій, явно не вистачало зброї, боєприпасів, військової амуніції. Для боротьби з угорськими та польськими диверсантами, які постійно турбували січовиків, була створена Служба Безпеки на чолі з Є. Врецьоною. Адже восени 1938 р. польські спецслужби здійснюють переслідування українців за межами Польщі на

території Підкарпатської Русі, з метою допомогти Угорщині захопити Закарпаття і встановити спільний кордон. В період проведення ними партизансько-диверсійної операції «Лом» (розробленої Генеральним штабом Збройних сил Польщі) польські терористи чинили самосуд над затриманими молодими українцями під час їхніх спроб дістатися території Підкарпатської Русі [893, с. 218]. Польські диверсанти планували знищити осередки українських організацій, державних установ та місць зосередження членів Карпатської Січі [893, с. 295]. “Малярські диверсанти, озброєні німецькою автоматичною зброєю та динамітом, і банди польських терористів, якими керували офіцери польської армії, переодягнені в цивільну одіж, майже кожної ночі переходили кордон Карпатської України. Вони зривали мости і шляхи, підпалювали будинки, в тому й церкви, чи нападали на мирне населення... Чеська адміністрація бойкотувала доручення автономного уряду. Жандармерія та військові залоги “не бачили” малярсько-польської диверсії”, – так описувалось тогочасне тривожне життя на Закарпатті [1321, с. 66].

У Західній Україні політичні сили на чолі українського громадянства одностайно виступили на захист незалежності Закарпаття. Була опублікована спільна заява політичних партій Західної України [390, с. 2]. У Львові відбулася велика демонстрація з гаслами: “Слава Україні!”, “Ганьба чехам, ганьба ляхам, ганьба мадярам, хай живе соборна Україна!”, “Хай живе Закарпатська Україна!”. “Звідси повинно початися визволення України”, – заявив лідер ФНС Д. Паліїв на зібранні з нагоди подій на Карпатській Україні [91, арк. 198, 203]. У той час з’явилася в українців надія на відродження власної державності, тому говорили, що: “Сонце України зійде із заходу”.

У зв’язку з подіями на Закарпатті українське питання стало у центрі міжнародної політики. Західна преса широко пропагувала думку, що Німеччина візьме під протекторат Карпатську Україну і здійснить визвольний похід на Схід з метою відродження Великої України, як європейської житниці. Справді, на підтвердження цього, німецький Райхстаг прийняв закон про заснування в

столиці Карпатської України Хусті свого консульства на чолі з Шплеттшесером [126, арк. 1]. У той самий час представники німецького Міністерства закордонних справ йшли теж на контакти з різними українськими групами та особами, яким були виплачені певні матеріальні дотації. Очевидно німецька сторона, зокрема Абвер (німецька військова розвідка і контррозвідка), розглядали різні варіанти розвитку міжнародної ситуації [1349, s. 19-20].

Втілення українських державотворчих планів у реальну політичну дійсність дуже схвилювали і насторожили наших сусідів. Словаки були занепокоєні долею Пряшівщини, на якій компактно проживало 250 тис. українців, а Братіслава ніяк цього не бажала визнавати, записуючи їх, під час перепису, просто греко-католиками. Проти таких методів перепису 31 грудня 1938 р. подав протест уряд А. Волошина, домагаючись прилучення української частини Пряшівщини до Карпатської України [1218, с. 198].

Румунія не бажала підтримувати агресивні дії Угорщини та Польщі проти ЧСР та Карпатської України і домагалася збереження статус-кво своїх кордонів, але вороже була налаштована проти українських січовиків, яких повертала в руки мадярів, коли вони, склавши зброю, згідно з постановами міжнародного права, мали бути інтерновані і не підлягали видачі іншій стороні [1218, с. 204-206].

Також розпадом ЧСР та утворенням Карпатської України був стурбований ССРСР. Особливо прискіпливо придивлялися большевики до поширення діяльності ОУН. Ще на початку 1930-х рр. існував зв'язок Москви і Варшави у справі здійснення наклепів через пресу проти особи Є. Коновальця. У 1930 р. поляки готували замах на керівника ОУН. У кінці того ж року польський уряд здійснив енергійні заходи, щоб полковник був висланий із Швейцарії, як “небезпечний терорист”. Своєю чергою, большевицькі агенти Норманн, Стренн і Плянк готували у Женеві замах на життя голови ОУН, але це вчасно розкрила швейцарська поліція і терористи були засуджені [1065, с.

199]. У 1937 р. Є. Коновалець змушений був покинути Швейцарію і виїхав до Рима.

Ворожа агентура постійно бажала проникнути в ряди Організації Українських Націоналістів. Ще на етапі становлення ОУН у першому Проводі були виявлені співробітники чужоземних розвідок: Петро Кожевніков – німецької та Леонід Костарів – советської. Обидва викриті на початку 1930-х рр. і виключені з Організації. Активізувалася ворожа діяльність у середині 1930-х рр. Особливо старалася большевицька агентура. Ще на початку 1934 р. до члена ПУНу М. Сціборського прийшов такий собі “Іван Іванович”, нібито лікар з Харкова, який пропонував йому співпрацю та схиляв до повернення на Східну Україну. Стривожений Сціборський писав в одному з листів: “Я ж Вам і Вірі [псевдонім Є. Коновальця. – І.Г.] тверджу, що маємо при собі десь дуже БЛИЗЬКО їхню людину, яка подає їм такі відомості, які може мати чоловік лише нашого найближчого оточення. Іван Іванович знає дуже багато подробиць про членів ПУН...” [37, арк. 174-175].

У довіру до керівництва ОУН втерлися большевицькі агенти: Хом’як, Приймак, Полуведько, можливо і ще хтось, невідомий нам. Добре розібравшись у діяльності та у взаєминах членства Організації, вони хотіли вийти через ОУН на німецькі військово-політичні кола, адже саме у 1937 р. оунівці налагоджують співпрацю з Абвером. Також завдати удару по Проводу ОУН, ліквідувавши полковника Є. Коновальця, а згодом послабити дію Організації розколом її рядів. Наказ давав сам керманіч СССР Й. Сталін: “Наша мета – обезголовити рух українського фашизму напередодні війни і змусити цих бандитів знищувати один одного в боротьбі за владу” [1232, с. 39]. В результаті Євгена Коновальця убив 23 травня 1938 р. у Роттердамі Павло Судоплатов – енкаведист-підпільник, советський терорист, який організував теж у 1940 р. убивство в Мехіко Льва Троцького, у 1946 р. власноручно ліквідував Олександра Шумського, а у березні 1950 р. очолив спецоперацію, внаслідок якої загинув голова ОУН в Україні, головнокомандувач УПА Роман Шухевич.

З приводу загибелі полковника Є. Коновальця Провід ОУН повідомив членам Організації та українській громадськості: “Москва знала кого вбити, Москва розуміла, що Є. Коновалець – це Україна, а Україна – це Є. Коновалець. Але помиляється ворог, коли думає, що вбив ідею, вбиваючи її найбільшого поборника!” [865]. Впливовий часопис “Діло” зазначив: “Атентат на Євгена Коновальця свідчить про величезну актуальність воєнного конфлікту та про панічний страх перед ним у совітській верхівці” [367].

Після смерті Є. Коновальця ПУН очолив т. зв “тріумвірат” – О. Сенік, Я. Барановський, М. Сціборський. Вони оголосили “усний заповіт”, який нібито залишив полковник і відповідно до якого на пост голови ОУН він рекомендував Андрія Мельника. Сам полковник А. Мельник відійшов від військово-політичної діяльності. До вересня 1938 р. він був у Львові адміністратором лісових угідь митрополита Андрея Шептицького. Пізніше О. Сенік хвалився: „Я властиво витягнув Мельника з ліса і поставив його на вождя” [31, арк. 39]. Будучи вірним ідеям націоналізму та шануючи пам’ять свого побратима по визвольній боротьбі Є. Коновальця, 11 жовтня 1938 р. А. Мельник очолив ПУН. Згодом, розібравшись із справами й усвідомивши їхній реальний стан, 22 травня 1939 р. він заявив про складання повноважень голови ОУН, пояснюючи це так: “Моя остання спроба ціною моєї власної особи рятувати від загину українську справу. Так лише і лише так треба розуміти нинішню подію” [279, с. 11-12]. Проте А. Мельник свого наміру не зреалізував і залишився на чолі Організації.

У зверненні “До Української Нації” в лютому 1939 р. Голова ПУН виклав своє бачення подій та перспективу боротьби за українську справу: “Український нарід у боротьбі за свою історичну місію в Європі, твердою працею й численними жертвами осягнув уже великих здобутків... Вороги й приятелі українського народу вже розуміють, що проти його волі годі завести спокій і лад в Європі; що рішальний голос у новому укладі її сил має й матиме українська нація...”

Новий керівник боротьби українського народу – ОУН – піднялася розбити всіх займанців наших земель і здвинути Українську Великодержаву.

Революційна творчість українського націоналізму, могутня сила його ідей у всій своїй повноті проявилася у визвольній боротьбі Карпатської України. Ця віками порабощена українська земля віднайшла себе й у стихійному пориві ствердила: “Я від сторіч українська – моя ідея - націоналістична”.

Москва і Польща, що спільно вже сторіччями розпинають Україну, зруйнували її молоду державність – винищуючи наш нарід.

Україна перша 1917-1920 рр. поставила горде чоло московському большевизмові, виповівши йому бій на життя й смерть! Сьогодні в цьому бої, поруч із нами, стоять уже другі народи – Німеччина, Італія, Еспанія, Ніппон – що переможно прямують до остаточного знищення спільного ворога.

“Нація понад усе – наша сила в нас самих”.

Люди, що ніколи не вели самостійної політики й не мали ясної ідеї, заходяться об’єднувати націю тепер – коли їх програми стали явним абсурдом.

Український націоналізм уже виріс у масовий рух і відкриває величезні можливості для творчої праці і в усіх ділянках нашого національного життя. Не в безплідному політиканстві, а саме тут місце всім дійсним патріотам! Не в штучних об’єднаннях, а в приєднанні до українського націоналістичного руху всіх конструктивних сил нашого суспільства – лежить єдиний реальний шлях творення авторитетного провідництва нації, і разом із цим її внутрішньої консолідації.

Українська Нація на історичному переломі! Українська незалежна соборна держава повстати мусить! Готуймося до вирішального бою!

Час вимагає приспішити з усею енергією організування Збройних Сил Нації!”[108, арк. 1-2].

Загострення міжнародної ситуації відбилося на відношенні польської влади до українців. Так, 25 і 28 січня 1939 р. відбулися засідання Ради Міністрів за участі маршалка Е. Ридза-Смігли. Після аналізу ситуації в країні на тлі міжнародних подій було прийнято рішення, щоб кожний міністр підготував до 15 лютого звіт про кількість українців, зарахованих до компетенції цього відомства, і детальний план ліквідації української проблеми у межах свого міністерства. Напрявні охоплювали найзапальнішу, сусідню з Карпатською Україною, територію Галичини, оскільки воєводства з православним населенням вимагали відмінних і трудомісткіших планів. Усі заходи спрямовані на збільшення всюди, де тільки можливо, експансії польської культури, полонізацію північно-східних воєводств. Акція спрямована на зміцнення польського елемента у Східній Малопольщі. Планувалася поступова ліквідація українських шкіл: так до липня 1940 р. у Вільні та Крем'янці мали бути закриті православні школи. Міністерство зв'язку передбачало звільнити з роботи 800 українців. У 1940 р. готувалася масова акція переселення українців на західні землі, а на їхнє місце хотіли переселити поляків. Ухвала Ради Міністрів порушувала норми польського і міжнародного права [1345, s. 270-272]. Взагалі ставлення до українців напередодні Другої світової війни характеризують слова президента Львова д-ра Станіслава Островського: “Не можемо українців виселити, як це зробили Совіти, масами переносючи українців на Сибір, зате ми схильні допомогти їм здобути власну державу, але за Дніпром” [368].

На зламі 1938–1939 рр. відбулося багато взаємних консультацій представників Міністерств закордонних справ Німеччини та Польщі. Під час німецько-польських перемовин Гітлер запевнював міністра закордонних справ Польщі Юзефа Бека, що є зацікавлений Україною господарчо, а не політично. Ю. Бек твердив, що Польща здавна претендує на советську Україну й вихід до Чорного моря [907, с. 25]. Німці заохочували поляків до спільного походу проти ССРСР, пропонували узгодити політику щодо України. До того ж

німецький уряд неодноразово схиляв поляків до вирішення питання спірних територій шляхом проведення плебісциту серед населення північно-західних земель Польщі. Німці постійно дорікали полякам переслідуванням на цих землях німецької меншини. Було запропоновано два варіанти щодо подальшої їх долі: якщо населення визначиться щодо входження до III Райху, то ці території переходять до Німеччини, а поляки матимуть вільний доступ до морських портів; якщо голосування залишає ті землі за Польщею, то німці будують автостраду і залізницю та вільно пересуваються т. зв. Данцігським коридором до Кенігсберга. На ці домагання німців поляки відповіли словами президента І. Мосціцького: “Поморська земля і морський беріг з його портами це фундаменти господарської й політичної незалежності Польщі. Вони є вартостями, для яких нема ціни. Вони є повітрям і сонцем державного життя Польщі. За збереження тих вартостей на віки за Польщею, ми готові нести найбільші навіть жертви” [388].

Оскільки німецько-польські переговори на початку 1939 р. потерпіли фіаско з причини непоступливості поляків агресивним планам Гітлера, тоді Німеччина почала проводити політику нейтралізації СРСР. Гітлер вирішив остаточно інкорпорувати ЧСР, а Закарпаття повністю віддати угорцям. 15 березня 1939 р. президент ЧСР Е. Гаха змушений був підписати договір про входження Чехії та Моравії до III Райху. Чеське військо не чинило опору німецьким окупантам. Словаччина проголосила суверенітет.

Тим часом 12 лютого 1939 р. у Карпатській Україні пройшли вибори до законодавчого органу – Сейму. У них брало участь 92,55 % виборців, з них 92,4 % проголосувало за список Українського Національного Об’єднання. 15 березня 1939 р. Сейм Карпатської України прийняв історичні документи:

“1. Карпатська Україна – незалежна Держава.

2. Назва Держави – Карпатська Україна.

3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України, на чолі.

4. Державна мова Карпатської України є УКРАЇНСЬКА мова.

5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красвий герб: медвідь у лівім червонім півколі й чотири сині та три жовті смуги у правому півколі, і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законуви.

7. Державний гимн Карпатської України є “Ще не вмерла Україна...”.

8. Цей закон обов’язує зараз од його прийняття”.

Президентом Карпатської України був обраний о. д-р А. Волошин [1218, с. 135-136].

А. Мельник видав відповідну відозву до українського народу, у якій стверджувалося: “... Боротьба наша йде дальше проти всіх окупантів української землі! Її остаточна мета: Самостійна Соборна Українська Держава Києва, Львова, Ужгороду-Хусту й Чернівців!...”

Чин Карпатської України потвердив ту правду нашої програми, що тільки власні сили, а не чужа поміч вирішать справу визволення української нації. Він доказав зайвий раз слушність нашої думки про те, що єдина сила, а ніякі міжнародні оманливі гасла, хоч би про самовизначення, має значення в світі. Він показав, що є слушною наша теза, що зовнішньо-політичні українські концепції мусять бути власнопідметні, окремі, а тільки посередньо зв’язані таким чином чи іншим укладом міжнародніх сил, які тільки в означених точках можуть сходитися з нашою концепцією.

Українці! Націоналісти!

Перед нами зтяжна боротьба! Станьте на висоті завдання, покажіть себе гідними впавших братів! Скріпіть ще могутніше нашу боротьбу й як сказав великий Мазепа: Всі в один гуж, в один такт, щоб було одно стадо й один пастир! Остаточна перемога наша! Всі під прапори Українського Націоналізму!” [153, арк. 1.]

В умовах розпаду ЧСР і загрози нападу угорців українці попросили чехів, які евакуювалися із Закарпаття, забезпечити зброєю січовиків. Але ті відмовилися, натомість чеський генерал Л. Прхала дав наказ заатакувати Головну Квартиру “Карпатської Січі”. Учасник подій Улас Самчук писав: “Банда чеських трусів, з назвою “армія”, яка віддала власну батьківщину без єдиного стрілу, озброєна наймодернішою зброєю, нападає на беззбройну Карпатську Січ, вбиває, катує ранених, знущається над арештованими, забираючи від них усе, що мають, до грошей, запальничок і ножики включно... Хто бачив їх вчинки в Хусті, не може знайти ніякого виправдання. Колоти портрети Шевченка, рвати чистий папір, топтати січову шапку, плювати на образ, стріляти з-заду на беззбройних цивільних, катувати, а той добивати ранених, колоти багнетом трупів...” [924, с. с. 46].

40-тисячна угорська армія віроломно напала на Карпатську Україну, яку захищали заледве 10 тис. січовиків. Сили були нерівні, німці через свій консулят просили українських січовиків капітулювати. У відповідь командувач “Карпатської Січі” М. Колодзінський проголосив: “В словнику українського націоналіста немає слова “капітулювати”. Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи!” [1086, с. 437]. У війні проти українців мадярам допомагали поляки, а також румуни, що переслідували січовиків, які переходили кордон: одних з них топили в р. Тисі, інших видавали угорцям. Бої тривали майже до кінця березня, а окремі партизанські загони діяли на Закарпатті до травня. Уряд Карпатської України змушений був емігрувати. У такий спосіб, з дозволу Німеччини, Угорщина повністю окупувала Закарпаття, жорстоко розправившись із захисниками

незалежності Карпатської України (понад 5 тис. убитих, більше 15 тис. полонених), при цьому з'єднала свої кордони з Польщею, яка захопила деякі повіти колишньої ЧСР. У боях за незалежність нашої “Срібної Землі” полягло також кілька сотень галичан і волинян. Оунівець Зенон Коссак, потрапивши в полон, прорік: “Хтось мусить впасти, щоб жила Україна”. Він та Михайло Колодзінський разом з 15-ма січовиками були розстріляні в Солотвині у неділю 19 березня 1939 р. [1321, С. 81, 86].

З приводу подій у Карпатській Україні у Львові пройшла масова маніфестація, яка закінчилася сутичкою з поліцією. Учасники здійснили марш від собору Св. Юра до мадярського консульату, скандуючи: “Закарпаття не дамо!”. у той час популярним був вислів: “Поляк, венгер – два братанкі і до шаблі, і до шклянкі” [838, С. 15, 18]. 18 березня 1939 р. польський посол у Братиславі Мечислав Халупчинський відправив до Варшави депешу, у якій красномовно пропонував розв'язати українську проблему на Закарпатті під угорською окупацією: “... ознайомившись з територією, вважаю за потрібне порекомендувати Угорщині провести блискавичну деукраїнізацію Підкарпатської Русі без надання розголосу цій акції. «Чистка» повинна здійснюватися під видом звільнення краю від комуністичного елемента. Поняття «українець» повинно бути заборонене секретним циркуляром, щоби запобігти публічності цієї справи...” [893, с. 327]. Так поляки бажали здійснити свою давню геополітичну концепцію союзу країн «Міжмор'я» (Балто-Чорноморська дуга) за рахунок українських земель, не враховуючи думки і волі самих українців.

21 березня 1939 р. німецький уряд представив Польщі вимогу про приєднання Данціга до III Райху і будівництво екстериторіальної залізниці і автостради через польський коридор. 22 березня, під тиском німців, литовський уряд змушений був підписати договір про передачу Клайпеди (Мемеля) Німеччині [291, с. 14]. Поляки у прогнозованому воєнному конфлікті з Німеччиною розраховували на допомогу Франції, Англії та ССРСР, з якими у

них були підписані відповідні міждержавні угоди. Також стаття 16 Статуту Ліги Націй передбачала, що обов'язком членів цієї організації є здійснення допомоги державі, яка стала жертвою агресії, і застосування санкцій щодо агресора [291, с. 16]. У результаті цього поляки наприкінці березня 1939 р. оголосили часткову мобілізацію своїх збройних сил. Гітлер такі дії розцінив, як ворожі до Німеччини, назвавши Польшу підпалювачем війни, і 11 квітня дав команду генеральному штабу розробити план нападу на Польшу (під назвою “Вайс”, який був готовий 2 травня 1939 р.). Німці твердили, що шляхом переговорів Польшу неможливо було схилити до співпраці, тому необхідно силою поставити її на коліна.

У цих умовах для Німеччини стала важливою справа співпраці з СРСР. Перші зондування взаємного зближення відбулися ще наприкінці 1938 р. Факт проголошення суверенітету Карпатської України дуже стурбував Кремль. Й. Сталін 10 березня 1939 р. у своїй промові на XVIII з'їзді ВКП(б) висміяв ідею приєднання Советської України до Закарпаття. При цьому він зазначив, що західні країни провокують загострення відносин між СРСР і Німеччиною. У Берліні відразу ж відреагували у відповідний спосіб, дозволивши мадярам окупувати Карпатську Україну.

Проводячи переговори з Англією і Францією весною–влітку 1939 р., СРСР домагався введення своїх військ у Польшу. Міністр закордонних справ Польщі Ю. Бек на це відреагував так: “Маршал Ворошилов [нарком оборони СРСР. – І.Г.] намагається здійснити тепер мирним шляхом те, чого він добивався при допомозі військової сили в 1920 р.” [291, с. 39]. Польська воєнна доктрина не передбачала вступу іноземних військ на її територію. У результаті цього англо-франко-советські переговори щодо створення колективної безпеки в Європі наприкінці літа 1939 р. зайшли в глухий кут.

Поворотним пунктом зміни орієнтації зовнішньої політики Кремля на союз із Німеччиною був указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 травня 1939 р. про відставку наркома закордонних справ М. Літвінова та призначення на цю

посаду В. Молотова (Скрябіна) із збереженням посади глави Совнаркому. Сталін усунув єврея Літвінова, який був прихильником угоди з Англією та Францією, натомість поставив на чолі зовнішньополітичного відомства росіянина Молотова. Тогочасні аналітики розцінювали це, як прояв антисемітизму в ССРСР та солідарність із показовим антисемітизмом Німеччини [693, с. 60-66].

Отже, йдучи на ескалацію міжнародної напруженості, два диктатори розкривали свої плани напередодні підписання советсько-німецького договору. 19 серпня 1939 р. на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) Сталін висловив сподівання на те, що у прогнозованій війні: "...виснаження ворогуючих сторін у збройному протистоянні дасть СРСР "широке поле діяльності для розвитку світової революції". У розмові з генеральним секретарем виконавчого комітету Комінтерну Г. Дімітровим він довірливо сказав: "Ми не проти, щоб вони побились добряче і ослабили один одного. Ми можемо підштовхувати одну сторону проти іншої, щоб вони добряче побились" [620, с. 16-17]. Гітлер, своєю чергою, у виступі перед командуванням Вермахту констатував: "З осені 1938 р. я вирішив йти разом зі Сталіним... Сталін і я – єдині, хто дивиться лише у майбутнє. Найближчими днями на німецько-радянському кордоні подам руку Сталінові і разом з ним почну новий розподіл світу" [343, с. 6].

Після низки консультацій 19 серпня 1939 р. була заключена торгово-кредитна угода між Німеччиною і ССРСР, яка передбачала поставку стратегічної сировини до III Райху та закупівлю більшовиками німецьких товарів. У ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. у Москві був підписаний Пакт про ненапад між ССРСР та Німеччиною наркомом закордонних справ Молотовим і міністром закордонних справ Ріббентропом. Під час традиційного застілля очевидці стверджували, що Сталін, перебуваючи у дуже доброму настрої, випивши надмірну дозу алкоголю, до якого взагалі-то був стриманий, раптом запропонував тост за фюрера Німеччини: "Я знаю, як сильно німецький народ любить свого вождя, і тому мені хочеться випити за його здоров'я". Прощаючись з Ріббентропом,

Сталін дав йому “своє чесне слово, що Радянський Союз ніколи не зрадить свого партнера...” [693, с. 115].

Згодом дії советського керівництва оцінив прем'єр-міністр Англії Уїнстон Черчілль, який у листі до Сталіна від 25 червня 1940 р. написав: “У серпні минулого року радянський уряд вирішив, що інтереси Радянського Союзу вимагають розриву переговорів з нами і встановлення тісних взаємин з Німеччиною. Таким чином, Німеччина стала Вашим другом майже у той самий момент, коли вона стала нашим ворогом” [693, с. 94].

Такий блискавичний хід подій, який кардинально змінив геополітичну ситуацію на сході Європи, був прогнозованим, але несприятливим для українців. Голова УНДО В. Мудрий змушений був визнати: “Раніше ми орієнтувалися, що буде зудар західного світу зі східним – большевицьким. Ця концепція зійшла з платформи актуальності, бо західні держави ігнорують справи недержавних народів. Ми тільки “сліпе знаряддя гри чужих сил”. Потрібно зберегти українську національну субстанцію” [121, арк. 6-7]. Провід Українських Націоналістів, своєю чергою, заявив: “За допущення червоної Москви в Європу – Німеччина несе велику історичну відповідальність. Цим актом вона зокрема (як у випадку з Чехо-Моравією і Карпатською Україною) уневажнила нею ж голошені гасла національного самоозначення...” [47, арк. 70]. Разом з тим оунівці передбачали: “Для Німеччини пакт може послужити початком поразки в майбутньому” [70, арк. 122]

Отже, питання української державності не сходило з порядку денного світової політики. Кожна європейська, і не тільки, потуга у своїх геополітичних планах вважала територію України лакмусовим папірцем для зондування можливих стратегічних планів супротивника. Англія і Франція, за якими стояли США, вбачали основну загрозу стабільності європейської демократії від ССРСР. Тому йшли на поступки Німеччині та Італії, щоб спрямувати їхню агресію на Схід. Країни, до складу яких входили українські землі (ЧСР, Польща і Румунія),

бажали ліквідувати українську проблему і тим самим зберегти статус-кво своїх територій.

Особливо агресивною щодо національних меншин була Польща. Заходи її властей щодо “скріплення польськості” викликали активний спротив, який на західноукраїнських землях очолила ОУН. Румунія теж вживала заходів, внаслідок яких мала відбутися асиміляція української меншини. Найбільше прав мали українці під ЧехоСловаччиною. Але уряд ЧСР, незважаючи на значні успіхи в модернізації країни, не зумів використати свій потужний військовий потенціал проти гітлерівської Німеччини. Нацисти взяли курс на ревізію Версальської угоди, їхні реваншистські потуги були недооцінені Заходом. Розпадом ЧСР скористалася Угорщина, яка не могла змиритися із втратою Закарпаття після Першої світової війни. Проголошення суверенітету Карпатської України, в якому безпосередньо брали участь оунівці, відновило національні державницькі традиції. Це вороже зустріли наші поневолювачі. Українці знову опинилися у міжнародній ізоляції, без союзників. Але, незважаючи на поразку, було набуто розуміння розкладу сил у Європі, також здобутий досвід збройного протистояння став у пригоді в роки Другої світової війни.

СССР, своєю чергою, використав суперечності в Європі, уклавши вигідний (адже просунувся безпосередньо до ймовірного майбутнього супротивника) договір з Німеччиною. Тим самим Кремль певною мірою розкрив свої геополітичні плани, які говорили про злиття большевизму з національною історією Росії. Тобто інтернаціональну доктрину поширення світової революції переводили на рейки давнього великодержавного імперського шовінізму, що і призвело до нової світової війни. Фактично це передбачили українські націоналісти у своїй геополітичній доктрині, готуючись до відповідних світових перетурбацій.

* * *

1930-ті роки у Західній Україні розпочалися загостренням польсько-українського протистояння. Активна діяльність західноукраїнських партій та організацій, розвиток національного господарського, громадського, культурно-освітнього та релігійного життя призвели до посилення польських репресивних заходів щодо українства. Приводом для цього послужила активізація визвольної боротьби новоствореною Організацією Українських Націоналістів, яка з початку 1930-х рр. розгортає на теренах Західної України курс на тотальну чи перманентну революцію. Вона передбачала відповідний військовий та ідейно-політичний вишкіл всього членства Організації, підготовку українського загалу (як на рідних землях та і в середовищі еміграційних кіл) до активної діяльності за втілення національного ідеалу визволення від ворожих займанщин та готовність до боротьби за визволення України.

Захищаючи українство від репресій під Польщею та винищення під Москвою, західноукраїнські політичні сили спільно проводять узгоджені дії, як в рідному краї, так і на міжнародній арені. Це привертало увагу урядових кіл, парламентів та широкої світової громадськості до української проблеми. До того ж саме у середині 1930-х рр. в політичному житті Західної України відбувається процес розшарування, вимальовуються дві політичні лінії. Одна – противники насильницьких методів, прихильники компромісу, які вбачали у Польській державі менше зло порівняно з терором большевицької Москви, йдуть на переговори з польськими урядовими чинниками. Старше покоління увіствів або виїжджає за кордон, або після арештів відходить від активної підпільної діяльності. Натомість націоналістичне середовище радикально налаштованої молоді ОУН бере курс на загострення протистояння з представниками польської окупаційної влади. Незважаючи на переслідування, екзекуції та ув'язнення, націоналісти вперто готують західноукраїнське громадянство до збройної боротьби. Деякі тактичні прорахунки, а також

арешти і навіть загибель не завадили оунівцям позитивно вирішити питання мобілізації молоді до лав націоналістичного підпілля.

Міжнародна обстановка у другій половині 30-х рр. ХХ ст. загострилася. Воєнні конфлікти в Іспанії, Африці, Азії стали пробою сил напередодні Другої світової війни. У котрий раз українська проблема стала наріжним каменем європейської політики. Західноукраїнські політичні сили за допомогою національних емігрантських організацій постійно ставили питання перед європейською спільнотою щодо вирішення проблеми української державності. Особливо активно та дієвою тут була ОУН. Адже її лідер був переконаний: “Як довго немає самостійної Української держави, так довго не буде порядку в Європі. Всі союзи будуть нереальними”. Це послужило причиною убивства більшовиками очільника українських націоналістів Є. Коновальця; масових репресій польської влади щодо західноукраїнського населення. А події на Карпатській Україні стали прологом Другої світової війни, адже тут зішлись інтереси потенційних агресорів – винуватців нового світового конфлікту. Саме на Закарпатті почала втілюватися геополітична доктрина оунівців, де вони зуміли організувати збройний опір окупантам, разом з тим прозондували можливий розвиток української справи у ближчій перспективі розвитку міжнародних подій.

РОЗДІЛ 5

ПРОГОЛОШЕННЯ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ – ІСТОРИЧНИЙ ЕТАП НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

5.1. Діяльність оунівців в умовах большевицького та нацистського окупаційних режимів

На початку 1939 р. в Європі “запахло порохом”, у політичних колах та засобах масової інформації жваво обговорювали ймовірність початку нової світової війни. Події в Карпатській Україні, коли першими жертвами агресії стали українці, які обстоювали своє природне право на державний суверенітет, стали каталізатором міжнародної напруженості. Німеччина, перехопивши ініціативу в Англії та Франції, підписала низку договорів з країнами, що стали її союзниками, а інші опинилися перед загрозою нападу і втрати незалежності. Після Австрії та ЧСР настала черга Польщі, яка вперто не бажала поступитися територіями на користь III Райху.

Готуючись до нападу на Другу Річпосполиту, нацисти змушені були враховувати український фактор. Серед вищого німецького військово-політичного керівництва існували дві позиції щодо майбутнього українських земель: одні бачили, в перспективі, місце України у т. зв. “новій Європі” (Розенберг, Канаріс, Браухіч, Рейхенау), інші (Гітлер, Борман, Гімлер, Герінг) мріяли про колонізацію її території, використання природних багатств та дешевої робочої сили.

Напередодні війни з Польщею німці прораховували кілька варіантів розвитку подій, зокрема вони розраховували використати українців. У квітні 1939 р. відбулася таємна зустріч представників Абверу та ПУН, на якій йшлося про співпрацю в антипольських акціях. Німці брали на себе зобов’язання допомогти українцям у формуванні та озброєнні їхніх бойовиків. Також Угорщині було запропоновано надати Закарпатській Україні автономний

статус. В результаті малярський уряд погодився звільнити з полону січовиків та дати їм можливість переїхати на територію Райху. Сотні українських націоналістів були зосереджені поблизу Відня, Брна, Брауншвейга, Ганновера, у Східній Пруссії [1309, с. 309-310]. 2 травня 1939 р. радник Міністерства закордонних справ Петер Кляйст відзначав: “Ідеальним було би, якщо б конфлікт з Польщею був виконаний не з боку Німеччини, на теперішній час ми в Берліні обговорюємо питання включення у цю справу України” [794, с. 28]. Він пропонував направити великі партії зброї та боєприпасів у спеціальні табори в Словаччину та Закарпаття, після здійснення відповідної підготовчої роботи дати сигнал до повстання в Польській Україні. Тобто німці бажали використати українців, як привід до воєнного втручання в Польщу. На початку літа 1939 р. ПУН надіслав КЕ у Львові директиву, в якій зокрема, вимагав: “Проводити бойовий та військовий вишкіл членів організації, накопичувати зброю, збирати кошти на організаційні цілі та ідеологічне навчання молоді, звернути головну увагу на роботу серед молоді, що мала бути охоплена можливою мобілізацією. Вести серед молоді пропаганду готуючи її таким чином до «власивої ролі» після проведення мобілізації, підготовляти акти дезертирства й саботажів, виконання яких повинно було наступити в час, коли мобілізований українець буде мати в руках зброю” [1309, с. 310-311]. Шеф Абверу В. Канаріс планував допомогти оунівцям розгорнути повстання у тилах польської армії. Для цього дав згоду на вишкіл невеликого військового загону із українців у складі німецької армії. Влітку 1939 р. біля Відня, у с. Зауберсдорф на військово-збірному пункті ОУН почалися навчання близько 600 українських військовиків (т. зв. “борців за волю”). Це були українські націоналісти, які перебували в еміграції, також звільнені з полону січовики Карпатської України. Вишкіл проводили німецькі інструктори, а загальний нагляд здійснювали члени ПУН – Р. Ярий, Я. Барановський, генерал В. Курманович. Окрім загальновійськової підготовки, українських військовиків навчали поліційній справі, водінню автомобіля та мотоцикла. Німці не планували використовувати

Український Легіон безпосередньо у воєнних діях, йому лише відводилася роль допоміжної робочої частини.

Натомість націоналісти вважали: “Зближається німецько-польська війна і ми українці маємо підготовлятися до партизанської війни з поляками” [486, с. 54-55]. У краю оунівці заготовляють зброю та боєприпаси, в листівках закликають західноукраїнське громадянство до всенародних революційних виступів [100, арк. 1; 101, арк. 1; 102, арк. 2]. Влітку 1939 р. молоде поповнення Організації урочисто складає «Приречення» перед зверхником: “Молитовник і тризубник з пістолею на них, він держав у лівій руці, а правою поклав мою ліву руку згори і казав повторяти за ним” [800, с. 21; додатки 4, 9]. Розконспіровані польською владою націоналісти переходять на нелегальне становище, створюють повстансько-бойові загони під назвою «Вовки», які рейдуючи на Волині та Поліссі проводять саботажні акції та напади на поліціантів [1086, с. 350]. Напередодні війни 500 оунівських бойовиків було об’єднано в “Поліську Січ”. Між українцями та поляками доходить до відкритих збройних сутичок. Польські осадники на Волині визнавали: “У нас на Волині усі повинні належати до Стрілецького союзу, оскільки ми оточені з усіх боків русинами, котрі настроєні до нас погано” [575, с. 495]. Акції українських націоналістів були такими сильними, що польська поліція змушена була ствердити: “Людина тут непевна свого життя ані години” [1059, с. 113]. А польський посол у сеймі Вагнер зазначав: “Українська суспільність уважає національними героями діячів ОУН” [387]. За висловом сучасника: “Отож дії ОУН і старшим громадянством починали сприйматися як закономірні і єдино виправдані” [1312, с. 68].

Голова ПУН А. Мельник видав наказ протипольського повстання у Західній Україні не піднімати. Але керівник західноукраїнських націоналістів Мирослав Тураш, який змінив Л. Ребета, вважав: “Наш закордонний провід не завжди гаразд орієнтується в ситуації в краю і тому деколи тут приходиться змінити директиви, що приходять згори” [1002, с. 51-52]. Для узгодження

позицій літом 1939 р. М. Тураш відбув на зустріч з керівництвом ПУН у Празі, але під час повернення безслідно зник, мабуть, під час переходу польського кордону.

Тим часом ПУН, після тривалої підготовки, зібрав Другий Великий Збір ОУН у Римі, який проходив з 27 по 29 серпня 1939 р. Покликано на Збір 33 особи, прибули – 25, це переважно представники еміграції, з українських земель було представлено лише кілька осіб [додаток 8]. На цьому форумі була прийнята Політична Програма та Устрій Організації Українських Націоналістів [23, арк. 72-76]. У Програмі була визначена основна мета – це змагання за відновлення Української Самостійної Соборної Держави, що мало відбутися за допомогою конструктивної розбудови її внутрішнього ладу й величезних потенціальних сил: імперських позицій на Сході Європи. В ідеологічних засадах Програми стверджувалося, що націоналізм стоїть на становищі психологічного суспільного волюнтаризму й чинного ідеалізму в синтезі повноти творчого життя. Український націоналізм прагне до здійснення державного ідеалу зусиллями українців, організованих на принципах чинного ідеалізму, героїчної моралі та індивідуального почину. Щодо майбутнього устрою Української держави вказувалося на його побудову на засадах націократії, де єдиною формою політичної організації населення держави буде Організація Українських Націоналістів. Свою позицію до національних меншин держава поставить у залежність від їхнього ставлення до визвольних змагань України та її державності. Організацію духовного життя нації пов'язано з родиною, яка мала відіграти основну роль у вихованні дитини; держава здійснюватиме постійний контроль за освітою, надаватиме всебічну підтримку українським церквам – православним і греко-католицьким, вестиме боротьбу з атеїзмом, виступатиме основним гарантом всебічного соціального забезпечення громадян. У розвитку народного господарства планувалося утверджувати різні форми власності: державну, громадську та приватну. Право власності на усі матеріальні засоби мала належати нації. Держава регулюватиме продаж та

купівлю землі, а селянське господарство буде побудоване на праві приватної власності та спадковості, також забезпечуватиметься розвиток сільськогосподарських кооперативів. Промисловість та торгівля мали функціонувати у різних формах власності, але під фінансовим контролем держави. Збройні сили нації бачилися сучасними і регулярними, а національна доктрина – наступальною. В Устрої ОУН визначено, що голову Проводу Українських Націоналістів обирає Великий Збір, йому надаються “повноваження Вождя, бо відповідає перед Богом, Нацією й власним сумлінням”. Він скликає Великий Збір ОУН, призначає членів ПУН, генерального суддю, головного контрольного, між сесіями Великого Збору має право на законодавчу ініціативу. Провід Українських Націоналістів є дорадчим і виконавчим органом при Голові. Членами ОУН можуть бути лише українці. Дійсні члени – з 18 років, пройшовши 6-місячний кандидатський стаж. Присяжні члени – з 25 років, стаж в організації – не менше 3-х років і повинні мати певні заслуги в ній. Доріст – 6–14 років, юнацтво – 15–18 років.

Очевидно, що під впливом тоталітарних режимів, що утверджувалися в світі у 1930-х рр., зазнали змін Програма і Устрій ОУН. Він відзеркалював автократично-елітарну форму Організації та її відношення до української нації. У прогнозованому будівництві країни зростає роль держави, фактично встановлена монополія на ідеологію та організацію політичного життя майбутньої України. Характерним є утвердження принципу вождизму в самій ОУН, чого не було раніше. «Вождь» був над Великим Збором ОУН, як тотальний самодержець. Викликає подив те, що на Другому Великому Зборі ОУН не вироблено інструкції на випадок війни [31, арк. 5]. Хоча сучасний дослідник ОУН Олександр Кучерук доводить: “Над військовою доктриною, що мала б розглядатися на II конгресі, працювала велика група військовиків – Є. Коновалець, М. Капустянський, Р. Ярій та ін. Текст підготовленого документа має більш як 180 сторінок машинопису, він усе ще чекає публікації і аналізу” [1041, с. 64].

Тим часом пакт Молотова-Ріббентропа та секретні протоколи до нього дали “зелене світло” початку нової світової війни. Поляки, передбачаючи напад з боку Німеччини, влітку 1939 р. провели низку військових приготувань, зокрема маневрів. Серед польського громадянства витали патріотичні призови: “Не кинемо землю звідки наш рід. Не дамо поховати мови...”. Розраховуючи на допомогу Франції та Англії, тому сподівались, що не лише стримають німецьку агресію, але й “дійдуть до Берліна”. Щоб убезпечити свій тил від можливого виступу українців, вже у червні 1939 р. були проведені масові арешти. На початку німецько-польської війни було заарештовано 7 тис. українців і відправлено їх до Берези Картузької. Серед них чимало було західноукраїнської інтелігенції та священиків. Отець Й. Кладочний згадував, як звезли на вокзал 500 осіб, поліцаї з собаками били їх прикладами гвинтівок й гумовими палицями. По 40 осіб у вагоні везли до концтабору. Їсти дали лише на третій день. Отця запрягли до воза з бочкою води, якого пхали чотири в’язні. “Як такого щось може діятися у двадцятому столітті в державі, яка перед світом чваниться своєю культурою, гуманізмом, католицизмом та добротою?”, – з сумом запитував о. Й. Кладочний [1312, с. 136].

Маршалок Е. Ридз-Смігли, отримавши від Міністерства внутрішніх справ дані про приготування українців до повстання, 22 серпня проголосив мобілізацію збройних сил південно-східних воєводств Польщі. А загальна мобілізація була здійснена 30 серпня. До зброї було призвано 1 млн. осіб, з них понад 150 тис. українців. На розклеєних афішах і листівках поляки закликали: “Браття українці – йдемо проти спільного ворога. Забудемо старі образи” [1347, s. 73].

Остання сеймова сесія відбулася 2 вересня 1939 р. На ній виступили лідери УПР В. Мудрий та С. Скрипник, закликаючи підтримати Польщу в боротьбі з Німеччиною. Планувалося створити Український Національний Провід, у якому мали брати участь відомі політичні, громадські та церковні діячі Західної України [119, арк. 4, 9]. Підтримати поляків звернулися до вірних

ієрархи УГКЦ на чолі з митрополитом А. Шептицьким, відбувши молебні за перемогу польської армії. Очільник УНДО, один з п'яти віце-маршалків польського Сейму В. Мудрий запевнив: “Не спускаючи ока з національно-політичних змагань українського народу в Польщі... українське громадянство виконає в цих важких часах громадянські обов'язки крові й майна, які накладає на нього приналежність до Польської держави” [1170, с. 49]. Але в роки світової війни, в час розгортання польсько-українського збройного конфлікту в Галичині та Волині, він змушений був визнати: “Поляків схилити до лояльності щодо партнера можна лише силою і то переважаючою силою... І це повинно стати аксіомою нашої політики щодо поляків. Інакше нема причини погоджуватись і вести з ними переговори, бо нічого з них не буде. Так говорить історія століть. А в неї треба чогось учитися” [1202, т. 2, с. 164-165].

1 вересня 1939 р. Німеччина здійснила напад на Польщу, звинувативши при цьому поляків у збройній агресії. Співвідношення збройних сил Польщі і Німеччини у той час було: воїни – 1: 1,5; артилерія – 1:4,5; танки – 1:5,3; літаки – 1:5 [575, с. 490]. Франція і Англія оголосили війну III Райху, виконуючи свої союзницькі договори перед Польщею, але жодних військових дій не проводили. Блискавичний хід подій початку нової світової війни кардинально змінив геополітичну ситуацію у Східній Європі. Польська армія була розбита і вже 12 вересня німці підійшли до околиць Львова. Очевидці згадують: “До цивільного населення німецькі військовослужбовці ставилися лояльно, не було жодного якогось конфлікту між ними та селянами. Навпаки, досяглося у всьому порозуміння. Ті, хто у Першу світову війну побував у німецькому полоні, міг с'як-так обмінятися своїми думками на скромному побутовому рівні.

Дивував наших людей високий рівень технічного оснащення німецьких військ, зокрема танками, адже у польському війську чогось подібного не було. На це німецькі танкісти відповідали: “У наших союзників – росіян є ще кращі танки!” [607, с. 57].

В авангарді німецьких військ просувався Український Легіон у складі 200 військовиків під командою полковника Романа Сушка. Він отримав назву ВВН (з німецької абрєвіатури – “Берг Бауерн Гільфе” – “допомога верховинцям”). Також цей загін називали – Військові Відділи Націоналістів [1996, ч. 1, с. 112]. В оперативно-тактичному плані належав до 14-ї армії генерала Ліста з групи армій “Південь”, якими командував фельдмаршал Рунштед. ВВН рушив з території Словаччини на Сянок – Турку – Ліско. Згодом окремі групи Легіону дійшли до Стрия, Самбора та Львова. Вони брали участь в арештах польських воїнів з розгромлених німцями частин, допомагали в збереженні порядку на місцях, у контактах з місцевим населенням, у встановленні військової адміністрації тощо. Так, у Самборі їм вдалося захопити архів місцевої поліції, в якому містилися відомості про боротьбу репресивних органів Польщі з ОУН.

Уже з початком війни «Націоналістична Пресо́ва Служба» опублікувала своє бачення розвитку подій, в якому наголошено: “У світі знають, що Кремль рахує на те, щоб скривавилася решта Європи у взаємній різні і тоді Москва схотіла б кинутися на слабшого, згідно на обидва знесилені війною бльоки. В такій ситуації українські визвольні змагання спрямовані проти Москви, не перестануть бути фактором міжнародного значення” [1147, с. 34]. Також націоналістичне підпілля у поширюваних листівках закликала західноукраїнське громадянство до всенародних революційних актів [100, арк. 1]. Декілька тисячі оунівців, підготовлених у спеціальних підпільних таборах, вступали у збройні сутички із поляками, роззброювали військових та поліцаїв. Широкомасштабного повстання не відбулося, але націоналістам вдалося захопити велику кількість зброї, боєприпасів та різної військової амуніції, також була низка спроб встановити свою владу на місцях. За підрахунками польських дослідників: “Від 29 серпня до 23 вересня 1939 р. в диверсійних акціях взяло участь 7229 членів ОУН. Обіймали вони 183 місцевості. Здобули 1 танк, 8 літаків, 7 гармат, 23 машини

карабіни, 3757 карабінів, 3445 пістолів, 75 самоходів. Взяли в полон 3610 поляків, вбили 796, 37 поранили. Стратили 160 вбитими, 53 пораненими. Спалили щонайменше 4 польських місцевостей і знищили 1 міст. В сумі вбито біля 2 тис. поляків у Східній Галичині і 1 тис. на Волині. В деяких випадках оунівцям допомагали петлюрівці” [1338, s. 72]. Українські дослідники стверджують, що за неповними даними підсумкового звіту КЕ ОУН на ЗУЗ у вересні 1939 р. “... повстанські акції охопили 183 населені пункти у 22 повітах Західної України. До повстанських відділів залучили 7729 осіб (членів ОУН) і тисячі селян, які симпатизували націоналістам. З оунівських звітів і спогадів очевидців випливає, що в ході польських каральних експедицій було повністю спалено 10 українських сіл, в інших селах знищено 200-300 українських господарств, будинків «Просвіти», кооперативів, церков. У відповідь бойовики ОУН цілком спалили 4 польські колонії, а в інших польських селах і колоніях знищили приблизно 120-150 господарств. Втрати партизанських відділів ОУН становили 160 убитими і 57 пораненими. Польські втрати сягали 796 убитими, 37 пораненими й 3610 полоненими. Українське цивільне населення втратило щонайменше 84 особи убитими, а польське цивільне населення – щонайменше 123 особи убитими. Трофеями партизанів, за неповними даними, стали: 1 танк, 12 літаків, 7 гармат, 103 кулемети, 105 автомобілів, 184 коней, 10 возів, 2 мотоцикли, 33 велосипеди, 3 польові кухні, 3757 гвинтівок, 3445 пістолетів, десятки тисяч набоїв” [1137, с. 44].

На початку німецько-польського збройного протистояння советське керівництво не поспішало виконувати свої союзницькі зобов’язання, тим самим в очах світової громадськості виставляло одноосібним підпалювачем війни нацистський режим. Неодноразові звернення німецької сторони щодо негайного ведення воєнних дій були явно проігноровані Кремлем. Тоді німецька сторона вирішила “стимульнути” Москву переговорами з українськими націоналістами. Так, у середині вересня 1939 р. у Відні шеф Абверу В. Канаріс провів перемовини з головою ОУН А. Мельником. Йшлося

про утворення на східних теренах Польської держави “Галицької України”. У результаті ПУН здійснює низку заходів щодо формування уряду Західної України [83], канцлером якої планувалося призначити чільного оунівця Омеляна Сеника, а Микола Сціборський заходився розробляти проект «Конституції України». Це, без сумніву, підштовхнуло советську верхівку до формування на основі прикордонних округ Українського і Білоруського фронтів, які 17 вересня отримали наказ перетнути советсько-польський кордон.

Кремлівське керівництво завчасно готувалося до нападу на Польську державу, але його відтермінування давало советській стороні такі переваги: по-перше, уникнути війни з Францією та Англією; по-друге, проголосити свій напад як “визвольний похід Красної армії, яка допомагає звільнитися єдинокровним західним українцям і західним білорусам від ненависницького їм буржуазно-поміщицького польського режиму”. Адже ніколи раніше, від часу заключення Ризького договору 1921 р., не йшлося про долю західних українців і білорусів у советсько-польських переговорах. ССРСР явно порушив договір з Польщею 1934 р. про ненапад. На запитання польського посла в Москві Вацлава Гжибовського: “Де ваша преславута слов’янська солідарність?”, йому відповіли, що породжена Версалем Польська держава фактично перестала існувати, тому Красная армія бере під свій захист життя й майно населення Західної України і Західної Білорусії. Незважаючи на це, головнокомандувач збройних сил Польщі Е. Ридз-Смігли наказував: “З Советами не битися, тільки в разі нападу з їх сторони, або спроби роззброєння наших відділів” [1344, s. 329].

У межах підготовки воєнної агресії проти Польщі репресивне відомство Советського Союзу завчасно розробило план нейтралізації усіх т. зв. “реакційних елементів”. Адже ще у міжвоєнний період “... відповідні відділи органів безпеки підготували на випадок війни і “захоплення нашими частинами території противника” кілька докладних списків “найбільш активних ворогів Радянської влади” [300, с. 14]. Народний комісар внутрішніх справ ССРСР

Лаврентій Берія 8 вересня 1939 р. видав наказ за № 001064, який зобов'язував наркома НКВД УССР Івана Серова організувати оперативні групи, що мали за мету, між іншим, арештовувати “найреакційніших” представників землевласників і капіталістів польської адміністрації, польських та українських політичних угруповань, працівників та агентів 2-го відділу Головного штабу, а також офіцерів польської розвідки та контррозвідки, їх архівів та усієї агентурної мережі у західноукраїнському регіоні. Передбачався арешт усіх польських та українських офіцерів дійсної служби і запасу. До складу чекістських груп, які повинні були виконувати ці завдання, увійшли оперативні працівники НКВД України, Москви, Ленінграда й оперативно-політичні працівники прикордонних військ. Крім того, у розпорядження начальників оперативно-чекістських груп, з метою виконання спеціальних завдань, із складу КОВО виділялося по одному батальйону чисельністю 300 осіб кожен. Перший секретар ЦК КП(б)У Нікіта Хрущов після захоплення м. Львова критикував “роботу” І. Серова перед начальником особливого відділу фронту А. Міхеєвим такими словами: “Що це за робота, коли нема жодного розстріляного?” На це той відповів: “У Золочеві розстріляно 12 чоловік, а без діла ми не стріляємо” [940, 14-15].

Захоплення советським військом західноукраїнських земель часто супроводжувалося розстрілами, насильством та пограбуванням, бійці та їхні командири поводитися як окупанти. Нерідко військові прокурори доносили в Москву про численні факти брутальних дій “визволителів”, в них акцентували увагу на мародерство, пограбування військовополонених, місцевих жителів, самочинні розстріли, самосуди, гвалтування жінок тощо [634, с. 82-83].

Війна з Польщею тривала до 28 вересня 1939 р., коли впала перед німцями Варшава. Польські дослідники відзначають, що українці у польській армії добре воювали, не було випадків дезертирства чи застосування зброї проти поляків. Один з останніх склав зброю на Любельщині в складі 29 бригади піхоти полковник Павло Шандрук, у повоєнний час нагороджений вищим

військовим орденом «Віртуті Мілітарі». Близько 100 тис. українців потрапило в німецький полон, 20 тис. – у советський [1347, s. 74-76]. Поразка польської армії від німців була настільки несподівано вражаючою, що польське “моцарство” було збентежене, розгублене й довго не могло повірити у занепад Польської держави. Урядові чинники панічно утекли до Румунії, звідки згодом перебралися до Парижа - Лондона. Польське панство, втікаючи від німців і советів, залишило набуті статки, і нерідко розраховувалося з українськими селянами золотом, коштовностями в обмін на харчі.

Кульмінаційним моментом нацистсько-большевицької перемоги над Польщею був підписаний 28 вересня 1939 р. Договір про дружбу і кордон. Советська сторона поступилася у своїх територіальних домаганнях, це робило враження, що Кремль претендує лише на землі колишньої Російської імперії: від Фінляндії до Басарабії, тим самим віддавши Німеччині споконвічні українські землі - т.зв. “Закерзоння”, загалом майже 16 тис. кв. км, совети поставили під сумнів твердження, що йшли визволяти українців від поляків. Натомість до ССРСР відійшла територія у 196 тис. кв. км із 7 млн. українців, 3 млн. білорусів, 1 млн. євреїв та близько мільйоном поляків [620, с. 21-22]. Також було передано Білоруській ССР українські землі Берестейщини (Берестя, Пинськ, Мозир, Кобрин, Давидгородок, Лунінець), що позбавляло Україну “першорядної ваги природного водяного шляху Дніпро-Вісла, який лучив Чорне море з Балтійським, та тим самим Україну з Польщею, Німеччиною та Литвою, а, крім того, стратегічні позиції України на поліських болотах пересунено на північну Волинь під рогачки самого Києва, по Овруч, Сарни, Володаву.

А мовою цифр це значить, що з біля 30-35.000 кв. км українського Полісся з мільйонним населенням України залишилося не більше 10.000 кв. км простору із не більше 100 - 200.000 людністю”. [301, с. 499-500].

На зламі 1939–1940 рр. відбулися переселенські акції, в яких нацисти і большевики старалися переманити до себе якнайбільше українських людей.

Так, згідно з Договором про добровільне переселення, підписаним у Москві 16 листопада 1939 р., советська сторона сподівалася вивезти в СРСР 65 тис. українців. Незважаючи на шалену агітацію, виїхало близько 9 тис. Натомість з СРСР у січні–червні 1940 р., виїхало 10 тис. осіб [466, с. 63].

Внаслідок розпочатої III Райхом і СРСР Другої світової війни протягом 1939–1941 рр. Гітлер завоював Польщу, Норвегію, Данію, Нідерланди, Бельгію, Францію, Югославію, Албанію, Грецію, вів війну з Великобританією. Сталін розширив кордони Советського Союзу за рахунок території Польщі, Фінляндії, країн Балтії (Литви, Латвії, Естонії) та Румунії (відірвавши Буковину і Басарабію).

Захоплення советськими військами більшої частини західноукраїнських земель спричинило цілком нову суспільно-політичну ситуацію в регіоні. Усі національні інституції ліквідовувалися, понад 20 тис. осіб західноукраїнської політичної, господарської та інтелектуальної еліти змушені були залишити рідні домівки і переїхати в німецьку зону окупації, у т. зв. Генеральне Губернаторство, де у Кракові зосередилися проводу українських політичних сил. Ті, хто не покинув територію, зайняту советами, відразу ж зазнали репресій. Перші арешти большевики провели вже у вересні 1939 р. За завчасно заготовленими списками зазнали арешту лідери багатьох польських, єврейських та українських політичних партій та громадських організацій, серед них були ув'язнені знані політики: Кость і Дмитро Левицькі, Іван Німчук, Григорій Тершаковець, Володимир Целевич, Остап Луцький, Володимир Старосольський, Іван Новодворський, Антін Гірняк та багато інших. Їм відразу ж інкримінували загальноприйняті в СРСР звинувачення: “Все арестованные признали на следствии, что по своим убеждениям, политической и общественной деятельности являются активными врагами украинского народа, трудящихся бывшей Польши и Советской власти” [300, с. 221].

Прихід РККА та нової влади не був таким радісним, хоча були непоодинокі теплі зустрічі з квітами, “хлібом з сіллю”, коли советських воїнів

зустрічали місцеві мешканці, але особливий ентузіазм при цьому проявляли колишні кпзушники, москвофіли та євреї. Після двадцятилітньої ненависної польської окупації західноукраїнське громадянство певною мірою сповідувало постулат: “Може гірше, аби інше”. Насторожувало тільки те, що червоні командири категорично наказали зняти синьо-жовті національні відзнаки, якими прикрашали святочні брами українці: “Наприклад, коли червоноармійський броньовик зупинився біля вітальної брами на околиці Підгородців, що на Сколівщині, то прибулий майор Овчинников російською мовою звернувся до зустрічаючих місцевих комуністів: «Скажіть, хто повесил этот сине-желтый флаг? Я этот флаг сейчас сброшу и на его место повешу тех, кто водрузил этот вражеский нам флаг» [319, с. 15].

Дехто і сьогодні вважав, що: “Це був акт історичної справедливості, про який ... мусять знати сучасні та прийдешні покоління, – згадує учасник подій, академік Петро Тронько. – Велика допомога надходила із східних областей України. У міста і села краю завозили промислові товари, обладнання, продукти харчування, а головне – прибували кваліфіковані кадри, які брали безпосередню участь у творенні нового життя” [1251, с. 82]. Інші відразу ж зауважили нужденний вигляд советських воїнів порівняно з чепурним польським військом. Дехто пам’ятав прихід в Галичину росіян у 1914 р., воїни царської армії мали кращий вигляд, аніж большевицької. Очевидці згадували: “Населення приймало радянську армію різно: одні споглядали вояків у рудих, не надто шиковних одностроях з погордою, інші з недовір’ям, хоч і були такі, які раділи, і це не тільки ті, хто хотіли бачити справжнє визволення від “панського панування”, – як це голосила пропаганда, але й ті щирі українці, яким набридли довгі роки безвиглядного животіння під польською окупацією. Між вояками було багато українців, які розмовляли українською мовою, навіть і старшин. Це напевно була запланована показуха, мовляв, братів визволяють рідні брати – українці” [494, с. 19].

Наддністрянці, спілкуючись із прийшлими наддніпрянцями в неформальній обстановці, почули слова, які характеризували советську дійсність: “Наші радянські земляки доводили нам, що по двох–трьох роках большевики вивезуть і виарештують загал нашої інтелігенції та заможніших і свідоміших селян. Щонайкращих людей – або на вивіз, або щоб записати свою душу НКВД: щоб стали його конфідентами”. Деякі старшини – українці, які тільки входили в Західну Україну, нашіптували нашим селянам: “Тільки не дайтесь до колгоспів, бо так само зчорнієте, як ми” [458, с. 19, 25].

Советська окупаційна адміністрація, бажаючи здивувати місцеве населення, завезла у Західну Україну дешеву горілку, кавуни та інші товари масового попиту. На українську мову навчання були переведені освітні заклади. Нова влада, толеруючи бідніші верстви населення, робила враження істинної народної захисниці. Але пізнавши дійсність “большевицького раю”, галичани констатували: “Кожну особу, що прибула з большевицького царства, наші люди відрізняли вже з вигляду. Це були інші люди, з іншою зовнішністю, з іншою поведінкою, з іншою душею. Люди, яких виховала 20-річна, найжахливіша й найбільш божевільна революція. Незважаючи на національність – совєти...

До I світової війни все цивілізоване людство мало одну мораль, однакові етичні критерії. Тепер дві культури, два світи, в яких діють інші моральні, політичні і економічні закони... Жодна держава так не мучила своїх підданих, як большевितська, що мучить не тільки тіло, але й душу в найглибших її глибинах... Українцеві не вільно було заявити, що він не розуміє російської мови, бо це називалось фашистівською демонстрацією. Зате росіянин, навіть якщо він виховався в Україні, міг заявити це зовсім вільно. Фашистом, або націоналістом у розумінні большевиків був кожний українець, навіть український демократ, ліберал чи соціаліст, якщо він любив свою мову, історичне минуле своєї батьківщини, взагалі мав національні почуття” [458, с. 19, 26, 94-95].

Відома у Львові лікар-гінеколог Софія Парфанович, під час поїздки до Києва у 1940 р., була вражена дійсністю в УССР: “У потязі тільки ми розмовляли по-українському, що звертало на нас загальну увагу – “Ето западнікі...”. На питання: “Чому в Києві не чути української мови?”. Відповідь: “Ви галичане – шовіністи і націоналісти” [485, с. 8, 15]. Після відвідин галицькою інтелігенцією Києва на звітних зборах про підсумки поїздки голова Правління Спілки письменників УССР Олександр Корнійчук звернувся до галицького поета Василя Пачовського: “Та все ж товаришу Пачовський, ви побували в Україні й у вас є якісь враження. Скажіть і нам, що ви бачили”. Пачовський неохоче підвівся з крісла і, відстукуючи палицею за кроками, підійшов до трибуни, й почав просто: “Що ж тут мені говорити? Я їхав в Україну, але ніякої України там не бачив. У Києві я й не чув української мови. Завели нас до школи, та й там дівтора говорила російською мовою. То де ж та Україна?...” [494, с. 56].

Для успішного проведення заходів советизації на захоплених землях, ще перед вступом у край РККА, в політорганах військових частин були визначені та відповідно підготовлені політпрацівники, а також рядові комуністи і комсомольці для проведення роботи серед місцевого цивільного населення. Саме вони зайняли усі основні місця у міських тимчасових управліннях та селянських комітетах, що представляли нові органи влади й управління на місцях. Залучалися й місцеві активісти, яких призначали за класовою ознакою. Діяльність створених і контрольованих більшовиками тимчасових органів советської влади створили ґрунт для офіційно-формального включення Західної України до ССРСР.

Передвиборча кампанія проводилася доволі активно, не було альтернативного вибору на кандидатів до депутатів Народних Зборів Західної України. До того ж було зафіксовано масове несприйняття порядків нової влади. Виборчі комісії повідомляли ЦК КП(б)У про значну кількість бойкоту виборів. Так, у селах Красне і Добротів Надднірянського повіту все доросле

населення зігнувало вибори. Люди заявляли: “Ми за комунію голосувати не будемо. Хай живе віра і самостійна Україна!” [163, арк. 32]. Також непоодинокі були випадки вивішування під час виборів “петлюрівських” прапорів, люди вимагали створення самостійної України, били агітаторів тощо. Нерідко на зборах селяни говорили присутньому політруку Красної армії: “Ми вас не просили, щоб ви до нас приходили” [235, арк. 17-18]. Українські націоналісти проводили активну агітацію зриву виборів під гаслами: «Хай живе самостійна Україна!». У м. Берестечко на Волині, під час мітингу, організованого військовими, було чути вигуки: “Ви – московські наймити. Так не вийде, як ви гадаєте. Вам усім буде куля в лоба”. На Рівненщині зафіксовані випадки нападу озброєних бойовиків на виборчі дільниці, їх погром, побиття просоветськи налаштованих людей, чисельні перестрілки з представниками влади і т. п. [559, с.449].

Народні Збори проходили з 26 по 28 жовтня 1939 р. у Львівській опері. У президії 43 особи – це місцеві представники: відомий учений Кирило Студинський, авторитетний лікар Маркіян Панчишин, композитор Василь Барвінський, педагог, син Каменяра Петро Франко, селянка з с. Черче Рогатинського повіту Ганна Гоголь та ін., а також представники тимчасового управління з місць. Очевидно, що “волевиявлення західних українців” було сплановане в Кремлі, а т. зв. Народні Збори стали черговим фарсом советської влади, яка мала намір швидко советизувати край і підготувати належні умови для створення плацдарму нападу на країни Західної Європи. Для цього репресивно-каральні органи відразу ж почали звільняти західноукраїнські землі від “неблагонадійних елементів”. Наказами Л. Берії від 6 листопада 1939 р. були створені органи НКВД і територіальної та залізничної міліції Західної України. Для їх комплектування направлялися досвідчені працівники з усіх регіонів СРСР. На західні українські землі буди відряджені 400 осіб керівного складу НКВД за рахунок випускників міліцейських училищ Росії: Ленінградського – 60 осіб, Саратовського – 40, Смоленського – 50, Рязанського

– 30, Горьковського – 35, Новочеркаського – 35, Воронежського – 40, а також 110 випускників інших закладів. Також додатково направлялися сотні офіцерів для здійснення репресивних дій [543, с. 119-120].

З приходом большевиків оунівське підпілля не мало ілюзій щодо нової влади. Поступила команда усіх членів УВО-ОУН, які були розконспіровані польською поліцією, що проходили в судових процесах, а також звільнених з тюрем в'язнів перевести за р. Сян у німецьку зону окупації. Зброю заховати, нових людей не набирати, особливу увагу звернути на небезпеку проникнення в ряди оунівців ворожої агентури. Недоцільно було переховуватися в лісах і вести партизанські дії, адже до бойових сутичок з большевиками націоналісти були не готові. Натомість вони старалися потрапити в міліцію, в адміністрацію, в господарське життя, у шкільництво [838, с. 270]. Актив ОУН завчасно перебрався в ГГ, де у м. Кракові створив умови для діяльності своїх керівних органів. Звільнився із в'язниці у Берестю на Бугу лідер західноукраїнських оунівців С. Бандера, який разом з побратимами подався до Львова: “Спільно з членами Крайової Екзекутиви й іншими провідними членами, які були на той час у Львові, ми устійнили план дальшої діяльності ОУН на українських землях і її протибольшевицької боротьби. На першому місці поставлено: розбудувати мережі й дії ОУН на всіх теренах України, що опинилися під большевиками; плян широкої революційної боротьби при поширенню війни на території України і незалежно від розвитку війни; протиакцію на випадок масового знищування большевиками національного активу на ЗУЗ” [770, с. 9]. На вимогу активу і Проводу Організації С. Бандера разом з декількома товаришами у другій половині жовтня 1939 р. покинув Львів і перейшовши советсько-німецьку демаркаційну лінію прибув до Кракова.

Радикально налаштоване членство Організації Українських Націоналістів особливо непокоїли советську владу. Кремлівське керівництво було добре поінформоване про чисельність, впливи та авторитет оунівців серед західноукраїнського громадянства, особливо молоді та в середовищі

українських емігрантських кіл. Советські органи влади з цього приводу зазначали: “Буржуазні націоналісти тримають під своїм впливом частину молоді і навіть засилають свою агентуру в ряди комсомолу.

У Сокальському і Буському КСМ організаціях були оформлені ворожі націоналістичні угруповання” [212, арк. 163]. Нерідко представники советської влади на місцях входили в контакт із націоналістами та переходили на їхні позиції. Так провідний комсомольський діяч, родом з Вінничини, Йосип Позичанюк згодом став одним з очільників націоналістичного руху [801, с. 21].

Також НКВДисти у своїх донесеннях зазначали: “З Німеччини (тобто території ГГ) ОУНівський провід систематично посилає в УРСР своїх представників для допомоги в реорганізації ОУН, підготовці збройного повстання і переправляє через них до СРСР націоналістичну літературу.

Уся ця література просякнута антирадянським змістом, що закликає до безпощадної боротьби з більшовиками і викривляє політику партії і радянської влади з усіх винятково питань” [316, с. 28].

У боротьбі з націоналістичним підпіллям окупаційні репресивні органи діяли швидко і рішуче, вже добре апробованими методами. В результаті декількох чекістсько-військових операцій спрямованих на знищення оунівського підпілля від жовтня 1939 р. до грудня 1940 р. у західних областях України було викрито 96 великих і 256 дрібних українських підпільних формувань. У 1939 р. було заарештовано 734 учасники українських націоналістичних організацій, в 1940 р. – 4,6 тис., у січні - березні 1941 р. – 2,3 тис. Крім того, проведено масові арешти серед місцевого населення, звинуваченого в пособництві «буржуазним націоналістам». Такі «зачистки» мали залякати людей, підірвати соціальну опору національного підпілля в регіоні [300, с. 24-25]. Разом з тим відзначалося: “Практика показала, що «ОУН» весьма быстро оправляется от наносимых нашими органами оперативных ударов, пополняет разгромленные центры новыми активными

націоналістами, а репресії проти низовки використовує для антисоветської агітації.

Поэтому, наряду с дальнейшими операциями наиболее активных ячеек «ОУН», наряду с усилением борьбы с бандформированиями и активизацией розыска нелегалов, возникает необходимость организовать раздробление и разложение националистического подполья» [300, с. 347].

Одна з молодих націоналісток у спогадах порівнює окупаційні режими: "Польська окупаційна влада робила помилку (а може, це й було на нашу користь), що вона явно вороже ставилася до українства, ми бачили перед собою відкритого ворога, і це, зароджувало у молоді справедливий протест. Зате, згодом, большевицька система ґрунтувалась на лицемірстві, брехні, як суті існування, на облудливому для простолюддя лозунгові «визволення від буржуазії», «рівності народів» тощо. І багато хто потім піймався на цей гачок і тут же поплатився за це" [476, с. 7]. У краї НКВДисти проводили нещадну боротьбу з оунівським підпіллям. Для цього були використані захоплені архіви польської поліції, також активно вербували т. зв. «сексотів» (секретний співробітник) з місцевого населення, так уже до першої половини жовтня 1939 р. було завербовано 116 «осведомітелів» [300, с. 240]. очевидці стверджували: "Психологи НКВС... добре знають, як зламати найсильніший характер людини. На цих сторонах людської слабкості вони майстерно грають" [441, с. 58]. Колишній член Компартії Західної України єврей Лелер у 1940 р. у розмові з оунівцем Я. Гайвасом нарікав: "Моїх товаришів, що не стали сексотами НКВД і не захотіли доносити на своїх друзів з підпілля, арештують і катують. Катують, може, гірше, як ваших" [838, с. 255].

Засилання в ряди оунівців большевицької агентури не принесла очікуваних успіхів, адже як ствердив відомий чекіст П. Судоплатов: "По нашим данным ОУН действовала весьма активно и располагала значительными силами. Служба контрразведки украинских националистов сумела довольно быстро выследить некоторые явочные квартиры НКВД во

Львове” [1232, с. 158]. Також у доповіді наркома внутрішніх справ УССР І. Серова до наркома НКВД ССРСР Л. Берії від 13 листопада 1940 р. констатується: «Внедрение нашей агентуры в руководящие круги ОУН до сего времени были малоуспешны, так как эта агентура не имела должного авторитета, а ряде случаев оказывалась предательской.

Львовская краевая экзекутива, распространяющая свое влияние и на другие области УССР, несмотря на нанесенные ей крупные оперативные удары, быстро перестраивается в работе, уходит в более глубокое подполье и еще более упорно привлекает националистические элементы для борьбы против Советской власти.

Находясь в непосредственной связи и подчинении закордонного центра ОУН, Львовская краевая экзекутива является основной базой по подготовке кадров террористов, повстанцев, шпионов и диверсантов. Для активных действий она имеет и конспирирует, в ряде случаев небезуспешно, применяя его в открытой борьбе с нами” [300, с. 94].

Поширюючи свою діяльність на усі терени України, оунівці зацікавлюють своїми ідеями низку діячів із східноукраїнських земель, які нав’язують контакти із націоналістичним підпіллям. Були спроби залучити до співпраці наукові кола столиці, так із доповідної записки НКВД УССР до НКВД ССРСР від 30 вересня 1940 р. визнаємо: “По требованию Краковского центра ОУН Львовская экзекутива становится руководящим центром всех организаций украинских националистов, находящихся на территории ССРСР...

... - МИРОН принял меры к организации работы по ОУН на территории восточных областей УССР, а руководитель Краковского центра ОУН БАНДЕРА имел ввиду втянуть в орбиту вражеской работы президента Академии наук УССР БОГОМОЛЬЦА.

ПРИЦАК в августе месяце был в Киеве и встречался с Академиком КРЫМСКИМ, состоящим у нас на учете как украинский националист...

По заданию Краковского центра Львовская краевая экзекутива ОУН пыталась создать единый антисоветский фронт из бывших политических партий украинцев, начиная от социал-демократических и кончая клерикалами...” [300, с. 83-84].

У час розгортання світової війни, готуючись до збройної боротьби, українські націоналісти вважали: “... Не маємо жодної підстави воювати на боці альянтів, бо вони підтримують шалені наміри Польщі, так само, як не маємо жодної підстави воювати на боці німецького Райху, котрий віддав Західну Україну Москві” [942, с. 84]. Тому було вирішено: “Організація в Україні мусить поширювати свою мережу, охопити всі закутини нашої землі. Ми робимо ставку на наші власні сили. Наші кадри в Україні треба вишколювати і готувати до різних несподіванок у разі війни” [1099, с. 9]. Референт звязку Краківського центру ОУН з краєм Р. Шухевич ставив завдання: “Підготувати наші організаційні військові кадри так, щоб вони могли у вирішальний момент повести певні бойові акції, зорганізувати повстання широких мас та опанувати відрухові виступи мас і червоноармійців, керувати військовими діями повстанських загонів, допомагати Проводові перебрати і організувати владу на місцях, щоб ми успіли самі упорядкувати й зорганізувати на опанованих і очищених нами від большевиків територіях ціле життя” [937, с. 262].

В краю численні арешти призводили до швидкоплинної зміни керівництва. Крайову екзекутиву ОУН очолили Дмитро Мирон, згодом Іван Климів, який “... був переконаний, що боротьба українського народу за свою долю є свята, бо ми боремось за права, дані нам, як й іншим народам – Богом” [459, с. 59]. Весною-літом 1940 р. був підготовлений «Мобілізаційний план» підготовки повстання, який був доведений до всіх обласних, окружних і районних організацій оунівців. Розвідка ОУН, згідно розробленого плану, збирала відомості про розташування військових, державних і господарських об’єктів. На периферії був організований військовий вишкіл членів ОУН в

лісах, у спеціальні тайники збиралася вся зброя, що залишилася від німецько-польської війни. Готувалися також списки, до яких включалися большевицькі функціонери, командири РККА, працівники НКВД та інші особи, що прибули зі сходу [319, с. 28-29]. Слідчими органами большевиків констатувалося: “...вопрос о вооруженном восстании против Советской власти украинскими националистами ставился не только в момент благоприятной политической ситуации. Которой считается начало войны СССР с Германией, Балканскими странами или Турцией. А также и при отсутствии этих условий” [300, с. 110-111].

Унаслідок проведення низки спецоперацій та зради завербованих НКВД «сексотів» постійно проводилися масові арешти. З метою залякати населення відбулося низка судових процесів, на яких оунівців засуджували, як правило до вищої міри, або тривалих термінів ув’язнення. Уже восени 1940 р. був проведений відкритий судовий процес над керівниками Організації – 10 із 11 підсудних засудили до страти [1137, с. 71]. Також була викрита юнацька сітка ОУН м. Львова. У січні 1941 р. відбувся суд над 15–25-річними школярами та студентами, т. зв. “Процес – 59”: судили 37 хлопців і 22 дівчат. В результаті 42 звинувачених за членство в ОУН засудили до розстрілу, серед них – 11 дівчат, іншим – по 10 р. каторги. У травні 1941 р. в м. Дрогобичі судили 62 оунівців, вирок теж жорстокий: 30 націоналістів – до розстрілу, 24 – 10 років ув’язнення, решта – 7–8,5 р. таборів. Наприкінці травня 1941 р. у Києві відбувся суд над українськими патріотами. Попередньо заарештованих жорстоко катували: били, застосовували для екзекуцій електричний струм, під нігті вбивали голки, виводили на лжерозстріл тощо.

Доволі часто людей арештовували за невинні проступки, але вирокі були наджорстокі. Так, з м. Стрия 9 квітня 1940 р. було вивезено в концтабір 17-річна Ю. Єдинак лише за те, що стоячи в черзі біля магазину, виявила невдоволення совєтськими порядками... [283, с. 72]. На Рівненщині Особое Совещаніє при НКВД засудило до розстрілу 21-річну П. Пивоварчук за те, що

вона виявила невдоволення діями органів совєтської влади, які заарештували її батька і вигнали їх з матір'ю з хати. Згодом вирок замінили 8-ма роками концтаборів. На 5 років у Казахстан вивезли Кагановського за те, що ще у 1931 р.: "...в провокаційних цілях організував збір грошових засобів для нібито голодуючого українського народу" [238, арк. 34]. Колодинський Петро, 1918 р. н., член КПЗУ з 1934 по 1936 рр. З протоколу допиту: "В 1936 р. польська влада нанесла удар КПЗУ і я вирішив вийти з КПЗУ і поступити в ОУН. Завербував Цирулькевич і запропонував виписати літературу "Нове село", "Шлях молоді", "Жіноча доля" і поширювати серед молоді села, що він і робив. Зі Львова висилали газети "Молодняк", "Самоосвітник". Редакція мені писала, щоб я 5 екз. продав, а один взяв собі.

Як член ОУН відсидів у польській тюрмі 3 роки. 18.09.1939 – вийшов з приходом Красної армії. Зайнявся дома с/г роботами. Читав і поширював у селі націоналістичну літературу, 24 грудня 1939 р. – заарештований НКВД".

Звинувачення: "...в том, что вы были активным членом "ОУН" и проводили контрреволюционную деятельность против советской власти". На це звинувачений відреагував: "Проти совєтської власті я ніякої діяльності не проводів нікогдa".

"Особое совещание при НКВД СССР 25.10.1940 г. как социально-опасный элемент на 8 лет исправительно трудовой лагерь" [236, арк. 9-51].

Романюк Дорофій, 1901 р. н. – куркуль: 11 га землі, 3 коні, 3 корови, 2 хати, хлів, 2 клуні, кінна молотилка. "Активний член просвітянської хати" – касир ВУО 1938–1939 рр. "Постановление: "Активный член ВУО в с. Балашево Здолбуновского повиту подготавливал население к восстанию за Самостийну Украину. Распространял среди населения яко пораженческие слухи по отношению к СССР". Безпідставно звинувачували Д. Романюка у членстві ОУН. Особое Совещание при НКВД Ровенської області засудило його до 8 років [237, арк. 17-50].

“Дерень М.А., житель м. Козлова, починаючи з часу звільнення Західної України, розповсюджував слухи, що ніби радянська влада буде забирати у всіх свині, корови і коні і радив різати коней і корів аби їх не забрали. Також твердив, що на Козлівський район залишають 30 коней, а решту вивезуть до Росії”. Присуд винесли у вересні 1940 р. за статтею 180 Кримінального кодексу УССР за поширення контрреволюційної агітації. [239, арк. 6]

Показовою є також “Справа про Камінського Т.О. в антирадянському вихованні учнів. Грудень 1940 р. ...Камінський Т.О., працюючи директором Кашлаківської НСШ Новосільського району, узяв за основу антирадянський метод виховання дітей у школі. Дітям, які не встигають, каже: “Ідіть в колгосп, вам місце там, а не в школі” [240, арк. 1].

Більшість вироків виносили за статтею 54 Кримінального кодексу УССР: “за зміну родіне”, також статтею 88 за недонесення, перехід кордону, терористичні акти, диверсію, пропаганду та агітацію тощо. Як бачимо з численних судових справ, здебільшого вирокі були не виправдані, також штучно інспіровані, щоб людину під будь-яким приводом засудити, для залякування інших.

У переповнених тюрмах умови перебування в’язнів були вкрай жахливими. Чільний діяч ОУН Василь Галаса, якого одним з перших заарештували 11 листопада 1939 р., згадував, що у тій самій камері за поляків держали 15 арештантів, а большевики впродовж місяця напхали понад 60 осіб: “У камері було тісно, брудно, не вистачало повітря... До лазні кілька місяців не водили, завелись воші, короста. Та й понаарештовували людей хворих на туберкульоз, серцеву недугу, інвалідів без руки, ноги... У большевицькій в’язниці всі елементи тюремного режиму були спрямовані на те, щоб розтоптати людську гідність, зруйнувати індивідуальність людини” [446, с. 28-29]. Постійно до арештованих застосовувалися жахливі езекуції фізичних, моральних та психологічних засобів катування.

Очевидно, що з розгортанням процесів советизації зростала напруженість між новою владою та місцевим населенням. Тоді репресивні органи вдалися до перевіреного способу: масового вивезення неблагонадійних та членів їхніх сімей. Початок депортації був покладений Постановою СНК СРСР від 24 грудня 1939 р. Першими вивозили у російські області польських осадників, а згодом взялися за українців. Депортаційними акціями на місцях керували т. зв. “трійки”, які складалися виключно з росіян: “Бібрська трійка” – Чернаков, Малишев, Леонов; “Бродська трійка” – Євграфов, Саркісов, Нусімовіч; “Городоцька трійка” – Матвєєв, Уфланд, Чупіхін; “Любачівська трійка” – Кононов, Петров, Пінкін; “Львівська трійка” – Хомутов, Алфердов, Хохряков... Депортованим дозволялося брати з собою майно і дрібний господарський інвентар: одяг, білизну, взуття, постіль, столовий посуд (ложки, ножі, виделки, чайники і кухонні відра), продукти з розрахунку місячного запасу на сім’ю, дрібний господарський та побутовий реманент (сокира, пила, лопата, мотика, коса, граблі, вила, молоток, зубило), гроші (сума не обмежувалася), побутові цінності (обручка, годинник, сережки, браслети, портсигари), скрині та ящики для речей. Загальна вага не повинна була перевищувати 500 кг на сім’ю [940, с. 19-20]. Потрібно наголосити, що під час депортацій НКВДисти рідко коли дотримувалися установлених правил. Люди масово гинули, особливо діти, у вагонах, не пристосованих для перевезення людей, також великою була смертність на спецпоселеннях.

Доволі часто сама процедура вивезення проходила поспіхом, як правило уночі. В ніч на 22 травня 1941 р. НКВДисти вдерлися у помешкання до родини Куп’яків, розбивши при цьому двері: “Стероризовані таким брутальним вломом садистів, батьки з панікою почали збиратись та виносити найцінніші речі на двір, де вже чекала на них тягарова машина. Побачивши кілька клунків біля машини, командир наказав: “Досить, час виїжджати!”. Мама в розпуці вертається в хату, щоб взяти з собою образ Матері Божої неустаючої помочі, яким дуже дорожила... Вийшовши на подвір’я з образом, мама впала на коліна,

просячи свого чоловіка і невістку зробити те саме, щоб востаннє помолитись Богові на своїй рідній землі. Побачивши, може вперше, віками усталений звичай в Україні (прощання з рідною землею), незнаний на хамській і суворій Московщині, енкаведист спересердя прикладом рушниці вибиває образ з руками і сильним ударом чобота копає клячучу маму вбік. Тато з усієї сили відштовхнув садиста від мами, проказуючи: “За що б’єш німичну жінку, гаде?”. Кілька ударів прикладами по голові – й тато упав непритомний на землю. Облитого кров’ю, садисти кинули непритомного тата у вантажне авто, а потім братову і маму...” [468, с. 130]. Це типова картина вивезення родини на Сибір.

За 1 рік і 9 місяців советської окупації із західноукраїнських земель було депортовано 10 % населення, заарештовано близько 60 тис. осіб. Понад 50 тис. розстріляно або по звірячому замордовано. Зокрема большевиками арештовано близько 5000 оунівців, у збройних сутичках з нквдистами загинуло біля 680 членів ОУН [1086, с. 569].

Незважаючи на не дуже великий термін перебування на західноукраїнських землях, у населених пунктах були побудовані численні пам’ятники кремлівським верховодам і представникам російської культури. Большевики вперто і агресивно нав’язували свої комуністичні постулати, замішані на імперіалістично-месіанських та шовіністичних волюнтаристських ідеях. Відразу ж перебудовано залізничну колію: ширина загальноєвропейської становила 1435мм, а російської 1524мм. Також була проведена націоналізація усього майна, підприємств, земель та угідь, що раніше перебували у приватній, кооперативній або церковній власності. До червня 1941 р. на Західній Україні було створено 2589 колгоспів, які охопили 13,5 % від усіх господарств [1338, с. 75]. У Львівській області у 1940 р. було 76 колгоспів. У березні 1941 р. організований 251 колгосп. У колгоспі ім. 17 вересня Янівського району – 5 корів – 5 л молока або за один удій 330 г. 22 корови в місяць давали 110 л молока [212, арк. 105-106, 124]. Населення, хоч і боязко, але постійно висловлювало невдоволення: “Я був на пленумі Шевченківського району

ЛКСМУ. Комсомолка Т. Кравчинська розказала, про те, що жінка дозорця задала на зборах таке запитання: “В Германії є карткова система і там все в порядку і там всього багато, а чому у нас такі безпорядки, що приходится стояти в черзі”. “За Польщі був цукор і цукерки, а прийшла Радянська влада і нема цукру і цукерок” [210, арк. 218, 250].

Але усі заходи щодо швидкої та нав'язливої советизації західноукраїнських земель не мали успіху, навпаки націоналістичні ідеї проникають у свідомість все більшої частини громадян, в т. ч. селянства. Як зазначали НКВДисти весною 1941 р. на території Рівненської області: “Анализ проведенных... мероприятий по оуновскому подполью свидетельствует о том, что оуновцы, используя националистические чувства остальной части бедняцкого и середняцкого населения, пытаются оказать на них свое влияние, вербуют их в организацию, уводят в подполье и используют их в целях осуществления вражеских актов. В результате бедняки, середняки становятся тупым орудием в руках оуновцев, слепо выполняя эти акты.

Практика перевода оуновцев на нелегальное положение уже принимает широкие размеры. Достаточно указать, что, по далеко не полным данным, на территории нашей области насчитывается 159 нелегалов. Кроме того нелегалы на селе окружили себя «симпатиками». Эта категория лиц снабжает нелегалов продовольствием, укрывает их в своих квартирах, клунях и т. д.

Имея такую опору, оуновцы в соответствии с задачами организации развернули большую практическую работу по расширению состава организации, осуществлению диверсионных и террористических актов” [315, с. 43-44]. Це підтверджує глава НКГБ УССР Павло Мешик: “Ведя подготовку к вооруженному выступлению, ОУН мобилизует все враждебные нам силы, установливает контакты с другими контрреволюционными украинскими и польскими националистическими организациями и остатками антисоветских политпартий...

В Генерал-губернаторстве, протекторате Чехии и Моравии и в Словакии создаются школы старшин, подстаршин, летчиков, танкистов, шоферов, полицейских, разведчиков и диверсантов. Комплектование этих школ руководят штаб ОУН и немецкие военные власти” [293, с. 24, 34].

Як бачимо оунівці намагалися навіть поляків налаштувати на співпрацю супроти ненависного радянського режиму. Але почуття поляків травмувалися втратою державності, поділом території, радикальним вилученням польської мови з системи управління, шкільної та вузівської освіти, припиненням виходу періодичних видань і т. п. Основне, що польська меншість позбулася звиклого привілейованого становища на західноукраїнських землях. Всю свою злість поляки направили супроти українців, адже польське підпілля, мріючи про реванш, продовжувало перебувати на шовіністичних позиціях: “... мусимо намагатися очистити східні креси від інтелігентів русинів-українців. Вони єдині можуть бути перешкодою втілення наших цілей (планів), коли прийде відповідна хвилина...”. Також поширювалися вказівки, як треба нищити українців: “Тутешніх українців-русинів намагайся підбурювати проти радянської влади, страш їх, що буде голод, що москалі всіх їх вивезуть вглиб Росії... намовляй їх виїжджати масово до Німеччини, бо таким чином позбудемося найбільших ворогів... Намовляй до протирадянського повстання, а потім давай знати про все радянській владі...” [833, с. 56-57].

Натомість на українських землях к складі Генерал Губернаторства, українці перехопили ініціативу у поляків, які ще не оговталися від поразки, для налагодження організованого національного життя. Коли на західноукраїнських землях утверджувався большевицько-радянський режим, то на крайньозахідних українських землях – Лемківщині, Холмщині, Надсянні, Підляшші, під німецько-нацистським режимом, були створені національні допомогіві комітети, які “...здобули своерідну культурну й господарську автономію та одержали дозвіл на існування власної загальнонаціональної організації” [373, с. 2-3]. Вперше за кілька століть на цих споконвічних наших землях українство

налагоджувало організоване національне життя: почали функціонувати культурно-освітні заклади, школи, кооперативи, громадські та професійні товариства, виходило кілька часописів, працювали друкарні, відроджувалася церква тощо.

Українська етнографічна територія, захоплена німцями, становила 16 тис. кв. км, на якій проживало 1,2 млн. людей. З них українців – близько 700 тис. 15 вересня 1939 р. А. Гітлер призначив міністра Райху д-ра Ганса Франка головним шефом цивільної адміністрації в межах засади військової. Розпорядженням від 12 жовтня, яке набрало силу закону з 26 жовтня, Г. Франк став генеральним губернатором польської території. У листопаді 1939 р. був встановлений кордон Генерального Губернаторства, з територією 95 тис. кв. км та населенням 12 млн. осіб. До 22 травня 1940 р. Г. Франк підпорядковувався особисто Гітлеру. ГГ було відділене від Райху паспортним, валютним і митним кордоном. Поділене на дистрикти, міські та сільські повіти, на чолі яких були старости; на гміни (які очолювали місцеві фольксдойчери – особи німецького походження), війти, яким у селах підпорядковувалися солтиси. Існував Контрольний Уряд і Емісійний Банк. [252, к. 2, 26]. Варто сказати, що німці були не проти існування Польської держави у своїх етнографічних межах, але Сталін категорично висловився проти, тому і було утворене Генеральне Губернаторство, до складу якого увійшли і українські землі.

7 січня 1940 р. вийшло перше число “Краківські Вісти. Народній часопис Генерального Губернаторства”, який виходив двічі на тиждень. У часописі писали, що губернатор округу у Кракові Вехтер видав обіжник ч. 31, у якому наказував: “Побіч німецької мови як урядової мови дозволене теж уживання української мови”. Було констатовано, що німецька геройська армія втратила у своєму поході до Польщі 10572 вбитих, 30322 ранених, 3409 пропало без вісті. До полону потрапило 694 тис. поляків. Також повідомлялося, що Гітлер 6 жовтня 1939 р. у своїй промові перед Райхстагом висунув план замирення Європи... Англія і Франція відкинули... [373, с. 2-3]. Часопис

повідомляв про звірства поляків, так 21 січня 1940 р. писалось: “Напад 5 польських бандитів із сокирами в руках на людей в Громадському Домі с. Хорів біля Ярослава. У висліді 11 українців є важко ранених, а багато потурбованих” [374, с. 4]. Було підраховано, що поляки вбили понад 58 тис. німців [очевидно, цивільних людей під час німецько-польської війни. – І.Г.] [375, с. 8]. Також описували про “Страшні звірства поляків на Стрийщині. Схопили молодого хлопця, повідтинали йому вуха, ніс, викололи очі й опісля облили бензиною та підпалили..., а 12-х хлопців кинули живцем до каналу” [376, с. 4].

Восени 1939 р. на українських землях у складі ГГ українці хотіли перехопити ініціативу від поляків, які ще не оговталися від поразки, для налагодження організованого національного життя. Очевидець так описує тогочасну ситуацію: “Поляки втратили голову зовсім. Одні повтікали, другі поховалися, треті відмовляються від будь-яких функцій. Для них розвал Польщі був надто сильним і несподіваним ударом. Вони просто не можуть зжитися із новою ситуацією, вірять у якесь чудо, що поверне їм, що було” [455, ч. 2, с. 120]. Щоправда, українці теж не були тут готові повністю перейняти владу на місцях. Нерідко по містах і селах були сформовані мішані українсько-польські управи, які затверджувалися німецькою окупаційною адміністрацією.

Для підтримання правопорядку були засновані окружні команди української поліції. На місцях діяли Команди Народної Міліції, які слідкували в кожному селі за рухом людей, товарів, зокрема харчових продуктів. Хто прибув після 17 вересня 1939 р. із-за Збруча, мав зголоситися до КНМ... [157, арк. 3].

Українські Допомогові Комітети мали завдання захищати інтереси українського населення перед німецькою владою. Від жовтня 1939 р. діяв Український комітет допомоги біженцям і полоненим, який очолював відомий адвокат з Долини, член ОУН Володимир Горбовий. З німецької сторони референтом українських справ був Ганс Кох, колишній сотник УГА, згодом директор Інституту Східної Європи в Бреслау, який у 1939 р. перебував на службі в німецькій армії і теж представляв Абвер [465, с. 87]. УДК насамперед

налагодили матеріальну допомогу утікачам та полоненим українцям, багатьох з яких вдалося звільнити. Під українським контролем перебували Сянок, Перемишль, Ярослав, Томашів, Белз, Замостя, Грубешів, Холм, Ряшів, Люблін, Краків. Тут були організовані харчівні, пересильні табори, допомога в пошуках праці, налагоджувалося шкільництво, позашкільна освіта, церковне життя тощо [466, с. 47-49].

Українські інституції діяли під постійним контролем німецької адміністрації та служби безпеки. Вимагаючи від німецької влади певних преференцій, українці були заспокоєні генерал-губернатором Г. Франком, вважаючи українців приятелями німців: “Панове, будете мати стільки, скільки собі здобудете, але здобуйте розумно”. Німців ставили постійно перед доконаними фактами, але старалися все робити поступово і обережно [466, с. 70].

Згодом УДК були об’єднані і підпорядковувалися Українському Центральному Комітетові, який знаходився у Кракові, за адресою: вул Зелена, 26, і був очолюваний відомим професором-географом, уродженцем Криниці (Лемківщина) Володимиром Кубійовичем. Активними на всіх ділянках організованого українського життя в Генеральному Губернаторстві були оунівці. В. Кубійович доволі позитивно, хоч і критично, відзначав їхню подвижницьку працю: “...їм була притаманна велика жертвність, ідейність, активність, любов до праці та бойовитість. Але з часом видно було і слабкі сторони: мале фахове знання, невелике політичне вироблення, брак витривалости і послідовности в праці, нахил до нелегальщини там, де її не треба було, нерозуміння специфічних відносин у терені. Українські комітети часто поставали з ініціативи ОУН, а вже завжди при її співдії. З часом, коли праця в комітетах вимагала більше фаховости, вони часом не могли впоратися зі своїми обов’язками, їх треба було замінити фахівцями, що спричинило невдоволення...” [465, с. 94-95].

У результаті наполегливості та послідовної роботи українцям вдалося в ГГ створити низку освітніх закладів: українські кафедри у Краківському університеті, гімназії в Сяноку, Ярославі, Криниці, Холмі. У липні 1940 р. був прийнятий Статут Українського Товариства Освіти. Під кінець червня 1941 р. діяло 885 гуртків УТО, що охопили від 80 до 90 % українських сіл [1349, s. 49, 51].

З пожвавленням церковного життя на Лемківщину був присланий Апостольський Адміністратор. Православні ієрархи єпископ Діонісій, нововисвячені єпископи Іван Огієнко і Паладій-Видибіда-Руденко створили Центральну Раду Церкви. Німці передали кафедральний собор у Холмі та 20 церков українцям, які перед війною захопили поляки. Активно відбувалась українізація православної церкви та “калакутів” [1349, s. 48-50].

У 1940 р. у ГГ існувало 876 українських шкіл, 1941 р. – 929. Одна школа на 100 учнів, 65 дітей припадало на одного вчителя (у німецьких школах 70 дітей на одного вчителя) [1349, s. 54]. 18 квітня 1941 р. Г. Франку був зложений Меморандум про відділення української етнографічної території і переселення звідти поляків. До цієї території мали бути включені також Лемківщина і Холмщина, згідно з Берестейським договором 1918 р. Це була територія у 17 тис. кв. км, з населенням 1,2 млн. людей (525 тис. українців і 175 тис. сполонізованих українців). Це питання мусувалося до 1943 р. [1349, s. 55].

Розвивалися в Генеральному Губернаторстві українські господарські товариства, особливо кооперація. Весною 1941 р. тут функціонувало близько 1 тис. кооперативів [711]. Очевидно у такий спосіб німці в ГГ сприяли українцям настільки, наскільки на них розраховували в своїх геополітичних планах, а також, щоб протиставити їх полякам. Польське підпілля змушене було визнати: “Якщо до війни в таких містах, як Сянок, Кросно, Жешув, Ярослав та інших проживала незначна кількість українців, то після 1940 р. вони цілком перетворилися на українські осередки” [311, с. 70]. Поляки, оговтавшись від шоку поразки та окупації, поступово налагоджують своє організоване

національне життя, створюючи підпільні бойові організації, наводять політичні контакти з еміграційним урядом, який розташувався у Лондоні. Також вони намагалися просочуватися у німецькі урядові структури на місцях і звідти проводити свої антиукраїнські акції. Спроби українців політично порозумітися з поляками не принесли успіхів. Натомість поширюється польська агітація на виселення українців за Сян, вони при цьому погрожували: “Не стане дерев, щоб вас вішати” [466, с. 180]. Озброєні польські боївки почали нападати на українські оселі, нищити майно. Вже на початку 1941 р. розпочинається терор над українцями Холмщини. У січні 1941 р. документально засвідчено, що “...пригнічуючи, діють на українське населення польські поліцаї та війти, які залишилися ще по деяких повітах та стараються якнайбільше дошкулити – дальші часті шарварки, важкі контингенти та страх перед недалеким примусовим вербунком до праці в Німеччині...”. Польські фольксдойчі, переважно з Познанщини, котрих німці переселили на Холмщину, всіляко знущалися з українців, б’ючи останніх, вигукували: “Що ви хцеце Україне будовать? Завалілісьце Польське... ваша маць” [306, с. 45-46].

Враховуючи непевне становище під німецькою займанщиною оунівці, користуючись нагодою увійти до відповідних німецьких допомогівих інституцій, бажали використати надану змогу і провести відповідний вишкіл членства. Так німці дозволили вступати українцям до служби в охоронних загонах військових об'єктів – т. зв. «Веркшутцу» і воєнізованих загонах служби праці «Арбайтдінсту». Це дало змогу багатьом членам ОУН перейти досить ґрунтовний військовий вишкіл зі зброєю. Також дехто проходив військове навчання у відділах поліції. За півтора року вдалося усе членство ОУН провести через відповідні старшинські та підстаршинські курси. Ті, хто показав найкращі знання стали інструкторами для вишколу штабових старшин.

Закордонний центр ОУН постійно підтримує зв'язок з краєм з допомогою засилаємих нелегально через кордон бойовиків. Весною 1940 р. був розроблений та донесений до Крайової Екзекутиви «Єдиний генеральний план

повстанського штабу ОУН» [300, с. 22-58]. В ньому стверджувалося, що в Україні назріває революція і мільйони людей візьмуть зброю, щоб підняти збройне повстання, з метою знищити ворога і створити свою Українську державу. Очолить це повстання ОУН. Був розроблений детальний план військово-бойової підготовки, намічена територія та населені пункти повстання, вказані функції штабу, організації підпілля, проведення партизанської боротьби. Закликалося до конкретної мети: “Нашу боротьбу потрібно вести так, щоб вона перетворилася в збройний всенародний взрив” [300, с. 58].

План збройного повстання передбачав його вибух на вересень 1940 р., а згодом - на травень 1941 р. Советські репресивні органи пильно стежили за діяльністю Краківського центру ОУН, через своїх закордонних агентів були детально поінформовані про плани та дії оунівців. Мали списки керівного складу Організації, володіли інформацією про їхній побут, взаємини, зв'язки з іншими країнами і т. п. Але так і не зуміли паралізувати діяльність українських націоналістів, як в краю так і за кордоном.

Отже, на початку Другої світової війни західні українські землі вкотре були окуповані: большевиками і нацистами. Між цими режимами була істотна різниця. Німці не приховували своїх окупаційних намірів, але рахувалися з прагненнями українців до налагодження свого національного життя. Не переслідували за показову українськість, навпаки сприяли у розбудові національних інституцій, що викликало роздратування у поляків. У столиці Генерального Губернаторства Кракові вільно діяли проводи українських політичних сил, зокрема ОУН. Українські націоналісти мали змогу, і через німецькі організації теж, провадити вишкіл свого членства готуючись до збройної боротьби в умовах розгортання світової війни.

Натомість совети, прикриваючись гаслами “визволення”, бажали усілякими способами не лише знищити національно свідомих українців, але й викоринити саму думку про суверенну державність. В короткий термін були

знищені усі надбання (економічно-господарчі, культурно-освітні, пресові, спортивно-патріотичні, громадсько-політичні та ін.), якими користувалися українці в умовах Польщі. Особливо переслідувано ОУН, яка зуміла зберегти свої організаційні структури, незважаючи на жахливі репресії членства та симпатиків. Тому початок війни приніс українцям лише нові жертви, депортації, визиск та приниження. Але було очевидним, що війна тільки набирає обертів. Вірилося, що її хід дасть змогу проявити себе національній життєдайній силі. Сподівались, що нова війна розставить все по своїх місцях, – і українці будуть спроможні вибороти собі свободу життя у незалежній державі.

5.2. Розкол ОУН: причини та наслідки

На початку Другої світової війни Організація Українських Націоналістів була єдиною військово-політичною потугою, яка могла мобілізувати національні сили на боротьбу за незалежну Українську державу. Маючи двадцятилітній досвід діяльності, чисельністю до 20 тис. добре вишколених і національно-свідомих кадрів, успішно функціонуючу організаційну структуру, що розбудувала свої клітини на рідних землях і в середовищі української еміграції, усталену ідеологію, яка сповідувала національну ідею незалежно вирішувати у власній державі свою долю, спираючись на морально-політичну та фінансову допомогу українців США та Канади, нав'язавши контакти з військово-політичними колами Литви, Хорватії, Німеччини, Італії, Англії, Франції, Японії, Фінляндії та інших держав, що лояльно ставилися до української справи. Бойове хрещення оунівці отримали у березні–квітні 1939 р., захищаючи із зброєю в руках незалежність Карпатської України. Очевидно, мадярсько-українська війна стала прологом нової світової бойні, привернувши увагу світової громадськості до вирішення українського

питання у майбутньому устрої Європи. Минає півроку від початку світової війни і таку сильну, спеціально змобілізовану для воєнних дій військово-політичну потугу, вражає розкол, який відбувся у лютому–серпні 1940 р. і безперечно негативно вплинув на розвиток українського визвольного руху.

Про причини та наслідки розколу Організації Українських Націоналістів писалося чимало. Оpubліковано низку організаційних документів, є багато спогадів учасників подій, з'явилася сучасна історіографія з цієї проблеми. Не відкидаючи впливів зовнішніх чинників, більшість дослідників схиляється до думки, що причиною розколу були передусім внутрішні розбіжності між старшим поколінням УВО-ОУН, які здебільшого перебували в еміграції, та молодшим, т. зв. крайовиками; також різні погляди їх лідерів – А. Мельника і С. Бандери, кожний разом зі своїм оточенням, на подальшу тактику діяльності Організації в умовах розгортання війни. Так, в Енциклопедії Українознавства сказано: “У 1940 році стався розкол в ОУН на еміграції на тлі тактичних, психологічних та персональних розбіжностей, що почали наростати вже у 1930-х рр.” [503, т. 5, с. 1865]. В советських документах читаємо: “Этот раскол по существу был организован гестапо, чтобы сделать еще более послушными главарей ОУН” [71, арк. 23]. Натомість самі гестаповці вважали, як передав “Закисточник «МУДРЫЙ»»: “Начальник гестапо в Саноке заявил ему, что раскол среди ОУНовцев на мельниковцев и бандеровцев произошел в результате деятельности агентов НКВД. По его заключению 40 % ОУНовцев являются агентами НКВД” [300, с. 342]. Більш сучасні дослідники стверджували: «Розкол... слід розглядати як вияв гострого суперництва: кому стояти біля керма в майбутній Українській державі – ветеранам національно-визвольного руху чи вискоккам із «молодої генерації» [1007, с. 146]. Дехто писав, що від “1938 р. вже дозрівав розкол в ОУН, його каталізатором стала справа Карпатської України” [1349, с. 22]. Інші переконували: “Головне в розколі ОУН це бачення стратегії дії Організації у військовому конфлікті в

Європі” [1331, с. 132]. Щоб розібратися в такому важливому та складному питанні, слід провести відповідне ретроспективне дослідження.

Ще на початку 1920-х рр. очевидними були різні погляди західноукраїнського політичного проводу на продовження боротьби за українську державність. У цьому плані розпалювали існуючі антагонізми ворожі розвідки. Так, в їхнє поле зору потрапили деякі діячі УГА та уряду ЗУНР. Зокрема, у 1920 р. О. Сенік і М. Дзіковський перебували в Тернополі у складі Надзвичайної Комісії Галревкому, а пізніше перейшли в УВО.

М. Дзіковський був схоплений і засуджений поляками за участь у підготовці вбивства С. Твердохліба. З його зізнань дізнались про сподівання галичан на допомогу большевиків у вирішенні справи суверенітету Галицької Республіки [260, к. 27-28]. Пізніше Дзіковський утікає з тюрми, можливо з дозволу польської поліції, безуспішно намагається втертися до Начальної Команди УВО в Берліні, а закінчує життя в Москві (?) [851, с. 98-99].

Советський уряд, інспіруючи т. зв. “зміновіховство”, схиляє частину галицького політичного проводу до думки про можливість визволення від поляків за допомогою УССР. Большевицька ГПУ вже у 1922 р. отримує конфіденційну інформацію про хід таємних нарад УВО у Львові [53, арк. 14]. Адже начальником служби розвідки Військової Організації був О. Думін, який у січні 1920 р. став одним із ініціаторів створення комуністичних гуртків у чехословацькому таборі інтернованих українських воїнів “Німецьке Яблонне” [51, арк. 82]. Навесні 1921 р. він уже викладач тактики в нещодавньо створеній Школі червоних старшин у Києві, де бере безпосередню участь у розбудові підпільної мережі військових осередків. Стає членом КП(б)У (тимчасове посвідчення № 2295), але за загадкових обставин уникає арешту, коли внаслідок зради було ув’язнено 13 співробітників школи [835, с. 12-18]. Щойно у 1922 р. він переїхав із УССР до Галичини [991, с. 21]. О. Думін використовував особисті амбіції очільника ЗУНР Є. Петрушевича і підбурював його проти голови УВО Є. Коновальця [213, арк. 11]. Коли ж полковник

Коновалець рішуче виступив проти контактів з представниками Харківського уряду УССР, советські спецслужби інспірували розкол в УВО. Спочатку була спроба усунути Є. Коновальця з посади керівника УВО, а коли це не вдалося, то вирішили створити альтернативну ЗУНРО. Лише авторитет Є. Коновальця у середовищі українських військових і політиків як у краї, так і в еміграції, зумів зберегти єдину УВО як національну підпільну армію. О. Думін у 1925 р. був виключений з Військової Організації, пізніше налагоджує зв'язки з німецькою службою розвідки, продовжуючи компроментувати чільних діячів УВО-ОУН [1025, с. 46]. Закінчив він життя у Кенігсберзі наприкінці Другої світової війни (очевидно попавши в руки СМЕРШу), із листа І. Мельника до З. Книша взаємо: “Архів УВО з цих часів вивіз був з Краю до Німеччини Осип Думін; на жаль він не живе, й я не знаю, що сталося з його архівом в Кенігсбергу” [1295, с. 14-15].

Із створенням ОУН ворожі спецслужби продовжують свою розкладову справу, постійно засилаючи агентів у Провід Організації. У самому ПУН намітився розкол вже у 1930-х рр. Деякі члени Проводу (О. Сенік, Р. Сушко та ін.) “противилися авторитету Коновальця, створивши щось на кшталт Директорії”. Під час перебування у США О. Сенік хвалькувато заявляв, що Коновальцю не довго залишилося керувати в ОУН, тим самим підриваючи авторитет голови націоналістичної організації. Для того, щоб “урятувати єдиний провід ОУН на чолі з Коновальцем”, до Європи з Америки терміново виїхав відомий політичний діяч, колишній представник уряду ЗУНР у США Лука Мишуга [114, арк. 22].

Сам Є. Коновалець бачив дві взаємосуперечливі тенденції у розвитку ОУН: еміграційно-політичну і крайово-бойову, які поступово вступають між собою у суперечності. Він розумів, що розбіжності в Організації можуть призвести до розколу. Тому постійно залучав до діяльності ПУН молодих крайовиків, у т. ч. Я. Стецька, якому доручив у 1937 р. вести підготовку II Конгресу ОУН. Ніби передчуваючи свою кончину, ще у квітні 1930 р., в листі

до секретаря ПРУН Володимира Мартинця, Є. Коновалець писав: “В мене починають родитися сумніви щодо моїх особистих здібностей, і я починаю зовсім серйозно думати над тим, чи не краще було б перевести ґрунтовну виміну мозків і завернути взагалі круто напрямом нашої діяльності і нашої політики. Питання провідництва ще ніколи не було в нас так гострим як під теперішній момент. Я абсолютно не бачу людини, яка могла б мене заступити, і це мене надзвичайно нервує і просто обезвладнює. Коли взяти ще до того теперішнє моє місце осідку, яке просто мене приковує до одного місця і не дає мені ані свободи рухів, ані свободи діла та обмежує мене тільки до безплідної переписки, то на підставі цього можете собі уявити мої настрої і взагалі мій душевний стан” [278, с. 91].

Своє бачення проблеми розколу Є. Коновалець висловив такими словами: “На Західних Землях той рух виявляв більше радикальні тенденції, ніж це декому з нас бажане. Не виключене, що ми вже в недалекому часі опинимося супроти того руху в ролі батьків, без вирішального впливу на його дальший розвій. З того ми мусимо, як ті, що себе вважаємо Проводом – також дати собі справу, коли одного дня можемо опинитися в досить неприємному становищі. Молодечий націоналістичний рух на Західних Землях нас не толерує, я певний, одначе, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням він, коли ми не намагатимемось знайти спільну мову, витворить свій власний провід... Не виключене, що з бігом часу ми опинимося в ролі УНР, себто станемо центром, що об’єднує соборницьку еміграцію без зв’язку і впливу на події на українських землях... Людям із наскрізь емігрантською психікою, що живуть уже 10 років у нормальних умовах культурних європейських держав, важко стояти на чолі революційного руху...” [482, с. 393-394]. У 1938 р., звертаючись до одного із своїх соратників, голова ОУН передбачав: “Товаришу Бойків! Зближається нова війна, що нас розділить. Ми знайдемося по обидвох боках фронту, але завжди всі мусимо змагати до одного і того самого –

боротися за здійснення нашого національного ідеалу – самостійної соборної України” [981, с. 105].

Слід зауважити, що представники еміграційного Проводу ОУН надавали шану героїчним вчинкам крайовиків. Так у Парижській газеті «Українське слово» від 21 червня 1936 р. М. Сціборський у статті «Клонім голови» визнавав: “Героїчною поставою своїх представників – Бандери з товаришами – націоналізм продемонстрував перед цілим світом силу своєї моралі, ідейну непримиримість, внутрішню здоровість і організаційно-політичний розмах. У Варшаві більшість підсудних своїм мужнім, принциповим поведінням зуміла відбити польський напад.

Але те, що бачимо на суді у Львові перевищує виявлювані вже зразки героїчної посвяти під час усіх дотеперішніх процесів УВО і ОУН.

Але вже справді гіганською в своїй духовій силі, моральній красі, непримиримості й героїчності виростає постать – провідника ОУН на ЗУЗ – Бандери! Того Бандери, що кинув гасло – «Згинути, а не зрадити!...»

Україно. Ти будеш жити, жити, коли родиш таких своїх синів. Революціє! Ти непереможна, коли виховуєш таких провідників” [73, арк. 8-8зв.].

У той же час підливали “масла у вогонь” розбрату численні політичні угруповання як у Західній Україні, так і в еміграції. Гостро критикували діяльність ОУН і самого Є. Коновальця опозиціонери з табору західноукраїнської “легальної опозиції”, в середовищі уенерівців та гетьманців. Так, П. Скоропадський у листі до О. Назарука від 21 березня 1938 р. нарікав: “Діяльність полковника Коновальця з його ОУН – одне з найгірших і найшкідливіших явищ в нашій і без того не дуже вже веселій дійсності...” [327, с. 17]. Разом з тим в українських політичних колах лунали і тверезомислячі думки, які реально оцінювали стан справ. Так, І. Боберський у листі до М. Мисюкевича від 26 квітня 1934 р. писав: “Неспокійні рухи відбуваються перед

нашими очима, але ми українці, лишаємось такі самі, без лучності, без одноцілого напрямку, без пляну. Ясний, зрозумілий всім плян мають, лишень, націоналісти, які ділом і словом голосять зазив до непримиренного бою. Петлюрівці і скоропадські опинилися в такому положенні, що не можуть нічого переконуючого сказати” [327, с. 45]. А. Федір, один з кореспондентів В. Проходи, 21 липня 1938 р. писав: “Махновщина сидить глибоко в кожному з нас. Я, знаєш, не можу собі уявити навіть сьогодні, щоб ми робили, коли б навіть самі большевики сказали нашим: йдіть і “володійте собі дома...”. Навіть німець куций не второпає, як тих синів неньки України між собою помирити. Який то має бути “модус”, щоб усі поставили загальне добро вище особистих хохлацьких амбіцій. Мабуть не “модуса” треба шукати, а кия, або нагая та насипати усім так, щоб бодай місяць навіть не могли сидіти” [327, с. 46].

Внутрішні суперечності членів ОУН уміло використали агенти чужоземних розвідок, насамперед большевицька. Так, вже згадуваний лікар з Харкова “Іван Іванович”, із слів М. Сціборського, “давав характеристики на наших людей”: “Низола [М. Капустянський. – І.Г.] продається кожному, чужа людина (дружина перехрещена жидівка). Стобар [Д. Андрієвський. – І.Г.] гнилий інтелігент. Онацький добрий публіцист, але обиватель. Богуш [М. Кушнір. – І.Г.] – людина в минулому. Бойків – примітивний дурень. Кіндрат [Р. Сушко. – І.Г.] пересічний старшина. Карпат [Р. Ярій. – І.Г.] зручний “комівояжер” в політичних справах. Петя [П.Кожевників. – І.Г.] і Льонця [Л. Костарів. – І.Г.] – пройдисвіти” [37, арк. 175].

Советське керівництво вбачало у діяльності українських націоналістів реальну загрозу зриву своїх експансіоністських планів щодо європейських країн. У 1934 р., після вбивства оунівцем М. Лемиком А. Майлова, голова ОГПУ В’ячеслав Менжинській наказав розробити план дій щодо нейтралізації ОУН. В результаті у довіру до керівництва ОУН, із середини 1930-х рр., втерлися большевицькі агенти Василь Хом’як (Найденко, Пригода), Павло Судоплатов (Павлусь, Вельмуд, Норберт, Валюх), Кіндрат Полуведько

(Тогобічний). Можливо, і ще хтось, невідомий нам. Як стверджує відомий дослідник проблеми розколу ОУН Володимир Косик: “Мета агентів – передусім збирати інформацію, впливати на зміну наставлення противника, йому утруднювати життя і діяльність та, і це дуже важливо, викликати взаємне поборювання в середовищі ворогів...”

Коли ж противник діє одночасно всередині держави і назовні, утримуючи контакти з допомогою зв’язкових, проникання й паралізування противника найчастіше здійснювалося частковим або повним перехопленням зв’язку. В усіх випадках йдеться про те, щоб мати в лоні противника своїх людей, які послаблюють його зсередини, впливають на зміну наставлення його керівних осіб, посилюють інтригами непорозуміння тощо” [1024, с. 81].

Советські спецслужби мали на меті проникнути в ПУН, розібравшись у взаєминах керівництва Організації, здійснити спробу завербувати декого з них; через українських націоналістів проникнути у нацистську партійну школу та до німецьких спецслужб. Професійний шпигун-терорист большевиків П. Судоплатов зазначав: “Главная цель – проникновение в абвер через украинские каналы, поскольку абвер является нашим главным противником в предстоящей войне” [1232, с. 39]. Для виконання цих завдань ворожа агентура уміло розпалювала суперечності в середовищі оунівців, поширюючи слухи та дезінформацію, стравлювала очільників ПУН один з одним. Так, той самий Судоплатов у розмовах з Є. Коновальцем переконував голову ОУН, що т. зв. “берлінська група ОУН”: І. Габрусевич (Іртен), Б.-І. Кордюк (Новий), Р. Ярій (Карпат), О. Чемеринський (Оршан) є в опозиції до інших членів ПУН. Особливо негативно він висловлювався про тих членів Проводу, які з підозрою ставилися до нього. Адже оунівці знали про діяльність ворожої агентури. Так, О. Бойків від М. Єремїва отримав інформацію, що ГПУ “вислали до вашої організації двох своїх агентів”. Один з них нібито був подібний на “Вельмуда”. Бойків попереджав Коновальця: “Треба бути Вам якнайобережнішим з тими

людьми зі сходу, бо небезпека велика...”. Полковник погоджувався з такими застереженнями [1239, с. 89-90].

На той час в ПУН не існувало служби безпеки, вона була створена у вигляді референтури КЕ ОУН на ЗУЗ щойно у лютому 1939 р. [286, с. 3]. Чільники ОУН жили безпечно в країнах Європи і хоча постійно вели розмови про большевицьку агентуру, адже кожного, хто приїхав з ССРСР, можна було запідозрити, не зуміли протистояти розкладовій дії супротивника. Дивно, але факт, що здебільшого це були військові, які перейшли горнило Першої світової війни, брали участь у кривавих боях обороняючи незалежність Української держави, тепер постійно перебували під контролем ворожих держав, але вели себе по-дилетантськи безпечно. Сам Є. Коновалець безпосередньо підтримував зв'язки із утікачами з ССРСР. Повністю їм не довіряв, але вводив у тісне коло членів ПУН. Адже голова Організації щиро вірив у наявність руху опору комуністичному режиму в УССРСР і бажав нав'язати з ними контакти. Ця наївність його і згубила. У большевиків був вже неодноразово перевірений спосіб заманювання лідерів противника на свою територію, або викрадення і нелегального ввезення до ССРСР. Очевидно, що ці методи на Є. Коновальця та його соратників не впливали, тому лідера ОУН вирішили просто ліквідувати за допомогою бомби, вмонтованої в коробку з-під цукерок, які П. Судоплатов “привіз з УССРСР для Є. Коновальця в подарунок”.

Отже, обезглавивши ОУН, большевицькі агенти взялися за її ліквідацію шляхом інспірування розбрату між її очільниками. Після загибелі Провідника ПУН очолив т. зв. “тріумвірат” – О. Сенік, М. Сціборський та Я. Барановський. Усі троє ще за життя полковника були запідозрені у зраді. О. Сенік, з вини якого у 1934 р. архів ОУН у Празі потрапив до рук чеської поліції, в результаті чого поляки заарештували 800 членів націоналістичного активу на ЗУЗ; М. Сціборський, якого звинувачували у зв'язках з большевиками; Я. Барановський, брат якого був відомим конфідентом поляків, йому інкримінували зрив поставок зброї та боєприпасів на Закарпаття у 1939 р.

Саме вони, вигадавши усний заповіт Є. Коновальця, покликали на “Вождя ОУН” А. Мельника.

Ще у 1920-х рр. А. Мельник і Є. Коновалець вели дискусії щодо підпорядкування УВО закордонному уряду ЗУНР. Крайовий Командант обстоював ідею підпорядкування, а Начальний Командант Військової Організації був категорично проти. Після тюремного ув’язнення А. Мельник відійшов від військово-політичної діяльності. Є дані, що на початку 1930-х рр. він входив до Сенату ОУН, який був дорадчим органом Організації [106, арк. 13]. Очевидно, що в ПУН потрібно було провести кардинальні кадрові зміни. Своє бачення проблеми виклав А. Мельнику тогочасний Крайовий Провідник М. Тураш. Він вимагав усунути О. Сеника та Я. Барановського від керівництва Організацією. Повертаючись на Західну Україну, загинув за загадкових обставин [31, арк. 8]. Також представники краю на Другому Римському Зборі ОУН протестували проти входження звинувачених у зраді осіб в Провід ОУН, але більшість до цього не прислухалася.

Тогочасна західноукраїнська преса, критикуючи діяльність ОУН напередодні Другої світової війни, писала про її лідера: “А. Мельник ніколи не займався політичною діяльністю, про українські політичні справи не написав ні рядка, не може визнаватися в політичних справах” [353]. Відомий галицький громадський діяч І. Кедрин-Рудницький подав об’єктивну характеристику А. Мельника [460, с. 392]. Він вважав, що Андрій Мельник “не має потрібних для такого становища прикмет Коновальця” [460, с. 307].

А. Мельник був затверджений Головою ОУН на II Зборі у Римі наприкінці серпня 1939 р. Він не спромігся скористатися можливістю вивести із ПУН дискредитованих осіб. Подальший хід подій показав, що, потрапивши під вплив облесливих людей, йому сподобалося грати роль “Вождя” Організації, а в прогнозованому майбутньому, можливо, і нації.

На початку Другої світової війни з польських тюрем звільнилося кілька тисяч оунівців, серед них і визнаний лідер Степан Бандера. Фактично усі вони перебралися в німецьку зону окупації. Підлікувавшись та відпочивши, крайовики включилися у діяльність Організації. У січні 1940 р. С. Бандера та Провідник КЕ ОУН на ЗУЗ Володимир Тимчій (Лопатинський) зустрілися у Римі з А. Мельником. Напередодні О. Сенік чинив перепони цій зустрічі, робив спроби відібрати закордонний паспорт С. Бандери [31, арк. 12]. У розмові з Головою ПУН представники від ОУН в Україні подали своє бачення стану справ в Організації та виклали власну концепцію подальшого розгортання визвольного руху. Вона зводилася до такого: а) провести конкретні кадрові зміни в Проводі ОУН, усунувши тих людей, які були запідозрені у зв'язках з ворожими агентурами; б) зберегти нейтральність у війні між Німеччиною та західними державами; в) пристосувати подальшу діяльність Організації до внутрішньої ситуації в Україні і не пов'язувати її з будь-якою стороною. А. Мельник відмовився усунути з ПУН Я. Барановського та О. Сеніка, а також ствердив, що сподівається на допомогу Німеччини щодо звільнення України від большевиків.

Окрім С. Бандери та В. Тимчія, на зв'язок з Головою ПУН виходили також інші чільні діячі провідного активу ОУН: Р. Шухевич, С. Ленкавський, Я. Стецько, Б. Кравців, М. Климишин. Зі слів Василя Кука, Р. Шухевич головну причину конфлікту в ОУН вбачав в особі Мельника, у його політичній короткозорості, тупій впертості, неревольюційності: “Мав я довшу розмову з полковником Мельником, доповів йому про політичне становище в Україні, про організаційні справи, висловлював про ці справи і свої думки, проекти їх вирішень. Мельник увесь час уважно слухав, мовчав, і мені здавалося, що він розумна людина, справжній політичний лідер, вождь. Але коли він заговорив, я переконався, що марно тратив час, він нічого з моєї мови не зрозумів” [1032, с. 47].

Після цих зустрічей крайовики дійшли висновку, що А. Мельник був залежний і повністю контрольований О. Сеніком і Я. Барановським [461, с. 292]. Тоді, 10 лютого 1940 р. в Кракові на нараді колишніх провідників і членів крайових та окружних ексекутив було вирішено створити Революційний Провід (РП) ОУН на чолі з визнаним лідером С. Бандерою. У рішенні цієї наради, між іншим, з надією було відзначено: “Ждемо рішення полк. Андрія Мельника, що він подальше очолює нашу боротьбу” [279, с. 23]. Тобто провідний актив ОУН, членів якого згодом підтримала більшість оунівців, не виступали особисто проти особи тогочасного Голови ПУН. Щодо загальної концепції подальшої діяльності Організації, то, очевидно, її важко було визначити до кінця, не передбачивши хід подій в Європі в умовах розгортання світової війни. Але одне було зрозумілим – необхідно звільнити Провід ОУН від чужинецьких впливів, насамперед большевицьких.

О. Сенік був звинувачений у тому, що співпрацював із чеською контррозвідкою, коли у 1934 р. до них потрапив архів ОУН у Празі. Убивця Є. Коновальця П. Судоплатов згадував це і стверджував, що советська розвідка робила спроби завербувати О. Сеніка, а в середині 1930-х рр. розвідувальні служби ССРСР та ЧСР тісно співпрацювали [1232, с. 32-33]. До Я. Барановського не було довіри через те, що він відкрито не засудив зраду свого брата Романа. Також у вересні 1939 р. до рук оунівців потрапив архів польської поліції, у якому були виявлені документи, що підтверджували співпрацю з ворогами Я. Барановського. Їх автентичність підтвердила компетентна комісія юристів-адвокатів у складі: С. Шухевича, В. Горбового, В. Загайкевича. Звинуваченими у зраді були також інші члени ПУН: М. Сціборський, С. Чучман. Але прямих доказів того, що хтось із них є агентом чужинців не було.

Після отримання інформації про створення Революційного Проводу і його рішення, яке А. Мельнику передав Я. Стецько, С. Бандера пише листа до полковника. У ньому наголошується “в цей переломовий момент...”: “Жду на Вашу позитивну відповідь, щоб на підставі нової дійсности спільно встановити

новий лад в Організації та якнайкраще покермувати нашою боротьбою в новій політичній ситуації. Очевидно підставою мусять бути вірна оцінка й визнання нової внутрішньо-організаційної дійсності” [279, с. 23, 36]. А. Мельник відповів так: “Я, як Голова Проводу Українських Націоналістів і керівник Українського Націоналістичного Руху, ставлю Вас перед Головний Революційний Трибунал Організації Українських Націоналістів” [279, с. 30].

Опісля обидва Проводи поширили свої відозви, в яких кожний захищав свої позиції. Полагодити конфлікт взявся Р. Ярий (деякі сучасні дослідники бездоказово його звинувачують у зв’язках з німецькою [було, але позитивно для діяльності УВО-ОУН. – І.Г.] та советською розвідками). В результаті цього була створена комісія у складі: Р. Ярий, І. Габрусевич, С. Ленкавський, Р. Шухевич. До її складу увійшов теж О. Сенік, але на вимогу більшості, змушений був вийти з неї. Комісія надіслала своє рішення, в якому наголосила, що новосформований Провід Українських Націоналістів згодом “...покличе до життя окрему Юридичну Комісію, яка видасть опінію щодо всіх спірних справ організації...” На даний момент: “1. З ПУН виходять наступні її члени: Макар (Барановський), Грибівський (Сенік) й Степняк (Чучман). 2. В склад ПУН входить РП ОУН...” [279, с. 42].

А. Мельник спочатку негативно поставився до рішення комісії. Але згодом погодився підписати акт примирення на запропонованих умовах. У той самий час Я. Барановський влаштовує зустріч Голови ОУН з колишнім бойовиком УВО, уродженцем Коломиї З. Книшем. Він був засуджений у 1931 р. за підпільну роботу, відбув покарання в польській в’язниці. Після звільнення фактично не брав участі у діяльності ОУН, а з червня 1936 р. працював урядником у Центросоюзі [188, арк. 95-95зв.]. Окружний Провідник Львівської КЕ ОУН у 1940 р. Степан Галамай залишив спогади про З. Книша, даючи йому таку характеристику: “...нелюдяний цинік, злобний балакучий боевик, що поставив метою цілого свого життя “знищити бандерівців” [842, с. 35]. Згодом член мельниківської ОУН Я. Гайвас визнав, що головним архітектором і

співтворцем розколу в ОУН був власне З. Книш: “Не раз і не два у вужчому гурті він хвалився: коли б не я, то вони були б не протиставилися Бандері! Вони – це Голова ПУН полковник А. Мельник і його оточення весною–влітку 1940. І це правда: коли б не було Книша – не було б розколу в ОУН! У хвилини, коли вже було близько до згоди, коли старше покоління революціонерів схилилося до думки, щоб поступитися молодшому, в акцію кидався З. Книш. Він завжди був скрайній і завжди був непримиримий супроти своїх українських партнерів і противників” [839, с. 425-426]. Член ОУН і воїн УПА Юрій Борець (Ю. Пашковський) стверджував, що З. Книш став московським агентом ще у 1920-х рр.: “Книш був активний, і на нього звернув увагу Львівський комуніст Сенюта й почав його підготовляти на комуніста. Два роки після знищення Москвою голови Української Держави С. Петлюри в Парижі Сенюта, він же агент НКВД Александров, висилає Книша до Києва...”

Полковник Болотін дав доручення, щоби Книш-Соколов у Галичині zorganizував 15 людей як розвідників, краще із безпартійних комуністів. Книш-Соколов для них мав отримувати по 15 американських доларів місячно, а для себе – додаткових 300 дол.

Зв’язкова адреса: Київ, вул. Спортова, до тов. Сокирки.

В роки II світової війни Книш служив німцям на високій посаді як головний комісар для стягування контингентів з наших людей на просторах Золочівщини...” [799, с. 203-204].

Дійсно, із слів самого Книша визнаємо: «У 1928 р. працював у Львові коректором «Господарсько-Кооперативного Часопису – РСУК: д-р Сенюта відправив його до Києва «від товарища Александрова». Їхав за екразитом – вибухівкою. У Києві зустрів його полковник Болотін. Дав завдання віднайти в Польщі 15 молодих людей, щоб стали розвідниками для Советського Союзу. Їм 15 дол. на місяць, для нього додатково 300 дол. на фонд закупу військових матеріалів. Дали псевдо «Соколов» [991, с. 260-271]. У листі до Ольжича від 25

листопада 1940 р. Книш визнає, що більшість членства ОУН за бандерівцями, або є нейтральними. Зберігається старий організаційний зв'язок, що в практиці виходить на користь бунтівникам. Якщо йде про здібності організаційні, проворність, бойове завзяття й витривалість – меткіший елемент підпав під бунт. Вони в осередках, Українських Допомогових Комітетах, референтурі організаційній та виховання молоді, себто ті, що дають контакт з масами. До молоді наразі немає доступу. Він закликав до фізичної ліквідації С. Бандери та Я. Стецька [31, арк. 29-48]

У вересні 1940 р. советські спецслужби висилають працівника 5-го відділу УГБ НКВД УССР “Українця” на Захід, під прикриттям легенди про його втечу з тюрми під час перевезення з однієї в’язниці в іншу. Щоб викликати до нього довіру, навіть організували стрілянину на кордоні. “Втікач” зголосився в українському комітеті в Грубешові. Звідси його повезли до Холма, щоб він міг зустріти колишнього знайомого і в нього поінформуватися про розкол “серед оунівського проводу”. Цим знайомим висланого агента був “Мохнацький”, тобто Зиновій Книш [1024, с. 91-92]. У такий спосіб провокаційна діяльність большевицьких агентів остаточно розвела А. Мельника і С. Бандеру та їх прибічників.

10 серпня 1940 р. С. Бандера надсилає полковнику листа, у якому детально викладає свою позицію в конфлікті [279, с. 51-95]. У ньому він з острахом передбачає: “У мене не мовкне одна страшна думка, що працю, окуплену таким зусиллям, боротьбу, що пожирає стільки жертв, може знівечити один шкідник, що закрався на саму гору”. Тут же закликав Голову ПУН: “Якщо завтра Ви приймете слушну справу за свою і знову станете на чолі нашої боротьби і я буду за Вами знову так щиро і вповні, як усе в службі добрій справі. Те саме заявляю Вам і в імені цілого Революційного Проводу ОУН та всіх членських кадрів, якими ми проводимо” [279, додаток без вказ стор.].

У відповідь А. Мельник звернувся до членів ОУН: “Взиваю весь актив руху відмежуватися від диверсії Степана Бандери та тих людей, що діють в

його імені” [279, с. 97]. Натомість С. Бандера не полишав сподівань залагодити конфлікт, покладаючись на здоровий глузд та вплив ходу подій на виправлення реального стану речей. У листі від 17 серпня 1940 р. він писав: “Заявляю, що з хвилиною поладнання мериторичних справ внутрішнього конфлікту в ОУН, я й підчинені мені круги ОУН підпорядковуємося полк. Андрієві Мельникові, як Голові Проводу Українських Націоналістів та стоятимемо карно до його диспозиції, признаючи постанови II ВЗУН за зобов’язуючі до часу вирішення найблищим Збором Українських Націоналістів” [279, с. 97]. Але А. Мельник, своєю чергою, “...не уважав за можливе на тій площині поладнати конфлікт” [279, с. 98].

Фактично справа залагодження розбрату на тому не закінчилася. Оточення полковника все більше нагнітало негативні тенденції. Голова ПУН дав доручення звільнити з Організації деяких членів, а С. Бандеру, Я. Стецька та Р. Ярого, який підтримав більшість, піддати Революційному Трибуналові. У результаті був проведений обшук в крилі будинку у Кракові, де мешкали соратники С. Бандери, здійснені замаху на життя лідерів РП ОУН Я. Стецька і С. Бандери, але невдало. Називаючи їх “диверсією” та “руїнниками”, прибічники А. Мельника поширюють наклепи на опонентів, роблячи з них ворогів: “Існує сильна, непоборна, єдина Організація Українських Націоналістів, яку ворог намагається підкопати при допомозі нової провокації використовуючи також і дурнів, яких очолює пів-жидок Ярий, що прикривається комедіянською постаттю півголовка Бандери. Білогвардійська Москва в штучний спосіб підтримує при животінню скоропадчуків, Польща колись плекала сурогат націоналізму – паліївців, червона Москва намагається тепер розбити єдність націоналістичного руху при помочі бандерчуків” [372, с. 11, 13]. Озлоблювало їх те, що опинилися у меншості. Так на лютий 1940 р. на окупованих німцями теренах було 8 тис. оунівців, з них 7 тис. підтримали Бандеру, лише 50 – за Мельника, решта в стороні [1092, с. 120].

У подальшій своїй діяльності ПУН на чолі з А. Мельником дотримувався лінії, що прогнозований воєнний конфлікт між Німеччиною та СРСР об'єктивно призведе до відновлення незалежної України. Для мельниківців логічним видавалося те, що німці покличуть лідера ОУН на посаду керівника Української держави, подібно, як Тіссо у Словаччині, чи Павеліча в Хорватії. У зв'язку з розколом ОУН на зламі 1940–1941 рр. викрасталізувалося дві концепції щодо розвитку подальшого ходу подій. Позицію ОУН(М) підтримало УЦК на чолі з д-ром В. Кубійовичем, також УНО в Берліні, очолюване Тимошем Омельченком. Була створена відповідна Державна Комісія під егідою мельниківців. Вони працювали над проектом відновлення української державності під німецьким протекторатом [84-85]. ПУН та Військовий штаб ОУН переїжджають з Рима та Відня до Кракова. Продовжується робота щодо залучення колишніх військовиків Армії УНР та УГА до вишкільної роботи. Керівні кадри Організації під їхньою орудою проходять т. зв. “старшинські курси”, згодом самі організують вишколи старшинських кадрів. Оунівці активно використовували будь-яку можливість проникнути до лав німецьких збройних сил. Кілька сотень націоналістів вдалося влаштувати на військову службу у “Верхштутцах” і “Арбайтсдінстах” .

На початку 1941 р. у Кракові відбувся з'їзд українських комбатантських організацій, який ініціювали генерал М. Капустянський та полковник Р. Сушко. Метою зібрання було підпорядкувати ОУН(М) колишніх українських військовиків, які мали стати зародком національних збройних сил. У березні 1941 р. М. Капустянський надіслав у німецький генеральний штаб спеціальний реферат, у якому висловив низку аналітичних міркувань з приводу можливої війни із СРСР. У ньому він акцентував увагу на тому, що перемогти Красну армію доволі складно. “Проте аххілесова п'ята СРСР – це національне питання, зокрема українське питання, і хибна їх хижачка й виснажуюча державно-політична система, і сюди треба скерувати удар і йти з визвольними гаслами. Бо ж лише стратегічно перемогти СРСР буде дуже важко”, –

прогнозував генерал [1126, с. 137]. Генеральна Рада Комбатантів уповноважила колишнього старшину УГА, німця за походженням, Альфреда Бізанса вести переговори з верховним командуванням німецької армії щодо створення в її складі українських збройних формувань. З квітня по червень 1941 р. А. Мельник, Т. Омельченко, В. Кубійович надіслали кілька меморандумів, адресованих вищому політичному керівництву Німеччини, в них була розкрита мета українського націоналістичного руху, показане бачення значення України як суверенної держави для нового порядку в Європі [324, т. 1, с. 17-57]. Серед іншого вказано, що: “Українські націоналісти і їхній Провід вбачають у відновленні української власної державності не тільки покликання до життя давньої історичної традиції і не тільки логічний, а, отже, неминучий наслідок внутрішнього розвитку українського народу, але й як політичну і економічну необхідність як для самої України, так і для всеєвропейського люду взагалі. Провід українських націоналістів розглядає незалежну українську державу як єдину гарантію безперешкодного економічного і культурного розвитку української нації в майбутньому та відкриття східноєвропейського і середньоазійського простору для європейської економіки і європейського культурного впливу”.

Натомість РП ОУН на чолі з С. Бандерою у грудні 1940 р. в Маніфесті проголосив: “Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів. Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини. Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів” [285, с. 21]. Політична Програма РП ОУН(Б) була прийнята на II Великому Зборі (Краківський), який проходив з 31 березня по 3 квітня 1941 р., на якому головував, один із старійшин націоналістичного руху 54-річний Михайло Кравців. У ній констатовано: “Ідея Суверенної Соборної Української Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду та нового політичного руху, руху націоналістичного, що у вогні боротьби проти

наїздників, оформився в окрему політичну організацію – Організацію Українських Націоналістів. Визвольно-революційну боротьбу за визволення всіх українських земель і за з'єднання їх в єдину Соборну й Незалежну Державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського народу, відкинувши в практиці орієнтацію на чужі сили, а зокрема на історичних ворогів України” [298, с. 24-25]. Також у Програмових постановах було зазначено: “ОУН бореться за Суверенну Соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі...

ОУН бореться за свободу всіх народів поневолених Москвою та їхнє право на своє власне державне життя” [298, с. 28-80].

Окремо було прийнято “Постанови в справі диверсії полк. А. Мельника” [298, с. 45-47].

На цьому форумі був заприсяжнений С. Бандера, як голова Революційного Проводу ОУН: «Присягаю Україні, що як Провідник Організації Українських Націоналістів буду боротися за Суверенну Соборну Українську Державу, всіма своїми силами, буду здійснити ідеї Української Революції, що дають силу й непереборність Українській Нації, та вестиму Організацію Українських Націоналістів так, як цього вимагатиме добро України» [38, арк. 13]

Для здійснення поставлених завдань РП ОУН(Б) розгорнув інтенсивну військову підготовку своїх кадрів. Був організований Крайовий Військовий штаб, який очолив Дмитро Грицай. Усі члени ОУН, що перебували на території ГГ, пройшли військовий вишкіл. Напроти вагу ПУН крайовики, ще до початку Другої світової війни, постійно змушені були дбати про свою безпеку в умовах підпілля. Тому ще у лютому 1939 р. була сформована референтура Служби Безпеки (очільник Богдан Рибачук), як необхідний контррозвідальний орган для захисту членства Організації від репресій польських спецслужб і советських диверсантів. Згодом, перетерпівши реорганізацію, СБ ОУН(Б)

очолив Микола Арсенич. Перед СБ Революційний Провід поставив низку завдань: 1) протидія діяльності агентури НКВД і Гестапо; 2) охорона провідних членів ОУН(Б); 3) контроль за дотриманням конспірації; 4) підтримка внутрішньої безпеки; 5) розвідка і контррозвідка; 6) організація диверсій; 7) розслідування кримінальних злочинів, які скоїли члени ОУН(Б) тощо [950, с. 50-53]. Також есбісти пильно стежили за діяльністю ОУН(М), яких бандерівці називали “мірошниками”.

На початку 1941 р. С. Бандера дав завдання Р. Ярому встановити контакти з представниками Абверу та ОКВ. Внаслідок переговорів німці погодились підготувати близько 700 бойовиків у складі батальйонів “Нахтігаль” (очолив сотник Р. Шухевич) і “Роланд” (очолив майор Євген Побігущий). Ці військові загони отримали назву – Дружини Українських Націоналістів. В укладеній угоді оунівців з німцями було застережено, що ці військові формації в складі ОКВ, створені для боротьби за суверенітет України; воїни складають присягу на вірність Українській державі, а не Німеччині; командирами будуть українські старшини, а німецькі офіцери здійснюватимуть лише загальний нагляд; українці будуть задіяні тільки на Східному фронті.

ОУН(Б) проводила заходи щодо об'єднання усіх українських політичних сил у Всеукраїнську Раду на демократичній парламентарній основі, яка повинна була сприяти створенню майбутніх органів влади у самостійній Україні. Від початку 1940 р. діяла Комісія Державного Планування на чолі з В. Горбовим. Серед емігрантських кіл жваво обговорювалося питання долі України в ході розгортання війни. Також усі були заінтриговані розколом ОУН. Так, чільний діяч УПСР Спиридон Довгаль у листі до уенерівця генерала Всеволода Петріва від 28 травня 1941 р. писав: “...група Мельника й досі не лишила думки про свою диктатуру над українцями. Навіть прихильники Бандери йдуть шляхом угоди, зговору й орудують майже нашими аргументами. Цікаво, що вони навіть погоджуються підтримати нашу думку про створення національного державного апарату” [327, с. 24]. Справді, з

ініціативи ОУН(Б) у червні 1941 р. був утворений Український Національний Комітет, до складу якого увійшли представники майже всіх українських політичних сил, за винятком груп Мельника (ОУН) та Омельченка (УНО). Слід зазначити, що на той час уенерівський табір стояв на позиціях союзу з Великобританією, а гетьманці орієнтувалися на Німеччину у справі відновлення української державності. Але напередодні війни Німеччини з СРСР усім стало зрозуміло, що українська справа є виграшною лише у разі консолідації усіх національних потуг. Тому бандерівці запросили на посаду голови УНК колишнього генерала Армії УНР В. Петріва, який не зміг прибути до Кракова, як пізніше і до Львова, де йому було запропоновано стати військовим міністром уряду проголошеної 30 червня 1941 р. Української Держави [313, с. 277-278]. Натомість мельниківці у своїй “Відозві щодо створення УНК”, датованій 22 червня 1941 р., проголошували: “...не комітети, не демократична об’єднанщина спекулянтів і збанкрутованих політиканів і не бунт проти єдиного Вождя і Проводу, а з’єднання всіх українців доброї думки і волі навколо Андрія Мельника врятує Україну” [23, арк. 5]. Також А. Мельник у берлінському часописі «Український Вісник» (орган УНО) від 30 червня 1941 р. назвав людей, які створили УНК: “... опортуністичними покидьками, ворогами українського націоналізму, колишніми жолдаками Польщі і Москви...” [776, с. 44].

15 червня 1941 р. був надісланий Меморандум ОУН(Б) до канцлера Німеччини, який потрапив до канцелярії фюрера III Райху щойно 23 червня [324, т. 1, с. 58-85]. Серед іншого тут було сказано: “Існує багато об’єктивних реальних політичних підстав для створення природного союзу між Німеччиною і Україною, який би ґрунтувався на щирій дружбі, для взаємного плідного співробітництва у всіх галузях”. Також було тлумачено: “Історія України і становлення українського народу стоять під знаком безперервної війни на два фронти: на заході проти Польщі і на півночі і сході проти Москви.

Ці обидві держави поперемінно намагалися по-своєму облаштувати східноєвропейський простір, що не відповідало б ні національним ні геополітичним умовам цього регіону. Як польська, так і російська концепції базувалися на тому, щоб зруйнувати своєрідність підкорених народів, знищити їхню культуру і викоренити їхні політичні ідеали, щоб нав'язати свою імперіалістичну волю через хаос народів, що виник”. Далі розкрито подальший екскурс в історії від княжої доби до відновлення Української держави в роки Першої світової війни. Вказано на низку помилок Німеччини у східній політиці: “...які випливають з недооцінювання ситуації, використовувалися в останні двадцять років Москвою і більшовицькою, а також російською небільшовицькою пропагандою для формування настроїв в Україні проти Німеччини. З цими реаліями треба і сьогодні рахуватися”. Оунівці застерігали: “Навіть, якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде в Україну не з метою відновлення української держави і відповідними гаслами...

Новий європейський порядок без самостійної національної української держави є немислимим; особливо тоді, коли випадає нагода допомогти українському народові у досягненні власної державності”. Зазначалося, що запорукою нового порядку та стабільності в Європі буде українська мілітарна сила, яка буде сторожем європейських інтересів на Сході: “Самостійна Українська військова сила, яка відповідає духовним засадам України, стане гарантом німецько-українського союзу і буде стримувати російський натиск на Європу”. Також було підсумовано: “Організація Українських Націоналістів, яка впродовж багатьох років веде здорову частину українського народу в революційній боротьбі за державну незалежність України і виховує увесь український народ для цього завдання, готова вести боротьбу за здійснення свого національного ідеалу”.

Своею чергою, деякі німецькі військові кола, зокрема шеф Абверу В. Канаріс, робили спроби восени 1940 р. повернути єдність ОУН. Але переговори між С. Бандерою та А. Мельником у листопаді 1940 р. у Берліні закінчилися безрезультатно [279, с. 12; 1026, с. 125]. Натомість советські спецслужби, які пильно відслідковували діяльність ОУН не лише на підконтрольній їм території, вважали: “В целях наиболее успешной борьбы с оуновским подпольем в западных областях УССР состояние раскола оуновской организации в Кракове является наиболее удобным для широкого внедрения и подчинения нашему влиянию бандеровского направления как наиболее реакционного” [316, с. 73]. Вони в березні 1941 р., констатуючи свою неспроможність локалізувати націоналістичний рух на західноукраїнських землях, планували: “... наряду с дальнейшими операциями наиболее активных ячеек «ОУН», наряду с усилением борьбы с бандформированиями и активизацией розыска нелегалов, возникает необходимость организовать раздробление и разложение националистического подполья.

Работу по разложению «ОУН» считаем необходимым организовать по следующим направлениям:

1. Всемерно углублять раскол между старой и новой генерацией «ОУН» в Краковском проводе.
2. На основе распрей между БАНДЕРОЙ и МЕЛЬНИКОМ организовать кампанию по компроментации этих лиц и их приспешников как карьеристов, борющихся за портфели и агентов германской разведки.
3. Принять возможные меры к отрыву Львовской краевой экзекутивы от центрального провода ОУН, если нужно, создать собственного «вождя», не подчиняющегося ни БАНДЕРЕ, ни МЕЛЬНИКУ.
4. В этих целях перехватить в свои руки руководство краевой экзекутивой.

5. Перевербовывая руководителей периферийных организаций, направлять их против Краковского центра и против краевой экзекутивы. Добиться таким образом раздробления организации.

6. Захваченные нами организации использовать для разложения и откола ОУНовской низовки, путем выпуска «нелегальной» литературы разоблачительного порядка.

7. Широко развернуть массовые вербовки рядовых ОУНовцев из числа социально близких нам элементов.

Вербовать такого рода агентуру из числа арестованных (в том случае, если они не участвовали в антисоветских действиях) с последующим освобождением из-под стражи.

Направлять эту агентуру на разложение низовки организации, на разработку и поимку бандитов нелегалов” [300, с. 346-347].

Цим підступним планам не вдалося здійснитися, в повній мірі, лише завдяки нападу Німеччини на СРСР. На початку німецько-радянської війни обидві ОУН організували похідні групи, які в авангарді німецьких військ рушили в Україну. Мельниківці були заскочені швидким проголошенням бандерівцями Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Цю історичну подію, незважаючи на воєнні дії, підтримав владика УГКЦ А. Шептицький. Митрополит надіслав листа А. Мельнику, в якому закликав визнати новостворений уряд – Українське Державне Правління на чолі з Я. Стецьком. Те саме зробив голова УЦК В. Кубійович, який привітав Акт і висловив підтримку УДП. У свою чергу опоненти запропонували мельниківцям 1–2 посади у цьому уряді. ОУН(М) в цій ситуації, небажаючи залишитися в ізоляції від державотворчих процесів, поширила відозву полковника, в якій він наголосив, що: “...готовий забути все що було, якщо тільки підпорядкуються одному прововоді” [13, арк. 3].

Знову ж таки вирішення конфлікту і поширення незалежної державності України не входили в плани воюючих сторін. Заходи примирення оунівців активізували ворожі сили. Большевицька агентура інспірувала т. зв. “братовбивства”: 30 серпня 1941 р. в Житомирі були застрелені О. Сенік і М. Сціборський. Преса це висвітлювала так: “30 серпня 1941 р. Житомир 19.30 на вул. Бердичівській Степан Козій з Любачева вбив Сеніка і Сціборського. Під час втечі його вбив німецький вояк” [378, с. 2]. Мельниківці так і не спромоглися провести слідство і викрити большевицького агента Кіндрата Полуведька, який саме у той час, несподівано, з’явився серед них. Натомість безпідставно звинувачено у вбивстві очільників ОУН(М) – бандерівців.

Німецькі спецслужби, своєю чергою, сприяють поширенню відозв, в яких мельниківців називають зрадниками проголошення держави і посібниками большевиків, а бандерівців – вбивцями [326, с. 182-183].

У такій критичній для українства ситуації почуття самозбереження не об’єднало колишніх побратимів. Деякі члени ОУН(М) ідуть на службу до німців: З. Книш, С. Чучман, С. Федак та ін., як правило, в ролі перекладачів. Були випадки видачі Гестапо членів ОУН(Б). Мельниківці організували кілька сотень осіб в похідні групи, які восени 1941 р. досягли Києва. У серпні вони створили Буковинський курінь в складі 3 тис. військовиків, який, після приходу до Києва, сприяв налагодженню організованого національного життя. На дзвіниці собору Св. Софії оунівці вивісили жовто-блакитний стяг. У жовтні заходами ОУН(М) був створений репрезентативний орган – Українська Національна Рада на чолі з професором Миколою Величківським, до складу якої входили близько 130 осіб. Наказом від 27 листопада 1941 р. німці припинили діяльність УНРади [858, с. 267-278]. Показово-визначальним було те, що мельниківці ставилися до своїх опонентів з ОУН(Б) як до заклятих ворогів. Ось як описує кореспондент Празької газети своє перебування в Києві восени 1941 р.: “Місто украшене жовто-блакитними прапорами. Справа

прапорів дуже важна, бо бандерівці в Галичині змагаються завести синьо-жовті прапори, хоч правильно з історичного боку має бути жовто-блакитний.

З дзвіниці Мазепи Софіївського Собору теж повіває жовто-блакитний прапор. Одне певне: Україна наша, бо бандерівців вже нема. В Києві досі не було з них нікого і мабуть вже не буде” [1275, с. 5].

У результаті потуги українських націоналістів щодо відновлення державності України були проігноровані німецькою окупаційною владою. Це призвело до масових репресій та жертв в стані обидвох Організацій. А їх керівники були ув'язнені та відбували покарання у німецькому концтаборі Саксенгаузен.

Також і в повоєнний час обидві ОУН не порозумілися і не об'єдналися. Адже була можливість детально проаналізувати увесь хід подій, провести належне розслідування щодо діяльності ворожих агентур, узгодити позиції обох сторін щодо трагічних фактів минулого, зробити з нього належні висновки. Чому ж цього так і не відбулося? На це питання дає відповідь екс-генерал КГБ, згодом “дисидент” О. Калугін, який у лютому 1997 р. згадував: “...весь КДБ України був настроєний на боротьбу проти ОУН... Україна була однією з головних складових частин Радянського Союзу і спроби від'єднати її від СРСР вважали одним із найсерйозніших державних злочинів. І в цьому сенсі українські націоналісти були найзліснішими й прямими ворогами радянської влади... Якщо з вірменською опозицією “дакнакцутюн” (існувала така організація, вона, до речі, була наскрізь просякнута радянською агентурою) ми могли знаходити спільну мову, то з українськими націоналістами це було важкувато. Але втім, ми мали агентів і там. Вони перебували на контролі і в Москві, і в Києві... У нас, в правлінні “К”, був спеціальний підрозділ, який вів справи українських націоналістів за кордоном... Керівником відділу при мені був Філімонов, а потім Нечипоренко” [686, с. 4].

Отже, вищенаведені факти беззаперечно доводять, що розкол Організації Українських Націоналістів інспірувала ворожа большевицька агентура. Москва постійно засилала своїх агентів у структури УВО-ОУН. Кілька з них втерлися у довір'я до членів ПУН. Кремлівські шпигуни, використовуючи певні розбіжності в поглядах на тактику ведення визвольної боротьби, а також особисті стосунки між очільниками ОУН, успішно їх підігрівали та поглиблювали. Сам Голова ОУН теж потрапив під їхній вплив, адже щиро бажав поширити діяльність Організації на СУЗ і тому втратив пильність. Але Є. Коновалець, з його авторитетом, політичним розумом та незламним характером міг протистояти ворожим інспіраціям, тому був ліквідований. Його наступник виявився недалекоглядним політиком з вождівськими амбіціями, які затьмарили йому розум. Це використали вороги через політичних авантюристів у самій ОУН, які ввійшли у його довіру. Драконівські методи ведення боротьби із супротивником кремлівські спецслужби застосовували і в подальшому, аж до наших днів.

5.3 Акт 30 червня 1941 р. та його значення для національного державотворення

У ході розгортання Другої світової війни ставало очевидним, що невдовзі відбудеться воєнне протистояння Німеччини та ССРСР, яке змінить геополітичну обстановку не лише в Європі, але й у світі. Адже советське керівництво неприкрито, ще напередодні війни, здійснювало заходи для тотальної підготовки країни “до визвольного походу проти капіталізму та поширення соціалістичної революції”. Для цього була створена необхідна матеріально-технічна база, мобілізована і вишколена у лавах збройних сил максимально можлива кількість воїнів; у 1937–1939 рр. було проведено чистку

старих кадрів (які певною мірою могли завадити здійсненню агресивних планів Кремля), натомість вищі офіцерські кадри поповнилися молоддю, вихованою вже існуючою тоталітарною системою, які фанатично були віддані ідеям комуністичної експансії. Безпосередню підготовку та пробу сил до воєнних дій було здійснено в Іспанії у 1936–1939 рр., в ході громадянської війни, де советські інструктори (воєнні спеціалісти) брали участь на боці республіканських сил. Також на полях Монголії та Манджурії проти Японії у 1939 р. Пакт Молотова–Ріббентропа спровокував Німеччину до агресії проти Польщі, яка розпочала Другу світову війну, і незважаючи на порівняно легку та швидку перемогу над багатьма європейськими країнами, була втягнута у зтяжне протистояння з Великобританією, за якою стояли США.

Відомий дослідник початку Другої світової війни та аналітик геополітичних планів большевицького керівництва Віктор Суворов доводить, що переведення промисловості країни на режим воєнного часу Сталін розпочав ще у січні 1939 р., а таємну мобілізацію усіх людських та матеріально-технічних ресурсів до нової війни – 19 серпня 1939 р. Тому ця таємна мобілізація повинна була завершитися у липні 1941 р. нападом ССРСР на Німеччину [720, с. 120, 414].

Агресивні наміри Москви підтверджують слова глави уряду ССРСР, наркома закордонних справ, члена Політбюро ЦК ВКП(б) В. Молотова, який у липні 1940 р. в розмові з міністром закордонних справ Литви В. Креве-Мицкявичусом заявив: “Геніальний Ленін не помилявся, запевняючи нас, що Друга світова війна дасть змогу нам захопити владу в усій Європі, як Перша світова війна дала змогу захопити владу в Росії” [731, с. 154]. З літа 1940 р. військове відомство ССРСР безпосередньо почало розробляти план нападу на Німеччину, який був підписаний до виконання наркомом оборони С. Тимошенком і начальником генштабу Г. Жуковим 15 травня 1941 р. Виступаючи 5 травня 1941 р. перед випускниками військових академій у Кремлі, Сталін наголосив, що потрібно готуватися до наступальної, а не

оборонної війни. Кінцевий термін підготовки військ до цього – 2 липня 1941 р. [620, с. 23].

Уся країна жила очікуванням большевицько-нацистської війни. Українцю з Волині Миколі Сивіцькому, заарештованому НКВД, під час допиту на початку 1940 р. слідчий говорив: “...Ми, бачте, зайняли територію, якоюсь мірою до нас ворожу, – так тут люди були виховані... І вештається по ній усіляка наволоч, а нам ще прийдеться з германцем воювати. Треба територію очистити, багатьох перевиховати...” [489, с. 220]. Так, у 1940 р. розпочалися заходи з мобілізації поляків, яких на території СРСР перебувало близько мільйона. Після проведеної т. зв. “фільтрації” громадян польської національності Політбюро ЦК ВКП(б) постановою від 5 березня 1940 р. вирішило знищити польських офіцерів, які перебували у концтаборах Козельська, Старобельська, Осташкова, як “непридатних для використання під час утворення польської дивізії”. У варварський спосіб у квітні 1940 р. у Катинському лісі біля Смоленська та інших місцях були убиті пострілами в потилицю 21857 польських полонених [1336, с. 3-9].

Очевидно, що перед нападом на Німеччину большевики хотіли створити “п’яту колону” із діячів інших національностей, які надавалися до співпраці. Так, 2 листопада 1940 р. начальник НКВД Л. Берія звернувся до Й. Сталіна з пропозицією сформувати дивізію з польських військовополонених і використати її на випадок війни з Німеччиною. Він повідомив, що шляхом фільтрації було відібрано 24 польських офіцери (3 генерали, 1 полковник, 8 підполковників, 6 майорів і капітанів, 6 поручників та підпоручників), які бажали брати участь у неминучій, на їхню думку, німецько-совєтській війні на боці СРСР. Згодом генеральний штаб РККА і відповідні структури НКВД розпочали формування дивізії, яка була узаконена постановою Совнаркому СРСР від 4 червня 1941 р. [598, с. 23-25].

До середини червня 1941 р. було зосереджено на західних кордонах СРСР 70% від усіх збройних сил. Тут вони були організовані у новосформовані

Північно-Західний, Західний і Південно-Західний фронти. 19 червня 1941 р. надійшов наказ до 22–23 червня вивести штаби фронтів на польові командні пункти. Ще 18 червня командир 12-го мехкорпусу (Південно-Західний фронт) отримав наказ: “№ 0033 “Абсолютно секретно. Особливо важливо”. З одержанням цього наказу привести у бойову готовність усі частини за планом підйому по бойовій тривозі, але самої тривоги не оголошувати. Із собою брати лише необхідне для життя й бою” [715, с. 231]. Згодом до оунівців потрапив офіційний документ, у якому вказувалося: “Луцьк 15-а советська армія мала бути готова згідно наказу 17 липня до воєнних дій (315.569 людей). 13, 10. 9, 2 – стрілецькі корпуси” [423, с. 2].

Ці приготування советів до наступу супроти свого союзника не могли не бути зауваженими німцями. Пам’ятаючи про хід і наслідки Першої світової війни, німецьке військово-політичне керівництво хотіло усіляко уникнути війни на два фронти. В умовах збройного протистояння з Великобританією, якій усіляко допомагали США, Німеччині аж ніяк не випадало воювати з СРСР. Але активні приготування до нападу советських збройних сил, які були очевидними, змусили найближчого соратника фюрера Рудольфа Гесса 10 травня 1941 р. поїхати на переговори до Британії (деякі дослідники стверджують, що до цього його спонукав прогноз особистого астролога Сергея Вронського, білоемігранта, таємного агента НКВД, який ствердив, що війну з СРСР Німеччина програє, а Р. Гесс має загинути у 1945 р., або йому потрібно зникнути). Англійці хотіли якнайшвидше втягнути у війну Советський Союз, тому посланця з Берліна заарештували. У результаті Гітлер дає наказ своїм збройним силам бути готовими до нападу на СРСР, виконуючи план “Барбаросса”, який почав розробляти німецький генеральний штаб у грудні 1940 р.

У такий спосіб Гітлер, перед загрозою бути знищеним навалою найбільшої в світі військової потуги, ризикнув нанести превентивний удар по советських позиціях. Напад відбувся у ніч на 22 червня 1941 р. Посол

Німеччини в Москві граф Вернер фон дер Шуленбург заявив у Кремлі В. Молотову: “Ввиду нетерпимой далее угрозы, создавшейся для германской восточной границы вследствие массированной концентрации и подготовки всех вооруженных сил Красной Армии, Германское правительство считает себя вынужденным немедленно принять военные контрмеры” [654, с. 123]. Це підтвердив і Альфред Розенберг, коли на Нюрнберзькому міжнародному військовому трибуналі пояснював, що причиною нападу на ССРСР була “постійна небезпека агресії з боку Советського Союзу” [671, с. 149]. Тогочасна преса теж стверджувала: “Європа впала би під тиском червоної бестії, якби не чин німецького воїна” [432, с. 2].

Німці нанесли удар у той момент, який був невігідний для РККА, що саме завершувала підготовку до походу. Це зненацька заскочило особовий склад збройних сил ССРСР, який готувався до нападу і ведення війни “на чужій території”; очевидно він не був готовий вести оборонні бої. Тому у перші три тижні німецько-советської війни німецькій армії вдалося вклинитися на значну територію від 300 до 600 км, при цьому полонивши сотні тисяч советських воїнів.

Слід відзначити, що на початку війни українське населення усю Україну зустрічало німців як визволителів: хлібом з сіллю, квітами, масовими святковими походами з церковними хоругвами. В одному із націоналістичних інформаційних бюлетенів констатувалося: “Велика радість для всіх українців. Ту радість і втіху, що їх відчуло населення Галичини після звільнення краю німецькою армією з-під хижачької влади душолюбів більшовиків не можна передати” [69, арк. 1]. Це визнавали і компартійні керівники – секретар ЦК КП(б)У Дем’ян Коротченко говорив, що українці позитивно сприймали німців. Тому пізніше сталінське керівництво планувало усіх українців, що були під окупацією, переселити у Сибір. Українці-воїни масово здавалися в полон, ніхто не хотів гинути “за комісарів, за колгоспи”. Так, під Києвом в полон потрапило майже 700 тис. військовиків, німці відпустили додому близько 277 тис., з них

95 % – етнічні українці. Усі сподівалися на поразку Советського Союзу: “За комісарів, за колгоспи люди не підуть воювати... Вся ця компартійна погань, як гнилі груші, розлетиться – і сліду не стане...” [487, с. 27].

До того ж необхідно сказати про доволі ефективну роботу советських спецслужб у стані противника. Так, після невдалого вояжу Р. Гесса щодо примирення на Західному фронті, його місце заступника фюрера по партії, а також очільника райхсканцелярії зайняв Мартін Борман. Його доля до кінця не відома, але деякі російські дослідники схиляються до версії, що він був добре законспірованим агентом Кремля. На Нюрберзькому процесі міністр східних територій III Райху А. Розенберг, а також дехто з німецьких генералів свідчили про невиправдані накази М Бормана, які викликали масовий Рух Опору на окупованій німцями українській території. Він сприяв тому, що А. Гітлер поставив на чолі Райхскомісаріату України Еріха Коха (незважаючи на те, що А. Розенберг рекомендував Арно Шікеданца), який прославився організацією масового знищення місцевих мешканців, зокрема євреїв, вивезення до Німеччини української молоді, великої кількості матеріальних ресурсів, культурних надбань тощо. Е. Коха судили щойно у 1958 р. в Польщі. На процесі він заявив про свої симпатії до ССРСР і що він в роки війни зруйнував плани свого шефа А. Розенберга зі створення Української держави. Отримавши смертний вирок..., просидів, фактично, в комфортних умовах, і помер щойно у 1986 р., у віці 90 літ [821, с. 253-255]. Українські дослідники наводять дані, що також радник Міністерства закордонних справ Німеччини П. Клейст був інформатором советської розвідки [907, с. 26].

Як діяли советські провокатори в III Райху, дізнаємось з листа д-ра Маркіяна Дзеровича з Відня до митрополита А. Шептицького, датованого 19 жовтня 1941 р.: “В німецькому запіллі солідні дуже виразні признаки большевицької розкладової роботи. Знаменито закаптурені агітатори вишукують проблеми, що можуть в своєму розвитку вводити розлам і роздор поміж Німецьким Народом... В першу чергу ці агітатори помітили, що між

віруючими кругами війська і невіруючими партійними кругами росте з дня на день велике напняття... Вони пускають вістки, що велика частина Партії є зовсім большевицька, так що ніхто не знає, як вона розплатиться з противниками. Вони намовляють писати жінкам до чоловіків до війська, що партія відбирає дітям змогу вчитися Божого слова. Військо – проти партії, а партія проти церкви. Збільшилось число протидержавних та противійськових саботажів. Пропаганда вищості і демократизму большевизму порівняно з фашизмом. Ця внутрішня ситуація, заставляє нас дуже сильно працювати над дуже ясним спрецизуванням нашого національного “Я”... Доки ми не виявимо нашого морального національного обличчя, доки не накажемо відноситися до нашої Нації та її прадідівської Віри з пошаною, яка належить як найбільшій святості, не матимемо ніяких успіхів в політиці” [129, арк. 1-2]. Учасники окупаційних воєнних подій в Україні аналізували: “...труднощі, які виникли в Україні... – не тільки німецька політика, яка заплянувала повернути Україну в німецьку колонію, але і провокації, що їх підсувають залишені совєтські, зрозуміла річ, російські агенти та й на які даються зловитись німецькі урядовці...” [494, с. 109]. При цьому слід відзначити солідарність наддністрянців з наддніпрянцями в оцінці подій та характеристиці ненависного большевицького режиму на початку німецько-совєтської війни. З цього приводу показовими є свідчення відомого львівського ученого-германіста Богдана Задорожного: “На квартирі мого батька жив офіцер зі Східної України. Коли вже почалася війна, батько цілком випадково знайшов за картиною листа від того офіцера. “Михайле Івановичу, – писав він, – я не мав можливості сказати вам, що у мене такіж погляди, як і у вас. І таких, як я, у нас мільйони. Животіємо, пригноблені радянською владою” [342, с. 4].

Весною–влітку 1941 р. усім українським політичним групам стало зрозуміло, що потрібно об’єднуватися і консолідовано виступити на захист ідеї відновлення української державності. Тут слід зазначити, що аналіз оригінальних німецьких документів свідчить про добру поінформованість

німецької поліції безпеки про стан справ в українському політичному таборі. У донесенні шефа поліції в Берліні від 21 червня 1941 р. йдеться про позицію Кубійовича та Мельника щодо створення Української держави під німецьким протекторатом і позицію С. Бандери за об'єднання усіх українських політичних сил у Всеукраїнську Раду на демократичній парламентарній основі, яка мала сприяти створенню майбутніх органів влади у самостійній Україні. Також відзначено, що в переговорах з С. Бандерою брали участь від УНДО – Мудрий і Лисяк, від гетьманців – Мурашко, Євтумович, Бачинський, від незалежних монархістів – Андрієвський, від групи комбатантів – Хронов'як, Макарушка, від націонал-соціалістів – Базяк та ін. [326, с. 17-19]. Як уже зазначалося, Революційний Провід ОУН став ініціатором створення Українського Національного Комітету. Головою УНК був обраний генерал В. Петрів, якому німці завадили прибути до Кракова. Його обов'язки виконував перший заступник, доктор права В. Горбовий, другим заступником був професор В. Андрієвський, секретарями – С. Шухевич та В. Мудрий.

С. Бандера у середині квітня 1941 р. констатував, що Гітлер вже підготовлений до війни з ССРСР, але до цього часу ані він, ні його партія не виказували жодного зацікавлення Україною. Тому ОУН в Україні "...повинна поширювати свою мережу, охопити всі закутини нашої землі. Ми робимо ставку на наші власні сили. Наші кадри в Україні треба вишколювати і готувати до різних несподіванок у разі війни" [477, с. 10]. На Другому Великому Зборі (Краківському) ОУН(Б) у квітні 1941 р. були затверджені військові постанови. У них вказувалося: "1. Для здійснення своїх цілей ОУН організує й вишколює власну військову силу.

2. Завданням військової сили ОУН є: а) зорганізувати й перевести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття Української Держави; б) бути пробоевою силою й опорою ОУН у цілій її боротьбі; в) бути ядром Української Армії в Українській Державі.

3. В часі політичного поневолення ОУН організує при допомозі військового штабу ОУН на всіх українських землях і за кордоном військові осередки, виховує й школить військових провідників-організаторів та військових фахівців, організує й школить військові кадри, кермує й координує цілістю військової роботи та опрацьовує воєнні плани, узгоджуючи кожночасне політичне положення...

4. У збройному зриві ОУН організує й веде до боротьби всіх українців без огляду на їх політичні переконання” [298, с. 37-39].

Напередодні німецько-радянської війни обидві ОУН активно проводять підготовку до воєнних дій. Мельниківці планували використати українську військову еміграцію як кадри майбутніх національних збройних сил. Вони посилали своїх членів на службу до німецької армії як перекладачів та різноманітних функціонерів військової адміністрації. Бандерівці, своєю чергою, домоглися дозволу на підготовку двох батальонів у складі Вермахту. Також перед початком воєнних дій обидві організації підготували похідні групи, які мали завданням в авангарді німецьких військ увійти на українські землі, очолити повстанські акції проти окупаційної радянської влади, і в результаті цього створити цивільну адміністрацію на місцях і в такий спосіб сприяти відновленню української державності.

Спеціальний відділ “Нахтігаль” (“Соловей” – німці його так назвали, заслухавшись прекрасним співом українських вояків), або північна група ДУН, проходив військовий вишкіл у м. Нойгаймер. Тут на початку травня 1941 р. зібрали 330 військовиків, які пройшли підготовку на старшинських курсах і в загонах “Веркшутцу” та “Арбайтдінсту”. Обмундирування та озброєння відповідало піхотній частині Вермахту. Командиром з німецької сторони був д-р А. Герцнер, з української – сотник Р. Шухевич, представником Абверу – оберлейтенант Т. Оберлендер. Відділ складався з трьох сотень, якими командували німецькі інструктори. Вишкіл проводився дуже інтенсивно, основна увага приділялася польовим заняттям та тактиці ведення міських

вуличних боїв. 18 червня бійці “Нахтігалю” були перекинуті під м. Перемишль, де у складі батальйону “Бранденбург-800” мали наступати на Львів. Військове формування “Бранденбург-800” почало створюватися ще в жовтні 1939 р. під контролем Абверу переважно з т. зв. “фольксдойчів” (балтійців і поляків німецького походження). Вони мали виконувати диверсійні функції у тилу ворожих військ. Групу “Нахтігаль” планували використати не так для військових цілей, як здебільшого для пропагандистської роботи з місцевим населенням [952, с. 23-31].

Виступаючи у воєнний похід, українські дружинники мали національні відзнаки: синьо-жовті стрічки на барчиках. На початку німецько-советської війни українські воїни займалися охороною важливих об’єктів, складів, громадських установ м. Львова, в який вони прибули в ніч на 30 червня. Бійці “Нахтігалю” разом з похідними групами оунівців сприяли проголошенню Акта відновлення Української Держави та створенню УДП на чолі з Я. Стецьком. 7 липня батальйон відбув зі Львова на Вінницю, де в складі альпійської охоронної дивізії брав участь у боях в районі Браїлова. Українські воїни згадували, як червоноармійці виглядали смертниками: “...дійшовши до бункрів, застали ми їх позамиканими на колодки, – або боротися, або згинуті” [493, с. 29]. Воїни батальйону сприяли створенню на місцях української адміністрації та проводили націоналістичну пропаганду. 13 серпня “Нахтігаль” отримав наказ повернутися до Нойгаймера.

Організація “Роланд”, або південний легіон ДУН чисельністю 350 бойовиків проходив вишкіл у с. Завберсдорф біля Відня. Його організацією займалося бюро ОУН(Б) у Відні, під керівництвом Р. Ярого. Особовий склад був сформований з оунівців, українських студентів з Австрії та колишніх військовиків-українців польської армії. З українського боку батальйон очолював майор Євген Побігущий. Інструкторами вишколу були німці та українські старшини. Озброєння таке саме, як і в північному батальйоні, – легка піхотна зброя. У червні 1941 р. “Роланд” відбув до Румунії, де в складі 11-ї

армії отримав завдання на початку війни просуватися на південь України для підтримки німецьких військ, охорони шляхів постачання продовольства, допомоги в евакуації військовополонених, охорони промислових і транспортних об'єктів. Фактично батальйон дійшов до району м. Дубосари, а 14 серпня повернувся до Румунії, де і був розформований [493, с. 149-151; 952, с. 33-37].

Очевидно, що військові формування “Нахтігаль” і “Роланд” діяли у складі німецької армії суто формально як допоміжні загони. Фактично Дружини Українських Націоналістів не належали до німецьких збройних сил – адже присягу складала на вірність Україні, а не Німеччині: «З цією зброєю я вибору волю Україні, або згину в боротьбі за неї». [794, с. 64]. Вони підпорядковувалися Революційному Проводові ОУН, носили синьо-жовті пов'язки та стрічки. ОУН покладала на них такі обов'язки: допомагати проходженню похідних груп націоналістів українською територією, створювати українську адміністрацію на місцях, служити єднальною ланкою між українською владою та німецькою армією, сприяти відновленню української державності, стати зародком майбутніх національних збройних сил. Невдовзі вони були зняті з фронту і розформовані: “Німецька нацистська партія вірила, що німецька армія скоро розгромить СРСР і німцям не потрібно буде чужого війська до помочі. Але німецькі військові кола думали інакше. Вони вважали, що треба дати волю поневоленим народам і тоді ці поневолені народи в союзі з Німеччиною допоможуть розгромити большевицьку імперію. Проте Гітлер і його партійці не прислухалися до голосів німецького генералітету в своїх божевільних планах творення тисячолітнього Райху на Сході Європи” [488, с. 55].

Мобілізаційна комісія ОУН(Б) напередодні німецько-совєтської війни сформувала три похідні групи: Північну (в складі 2500 осіб, очолював М. Климишин), яка мала завдання вирушити з Грубешова через Київ на Харків; Середню (1500 осіб, очолював М. Лемик), яка мала йти з Перемишля через

Кременчук на Донбас; Південну (1000 осіб, очолював З. Матла), що просувалася із Сянока через Дніпропетровськ і Крим на Кубань [976, с. 138-149]. Завданням похідних груп було пройти в авангарді німецьких військ на територію України, розгорнути там мережу ОУН, ініціювати організацію місцевої адміністрації, сприяти утвердженню державності України по усій території країни.

На початку війни большевики, відступаючи, поспіхом знищували сліди своїх злочинів. Для вивезення в'язнів на схід потрібні були сотні вагонів, яких не вистачало у зв'язку з бойовими діями. Тоді з Москви був отриманий наказ: розстріляти засуджених. Також було немало випадків, коли відступаючі червоноармійці вбивали мирних людей. Щойно з приходом німців були викриті жахливі картини мордування арештованих, незнані у цивілізованому світі. Нацистська влада змушена була навіть запросити журналістів та експертів з нейтральних держав для фільмування, яке задокументувало злочини комуністичного режиму. Більш варварських методів катування людей годі придумати. Тому місцеве підпілля українських націоналістів на початку війни безстрашно вступало в бій з НКВДстами, були спроби відбити в'язнів під час конвоювання на пересильні пункти, а також нападали на тюрми. Крайовий провід ОУН на ЗУЗ (І. Климів, Д. Маївський, Т. Онишкевич, Р. Кравчук, А. Закоштуй та ін.) мобілізував близько 10 тис. озброєних бойовиків, котрі вступали в бої з відступаючими частинами РККА. Оунівцям в перші тижні війни вдалося здійснити збройні виступи в 26 містах, встановити контроль над 16 містечками. Вони своїми активними повстанськими діями опанували п'яту частину території УССР, організувавши на ній органи української адміністрації та місцевого самоврядування. Зокрема архів Луцького НКВД повністю потрапив до рук членів ОУН [474, с. 106]. У боях вдалося захопити різноманітну зброю, в т. ч. 15 тис. гвинтівок, 7 тис. кулеметів, десятки тисяч гранат, сотні тисяч набоїв, різного військового майна та автомобільної техніки [1137, с. 107].

Каталізатором національно-державницького відродження став спеціальний загін ОУН у складі приблизно 20 осіб: Я. Стецько, Я. Старух, І. Равлик, В. Кук, Л. Ребет, Д. Яців, І. Вітошинський та ін., який 23 червня 1941 р. вирушив з м. Ярослава на Львів. Вступивши у місто в ніч на 30 червня, члени групи заходилися скликати авторитетних громадян на збори у будинку “Просвіта” (площа Ринок, 10). Я. Стецько відвідав митрополита А. Шептицького і повідомив про намір проголосити відновлення Української держави. Владика Андрей дав своє благословення: “Честь України вимагає робити те, що ви задумали, сьогодні. Робіть в ім’я Боже, я благословляю” [1226, с. 186].

Національні Збори розпочали свою роботу 30 червня 1941 р. о 20 год. У них брали участь близько сотні видатних громадян Львова: політики, громадські діячі, науковці, серед них посадник міста професор географії Львівського університету Ю. Полянський (колишній керівник Крайової Команди УВО), о. мітрат Й. Сліпий та ін. Я. Стецько зачитав Акт проголошення відновлення Української Держави. Існує два варіанти цього документа. Очевидно, Я. Стецько в останній момент своєю рукою виправив окремі слова на віддрукованому у 3-х примірниках тексті [6, арк. 1-3, додаток 11]. Присутні з ентузіазмом вітали цей Акт, прийняли його одногolosно, відспівали Гимн “Ще не вмерла Україна...” [6, арк. 1-12].

Текст Акта був переданий із Львівської радіостанції, якій надали ім’я Євгена Коновальця, у супроводі національного Гимну тричі: Ярославом Старухом, Зеноном Тарнавським і Юліяном Савицьким [1081, с. 287]. Також його опублікували місцеві газети. Підтримали Акт відновлення державності у своїх посланнях владика українських церков: митрополит УГКЦ А. Шептицький, єпископ УАПЦ Полікарп та єпископ УГКЦ Г. Хомишин [337, с. 646-649]. Це надало Акту ваги в українському суспільстві. У «Слові Митрополита до Духовенства і Вірних Архієпархії» говориться: ”З волі

Всемогучого і Всемилистивого Бога починається нова епоха нашої Батьківщини.

Побідоносну німецьку армію, що зайняла вже майже цілий край, вітаємо з радістю і вдячністю за звільнення від ворога” [422, с. 1]

Відразу ж було вирішено створити національний уряд – Українське Державне Правління. Очолити його було запропоновано авторитетному професору медицини М. Панчишину, незважаючи на те, що він певний час під советською окупацією виконував обов’язки завідувача облздороввідділу [211, арк. 169-170]. Але доктор відмовився. УДП очолив Я. Стецько, склад уряду був коаліційним: 9 членів ОУН, 2 – УНДО, 1 – ФНС, 2 – соціал-радикали, 1 – соціал-революціонер [339, с. 650-651]. Повний склад уряду поданий у додатку 12.

Того ж дня була підготовлена «Відозва Українського Національного Проводу Галицько-Волинської Землі: “В часі коли воєнним вогнем запалала стара українська Галицько-Волинська Волость і коли на довгі часи змінюється карта Європи, ми представники різних ідеологічних течій і політичних організацій сеї Землі, як Національний Провід її, кооптувавши також поодиноких людей на підставі їх особистого авторитету, підносимо торжественно право сеї Землі на самоозначення.

Ми глибоко переконані, що настав час, коли безповоротно кінчиться до неба про відплату вопіюча кривда, якої зазнав наш український нарід, що століттями боронив Європу перед азійським хаосом.

Ми глибоко переконані, що український селянин матиме тепер змогу вільно на власність землю зрошену кров’ю і потом батьків..., український народ матиме працю..., що українська молодь матиме свої високі школи, що українська інтелігенція матиме доступ до всіх урядів, що в самоуправних установах Галицько-Волинської Землі залунає українська мова...

І тому приятелями нашого народу будемо вважати тих, що з пошаною будуть відноситися до нашої релігії, Церкви і нашої національної традиції, яка з'єдинює змагання минувших і сучасних поколінь нашого народу, будемо вважати тих, що допоможуть нашому народові творити його власну військову силу як запоруку його влади на своїй Землі, що осягає від Попраду і Сяну по Волгу і Кубань” [134, арк. 1].

У перші дні свого існування УДП налагоджувало суспільно-громадське та культурно-освітнє життя м. Львова. Було відкрито Управління картографії, фотографічних майстерень, кілька лікарень, іподром, басейн тощо. Учасниця цих подій згадувала: “В княжому городі Льва вже кипіла гарячково праця – народ з ентузіазмом почав відновляти та організовувати свої власні адміністративні, господарські та культурні установи, власну міліцію – охорону й безпеку громадян і держави; почав направляти та урохомлювати пошкоджені в часі воєнних дій установи та устаткування, найважливіші засоби для життя міста: воду, світло, харчові крамниці, лікарні, транспорт тощо. Ціле місто потонуло в синьо-жовтих прапорах. Подібно поступало українське населення всюди на звільнених від москалів теренах. Народ почав відбудовувати свою власну державу” [1184, с. 1034]. Справді по населених пунктах Західної України були проведені плебісцитові акції, які засвідчили схвалення переважної більшості українського народу Акта відновлення державності України [329, с. 243-355]. Оунівці на практиці здійснювали постулат українського націоналіста М. Колодзінського, який загинув у 1939 р. в обороні Карпатської України: “Будова держави від першого села”. Фактично державотворчий процес тривав до вересня 1941 р. і дійшов до околиць Києва.

Вважалося, що УДП – це тимчасовий уряд Української Держави, який буде діяти до скликання у Києві Всенародних Зборів міст і сіл України. Також планувалося, що місцеві Управління і громадські установи будуть творитися не з почину Українського Державного Правління, а «методом з низу», тобто з ініціативи мешканців окремих регіонів [8, арк. 1].

Похідні групи ОУН у міру просування територією України подавали детальні звіти про воєнне, суспільно-політичне та соціально-економічне становище на місцях. З цих донесень бачимо, що українське населення налаштоване пронимецьки: “Хай прийде чорт, коби лиш не Совіти”. Оунівці відзначали: “Советська дійсність мимоволі витиснула печать на їх поведінці: хитрість, нерозглядність і недовірливість... Аж дивно і страшно, що серед такої краси й багатства природи могли так підло жити люди, немов зацьковані звірі... Чужі павуки обмотали нашу душу... Одначе це верхня чужа одежа, під якою б’ється українське серце” [470, с. 224]. “Поляки та євреї були налаштовані просоветськи, але проти Сталіна. Націоналісти за Збручем вступали у контакти із вцілілими представниками “петлюрівського підпілля”, нерідко в поході користувалися з німецьких польових кухонь, бо місцеве населення було бідним, хоча хотіло їм допомогти”. Було відзначено, що німецькі фронтові частини сприяють оунівцям і “безсумніву висказуються за самостійну Україну”. Зате німецька воєнна адміністрація, яка опановувала терени за військами, зокрема Гестапо, писали на листівках ОУН: “Ворожа пропаганда”. Постійно надходили дані, що “поляки входять до фельдкомендатури і хочуть залагоджувати наші господарські справи”. Нарікали теж на мельниківців, які доносили в Гестапо на бандерівців, і заваджали їм опановувати органи влади на місцях: “Але своєю розкладовою роботою і зв’язками з німцями зміцнили наші позиції, особливо на СУЗ”. Німецька адміністрація закликала українське населення робити, а не політикувати: “А що робити? – Збирати хліб!”. Також советські парашутисти-диверсанти підмінювали церкви, отруювали збіжжя, колодязі, ріки. Нерідко оунівцям доводилося вступати з ними у збройні сутички. Було стверджено, що адміністрації та управи організовано на терені областей: Станіславів, Тернопіль, Львів, Дрогобич, Рівне, Луцьк, Житомир і частково на Київщині. Обласні управи були затверджені військовими чиновниками.

У населених пунктах проводили масові віча, які переходили в “Свято Української державності”. Так, 27 липня у Рівному, на площі Старого Замку

зібралось 10 тис. людей. Окрасою свята був Перший Курінь Українського Війська ім. Холодного Яру, його прапор: на одній стороні синьо-жовтий Тризуб, на іншій написано: “Воля Україні, або смерть!” На вічі були транспаранти з гаслами: “Хай живе наш Вождь Бандера”, “Боротися за державу Володимира Великого”, “Хай живе Одна Нероздільна Українська Держава” та ін. На Святі було багато німецьких старшин, які приймали разом з українськими представниками Влади дефіляду. Коли проходили колони містом, то скандували: “Хочемо повороту Бандери і Стецька на Україну!”

Проводився облік членів ОУН та їхніх прихильників. Усього було обліковано 20 тис. членів ОУН (разом із симпатиками – 44 тис.). На північно-західних землях “ОУН обіймала приблизно 1 тис. осель, членів 7 тис., прихильників 80 % населення”. Нерідко населення сіл та містечок слали вітальні телеграми С. Бандері та УДП з нагоди проголошення незалежності України. Також звучали вітальні гасла “непереможній німецькій армії та Адольфу Гітлеру”. Селяни Волині готові для німців все дати, лиш би ті допомагали будувати Самостійну Україну. Оунівці переконували німців, щоб ті дали згоду на розкидування з німецьких літаків націоналістичних летючок, щоб зорієнтувати українців в Красній армії [12, арк. 13-15].

Для забезпечення громадського порядку та збереження дисципліни на місцях були організовані загони Української Народної Міліції, які очолив Іван Равлик. Ці українські державні відділи міліції поширилися на усі західноукраїнські землі, а також на деякі терени Східної України [779, с. 30-31]. УДП видало наказ про створення української армії. У відповідній Відозві «Громадяне Української Держави!» зазначається: “Боева поготівля всіх українських збройних сил.

Всі боеві групи ОУН підпорядковуються Начальній Команді УНРА.

Поки Німці будуть бити Москву ми маємо створити міцну Українську армію.

Начальний Командир Української Національної Революційної Армії Лейтенант Легенда” [24, арк. 78-78зв]. Заходами членів ОУН в багатьох містах і селах молодь проходила військовий вишкіл [3, арк.7-7зв.].

Також УДП прийняв рішення про призначення послів для нав’язання контактів з деякими державами. Заступником голови уряду за кордоном призначено В. Горбового, послом в Румунії – Г. Барабаша, в Словаччині – Л. Мосендза, в Японії – Р. Ярого, в Хорватії – Івахнюка, в Німеччині – В. Стахова [11, арк. 4]. Я. Стецько розпочав активне міжнародне листування: надіслав листи до німецьких зверхників – Гітлера, Ріббентропа, Герінга; лідера Хорватії – Павеліча; Італії – Мусоліні; Іспанії – Франко [14, арк. 1-11]. Голова УДП також звернувся з окремими листами до очільників українських емігрантських урядів – А. Ливицького та П. Скоропадського з пропозицією підтримки та співпраці. Вони фактично визнали Українське Державне Правління [1226, с. 202, 230].

Відразу ж здійснювалися спроби вирішити гостро-соціальне земельне питання. Так, був підготовлений “Проект земельного устрою УДП” [9, арк. 1]. У ньому планувалося: “Земля належить українській нації і перебуває в повному розпорядженні держави.

Земля вилучається з товарного оббігу, тобто не може продаватися і купуватися.

Держава може передавати землю для користування юридичним особам.

Сільськогосподарську експлуатацію землі українська нація доручає станові українських селян-хліборобів.

Для того земля передається у безтермінове спадщинне користування – не менше 2-х душ; Чоловіки старше 18 р., якщо їх батьки мали власну або арендовану землю і проводили сільське господарство до 1930 р. на СУЗ і до 1941 р. на ЗУЗ.

Жінки – вдови з дітьми, якщо їх чоловіки мали землю.

Діти – сироти.

Чоловіки старше 18 р., які після 1933 р. не менше 5 р. працювали на землі”.

6 липня 1941 р. у великій залі львівського Оперного театру відбулися збори близько 1000 осіб, також із провінції. У доповіді Голова УДП Я. Стецько звернув увагу присутніх на актуальні справи державного будівництва. Тут було вирішено створити Передпарламент - Раду Сеньйорів на чолі зі старійшиною галицького політикуму Костем Левицьким. 22 липня 1941 р. вони склали Присягу: “Перед маєстатом могил ГЕРОЇВ, що впали в бою за ВОЛЮ УКРАЇНИ, присягаємо бути вірними аж до смерти великій ідеї і їхнім заповітам. Не дозволити ні на хвилю, щоб у нашу душу вкрадалася зневіра. У хвилях жалости, як і в хвилях важких змагань, прирікаємо бути однаково твердими, невзгнутими. Тільки в безустанному змаганні за кращу долю цілої України шукати власного щастя. Для цього діла жити і вмирати під Проводом ОУН.

ПРИСЯГАЄМО

Хай живе Соборна Самостійна Україна.

Хай живе ОУН і її Провідник СТЕПАН БАНДЕРА” [308, с. 150]. Пізніше вона була перейменована на “Українську Національну Раду у Львові”, проіснувала до 27 липня 1942 р. 24 липня 1941 р. було проголошено Платформу УНРади у Львові, в якій зазначалося: “Українська національна рада є головною організацією українського національного об’єднання, тобто громадсько-політичним національним тілом, яке являється спадкоємцем, що продовжує історичну традицію Галицько-Волинської держави княжої доби, колишньої Головної руської ради з 2 травня 1848 р., Головної української ради з 1 серпня 1914 р., Загальної української ради з 5 травня 1915 р. і Української національної ради з 19 жовтня 1918 р. ...

На президента Української національної ради упрощено Ексц[еленцію] о. митрополита А. Шептицького, головою обрано през[идента] д-ра Костя Левицького; його заступниками о. кан[оніка] Юліяна Дзеровича і проф. Луку Турчина та секретарем проф. Ярослава Біленького.

Українська національна рада ґрунтується на отсих головних тезах:

а) репрезентувати громадську думку державницької ідеї аж до часу створення Всеукраїнської національної ради;

б) представляти єдину політичну реперзентацію української нації західноукраїнських земель та

в) рівнобічно з цим вказувати головні напрямки в культурних, суспільних і економічних справах української нації на західноукраїнських землях...

Українська національна рада закликає окружні Національні ради і все населення Галицької області до однодушної єдності і організованого виконання громадських обов'язків та вказаної співпраці з нашими окружними секретаріатами, як також з органами німецької влади, щоб воно, кермуване найвищою національною ідеєю і єдиною політичною думкою, приступило солідарно та здисципліновано до згідної віднови самоуправних громадських установ та до енергійної відбудови культурно-суспільного й господарського життя рідної країни для здійснення державности соборної України” [329, с. 205-206].

Державотворчі заходи ОУН(Б) стикалися з низкою проблем, які порушили учасники засідання УДП 19 липня 1941 р. [10, арк. 1-12]: це ставлення до національних меншин, серед яких вирішено було шукати союзників. Проблема залагодження конфлікту з групою ОУН(М). Ленкавський з цього приводу сказав: “В розмові з Мельником – він признав мені у всьому рацію, але висновки наші були різні. Мельник може добрий військовик, але провідник не добрий, коли він не міг зробити чистки двох людей”. Учасник

наради Стефанік твердив: “Виходить, що непорозуміння є персональне. Сеника знаю з Америки, його тактика там була страшна. Така людина, як він, і без доказів не могла бути членом організації”. З приводу розколу ОУН учасники наради, серед яких були представники із східноукраїнських земель, зазначали, що боротьба ОУН під проводом С. Бандери дає конкретну роботу, а діяльність мельниківців є шкідлива; не допустити поширення розпорошеності національних сил на Схід – “бо це наша загибель”. Щодо німців було сказано: “Ми співпрацюємо з німцями так як вони шанують нашу самостійність. В розвалі большевизму є теж наша заслуга”. До того ж зазначено: “Ми боремося за Самостійну Україну, отже, проголошувати протекторату не будемо”.

Випадковими учасниками Національних Зборів у Львові стали німецькі офіцери Г. Кох та цур Айкерн. Д-р Кох, колишній сотник УГА, привітав Збори від німецьких збройних сил. До того ж заявив, що питання української державності поки що не актуальне, воно не в компетенції верховного командування і в майбутньому його вирішить А. Гітлер. Завдання українців під сучасну пору – працювати й усі сили спрямувати на перемогу Великої Німеччини над большевицькою Росією [6, арк. 6]. Також комендант м. Львова, генерал-лейтенант Ренц закликав: “Майже скрізь утворилася українська самоуправа; цих представників нижчої адміністрації вітає німецька військова влада як відповідальних співробітників... Проте, всі ці позитивні, будівні чинники, без дозволу військової влади, не мають права до ніяких поліційних, господарських чи будьяких інших постанов супроти населення краю, до якої національності воно не належало б” [422, с. 1].

З Берліна прийшов наказ нейтралізувати самостійницькі заходи українців. Вже 2 липня були вжиті заходи щодо взяття під домашній арешт С. Бандери та його соратників. 3 липня у Кракові німецькими спецслужбами була створена спеціальна комісія на чолі з державним підсекретарем Кундтом, яка запросила на допит С. Бандеру та членів Президії УНК В. Горбового, Д. Андрієвського, В. Мудрого, С. Шухевича. Під час прослуховування С. Бандера

заявив, що він дав розпорядження творити український уряд в імені ОУН, яка стоїть на чолі українського народу і єдина проводить збройну боротьбу за самостійну Україну: “У тій боротьбі, яка зараз проводиться, всі вступили у боротьбу за самостійну, незалежну й вільну Україну. Ми боремося за українські ідеї і українські цілі”. Кундт зазначив, що: “Право мають німецький вермахт і фюрер, який завоював країну. Він має право визначати український уряд” [324, т. 1, с. 105-127].

У результаті вже 5 липня С. Бандера був переправлений у Берлін для подальших допитів, разом з ним затримано кілька діячів УНК. Члени УДП, взявши про арешти, вирішили порозумітися з німецькими чинниками, але 7 липня командування 17-ї армії Вермахту видало розпорядження, в якому сказано, що прагнення українців до політичної самостійності Української національної держави в зоні військових операцій мають бути припинені [1025, с. 119].

8 липня невідомий вчинив замах на життя голови УДП Я. Стецька, який о 9 год вечора поїхав автом відвідати сестру: “Коли авто задержалось і голова відчинив двері, щоб висісти, впало 4 постріли незнаного атентатника. На щастя, жодна куля не потрапила в голову, що щасливо добрався до брами. Одначе жертвою атентату впав шофер Федір Клименко, ранений в уста одним із чотирьох вистрілів” [329, с. 164].

9 липня був арештований і вивезений до столиці Німеччини Я. Стецько. Тримаючи С. Бандеру і Я. Стецька під суворим наглядом у Берліні, німці намагалися їх змусити відкликати Акт від 30 червня. 21 липня 1941 р. Міністерство закордонних справ Райху заявило, що проголошення Української Держави у Львові було “самовільним вчинком відомої честолубивої і активної групи Бандери” і що “це немає жодного державно-правового значення”. Політичне бюро ОУН(Б) відповіло, що проголошення Української Держави є “історичним фактом”, як 22 січня 1918 р. у Києві та 1 листопада 1918 р. у Львові. Акт від 30 червня 1941 р. “стане символом теперішньої визвольної

боротьби української нації” [1025, с. 1342]. Ця полеміка продовжувалася до вересня.

Тим часом 16 липня 1941 р. у Головній ставці фюрера відбулася нарада А. Гітлера з райхсляйтером А. Розенбергом, райхсміністром Г.-Г. Ляммером, генерал-фельдмаршалом В. Кайтелем та райхсмаршалом Г. Герінгом про подальші плани щодо окупованої України та інших захоплених територій [329, с. 365-369]. Йшлося насамперед про те, що німці не будуть ніколи ні з ким узгоджувати свої плани щодо мети у цій війні. Фюрер принципово заявив: “Ніколи не повинно бути мови про військову силу на захід від Уралу, навіть якщо нам сто років доведеться за це воювати. Всі наступники фюрера повинні знати: безпека Райху є лише при відсутності чужого війська західніше Уралу. Захист цих територій від всіх можливих небезпек переймає Німеччина. Залізним принципом мусить бути і залишатися: Ніколи не можна дозволити, щоб хто-небудь, крім німця, носив зброю!

Це особливо важливо: навіть якщо спершу видається простішим, щоб мати збройну допомогу будь-яких чужих підкорених народів. Це неправильно! Одного дня, це неминуче і беззаперечно, вони вдарять по нас. Лише німець може носити зброю, а не слов'янин, не чех, не козак чи українець!”

На нараді Розенберг обстоював думку, що: “В Україні ми повинні застосувати культурницьке піклування, мусимо розбудити історичну свідомість українців, мусимо заснувати в Києві університет і т. ін. ... в Україні також потрібно сприяти певним прагненням до самостійності”.

Щодо окупованих територій: Галичини, Балтії, Криму та ін., то фюрер наполягав приєднати їх до Райху.

“Навпаки у Розенберга виникли побоювання щодо тих українців, які там проживають.

(Примітка: часто складається враження, що Розенбергу дуже подобаються українці: він хоче також значно збільшити стару Україну)”, – це, очевидно, примітка протоколіста М. Бормана.

Хоча для України на посаду керівника Розенберг намітив Заукеля, фюрер наголосив: “...що протягом наступних трьох років найважливішою територією, без сумніву, буде Україна. Тому найкраще призначити туди Коха...”.

З приводу майбутньої Української держави занепокоєння викликало у союзника Німеччини – Румунії. Вони закликали німців не допустити приєднання Галичини до України, щоб майбутня Українська держава не стала занадто великою [329, с. 372]. Німці, своєю чергою, не бажали віддавати під румунський контроль Одесу, як важливий морський порт та вигідне розташування щодо сполучення і комунікації [329, с. 370-372].

Очевидно, що німці не наважувалися відразу ж розправитися з українськими націоналістами. Насамперед цьому завадили жорстокі бої, що відбувалися в Україні, також серед німецького військово-політичного проводу не всі поділяли хвалькуваті заяви А. Гітлера, що війна вже виграна. Так, Бруно Петер Кляйст, один з творців німецько-советського пакту 1939 р., старався вплинути на фюрера, щоб змінити німецьку політику щодо українців. Подібну спробу робив капітан Оберлендер, який курував батальйон “Нахтігаль” по лінії Абверу. Але відповідь Гітлера показала, що керманіч III Райху абсолютно не орієнтувався у цій ситуації: “Ви не знаєте, що говорите, Росія є нашою Африкою, а росіяни є нашими неграми” [1300, с. 785].

Як згадував учасник тих подій літом 1941 р.: “Звістка про відновлення Української Держави й створення уряду викликала небувалу радість населення. Усюди на звільнених теренах України утворювались місцеві органи правління, налагоджувалося нормальне господарське, громадське та культурно-освітнє життя. З’явилося багато нових людей, які не жаліючи сил, самовіддано

працювали для відбудови власної незалежної держави. Українські місцеві органи влади діяли до осені, поки не були німцями скасовані й замінені окупаційними” [1033, с. 18-19].

Незважаючи на негативну реакцію нацистської окупаційної влади, яка просувалася за військами, оунівцям вдалося поширити державницькі заходи на значну територію. У численних відозвах, які поширювалися серед населення, наголошувалося: “...ОУН проголосила на приказ Провідника Степана Бандери, Відновлення Української Держави, й створення першого Тимчасового Уряду з Ярославом Стецьком на чолі, з тимчасовим осідком у Львові. Й знову від 23 літ, від пам’ятного 22 січня 1918 р. заграли дзвони воскресну пісню українського народу, залунали грімко слова маніфесту ОУН: своя Держава, свій Уряд, своя влада, своя земля, Україна для українців” [5, арк. 11].

Крайовий Провідник ОУН(Б) на ЗУЗ Іван Климів (Легенда) доповідав у листі до С. Бандери, що “...на всіх 200 районів в ЗУЗ цілком нами обсажені, мельниківці мають лише мостиський, рогатинський та турківський. На західноукраїнських землях у 3300 станицях ОУН налічується 20 тис. націоналістів, неохоплених осель є 1300. В Кам’янець-Подільську (провідник Нарольський) до 20 організованих станиць. У Вінниці до 100 станиць.

У Києві: група письменників (зв’язкові Стефанік і Головка) до 20 людей, група робітників й інтелігенції до 80 осіб. Дніпропетровськ – робітничі групи. Харків – до 200 членів.

Проголошено самостійність і встановлено українську владу в 213 районах.

На Буковині проголошено самостійність і встановлено владу у Вижницькій та в Хотинській окрузі (до 150 осель).

Були бої: Луцьк – партизанський відділ до 300 людей. Тернопіль до 600. Дубно – билися три дні. Лопатин, Козова. Терехівля. Було 100 боїв. Поки прийшли німці, то українська влада вже функціонувала. В боях з енкаведистами

впало 500 чол. 9 тис. членів ОУН розстріляних по тюрмах. На 5 тис. арештованих: членів ОУН – сипало не більше 100 людей, а призналися не більше 500.

На 700 людей обскочених чекістами здалося не більше 20. Решта знало тільки одне: “Не вміємо руки вверх”. Жінки розсаджували себе гранатою (Жовківський район)” [21, арк. 1-4].

1 вересня 1941 р. у відозві до “Українського Народу!” було зазначено, що “Провід Організації Українських Націоналістів проголосив на всіх Українських Землях заіснування:

Самостійної Соборної Української Держави.

Та цю самостійність треба відстояти в боях. На наказ Степана Бандери, на наказ Краєвого Проводу ОУН вийшли в перші колони боеків – жовнірів Української Національної Революції. Перші її стежі. Вони вже б’ються з ворогом:

...Ставай в лави Української Національної Армії.

Народе. Переймай в свої руки всі уряди. Всю владу, твори основи своєї Української Державної Влади.

Твори Українське військо. Українську Державну міліцію, переймай в свої руки транспорт, господарство, школи, все державне господарство, культурне життя”.

Начальний Командант Української Революційної Армії “Легенда” видав наказ:

“Всім Українським стихійно створеним боеким групам, повстанчим відділам і загонам негайно підпорядкуватися Командуванню Української Революційної Національної Армії та передати в дальше розпорядження її все військове майно і засоби.

Дальше самочинне творення збройних військових відділів заборонено. До тих, Українців, що не виконують цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці”.

Також лейтенант Легенда як Начальний Вождь Української Революційної Армії наказував:

“Українська Національна Армія перебирає на свою руку

а) Оборону Кордонів Української Держави перед зовнішнім ворогом, та збройну боротьбу проти ворога.

б) Забезпеку діяння Української Державної влади.

в) Охорону життя, праці і майна всіх громадян Української Держави”.

Також передбачалося створення Українських Повітряних військ та української панцерної зброї.

Німецьку армію вважати союзницькою, допоки вона веде бої. Створити свою сильну Армію, щоб потім спільними силами приступити до поділу світу, до його впорядкування.

“Жовніри Української Національної Армії вберуть однострої, що остають по розбиткам Красной Армії. На руках вище ліктя лівої руки пришита синя опаска (10 мм ширини) зі золотим написом “Українське Військо”.

Старшини й підстаршини носять жовто-сині опаски з Тризубом.

Присяга – нації, урядові і ПУН.

Військовий вишкіл проводять німецькі інструктори.

Також функціонує Українська Жандармерія і Трибунал.

По всіх містах і селах відділи Української національної Оборони “Січові стрільці” – вартова служба...

...тільки меч – а не слова дадуть нації права” [19, арк. 1-13зв.].

Ті настанови РП ОУН(Б) почали втілювати в життя. Так, “Перший Курінь Українського війська ім. Холодного Яру”, що постав 27 липня 1941 р. у Рівному на святі Української Державності: “По святі Перший Курінь зайняв на казарму один із міських будинків. Зараз на другий день приступив до підстаршинського вишколу. Вже першого дня постаралися ліжка, сінники, коци і простирадла. Постаралися полеву кухню, запаси харчів, білля. Всім пошили мазепинки. Почалися вправи. Вправляє Перша Сотня

120 людей. Командант Куреня друг Остап. Вишкільні: Федорович, Сірко, Ципко, Мельник. Курінь вправляє 5 днів” [304, с. 232].

ОУН(М) теж робила заходи, щодо залучення української молоді до організованого державницького життя. У серпні 1941 р. постала “Організація української націоналістичної молоді “Січ”. Її метою було “...організувати й виховувати українську молодь на засадах самовиховання, розвиваючи всі духово-моральні й фізичні сили, та підготувати до творчої, громадянської, фахової праці”. Членство в організації “Січ” від 6 до 45 років.

В основному займалися фізичним вишколом. Хлопці та дівчата розбиті на курені. Потрібно було взяти з собою: рушник, мило, щітки до чищення убрання та обуви, гроші на прохарчування

10–15 крб. або харчі, щоб не були голодні. Однострій дівчат: шальонова спідничка червона, або темно шальонова; вишита сорочка, коралі, мешти, короткі скарпетки, опущені додолу, без хусточок на голові. Хлопці – довгі чорні штани, вишита сорочка, малинова встяшка, без шапок” [44, арк. 1-5].

На початку Другої світової війни активізувалася діяльність усіх українських політичних сил. Взимку 1939–1940 рр. Генеральний штаб УНР підготував план організації партизансько-повстанської армії на випадок німецько-совєтської війни. Над цим планом працював генерал В. Гальський за проектом Т. Бульби-Боровця. Монархісти-гетьманці також мали свій план,

підготовлений полковником Іваном Трейком [1257, с. 406]. Згодом йде до зближення уенерівського середовища з мельниківцями.

М. Боровець (отаман Тарас Бульба) не бажав підпорядковуватися ОУН(Б), у відкритому листі він це обґрунтовував так: “Коли в липні 1941 р. УПА “Поліська Січ” розпочала свою збройну акцію, Ви заявили супроти неї негативне становище, яке триває до останньої хвилини. Непорозуміння заключалося в тому, що ми не підпорядковувалися урядові Стецька Бандери, і це Ви вважали за прояв отаманії та анархії з нашого боку.

Ми не могли підпорядковуватися урядові, який проголосив українську державу за плечима німецької армії без офіційного визнання цієї держави німецьким урядом” [304, с. 287].

Зрештою “Поліська Січ” Т. Бульби-Боровця допомагала німцям виловлювати советських воїнів, що опинилися в оточенні.

Відсутність єдності та розпорошеність українських політичних сил призвели до того, що німці не бажали рахуватися з національним чинником на окупованій території, і ще в розпал боїв здійснили поділ країни. У результаті 20 липня 1941 р. був виданий наказ про створення Райхскомісаріату Україна з центром у м. Рівному. 1 серпня був створений дистрикт “Галіція”, який включили до Генерального Губернаторства. Північну Буковину та частину Південної України, т. зв. Трансністрію, віддали союзниці Румунії.

С. Бандера та Я. Стецько у багатьох меморандумах до німецького керівництва протестували щодо розшматування українських земель. Українські політичні кола не полишали сподівань на позитивне вирішення питання німецько-української співпраці. Але німецька окупаційна влада, поділивши Україну і відділивши, як їм здавалося, національно свідому та політично активну Галичину від решти української території, сподівалася на упокорення місцевого населення новому режиму. Успіхи на фронті посилили окупаційні заходи гітлерівців. Батальйони “Роланд” і “Нахтігаль”, бійці яких протестували

проти арештів членів ОУН та УДП, у середині серпня 1941 р. були розформовані. Особовий склад відправлено у Франкфурт-на-Одері, де в складі 201 батальйону охоронної поліції кожний воїн підписав контракт на один рік. Службу проходили в Білорусії. 1 грудня 1942 р. загін розформували, ті українські старшини, хто не втік, були заарештовані.

Особливе занепокоєння нацистських спецслужб спричинила активна ОУН(Б). Так, 20 серпня 1941 р. було поінформовано: “...Українська банда з 20–30 осіб бешкетує у районі Пінська. Вона сильно непокоїть околиці міста, виступаючи з гаслами: “Геть німецьку адміністрацію! Ми хочемо вільної України без німців, без поляків, без росіян!” [1024, с. 132]. 31 серпня у Василькові на Київщині Гестапо заарештувало групу ОУН в кількості 20 осіб (В. Кук, Я. Старух, Д. Мирон, Й. Позичанюк, П. Сак, І. Чинченко, Т. Онишкевич та ін.), які добиралися до столиці, щоб там оголосити про відновлення Української Держави. 15 вересня в Берліні кинуті до тюрми очільників ОУН: С. Бандеру, Я. Стецька, В. Стахова, І. Габрусевича, Р. Ільницького, О. Антоновича, О. Тюшку, Н. Процика та ін. Одночасно у Львові взято під варту членів УДП: Д. Яціва, І. Равлика, А. П’ясецького, а також оунівців: С. Ленкавського, М. Климишина, Л. Ребета, Я. Горбового, Я. Рака та ін. [1031, с. 56]. Усього в Україні, Німеччині, Чехії та в інших окупованих країнах німці заарештували близько 1500 українських націоналістів [1024, с. 133]. Решта членів ОУН(Б) перейшли в глибоке підпілля і на вересневій конференції вирішили готувати збройне повстання проти німецької окупаційної влади. Під час підготовки проводилася масова пропагандистсько-агітаційна акція серед українського громадянства з метою популяризації ідеї державності України; складувалася зібрана на полях битв зброя, боєприпаси, військова амуніція та створювалася база бункерів та криївок із запасами продовольства, медико-санітарних засобів тощо; проводився вишкіл молодих кадрів. Згодом були створені таємні військові школи у Великих Мостах старшинська, якою керував сотник Д. Грицай, у Помор’ях – підстаршинська на чолі з поручником

О. Карачевським, у яких готували майбутніх керівників військових підрозділів УПА.

Сучасники стверджували: “Як відомо, ОУН ще на самому початку німецького маршу на схід стояла на засаді, що німцям не можна довіряти в їхніх обіцянках, але, по можливості, пролазити до їхніх установ і, під плащиком лояльності та співпраці, розбудовувати якнайширше революційне підпілля, на кожному кроці саботувати їхні наміри...” [1216, с. 12]. Також наголошувалося на суворій конспірації: “... провідник має мати заступника в разі провалу; низові клітини з трійок на двійки; перекидати людей до інших місць.

Переглянути провідників районів і станиць, бо є припущення, що на керівні посади в організації пролізло чимало провокаторів” [1216, с. 13-14].

Державотворчі заходи українців негативно сприйняли не лише нацисти. Українські націоналісти проголошуючи державність не висловлювали неприязні до інших народів, у розповсюджуваних листівках за підписом очільника ОУН М. Лебедя (Рубана) наголошено: “Ми за свободу всього народу, польська нація нам не ворог, але польський уряд. Російський народ нам не ворог, але Москва наш кровний ворог. Ми з ворогами будемо боротися” [304, с.11]. Незважаючи на те, поляки, свідомість яких була отруєна багатовіковою шовіністичною пропагандою, не сприймали природнього прагнення українців до власного державницького життя – національного, культурного і економічно-господарського домінування на землях, де українці становили етнічну більшість. Тому вони зреагували відповідно негативно: “Жменя українських молодців приїхала з тевтонським збором до одвічного польського городу, гнізда «орлят», і проголосила незалежність «держави української»... Для жмені молодців, провідників самозваної Української Держави – «Іванів» - вистачить ще куль і шибениць” [311, с.16-17] Поляки залякуючи попереджали: “Ті хто зрадив Польщу, є нашими ворогами, з якими будемо боротися з безоглядністю. Зрада мусить бути таврована і покарана. Ніхто не зможе уникнути цієї кари. Українська ребелія, яка готується в Східній Малополющі, стрінеться з нашим

рішучим спротивом і мусить бути покарана” [833, с. 84]. Очевидно, що амплітуда аргументів про нездатність українців мати свою державу коливалася між обґрунтуванням високої цивілізаційної місії поляків на сході та звичайною розпачливою лайкою на адресу українців, на зразок: “... глупі нахабні хамські бредні. Хамові здається, що він зуміє реалізувати свої гайдамацькі плани” [1063, с. 96].

У свою чергу успіхи національно-визвольного руху та їх державотворчі прагнення змусили відповідно відреагувати представників московсько-советської влади у Києві, які відступали під ударами німецьких військ з України. Так, 31 липня 1941 р. в газеті «За радянську Україну» у статті О. Корнійчука з промовистою назвою «Смерть зрадникам України» наголошено: “На всі брехні, провокації і вбивства має наш свободолюбивий народ для жовто-блакитної банди і їхнього головача Степана Бандери тільки одну відповідь: смерть!” [1023, с. 41- 42].

Таким чином Організація Українських Націоналістів, провівши титанічну роботу в край несприятливих умовах розгортання світової війни та винищення її активістів окупаційними режимами, зуміла сконсолідувати національні сили і проголосити Акт відновлення Української Держави. Він став продовженням державотворчих прагнень українства у час Визвольних Змагань 1914-1923 рр. Фактично українські націоналісти виконали свої програмові постулати щодо відродження української державності та поширення її дії на усі етнічно-історичні землі. Оунівські похідні групи понесли ідеї національного відродження дійшовши до Криму і Кубані, всюди зустрічаючи розуміння та підтримку від національно свідомого громадянства. Разом з тим, віддаючи належне визвольній акції німецьких збройних сил, змушені були враховувати присутність нацистської окупаційної адміністрації. Вони були свідомі, що “Хто шукає колоній на Сході Європи, знайде собі там сиру землю на могилу!” (слова М. Колодзінського), коли в перемовинах з німецькими чинниками закликали їх до здійснення історичної місії визволення націй поневолених Москвою.

Старалися знайти порозуміння з тими німецькими посадовцями, які пам'ятали слова відомого військового стратега Клязевіца, що Москву можна пермогти «лише знутри» - силою зброї повсталих народів. Адже німці в поширюваних листівках закликали: “ Українці! Ви будете рівні й вільні в сім’ї Європейських Народів”. Але серед нацистського керівництва перемогла ідея великодержавності спрямована на колонізацію українських просторів та підкорення місцевого населення, що було на руку московському керівництву. Усвідомлюючи це і передбачаючи поразку Німеччини, оунівці вже восени 1941 р. переводять членство Організації у глибоке підпілля, приступають до творення необхідної матеріально-технічної бази для продовження боротьби під нацистською окупацією. Очевидно, в умовах розгортання бойових дій світової війни на території України, ОУН залишилася єдиним репрезентантом українства, а важливим чинником подальшої діяльності був Акт 30 червня 1941 р.

* * *

Друга світова війна змінила геополітичну ситуацію на сході Європи не на користь українців. Відбулася лише зміна окупаційних режимів, при цьому найжорстокіша большевицька тоталітарна система поширила свої злочиння на переважну більшість української території. Політичні сили міжвоєнної “легальної опозиції”, перейшовши вимушену колаборацію з поляками, фактично припинили своє існування. Західноукраїнська політична, господарська, інтелектуальна еліта здебільшого перебирається на крайньозахідні українські землі, де в умовах німецької окупації зуміла налагодити організоване національне життя. В умовах розгортання нової світової війни українськими націоналістами робилися спроби об’єднати зусилля політичних центрів та груп щодо узгодження дій, сподіваючись на відродження національної державності. Але діяльність ворожих агентур у котрий раз стала цьому на заваді.

Розкол ОУН похитнув єдність рядів найрадикальніше налаштованих українських патріотів та посіяв панічні настрої у середовищі емігрантських кіл. Прогнозованість нацистсько-большевицького збройного конфлікту уможливила сподівання на визволення українських земель від комуністичного тоталітарного режиму. Каталізатором державотворчих процесів і спроб до національного примирення та об'єднання стала ОУН(Б). Її активні заходи щодо поширення національної ідеї на схід, вишкіл військовиків та конкретні дії зі створення української міліції та збройних сил, спроби використати німецьку окупаційну армію для виконання поставлених завдань та намагання роз'яснити військово-політичному керівництву III Райху значення суверенітету України для нового порядку в Європі та світі – стали наріжним каменем у протистоянні німців та советів. Оунівці, передбачивши окупаційні дії німецької адміністрації на українських землях, протиставили їм силу державотворчих заходів як інструмента стримування колонізаційних апетитів нацистів. Кульмінаційним моментом стало проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Це показало зрілість українського національного політичного провуду до здійснення поставленої мети та стало підсумком 20-літньої боротьби за волю і державу. Але вище нацистське керівництво, зокрема фюрер Німеччини А. Гітлер, очевидно, не без впливів большевицької агентури, проігнорували наявність такого потужного союзницького чинника у війні з СССР. Отже, Україна стала об'єктом експансії та на її території з'ясовували стосунки два підпалювачі Другої світової війни – III Райх та СССР. Вкотре було знехтувано державотворчими устремліннями українців, які продовжували боротьбу власними силами.

ВИСНОВКИ

1920 – початок 1940-х рр. – це окремий період в історії України. Коли розглядати нашу історію через призму боротьби українського народу за свободу вільного розвитку у власній незалежній державі, то епоха між двома світовими війнами посідає одне з центральних місць. Незважаючи на вкрай несприятливі умови перебування українців у Російській та Австро-Угорській імперіях, національно-державницька думка підготувала ґрунт, який проріс і дав погони Визвольним Змаганням 1914-1923 рр. Вони заявили світові про сам факт існування українців як окремого етносу, відродили мілітарну спроможність до захисту та здійснили подвижницький чин, який призвів до відновлення національної державності. Практично усі етнічно-історичні землі від Закарпаття до Прикавказзя були охоплені Актом Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р., який став засадничим дороговказом соборності усіх українців. Разом з тим події Української революції 1917-1921 рр. розкрили хибність соціалістично-ліберальних позицій діячів УНР, неготовність, непослідовність та нездатність національного проводу відстоювати державницькі інтереси, інертність та байдужість громадянського загалу, та головню – утопічну надію на допомогу ззовні та розуміння чужинців у вирішенні нагальних державницьких завдань. Україна стала об'єктом експансії ненажерливих сусідів-окупантів та «ласим шматочком» для їх успішного процвітання. Українці – фактично єдина велика європейська нація, яка внаслідок закінчення Першої світової війни не здобула волі та державності. Незважаючи на це, український народ на розшматованих нашими сусідами українських землях продовжує національно-визвольну боротьбу. Адже досвід Визвольних Змагань давав наснагу до дії за втілення ідеалів свободи народу, підсилював прагнення до політичної самостійності. З цим змушені були рахуватися супротивники. Не лише жорстокі репресії, але й курс на «українізацію УССР», обіцянки культурно-національної автономії в Другій Речіпосполитій сприяли припиненню активних

бойових дій повстанчих загонів. Але на східноукраїнських землях довіра до облудливої демагогії большевицької Москви коштувала досить дорого, що призвело до геноциду українців в ССРСР.

Особливого розвитку, гостроти і піднесення набула визвольна боротьба в Галичині та на інших західноукраїнських землях. Це було зумовлено їхнім історичним розвитком, рівнем національної свідомості населення, який формували Українська Греко-Католицька Церква; довоєнні політичні сили: Українська Національно-Демократична Партія (пізніше – Українська Народно-Трудова Партія), Українська Радикальна Партія, Українська Соціалістично-Демократична Партія, Українська Християнсько-Суспільна Партія; парамілітарні організації: “Сокіл”, “Січ”, “Пласт” та інші національні культурно-освітні, громадські і господарські інституції. Церква, громадсько-політичні організації, наявність об’єднавчого центру – уряду ЗахідноУкраїнської Народної Республіки в еміграції, а також збройної сили – Української Військової Організації, – усе це сприяло тому, що українське питання не було повністю зігнороване як польською окупаційною владою, так і міжнародними колами. Адже боротьба за суверенну Галицьку Республіку, незважаючи на кінцеву невдачу, послужила тим поштовхом, який зрушив увесь політичний провід на західноукраїнських землях упродовж 1920–1940-х рр. Одна мета діяльності серед західноукраїнського політикуму та в середовищі української еміграції, які були безпосередньо взаємопов’язані, вже на початку 1920-х рр. не усунула різні погляди на проблему української державності. У цьому аспекті необхідно виділити два основні моменти:

1. Галицький партикулярний патріотизм, який повернувся у “всеукраїнське річище” тільки в другій половині 1920-х рр. (після загибелі С. Петлюри).

2. Советська Україна, яку одні вважали Радянською – національним і державним центром усіх українських земель, основою для здійснення у майбутньому української соборної державності. Інші – стверджували, що це

лише большевицька ширма для розколу та розпорошення національних сил, передбачаючи жахливий геноцид української нації на Наддніпрянщині.

Тобто відсутність єдності та об'єднувального політичного центру призвела не лише до втрати національної державності, що внаслідок воєнних дій відбулося раніше, але й до того, що гостре протиборство еміграційних центрів не сприяло позитивному вирішенню українського питання під час облаштування післявоєнної Європи. Воно фактично було зігнороване країнами Антанти - переможницями у Першій світовій війні задля загальноєвропейського спокою в умовах загрози поширення комуністичної революції.

На західноукраїнські землі це принесло важкі наслідки. Довоєнні політичні сили, деморалізовані втратою державності, невзмі були далі продовжувати активну діяльність. Зневіра, хитання та розколи вразили політичні структури західних українців. Таким моментом успішно скористалися ворожі сили. Большевицька агентура сприяла поширенню радянським настроїв, що вразило екзильний уряд ЗУНР, який внаслідок цього, втратив вплив як у західноукраїнському суспільстві, так і в еміграції. Західноукраїнські політичні сили перейшли складний шлях реорганізації та пристосовувалися до нових реалій. Навіть серед членів революційно-бойової УВО проявилися хитання, що спричинили появу провокаційно-авантюристичної ЗУНРО.

Лише адекватні тогочасному загальнополітичному становищу українських земель заходи, прийняті радикально налаштованими діячами українських політичних сил (силові методи протистояння окупаційному режиму увіствів, акти громадської непокори населення тощо), змусили польську владу послабити колонізаційні апетити, що сприяло у другій половині 1920-х рр. перебороти негативні тенденції в українському політикумі. Внаслідок перегрупування політичних сил Західної України національний політичний спектр був представлений УНДО, УСРП, УСДП, які становили т. зв. "легальну

опозицію” польському окупаційному режиму. Українська Військова Організація стала їхнім збройним раменом, що значно підсилювало їхню діяльність. Незважаючи на певні відмінності в політичних платформах, ці партії мали багато спільного. Так, для поширення своїх впливів серед західноукраїнської громадськості однаково широко застосовували масові заходи: віча, зібрання, маніфестації, демонстрації тощо. Жодна важлива подія в Західній Україні не відбулася без їхньої безпосередньої участі.

Проаналізувавши причини поразки і враховуючи невтішний стан України в умовах розділу та окупації розробляється і поширюється ідеологія українського націоналізму. Вона виникає в першій третині ХХ століття, коли стало очевидним, що український народ стоїть перед дилемою: спроможний вистояти чи піде у забуття, тобто залишитися повноправним господарем на своїй землі, чи піддатися асиміляції сусідам-окупантам. Мала за мету «розбудити націю від летаргічного сну поневолення». Спонукає її до росту – експансії, зайняти належне їй місце серед провідних світових народів. Також мобілізувати український народ до активної боротьби за волю, до самостійного життя, жагу до влади. Тим самими виявити провідників нації, створити своєрідну суспільно-ієрархічну драбину майбутніх правителів, серед яких харизматичну особистість із найбільшими здібностями, талантами та авторитетом, що займе місце «Вождя нації», сповідуючи Шевченкове діждатися «Вашінгтона, з новим і праведним законом». Слід зазначити, що ідеологами українського націоналізму стали наддніпрянці: Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Юрій Липа, Микола Сціборський, Дмитро Андрієвський, Дмитро Демчук, Євген Онацький, Роман Бжеський, яких підтримали наддністрянці: Володимир Старосольський, Степан Рудницький, Володимир Целевич, Юліан Вассиян, Степан Ленкавський, Ярослав Стецько, Дмитро Ткачук. Тобто ідеологія українського націоналізму була розроблена стратегічно на соборницьких засадах, враховуючи усеукраїнські інтереси. Своїми засадничими для розвитку нації настановами, вони у міжвоєнний період

виховали і підготували цілу когорту підростаючого покоління, на яких була надія щодо здобуття поставленої мети. Отже молода генерація борців за волю народу та відновлення національної державності мала врахувати помилки попередників, провести необхідну підготовчу роботу і здійснити заповідну мрію.

Націоналістичне підпілля готується до прогнозованого перебігу подій. Українська Військова Організація спочатку виконувала роль збройної формації, або силового тиску українських політичних сил на польський окупаційний режим. Вона ставила своїм завданням пропагувати серед широкого загалу готовність загальнонаціонального зриву українського народу проти окупаційних режимів, поєднуючи у своїй діяльності різноманітні засоби боротьби: бойкот та страйк, масові акти громадянської непокорі, пошанування національних мілітарних традицій та возвеличення чину героїв; пропаганду та агітацію і експропріаційні акти; індивідуальний терор і вишкільно-розвідувальну діяльність. Але під впливом історичних реалій, з відходом деяких політичних діячів з підпільної діяльності революційно-бойова організація дещо змінює свій курс. Цьому певною мірою сприяло поширення ідеології українського націоналізму і вливання в Організацію студентської та шкільної молоді. Об'єднавши навколо себе кілька ідеологічно споріднених політичних угруповань, на основі УВО створюється нова військово-політична сила – Організація Українських Націоналістів. Учасників Установчого Конгресу ОУН у 1929 р. було підібрано так, щоб половину представляли наддніпрянці, а іншу половину – наддністрянці. Тобто від початку оунівці сповідували ідею соборності України. ОУН стає “Орденем” тих, хто не хотів змиритися з окупацією та розподілом українських земель, найкраще відчув поклик епохи, критично проаналізував причини поразки Визвольних Змагань, зрозумів нагальні завдання, які стояли перед нацією, і був покликаний виконати її волю. У своїй діяльності оунівці намагалися очистити український народ від

рабської психології, ворожих впливів, чужих нашарувань. Бажали возвеличити все те, що є найкращого, найхарактернішого і найвеличнішого в українців.

З приходом до керівництва ОУН на ЗУЗ радикально налаштованої націоналістичної молоді починає здійснюватися постулат тотальної, або перманентної революції. Суть її полягала у тому, щоб не дозволити українському народові звикати до неволі, постійно підтримувати дух боротьби та звитяги, не дати змоги ворогам добре себе почувати на українських землях. Для здійснення цього оунівці застосовували різні можливі методи діяльності: як мирні, так і бойові. Адже здійснення національної ідеї, як вони вважали, мало відбуватися лише революційно-військовим шляхом: відновлення на усіх історично-етнічних землях незалежної Української держави. Керівництво ОУН реально прогнозувало, якщо ще не прийшов час для здійснення ідеалу державності, то його необхідно залишити наступним поколінням борців чистим і незаплямованим жодними угодами з ворогами. Тобто підпільна націоналістична організація стояла на позиціях безкомпромісної та постійної боротьби. Вони були переконані, що найбільші жертви несе той народ, який покійно терпить неволю, гніт та визиск. Організація Українських Націоналістів фактично мала впливи на усіх українських землях і в середовищі української еміграції повсюди, де вона існувала.

До того ж потрібно наголосити, що у багатьох випадках погляди основних західноукраїнських політичних сил збігалися. Це – стратегічна мета діяльності: побудова Української Самостійної Соборної Держави. Доволі подібними були деякі програмні розробки соціально-економічних постулатів: велике значення державних інституцій; різні форми власності у народному господарстві; надання широких соціальних гарантій населенню країни; сприяння розвитку національної освіти, культури, науки тощо. Усі вони вбачали свій успіх у поширенні впливів на усі верстви населення Західної України: жіноцтво, молодь; зміцнення української родини. Протягом усього періоду діяльності були проведені спільні акції: в боротьбі за Галицьку

Республіку, відзначення річниць ЗУНР і УНР, в час здійснення “пацифікації”, проти жахливих наслідків московсько-більшевицького панування на Східній Україні, в підтримці незалежності Карпатської України тощо.

Можна з певністю говорити, що діяльність разом з ОУН інших громадсько-політичних партій та організацій взаємно себе доповнювала, задовольняючи усі політичні запити західноукраїнського населення. Загалом їхня діяльність мала успіх, бо вона сприяла: а) збереженню державницьких традицій українського визвольного руху; б) підвищенню національної свідомості народу усіх земель Західної України, що таки призвело до ліквідації т. зв. “сокальського кордону”; в) розбудові національних господарських, культурно-освітніх та спортивно-патріотичних закладів і установ, що дало змогу зберегти українські національні традиції; г) морально-духовному утвердженню українців, не як етнографічної маси, а як цивілізованої нації.

Потужні спроби західноукраїнських політичних сил щодо збереження окремішності українських земель змусили польську владу дещо змінити своє ставлення до українського питання. Коли шовіністично налаштовані кола продовжували наполягати на посиленні асиміляційних процесів, то тверезомислячі політики переконували співвітчизників толерувати культурницькі та господарські запити національних меншин, насамперед українців. Це дало змогу домогтися певних успіхів в утвердженні розвитку національних інституцій в усіх сферах життя. Також позитивним було те, що західні українці мали змогу відвідувати цивілізовані країни з метою навчання, в пошуках заробітків, наведення господарських, фінансово-економічних, культурницько-наукових та політичних зв’язків, що, своєю чергою, вело до нав’язування взаємин з відповідними колами багатьох держав Європи, а також США, Канади, Японії та ін. Це давало впевненість у тому, що і ми належимо до єдиної великої європейської родини, яка швидше чи пізніше, в той чи інший спосіб прийме українців як суверенну державницьку потугу у своє співтовариство. Адже в реаліях перебування між кількох займанців годі було

сподіватися на позитивне вирішення питання соборної незалежної України без сторонньої допомоги. Тому наводилися безпосередні контакти з військово-політичними колами багатьох країн, представники яких розуміли геополітичне значення України і лояльно ставилися до державницьких устремлінь українців. Особливі сподівання покладались на Німеччину, яка прагнула реваншу за поразку, приниження, господарсько-економічну розруху та втрату земель після Першої світової війни. Також ще не стерлись з пам'яті союзницькі відносини 1918 р., коли завдяки німецьким та австрійським воїнам Україна була звільнена від большевицької окупації.

Тут потрібно зазначити, що перебування українців під Польщею давало більше шансів пересічному громадянину жити більш-менш заможного, ніж в умовах ССРСР. Адже особиста свобода та приватна власність робили людину не лише психологічно, але й соціально захищенішою. Коли порівняти заробітну плату та ціни на необхідні продукти та товари широкого вжитку, такий підрахунок не на користь советів.

На початку Другої світової війни саме українські націоналісти, незважаючи на розкол у своїх рядах та несприятливу для українських земель воєнну обстановку, коли один окупант змінював іншого, зуміли зорієнтуватися у такій складній ситуації, провівши конкретні заходи щодо консолідації національних політичних сил. У результаті був проголошений Акт відновлення Української Держави, який вітало усе українське громадянство, а в створюваних державницьких інституціях брали участь представники різних політичних сил, фактично уряд і передпарламент мали коаліційний характер. Очевидно, що кілька десятків тисяч навіть добре вишколених оунівців та їхніх симпатиків було недостатньо, щоб утвердити державність по усій країні. Але вони стали тим каталізатором державотворчих процесів, який не так просто було спинити чужинцям у роки Другої світової війни та у повоєнний час. Окупаційна німецька влада, розпочавши репресії проти українських патріотів, спричинила масовий активний Рух Опору, який врешті став одним з

визначальних чинників поразки німецьких військ на Східному фронті. Також Акт від 30 червня 1941 р. представив мету подальшої боротьби за національне визволення. Завдяки цьому московсько-большевицькому уряду не вдалося показати західним альянтам на Нюрнберзькому процесі українських націоналістів як німецьких колабораціоністів. Ставши історичним етапом національного державотворення, Акт відновлення Української Держави дав потенційну енергію наступним поколінням борців за волю України.

У такий спосіб політичне життя Західної України створило основу для майбутньої національно-визвольної боротьби українського народу, яка саме на цих українських теренах набула найбільшого розмаху. Це і діяльність Української Повстанської Армії в роки Другої світової війни, збройний спротив націоналістичного підпілля у повоєнний час, рух шістдесятників і стихійний спротив тоталітарному режиму в період його стагнації.

Саме на західноукраїнських землях був той ґрунт, засіяний у 1920–1940-х рр. національним зерном, що проросло наприкінці 1980-х рр. Звідси пішло сучасне національне відродження, де населення не забуло рідної мови, пам'ятало самобутню історію, зберігало та плекало давні звичаї, традиції, обряди, зберегло повною мірою національну ментальність. Живий ланцюг Злуки від Львова до Києва, перші демократичні вибори 1990 р., Декларація про державний суверенітет – це все етапи відновлення української державності, які були започатковані у Західній Україні. Створення патріотичних товариств і громадських організацій привело до зародження в Україні багатопартійності, – це завдяки традиції, яка була започаткована у міжвоєнний період на західноукраїнських землях. Масові поїздки мешканців Західної України на Схід зламали стіну “Збруча” і прискорили процес державотворення, що привело до проголошення 24 серпня 1991 року Акта незалежності України. 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі, в демократичних умовах народного волевиявлення відбувся триумф ідеї українського націоналізму, коли фактично усе українське громадянство підтримало державність України.

Без перебільшення можна ствердити, що 1920-1941 рр. стали початком нової епохи в історії України, епохи яка закінчилася через 50 років, у 1991 р. У цьому великою мірою заслуга тих поколінь 1920–1940-х рр., які зуміли піднести спущений прапор Визвольних Змагань, вивели на новий якісний рівень національний здви́г за відродження України, примноживши героїчні традиції української нації, що дало змогу повернути її у лоно державницьких народів. Слід вказати, що вироблена діячами УВО-ОУН націоналістична доктрина сприяла тому, що державна незалежність України сприймалася як обов'язкова передумова соціального й економічного поступу українців. А уславлення поразок служило популяризацією чинного визвольного руху як моральних перемог.

Аналізуючи двадцятип'ятилітню розбудову і утвердження державності України, стає зрозумілим, наскільки далеко зайшли денациональні процеси, які віками вкорінювалися чужинцями на наших землях. Переконливо очевидним є той брак здорового націоналізму серед широких мас народу та вітчизняної еліти, який мав би прискорити державотворчі процеси і перебороти прояви хаосу, кризи усіх сторін життя, зневіри у власне добротне і гідне життя. Але, незважаючи на усі негативні моменти, об'єктивно відбувся великий позитивний поступ в утвердженні серед широкого народного загалу почуття національного (не регіонального) патріотизму. Він повною мірою проявив себе під час Помаранчевої революції 2004 р., коли український народ довів свою спроможність на боротьбу за достойне, повноцінне державницьке життя. На жаль, політичні лідери неадекватно повели себе в момент національного піднесення, не зумівши використати народний революційний зрив для остаточного утвердження України як повноцінної держави європейського зразка. Це відбулося тому, що ще не завершився етап політичної структуризації національного істеблішменту. Наявні політичні партії та їхній провід не вивчили і не усвідомили повною мірою історичний досвід, зокрема діяльність західноукраїнських політичних сил міжвоєнного періоду. А він вчить, що для

успішної структуризації та функціонування політичної системи Української держави необхідно позбавитися особистих та корпоративних амбіцій, сконсолідувати національні політичні сили у трьох–чотирьох політичних партіях, які б у виборчій демократичній боротьбі не залишили місця ворожим агентурам на українському політичному Олімпі. Критеріями для успішного функціонування та популярності політичних сил є здоровий глузд та досвід наших європейських сусідів. Адже наріжним каменем політичної діяльності має бути позитивний результат у наведенні ладу в країні, адекватно реагувати на сучасні глобалізаційні виклики, надійно забезпечити й обороняти державу та її громадян, домогтися гідного життя українців. Для цього не потрібно голосливо популяризувати націоналізм, нехай він як ідеологія і практика УВО-ОУН залишиться у нашій історії, лише чесно, професійно і патріотично працювати на себе, на націю і на державу.

Все це не було враховано, що і призвело до узурпації влади в Україні кримінально-олігархічними кланами, які в погоні за надприбутками втратили почуття самозбереження і адекватного реагування на реваншиські заходи північно-східного сусіда. В результаті зради державницьких інтересів відбулася Революція Гідності 2013-2014 рр., яка показала, що ідеї націоналізму живуть незважаючи на нові жертви та воєнні дії на сході країни. Вони започаткували новий виток боротьби за свободу і незалежність, який мусить врахувати колишні помилки, сконсолідувати українське громадянство і призвести до перемоги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні матеріали

ЦДАВОВУ:

1. Ф. 3830. “Особистий фонд професора Віктора Кіндратовича Приходько” (1886 - ?) – громадський і культурний діяч, член УЦР, міністр юстиції, товариш міністра фінансів Директорії УНР, викладач Української господарської академії в м. Подєбрадах.

Оп.1. – Справи постійного зберігання за 1923-1943 рр.

Спр.12. Книга О. Мардена «Воля й успіх». Переклад В. Приходька (друк. прим.) Нотатки. 1941 р. – 149 с.

Ф. 3833. “Крайовий Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) на західноукраїнських землях”.

Оп.1. – 1941-1947 рр.

2. Спр. 1.- Резолюція наради представників українських націоналістів м. Львова від 6 липня 1941 р. про консолідацію сил за відбудову «української держави». – 3 арк.

3. Спр. 2. – Звернення наради представників українських націоналістів від 14 червня 1941 р. до українського народу про консолідацію українських націоналістичних сил для створення так званої суверенної Української держави. – 13 арк.

4. Спр. 3. – Звернення до українців, представників з'їзду української політичної еміграції в Кракові від 22 червня 1941 р. – 22 арк.

5. Спр. 4. – Звіт про так звані націоналістичні збори українців у Львові від 30 червня 1941 р. - 12 арк.

6. Спр. 5. – Акт проголошення Української Держави. – 12 арк.
7. Спр. 6 – Декларація, меморандум, звернення та постанови так званого «Українського державного правління» в Берліні. – 1 арк.
8. Спр. 7. – Нарис проекту основних законів (Конституції) Української Держави, опрацював інж. М. Сціборський. – 9 арк.
9. Спр. 8. – Проект земельного устрою правління так званої «Української держави» від 1 вересня 1941 р. – арк. 5.
10. Спр. 9. - Протокол засідання УДК. 9-19 липня 1941 р. – 12 арк.
11. Спр. 10. – Списки та уповноважені члени Українського Державного Правління – 18 арк.
12. Спр. 14. – Звіти про діяльність ОУН направлених у Східні області УРСР у травні-червні 1941 р. (є списки націоналістів направлених у Східні області 1941 р.). – 75 арк.
13. Спр. 20. – Листування голови УДП Я. Стецька з членами головного проводу ОУН 23. 05. – 2. 09 41 р. – 28 арк.
14. Спр. 22. – Листи (копії) голови УДП Я. Стецька до Гітлера, Ріббентропа, Герінга, Павеліча, Мусоліні, Кора, генерала Франко. 3. 07. 41 – 9. 12. 42. – 23 арк.
15. Спр. 23. – Листування (копії) головного осередку пропаганди ОУН з поліцією, торгівельними і культурно-освітніми установами м. Львова в організаційних справах, списки і посвідки співробітників головного осередку пропаганди. 8-29 липня 1941 р. – 112 арк.
16. Спр. 24. – Листи (копії) про роботу членів ОУН в Румунії. 8-21 травня 1941 р. – 2 арк.
17. Спр. 27. – Розпорядження (копії) Рівненської окружної управи. 19. 07. 41 р. – 2 арк.

18. Спр. 39. – Умови співробітництва ОУН з Німеччиною 1941 р. – 11 арк.

19. Спр. 41. – Звернення Краєвого Проводу ОУН про створення української націоналістичної армії, вересень 1941 р. – 14 арк.

20. Спр. 44. – Листи Степана Бандери до Краєвого Провідника ОУН на ЗУЗ «Легенди», 1941 р. – 4 арк.

21. Спр. 45. – Листи (копії) Крайового Провідника ОУН «Легенди» до голови Проводу ОУН про організаційну роботу на ЗУЗ. 1941 р. – 7 арк.

22. Спр. 71. Копія листа Степана Бандери до Андрія Мельника. – 22 арк.

23. Спр. 201. – Націоналістичні брошури. Матеріали Другого Великого Збору ОУН. М. Сціборський «Сталінізм». – 76 арк.

Оп.2.

24. Спр. 1. – Політичні, військові та пропагандистські розпорядження оунівців на час війни. – 408 арк.

25. Спр. 2. – Постанови II-го Великого Збору, неповний текст постанов Другої конференції, постанови III Надзвичайного Збору ОУН. – 118 арк.

26. Спр. 3. – Накази ОУН 1. 08. 41 – 1. 12. 44. – 87 арк.

27. Спр. 4. – Переписки оунівців. – 23 арк.

28. Спр. 9. – Політична Програма і Статут українських націоналістів. 1940 р. – 60 арк.

29. Спр. 21. Інформаційні документи про міжнародне положення. Обіжник «Націоналісти про себе і свою програму». 1941-1944 рр. – 134 арк.

30. Спр. 26. – Біла книга ОУН (про бунт Яри – Бандери). – 47 арк.

31. Спр. 27 – Праця «Чому була потрібна чистка в ОУН». – 51 арк.

32. Спр. 31. – “Український націоналізм” (стаття Д. Кардаша). – 18 арк.

33. Спр. 33. – Суть націоналізму та його походження (статті і рукописи статей). – 262 арк.

34. Спр. 79. Націоналістична брошура «За українське море» (автор невідомий). 1. 04. 1936 р.– 16 арк.

35. Спр. 104. Газети ОУН: «Сурма», «Українська пресова служба» - 2-30 липня 1941 р. - 11 арк.

36. Спр. 201. – Часопис для українського народу в Америці (орган робітничого союзу «Народна воля»). – 199 арк.

Оп. 3. – 1933-1944 рр.

37. Спр. 1. Листування українських націоналістів про заснування націоналістичних організацій за кордоном, їх діяльність та ін. 11 лютого 1934 р. – 30 березня 1942 р. – 230 арк.

38. Спр. 2 – Повідомлення з Львівської округи та Криму про положення на місцях. Заклики українських націоналістів; «Куди прямують поляки», дослідження О. С. Садового; п’єса М. Баланчука «Мамин синок». 1942 р. – 167 арк.

39. Спр. 7. – Документи про діяльність ОУН (заклики керівника ОУН С. Бандери та його заступника Я. Стецька, автобіографія Я. Стецька, листи Бандери і Стецька до Мусоліні і Гітлера), листування. – 195 арк.

40. Спр. 10 – Документи до націоналістичних українських журналів і газет (статті, доповіді, заяви, відозви). – 73 арк.

41. Спр. 11. – Українські націоналістичні видання – «Юнак» № 5 за 1933 р. і «Пролом» № 3 за 1942 р. – органи націоналістичної організації українських націоналістів. 1933-1942 рр. – 17 арк.

42. Спр. 13. – Щоденники українських націоналістів. 5. 07. 41 – 7. 08. 44. – 83 арк.

43. Спр. 23. – Вірші націоналіста «Діда Омелька» (псевдонім, справжнє прізвище невідоме). 23. 05. 34 – 2. 07. 35. – 119 арк.

Ф. 3835. “Організація української націоналістичної молоді “Січ”, м. Львів”.

Оп.1.

44. Спр. 1. – Статут, тимчасовий правильник, тимчасова програма праці. – 14 арк.

Ф. 3838. ”З’єднання північних груп Української повстанської армії (“УПА-Північ”). –

Оп. 1.

45. Спр. 95. – Політичні і організаційні звіти та інформації різних військових груп. – 138 арк.

Ф. 4331. “Українська Військова Організація” (УВО).

Оп.1.

46. Спр. 1. “Військовий Статут” УВО – 25 арк.

47. Спр. 2 – Матеріали до українських націоналістичних видань. – 100 арк.

48. Спр. 3. – Листування українських буржуазних націоналістів. – 97 арк.

49. Спр. 4. – Сурма – орган УВО. – 8 арк.

ЦДАГОУ:

Ф. 1. “Центральний Комітет Комуністичної партії України (документи відділів ЦК КП(б)У)”.

Оп. 1.

50. Спр. 172. – Матеріали до звіту Політбюро ЦК КП(б)У на пленумі ЦК КП(б)У. 23. 07.25. – 25. 07. 25. – 12 арк. - Оп. 20.

51. Спр. 172. – Докладна записка голови Галревкома В. Затонського на ім'я В. Леніна про політичну ситуацію в Галичині, та інші матеріали. 20. 03. 20 – 1. 12. 20. – 95 арк.

52. Спр. 889. – Звіт адміністративно-господарського відділу Політсекції Правобережної України про діяльність. – 18. 12. 20. – 31. 12 22. - 38 арк.

53. Спр. 1016. – Переписка Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу про ситуацію в Східній Галичині. – 1922 р. - 57 арк.

54. Спр. 1035. – Звіт Народного комісаріату закордонних справ УССР в ЦК КП(б)У про його діяльність. 2. 01. 22. – 23. 12. 22. – 226 арк.

55. Спр. 6434. – Довідка про організаційну структуру КПЗУ, її чисельний склад. – 1934 р. – 82 арк.

56. Спр. 6435. – Листи радника Полпредства, Уповноваженого НКІД СССР при правительстві СССР, Генконсула у Львові в Наркомконсул СССР і ЦК КП(б)У про політичне становище в Західній Україні. 1934 р. – 77 арк.

57. Спр. 6530. – Листи ЦК КП(б)У в ЦК ВКП(б). 1934 р. – 189 арк.

58. Спр. 6630. – Інформації в ЦК КП(б)У і НКІД УССР консула СССР у Львові про політичне становище в Західній Україні. 1935 р. – 25 арк.

59. Спр. 6636. – Проекти постанов, директивні листи ЦК КП(б)У. 1935 р. – 105 арк.

60. Спр. 6830. – Інформаційні листи консульства ССРСР у Львові в ЦК КП(б)У про політичне і соціально-економічне становище в Західній Україні. 1936 р. – 20 арк.

61. Спр. 7034. – Стенограми об'єднаних засідань бюро Житомирського комсомолу та окружкому КП(б)У Київської області. 1936 р. – 49 арк.

Ф. 6. “Центральний Комітет Компартії Західної України”.

Оп. 1.

62. Спр. 58. – Переписка Центрального Союзу українського студентства в Празі по питаннях внутрішньої роботи. – 24. 03. 23 – 7. 11. 26. - 23 арк.

63. Спр. 60. – Матеріали по контрреволюційній еміграції. 1923 – лист. 1931. – 31 арк.

64. Спр. 111. – Стаття про політичну українську еміграцію. – 19 арк.

65. Спр. 168. – Протоколи засідань ЦК УНДО, циркуляри, звіти та ін. матеріали з діяльності УНДО. 20. X. 25 – 12. XII. 26. – 305 арк.

66. Спр. 265. – Протоколи засідань ЦК УНДО, статті, переписка та ін. матеріали про діяльність буржуазно-націоналістичної УНДО. Травень 1926 – 22. 03. 1931. - 96 арк.

67. Спр. 301. – Бюлетені, докладні записки, відкритий лист та інші матеріали Української Військової Організації українських націоналістів. 2. IX. 26 – 27. II. 34.– 218 арк.

68. Спр. 416. – Відозва ЗУНРО. 1927 р. – 1 арк.

Ф. 57. “Колекція документів з історії Комуністичної партії України”.

Оп. 4 – “Документи періоду Великої Вітчизняної Війни 1941-1945 рр.”

69. Спр. 334а. Копії виписки із справи про українських буржуазних націоналістів. – 2 арк.

70. Спр. 338. – Збірник політичних документів про співпрацю українських буржуазних націоналістів з німецько-фашистськими загарбниками в їх зlodіяннях у роки Великої Вітчизняної Війни. - 462 арк.

71. Спр. 340. Виписка із довідки про злочинні зв'язки українських націоналістів з розвідорганами буржуазних держав. – 81 арк.

72. Спр. 344а. Копія виписки із інформаційного бюлетеня «Наша боротьба» українських буржуазних націоналістів.

73. Спр. 370. – Листівки і відозви оунівців. – 92 арк.

Ф. 166. “Комісія з історії Великої Вітчизняної Війни при Академії наук УРСР”.

Оп. 3 – “Документи загальної частини комісії. 1941-1950 рр.”

74. Спр. 149. – Копії листів, інформації, довідки про зв'язки українсько-німецьких націоналістів з німецько-фашистськими загарбниками. 1941-1943 рр. – 54 арк.

Ф. 269. “Колекція документів “Український музей у Празі”.

Оп. 1. “Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції 1905-1948 рр.”

75. Спр. 168. – Матеріали наради членів Проводу Українських Націоналістів. – 9-11 жовтня 1929 р. – 48 арк.

76. Спр. 170. - Обіжник Ч. 1, 2, 3 на 1930 р. Голови ПУН Є. Коновальця до референтів і членів ПУН з додатком плану організації акції ОУН на ЗУЗ на липень-грудень 1930 р. – 21 арк.

Архів ОУН у Києві:

Фонд 1. Організація Українських Націоналістів.

Оп. 1. Колекція документів з історії українського націоналістичного руху та ОУН (1921-1945 рр.).

77. Спр. 1. Протокол засідання Стрільцької Ради, вересень 1921 р. – 3 арк.

78. Спр. 15. Документи польської поліції про українських націоналістів. 1925-1939 рр. – 94 арк.

79. Спр. 41. Документи Української Військової Організації (УВО), 1928-1932 рр. – 14 арк.

80. Спр. 82. Проект рішення ПУН про організацію військових вишкільних курсів. 1932 р. – 2 арк.

81. Спр. 119. Матеріали Військової референтури ОУН. 1937 р.

82. Спр. 123. Реферат «Загальні положення на ЗУЗ і можливості військового діла». Після 1937 р.

83. Спр. 160. Проект списку членів уряду 1939 р. – 1 арк.

84. Спр. 182. Замітки до питання про адміністративний устрій в національній Україні. (3 матеріалів Комісії Державного Планування ПУН). 1940 р. – 70 арк.

85. Спр. 195. Документи Комісії Державного Планування (КДП) ОУН. 1940-1941 рр. – 182 арк.

ЦДІАУ, м. Львів:

Ф. 205. “Прокурор Апеляційного суду, м. Львів”.

Оп. 1.

86. Спр. 42. Обіжники Міністерства юстиції про введення в дію смертних вироків. – 7 арк.

87. Спр. 138. Протоколи засідань конференції прокурорів апеляційних судів Польщі. – 79 арк.

88. Спр. 427. Оперативні донесення окружного командування державної поліції у Львові про політичне становище за березень 1923 р. – 33 арк.

89. Спр. 488. Оперативні донесення про політичне становище східного відділу воєводського управління державної поліції у Львові за січень-лютий 1937 р. – 103 арк.

90. Спр. 491. Про політичне становище у Львові за квітень-травень 1938 р. – 190 арк.

91. Спр. 493. Таке саме за серпень-вересень 1938 р. - 220 арк.

92. Спр. 494. Таке саме за жовтень 1938 р. – 119 арк.

93. Спр. 498. Так саме за січень-лютий 1939 р. – 231 арк.

94. Спр. 539. Звіт президії Тернопільського воєводства. – 53 арк.

95. Спр. 889. Справа по звинуваченню Федака С., Штика Ф., Паліва Д. та ін. в спробі замаху на життя маршала Ю. Пілсудського і Львівського воєводи Грабовського К. – 90 арк.

96. Спр. 907. Справа про звинувачення керівників УВО Мельника А., Коваленка В. та ін. у шпигунстві та намаганні викликати «громадянську» війну між українцями і поляками. – 115 арк.

97. Спр. 913. Рапорти командування Львівського військового округу про діяльність УВО. – 9 арк.

98. Спр. 938. Справа про звинувачення жителів м. Стрий Огородника К., Гошовського Ю., Новицького С. та ін. у розповсюдженні листівок УВО. – 16 арк.

99. Спр. 1020. Бюлетені виконавчого комітету ОУН за 1932 р. Копії. Переклад на польську мову. – 89 арк.

100. Спр. 1073. Обіжник Міністерства внутрішніх справ Польщі про заходи по виявленню членів ОУН. – 2 арк.

101. Спр. 1091. Звинувачувальний висновок у справі жителя с. Оршинці Ортинського Б., жителя с. Стасів Грицея М. та ін., звинувачених у приналежності до ОУН, зберіганні зброї та розповсюдженню націоналістичних листівок. – 66 арк.

102. Спр. 1096. Справа про звинувачення членів ОУН Гринівця М., Петрівського В. та Подоляка Б. у крадіжці зброї з військових складів. – 15 арк.

103. Спр. 2125. Рішення дисциплінарної комісії при апеляційному суді у справі повітового наглядча в Бережанах Нагурського Теодора, обвинуваченого у грубому відношенні до начальства та в посередництві листування між арештованими. – 25 арк.

104. Спр. 3093. Звинувачувальний акт у справі Марчука П., Хлорука К. та ін. звинувачуваних у приналежності до КПЗУ і активній комуністичній діяльності. – 32 арк.

105. Спр. 3113. Справа по звинуваченню учнів м. Чорткова Балоцького В., Онищука С. та ін. у приналежності до УВО. – 56 арк.

106. Спр. 3118. Донесення східного відділу у Львові та показання члена ОУН Барановського Р. про керівний склад і діяльність ОУН. – 23 арк.

107. Спр. 3125. Вирок окружного суду у Варшаві у справі членів ОУН Бандери С., Лебеда М. та ін. звинувачених в активній діяльності на користь ОУН, організації та здійсненні вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Перацького Б. Копія. – 114 арк.

Ф. 309. “Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка, м. Львів”.

Оп. 1.

108. Спр. 416. Звернення голови проводу українських націоналістів Мельника А. до української нації. – 2 арк.

109. Спр. 1198. Мемуари Габсбурга В. (Вишиваного В.) про події I світової війни. – 21 арк.

110. Спр. 1918. Статті Ткачука Д., Телятиковського В., Токаржевського Я., Турянського В. і Тютюнника Ю. – 70 арк.

111. Спр. 2041. Статті невстановлених авторів на політичні теми. Огляд преси т. і. – 270 арк.

112. Спр. 2042. Те саме. Т. II – 193 арк.

113. Спр. 2043. Те саме. Т. III. – 231 арк.

114. Спр. 2044. Те саме. Т. IV. – 222 арк.

115. Спр. 2045. Те саме. Т. V. – 182 арк.

116. Спр. 2046. – Т. VI. (Статті Д. Донцова під криптонімом О. В.). – 187 арк.

117. Спр. 2619. Бюлетень Краєвої Екзекутиви Організації Українських Націоналістів на Західно-Українських Землях. - 77 арк.

Ф. 344. “Українське Національно-Демократичне Об’єднання (УНДО), м. Львів. 1925–1939 рр.”.

Оп. 1.

118. Спр. 11. – Обіжник ч. 738/33. Засідання ЦК УНДО від 28 січня 1933 р. – 13 арк.

119. Спр. 20. Проект створення Українського Національного Проводу (персональний склад). 4. 09. 39. – 9 арк.

120. Спр. 41. Резолюція Народного Комітету УНДО про політичне становище в світі. – 3 арк.

121. Спр. 57. Статті та повідомлення про діяльність УНДО, надіслані до газети «Національна політика». – 184 арк.

122. Спр. 77. Роботи Целевича В. «Народ, нація, держава», «Чому йдемо до виборів», «Виборчий регламент до сільських громадських рад у Галичині». – 182 арк.

123. Спр. 77а. Стаття невстановленого автора «Суд і осуд» про рішення суду Товариства письменників і журналістів в справі редактора газети «Батьківщина» і «Українські вісті» Паліїва Д. звинуваченого в порушенні журналістської етики. – 4 арк.

124. Спр. 78. Статті та повідомлення Барана С., Великановича Д. та ін. про політичне і соціально-економічне становище українського населення . Т. I. - 100 арк.

125. Спр. 79. Те саме. Т. II. – 221 арк.

126. Спр. 132. Бюлетень прес-служби «Карпатської України» в Хусті. – 4 арк.

Ф. 353. Легіон Українських Січових Стрільців. 1914-1921 рр. –

Оп. 1.

127. Спр. 242. Доповідна записка Сушка Р. до начальника 6-ї стрілецької дивізії про діяльність Легіону УСС, перехід його частин на сторону Червоної Армії і можливість формування з них бойових одиниць УГА. – 4 арк.

Ф. 355. Західно-Українське Товариство Ліги Націй, м. Відень. 1921-1938 рр.

Оп. 1.

128. Спр. 128. – Промова Петрушевича Є. на засіданні Ліги Націй у Женеві про надання автономії Галичині б/д. – 33 арк.

Ф. 358. “Шептицький Андрій, Олександр, граф, митрополит Греко-Католицької Церкви 1865–1944 рр”.

Оп. 3.

129. Спр. 169. Лист доктора Дзеровича Маркіяна про ознаки пожвавлення діяльності антифашистів у Німеччині; суперечки між угрупованнями Мельника і Бандери. – 19.10.1941 р. – 2 арк.

Ф. 359. “Назарук Осип Тадейович, українсько-галицький письменник і громадський діяч, член національної ради”.

Оп.1.

130. Спр. 118. Стаття «Євген Коновалець (Організація Українських Націоналістів) і большевики». 1938. – 24 арк.

131. Спр. 204. Листи до кореспондентів з прізвищами на букви «О-Р». – 78 арк.

132. Спр. 365. Замітки адвоката Назарука О. в справі захисту члена ОУН Лемика М. звинуваченого у вбивстві представника радянського консульства у Львові. – 7 арк.

133. Спр. 416. Звернення голови проводу українських націоналістів Мельника А. до української нації 1939. – 2 арк.

134. Спр. 421. Відозва Українського Національного Проводу Галицько-Волинської Землі. – 1 арк.

Ф. 371. “Шухевич Степан, адвокат”.

Оп. 1.

135. Спр. 23. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Кременецького повіту, звинувачених в діяльності Української народної повстанської організації на Волині. – 207 арк.

136. Спр. 40. Обвинувачення членів УВО Атаманчука В., Вербицького І. та ін. обвинувачених у вбивстві Львівського шкільного куратора Собінського. – 223 арк.

137. Спр. 52. Матеріали у справі Дзіковського Михайла обвинуваченого в приналежності до УВО. - – 284 арк.

138. Спр. 61. Справа про притягнення Полотняка П. і Сеніва І., звинувачених у приналежності до Української Військової Організації (УВО) у Львові. - 127 арк.

139. Спр. 66. Матеріали у справі Сайкевича Петра обвинуваченого в приналежності до УВО. – 138 арк.

140. Спр. 74. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандеру С. та ін. осіб звинувачених у приналежності до ОУН у Львові. Том І. – 115 арк.

141. Спр. 75. Те саме. Т. II – 216 арк.

142. Спр. 76. Те саме. Т. III. – 308 арк.

143. Спр. 77. Те саме. Т. IV. – 219 арк.

144. Спр. 78. Те саме Т. У. – 126 арк.

145. Спр. 79. Те саме Т. УІ. – 167 арк.

146. Спр. 88. Матеріали по справі Данилишина Дмитра, Біласа Василя і др. обвинувачених в приналежності до ОУН. – 232 арк.

147. Спр. 96. Матеріали по справі звинувачених оунівців в Тернопільському воєводстві. – 285 арк.

148. Спр. 100. Те саме у Львові. – 105 арк.

149. Спр. 108. Справа про притягнення Пеленського Зенона, Бойдуника Осипа і др. обвинувачених в приналежності до ОУН. – 83 арк.

150. Спр. 109. Матеріали по справі оунівців у Львівському воєводстві.
– 59 арк.

151. Спр. 110. Матеріали по справі Пшеничного С. , Шубського І. і др.
обвинувачених в приналежності до ОУН. – 136 арк.

152. Спр. 123. Те саме Ліщинського І., звинуваченого у приналежності
до УНДО у Львові. – 166 арк.

Ф. 406. Редакція газети «Нова Зоря» м. Львів.

Оп. 1.

153. Спр. 83. Угоди редакції газет «Нова Зоря» і «Правда» з
працівниками цих газет про співпрацю. – 32 арк.

Ф. 462. “Комітет допомоги українському населенню” “Український
горожанський комітет”, м. Львів”.

Оп.1.

154. Спр. 223. Протоколи резолюцій, тематика доповідей і ін.
документи про наради міжпартійних з’їздів представників Трудової,
Радикальної, Християнсько-суспільної партій та українських організацій і
товариств у Львові. – 28 арк.

Ф. 581. “Колекція документів про діяльність урядів і армій УНР та
ЗУНР 1914–1939 рр.”.

Оп. 1.

155. Спр. 25. Огляди невстановлених авторів про суспільно-політичні
події в Україні та українській еміграції. – 12 арк.

156. Спр. 149. Судова справа про обвинувачення генерала Галицької
Армії М. Тарнавського, полковника А. Шаманека та отамана О. Лисняка в
невиконанні наказу штабу головного отамана. – 86 арк.

Ф. 608. “Окружна команда української поліції в м. Перемишлі”.

Оп. 1.

157. Спр.1. Інструкції і розпорядження. Копії б/д. – 7 арк.

158. Спр. 3. Графіки чергувань поліцейських, рапорта про несення служби і списки розподілення зброї по поліцейським станицям. – 20 арк.

Ф. 787. “Редакція газети “Українські вісті” у м. Львові”.

Оп. 1.

159. Спр.1. Статті невстановленого автора на суспільно-політичну тематику: «Американський економіст» (про життя селян в Радянському Союзі) та ін. суспільно-політичної тематики. – 67 арк.

Ф. 859. “Народні Збори Західної України”.

Оп. 1.

160. Спр. 1. Стенограма виступів на Народних Зборах. – 252 арк.

161. Спр. 3. Виступи депутатів Народних Зборів 26-28 жовтня 1939 р. – 174 арк.

162. Спр. 4. Доповіді на засіданні Народних Зборів 26-28 жовтня 1939 р. – 102 арк.

163. Спр. 7. Матеріали про організацію проведення Народних Зборів. 26-28 жовтня 1939 р. – 51 арк.

164. Спр. 10. Матеріали про роботу групи ЦК ВКП(б)У у м. Львові. Списки осіб, направлених на партійну роботу в західні області України. – 85 арк.

ДАВО:

Ф. 47. “Луцька тюрма Волинського воєводства”.

Оп. 1.

165. Спр. 74. Справа арештованого Березюк-Волошин Ростислав Павлович. – 9 арк.

166. Спр. 691. Справа арештованого Кревського Петра Антоновича. – 25 арк.

167. Спр. 994. Справа арештованого Мандрика Романа Йосиповича. – 41 арк.

Ф. Р-1021. “Волинський провід Організації Українських Націоналістів”. Оп. 1.

168. Спр. 1. Накази, організаційні і господарські звіти, інформації про діяльність окремих груп ОУН...

169. Спр. 6. Організаційні і господарські звіти ОУН...

170. Monografia O.U.N. na Wolyniu. – Luck, 1935. – 180 s. (фонд бібліотеки, інв. № 877).

ДАІФО:

Ф. 2. “Станіславівське воєводське управління”.

Оп. 1.

171. Спр. 28. Донесення поліцейних органів про підготовку українських націоналістів до збройного повстання в Західній Україні. – 15 арк.

172. Спр. 63. Місячні звіти воєводського управління про діяльність політичних партій, профспілкових союзів і страйкові рухи на території воєводства. – 59 арк.

173. Спр. 64. Місячні звіти Станіславівського управління поліції про діяльність політичних партій, про страйкові та професійні рухи на території воєводства. – 28 арк.

174. Спр. 70. Періодичні звіти повітових староств про політичну обстановку, стан безпеки, діяльність політичних партій, союзів по повітах Станіславівського воєводства за 1922 р. – 364 арк.

175. Спр. 70а. Те саме, т. II – 177 арк.

176. Спр. 76. Донесення повітових староств про відношення деяких буржуазних українських партій до виборів в Сейм і Сенат. – 25 арк.

177. Спр. 201. Місячні звіти повітових староств про діяльність політ. партій, професійних союзів і страйковий рух на території повітів Станіславівського воєводства. – 386 арк.

178. Спр. 259. Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в повітах за січень-березень 1925 р. – 308 арк.

179. Спр. 263. Те саме за жовтень місяць 1925 р. – 202 арк.

180. Спр. 360. Дані повітових староств про діяльність УВО в повітах Станіславівського воєводства. – 243 арк.

181. Спр. 417. Місячні звіти повітових староств про політичну обстановку в Станіславівському воєводстві за серпень і вересень 1926 р. – 264 арк.

182. Спр. 526. Інформація органів поліції і переписка з повітовими старостами про діяльність УВО на території Станіславівського воєводства. – 243 арк.

183. Спр. 819. Директивні вказівки МВС і переписка з повітовими старостами про боротьбу з страйковим рухом і про ліквідацію націоналістичних партій Станіславівського воєводства. – 42 арк.

Оп. 2. Загальний відділ.

184. Спр. 35. Переписка Міністерства Землеробства і повітових староств про організацію земельних справ в Станіславівському воєводстві. – 90 арк.

185. Спр. 360. Циркуляри МВС про порядок ведення ділової переписки з польськими дипломатичними місіями за кордоном. – 104 арк.

Ф. 68. “Станіславівське воєводське управління державної поліції”.

Оп.2. Слідче управління.

186. Спр. 35. Інформація агента польської розвідки, який перебував в Австрії, про діяльність білогвардійської банди Петрушевича за кордоном. – 85 арк.

187. Спр. 110. Переписка з Надвірнянським і Станіславівським управлінням держполіції про розшук дезертирів румунської армії. – 17 арк.

188. Спр. 210. Переписка з повітовими управліннями держполіції про розслідування діяльності Сороки Михайла – члена ОУН. – 208 арк.

189. Спр. 545. Коротка історична довідка ОУН. – 20 арк.

Ф. 69. “Станіславівське повітове управління державної поліції”.

Оп. 1

190. Спр. 720. Інформація слідчого управління Станіславівського воєводського управління держполіції про УІІ Конгрес УСДП, який відбувся у Львові 17 жовтня 1937 р. – 6 арк.

ДАЛО:

Ф.1. “Львівське воєводське управління (суспільно-політичний відділ)”.

Оп. 51.

191. Спр. 238. Копія розпоряджень Тернопільського воєводи староствам про недопущення збору матеріалів каральної експедиції послом УНДО Яворівським та іншими. – 4 арк.

192. Спр. 250. Справа про виступи українського населення проти польського уряду. – 21 арк.

193. Спр. 443. Переписка з Міністерством внутрішніх справ, слідчим відділом львівської міської поліції, львівським і повітовим староством та ін. про арешти керівних членів УНДО і колишніх членів сейму Ліщинського Івана і Дмитра Палієва. – 110 арк.

194. Спр. 445. Справа про діяльність УНДО. Т. 1. – 129 арк.

195. Спр. 570. Лист керівництва товариства «Просвіта» про підготовку повітового товариства у Львові – 1 арк.

196. Спр. 595. Переписка про питання фінансової підтримки УВО українськими торгівельними та кооперативними організаціями. – 7 арк.

197. Спр. 753. Довідка про діяльність ЗУНРО. – 17 арк.

198. Спр. 1128. Розпорядження всім повітовим староствам про посилення нагляду за українською націоналістичною жіночою організацією «Дружини Княгині Ольги». – 5 арк.

Оп. 52.

199. Спр. 27. Справа у зв'язку з протестами українського населення проти проведення всезагального перепису населення. – 27 арк.

200. Спр. 52. Циркулярний лист МВС інспектору генералу 5-ї армії Ю. Галлеру з дорученням прийняти рішучих заходів по боротьбі з повстаннями на території воєводств Львівського, Станіславівського, Тернопільського у зв'язку із виборчою кампанією. – 3 арк.

201. Спр. 120. Донесення командування 6 окружного корпусу про масові дезертирства з польської армії військових мешканців західних областей України. – 2. арк.

202. Спр. 122. Донесення МВС про дії української військової націоналістичної організації на території Львівського воєводства. – 22 арк.

203. Спр. 185. Переписка окружної шкільної кураторії з МВС про заборону вживати слова «українські», «українець» в Західній Україні з додатком історичної довідки про походження слів «русин», «українець» та ін. – 26 арк.

204. Спр. 220. Слідча справа на Дм. Донцова звинуваченого в націоналістичній пропаганді. – 22 арк.

205. Спр. 300. – Справа про діяльність українського таємного університету та організації українського шкільництва. – 53 арк.

206. Спр. 443. – Слідча справа на українських націоналістів підозрюваних про підготовку замаху на членів польського уряду. – 5 арк.

207. Спр. 1192. Список пожертв грошей на створення Музею визвольної боротьби у Празі. – 10 арк.

Оп. 57.

208. Спр. 831. – Донесення дирекції поліції у Львові про діяльність таємного університету у Львові та звіт про діяльність д-ра Крип'якевича Івана. – 40 арк.

209. Спр. 1184. Переписка МВС з дирекцією поліції у Львові та ін. про організацію у Львові нелегального українського університету з приложенням газети «Слово Польське». – 37 арк.

Ф. 3. “Львівський обком Компартії України”.

Оп. 1.

210. Спр. 5. Протоколи I-III пленумів обкому КП(б)У. – 255 арк.

211. Спр. 6. Протоколи № 1- 13 засідання бюро обкому КП(б)У. – 221 арк.

212. Спр. 18. Протоколи У, УІ Пленумів обкому КП(б)У. – 167 арк.

Ф. 121. “Львівське воєводське управління державної поліції”.

Оп. 3.

213. Спр. 96. Інформація повітових управлінь поліції про діяльність української націоналістичної організації УВО і слідчі справи на осіб, підозрюваних в належності до даної організації. – 67 арк.

214. Спр. 287. Інформація повітових управлінь поліції про діяльність української націоналістичної організації УВО і слідчі справи на осіб, підозрюваних про належність до даної організації. – 96 арк.

215. Спр. 288. Інформація повітових управлінь поліції про діяльність української націоналістичної організації УВО і слідчі справи на осіб, підозрюваних про належність до даної організації. – 67 арк.

216. Спр. 290. Інформація повітових управлінь поліції про діяльність української націоналістичної організації УВО і слідчі справи на осіб, підозрюваних про належність до даної організації. – 45 арк.

217. Спр. 292. Інформація повітових управлінь поліції про діяльність української націоналістичної організації УВО і слідчі справи на осіб, підозрюваних про належність до даної організації. – 42 арк.

218. Спр. 293. Донесення повітових управлінь поліції про групу осіб підозрюваних про належність до УВО. – 54 арк.

219. Спр. 341. Конфіскована інструкція і плани роботи української націоналістичної організації. – 65 арк.

220. Спр. 486. Слідча справа про діяльність українсько-націоналістичного Центрального Студенського Комітету у Львові. – 36 арк.

221. Спр. 513. Слідча справа на членів УВО, звинувачених в підпалі ангару на військовому аеродромі на Левандівці. – 10 арк.

222. Спр. 625. Донесення повітових і дільничних управлінь поліції про діяльність членів ОУН, про внутрішнє партійне становище в даній організації. 57 арк.

223. Спр. 629. Донесення начальника слідчого відділу Тернопільського воєводства про закриття української гімназії в Тернополі, список учнів яких підозрювано до націоналістичної організації. – 7 арк.

224. Спр. 630. Звіт начальника відділу безпеки про діяльність української націоналістичної організації УВО за період від 1 вересня по 31 грудня 1930 р. – 16 арк.

225. Спр. 636. Слідча справа про голову української націоналістичної організації УНДО Дм. Левицького та ін.. – 153 арк.

226. Спр. 651. Свідчення про діяльність української націоналістичної організації УВО і «Пласт», а також особові справи їх членів. – 203 арк.

227. Спр. 1020. Свідчення про діяльність української націоналістичної організації ОУН і УВО. – 38 арк.

Ф. 5001. “Дрогобицький обком КП(б)У”.

Оп. 1.

228. Спр. 2. Матеріали Комінтерна про провали і провокації в КП Польщі, списки провокаторів та осіб, підозрюваних в провокаціях по КПЗУ. – 131 арк.

ДАРО:

Ф. 32. “Рівненський окружний суд”.

Оп. 36.

229. Спр. 3 – Акт оскарження 22 членів ОУН. 25.03. 1939. - 205 арк.

Ф. 33. “Прокуратура Рівненського окружного суду”.

Оп. 4.

230. Спр. 7. Звіти і рапорти Волинському воєводському управлінню державної поліції і др. про суспільно-політичний стан на території воєводства. – 503 арк.

231. Спр. 8. Звіти Волинському воєводському управлінню державної поліції та ін.. про суспільно-політичний стан на території воєводства. – 245 арк.

232. Спр. 9. Те саме. – 271 арк.

233. Спр. 22. Те саме.

234. Спр. 29. Те саме. – 938 арк.

Ф. 2771. “Управління Комітету Державної Безпеки України по Рівненській області”.

Оп. 2.

235. Спр.130. Кримінальна справа по звинуваченню Білецького Віталія Яковича. – 63 арк.

236. Спр. 131. Кримінальна справа по звинуваченню Колодинського Петра Сидоровича 1917 р. н. – 51 арк.

237. Спр. 284. Кримінальна справа по звинуваченню Романюка Дорофія Денисовича. – 50 арк.

238. Спр. 380. Кримінальна справа по звинуваченню Пивоварчук Поліни Володимирівни. – 35 арк.

ДАТО:

Ф. Р. 8. “Тернопільська обласна прокуратура Української РСР. Відділ слідства”.

Оп. 1.

239. Спр. 153. Справа по звинуваченню Дереня Михайла Антоновича по ст. 180 КК УРСР за поширення контрреволюційної агітації.

240. Спр. 186. Справа по звинуваченню Камінського Г. О. в антирадянському вихованню учнів.

Ф.231. “Тернопільське воєводське управління”.

Оп. 1.

241. Спр. 1. Інформація окружного і повітового управління державної поліції Тернопільського воєводства про політичну діяльність комуністів. – 10 арк.

242. Спр. 22. Переписка зі Зборівським повітовим староством і управлінням поліції про націоналістичну діяльність членів читальні українського товариства «Просвіта». – 7 арк.

243. Спр. 66. Донесення органів поліції і повітових староств про політичну обстановку у воєводстві під час підготовки до виборів в Сейм і Сенат. – 152 арк.

244. Спр. 131. Інформація повітових староств і органів поліції про діяльність КПП і КПЗУ і окремих комуністів на території воєводства. – 78 арк.

245. Спр. 1150. Донесення органів поліції і повітових староств про конфіскацію нелегальних видань УВО газети “Сурма”. – 34 арк.

246. Спр. 1815. Інформація і донесення поліцейних органів влади і повітових староств про діяльність ОУН на території Тернопільського воєводства. – 78 арк.

247. Спр. 1818. Інформація, донесення політичної поліції та повітових староств про діяльність ОУН на території Тернопільського воєводства. – 138 арк.

248. Спр. 1828. – Періодична агітаційна література і листівки ОУН і УВО. – 188 арк.

249. Спр. 1830. Доповідна інформація повітових староств і повітової поліції про агітацію і терористичну діяльність окремих осіб, які належали до УВО. – 154 арк.

250. Архів ЦДВРУ [Електронний ресурс: transtate. google. com. ua] [http:// uvr. org. ua](http://uvr.org.ua)

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

251. Z. 40. “Delegacja Polska na Konferencje Pokoiowe w Paryzu. 1919–1920, 1921”. – S. 24, 92.

252. Z. 111. “Rzad ГГ w Krakau. 1939–1945”. – S. 2

253. Z. 1180. Urzad Policij Politycznej w Tarnopolu 1922-1938.

254. Z. 1181 Urzad Policij Politycznej w Lucku 1920-1939.

255. Z. 1185. Urzad Policij Politycznej we Lwowe 1919-1939.

256. Z. 1186. Urzad Policij Politycznej w Stanislawowie 1923-1939.

257. Z. 2005. Komenda Wojewodska RP w Tarnopolu 1922-1939.

258. Z. 2009. Komenda Wojewodska RP w Lucku. – S. 6, 7.

259. Z. 2019. Komenda Wojewodska RP w Stanislawowie 1922-1926; 1928.

260. Z. 2021. Komenda Wojewodska RP we Lwowe 1920-1927; 1929-1935 1937-1939.

261. Z. 2025. Komenda Policij Panstwowej Miasta Lwowa 1921-1922; 1936.

Опубліковані документи та матеріали

262. Архів Розстріляного Відродження. Матеріали архівно-слідчих справ українських письменників 1920-1930-х років. – К.: „Смолоскип”, 2010. – 453 с.

263. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У двох книгах. Книга Друга: документи і матеріали. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.

264. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. // Збірка документів. – Мюнхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 48–57.

265. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / упор. Микола Посівнич. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – 200 с.

266. Генерал Роман Шухевич – „Тарас Чупринка”. Головний командир УПА. // Літопис Української Повстанської Армії Т. 45. – Торонто-Львів: Видавництво „Літопис УПА”, 2011. – 560 с.

267. Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – Нью-Йорк, 1979. – 325 с.

268. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. Т.1 1939-1945 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – 752 с.

269. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1: 1927–1930 / упор. Ю. Черченко, О. Кучерук / ред. кол.: В. Верига та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 480 с.

270. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 2. Частина 2: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927–1934 рр.) / упор.: Ю. Черченко; наук. ред. Н. Миронець / ред. кол.: В. Верига та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2007. – 536 с.

271. Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали / Редактор і упорядник Микола Посівнич. – Тернопіль: Астон, 2008. – 448 с.; іл.

272. Життя і смерть полковника Коновальця: Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. – Львів: „Червона калина”, 1993. – 328 с.

273. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – Науково-документальний журнал. – № 2. Київ – Харків, 2011. – 310 с.

274. Заявление ВЦИК по вопросу об основах соглашения между РСФСР и Польшей (принято по докладу В.И. Ленина на первом заседании III сессии ВЦИК 7-го созыва 23 сентября 1920 г. // Документы внешней политики СССР. – Т.3. – М., 1959. – С. 245-252.

275. З таємних документів польської окупації Західної України. Вступна стаття, переклад і пояснення Зиновія Книша. – Торонто: Срібна Сурма, 1983. – 288 с.

276. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.1 (1918–1941). – К., 1976. – 1007 с.

277. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / упор. В. Муравський; НАН України; ЛНВ ім. В. Стефаника; Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2006. – 420 с. ; іл.

278. Коновалець Є. “Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”: Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. – Документально-наукове видання / передм. А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.; іл.

279. Косик В.М. Розкол ОУН (1939–1940): збірник документів – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет імені Івана Франка, 1997. – 136 с.
280. Кривава книга / упор., автор передм. Я. Радевич-Винницький // Передрук з вид. 1919, 1921 рр. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 274 с.
281. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921-1930) Упоряд. М. Дядюк; Відп. ред. серії Л. Головата; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2004. – 156 с.; ілюстр.
282. Листи Євгена Коновальця з Відня на Україну в першій половині 1921 року // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 239–287.
283. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга 1. (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. – Львів: Просвіта, 1993; іл.– 800 с.
284. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26. УГВР. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. – Торонто – Львів. В-цтво „Літопис УПА”, 2001. – 656 с.
285. Маніфест Організації Українських Націоналістів. (Грудень 1940) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.// Збірка документів. – Мюнхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 21–23.
286. Матеріали та документи Служби Безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. Зібрали й упорядкували О. Є. Лисенко, І. К. Патриляк. – Київ, 2003. – 254 с.
287. Мирный договор между Россией и Украиной, с одной стороны, и Польшей, – с другой. 18 марта 1921 г. // Документы внешней политики СССР. – Т.3. – М., 1959. – С. 618-642.

288. Німецькі карні приписи, що діють у Генерал Губернаторстві (вибір). – Українське видавництво. – Краків – Львів, 1943. – 71 с.

289. Обвинувачується Михайло Сорока: слідчі справи 1940-1950-х років. / Вступна стаття, упоряд і ред. Юрія Зайцева. – К.: Смолоскип, 2014. – 271 с., іл.

290. Обращение Совета Народных Комиссаров РСФСР к рабочим, крестьянам и всем честным гражданам Советской России и Советской Украины. 20 июля 1920 г. // Документы внешней политики СССР. – Т.3. – М., 1959. – С. 55-60

291. От пакта Молотова-Риббентропа до договора о базах. Документы и материалы – Таллин: „Периодика”, 1990. – 214 с.

292. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. // Збірка документів. – Мюнхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – 372 с.

293. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. – Ч. 1. /Упорядники О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – 336 с.; Ч. 2. – 281 с.

294. ОУН і УПА в 1943 році. Документи. Упорядники: О. Веселова, В. Дзьобан, М. Дубик, В. Сергійчук, Відпов. Ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2008. – 347 с.

295. ОУН – УПА на Сумщині.: Т. 1 / Упоряд Іванущенко Г. М. – Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2006. – 156 с.: іл.; Т. 2. – Суми, 2009. – 232 с.: іл.

296. Перша сесія Всеукраїнської Національної Ради. Промови представників Західної України. – Львів – Відень, 1921. – 38 с.

297. Польша та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Том 2. Переселення поляків

та українців 1944-1946. – Варшава – Київ, 2000. – 1007 с.; Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942-1945. Том 4. Ч. 1. – Варшава – Київ, 2005. – 875 с.

298. Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 // Збірка документів. – Мюхен: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 24–47.

299. Протокол Другого Великого Збору Українських Націоналістів. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 662-664.

300. Радянські органи державної безпеки у 1939 - червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упоряд. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2009. – 1311 с.

301. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Вид. 3-є, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М. І. , 2008. – 560 с.

302. Сергійчук В. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів безпеки (1939–1944 рр.). – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 480 с.

303. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Видавництво „Дніпро”, 2001. – 492 с.

304. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали – К.: Дніпро, 1996. – 496 с.

305. Сергійчук В. Патріарх Йосип Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939-1987. В двох томах. – Т. 1. – К.: ПП Сергійчук М. І. , 2012. – 656 с.; Т. II. – 480 с.

306. Сергійчук В. Поляки на Волині у роки Другої світової війни: Документи з українських архівів і польські публікації. – К.: Українська Видавнича спілка, 2003. – 576 с.
307. Сергійчук В. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – К.: ПП Сергійчук М.І., 2007. – Т.1. – 640 с.
308. Сергійчук В. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – К.: ПП Сергійчук М.І., 2009. – Т. 1. – 680 с.
309. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. Видання третє, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. – 240 с.
310. Сергійчук В. Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2011. – 816 с.
311. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. Видання друге, доповнене. – К. : ПП Сергійчук М. І. , 2009. – 200 с.
312. Сергійчук В. Український Крим. Видання друге, доповнене. – Вишгород, 2013. ПП Сергійчук М. І. – 312 с.
313. Сергійчук В. Українські державники: Всеволод Петрів. – К.: Сергійчук М.І., 2008. – 296 с.
314. Сергійчук В. Українські державники: Симон Петлюра. Видання друге, доповнене. – К.: ПП. Сергійчук М. І. , 2009. – 568 с.
315. Сергійчук І. Український здвиг: Волинь. 1939-1955. – Видання друге, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М. І. , 2011. – 840 с.
316. Сергійчук В. Український здвиг: Закерзоння. 1939-1947. Видання друге, доповнене. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2011. – 840 с.
317. Сергійчук В. Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941-1955. – Видання друге, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М. І. . 2011. – 836 с.

318. Сергійчук В. Український здви́г: Поділля. 1939–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
319. Сергійчук В. Український здви́г: Прикарпаття 1939–1955. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.
320. Советская Украина и Польша: сб. док. и ист. матер. – Харьков, 1921. – 144 с.
321. „ ... Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...”. Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт. сост.: Гогун А., Кентий А. – Киев: Украинский издательский союз, 2011. – 430 с.
322. Степан Бандера: документи й матеріали (1920-1930 рр.) / Упор Микола Посівнич. – Львів, 2006. – 248 с., іл.
323. У.В.О. Видання Пропагандивного Відділу Української Військової Організації. – 1929. – 90 с.
324. Україна в Другій світовій війні у документах: зб. німецьких архівних матер.: у 4-х т. / зібрав і впорядкував Володимир Косик. – Львів, 1997. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 383 с.
325. Україна – Польша 1920-1939 рр.: 3 історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 624 с.
326. УПА в світлі німецьких документів // Літопис Української Повстанської Армії. – Т.21. – Торонто, 1991. – 271 с.
327. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали – К.: Парламентське вид-цтво, 2008. – 928 с. + 16 с. іл.

328. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті: Документи і матеріали: в 3-х т. / упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Мюнхен, 1983. – Т. 2. Міжвоєнний період. – 430 с.

329. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: збірник документів і матеріалів – Львів–Київ: Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – 557 с.

Періодичні видання

Бюлетень Краєвої Екзекутиви Організації Українських Націоналістів на Західно-Українських Землях.

330. 1931. – Ч. 2 (лютий).

331. 1932. - Ч. 1-2 (січень-лютий).

332. 1932. - Ч. 3-4 (березень-квітень).

333. 1932.- Ч. 5-6 (травень-червень).

334. 1932. - Ч. 7-8 (липень-серпень).

335. 1932. - Ч. 9-10 (вересень - жовтень).

336. Бюлетень для справ Юнацтва. Видає Підреферентура Юнацтва КЕ ОУН на ЗУЗ. – 1930. – червень-липень. – Ч. 4-5.

Визвольний Шлях. – Суспільно-політичний і науково-літературний місячник.

337. 1981. – Кн. 6.

338. 1991. – Кн. 5.

339. 1991. – Кн. 6.

Високий Замок.

340. 1999. – 2 серпня.

341. 2003. 24 грудня.

342. 2004. – 26 червня.

343. 2005. – 7 травня.

344. 2010 р. – 29 липня – 4 серпня.

345. Вісник Організації Державного Відродження України (ОДВУ) в Америці. – 1932. - №1. – Нью-Йорк.

346. Вісті Комбатанта. – Торонто – Нью-Йорк. – 2006. – Ч. 3.

347. Вопросы истории. – 1993. – № 1.

348. Вперед. – 1929. – 20 січня.

349. Геть з большевизмом. – Львів. – 1937. - 15 грудня.

Громадський Голос.

350. 1922. – 9 грудня.

351. 1930. – 8 листопада.

352. 1936. – 22 лютого.

353. 1939 – 26 серпня.

354. 1939. – 2 вересня.

Діло.

355. 1922. – 3 листопада.

356. 1923. – 9 жовтня.

357. 1927. – 18 вересня.

358. 1929. – 1 грудня.

359. 1929. – 10 грудня.

360. 1929. – 11 грудня.

361. 1930. – 18 січня.

362. 1930. - 5 серпня.

363. 1930. – 2 листопада.

364. 1932. – 20 липня.

365. 1934. – 7 січня.

366. 1935. – 26 січня.

367. 1938. – 31 травня.

368. 1938. – 26 жовтня.

369. 1939. – 13 січня.

Земля і Воля. Орган УСДП.

370. 1919. – 21 грудня.

371. 1922. – 13 листопада.

372. Зрив. – 1940.

Краківські Вісти. Народній часопис Генерального Губернаторства.

373. Ч.1 (7 січня 1940 р.).

374. Ч.8 (4 лютого 1940 р.).

375. Ч.12 (18 лютого 1940 р.).

376. Ч.26 (7 квітня 1940 р.).

Львівські Вісті. – 1941.

377. 24-25 серпня (Ч. 14.).

378. 6 вересня. (Ч. 25).

379. Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. – Тернопіль, 2011.

- № 2.

380. Мета. – 1934. – Ч. 31. – 12 серпня.

381. Наступ. Орган Української Націоналістичної Думки. Прага. – 1941. – 1 листопада. – Ч. 45.

Наш клич.

382. 1933. – 8 жовтня.

383. 1933. – 15 жовтня.

Новий Час.

384. 1928. – 23 липня.

385. 1935. – 9 лютого.

386. 1936. – 8 червня.

387. 1939. – 17 січня.

388. 1939. - 1 липня.

389. Робітнича справа. Український соціалістичний часопис. – 1928. – 5 грудня.

390. Робітничий Голос. – 1938. – Жовтень (ч. 7).

Розбудова Нації. Орган Проводу Українських Націоналістів. Прага.

391. 1929. – Січень-лютий (ч. 1–2).

392. 1929. – Березень-квітень (ч. 3-4).

393. 1929. – Серпень-вересень (ч. 8–9).

394. 1929. – Грудень (ч. 12).

395. 1930. – Листопад-грудень (ч. 11-12).

396. 1931. – Січень-лютий (ч. 1-2).

397. 1931. – Липень (ч. 7).

398. 1932. – Січень-лютий (ч. 1–2).

399. 1932. – Липень-серпень (ч. 7-8).

400. 1933. – Березень-квітень (ч. 3-4).

401. 1933. – Травень-червень (ч. 5-6).

402. 1933. – Липень-серпень (ч. 7-8).

403. 1933. – Листопад-грудень)ч. 11-12).

404. 1934. – Березень-квітень (ч. 3-4).

Свобода.

405. 1922. – 15 жовтня.

406. 1938. – 20 березня.

Свобода. Джерси Ситі. – 1921. –

407. 8 березня.

408. 14 травня.

409. Сила. – 1930. – 27 липня.

410. Стрілець. Часопис для українського війська. Стрий. – 1919 р. Ч.
13. – 25 березня.

Стрілецькі Вісти. – Вінніпег.

411. 1931. – 31 серпня (ч. 8).

412. 1931. - 30 вересня (ч. 9).

Сурма. Орган Української Військової Організації.

413. 1927. – Жовтень.

414. 1928. – Січень.

415. 1928 - Лютий.

416. 1928. – Квітень.

417. 1930. – Жовтень.

418. 1930. - Листопад.

419. 1930. - Грудень.

420. 1933. – Січень-лютий.

421. Український історичний журнал. – 1991. - № 5.

Українські щоденні Вісти. Орган управи міста Львова. 1941. –

422. 5 липня (ч. 1).

423. 2 серпня (ч. 24).

424. Факты. – 2004. – 16 апреля.

Юнак. (Видає підреферентура Юнацтва Краєвої Екзекутиви
Організації Українських Націоналістів на Західно-Українських Землях).

425. 1933. – Січень (ч. 1).

426. 1933. – Квітень (ч. 4).

427. 1933. – Травень (ч. 5).

428. 1933. – Червень-липень (ч. 6-7).

429. 1933. – Серпень-вересень (ч. 8-9).

430. 1933. – Жовтень-листопад (ч. 10-11).

431. Gazeta Codzienna. – 1926. – 28 pazdziernika.

432. Gazeta Lwowska. Dziennik dla Dystryktu Galicgiskiego. – 1941. - № 32.

433. Gazeta Poranna. - 1933. – 4 maja.

434. Slowo Polske. – 1924. – 19 pazdziernika.

Мемуарна література

435. Андрій Мельник. 1890-1964. Спогади. Документи. Листування / Упорядники О. Кучерук, Ю. Черченко. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 568 с., іл.

436. Бандера С. Мої життєписні дані // Державність. – 1992. – № 1. – С.47–52.

437. Барвінський О. Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук; ред. Л. Винар, І. Гирич. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.

438. Бойків О. Командир – Державний Муж – Творець організованого націоналізму. // Організація Українських Націоналістів. – На чужині, 1955. – С. 49-68.

439. Бойків О. Моя співпраця з полковником. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 621-653.

440. Бойко О. На досяг руки. (перша фаза другої світової війни. Спомин). // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 219-226.

441. Бульба-Боровець Т. Армія без Держави. – Львів: Поклик сумління, 1993. – 166 с.

442. Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова та воєнного Відня. Видання третє, переглянуте і виправлене. – К.: Критика, 2011. – 191.
443. Воропай О. В дорозі на Захід. Щоденник утікача. – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1970. – 281 с.
444. Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 466-481.
445. Гаврилишин Б. Д. Залишаюсь українцем. / Богдан Гаврилишин. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2011. – 288 с., іл. (Серія „Українці у світовій цивілізації”).
446. Галаса В. Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 272 с.. 16 с. іл.
447. Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1984. – Кн. 3. – С. 259-271.
448. Гіммельрайх К. Спомини командира відділу особливого призначення „УПА – Схід”. // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 15. – Торонто, 1987. – 270 с.
449. Гінріхс, Ян Пауль. Lemberg-Lwow-Львів: Фатальне місто / Ян Пауль Гінріхс; з нідерланд. пер. Я. Довгополий. – К.: Вид-во Жупанського, 2010. – 144 с.
450. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. – Нью-Йорк, 1976. – 339 с.
451. Говорить Підгір’я. Розповідь Володимира Мокловича колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станиславові. Списав Зиновій Книш. – Чікаго, 1958. – 99 с.

452. Голос з підпілля. Розповідь Кривоноса. Списав Зиновій Книш. – Торонто: Срібна сурма – Б. д. – 99 с.
453. Горліс-Горський Ю. Холодний яр. – Львів: “Червона Калина”, 1992. – 340 с.
454. Гординський С. На переломі епох. – Львів: В-цтво „Світ”, 2004. – 504 с.
455. Гоцький В. Спогади сина Перемишльської землі. – Т. 1. – Львів: Свічадо, 2005. – 448 с.; Т.2. – 360 с.
456. Доценко О. Літопис Української революції. – Т.2, кн. 4: 1917–1923. Матеріали й документи до історії української революції. – Київ – Львів, 1923. – 364 с.
457. Жданович О. Далекий і близький. // Спогад про Андрія Мельника. – Нестеров, б. д. – С. 37-113.
458. Західня Україна під большевиками: ІХ.1939 – VI. 1941: Збірник за редакцією Мілени Рудницької. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці. – Нью-Йорк, 1958. – 494 с.
459. Казанівський Б. Шляхом Легенди. Спомини. Видання друге, доповнене. – Львів: Кальварія, 2005. – 311 с.
460. Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Видавництво кооперативи „Червона калина”. - Нью-Йорк, 1976. – 724 с.
461. Климишин М. В поході до волі: Спомини. – Т.1. – Детройт, 1987. – 429 с.
462. Книш З. За чужу справу [Розповідь Михайла Козія]. – Торонто: Срібна Сурма, 1961. – 365 с.
463. Корчак-Городиський О. Спогади з життя. Частина 1. „Молоді роки”. – 228 с.

464. Крушельницька Л.І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). – Львів, 2001. – 260 с.; 34 с. іл.
465. Кубійович В. Мені 85. – Мюнхен: В-цтво „Молоде життя”, 1985. – 308 с.
466. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії. 1939–1941. Історія Українського Центрального Комітету. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.
467. Купецький Г. Там де сонце сходить: Спогади бойовика ОУН на Далекому Сході. – Торонто, 1988. – 500 с.
468. Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. – Репр. вид. – Торонто – Нью-Йорк, 1991. – Львів: Каменяр, 1993. – 432 с.
469. Лозинський М. Моє співробітництво з Президентом Петрушевичем. – Львів, 1925. – 44 с.
470. Макар В. Бойові друзі: Збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945). – Т.ІІ. – Торонто: Гомін України, 1993. – 480 с.
471. Макар В. На шляху до держави. (Спогад). // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник – 1981. – Кн. 6. – С. 675-680.
472. Макар В. Прийдешний шлях. Спомини . Том 1. Від Бистриці до Бугу (1911-1929). – Торонто: Видання Видавничої Спілки «Голос України», 1983. – 456 с.
473. Матла З. Південна похідна група. Мюнхен: „Наша книгозбірня”, 1952. – 32 с.
474. Мечник С. [Степан Мудрик]. Під трьома окупантами: Спогад українського революціонера-підпільника. – Лондон: Накладом Української Видавничої Спілки, 1958. – 208 с.

475. Мечник С. Люди, роки, події. (Спогади. – Ч.IV). – Мюнхен: Українське видавництво, 1986.- 294 с.
476. Мудра Н. Якою була наша молодість. // Непохитні. – Львів, 2005. – С. 6-12.
477. Мудрик-Мечник С. Спогади про Степана Бандеру. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1999. – 48 с.
478. Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника. – 1930. – 169 с.
479. Непохитні. – Львів, 2005. – 180 с.
480. Німчук І. 595 днів советським в'язнем. – Торонто, 1950. – 235 с.
481. Оксана [Стецько-Романишин]. Спомини львов'янки. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. – Кн. 3. – С. 331-334.
482. Онацький Є. У вічному місті: Записки українського журналіста. Роки 1931–1932. – Торонто: В-цтво „Нові Шляхи”, 1981. – 632 с.
483. Онацький Є. У вічному місті – ІУ. Записки українського журналіста 1934 рік. Торонто: Видавництво «Новий Шлях», 1989. – 401 с.
484. Павлишин Л. „ На грані двох світів...”: спогади військовика-бандерівця. / Літзаписувач В. Щеглюк. – Львів: „СПОЛОМ”, 2010. – 320 с.
485. Парфанович С. У Києві в 1940 році. – Авгсбург, 1950. – 69 с.
486. Пелех Т. Мої молоді літа у вирі боротьби (Спогади члена ОУН – УНС – УПА). – Мюнхен – Торонто: Українське видавництво, 1988. – 282 с.
487. Пігідо-Правобережний Ф. „Велика Вітчизняна війна”. [Спогади та роздуми очевидця]. – К.: Смолоскип, 2002. – 288 с.
488. Побігущий-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 188 с. + 36 с. іл.

489. Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – 2-ге вид. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 400 с.
490. Спогади про Андрія Мельника: зб. на пошану полковника Андрія Мельника – голови Проводу Українських Націоналістів. – Нестеров Б.д. б.р. видання. – 115 с.
491. Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. – Торонто, 1966.
492. Сусік Д. З любові до свого народу. (Документальна повість). // Українська Ідея і Чин. – 1998. - № 4. – С. 104-118.
493. У лавах Дружинників: Спогади учасників. – Денвер, 1982. – 159 с.
494. Тарнавський О. Літературний Львів, 1939–1944: Спомини / передм. М. Ільницького. – Львів: Просвіта, 1995. – 136 с.: фот.
495. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: у 3-х т. / Ред. кол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. – Львів, 2002. – Т. 1. – 514 с., 1 портр.; 1 іл.
496. Чарторийський М. С. Від Сяну по Крим. Спомини учасника 3-ї ПГ „Південь”. – 1951. – 228 с.
497. Шандрук П. Сила доблесті. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 240 с.
498. Шпарик В. Друга світова війна: спогади і погляди фронтовика: збірник. / Василь Шпарик. – Львів: Афіша, 2013. – 160 с.
499. Шпильчак І. З вогню у полум'я. Спогади. – Львів: „Тріада плюс”, 2006. – 320 с.
500. Шухевич С. Моє життя: Спогади. – Лондон: Видання Української Видавничої Спілки, 1991. – 619 с.

501. Шухевич С. Спомини з Української Галицької Армії. – Ч.І: Від листопада 1918 до квітня 1919 – 176 с.; Ч.ІІ: Від квітня 1918 до липня 1919. – 141 с.; Ч. V: Від січня до квітня 1920 р. – 164 с. - Львів, 1929.

Довідкова література

502. Дедик О., Козицький А., Мороз В., Муравський В. Львів. Місто наших героїв / Путівник за ред. А. Козицького. – Львів: Літопис, 2009. – 248 с.

503. Енциклопедія Українознавства / перевид. в Україні. – Т. 1–11. – Львів, 1993–2003. – Т. 5. – Львів, 1996. – 2000 с.; Т. 9. - Львів, 2000. – 3560 с.

504. Євген Коновалець 1891-1938. До 120-річчя від дня народження. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 25 с.

505. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: навч. посіб. / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.

506. Історія Львова. У трьох томах. / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. - Том 3. Листопад 1918 – поч. ХХІ ст. – Львів: Центр Європи, 2007. – 575 с.

507. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія. “Манускрипт – Львів”. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.

508. Круцик Р. Народна війна. Путівник до експозиції. 120 річниці від дня народження Євгена Коновальця присвячується. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2011. – 245 с.

509. О.Є. Лисенко, О.В. Марущенко. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998-2002 років. – Київ, 2002. – 200 с.

510. Організація Українських Націоналістів (бандерівці): фрагменти діяльності та боротьби / Святослав Липовецький. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2010. – 96 с.

511. Політичні партії Західної України. Методичні вказівки для викладачів і студентів. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1991. – 78 с.

512. Радянська енциклопедія історії України. – Т.1 – 550 с.; Т. 2. – 583 с.; Т. 3. – 575 с.; Т. 4. – 575 с. – К.: Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки, 1969–1972.

513. Родовід Степана Бандери. // Нація і Держава. – 2004. - № 23. – С. 5.

514. Світова історія: ХХ століття: енциклопедичний словник / за ред. Ігора Підкови та Романа Шуста. – Львів: Літопис, 2008. – 976 с.

515. Українська Загальна Енциклопедія: в 3-х т. – Львів – Станіславів – Коломия, 1933. – Т. 3. – 1422 с.

Дисертаційні роботи

516. Бондаренко К. П. Діяльність Організації Українських Націоналістів напередодні та під час Другої світової війни (1938–1945): політичний та військовий аспекти. 20.02.22. / Державний університет “Львівська політехніка: дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1997. – 214 с.

517. Вахула М. Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч України. 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка: автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 2009. – 20 с.

518. Виноградов С. В. Діяльність патріотичних сил по антифашистському вихованню населення окупованої території України (1941-1944 рр.). 07.00.01. – Історія громадських рухів і політичних партій. Дис. ... канд. істор. наук. – Київ, 1994. – 188 с.

519. Візитів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період. 20.02.22. / Національний університет “Львівська політехніка”: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2006. – 20 с.

520. Гаврилів І.О. Діяльність українських політичних партій та організацій в умовах польського окупаційного режиму (1921–1939 рр.) (військово-політичний аспект). 20.02.22. / Державний університет “Львівська політехніка”: дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 220 с.

521. Гавришко М. Націонал-соціалістичний режим в Німеччині у відображенні української суспільно-політичної думки Галичини (1933–1939 рр.). 07.00.02. / Львівський національний університет імені Івана Франка: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. – 20 с.

522. Галайко Б.М. Вишкіл молоді в діяльності Української військової організації. 20.02.22. / Національний університет “Львівська політехніка”: дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. – 190 с.

523. Гуменюк Т.І. Західноукраїнські землі в 1939–1941 рр.: історіографічний аналіз. 07.00.06. / Львівський університет імені Івана Франка: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2007.- 20 с.

524. Деревінський В. Ф. Діяльність Організації українських націоналістів та Української повстанської армії в 1940-1943 роки: етнонаціональний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Національна академія оборони України. – К., 2002. – 19 с.

525. Зайцев О.Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922–1939). 07.00.02. / Академія наук України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1994. – 22 с.

526. Киричук Ю. А. Реакционная деятельность украинских буржуазных националистов на Западной Украине накануне второй мировой войны (1934-1939 гг.). – Диссертация... канд.истор. наук. – Львов, 1983. – 225 с.

527. Лісіна С.О. Військово-організаційна діяльність ОУН у 1929–1939 рр.: (документознавчий аспект) 20.02.22. / Національний університет «Львівська політехніка»: дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2008. – 193 с.

528. Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва. 20.02. 22. / Національний університет «Львівська політехніка»: автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 2003. – 20 с.

529. Надурак Н. М. Український праворадикальний рух 1920-1941 рр.: історіографія. 07.00.06. / Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди: автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2014 - 20 с.

530. Онишко Л.В. Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30–40-ві рр. ХХ ст.). 07.00.01. / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Інститут народознавства: автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 2006. – 20 с.

531. Пальчевський Р.С. Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20-30-і рр.. ХХ ст..). 07.00.01. / Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича: автореф. дис.. ... канд.. істор. наук. – Чернівці, 2000. – 20 с.

532. Патриляк І. К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни. 07.00.01 /

Київський національний університет імені Тараса Шевченка: автореф. дис. ... докт. істор. наук. – Київ, 2012. – 36 с.

533. Посівнич М.Р. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 рр. 07.00.01. / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Інститут народознавства: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2009. – 16 с.

534. Стефанів В. В. Взаємини Греко-Католицької Церкви та українського організованого націоналізму у Галичині (1920-1930- ті рр.) Дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01. /НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Інститут народознавства. – Львів, 2013. – 223 с.

535. Футала В. П. Суспільно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі: історіографія. 07.00.06: Інститут історії України НАН України. Автор. дис. ... докт. істор. наук. – Київ, 2011. – 36 с.

536. Ходак В.Я. Суспільно-політична діяльність Організації українських націоналістів (1929–1934 рр.) 07.00.01. / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

537. Шандрівський І. Г. Військово-політична та наукова діяльність Миколи Капустянського. 20.02.22. / Національний університет «Львівська політехніка». автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Львів, 2003. – 20 с.

538. Юрик Ю.З. Стратегія і тактика ОУН в українському національно-визвольному русі Західної України в 1929–1935 рр. 20.02.22. / Національний університет “Львівська політехніка”: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2005. – 18 с.

Загальні праці

539. Антонович М. Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1922-1945) // Український історик. – 1974. - № 3. – 136-154; № 4. – С. 18-46.

540. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Пер. з німецької. – К.: К.І.С., 2007. – 248 с.

541. Баран В. К. , Токарський В. В. Україна: західні землі: 1919-1941 рр. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.

542. Белебега І. О. Національна Україна. – 2-е вид. – Харків: Див, 2011. – 384 с.

543. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз у 2-х кн. – К.: “Либідь” – “Військо України”, 1994. – Кн. 1. – 432 с.

544. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження. Т. 2. – Дрогобич: „Коло”, 2013. – 1066 с.

545. Бжеський Р. Біла книга. Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму. – Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. – 216 с.

546. Борис Р. Українські сили під Москвою 1920-1935. – Львів, 1935. – 32 с.

547. Брицький П. П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) – Чернівці, 1995. – 114 с.

548. Васильєв В. Ю. Україна в політиці керівництва СРСР напередодні Другої світової війни. // Український історичний журнал. – 2005. - № 1. – С. 4-15.

549. Веденєєв Д.В., Будков Д.В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917–1923 роки. Монографія. – К.: К.І.С., 2006. – 312 с.

550. Великий голод в Україні 1932-33. Збірник свідчень, спогадів, доповідів та статтів виголошених та друкованих у пресі в 1983 році на відзначення 50-ліття голоду в Україні в 1932-33 роках. / Українське Приватне Братство св. Володимира. – Торонто, 1988. – 163 с.

551. Вівчарик М.М. Україна: від етносу до нації: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2004. – 239 с.

552. Волинь у Другій світовій війні. Збірник наукових та публіцистичних статей. Видання друге. / Гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк: „Волинська обласна друкарня”, 2005. – 252 с.

553. Вронська Т. В. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин „ворогів народу” в Україні (1917-1953 рр.). / Т. В. Вронська. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 486 с. – Бібліограф.: С. 458-478.

554. Гавришко М. Сходження націонал-соціалізму до влади в Німеччині у дзеркалі української громадської думки Галичини. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – Випуск 10. – С. 174-187.

555. Гірняк Н. Полк. Василь Вишиваний. – Вінніпег, 1956. – 72 с.

556. Гитлер А. Моя Борьба – Х.: ООО „Свитовид”, 2003. – 704 с.

557. Голубко В. Є. Українсько-польсько-радянська війна 1920 р. і Східна Галичина. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та Армія”, 2000. - № 408. – С. 11-21.

558. Горєлов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. – К.: ТОВ УВПК “Екс Об”, 2005. – 632 с.

559. Гриневич В. Державний терор як засіб легітимізації радянської влади в Західній Україні (1939-1941 рр.). // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 25 листопада 2002 р.: Матеріали / редкол.: В.А. Смолій, та ін. – К., Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2003. – С. 445-467.

560. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності. – Мюнхен: Накладом автора, 1961. – 222 с.

561. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.

562. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.

563. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до розуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. – Львів: Українські технології, 1997. – 66 с.

564. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століть. – Львів, 2006. – 448 с.

565. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.; іл.

566. Гунчак Т. Україна: XX століття. – К.: Дніпро, 2005. – 384 с.: фотоіл.

567. Голинков Д. Л. Крушение антисоветского подполья в СССР. Кн. 2. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Политиздат, 1978. – 399 с. с ил.

568. Гомо політікус [Іван Кедрин-Рудницький]. Причини упадку Польщі. – Краків, 1940. – 297 с.

569. Дашкевич Я. “Московія не Русь, а країна Моксель”. // Наша Батьківщина. – 2014. – 12 листопада.

570. Домбровський О. Любомир Винар зблизька. // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів, 2000. – С. 53-61.
571. Дюррозель Ж.Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. [Переклад з французької]. – Київ: „Основи”, 1995. – 903 с.
572. Заставний Ф.Д. Українська діаспора. – Львів, 1991. – 120 с.
573. Західна Україна: зб. / під ред. С.М. Белоусова і О.П. Оглобліна. – К.: Видавництво Академії наук УРСР, 1940. – 138 с.
574. Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії. – Львів: ЛОННІО, 1996. – 96 с.
575. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.+ 8 кол. мал.
576. Зімон Г. Чи був голодомор 1932-1933 рр. інструментом „ліквідації” українського націоналізму? // Український історичний журнал. – 2005. - № 2. – С. 118-131.
577. Злочини комуністичної Москви в Україні вліті 1941 року. - Нью-Йорк: Видавництво ПРОЛОГ, 1960. – 87 с.
578. Іванейко М. [Микола Шлемкевич]. Ундизм – УНДО й ФНС. – Львів, 1938. – 48 с.
579. Іваницька О. П. Історія міжнародних відносин (1918-1945 роки). Навчальний посібник. – К.: Видавничий дім „Слово”, 2011. – 632 с.
580. Иванов Ю.Б. Реакция в Москве на переворот Ю. Пилсудского в Польше в мае 1926 года: По материалам архива внешней политики РФ // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 33–41.

581. Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: Життєвий шлях Людмили Фої. – Видавництво „Літопис УПА”, - Торонто – Львів, 2009. – 128 с.
582. Іванченко Р.П. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності. – К.: Український письменник, 1996. – 335 с.
583. Історія України (М.В. Дедков, Ю.В. Іващенко, Г.Я. Кладова та ін.). – Запоріжжя: Дике Поле, 2002. – 416 с., іл.
584. Історія України: док., матер.: посібник / кер. кол. В.Ю. Короля. – К.: Вища шк., 2001. – 448 с.
585. Історія України / Відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 3-тє, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2002. – 520 с. з іл.
586. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) Видання 4-те, змінене і доповнене. – Львів: Видавництво „Світ”, 1992. – 702 с.
587. Іщук О., Іванченко В. Життєвий шлях Галини Голояд – „Марти Гай”. – Видавництво „Літопис УПА”. – Торонто – Львів, 2010. – 128 с.
588. Калакура Я. Теоретико-методологічні засади української історіографії. (За працями проф. Любомира Винара). // На службі Клію. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів, 2000. – С. 42-52.
589. Камінський А. Галичина Піємонт / Накладом автора. – Львів, 1924. З друкарні Ставропігійського інституту під упр. А. Яськіва. – 76 с.
590. Камінський А. Західна Україна і Галичина - Накладом автора. – Львів, 1927. – 89 с.
591. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920–30-х років: соціальний портрет та історична доля / обклад. М.О. Куріна. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – 176 с.

592. Качараба С. Еміграція з Західної України 1919–1939. – Львів, 2003. – 416 с.
593. Кедрин І. Міжнародна ситуація та пропаганда української справи. // Діло – 1938. – 24 травня.
594. Кедрин І. Паралелі з історії України. З нагоди 50-річчя Ризького договору. – Нью-Йорк, 1971. – 139 с.
595. Кентій А., Лозицький В. Радянські партизани 1941-1944: світло й тіні. – Київ, 2010. – 80 с.
596. Кисіль З.Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С.100–112.
597. Клименко О. Про деякі аспекти грошової політики окупантів в Україні у 1941-1944 рр. // Історичний журнал. – 2007. - № 1. – С. 33-42.
598. Климків Ю.Б. Радянський фактор у розвитку збройних сил Польщі (1943–1956). – Острог, 2007. – 238 с.
599. Ковач А. Українська визвольна боротьба і „Власовщина”. – Німеччина, 1948. – 56 с.
600. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.
601. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. - 278 с.
602. Комар В.Л. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.) // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 120–128.
603. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни (1939-1945): навч. посібник / Костянтин Кондратюк. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 160 с.

604. Кондратюк К. К. Новітня історія України. 1914-1945 рр.: навч. посіб. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – 260 с.

605. Кондратюк К., Сухий О. Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009 рр.). / Кондратюк К., Сухий О. : навч. посібн. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 262 с.

606. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини ХХ століття у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування). – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.

607. Коц М., Осауленко Л. Волинь у лещатах смерті: Публіцистично-документальна повість. – Луцьк: ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2007. – 432 с.

608. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів: Видавництво ЛФУАДУ, 2000. - 416 с.

609. Красін А. Відтята кордонами: нарис про Західну Україну. – Харків, 1930. – 41 с.

610. Краснодемська І. Науково-освітня діяльність української діаспори в Чехословаччині в 20-30-х роках ХХ ст. // Українознавство. – 2002. - № 1-2. – С. 266-272.

611. Кредо Революції. Короткий нарис історії, ідеологічно-моральні основи та політична платформа Української Народної Революційної Армії. – Париж, 1946. – 8 с.

612. Круцик Р. Дем’янів Лаз. - Івано-Франківськ: „Лілея – НВ”, 2010. – 144 с.

613. Крушельницький А. Самооманою і брехнею. – Львів, 1932. – 47 с.

614. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

615. Кугутяк М. Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30-х років). – Івано-Франківськ, 1994. – 64 с.
616. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід /за загальною редакцією Ю. Шаповала. – Київ: ІПЕНД, 2013. – 600 с.
617. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – 396 с.
618. Кульчицький С. Україна між двома світовими війнами (1921-1939 рр.). – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 336 с.
619. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / НАН України. ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Львів, 2010. – 328 с.
620. Кучер В. Вересень 1939 р. війна проти Польщі: удар зі сходу // Український історичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 15–24.
621. Кучерепа М.М., Давидюк Р.П. Волинське українське об'єднання (1931–1939): Монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.
622. Кучерепа М. Історія Волині: 1939–1941 рр.: навч. посіб. – Луцьк, 2006. – 456 с.; іл. 112 с.
623. Кучерепа М.М. Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич; упор. Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. – С. 239–248.

624. Кушпеж Р. Участь української громадськості Польщі в допомогових та протестаційних акціях проти голодомору в Україні // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 131–141.

625. Леник В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). – Мюнхен – Львів, 1994. – 181 с.

626. Липа Ю. Призначення України. – Львів: „Просвіта”, 1992. – 270 с.

627. Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні // Політика. – 1925. – № 1. – С. 4–5.

628. Лисенко О.Є., Вронська Т.В. Друга світова війна як новий вимір терору й тероризму. // Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 596-706.

629. Лисенко О.Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5 – С. 3–16.

630. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. – Мюнхен: В-цтво „Сучасність”, 1973. – 441 с.

631. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // Україна і Польща між минулим і майбутнім. – Львів, 1991. – С. 126–159.

632. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії // Волинь моя. – 2002. – Вип. 2. – С. 27–55.

633. Литвин М. В екзилі: Нові документи уряду ЗУНР Віденського періоду // Молода Галичина. – 1989. – 5, 7 листопада.

634. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. – 152 с.

635. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Львів: між Гітлером і Сталіном. – Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2005. – 128 с.
636. Литвин М., Науменко К. Сталін і Західна Україна. 1939–1941 рр. – К., 2010. – 80 с.
637. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ ім. І. Крип’якевича; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
638. Лозинський М. Галичина в 1918–1920 рр. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
639. Лозинський М. З Новим роком 1924. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель. – Женева, 1924. – 75 с.
640. Лозинський М. Положення Східної Галичини зі становища міжнародного права // Календар товариства “Просвіта”. – 1923. – Львів, 1922. – С. 183-196.
641. Лозинський М. Уваги про Українську державність. – Відень, 1927. – 86 с.
642. Лось С. Міжнародне положення Польщі та Галицькі Українці. – Львів, 1932. – 72 с.
643. Макар Ю. Холмщина і Підляшшя в першій половині ХХ століття. Історико-політична проблематика. Львів: Інститут Українознавства НАН України ім. І. Крип’якевича, 2003. – 88 с.
644. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.): історико-правове дослідження. – К.: Атіка, 2007. – 368 с.

645. Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939-1945). // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. - Вип. 35-36. – С. 321-343.

646. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов, 1983. – 255 с.

647. Макарчук С.А. Етнічна історія України: навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 471 с.

648. Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ століття. // Львів: місто-суспільство-культура: Збірник наукових праць / За редакцією Олени Аркуші й Мар'яна Мудрого. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2007. Т. 6. Львів – Краків: діалог міст в історичній ретроспективі. – [Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск, 2007]. – С. 445-455.

649. Макарчук С.А. Писемні джерела з історії України: курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.; іл.

650. Марунчак М. Г. Митрополит Андрей Шептицький. 1920-1923. – Вінніпег – Едмонтон, 1981. – 47 с.

651. Марунчак М.Г. Нація в боротьбі за своє існування. 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. Накладом Української Вільної Академії Наук в Канаді. – Вінніпег, 1985. – 144 с.

652. Марчук Ф. Т. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. Факти і наслідки. – Видання третє, скорочене. – Полтава: Диво світ, 2008. – 288 с.

653. Михайлуца М. І. Релігійна політика румунської окупаційної влади в Південній Бессарабії і Трансністрії (кінець 1930-х – 1944 рр.). – Одеса: Вид-во „Optimum”, 2006. – 237 с., іл.

654. Медведев Р.А. Сталин в первые дни Великой Отечественной войны // Новая и новейшая история. – 2002. – № 2. – С. 118–136.
655. Мин Д. Западная Украина. – Москва, 1939. – 48 с.
656. Минский Г. Под игом польских панов. – Москва, 1939. – 96 с.
657. Михальчук В. Короткий нарис до студій червоної армії. // Розбудова Держави. – Ч. 3. – Клівленд, 1954. – С. 26-32.
658. Млиновецький Р. [Роман Бжеський]. Нариси історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – Львів, 1994. – 571 с.
659. Мокрий В. Сьогодні, вчора, завтра поляків та українців. // Україна і Польща між минулим і майбутнім. / Упор. А. С. Павлишин. – Львів: Видавничий центр “Фенікс”, 1991. – С. 160-195.
660. Мокрий Ю., Салюк О. Два генії: добрий і злий. // Високий Замок. – 2001. – 17 грудня.
661. М.С. Україна й національна політика Советів. – Б.м., 1938. – 91 с.
662. Назарук О. Галичина й Велика Україна. – Львів, 1936. – 156 с.
663. Назарук О. Гоги і магоги. – Львів, 1936. – 128 с.
664. Назарук О. Значення партій. Про різницю між партійністю і партійництвом. – Львів, 1939. – 82 с.
665. Наленч Д., Наленч Т. Юзеф Пилсудский – легенды и факты / пер. с пол. – М., 1990. – 399 с.
666. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали зібрані С. Наріжним до частини другої). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
667. На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ – Нью-Йорк – Торонто – Париж – Львів, 2000. – 818 с.

668. Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Вип. 7. - Львів, 2000. – С. 387–403.

669. Науменко К. Як Сталін і Гітлер “життєвий простір” ділили // Високий Замок. – 1999. – 27 серпня.

670. Нехай живе Незалежна Галицька Держава. – Збірка статей. – Накладом „Українського Прапора”. - Відень, 1922. – 82 с.

671. Ніньовський В. Міжнародний військовий трибунал про Україну: Публіцистично-документальний довідник з деякими порівняльними моделями злочинів режимів – нацистського з московсько-імперським / Видано фондом товариства Українських Сеньйорів імені Марка Болеслава в Едмонтоні, Альберта. – Канада, 1989. – 230 с.

672. Ніньовський В. Українська тематика в документах міжнародного військового трибуналу. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992 – С. 185-196.

673. Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення: Навч. посіб. – 3-тє вид. перероб. і доп./ В.Ф. Остафійчук. – К.: Знання-Прес, 2006. – 422 с.

674. Осьмак Н. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Видавництво „Літопис УПА”. – Торонто – Львів, 2008. – 128 с.

675. Павликовський Ю. За землю Батьківщини: Реферат виголошений на протестаційних зборах українського Львова дня 15 жовтня 1936, в справі колонізації українських земель у Польщі. – Львів, 1936. – 40 с.

676. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: Темпора, 2008. – 688 с.,іл.

677. Пам'ять і питання ідентичності. Польща. Україна. За редакцією Томаша Горбовського і Пйотра Касєвського. – Варшава: Фундація ім. Стефана Баторія, 2013. – 190 с.

678. Панейко В. З'єдинені держави Східної Європи, Галичина й Україна супроти Польщі й Росії. – Відень. Накладом автора, 1922. – 82 с.

679. Панчук М. І. „Білі плями” героїчного літопису із історії Комуністичної партії Західної України. – К.: Політвидав України, 1989. – 131 с.

680. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя. (Новіші часи). Друге видання. – Торонто, 1989. – 466 с.

681. Перша сесія Всеукраїнської Національної Ради. Промови представників Західної України. – Видання „Українського Прапора”. Львів – Відень, 1921. – 38 с.

682. Петлюра С. Лист до Гуменюка // Петлюра С. Статті / упор. та авт. передм. О. Климчук – К.: Дніпро, 1993. – С. 325–331.

683. Петлюра С. В. Статті / упор. та авт. передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.

684. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання. // Петлюра С. П. Статті / упор. та авт.. передм. О. Климчук. – К.: Дніпро, 1993. – С. 231-276.

685. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках. Недостріляні. – Тернопіль: Джура, 2008. – 416 с.

686. Піховшек В. Україна та США: співпраця політеліт чи їх взаємопроникнення? // Політика і Культура. – 2000. – № 1. – С. 4–7.

687. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. Відповід. ред. В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с., іл.

688. Політичні репресії в Україні (1917-1980 рр.). Бібліографічний покажчик. // Авт. вступ. статей: С. Білокінь, Р. Подкур, О. Рубльов. – Житомир: „Полісся”, 2007. – 456 с.

689. Політичні реперсії в Українській РСР 1937-1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя „Великого терору в СРСР”: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції м.Київ, 15 березня 2012 р. /Упоряд. О.Г. Бажан, Р.Ю. Подкур. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 456 с.

690. Полонська-Василенко Н. Історія України 1900-1923 рр. – Київ: «Пам’ятки України», 1991. – 136 с.

691. Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет (1921-1971). // Український історик. – 1971. - № 1-2. – С. 17-27.

692. Поляков В. Е. Страшная правда о Великой Отечественной. Партизаны без грифа „Секретно” / Владимир Поляков. – М.: Яуза: Эксмо, 2009. – 384 с. – (Великая Отечественная – Неизвестная война).

693. Полянський П. Б. Передвоєнна криза в міждержавних відносинах і дипломатія (вересень 1938 – серпень 1939): монографія. – К.: Генеза, 2000. – 136 с.

694. Польська колонізація Східної Галичини. – Відень: Видання „Українського прапору”, 1921. – 27 с.

695. Помагаймо Галичанам, - вони й нам допоможуть. Кам’янець на Поділлі, 1919. Видання Міністерства Преси й Інформації У.Н.Р. – 3 с.

696. Правда історії. До питання про деякі складні сторінки минулого. – Бібліотечка бандерівця Конгресу Українських Націоналістів. Випуск 1. – Київ, 2008. – 40 с.

697. Радельчук С. Холмщина. // Воля і Батьківщина. – 2008. - № 3-4. – С. 215-218.
698. Реєнт О. П. Україна між світовими війнами (1914-1939). Події. Люди. Документи: нарис історії: Навч. посіб. / Реєнт О. П. , Коляда І. А. – К. : Школа, 2004. – 544 с. – бібліогр.: с. 529-538.
699. Різник Л. Великий здвиг // “Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові: Альманах 1894–1994. – Львів, 1996. – С. 26–34.
700. Ріпецький С. Українсько-польський процес. 1918–1923 перед світовим трибуналом. Український публіцистично-науковий інститут. – Чикаго – Нью-Йорк, 1963. – 40 с.
701. Рогатинська Земля. Збірник історично-мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів. Том Перший. Видавець: Центральний комітет „Рогатинщина”. – Нью-Йорк – Париж – Сидней – Торонто, 1989. – 998 с.
702. Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. - 648 с.
703. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1994. – 350 с.
704. Свідзинський А. Це складне національне питання. – К.: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. – 68 с.
705. Свіржецький К. Мови в Україні: відродити українську – захистити російську. – Запоріжжя: Дике Поле, 2008. – 128 с.
706. Світ І. Український Далекий Схід // Україна. – 1992. – № 4. – С. 16–19.

707. Світлична В.В. Історія України: навч. посіб. для студ. неісторичних спец. вищих закладів освіти. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Каравелла; Львів: Новий світ, 2000; Магнолія плюс, 2003. – 308 с.

708. Сербин Р. За яку спадщину? – Київ, 2002. – 144 с.

709. Сергійчук В. В обороні української правди: Збірник окремих наукових розвідок до 60-річчя від дня народження. – К.: ПП Сергійчук М. І. , 2010. – 502 с.

710. Сергійчук В. Ризький договір 1921 року як четвертий поділ України між Москвою і Варшавою. // Нове державницьке воскресіння України. До 90-річчя проголошення УНР. – К.: КиМУ, 2008. – С. 467-483.

711. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни. – Львів, 2000. – 333 с.

712. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939 рр.). – К., 1985. – 272 с.

713. Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти / Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2005. – 52 с.

714. „Сокіл-Батько”. Спортивно-руханкове товариство у Львові. Альманах 1894-1994. – Львів: РВО „Основа”, 1996. – 267 с.

715. Солонін М. “22 червня” // Воля і Батьківщина. – 2008. – Ч. 3-4. – С. 230-232.

716. Співпраця СРСР і Німеччини у міжвоєнний період та під час Другої світової війни: причини і наслідки. // Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 5-6 листопада 2011 року. – К.: НаУКМА; Аграр Медіа Груп, 2012. – 333 с.

717. Старіков Н. Хто змусив Гітлера напасти на Сталіна? Фатальна помилка Гітлера. – К.: „Самміт-Книга”, 2012. – 368 с.

718. Стахів М. Західня Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. – Т.4. – Скремтон, 1960. – 192 с.

719. Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутности і світогляду українського народу // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1975. – Кн. 10. – С. 411–430.

720. Суворов В. [Володимир Різун]. День „М”: Когда началась Вторая мировая война? – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2000. – 432 с.

721. Сухий О. М. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст.. – [2 вид., доп.]. – Львівський нац. ун-т ім. І. Франка; Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1999. – 226 с.

722. Сухий О. Український визвольний рух періоду Другої світової війни та післявоєнного часу в сучасній національній історіографії. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]. НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. – Львів. 2012. – С. 471-490.

723. Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот із династії Габсбургів: Науково-документальне видання. – Київ: Темпора, 2011. – 408 с.; іл.

724. Терлецький О. Історія України. – Львів: „Просвіта”, 1936. – 112 с.

725. Толивер Р.Ф. Лучший ас Второй мировой войны / Р.Ф. Толивер, Дж. Констебль; пер. с англ. А.Г. Больных. – М.: ООО „Издательство АСТ”, 2003. – 429 с., ил.

726. Томашівський С. Під колесами історії. Видання друге. – Нью-Йорк: „Булава”, 1962. – 111 с.

727. Трофимович В. В. Україна в роки другої світової війни (1939-1945 рр.): Текст лекцій. – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. Державного ун-ту, 1995. – 102 с.

728. Тютюнник Ю. З поляками проти України. – Харків: Державне Видавництво України. – Репринтне відтворене видання 1924 року. – 101 с.

729. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Упоряд. М. Литвин, О. Аркуша. – Вип. 7. Збірник на пошану професора Юрія Сливки / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2000. – 602 с.

730. Україна: нариси історії державотворення: Навчальний посібник. / За ред. проф. В.В. Стецкевича. – Кривий ріг, Видавничий дім КТУ, 2010. – 366 с.

731. Україна у міждержавних відносинах ХХ століття: навч. посіб. // за гол. ред. Я.Й. Малика. – Л.: ЛНУ імені Івана Франка: ЛРІДУНАДУ, 2004. – 468 с.

732. Українська Головна Визвольна Рада. / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. – Видавництво „Літопис УПА”, - Торонто – Львів, 2009. – 136 с.

733. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми. Колективна монографія за редакцією Леоніда Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 406 с.

734. Федевич К. К. Галицькі українці у Польщі 1920-1939 рр. (інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920-1930-ті рр.) / К. Федевич. – Київ: Основа, 2008. – 280 с.

735. Фелінські М. [Ружицкі] Українці у відродженій Польщі. – Львів, 1931. - 120 с.

736. Філіпчук Є. Забужани. Історія Отчого краю у дослідженнях, описах. – Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня „Волиньполіграф”, 2013. – 400 с.

737. Франко П. Криваві сліди “золотого вересня”. – Львів, 2005. – 320 с., 15 с. іл..

738. Ханас З.Б. Нариси з історії жіночого руху Стрийщини. – Стрий: „Видавничий дім „Укрпол”, 2007. – 359 с.

739. Хома І. Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917-1919 рр. / Іван Хома. – К.: Наш час, 2011. – 104 с.: іл. (Сер. „Плац д’Арм”).

740. Часто П. Вільне слово американської України. До 120-річчя „Свободи”, україномовного видання Українського Народного Союзу, всегромадської газети українців США (1893-2013). „Ukrainian Book” – Нью-Йорк TIMPANI – Ужгород, 2012. – 816 с.

741. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – К., 2000. – 482 с.

742. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату “Україна” і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 451 с.

743. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941-1944. – Київ, 2010. – 80 с.

744. Швагуляк М. Степан Томашівський про досвід визвольних державницьких змагань українців. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2009. – Випуск 44. / Під редакцією Олексія Вінниченка. – С. 417-439.

745. Шаповал Ю. Вбивство Симона Петлюри: нова інформація для роздумів // Мета. Український місячник. – К., 1992. – С.17.

746. Шаповал Ю.І. М.С. Грушевський у дзеркалі справи-формуляра // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С. 140–161.
747. Шаповал Ю.І. Торкнутися історії. – Київ – Дніпропетровськ: Парламентське видавництво, „Ліра”, „Ткума”, 2013. – 504 с.
748. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. – 1991. – № 4 – С. 43–54.
749. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001. – 560 с.: іл.
750. Шлемкевич М. Галичанство. – Львів: За вільну Україну, 1997. – 194 с.
751. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: навч. посіб / П.П. Шляхтун. – К.: ВЦ „Академія”. – 2011. – 224 с. – (серія „Альма-матер”).
752. Шурхало Д. Міфи Другої світової війни. – Львів: ПАІС, 2011. – 140 с.
753. Щурат В. „Розвинемо культ поляглих для тих, що встануть!” // На вічну пам’ять героям. – Львів, дня 19 червня 1921 р. – 20 с.
754. Якимович Б. Збройні сили України. – Львів: „Просвіта”, 1996. – 360 с.

Дослідження

755. Айненкель А. Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми. // Україна і Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947

роках”. – Варшава, 22-24 травня 1997. Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об’єднання українців у Польщі. – 1998. – С. 29-46.

756. Альманах. Ідея в наступі. – Лондон, 1938. – 110 с.

757. Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – 140 с.

758. Андрієвський Д. Міжнародна акція ОУН // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – С. 141–166.

759. Андрієвський Д. Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 654–664.

760. Андрієвський Д. Під знаком Саксенгавзену. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 242-254.

761. Андрієвський Д. Політика націоналізму // Розбудова Нації. – 1930. – № 9–10. – С. 220–228.

762. Антонович М. Історіософія Юліана Вассіяна. (Спроба характеристики). // Розбудова Держави. Ч.І. – Клівленд, 1954. с. 2-11.

763. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 176 с.

764. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – 380-394.

765. А. Ш. Євген Коновалець – практичний втілювач ідеї провідництва запропонованої Дм. Донцовим. // Націоналіст. – 1992. - № 2. – С. 19.

766. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 1994. – 192 с.

767. Бажанський М. Початки УВО на Покутті. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 316-327.

768. Байбак П. Т. „Смолоскип”. ОУН на Слобожанщині. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 296-308.

769. Бандера С. Командир-провідник. // Перспективи Української Революції. – 2-ге репр. вид. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1999. – С. 292–310.

770. Бандера С. Перспективи Української революції. – 2-ге репр. вид. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1999. – 640 с.

771. Бандера С. Призабута наука. // Перспективи Української Революції. – 2-ге репр. вид. – Дрогобич: Видавнича фірма „Відродження”, 1999. – С. 400-409.

772. Бандеризация Украины: главная угроза для России / Автор-составитель Ю.К. Козлов. – М.: Яуза-пресс, 2008. – 480 с. – (Угрозы России).

773. Бар М., Зеленський А. Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939-1945 рр. // Український історичний журнал. – 1992. - № 6. – С. 116-122.

774. Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві: витяг із щоденника // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 701–745.

775. Бачинський Ю. Економічні підстави самостійності нації. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – ХУІУ. +. – 684 с. – („Політичні ідеології”). – С. 414-424.

776. Бедрій А. Борець і мученик за Україну – д-р Володимир Горбовий. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995. – 88 с., іл..

777. Бедрій А. Вплив Д. Донцова на формування ОУН. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн. 8. – С. 899-911; Кн. 9. – С. 1030-1043.

778. Бедрій А. Кінець одного періоду, початок революційної епохи // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1980. – Кн. 6. – С. 649–662.

779. Бедрій А. ОУН і УПА // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн. 1. – С. 25–33; Кн. 2 – С. 148–161.

780. Бедрій А. ОУН і УПА. Українська центральна інформаційна служба. – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто, 1983. – 64 с.

781. Бедрій А. Про необхідність українського війська для побудови національної держави. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1992. – Кн. 4. – С. 411-427.

782. Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. Українська центрально-інформаційна служба. – Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто, 1981. – 48 с.

783. Бедрій А. Шляхом великого революціонера - націоналіста. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1980. – Кн. 5. – С. 517-528.

784. Бескид-Тарнович Ю. На згарищах Закерзоння. – Видання видавництва “Лемківщина”. – Торонто. Б.д. – 128 с.

785. Біла книга ОУН на зламі ХХ і ХХІ століть. – Київ: Видавництво ”Кий”, 2006 – 617 с.

786. Богів О., Вегеш М., Задорожний В. Галичина і Карпатська Україна у 1938-1939 роках. // Україна: культурна спадщина, національна

свідомість, державність. Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 428-444.

787. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 359-379.

788. Бойків О. Другий варіант. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 202-218.

789. Бойко Ю. Націоналізм на східноукраїнських землях у добі Коновальця. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 577-617.

790. Бойко Ю. Євген Коновалець і Осередньо-Східні Землі. – На Чужині. Відтворене видання 1947 року. – Тернопіль, 1991. – 62 с.

791. Бойко Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн. 1. – С. 81-93; Кн. 2. – С. 198-205.

792. Бойчук В. Відзначення Акту 30-го червня 1941 р. в Галичині. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1981. – Кн. 8. – С. 1037-1040.

793. Боляновський А. Національна політика нацистської Німеччини в Галичині у 1941-1944 рр. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 32. – Львів, 1997. – С. 226-235.

794. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) // Львівський національний університет імені

Івана Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Львів, 2003. – 686 с., іл.

795. Боляновський А. Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія / А. Боляновський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 188 с.

796. Бондаренко К. Причиною розколу в ОУН стала жінка? // Експрес. – 1997. - № 9.

797. Бондарук Л. Михайло Сорока. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2002. – 294 с.

798. Борець М. Молодь на Західній Україні. – Харків” Молодий більшовик”, 1931. – 86 с.

799. Борець Ю. [Юрій Пашковський]. За Україну, за її волю. В-цтво “Світ поліграфії” ТзОВ “Книгодрук”. – Б.м., 1998. – 220 с.

800. Борець Ю. З найкращими. Передмова В. С. Ковалю. – К.: Наук. думка, 1992. – 296 с.

801. Борець Ю. ОУН і УПА в боротьбі за Українську Державу. – Львів: Логос, 2002. – 64 с.

802. Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину. – Б.д., б. в. – 294 с.

803. Борис Р. Німці в Україні – Львів, 1939. – 33 с.

804. Борщевич В. Політика Другої Речі Посполитої щодо Української Православної церкви на Волині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип.7. – С. 362–371.

805. Боярський П. К. Внутрішня політика Організації Українських Націоналістів. – Женева. – 1947. – 80 с.

806. Будрім Д., Черченко Ю. Неопублікований лист Мілени Рудницької до Беніто Муссоліні // Український історичний журнал. – 2004. – № 12. – С. 76–80.

807. Буковинський курінь. 1941-1945. Доба націоналізму. Доба Олега Ольжича. – Б. д. , б. в. - 6 с.

808. Бутко С. Реакція ОУН на голод 1932-1933 рр. в Україні: уроки для сучасності. // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2007. – Випуск 11. – С. 218-228.

809. Валіцький А. Три патріотизми. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – ХУІУ +. – 684 с. („Політичні ідеології”). – С. 566-599.

810. Вассиян Ю. Бог і Нація. // Український націоналізм: Антологія. Т. 1. Видання друге. / Упор. В. Рог. – К.: ФОП Стебеляк О. М. , 2010. – С. 96-98.

811. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму. // Український націоналізм: Антологія. Т. 1. Видання друге. / Упор. В. Рог. – К.: ФОП Стебеляк О. М. , 2010. – С. 91-95.

812. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні // Український історичний журнал. – 2001. – № 5. – С. 22–42; № 6. – С. 35–64.

813. Васюта І. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923-1926). // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – С. 341-354.

814. Васюта І. Повстання 1922 р. в Західній Україні. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 32. – Львів, 1997. – С. 131-144.

815. Васюта І.К. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів: Каменярь, 2006. – 335 с.

816. Васькович Г. Євген Коновалець і Євген Петрушевич в 1920-1921 роках. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 303-315.

817. Вахула М. Партизанський рейд під керівництвом С. Мельничука і П. Шеремети 1922 р., та версії цієї події в історіографії. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2011. – Випуск 12. – С. 189-200.

818. В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992. – 1303 с., іл.

819. Вегеш М. Назустріч волі. Нариси історії визвольних змагань. – Ужгород, 2004 - 180 с.

820. Веденеев Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. – К.: Генеза, 2006. – 408 с.

821. Веденеев Д.В. Украинский фронт в войнах спецслужб: Исторические очерки. – К.: “К. И.С.”, 2008. – 432 с.

822. Верига В. Буковинський курінь 1941. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагував К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 135-144.

823. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. – Торонто. В-цтво „Новий Шлях”, 1991. – 206 с.

824. Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й програми наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 39–55.

825. Відповідь клеветникам і ножівникам. (Документи у справі т-ва „Сила”). – Львів, 1938. – 53 с.

826. Військова підготовка ОУН. // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – С. 115-139.

827. Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 32. Львів, 1997. – 257 с.

828. Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. 34. – 576 с.

829. Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. – Вип. 35-36. – 720 с.

830. Войнаровський Т. Спроба польсько-українського замирення в 1921 році // Діло. – 1932. – 12 липня.

831. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К., 1989. – 488 с.

832. В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920 – 1950-х рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 9. – С. 125–137.

833. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942-1947. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2011. – 288 с.

834. В'ятрович В. Історія з грифом „Секретно”. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 328 с., іл.

835. В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно». Архіви КГБ розповідають / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 240 с., іл..

836. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи. – Львів: Видавництво “Мс”, 2006. – 144 с., іл.

837. Гавришко М. Заходи ОУН на міжнародній арені у справі «пацифікації» в Галичині у 1930 р. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2014. – Збірник 19. – С. 174-201.

838. Гайвас Я. Воля ціни не має. – Торонто: Срібна Сурма, 1971. – 312 с.

839. Гайвас Я. За оздоровлення основ // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн. 4. – С. 424–430; Кн. 5. – С. 553–566.

840. Гайвас Я. Коли кінчалася епоха. – На чужині, 1961. – 143 с.

841. Галайко Б. Ситуація на польсько-чехословацькому прикордонні у 1938 р. крізь призму діяльності польської прикордонної охорони. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 9. – С. 45-60.

842. Галамай С. Боротьба за визволення України. 1929–1989. – Торонто – Нью-Йорк, 1991. – Репр. вид. – Л.: Каменяр, 1993. – 343 с.

843. Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 100 років від дня народження Романа Шухевича. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14. – 580 с.

844. Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 100-річчя від дня народження Степана Бандери. – 2009. – Ч. 15–16. – 772 с.

845. Галів М. Такою є правда. // Критика. – 2010. – Ч. 11-12. – С. 19-21.

846. Гелей С.Д. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. (Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її внесок в історичну науку). – Львів: Вид-во “Коопосвіта” Львівської комерційної академії, 1998. – 532 с.

847. Гелей С.Д. Консервативно-політологічна концепція державотворення. Василь Кучабський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 160 с.

848. Геноцид українського народу: історична пам'ять та національно-правова оцінка: Міжнародна науково-теоретична конференція, Київ, 25 листопада 2002 р. : Матеріали. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2003. – 596 с.

849. Гердер Йоган Г. Мова і національна індивідуальність. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – ХУІУ + 684 с. („Політичні ідеології”). – С. 3-9.

850. Гікавий М. Зенон Коссак – український націоналіст. // Коссак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. - С. 40-45.

851. Гірняк Н. Останній акт трагедії Української Галицької Армії. – Нью-Йорк: Вид-во Українського Військово-Історичного Інституту в США, 1959. - 195 с.

852. Гладилович А. Мирослав Тураш. // Коссак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – С. 179-184.

853. Гладка Г. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького в контексті українсько-польських відносин (перша чверть ХХ ст.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 148–151.

854. Голобуцький О. Микола Міхновський / ОУН: минуле і майбуття. – К., 1993. – С. 5–24.
855. Гон М. М. Із правдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935-1939). Монографія. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 192 с.
856. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. – 3-тє вид., доп. – Львів: Літературна агенція “ПІРАМІДА”, 2001. – 208 с. з іл.
857. Городиський З. Від основоположного І-го Конгресу Українських Націоналістів до сьогодні. // Розбудова Держави. – 1992. - № 7. – С. 12-17.
858. Городиський З. Українська Національна Рада в Києві // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Редагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 267–268.
859. Гоць П. У Степана уродини: Поезії / ред. О. Семкович: оформ. авт. книги. – Львів, 2003. – 24 с., з іл.
860. Гренджа-Донський В. Героїчний чин Карпатської України. – 2009, б.м. – 100 с.
861. Грибівський О. Євген Коновалець (+ 23 травня 1938 р.). // Альманах. Ідея в наступі. – Лондон, 1938. – С. 5-7.
862. Гринів О. Українська націологія: між світовими війнами. Історичні нариси. – Львів: Світ, 2008. – 432 с.
863. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї. Критика. – К., 2004. – 343 с.
864. Грицьків Л., Герасименко С. Вирок виносить народ. – К., 1970. – 141 с.
865. Гулик І. Євген Коновалець: за Україну, за її волю... // За вільну Україну. – 1992. – 14 червня.

866. Гунчак Т. Ключові проблеми історіографії Другої світової війни (збірник статей). – УВС ім. Ю. Липи. – Київ, 2011. – 225 с.

867. Гунчак Т. ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Зб. 11. – С. 61–80.

868. Гунчак Т. Проблеми історіографії: історія та її джерела. // Український визвольний рух. Науковий збірник: „Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ столітті”. Збірник 4. – Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2005. – С. 253-263.

869. Даниленко С. [Сергей Карін] Дорогою ганьби і зради. – К., 1970. – 360 с.

870. Данилович К. Боротьба сільського пролетаріату та бідноти на Західній Україні. – Харків: ДВУ, 1930. – 32 с.

871. Дарованець О. Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939). // Український визвольний рух. Науковий збірник: „Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни”. Зошит 2. – Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво „Мс”, 2003. – С. 53-73.

872. Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920-1922). // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. – С. 5-60.

873. Дарованець О. Організація і тактика ОУН на території Волинського воєводства в 1935-1937 роках у світлі документів Волинського

воєводського управління. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2003. – Випуск 38. – С. 657-683.

874. Дарованець О. Протимонопольна акція ОУН на Волині в міжвоєнний період. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2005. – Збірник 5. – С. 97-117.

875. Дарованець О. Репресії польської влади проти членів Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1929-1934). // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. - № 5-6. – С. 271-285.

976. Дарованець О. Судовий процес “Крайової Екзекутиви ОУН на Північно-Західних українських землях”. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 319-327.

877. Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні нотатки // Україна в минулому. – Вип. VII. – Київ–Львів, 1995. – С. 7–17.

878. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. й доп. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція “Піраміда”, 2007. – 808 с.

879. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети // Україна в минулому. – Вип. VI. – Київ–Львів, 1994. – С. 78–93.

880. Дейчаківський І. Микола Ясінський – Льолько, легендарний бойовик УВО. – Івано-Франківськ: „Лілея-НВ”, 2014. – 96 с.

881. Деревінський В. Деякі аспекти ідейних засад ОУН 1920-1930-х рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень українського визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 6. – С. 83-94.

882. Деревінський В. Польське питання в етнонаціональній концепції ОУН. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2008. – Збірник 12. – С. 163-180.

883. Дерев'яний І. Друга ліквідація органами НКВД УРСР Крайової ексекутиви ОУН у Львівській області в 1940-1941 рр. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 15. – С. 119-154.

884. Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОГПУ-НКВД Павла Судоплатова. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 8. – С. 102-117.

885. Дерев'яний І. Я. Сила волі. Євген Коновалець / Ігор Дерев'яний; Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів „Тюрма на Лонцького”, Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2013. – 128 с., іл.

886. Дві постаті одна ідея. Накладом ОУН.- Париж, 1948. – 48 с.

887. Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941-1944 рр.). – Київ: Видавничий дім «ІНФОЦЕНТР», 2005. – 266 с.

888. Дзьобак В.В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 260 с.

889. Дзьобак В. Сучасна російська суспільно-політична думка про діяльність УПА під час Другої світової війни // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Збірник статей – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. – 396–402.

890. Дмитрів І. Герб, прапор, гимн ОУН, впряд і ритуальні ознаки. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1992. – Кн. 2. – С. 162-165.

891. Дмитрук К. [Климентій Гальський]. Безбатченки. Правда про участь українських буружуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР. – Львів: В-цтво „Каменярь”, 1972. – 224 с.

892. Долбилов М.Д. Рецензия: А.И. Миллер “Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (втор. пол. XIX века). – СПб.: Алетея, 2000. 267 с. // Отечественная история. – 2002. – № 3. – С. 175–178.

893. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938-1939. – Київ: Темпора, 2012. – 392 с.

894. Донцов Д. Драгоманов і ми. // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2009. – С. 122 – 129.

895. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – ХУІУ +. – 684 с. – („Політичні ідеології”). – С. 69-75.

896. Донцов Д. Міжнародне положення України і Росія // Український націоналізм: історія та ідеї: наук. зб. – Вип. 1 / за ред. О. Багана. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 366–387.

897. Донцов Д. Націоналізм. – Вінниця: ДП “ДКФ”, 2006. – 236 с.

898. Донцов Д. Націоналізм чи сервілізм // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн. 8. – С. 912–917.

899. Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2009. – 688 с.

900. Донцов Д. Партія чи орден. – Львів: Книгозбірня «Вістника», 1938, ч. 3 (19). – 71 с.

901. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 2-ге вид., 1957. – 210 с.

902. Донцов Д. Поетка українського Рисорджименто. (Леся Українка) // Д. Донцов. Літературна есеїстика. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 2009. – С. 59–96.

903. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. (Реферат виголошений на Всеукраїнському студентському з’їзді у Львові в липні 1913 р.). // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1984. – Кн. 1. – С. 54-75.

904. Донцов Д. Хрестом і мечем: Твори. Від містики до політики. – Львів, 1990. – 64 с.

905. Донцов Д. Юнацтво і Пласт. – Львів, 1928. – 15 с.

906. Драган А. Там де людям роги правлять. // Коссак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – С. 52-61.

907. Дробот І. Карпатська Україна і європейський світ: спроба відродження державності. – К., 1999. – 48 с.

908. Дробот І.І. Трансформації національної ідеології в першій половині ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 110–122.

909. Дрогобицький краєзнавчий збірник / ред. кол.: К. Кондратюк (відп. ред.), В. Футала (упор.), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – 608 с.

910. Друга світова війна і доля народів України: матер. 2-ї Всеукр. наук. конф. м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – 416 с.

911. Дружини українських націоналістів у 1941-1942 роках. – Б.м. „Наша книгозбірня”, 1953. – 128 с.

912. Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952. – 60 с.

913. Дужий П. Відновлення Української Держави. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1991. - Кн. 5. – С. 538-548.

914. Дужий П. ОУН – організатор збройних сил України. // Українська Ідея і Чин. – 1998. - № 3. – С. 4-8.

915. Дужий П. Степан Бандера – символ нації: Ескізний нарис про життя і діяльність ПРОВІДНИКА ОУН. – Ч. 1. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1996. – 190 с.; Ч.2. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – 383 с.

916. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.

917. Дужий П. Червоно-чорний прапор – це все наше добро... // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1992. – Кн. 2. – С. 156-158.

918. Дужий П. Штрихи до портрету полковника Євгена Коновальця. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1991. – Кн. 5. – С. 534-537.

919. Епілог Великого Процесу ОУН. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1951. – Кн. 6. – С. 8-12.
920. Євген Коновалець. – Париж, 1938. – 111 с.
921. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. - 1020 с.
922. Єндик Р. Дмитро Донцов ідеолог українського націоналізму. – Мюнхен: Українське видавництво, 1955. – 176 с.
923. Жалоба О. У поході на Схід. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 279-295.
924. Жив'юк А.А. Між Сциллою політики і Харібтою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука. Монографія. – Рівне: Ліста-М, 2004. – 184 с.: іл.
925. Забілий Р. Діяльність Української Військової Організації на Долинщині в 1920-1929 роках. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2008 – Збірник 12. - С. 5-22.
926. Забілий Р. Історія на замовлення? (Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2006. – 423 с.) // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Зб. 9. – С. 300–308.
927. Заблоцька К. Україна – незалежна, а українці - ? // Українське Слово. – 2012. - № 1-2 – С. 10.
928. Задорецький П. Фрагменти з діяльності полк. Є. Коновальця за часів його поїздки по Америці // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 825–846.

929. Зайцев О., Баган О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-католицька церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / за заг. ред. О. Зайцева; Український католицький університет; Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011. – 384 с., іл.

930. Зайцев О. Военна доктрина Михайла Колодзінського. // Україна модерна. – Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. – Ч. 20. – К.: Критика, 2013. – С. 245-256.

931. Зайцев О.Ю. Націоналізм і національна демократія: проблеми конфлікту (1920-1930-ті рр.). // Сучасність. – 1994. - № 2. – С. 70-76.

932. Зайцев О.Ю. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи. // Український історичний журнал. – 2012. - № 1. – С. 89-101.

933. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – № 1. – С. 72–84.

934. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / Наук. ред. Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2013. – 488 с., бібл.

935. Зайцев О.Ю. Формування воєнно-політичної стратегії і тактики ОУН (1929-1939). // Військово-науковий вісник. – Випуск 19. – Львів: АСВ, 2013. – С. 76-90.

936. Замлинський В. Шлях чорної зради. – Львів, 1969. – 168 с.

937. Звернення Проводу ОУН. У 20-річчя із дня смерті головного командира УПА ген.-хор. Тараса Чупринки – Шухевича. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. – Кн. 3. – С. 261-266.

938. Зеленко К. Великобританія і Україна // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 883–906.

939. Іваненко В. В., Якунін В. К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Д.: „АРТ-ПРЕС”, 2006. – 424 с.

940. Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів: монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 208 с.

941. Ільюшин І.І. Антипольський фронт у бойовій діяльності ОУН і УПА (1939–1945) // Український історичний журнал. – 2002. – № 3. – С. 94–104.

942. Ільюшин І.І. Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил за часів Другої світової війни // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 82–96.

943. Ільюшин І.І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни. (В світлі польських документів). – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 198 с.

944. Ільюшин І.І. Протистояння УПА і АК (Армія Крайова) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 289 с.

945. Ільюшин І.І. Українська Повстанська Армія і Армія Крайова: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.). – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2009. – 399 с.

946. Ільюшин І. Українсько-польські взаємини за часів Другої світової війни. // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2007. – Випуск 11. – С. 54-63.

947. Ісаюк О. Студенти львівського університету – учасники українського націоналістичного підпілля у висвітленні польської преси (1930-1934 рр.). // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І.

Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2015. – Збірник 20. – С. 98-118.

948. Історія одного покоління. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. – Кн. 3. – С. 317-322.

949. Іщук О., Ніколаєва Н. Арешт Осипа Дякова 1940 р. у світлі документів Державного архіву Служби Безпеки України. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 6. – С. 30-76.

950. Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / Олександр Іщук, Валерій Огороднік. – Коломия: Вік, 2010. – 195 с.

951. Калиняк Л. УНДО, ОУН: еволюція міжпартійного конфлікту (1928-1932). // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Випуск 12. – С. 13-30.

952. Кальба М. Ми присягали Україні. ДУН 1941-1943. – Львів, 1999. – 182 с.

953. Кальба М. „Нахтігаль” (Курінь ДУН). У світлі фактів і документів. – Денвер, 1984. – 159 с.

954. Кальба М. Роман Шухевич в ДУН (Дружини Українських Націоналістів) // Українська Ідея і Чин. – 1998. – № 3. – С. 59–76.

955. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 851–882.

956. Каменка Ю. Політичний націоналізм: еволюція ідеї. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД

„Простір”, „Смолоскип”, 2010. – ХУІУ +. = 684 с. – („Політичні ідеології”). – С. 89-103.

957. Капустянський М. Військова підготовка ОУН // Організація Українських Націоналістів 1929–1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – С. 115–139.

958. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Мюнхен, 1946. – 109 с.

959. Капустянський М. Українська Збройна сила й українська національна революція. – Саскатун: “Новий Шлях”, 1936. – 50 с. + карти Сх. Європи 1648 р. та карта українських земель.

960. Карбович З. [Ярослав Стецько] Коли минає одне десятиліття... //Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – С. 49-54.

961. Кардаш Д. [Олег Ольжич – Кандиба]. Український націоналізм. – Прага, 1940. – 8 с.

962. Карпенко О.Ю., Курило В.М., Троян М.В. Йшов Жовтень осяяючи світ. – Ужгород, 1987. – 164 с.

963. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН). Аналітичний аналіз. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. – 63 с.

964. Касьянов Г.В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 1. – С. 29-42.

965. Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

966. Кедрин І. [Іван Рудницький] Видатна індивідуальність. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 341-355.

967. Кентій А.В. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. // Український історичний журнал. – 2011. - № 2. – С. 202-222.

968. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: Історико-архівні нариси. – Т.1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – К., 2005. – 332 с.

969. Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 81 с.

970. Кентій А. Українська Повстанська Армія в 1942-1943 рр. Інститут історії України НАН України. – К., 1998. – 287 с.

971. Кентржинський Б. На скандинавському секторі ОУН в Другій світовій війні. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 403-437.

972. Киричук Ю. ОУН і УПА у загальносвітовому історичному контексті 30-50- років XX століття: паралелі, порівняння, аналогії, уроки. // „Муза і Меч”: національний рух у фольклорних та літературних джерелах. Збірник наукових праць. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – С. 274-302.

973. Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги: Історичне есе. – Львів, 1997. – 87 с.

974. Киричук Ю. Терор і тероризм у Західній Україні // Політичний терор і тероризм в Україні: Нариси з історії політичного терору і тероризму в Україні XIX–XX ст. / відп. ред. В. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 548–595.

975. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2007.- 464 с.

976. Климишин М. 50 літ революційної дії ОУН // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1980. – Кн. 2. – С. 138–149.

977. Климишин М. Роттердам і Житомир – діло тої самої руки. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1987. – Кн. 2. – С. 154-157.

978. Климишин М. Справа Мирослава Тураша. // Коссак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – С. 185-190.

979. Климишин М. Степан Ленкавський. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1987. – Кн. 11. – С. 1193-1207

980. Климишин М. Українська нація в поході до волі. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1981. – Кн. 7. – С. 793-798.

981. Книш З. Б'є Дванадцята. – Срібна Сурма. - Торонто, б.д. – 384 с.

982. Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування // Організація Українських Націоналістів. 1929–1954. – На чужині, 1955: зб. ст. у 25-ліття ОУН. – С. 89–102.

983. Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. - Торонто: Срібна Сурма, 1986. Т.1 – 674 с.; Т.ІІ. – 535 с.

984. Книш З. Вікно на світ. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 287-308.

985. Книш З. В сутінках зради. (Убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського). Торонто: Срібна Сурма, 1975. – 659 с.

986. Книш З. В Яскині Лева. (Українець у польському підпіллі). На підставі записок і матеріалів Тадея Гордона списав Зиновій Книш. – Торонто, 1958. – 123 с.
987. Книш З. Городок. – Торонто: Срібна Сурма, 1973. – 552 с.
988. Книш З. Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках. – Торонто: Срібна Сурма, 1967. – 471 с.
989. Книш З. Дрижить підземний гук. – Вінніпег, 1953. – 340 с.
990. Книш З. Дух, що тіло рве до бою. (Юліян Головінський, Крайовий командант УВО). – Торонто, 1951. – 199 с.
991. Книш З. ЗУНРО. Західньо-Українська Національно-Революційна Організація. Історико-політичний нарис. Срібна Сурма. Торонто, 1974. – 304 с.
992. Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації. – Торонто: Срібна Сурма, 1980. – 256 с.
993. Книш З. На повні вітрила. (Українська Військова Організація в 1924–1926 роках). – Торонто, 1970. – 424 с.
994. Книш З. Начальна команда УВО у Львові. // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993. – С. 88–94.
995. Книш З. Німий процес. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 110–117.
996. Книш З. Перед походом на схід: Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. – Ч. 1. – Торонто. – Срібна Сурма, б.д. – 187 с.; Ч. 2. – 191 с.
997. Книш З. При джерелах українського організованого націоналізму. Торонто. Срібна Сурма, 1970. – 186 с.

998. Книш З. Погром у тюрмі, б.м., б.д. – 103 с.
999. Книш З. Розбрат. – Торонто: Срібна Сурма.- Б.д. – 430 с.
1000. Книш З. Справа Східних Торгів у Львові. – Торонто, 1965. – 205 с.
1001. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – 128 с.
1002. Книш З. Так перо пише... Вибрані статті. – Торонто, 1965. – 263 с.
1003. Книш З. Ярослав Барановський – жертва злоби й ненависти. – Париж: Перше українське націоналістичне вид-во в Європі, 1990. – 132 с.
1004. Коваль В. Ми українці! – Німеччина, 1948. – 128 с.
1005. Коваль М.В. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 69–91.
1006. Коваль М.В. Организация украинских националистов (ОУН): уроки истории // Отечественная история. – 2003. – №1. – С. 53–77.
1007. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1999. – 336 с.
1008. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні. 1941-1950-ті рр.. – Київ, 2011. – 80 с.
1009. Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920-1921 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 7. – С. 5-78.
1010. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881-1969). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006. – 128 с.; іл.
1011. Ковальчук М. До питання про діяльність Є. Коновальця на чолі УВО й ОУН. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. – Збірник 14. – С. 5-32.

1012. Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. – К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. – 288 с.

1013. Колодзінський М. Націоналістичне повстання. // Україна модерна. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. – Ч. 20. – К.: Критика, 2013. – С. 257-295.

1014. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – Ч.1. – Т-ва кол. вояків УПА в Канаді і ЗДА. - Торонто, 1957. – 62 с.

1015. Кон Г. Західний і східний націоналізм. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. ХУІУ + - 684 с. – („Політичні ідеології”). – С. 479-482.

1016. Кондратюк В.О., Зайцев О.Ю., Верхоляк І.М., Хома Л.Б. Суспільно-політичне життя в Україні в 20–30-х роках. – Львів, 1993. – 74 с.

1017. Коновалець Є. Причинки до історії української революції / За другим виданням Проводу Українських Націоналістів 1948 р. Громадське об'єднання “Нова хвиля”. – Львів, 2002. – 64 с.

1018. Кононенко П. Акт 30 червня 1941 року в історії і сучасності // Українознавство. – 2002. – Ч. 1–2. – С. 220–225.

1019. Кордюк Б. Євген Коновалець – військовий і політичний організатор // Розбудова Держави. – 1993. – № 5. – С. 3–13.

1020. Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН на Північних землях Західної України. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 537-551.

1021. Косик В. Гарвард патронує ненаукові методи історичного дослідження. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 2002. – Кн. 12. - С. 42-54.

1022. Косик В. Німеччина і Акт 30 червня 1941 року // Визвольний Шлях. – Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. - 1991. – Кн. 11. - С. 1331–1344.

1023. Косик В. Правда історії. Роки окупації України 1939–1944 / зб. ст. – К.: Українська видавнича спілка, 2008. – 184 с.

1024. Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943: Дослідження методів боротьби. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2009. – 160 с., іл.

1025. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 660 с.

1026. Косик В. Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд. (Частина I). // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 2002. – Кн. 10. - С. 53-63.

1027. Косак З. Українське робітництво і УСДП // Косак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – С. 104–110.

1028. Косак, Охримович, Тураш. – Торонто: Ліга Визволення України, 1968. – 191 с.

1029. Крик Ю. [Богдан Підгайний] Актентат. – Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. - – 1970. – Кн 3. – С. 328-331.

1030. Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах: монографія. – 2-ге вид. / П. Кузик. – Л.: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 220 с.

1031. Кук В. Відновлення Української Держави // Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні. – Київ – Львів, 1993. – С. 30–59.

1032. Кук В. Генерал Роман Шухевич – головний командир Української Повстанської Армії (УПА). – К.: „Бібліотека українця”, 1997. – 110 с.

1033. Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. – Київ–Львів, 2001. – 30 с.

1034. Кук В. Степан Бандера (1909–1959 рр.). – Івано-Франківськ: “Лілея-НВ”, 1999. – 48 с.

1035. Кук В. Українська Повстанська Армія та її коріння. До 60-річчя утворення УПА. // Сучасність. – 2002. - № 10. – С. 57-67.

1036. Кук В. Ярослав Старух (17. XI. 1910 - 17. IX. 1947). // Українська Ідея і Чин. – 1998. - № 3. – С. 77-88.

1037. Кутько Я. [Ярослав Чиж]. Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень. Частина друга. За лаштунками підпілля. – Нью-Йорк – Детройт – Скрантон, 1953. – 48 с.

1038. Кутько Я. Темна сторона місяця. Історія поліційної провокації Романа Барановського в українськiм підпіллі. Частина друга. – Нью-Йорк – Детройт – Скрантон, 1953. – 48 с.

1039. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919-1939 рр.). // Україна і Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. – Варшава, 22-24 травня 1997 ; Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об’єднання українців у Польщі, 1998. – С. 11-28.

1040. Кучерук О. „... Все, що зване з визволенням України” (До генези відносин Організації Українських Націоналістів та Українського Центрального Комітету на початку Другої світової війни). // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2013. – Збірник 19. – С. 25-38.

1041. Кучерук О. Генеза військової доктрини ОУН // Військово-історичний альманах. – 2004. – Ч. 2(9). – С. 56–65.

1042. Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки Першого Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 8. – С. 76-101.

1043. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН. – Львів: Літературна агенція “ПРАМІДА”, 2005. – 212 с.; 74 іл.

1044. Кучерук О. Роттердам – 23 травня 1938 року (до річниці загибелі голови ОУН Є. Коновальця). // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 103-123.

1045. Кушпета О. Акт 30 червня 1941 року – політика доконаних фактів. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник– 1991. – Кн. 11. – С. 1345-1361.

1046. Кушпета О. Відкритий лист до В. Масловського, провідного наукового співробітника Інституту суспільних наук АН УРСР, доктора історичних наук. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1991 – Кн. 3. – С. 279-287.

1047. Кушпета О. Смерть у Роттердамі. // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993. – С. 201-215.

1048. Ланселот Лаутон. Українське питання. // Мандрівець. Всеукраїнський науковий журнал. – Тернопіль, 2012. - № 2. – С. 9-20.

1049. Лебедь М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років. // Сучасність. – 1983. – № 1–2. – С. 148–155.

1050. Лебедь М. УПА. Друге видання. Сучасність, 1987. - Репринтне видання. – Дрогобич, 1993. – 208 с., іл.

1051. Ленкавський С. Націоналізм на Україні. // Український націоналізм: Антологія. Т. 1. Видання друге. / Упор. В. Рог. – К.: ФОП Стебеляк О. М., 2010. - С. 299-308.

1052. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття. // Український історичний журнал. – 2000. - № 6. – С. 29-50.

1053. Литвин М. Про книгу Г. Команського і Щ. Секерки. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І Крип'якевича. – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. – Львів, 2005. – С. 399-403.

1054. Лісовий Р. Розлам в ОУН. (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). – Б. М. В., 1949. – 222 с.

1055. Лісові чорти їх життя і буття. 1922-1945. – Вашингтон – Нью-Йорк – Торонто, 1983. – 230 с.

1056. Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”. Головний Командир УПА / Петро Потічний та Микола Посівнич. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2007.

1057. Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні. 1933–1935 років // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 907–925.

1058. Майноуг К. Анатомія націоналізму. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД “Простір”, ”Смолоскип”, 2010.- С. 119-155.

1059. Макар В. Береза Картузська. – Торонто, 1956. – 204 с.

1060. Макар В. Священний героїзм, як основа українського національного світогляду. – Друге видання – Лондон: Орден, 1964. – 31 с.

1061. Макарчук С.А. Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. кол. Ярослав Ісаєвич; упор. Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. – С. 226–238.

1062. Макарчук С.А. Українська Республіка Галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.

1063. Макарчук С. Українсько-польський конфлікт у роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки, пропозиції. // Волинь у Другій світовій війні: зб. наук. та публіцист. ст., / Гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк: “Волинська обласна друкарня”, 2005. - С. 87-106.

1064. Маковецький Я. Євген Коновалець у Швейцарії. 2.3.1930 – 8.6.1936 (з заповідань і документів) // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. - С. 755–784.

1065. Маковецький Я. Підготовка атентату в Женеві. // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993. – С. 187-200.

1066. Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2006.

1067. Марискевич Т. Зовнішньополітичні зв'язки ОУН з “малими” європейськими державами та організаціями праворадикального спрямування. //

Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Випуск 12. – С. 80-98.

1068. Мартинець В. За творчість і дух експансії (замітки до проблеми програмовості). //Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – С. 20-31.

1069. Мартинець В. Наша тактика. // Розбудова Нації. – 1930. - № 1-2. – С. 1-10.

1070. Мартинець В. Українська справа та її зовнішнє ставлення. // Розбудова Нації. – 1930. - № 5-6. – С. 107-117.

1071. Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – На чужині, 1949. – 526 с.

1072. Марчук І. Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника. //Архіви України. – 2004. – № 1–2. – С. 148–158.

1073. Марчук Ф. Т. Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу. Факти і наслідки. – Видання третє, скорочене. – Полтава: Диво світ, 2008. – 288 с.

1074. Масловський В.І. Жовтоблакитна мафія. – Львів, 1976. – 144 с.

1075. Масловський В.І. Дорога в безодню – Львів, 1978. – 208 с.

1076. Матеріали круглого столу „Геополітичний вимір Волинської трагедії в контексті українсько-польського міжнаціонального конфлікту 1939-1947 років” (Львів, 23 травня 2003 року). – Видавничий центр Галицького Інституту, Львів, 2003. – 55 с.

1077. Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА (Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність). Упорядники О. Дичковський, Галина Дичковська, Л. Наконечний. – Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. – 124 с.

1078. Мацях Є. Українці в Югославії. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 366-374.

1079. Мельникович О. До історії УВО в Чехословаччині. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. - С. 328-340.

1080. Мельничук Б., Сагайдак М., Уніят В. Великий українець із Тернопілля. Ярослав Стецько: життєвий шлях Провідника ОУН. – Тернопіль: Астон, 2010. – 176 с.

1081. Мечник С. [Степан Мудрик]. За нашу незалежність. (Доповіді, статті, спогади, нариси). – Мюнхен: Українське видавництво, 1990. – 316 с.

1082. Мечник С. ОУН і розбудова Української держави: роздуми та спостереження довголітнього члена ОУН. – Львів: Каменяр, 1993. – 64 с.

1083. Мечник С. У боротьбі проти московської агентури. – Мюнхен: Українське видавництво, 1980. – 176 с.

1084. Мірчук П. Микола Міхновський – апостол української державності. – Філадельфія, 1960. – 136 с.

1085. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Перший том: 1920–1939. За редакцією Степана Ленкавського. – Українське видавництво. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – 639 с.

1086. Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920–1939 роки. – Видання третє, доповнене. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – 1007 с.

1087. Мірчук П. Роман Шухевич (ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Товариство колишніх вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі. - Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1970. – 269 с.

1088. Мірчук П. Справа вбивства Т. Голуфка // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1977. – Кн. 1. – С.117–124; Кн. 2. – С. 228–239; Кн. 3. – С. 348–359.

1089. Мірчук П. Євген Коновалець – лідер українського визвольного руху. – Львів, 1990. – 108 с.

1090. Мірчук П. Євген Коновалець (У 20-річчя смерті). – Торонто: Ліга Визволення України, 1958. – 108 с.

1091. Мірчук П. Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовости. – Хмельницький, 1992. – 144 с.

1092. Мірчук П. Революційний змаг за УССД. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”). – Т.1. –Союз українських політв’язнів. - Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1985. – 222 с.

1093. Міхновський М. Націоналізм – всесвітня сила. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 66-68.

1094. Міхновський М. Самостійна Україна. – К.: Діокор, 2003. – 80 с.

1095. Мостепан Я. Іван Климів „Легенда”. 1909 р., Сокальщина – 4 грудня 1942 р., Львів. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 2002. – Кн. 12. - С. 73-84.

1096. Мостепан Я. Михайло Колодзінський. //Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1993. – Кн. 5. – С. 555-560; Кн.. 6. – С. 677-680

1097. Мотика Г. Від волинської різанини до операції „Вісла”. Польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. Авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д.і.н. І. Ільюшина. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. – 360 с.

1098. М. П. Українська політика III Райху в Другій світовій війні. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання,

документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання наУкраїні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992. – С. 91-120.

1099. Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Революційної ОУН у боротьбі з НКВД – НКГБ – МГБ – КГБ. – Тернопіль. Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1993. – 128 с.

1100. Мудрик-Мечник С. Степан Ленкавський – Залужний – Маркевич. // Українська Ідея і Чин. – 1998. - № 4. – С. 79-83.

1101. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – 193 с.

1102. Муравський В. Документи Міністерства закордонних справ Чехословаччини про так званий „архів Сеника”. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип’кевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2006. – Збірник 6. – С. 5-29.

1103. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі. Видання Проводу Українських Націоналістів. – Прага, 1931. – 150 с.

1104. Навроцький О. УВО, політичні партії і Диктатура ЗОУНР та уряд УНР // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 298–302.

1105. Надурак Н. М. Зовнішньополітична орієнтація ОУН на початку Другої світової війни в українській історіографії. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. - № 3. – С. 103-109.

1106. На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – 540 с.

1107. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2010. – Вип. 16. – 308 с.

1108. Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. –ХУІУ + 684 с. – („Політичні ідеології”).

1109. Національно-визвольна боротьба 20-50-х років ХХ ст. в Україні. Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції. – Львів, 25-26 червня 1991 р. – Київ – Львів: Інститут української археографії Академії наук України, Український центр документації національно-визвольної боротьби, 1993. - 293 с.

1110. Національно-визвольним шляхом. – К., 1991. – 64 с.

1111. Небелюк М. Під чужими прапорами. // На зов Києва: Український націоналізм у ІІ світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 437-449.

1112. Немилівський В. Шух-Тур-Пластун. – Торонто, 1963. – 40 с.

1113. Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – 763 с.

1114. Нестеренко Н. Всупереч нормам історичних дослідів. (До анатомії „анатомії антикомунізму”). // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник.– 1991. – Кн. 5. – С. 554-561.

1115. Нич В. Звернення до українського народу в справі роздору. – Нью-Йорк, 1954. – 48 с.

1116. Нікольський В. Підпілля ОУН (б) у Донбасі. // Євген Стахів. Останній молодогвардієць. – К.: „Варта”, 2004. – С. 319-336.

1117. Обвиняет земля. – Организация украинских националистов: документы и материалы. – М.: “Универсум”, 1991. – 157 с., ил. // Редакционная коллегия: В.И. Масловский (председатель), А.И. Мартынюк, А.В. Пискорский, В.М. Помогаев, Р.Я. Пыриг; ред. В.В. Андреева; перевод с украинского.

1118. Овад Х. Полковник Роман Сушко (1894–1944) на вшанування його пам’яті. – Торонто, 2006. – 305 с.

1119. Олексюк М.М. Єдність інтернаціональних устремлінь. – Львів, 1982. – 176 с.

1120. Олесь О. – Кандиба О. Євген Коновалець: Нарис життя, чин і смерть великого українського патріота. – На чужині. В-цтво „Український патріот”, 1948. – 31 с.

1121. Онацький Є. Євген Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавничі фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 665–700.

1122. Онацький Є. Шляхом на Роттердам. - Буенос-Айрес; Видавництво Юліяна Середяка, 1983. – 181 с.

1123. Онацький Є. Шляхом на Роттердам. // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів: “Червона Калина”, 1993. – С. 216-290.

1124. Онишко Л.В. Катерина Зарицька: Молитва до сина / Серія “Подвижники національної ідеї”. – Львів: Світ, 2002. – 176 с.

1125. О.Р. Новий суспільний лад. //Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – С. 55-62.

1126. Організація Українських Націоналістів 1929–1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – 445 с.

1127. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з

вивчення діяльності ОУН і УПА. – 3-тє стереотипне видання – К.: Наукова думка, 2005. – 71 с.

1128. Остап О. ОУН-УПА та її адвокати. – М.: Універсум паблішинг, 2003. – 56 с.

1129. ОУН: минуле і майбуття. – Фундація ім. О. Ольжича. – К., 1993 - 304 с.

1130. ОУН у війні 1939-1945. – Б.М., 1952. – 109 с.

1131. О-як. Командир, революціонер, спортсмен. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. - Кн. 3. – С. 352-354.

1132. Пагіря О. Євген Коновалець і розбудова організаційної мережі ОУН на Підкарпатській Русі у 1930-х рр. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. – С. 162-191.

1133. Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938-1939). // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів. 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 171-185.

1134. Панченко В. Економічна стратегія ОУН 1920-1950-ті рр.: розробка та реалізація. – Київ, 2011. – 80 с.

1135. Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА радянського походження: схема класифікації, змістова сторона. // Український історичний журнал. – 2014. - № 5. – С. 174-190.

1136. Патриляк І.К. Військовотворчі заходи ОУН(б) у липні–вересні 1941 р. // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С.126–139.

1137. Патриляк І. К. „Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939-1960 рр.): Монографія / Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Часопис, 2012. – 592 с.

1138. Патриляк І. Діяльність Романа Шухевича в Українському Легіоні (1941-1943). // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 186-201.

1139. Патриляк І.К. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 81–95.

1140. Патриляк І.К. Повстанські групи ОУН(Б) як “третя сила” в перші тижні Великої Вітчизняної війни (червень–липень 1941 р.) // Історичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 25–33.

1141. Патриляк І. У полоні стійких стереотипів: ставлення Організації Українських Націоналістів до єврейської меншини в міжвоєнний період і перші роки Другої світової війни. // Дрогобицький краєзнавчий збірник - Гол. редкол. Л. Тимошенко, упоряд. і наук. ред. Микола Галів, Василь Ільницький. – Спецвипуск II. – Дрогобич: Посвіт, 2015. - С. 94-108.

1142. Перепічка Є. Історія ОУН і УПА у 12 томах. / Є.В. Перепічка. – Т. 4. – Львів: „СПОЛОМ”, 2013. – 592 с.

1143. Перепічка Є. Феномен Степана Бандери. – Львів: СПОЛОМ, 2006. – 736 с., іл.

1144. Петришин М. Будують чи руйнують? (З приводу діяльності Організації Українських Націоналістів). – Львів: Видавництво „Пролом”, 1932. – 37 с.

1145. Пискір М. Чого б то УПА помагала фашистам, які нищили її саму? // Критика. – 2010. – Ч. 11-12. – С. 21.
1146. Подоляк М. Суспільний зміст націоналізму. // Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – С. 32-44.
1147. Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни. – На чужині, 1951. – 148 с.
1148. Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 450-481.
1149. Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця). – Харків, 2011 – 495 с.
1150. Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): матер. Міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р. / упор. Василь Футала. – Дрогобич: Коло, 2005. – 392 с.
1151. Полянський О. Український рух опору в 1921-1939 рр. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – 64 с.
1152. Посівнич М. Білас і Данилишин. Життя на тлі історії ОУН. – Видання друге – Львів, 2010. – 64 с., 20 іл.
1153. Посівнич М. Бойові акції ОУН в 1929-1939 рр. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2010. – Збірник 14. – С. 33-55.
1154. Посівнич М. Видання Крайової Екзекутиви ОУН 1931 р. // Український визвольний рух. Науковий збірник: „Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни”. – Зошит 2. - Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво „Мс”, 2003. – С. 7-14.

1155. Посівнич М. Військово-політична діяльність Романа Шухевича в УВО-ОУН у 1923-1938 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 159-170.

1156. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929-1939). // Український визвольний рух. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – Збірник 13. – С. 45-88.

1157. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. – Львів, 2010. – 368 с., іл.

1158. Посівнич М. Деякі аспекти діяльності українських націоналістів на Далекому Сході. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво „Мс”, 2005. – Збірник 5. – С. 118-130.

1159. Посівнич М. Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин. – Львів:ТЗОВ „ВФ „Афіша”, 2012. – 172., іл.

1160. Посівнич М. Нескорений командир. – Торонто – Львів: Літопис УПА, 2007. – 63 с.

1161. Посівнич М. Ставлення ОУН до Польщі у міжвоєнний період. // Український визвольний рух. Науковий збірник: „Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни”. – Зошит 2. – Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво „Мс”, 2003. – С. 39-52.

1162. Посівнич М. Степан Бандера. // Українці: історія нескорених. – Харків, 2015. – 255 с.

1163. Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І.

Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 87-102.

1164. Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929-1939 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 9. – С. 61-78.

1165. Примаченко Я. Л. Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА: Інститут історії України НАН України. – К., 2010. – 182 с.

1166. Проблема ОУН-УПА. Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Основні тези з проблеми ОУН-УПА (історичний висновок). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2001. – 95 с.

1167. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. – Ч.І. – Нью-Йорк: Сучасність, 1981 – 176 с.

1168. Прокоп М. Українська політика III Райху в Другій світовій війні. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992 – С. 91-119.

1169. Прокоп М. Українська справа на тлі підготовки війни 1941–1945. // Сучасність. – 1961. – № 7. – С. 91–109.

1170. Прокоп М. Українські самостійницькі політичні сили в Другій світовій війні. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992 – С. 43-63.

1171. Пундик Ю. Воєнні роки ОУН у світлі архівних матеріалів. // Непогасний огонь Віри. Збірник на пошану полковника Андрія Мельника голови Проводу Українських Націоналістів. – Париж: Націоналістичне Видавництво в Європі, 1974. – С. 227-341.

1172. Ребет Д. Націоналістична молодь і молодечий націоналізм. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 482-501.

1173. Ребет Д. ОУН на ЗУЗ у першій половині 1930-х років. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 525-536.

1174. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: В-во „Український Самостійник”, 1964. – 131 с.

1175. Римаренко Ю.І. Жовто-блакитний “міся”. (Про шовіністичну й расистську сутність українського буржуазного націоналізму). – К.: Т-во „Знання”, 1969. – 48 с.

1176. Римаренко Ю.І. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих. – К.: В-цтво „Наукова Думка”, 1970. – 160 с.

1177. Римаренко Ю.І. Буржуазний націоналізм та його “теорія” нації. – К.: В-цтво „Наукова Думка”, 1974. – 383 с.

1178. Р.К. Історія одного кандидата на “вождя”. Політичний життєпис провідника “націоналістів” Є. Коновальця. – Львів. Накладом видавництва „Громада”, 1934. – 36 с.

1179. Роговий В., Сергійчук В. Організація допомоги українському студентству в Польщі на початку 20-х рр. ХХ ст. // Архіви України. – 2005. – № 4. – С. 192–199.

1180. Рогожа Р. Діяльність Лісових Чортів у тайному пласті. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1950. – Кн. 10. – С. 64-72.

1181. Роман В. В рядах ОУН. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992 – С. 43-63.

1182. Роман Шухевич: з минулого в сучасне: збірник статей // [упорядник Богдан Гордасевич]. – Львів: „Тріада плюс”, 2011. – 440 с.

1183. Роман Шухевич. Р. Лозовський – Тарас Чупринка – Тур. Генерал-хорунжий УПА. До 50-ї річниці загибелі командира УПА Романа Шухевича. – К.: Українська Видавнича Спілка. Центр Національного Відродження ім. С. Бандери, 2005. – 80 с.

1184. Романишин О. В 40-ву річницю Акту // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1981. – Кн. 8. – С. 1032–1037.

1185. Романько О. ОУН і УПА в Другій світовій: боротьба за національне визволення чи громадянське протистояння? // Історичний журнал. Наукове громадсько-політичне видання. – 2007. - № 3. – С. 3-11.

1186. Рудко В. Чинний націоналізм: активність versus культура. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 600-627.

1187. Рудницький С. До основ українського націоналізму. Друге видання. – Відень – Прага, 1923. – 129 с.

1188. Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред кол. К. Кондратюк (відповід.

редактор), В. Футала (упорядник), Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. – Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 385-395.

1189. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Університетське видавництво “ПУЛЬСАРИ”, 2002. – 519 с. іл.

1190. Рябенко С. «Книга фактів». Історія джерела. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2014. – Збірник 19. – С. 89-120.

1191. Рябенко С. Малий дощ з великої хмари. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. – Т. 1: 1939-1943 / под. ред. А. Н. Артизова. – Москва: РОССПЭН, 2012. – 878 с.; 1944-1945 / под. ред. А. Н. Артизова. – Москва: РОССПЭН, 2012. – 1167 с. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2015. – Збірник 20. – С. 307-327.

1192. Рябенко С. Слідами «Львівського погрому» Джона-Пола Химки. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2013. – Збірник 18. – С. 258-328.

1193. Сардачук П.Д., Швагуляк М.М. Насувалась воєнна гроза. – Ужгород, 1984. – 208 с.

1194. Сватко Я. Доба і доля. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1991. – Кн. 8. – С. 903-916; Кн. 9. – С. 1045-1057; Кн. 10. – С. 1175-1183; Кн. 11. - С. 1311-1318; 1992. – Кн. 1. – С. 30-40. – Кн. 2. – С. 145-155; Кн. 3 – С. 266-272.

1195. Сватко Я. Євген Коновалець і справа його життя. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. 40 с. , іл.

1196. Сватко Я. Євген Коновалець – творець ОУН. – Видання друге, доповнене і виправлене. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2003. 64 с.; іл.
1197. Сватко Я. Розвідник воюючої України. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2005. – 64 с.; іл.
1198. Сватко Я. Степан Бандера. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2008. – 64 с.; іл.
1199. Семенюк С. Відлуння історії – Polskie dziatania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej, 1938. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. 2002. - Кн. 12. - С. 63-68.
1200. Сербин Р. Боротьба Івана Химки з «українськими мітами»: хибні методи. // Критика. – 2012. – Ч. 6. – С. 15-18.
1201. Сергійчук В. Український національний самостійницький рух у Західній Україні в 1939-1945 рр. // Україна і Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. – Варшава, 22-24 травня 1997. Світовий союз воїнів Армії Крайової. Об'єднання українців у Польщі. – 1998. – С. 67-85.
1202. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. / Пер. з пол. Є. Петренка. – В трьох томах. - К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – Перший том. – 344 с.; Другий том. – 358 с.
1203. Сич М. Соціально-екнономічна програма Організації українських націоналістів. // Зустрічі. – 1991. - № 2. – С. 129-136.
1204. Сміт Ентоні Д. Доктрина та її критики. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 104-118.
1205. Сміт Ентоні Д. Територіальні та етнічні націоналізми. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 495-498.

1206. Сова А. Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 101-158.

1207. Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923-1939). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 356 с.

1208. Соляр І. Консолідаційні спроби українських політичних сил у другій половині 1920 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник на пошану професора Юрія Сливки. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2000. – С. 311–319.

1209. Соляр І. Спроби консолідації національно-державницьких сил Західної України 1923–1925 рр. // Україна в минулому. – Київ–Львів, 1994. – Вип. 5. – С.123–131.

1210. Сосновський М. Ідеологія „чинного націоналізму” Дмитра Донцова. //Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К,: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 628-674.

1211. Старий В. [Василь Королів]. Кінець ОУН? – Прага, 1933. – 30 с.

1212. Старий В. Громадський суд над ОУН. – Прага, 1934. – 40 с.

1213. Стародубець Г.М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941–1943 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 144 с.

1214. Старосольський В. Теорія нації. – Відень, 1922. – 144 с.

1215. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН міжвоєнного періоду. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 377-387.

1216. Степовий Ю. Син Закарпаття. (Українське революційне підпілля в Києві) 1941-1942р. – Мюнхен, 1947. – Видавництво ім. Хвильового. – 34 с.

1217. Стерчо П. „Карпатська Січ” і український націоналістичний рух. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів / Зредагув. К. Мельник, О. Лащенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – С. 31-47.

1218. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. – Репр. вид. – Львів: За вільну Україну, 1999. – 288 с.

1219. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні 1938–1939 рр. – Філадельфія: В-цтво „Америка”, 1971. – 26 с.

1220. Стецько-Романишин О. Націоналістичне жіноцтво в добі Євгена Коновальця // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1989. – Кн. 5. – С. 521–531.

1221. Стецько Я. Весь народ – творець держави. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник– 1981. – Кн. 8. – С. 932-940; Кн. 9. – С. 1027-1031.

1222. Стецько Я. За ґратами.- Б.д. і б м. – 365 с.

1223. Стецько-Карбович Я. За новий суспільний лад. – Б. д. і б.м. – 68 с.

1224. Стецько Я. Наші шляхи. – Б. Д. і б. М. – 25 с.

1225. Стецько Я. Незалежність України і німецький наступ. // В боротьбі за Українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак.- Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992. – С. 37-41.

1226. Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України. – Торонто, 1967. – 465 с.
1227. Стецько Я. Твори. – Т.1: Українська визвольна концепція. – Мюнхен, 1987. – 528 с.
1228. Стецько-Карбович Я. Українське робітництво. – Б. Д. і Б. М. – 37 с.
1229. Стефанеску Б. Про „хороші” та „погані” націоналізми. //Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О.Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 551-565.
1230. Страсті за Бандерою: статті та есеї / упор. Т.С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак. – К.: Грант-Т, 2010 – 400 с.
1231. Судин Ю., Судин Д. Закерзоння 1939–1947 (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя): Хроніка подій. – Львів: СПОЛОМ, 2007. – 276 с.
1232. Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – М., 1998. – 688 с.
1233. Сулятич М. Великий провідник національно-визвольної боротьби України. – Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1983. – Кн.7. – С. 806-813.
1234. Сушко Р. Хто мав причину вбити полк. Отмарштайна? – Чернівці, 1924. – 40 с.
1235. Сціборський М. Націократія. // Український націоналізм: Антологія. Т. 1. Видання друге. / Упор. В. Рог. – К. : ФОП Стебеляк О. М. , 2010. – С. 115-120.
1236. Сціборський М. Проблеми господарської діяльності. // Альманах. На службі нації. – Париж, 1938. – С. 3-19.

1237. Терлюк І. Я. Окупаційний режим в Україні 1941-1944 рр. і проблеми творення української національної державності: історія держави і права. – Львів: Каменяр, 2009. – 126 с.

1238. Терещук П. [Олександр Матла]. Причинки до ролі Р. Шухевича в УВО і ОУН. // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. – Кн. 10. – С. 1090-1098.

1239. Терещук П. Прокурор у власному дзеркалі (Праця В. Желенського “Вбивство мін. Перацького”) // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник – 1975. – Кн. 1. – С. 82–95.

1240. Терещук П. Роздуми над однією книжкою. Дивовижний „ребус” польських фальсифікаторів. Накладом Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і в ЗСА. – Торонто – Нью-Йорк, 1979. – 134 с.

1241. Тимченко В. Час націоналізму. Стратегія виживання в глобалізованому світі. – К.: ДВ „Преса України, 2013. – 302 с.

1242. 1939 рік в історичній долі України і українців: матер. Міжнар. наук. конф. 23–24 вересня 1999 р. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2001. – 224 с.

1243. Тищик Б. Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. (До 75-річчя утворення і діяльності). – Коломия: В-цтво „Світ”, 1993. – 119 с.

1244. Тищик Б. Й. Становлення української державності на західноукраїнських землях напередодні і в роки Другої світової війни (1937–1945 рр.). – Львів: Тріада плюс, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2006. – 90 с.

1245. Ткачук Д. Український націоналізм. Друге видання. – Прага. Накладом в-ва „Пробоем”, 1941. – 16 с.

1246. Томашівський С. Десят літ українського питання в Польщі. – Львів, 1929. – 48 с.

1247. Томашівський С. Під колесами історії. Видання друге. – Нью-Йорк: „Булава”, 1962. – 111 с.

1248. Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / ред. кол.: М.М. Олексюк (відп. ред.) та ін. - – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 803 с.

1249. Трагедія Галицької України. Матеріали про польську інвазію, польські варварства і польську окупацію Східної Галичини за криваві роки: 1918, 1919 і 1920. Зладив і упорядкував Осип Магас. Бувший український делегат на Мірову Конференцію в Парижі. – Вінніпег, 1920. – 253 с.

1250. Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белорусии. – М., 1939. – 75 с.

1251. Тронько П. Я бачив це на власні очі (вересень 1939 р. на Західній Україні) // Історичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 80–82.

1252. Трофимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940-1950). // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – С. 299-312.

1253. Трофимович В. Військова діяльність ОУН у 1939–1942 роках // Республіканець. – 1994. – № 1. – С. 64–70; № 2. – С. 71–77.

1254. Трофимович В.В. Історія військових формувань ОУН: 1939–1942 рр. – Львів: Редакційно-видавничий відділ Львівського ун-ту, 1994. – 52 с.

1255. Трофимович В. ОУН – невід'ємна частина української історії. // Наукові записки Національного університету „Острозька академія” : Історичні

науки. – Острог: Національний університет „Острозька академія”, 2010. – С. 8-18.

1256. Троцинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і національне явище. – К., 1994. – 260 с.

1257. Туди де бій за волю: Збірник військово-політичних матеріалів у пам'ять Максима Скорупського – Макса Курінного УПА. – Лондон – Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, 1989. – 479 с.

1258. Україна і Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків „Українсько-польські відносини в 1918-1947 роках”. – Варшава, 22-24 травня 1997; Світовий союз воїнів Армії Крайової, Об'днання українців у Польщі, 1998. – 245 с.

1259. Україна і Польща між минулим і майбутнім. / Упор. А. С. Павлишин. – Львів: Видавничий центр „Фенікс”, 1991. – 247 с.

1260. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – вип. 17: Українсько-польське-білоруське сусідство: XX століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; голова редколегії Ярослав Ісаєвич, упорядники Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. – 636 с.

1261. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; голова редколегії Ярослав Ісаєвич, упорядники Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. – Львів, 2009. – 724 с.

1262. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк].

НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – 588 с.

1263. Україна Модерна. Війна переможців і переможених. Число 13. – Київ: Критика, 2008. – 385.

1264. Україна Модерна. Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. Число 20. – Київ: Критика, 2013. – 484 с.

1265. Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2005. – 406 с.

1266. Українська державність: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції. Січень, 1993 р. – К.: ІСДО, 1993. – 408 с.

1267. Українська національна ідея: Матеріали Першого круглого столу. // Наук. ред.: Башнянин Г.І., Мисловський П.Й. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 130 с.

1268. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 352 с., іл.

1269. Український визвольний рух. / Центр досліджень визвольного руху. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007 – Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – 352 с.

1270. Український націоналізм: Антологія. Т. 1. Видання друге. /Упор. В. Рог. – К.: ФОП Стебляк О. М. , 2010. – 384 с.

1271. Український націоналізм. Антологія. – Т. 2 / упор. В. Рог. – К.: Українська Видавнича Спілка ім. Юрія Липи, 2011. – 352 с.

1272. Український націоналізм: історія та ідеї: Науковий збірник – Вип. I / За ред. О. Багана. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 540 с.

1273. Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 451 с.

1274. Уніят В. Никифор Гірняк. Життєвий шлях Отамана. – Тернопіль: Астон, 2010. – 232 с.

1275. Ф.Г. [Федір Гайович]. Подорож до Києва (Від власного кореспондента) // Наступ. Орган Української Націоналістичної Думки. – Прага, 1941. – № 45.

1276. Федик І. Українські патріоти: синтез духу і чину: Історико-публіцистичні есе. – Львів, 1998. – 76 с.

1277. Федина В. Мемуари Зиновія Книша як історичне джерело. // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 3. – С. 264-268.

1278. Франко І. Поза межами можливого. // Націоналізм: Антологія. 3-тє вид. /Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2010. – С. 434-446.

1279. Фурман А. Під прапором Бандери. – Накладом української видавничої спілки. – Лондон, 1964. – 184 с.

1280. Футала В. Відображення історії ОУН 1929-1939 рр. у сучасному українському наративі. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів. 2014. – Збірник 19. – С. 121-141.

1281. Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921–1939). – Львів – Дрогобич: Коло, 2010. – 456 с.

1282. Футала В. Постать Степана Бандери в історіографії та сучасній історичній пам'яті. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'кевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2015. – Збірник 20. – С. 56-73.

1283. Футала В. Праворадикальний рух у Західній Україні 1920–1930-ті рр.: здобутки і проблеми дослідження // Поляки, українці, білоруси, литовці у міжвоєнній Польщі (1921–1939): зб. матер. Міжнар. наук. конф., Дрогобич, 8–9 жовтня 2004 р. / упор. В. Футала. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 85–96.

1284. Химка І. Втручання: підважуючи міти української історії ХХ століття. // Критика. – 2012. – Ч. 6. – С. 13-15.

1285. Хто такі бандерівці та за що вони борються. – Репр. вид. 1950 р. – Дрогобич: „Відродження”, 1991. – 33 с.

1286. Цар І. За що ми любимо Бандеру. З нагоди 90-ї річниці з дня народження Великого Сина України. – Львів, 1999. – 48 с.

1287. Целевич В. Нарід, нація, держава. / Українське Національно-Демократичне Об'єднання. Політична бібліотека. – Львів: Накладом автора, 1934. – 116 с.

1288. Чайківський Б. “Фама”. Рекламна фірма Романа Шухевича. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – 104 с., іл.

1289. Частий Р.В. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность / худож.-оформ. Б.Ф. Бублик, В.А. Мурлыкин. – Харьков: Фолио, 2007. – 382 с. – (Время и судьбы).

1290. Частий Р.В. Степан Бандера / худож.-оформ. Є.В. Вдовиченко. – Харків: Фолио, 2009. - 123 с. – (Знамениті українці).

1291. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. – К.: В-цтво політичної літератури, 1978. – 334 с.

1292. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – 190 с.
1293. Черченко Ю. Євген Коновалець про підготовку другого Конгресу ОУН. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2013. – Збірник 18. – С. 6-24.
1294. Черченко Ю. Огляд документів фонду Євгена Коновальця в Архіві ОУН у Києві. // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2012. – Збірник 17. – С. 21-35.
1295. Черченко Ю. Проблеми історії ОУН в листуванні Зиновія Книша з Андрієм Мельником. // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2014. – Збірник 19. – С. 5-22.
1296. Чоповський В. Пацифікація // Дзвін. – 1991. – № 10. – С. 80–82.
1297. Чоповський В.Ю. Тернистий шлях борців за волю України: злочинна діяльність польського та радянського окупаційних режимів проти населення Західної України (20–50-ті рр. ХХ століття). – Львів: МПП „Галя”, 2009. – 216 с.
1298. Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні (1918–1939). – Львів: Видавниче підприємство “КРАЙ”, 1993. – 168 с.
1299. Черномаз Б. Д. Діяльність національно-патріотичного підпілля Уманщини у 1941-1945 роках: Монографія. – Уманське видавничо-поліграфічне підприємство. – Умань, 2002. – 402 с.
1300. Шанковський Л. За об'єктивну оцінку Акта 30 червня // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1981. – Кн. 2. – С. 774–792.

1301. Шанковський Л. „Спогади Д. Шумука” у світлі фактів. // Визвольний Шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1975. – Кн. 2. – С. 177-189.

1302. Шах С. Молодість Є. Коновальця. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 45–88.

1303. Швагуляк М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С.143–172.

1304. Швагуляк М. В час національної скорботи // За вільну Україну. – 1990. – 24 жовтня.

1305. Швагуляк М. Національно-політична діяльність Дмитра Палієва у міжвоєнний період. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць на пошану професора Юрія Сливки. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 404-427.

1306. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. – Львів, 1993. – 52 с.

1307. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси // Сучасність. - 1994. – № 2. – С.77–82.

1308. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933-1939 гг.) – Киев: Наукова Думка, 1983. – 248 с.

1309. Швагуляк М. Українське питання в міжнародних політичних кризах передодня Другої світової війни (1938-1939). // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. - Вип. 35-36. – С. 296-320.

1310. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі 1918–1939. – Накладом автора. Торонто, 1965. – 280 с.

1311. Шипинський В. Український націоналізм на Буковині // Організація Українських Націоналістів 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН. – На чужині, 1955. – С. 213–228.

1312. Шкраб'юк П. Виноградник Господній. Історія життя о. д-ра Йосипа Кладочного / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво Отців Василіян “Місіонер”, 1995. – 280 с.

1313. Шмігель М. Український легіон Романа Сушка. Напад зі Словаччини на Польщу (1939). // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2007. – Збірник 11. – С. 81-93.

1314. Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій – Лопатинський. – Львів: Афіша, 2004. – 256 с.

1315. Штокало В. Діяльність Краєвої Команди УВО у 1923-1924 рр. (за матеріалами ЦДІА України у Львові). // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. Збірник наукових праць. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – Вип. 7. – С. 308-318.

1316. Штокало В.О. Документи про Українську військову організацію в Державному архіві Львівської області // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – № 652: Держава та Армія / відп. ред. проф., д-р іст. наук Л.Є. Дещинський. – Львів: Видавництво Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. – С. 125–128.

1317. Штокало В. Українська Військова Організація: документи польської влади (за фондами Центрального державного історичного архіву України у Львові). // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття

/ НАН України, Інститут українознавства ім.. І. Крип'якевича: голова редколегії Ярослав Ісаєвич, упорядники Микола Литвин, Василь Футала. – Львів, 2008. - С. 548-552.

1318. Шуляк О. В ім'я правди. (До історії повстанчого руху в Україні). – Роттердам, 1947. – 36 с.

1319. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід. // На зов Києва: Український націоналізм у II світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів. Зредагув. К. Мельник, О. Лашенко, В. Верига. – К.: Дніпро, 1994. – 101-121.

1320. Шухевич Р. „Із життя бойовика”. // Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. – 1970. - Кн. 3. – С. 323-327.

1321. Щербій В. Зенон Косак – Тарнавський поручник Карпатської Січі // Косак, Охримович, Тураш. – Торонто, 1968. – С. 62–83.

1322. Яворівський Є. Нова Скварява. Історико-краєзнавче дослідження. – Львів: Ліга-Прес, 2002. – 192 с.

1323. Яковина М. Хто ми і куди йдемо? // Українське Слово. – 2012. - № 1-2. – С. 4.

1324. Янів В. Зустріч з полк. Євгеном Коновальцем на тлі настроїв доби // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видавнича фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 426–465.

1325. Ярий Р. Зовнішня політика. // Розбудова Нації. – 1930. – № 9–10. – С. 215–220.

1326. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. - 181 с.

1327. Яшан В. Державне будівництво в обласній площині. Всі прямували до того щоб збудувати свою державу. // В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової

війни. Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні: Львівська історико-просвітницька організація „Меморіал”, 1992 – С. 65-73.

1328. Armstrong J. Ukrainian nationalism. – New-York – London, 1963. – 361 p.

1329. Chnoupek B. Banderowci. – Bratislava, 1989. – 566 s.

1330. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowosciowej polskich w latach. 1921–1939. – Wroslaw: Zaklad Narodowy im. Ossolinskiх, 1979. - 262 s.

1331. Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa: Wydawnictwo TRIO, 1997. – 234 s.

1332. Dmowski R. Swiat powojenny i Polska. – Wydanie drugie. Nakladem spolki wydawniczej warszawskiej M. Niklenicz, J. Zaluska i S-ka. – Warszawa, 1931. – 371 s.

1333. Hud B. Ukraincy i Polacy na Naddnieprzu, Wolyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej polowie XX wieku. Zarys historii konfliktow spoleczno-etnicznych. – Pracownia wydawnicza. – Lwow – Zalesie Gorne, 2013. – 396 s.

1334. Josef Pilsudski i Lwów. – Warszawa, 1989. – 212 s.

1335. Kulinska L. Dzialalnosc terrorystyczna i sabotazowa nationalastycznych organizacji ukrainskich w Polsce w latach 1922-1939. Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodleglosciowego Kciegarnia Akademicka. – Krakow, 2009. - 743 s.

1336. Melak S. W rocznice ludobojstwa katynskiego // Kombatant. Biuletyn urzedu do spraw kombatantow i osob represjonowanych. – 2010. – Nr. 3 (231). – S. 3–9.

1337. Miskiewicz S. Wojna 1939 roku i niewola. Fragmenty wspomnień i listy. Do druku przygotował Benon Miskiewicz. – Poznań, 2008. – 100 s.
1338. Motyka G. Ukraińska partyzanka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / Instytut Studium Politycznych PAN oficjalna wydawnicza RYTM. – Warszawa, 2006. – 720 s.
1339. Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy: Antologia tekstów / pod red. Pawła Kowala, Jana Oldakowskiego, Moniki Zuchniak. Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego. – Wrocław, 2008. – 435 s.
1340. Olszanski T. A. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa: TYRSA, 1994. – 348 s.
1341. Ostrowski S. W obronie polskości ziemi Lwowskiej. Dnie pohanbienia. 1939–1941. Wspomnienia. – Warszawa, 1986. – 84 s.
1342. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej. 1922–1926. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. – 391 s.
1343. Piotrkiewicz T. Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Piłsudczyzny. 1926–1930. – Warszawa, 1981. – 165 s.
1344. Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo, 2001. – 427 s.
1345. Siwicki M. Dzieje konfliktów Polsko-Ukraińskich. – Nakładem autora. Warszawa, 1992. – T.I. – 317 s.
1346. Snyder T. Tajna Wojna. Henryk Józefski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę. – Kraków: Wydawnictwo Znak, 2008. – 343 s.
1347. Sowa A.-L. Stosunki Polsko-Ukraińskie 1939–1947: Zarys problematyki. – Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998. – 342 s.
1348. Szesniak A., Szota W. Droga do nikad. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i jej likwidacja w Polsce. – Warszawa, 1973. – 587 s.

1349. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1993. – 350 s.

1350. Wojny a pokój. Ukraińcy i Polacy: bracia/wrogowie, sąsiedzi.../ Pod redakcją ogólną Larisy Iwsińskiej. – Wydanie pierwsze. – K., SAZ „Ukraińska grupa prasowa”, 2004. – 480 s.

1351. Wojsko i wychowanie. Pismo Żołnierzy zawodowych WP. – 1997. - № 4. – 103 s.

1352. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

1353. Zaskilniak L. Ukraiński ruch narodowy i sprawa polski w latach Drugiej wojny światowej // Przegląd Wschodni. – Tom IX, Zeszyt 1 (33). – Warszawa, 2004. – S. 63-94

ДОДАТКИ

Додаток 1

Крайові Команданти УВО: Юрій Полянський (1922-1923 рр.); Петро Бакович (1923 р.); Андрій Мельник (1923-1924 рр.); Ярослав Індишевський (1924 рр.); Юліан Головінський (1924-1926, 1930 рр.); Богдан Гнатевич (1926-1927 рр.); Іван Ревюк або Петро Бакович (1927 р.); Роман Сушко (1927-1929 рр.); Володимир Горбовий (1928 р.); Омелян Сеник (1929-1930 рр.).

Додаток 3.

Учасники I Конгресу Українських Націоналістів*

(Відень, 30.I.–2.II.1929 р.):

1. Инж. Д. Андрієвський, ЛУН, Брюссель
2. Сотн. М. Антоненко, ЛУН, Париж
3. В. Арсенович, ГУНМ, Прага
4. С. Бабій, ГУМН, Прага
5. Я. Барановський, УВО, Львів
6. Инж. О. Бойдуник, ГУНМ, Прага
7. Д-р. Ю. Вассиян, член ПУН, Прага
8. Инж. В. Виноградник, ЛУН, Подєбради
9. Проф. М. Вікул (хімік, писав під псевд. М. Райгородський), ЛУН,

Подєбради

10. Инж. Я. Герасимович
11. д-р Д. Демчук, ЛУН, Прага
12. М. Загривний, старшина армії УНР, поет (псевд. М. Грива)
13. Є. Зиблікевич, УВО, Перемишль
14. О. Згорлякевич, УВО, Данціг
15. Ген. М. Капустянський УВО
16. П. Кожевників, ЛУН, Берлін
17. Полк. Є. Коновалець, Комендант УВО і голова ПУН
18. Инж. Л. Костарів, ЛУН, Прага

* Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1. – 1920-1939. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С. 88

19. М. Кушнір
20. С. Ленкавський, СУНМ, Львів
21. Інж. І. Малко, сотник СС
22. Інж. В. Мартинець, ПУН
23. Доц. Я. Моралевич, ЛУН, Подєбради
24. С. Охримович, СУНМ, Львів
25. С. Пасічник -Тарновський, ЛУН, Подєбради
26. З. Пеленський, Берлін, журналіст
27. Інж. Ю. Руденко, ЛУН, Прага
28. Інж. М. Сціборський, ПУН, полк. Армії УНР
29. Інж. А. Федина, УВО, Данціг
30. Р. Ярий, УВО, Берлін, сотник УГА
31. Полк. К. Плохий (представник українців Кубанії)
32. І. Кедрин-Рудницький (член УНДО, член редколегії львівського щоденника “Діло”).

Додаток 4.

Приречення члена Організації Українських Націоналістів*

“Прирікаю і зобов’язуюся як член Організації Українських Націоналістів все і всюди працювати на Самостійну Соборну Українську Державу, за здійснення ідей і програми ОУН для волі, добра й величі України, українського народу, людини і всего людства.

Прирікаю в тій праці й боротьбі віддати свої сили, все, чого вона вимагатиме. А як треба все життя і кожню жертву.

Зобов’язуюся точно й совісно сповняти усі обов’язки члена Організації Українських Націоналістів та виконувати усі її накази і поручення”.

Зверхник кладе кандидатів руку і – держачи її – заявляє:

“Назначую Вас, друже ... (псевдо), членом Організації Українських Націоналістів !”

Складення приречення дає кандидатів повні права члена ОУН”.

* Архів ЦДВР [Електронний ресурс: transtate. google.com.ua] <http://uvr.org.ua>

Додаток 5.

Крайові Провідники ОУН на ЗУЗ: Богдан Кравців, Зенон Пеленський (1929 р.); Юліан Головінський (1930); Степан Охримович (1930-1931рр.); Степан Нижанківський (1931 р.); в. о. отець Ярослав Чемеринський (1931 р. і 1932 р.); Іван Габрусевич (1931-1932 рр.); Богдан Кордюк (1932-1933 рр.); Степан Бандера (1933-1934 рр.); Осип Машак (1934 р.); Лев Ребет (1935-1939 рр.); Мирослав Тураш (1939 р.); Володимир Тимчій (1939-1940 рр.); Дмитро Мирон (1940 р.); Іван Климів (1940-1941 рр.); Урядуючий Провідник в Україні Микола Лебедь (1941-1943 рр.)

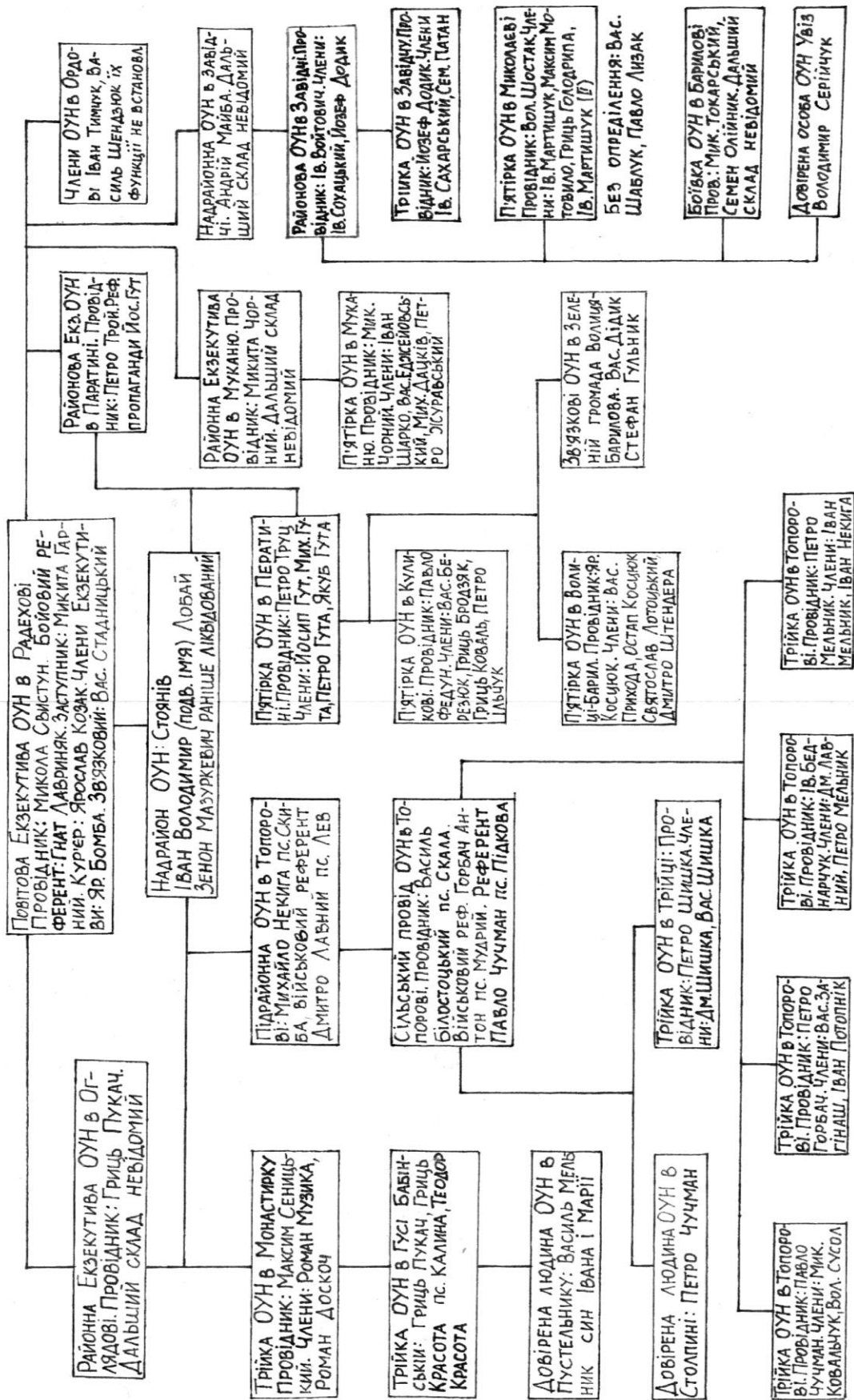
Додаток 6*

Організаційна схема Юнацтва ОУН

Шеф розвідки:	Шеф юнацтва:	Шеф пропаганди:	Шеф кольпортажу:
Зв'язковий	Інструктор групи	Зв'язковий	Зв'язковий
Розвідки	1. Голова	пропаганди	кольпортажу
1.Звеновий	2. Розвідчик		1. Звеновий
2.	3. Пропагатор		2.
3.	4. Кольпортер		3.
4.	5. Екзекутор		4.
5.	6.		5.
6.	7.		6.
7.	8.		7.

* ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 652. – Арк. 15. [пер. з польської]

СХЕМА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ КЛІТИН ОУН ЗЛІКВІДОВАНИХ В РАДЕХІВСЬКОМУ ПОВІТІ
В ПЕРІОД З 10-ІІ-1939 ПО 18-ІV-1939 РОКУ.¹

¹ ЦДА України у м. Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 1092, арк. 1. (Пер. з польської)

Додаток 8.*

Учасники II (Римського) Великого Збору ОУН:

1. Андрій Мельник, Євген Онацький, Ріко Ярий, М. Різник (США), С. Давидович (Канада), Ярослав Барановський (Лімницький), Василь Войтанівський (Горохівський) з Хорватії, Микола Капустянський (Низола), Олег Кандиба-Ольжич (Куницький), Віктор Курманович (Торк), Омелян Сенік (Грибівський), Микола Сціборський (Органський), Микола Турчманович (Борович), Орест Чемеринський (Оршан), Сидір Чучман (Степняк), Ярослав Стецько (Карбович); із ЗУЗ прибули: Осип Бойдуник (Діброва), Дмитро Мирон (Свенціцький), Осип Тюшка; відомі лише під псевдонімами: Залісецький, Ш. Зеленоклинець (Далекий Схід), С. Половець (можливо з СУЗ), Сорочинський, Суп, Шепарович.

* Мірчук П. Нарис історії ОУН 1920-1939 роки. Видання третє, доповнене. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 448, 458.

Додаток 9.*

Приречення (Присяга) Члена ОУН:

“Прирікаю і зобов’язуюся перед Богом, перед українським народом, перед власним сумлінням як член Революційної ОУН – все і всюди працювати й боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, за здійснення ідей і Програм ОУН – для добра й величі України, українського народу, людини, а через це для добра всього людства.

Прирікаю в тій праці й боротьбі віддати свої сили для всього, що вона вимагає в кожную хвилину і, як треба, своє життя. Зобов’язуюся точно і совісно сповняти всі обов’язки члена ОУН та виконувати всі її накази й доручення.

Так мені Боже, допоможи”.

* Організація Українських Націоналістів (бандерівці): фрагменти діяльності та боротьби. – Львів: Українська Видавнича Спілка, 2010. – С. 89-95.

Славень (Марш) українських націоналістів:

Зродились ми великої години,
з пожеж війни і з полум'я вогнів –
плекав нас біль по втраті України,
кормив нас гніт і гнів на ворогів

І ось ідемо в бою життєвому,
тверді, міцні, незламні мов граніт –
бо плач не дав свободи ще нікому,
А хто борець – той здобуває світ.

Не хочемо ні слави ні заплати –
заплатою нам розкіш боротьби:
солодше нам у бою умирати
як жити в путах, мов німі раби.

Доволі нам руїни і незгоди –
не сміє брат на брата йти у бій.
Під синьо-жовтим прапором свободи
з'єднаєм весь великий нарід свій.

Велику правду для усіх єдину
наш гордий клич народові несе:

«Батьківщині будь вірний до загину –
нам Україна вище понад все!»

Веде нас в бій борців упавши слава –
для нас закон найвищий та наказ:
Соборна Українська Держава –
вільна, міцна, від Сяну по Кавказ.

Декалог:

Я, Дух відвічної стихії, що зберіг Тебе від татарської потопа й постановив на грані двох світів творити нове життя:

1. Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за Неї.
2. Не дозволиш нікому плямити слави, ні честі Твоєї Нації.
3. Пам'ятай про великі дні наших Визвольних змагань.
4. Будь гордий з того, що Ти є спадкоємцем боротьби за славу Володимирового Тризуба.
5. Пімстиш смерть Великих Лицарів.
6. Про справу говори не з тим, з ким можна, а з ким треба.
7. Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи.
8. Ненавистю і безоглядною боротьбою прийматимеш ворогів Твоєї Нації.
9. Ні просьби, ні грозьби, на тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни.
10. Змагатимеш до поширення сили, багатства й слави Української Держави.

12 прикмет характеру

Український націоналіст є:

1. Все готовий – це значить, що він є вояком Української Революційної Армії. Він бореться на великому, всеобіймаючому фронті Української Національної Революції, віддаючи всі свої сили і готовий кожної хвилини віддати своє життя. Український націоналіст є завжди в повній бойовій готовності.
2. Безкорисний – це значить, що він Ідею Українського Націоналізму та службу Їй ставить вище від усіх скарбів світу цього. Для Неї проміняє з радістю можливість спокійного та вигідного життя на тяжку долю вояка-борця, теплу хату – на шанці та тюрму. Щастя шукає і знаходить в радості боротьби й перемоги, в почуванні служби Великій Святій Справі.
3. Чесний – це значить, що Ім'я націоналіста носить чесно і ніколи не сплямить ніяким вчинком. Він завжди дотримується високих вимог націоналістичної моралі. Мораль опортуністичного світу родить і плекає безділля, страх, фарисейство, вигоди й угоди. Мораль націоналістична – це мораль нового світу, світу чину і боротьби. Вона є основою чинного і чистого, мов кришталь, характеру націоналіста, Лицаря-Революціонера.
4. Карний – це значить, що він безоглядно підпорядкований і вірний аж до смерти Ідеї Українського Націоналізму, Організації Українських Націоналістів і її провідникам. Він знає, що карність – це основа організації і сила, а анархія –

це руїна. Тому завжди і всюди підтримує авторитет Ідеї Українського Націоналізму, Організації Український Націоналістів і її провідників.

5. Активний і підприємливий – це значить, що він бореться всіма силами, використовуючи всі можливості, кожную хвилину для добра Великої Справи – Української Національної Революції. Він не знає безділля. В нього за думкою і словом іде чин. Мов за блискавкою грім. Бо життя – це рух, боротьба, а спокій – застій і холодна смерть. Кожну Ідею, організацію чи людину оцінює за ділами, а не за словами. Пасивність – це прикмета рабства. Пасивність раба протиставляє творчу ініціативу та напружену активність борця-провідника.
6. Відважний – це значить, що він завжди відважно й безстрашно протиставляється всім перешкодам і небезпекам. Він не знає страху. Заяча вдача боягуза йому чужа й гидка.
7. Рішучий – це значить, що він кожний наказ і кожную постанову виконає рішуче, без вагань. Постановив – зробив.
8. Витривалий – це значить, що він завжди бореться завзято й витривало. Він знає, що без витривалости, доведеної аж до впертости, нема перемоги.
9. Зрівноважений – це значить, що він завжди затримує повну відвагу духа. Життя націоналіста повне трудів, перешкод і небезпек. Щоб їх побороти, щоб опанувати положення й зібрати всі сили для удару і відповідне місце, треба насамперед опанувати себе. Тому український націоналіст і

в підземеллі, й у відкритому бою, в шанцях і в тюрмі, в тріумфі чи на ступнях шибениці завжди однаково спокійний. Гордий і усміхнений. Вміє по-лицарськи перемагати і вміє по-геройськи вмирати.

10. Точний – це значить, що він завжди дотримується точности в житті, включно до дрібниць.
11. Здоровий – це значить, що він хоче бути здоровим, він хоче, щоб усе українське покоління було здоровим. Україна потребує сильних, здорових духом і тілом синів. Тому сам у міру можливостей вправляє та поширює руханку і спорт, не нищить свого здоров'я вживанням отрут (не п'є і не курить), гулящим життям. В українського націоналіста Велика Ідея в серці, вогонь революційного Духу в грудях, міцні і гнучкі м'язи, сталеві нерви, бистрий соколиний зір і слух, твердий кулак.
12. Обережний – це значить, що він завжди строго дотримується всіх засад конспірації.

44 правила українського націоналіста

Невмируща владарна воля Української Нації, що казала Твоїм предкам завоювати світ, водила їх під мури Царгороду, поза Каспій та Вислу, здвигнула могутню Українську Державу. Мечем і плугом зазначувала границі своєї владарности, в боротьбі проти орд сповняла історичну місію України, що проявлялася в державницьких чинах і творчих замірах Великих Гетьманів і Геніїв, що піднялися з руїни до нового революційного чину й державного будівництва, що посягає тепер владно по нове життя і творить могутню епоху Українського Націоналізму й наказує Тобі: Встань і борись! Слухай і вір, здобувай і перемагай, щоб Україна була знову могутня, як колись і творила нове життя по власні уподобі і по своїй волі.

1. Приймай життя як героїчний подвиг і здобувай чин незламної волі та творчої ідеї.
2. Найвищим Твоїм законом і Твоїм бажанням є воля й ідея Нації.
3. Будь гідним виконавцем заповітів великих синів Твоєї Нації і борись та працюй для великого майбутнього.
4. Твоїм найбільшим добром і твоєю честю є сила і велич Твоєї Нації.
5. Залізна дисципліна супроти Ідеї та Проводу й обов'язок праці є Твоєю чеснотою.
6. Пам'ятай, що Україна покликана до творення нового життя, і тому працюй для її могутности й розвитку.
7. Плекай Духа волі й творчості, неси всюди ідею Правди України і закріплюй в життя історичну місію.
8. Твоєю найбільшою любов'ю є Українська Нація, а Твоїми братами всі члени української національної спільноти.

9. Будь вірний Ідеї Нації на життя і смерть і не здайся, хоч би проти Тебе був увесь світ.

10. Красу і радість життя вбачай у невинному стремлінні на вершини духа, ідеї і чину.

11. Могутній Бог княгині Ольги і Володимира Великого жадає від Тебе не сліз, ані милосердя чи пасивного роздумування, але мужности й активного життя.

12. Знай, що найкраще віддаси Богові почесь через Націю та в ім'я Нації чинною любов'ю до України, суворою мораллю борця та творця вільного державного життя.

13. Здобувай знання, що допоможе Тобі опанувати світ і життя, піднести Україну й перемогти ворогів.

14. Будь свідомий того, що Ти є співвідповідальним за долю цілої Нації.

15. Пам'ятай, що найбільшим злочином є шкодити своїй Нації.

16. Твоїми ворогами є тільки вороги Твоєї Нації.

17. З ворогами поступай так, як того вимагає добро і велич Твоєї Нації.

18. Знай, що найкращою ознакою українця є мужній характер і вояцька честь, а охороною України – меч.

19. Постійно пізнавай, удосконалюй себе, і здобудеш світ і життя.

20. Знай, що світ і життя – це боротьба, а в боротьбі перемагає той, хто має силу.

21. Тоді Ти повна людина, коли перемагає себе і постійно стремиш до вершини.

22. Знай, що в боротьбі перемагає той, хто не заломлюється невдачами, але має відвагу піднятися з упадку й завзято змагає до цілі.

23. До перемоги треба витривалости й постійного зусилля в ділянці і боротьбі.

24. Кожночасно будь готов на найбільший чин, але при тому не занедбуй щоденної праці.

25. Будь перший в боротьбі і перемогах життя, щоб здобути для нації вінець перемоги.

26. Живи ризиком, небезпеками і постійним змагом, а погорджуй всякою вигодою і спокійним життям філістра.

27. Радо й без нарікань виконуй покладені на Тебе обов'язки, щоб власною працею й наявними вартостями здобути собі право на провідництво.

28. Пам'ятай, що провідництво вимагає постійних трудів і великих зусиль.

29. Будь сильний і незламний навіть в обличчі смерті і всяких терпінь.

30. Став гордо чоло небезпекам, а на удари життя відповідай збільшеним зусиллям праці й боротьби.

31. Пам'ятай, що милостиню приймає тільки немічний прошак, що не може власною працею і власними вартостями здобути собі право на життя.

32. Не покладайся на нікого. Будь сам творцем свого життя.

33. Будь скромний і шляхетний, але не знай, що значить слабкість і покора.

34. Співчуття з велетнями духа Тебе підносить, співчуття з підлими й безхарактерними людьми ослаблює. Подай братню руку тим, що хочуть, як і Ти, йти на верхів'я.

35. Не завидуй нікому. Приймай те, що здобудеш власною працею і вартістю.

36. Будь товариський. Зав'язуй побратимство духа, ідеї і зброї в житті, праці й боротьбі.

37. Зв'язуй тісно своє життя з життям Нації. Віддай Україні свою працю, майно, кров.

38. Гидуй всякою лицемірною облудою і хитрим фальшем, але перед ворогом укривай таємні справи і не дайся заманити в наставлені сіті, для здобуття ж тайни від ворога вживай навіть підступу.

39. Шануй жінок, що мають стати Тобі товаришками духа і чину, але гидуй розгнuzданими.

40. Ціни високо материнство яке джерело продовження життя. З Твоєї родини створи кивот чистоти Твоєї Раси і Нації.

41. Люби й опікуйся дітворою, як молодістю майбутнього Нації.

42. Плекай фізичні сили, щоб тим видатніше працювати для своєї нації.

43. Будь точний. Вважай за втрачену частину життя кожну хвилину, що пройшла без діла.

44. Що робиш, роби совісно й так, якби воно мало стати останнім і найкращим свідомством про Тебе.

Молитва за полеглих героїв

Господи Ісусе Христе, Боже наш. Ти сказав: «Більшої від тої Любові немає, як хто душу свою положить за другів своїх», і сам дав приклад тої все жертвовної любові. Тебе просимо, Глянь ласкавим Твоїм оком на ту велику любов, от тих тут по всій Україні, в знаних і незнаних, пам'ятних і забутих могилах сплячих, батьків, братів і синів наших, тих, що впали в боях, згинули в тюрмах і погибли на засланні в снігах Сибіру.

Злучи їх невинну криваву жертву зі своєю жертвою на Голгофі. Позволь, щоб не деремною була ця їхня жертва. А щоб на обільно кров'ю политій землі вирости квіти братньої любові і зійшло сонце волі й долі народу. А їх, Господи, зачисли в число своїх вірних слуг і наслідників.

Вони гідно пройшли тернистий шлях, а своєю героїською смертю дали найвище свідоцтво правдивості і святості, Твоєї найбільшої і єдиної заповіді любові. Тож не погорди цією їхньою жертвою, а прийми її, як прийняв Ти жертву праведного Авеля і ради неї, а радше ради свого превеликого милосердя і чоловіколюбства, прости їм всі гріхи і провини вільні і невольні, та упокой душі їх в мирі а посели в місці Твоєї слави, де спочивають духи великих твоїх праведників наших, Князів, великого рівноапостольного Володимира, Бориса і Гліба, преподобних Антонія і Теодозія Печерських і всіх святих, щоб вони разом, оглядаючи невисказану красу лица твого, насолоджувались небесною радістю, славили тебе по вічні віки. Амінь.

Додаток 10.*

«Марширують добровольці» маршова пісня ДУН (слова і музика Р. Шухевича та Ю. Лопатинського):

Марширують добровольці,
Як колись ішли стрільці,
Сяють їх шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці.

Приспів:

Хто живий, хто живий
В ряд ставай, в ряд ставай
Визволяти Рідний Край!

Вже не буде ворог лютий
Розпинати на хресті батьків,
Ні не влиє він отрути
В чисті душі юнаків.

Приспів.

* Кук В. Роман Шухевич – головний командир Української Повстанської Армії (УПА). – К.: Бібліотека українця, 1997. – С. 49-50.

Додаток 11.*

30 черв.

год. 9-та вечора

Акт проголошення Української Держави

1. Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця й Вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кровавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український нарід не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава. Суверенна Українська влада запевнить українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

2. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Новопостаюча Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною, що під проводом Вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволитися з під московської окупації.

Українська Національно-Революційна Армія, що творитисьме на українській землі, боротисьме даліше спільно з Союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий лад у цілому світі.

** ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1-3.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава, хай живе
Організація Українських Націоналістів, хай живе Провідник Організації
Українських Націоналістів Степан Бандера! Слава Україні і Героям Слава!

Ярослав Стецько-вр. Провідник Національних Зборів

Виготовлено в трьох примірниках. Виправлено і підписано Я.С.

і печатка Укр. Д.

Рішення ч. 1

Національних зборів Українців

Додаток 12.*

Склад Українського Державного Правління

1. Д-р Храпливий Євген – ресорт рільництва.
2. Д-р Паньківський Кость – заступник члена УДП по справах адміністрації.
3. Мгр. Ребет Лев – 1-й заступник Голови Правління.
4. Д-р Лисий Володимир – Адміністрація.
5. Д-р Барвінський Олександр – заступник по справах Народного Здоровля.
6. Лебедь Микола – Безпека.
7. Грабар – тимчасово ресорт торгівлі й промисловості.
8. Д-р Крип'якевич Іван – Народна Освіта (неприйняв).
9. Мостович Микола – заступник по справах Народної освіти і виховання.
10. Ген. Петрів Всеволод – Військові справи.
11. Сот. Гасин Олекса – 1-й заступник по військових справах.
12. Сот. Шухевич Роман – 2-й заступник по військових справах.
13. Стахів Володимир – ресорт Заграничних справ.
14. Федусевич Юліян – ресорт Судівництва.
15. Головка – ресорт Пропаганди.
16. Костишин – ресорт Почти.

* ЦДАВОВУ. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 1-4

17. Ольховий Ілярій – ресорт Фінансів.
18. Старух Ярослав – Заступник по справах пропаганди.
19. Позичанюк – Заступник по справах Пропаганди.
20. Пекарський – Заступник по справах Народної Освіти і Віросповідань.
21. Інж. Павликовський Юліян – Торгівля і Промисл.
22. Яців Дмитро – Заступник по справах Народного Господарства.
23. Ільницький Роман – Заступник по справах Народного господарства.
24. Лебідь Юрчик – Заступник по справах фінансів.
25. Д-р Осінчук – Заступник Народне Здоровля.
26. Іваницький Борис – Заступник по справах Рільництва.
27. Мороз Теодор – ресорт Комунікації.
28. Д-р Росяк Михайло – Начальник Канцелярії УДП.
29. Пясецький Андрій – Заступник по справах Рільництва та керманич відділу лісництва.
30. Солонинка Василь – Заступник Нач. Канцелярії УДП і Начальник Канцелярії зв'язку з ОУН.
31. Грабар Іван – Директор Ревізійного Союзу Кооперативів.
Його заступники:
 1. Мгр. Яців Дмитро.
 2. Дир. Капуста Микола.
 3. Филипович Іван.
 4. Кульчицький Дмитро.

32. Раковський Роман (інженер) – Директор Центрального Союзу Укр. Промислових Кооперативів.

Його заступники:

1. Ільницький Роман.
2. Петрів Зенон.
3. Витвицький Роман.
4. Пиндус Іван.

33. Мартинюк Іван – Директор Центрального Союзу Українських Сільсько-Господарських Кооперативів.

Його заступники:

1. Губернат Василь.
2. Черник Олекса.
3. Кульчицький Михайло.
4. Кіцера Омелян.

34. Інж. Ольховий Ілярій – директор Центрального Українського Банку.

Його заступники:

1. Мгр. Ребет Лев.
2. Волошиновський Степан.
3. Шарко Петро.
4. Фостяк Роман.

35. Інж. Сербин Онуфрій – Дир. Міської Споживчої Кооперативи.

Його заступники:

1. Лазорко Михайло.

2. Синенький Василь.

3. Салевич Василь.

36. Климів Іван – Член Українського Державного Правління (як Краєвий Провідник ОУН).

37. Д-р Горбовий Володимир – Тимчасовий голова Укр. Держ. Правління на виїмковий час.

38. Д-р Панчишин Маріян – Другий Заступник Голови Укр. Держ. Правління.

39. Дзерович Богдан – Заступник Голови Правління по справах юстиції.

40. Біленький – Заступник Голови правління по справах Народн. Освіти.

41. Радзикович Володимир – Ресорт Народної Освіти і Віросповідань.

(Відпис з декрету іменувань по порядкових числах).

Заступники Українського Державного правління за кордоном:

3. Д-р Горбовий Володимир – Терен Великонімецьчини (в рамцях Укр. Національного Комітету).

4. Барабаш Гриць – Румунія.

5. Мосендз Леонид – Словаччина.

6. Полк. Ріко Ярій – Японія.

7. Івахнюк – Хорватія.

8. Стахів Володимир – Німеччина.

(Видано в українській і німецькій мовах, у двох примірниках).

Я. Стецько уповноважував п. Кука Василя в порозумінні з п. Старухом Ярославом назначати членів Укр. Держ. Пр. з Осередніх і Східних Українських земель, коли вони там знайдуться.

5.07.41.

